

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00238

GEVEN AMOL A LEBN

Nachman Mayzel

*Permanent preservation of this book was made possible by
Eda & Leo Rabinovitz
in memory of
Joseph & Rebecca Rabinovitz and Max & Sara Katz*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

נחמן מייזיר

געווען אמאל א לעבן

ביב-ער-סעריע

דאָס פּוּבלישע יידנטום

71

רעזאָלוציע
מאָרקט טרוקענע
מאָרקט - לייען
אַרבעט מיטלען

די רשימה פון דערשינענע בענד — צום סוף פונעם בוך.

נחמן מייזיל

געווען אונז א רעכען

דאָס יידישע קולטור־לעבן אין פוילן
צווישן ביידע וועלט - מלחמות

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע
בוענאס איירעס 1951

PRINTED IN ARGENTINA
IMPRESO EN LA ARGENTINA

Copyright by
NACHMAN MAISIL, New-York

Nachman Maisil

A M O L I Z G E W E N A L E B N

(Erase una vida)

EDITADO POR LA
UNION CENTRAL ISRAELITA POLACA
EN LA ARGENTINA

BUENOS AIRES

1 9 5 1

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723

Industria Argentina

א י נ ה א ל ט :

7	פאָרוואָרט	
11	פּוילן אין יאָר 1921	.1
23	די ערשטע שריט פון דער „קולטור-ליגע“	.2
34	האַסטיקער וועגס פונעם קולטור-ליגע-פאַרלאַג	.3
52	דער קאַמף פאַר דער קולטור-ליגע	.4
66	א נייער וויכטיקער ליטעראַרישער פאַרמעסט	.5
75	נייע פייגל—נייע געזאַנגען	.6
94	אַמפּערנישן און טעטיקייטן	.7
108	ביכער פּראָדוקציע, ביבליאָטעקן און לייענער	.8
118	יידיש טעאַטער אין יענער צייט	.9
130	אומצופרידנקייט, קריטיק און מאָנונגען	.10
141	אויפקום פון די ליטעראַרישע בלעטער	.11
157	די דיסקוסיע איבער די פּערספּעקטיוון פון דער יידישער ליטעראַטור	.12
165	שלום אַש און ד"ר ח. זשיטלאָווסקי צו גאַסט אין פּוילן	.13
182	די יידיש-פּוילישע קינסטלער-פּלאַסטיקער	.14
189	דאָס פנים פון דער יידישער פּראָווינץ	.15
208	דער אַוהל-פּרץ	.16
217	ווער איינגטלעך איז געווען אונדזער לייענער?	.17
227	טענות און תביעות צווישן פּוילן און אַמעריקע	.18

237	19. עם ווערט באשאפן; דער ייוואָ (דער יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט) — — — — —
249	20. וועקס און נאָכוועקס פון קולטור־שעפּערישע כוחות — —
261	21. מלאַמאַצקע 13 — — — — —
278	22. די גרינדונג פונעם יידישן פען־קלוב — — — — —
291	23. צרות פון דער פּוילישער פּאַליציי און צענזור — — — — —
311	24. יידישע שטעט אין פּוילן — — — — —
327	25. נייע קולטור ליטעראַרישע קאַלעקטיווע פאַרמעסטן — — — — —
340	26. די יידישע טעאַטער־וועלט אין פּוילן — — — — —
359	27. דער אַלגעמלעכער ייוואָ־צוואַמענפאַר אין ווילנע — — — — —
371	28. דער יידישער קולטור־פּראָגראַם — — — — —
381	29. דאָס לעצטע קאַפיטל — — — — —
393	ביכער־רשימה — — — — —
395	פּרעסע־שטימען — — — — —

דאס בוך, וואס איך ברענג איצט פאר דעם לייענער, איז נישט קיין געשיכטע, אויך נישט קיין קולטור-געשיכטע פון די יידן אין פוילן פאר דעם פעריאד צווישן די צוויי וועלט-מלחמות. מיינ אויפ-גאבע ביים שרייבן עס איז געווען אויפצולעבן פאר זיך און פארן לייענער די יידישע קולטור-שאפערישע וועלט פונעם אמאליקן יידישן פוילן, אויפצולעבן עס אין דער פארם און אין דעם אופן, ווי עס איז מעגלעך פאר איינעם, וואס האט אליין געלעבט און מיטגעלעבט די אלע יארן אין די אלע פאסירונגען, דערשיינונגען און געשעענישן.

איך פרעמעדיר נישט ארויסצוברענגען איינעם דאזיקן בוך אלץ וואס עס איז געשען, געטון און געשאפן געווארן פאר דער צייט, פאר די 17 יאר, פון 1921 ביז סוף 1937, — די יארן וואס איך האב געלעבט און געארבעט אין פוילן ווי א שרייבער און קול-טור-טוער.

דאס בוך ווערט געשריבן אין א צייט-מהלך פון יארן און יארן, מיט דעם צווייטן וועלט-קריג און מוראדיקן חורבן אינמיטן, איך שרייב עס דערצו אין א ווייטער שטח-דיסטאנץ פון ימים און אקעאנען. דער לייענער וועט מיר גלויבן, אז פיל פון דעם געשיל-דערטן און דערציילטן אין בוך האב איך פונדאסניי איבערגעלעבט ביים אויפלעבן עס. איך גיב די פאסירונגען ווי זיי האבן זיך אויפ-געהיט און פארבליבן לעבן אין מיין זכרון. עס זענען אזוי-ארום פערזענלעכע דעראינערונגען און איבערלעבענישן וועגן פאר-מעסטן און אויסמוען, וועגן מענטשן, פריינט און באקאנטע, וועגן מעשים און געראנגלענישן, וואס מען האט זיך מיט זיי געטראפן ביי דער ארבעט. און ווי אלע זכרונות וועגן פערזענלעכע איבער-לעבענישן זענען זיי זיכער סוביעקטיוו-גענוג, מען זאל דא און

דארטן קאנען צום מחבר האָבן מענות, אז זיי זענען נישט אינ-
גאנצן אַביעקטיוו.

ווען איך האָב געשריבן דאָס בוך, אין יאָר 1949, איז דאָס
אַמאָליקע יידישע פּוילן פּאַר מיר נאָך אַלץ אַ לעבעדיקער אַרגאָ-
ניזם. ווען איך בין געווען מיט אַ דריי יאָר צוריק אין אייראָפּע און
אין אַרץ-ישראל, בין איך געשטאַנען פאַר דעם נסיון צו פאַרן אויף
אַ לענגערן באַזוך קיין פּוילן. איך האָב עס געפילט פאַר אַ היילי-
קער פליכט. אויך די לעצטע פאַר יאָר זענען געווען פאַר מיר מעג-
לעכקייטן און געלעגנהייטן פאַר אַ רייזע קיין פּוילן. דער לייענער
וועט מיך פאַרשטיין, ווען איך וועל אים זאָגן דאָ אָפּנהאַרציק, אז
איך בין צופרידן, וואָס איך האָב עס נישט געטון. עס ווילט זיך
נאָך אַלץ נישט צעשיידן מיט דעם לעבעדיקן, צאַפּלדיקן, פּולבלו-
טיקן יידישן פּוילן, ווי איך האָב עס איבערגעלאָזט סוף 1937, מיט
דער דעה צוריקצוקומען אַהין. ווען איך וואָלט געזען מיט מיינע
אייגענע אויגן דאָס פאַרוויסטע יידישע פּוילן, ווען איך וואָלט גע-
קומען פּנים-אל-פּנים מיט די חורבות און חורבנות, וואָלט איך
געוויס נישט געווען ביכולת פּונאַנדערצעוויקלען די מגילה פּון אַ
לעבעדיקן, אַקטיוו, שאַפּערישן און בויענדיקן לעבן.

איך האָב נישט געקאַנט זיין קיין קאַלטער, זייטיקער דערציי-
לער און שילדערער פּון די פּאַסירונגען. איך אליין בין דאָך געווען
באַטייליקט אין דער אַקציע, אין דער האַנדלונג. זענען מסתּמא
דעריבער פיל קאַפיטלען אינעם בוך געשריבן מיט אַ קלאַפּנדיקן
האַרץ, מיט ברען, מיט אימפעט. ווי אַנדערש לאָזט זיך שרייבן וועגן
אַ תקופּה פּון פּולע מעטיקע זיבעצן יאָר, וואָס איז גלייכצייטיק
אַ שטיק אייגן לעבן מיט די אַלע אייגענע פאַרמעסטן. אייגענע
באַרג-אַרויפן.

נישט אומעטום האָב איך זיך געוואָלט פאַרלאָזן אינגאַנצן
אויפן זכרון און אַרויסברענגען די געשעענישן ווי זיי האָבן זיך
איינגעקריצט אין דער געדעכעניש. וווּ נאָר מעגלעך האָב איך גע-
נומען צו הילף אַרטיקלען, אָפּהאַנדלונגען, נאָטיצן, וואָס איך גופּא
און אַנדערע האָבן פאַרעפּנטלעכט אויף דער הייסער מינוט. אַנ-
שטאַט איבערדערצייילן מיט איצטיקע ווערטער און אויסדריקן, איז

זיכער בעסער צו געבן די מענות-תביעות, די איינדרוקן, די אויפ-
פאסונג אין דער פארם ווי זיי זענען געשריבן געווארן גלייך אויפן
ארט. זאלן די פאסירונגען האבן אין זיך דעם אַמעם פון דעם מאַ-
מענט, פון דער צייט.

איך וויל נישט איבערגעבן דאָס בוך אין די הענט פון דעם
לייענער אָן דער התנצלות (פאַרענטפערונג), אַז זיכער זענען
אָדורכגעלאָזט געוואָרן פיל וויכטיקע קולטור-געשעענישן, און אַז
מסתמא פעלט אויך אַפּט די פּראָפּאַרץ פאַר קולטור-אויפטוען פון
אַנדערע. אַבער, ווי געזאָגט, ברענגט אַרויס דאָס בוך מיינע אי-
בערלעכענישן, מיינע זכרונות, ווי זיי זענען פאַרפיקסירט געוואָרן
אין מיר, און זיך זעט מען דאָך שמענדיק מער ווי אַנדערע...

ביים שרייבן דאָס בוך איז עס זיך שטאַרק צעוואַקסן געוואָרן,
האַב איך שוין געמוזט ביים אַרויסברענגען די פאַסירונגען פון די
לעצטע יאָרן היפּשלעך מקצר זיין. איך וועל דעריבער לאָזן אויף אַ
צווייטער געלעגנהייט, צו דערציילן וועגן זיי באַריכותדיקער.

איך מוז נאָך לסוף דאַנקען מיין פּריינט מאַרק טורקאָוו, וואָס
האַט מיר געגעבן די אידעע און געמאַנט פון מיר אַ בוך וועגן דעם
קולטור-שאַפּערישן יידישן פּוילן, אין וועלכן איך האָב זיך אַקטיוו
באַטייליקט.

פוילן אין יאָר 1921

איך בין געקומען קיין פוילן דורך ווילנע קיין וואַרשע, מערץ 1921, פורים-צייט. געקומען פון קיעוו, מאַסקווע און מינסק. געפאָרן בין איך נישט אַליין, מיר זענען געפאָרן קיין וואַרשע, נאָך עטלעכע שרייבער, טוער, מיט דער מיסיע צו אָרגאַניזירן אין פוילן אַן אומפאַרטייאישע פאַראייניקטע קולטור-אָרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „קולטור-ליגע“, לויטן מאַסטער און פאַרנעם פון דער ברייט-פאַרטראַכטער און שטאַרק-פאַרצווייגטער „קול-טור-ליגע“, וואָס מיר האָבן געשאַפן אין קיעוו אין יאָר 1917. די אר-קראינער „קולטור-ליגע“ האָט פאַר די עטלעכע יאָר פון איר עקזיסטענץ, מיטן הויפּט-צענטער אין קיעוו, אַרײַנגעשריבן הערלעכע, ווױנדערלעכע בלעטער אין דער געשיכטע, אין דער קולטור-געזעלשאַפטלעכער און קינסטלעריש-ליטעראַרישער געשיכטע פון די יידן אין סאָװעטנפאַרבאַנד. געװען פּעריאָדן אין דער קורצער געשיכטע פון דער „קולטור-ליגע“, װאָס זי איז זיך פונאַנדערגעװאַקסן אין אַן אמתן פאַלקס-בילדונג-מיניסטער-רױם, מיט אָפּטיילונגען פון פאַר-שול, אויסער-שול-בילדונג, פאַרלאַגס-װעזן, כאַרן, מוזיקאַלישע שול, לערער-סעמינאַר, קונסט-שול, דראַמאַטישע שול, טעאַטער א. א. װ. מיר האָבן געהאַט אײגענע ליטעראַרישע, פּעדאַ-גאַגישע, ביבליאָגראַפישע זשורנאַלן, אַן אײגענע דרוקעריי, אַ צענטראַלע ביבליאָטעק און אפילו אײגענע געביידעס, סײ אין קיעוו און סײ אין אַנדערע שטעט איבער אוקראינע. אין לױף פון די עטלעכע יאָר, זײנט 1917 ביז 1921, זענען מאַכטן און רעגירונגען געקומען און אװעקגע-גאַנגען, אײז דעריבער דער „קולטור-ליגע“ אױסגעקומען דורכצומאַכן אױף אַ ספּעציעלן אױפן אָט די אַלע איבערװאַנדלונגען, צופאַסן זיך צו די רעזשימען, און דאָך נישט אױפגעבן איר כאַראַקטער, איר פאַרנעם,

איר אידען־אינישטעלונג, איר איז אויסגעקומען איינשרומפן אָדער צו פארברייטערן אירע טעטיקייטן. געווען צייטן, וואָס מיר האָבן אין קיעוו געהאַט גרויסע, ממש פּאַנטאַסטישע סומעס אויף אויסצוהאַלטן אונדזערע אַנשטאַלטן, און געווען אויך חדשים, ווען מען איז געווען פאַררוקט אין אַ לאַך, אין אַ ווינקל, כמעט אומלעגאַל, געוואַרט און איבערגעוואַרט ביו די רעאַקציאָנערע, אַנטיסעמיטישע, אָדער פּאַגראַמען־מאַכט וועט אַוועק... אָבער נישט וועגן דער „קולטור־ליגע“ אין אוקראַינע גיי איך איצט דערציילן, איך וויל דאָ נאָר איבערגעבן די אויפגאַבן, די פּערספּעקטיוון, דעם פאַרנעם און פאַרמעסט, וואָס מיר האָבן פאַרמאַגט ביים קומען קיין פּוילן מיטן ציל, ביי די נייע פּוילישע אומשטענדן, צו אָרגאַניזירן מיט דער הילף און דורך די יידישע סאַציאַליסטישע, דעמאָקראַטישע און פּאַלקס־כוחות אַזאַ מין אַלזייטיקע און אַלץ־אַרומנעמענדיקע קולטור־אָרגאַניזאַציע און מיטן אויסקוק, אַז עס זאָל טאַקע דערפון אויסוואַקסן אַן אַלץ־וועלטלעכע יידישע קולטור־באַוועגונג.

אין יענער צייט, נאָך די עטלעכע שווערע יאָרן פונעם, דאָן דעם ערשטן, וועלט־קריג, איז געווען אַ געוואַלדיקער ווילן און דראַנג אויפצור זאַמלען אונטער איין פּאָן, אדיינצונעמען אין איין באַוועגונג די יידן פון גאָר דער וועלט, גאָר די יידיש־וועלטלעכע עלעמענטן, וואָס דער קריג האָט צעשפאַלטן, צעריסן און צעדריבלט. מען האָט דאָן אָנגעהויבן איר בערעוואַרפן בריקן פון איין טייל וועלט צו דער אַנדערער, — און ווי דער שטייגער — לכתחילה מיט פּילאַנטראָפּישע צוועקן, אויפצוהאַלטן דעם גוף, געבן ברויט דעם הונגעריקן, ברענגען אַ מלבוש דעם נאַקעטן, באַהילפּיק זיין דעם נויטבאַדערפטיקן אויפצוועפענען אַ קרעמל, אַ וואַרד־שטאַטל. ווייטער פון דעם איז די ברייטע אַמעריקאַנער הילף ליידער נישט געגאַנגען. זי האָט טאַקע געטראָגן אין תּוך דעם כאַראַקטער פון צדקה, און מען האָט אַזוי געקוקט אויפן אייראָפּעאישן ייד, ווי אויף אַ נעמער, אַ קבצן, וואָס שמרעקט אויס די האַנט. די אַמאָליקע פּאַרשטייער פון דעם רייכן אַמעריקאַנער־יידישן „פעטער“ האָבן אַזוי פאַרשטאַנען זייער ראַלע, און אַזוי איז געווען, מיט גאָר קליינע אויסנאַמען, זייער אופן פון באַהאַנדלען די יידן פון אייראָפּע און איבערהויפּט פון פּוילן, גאַלציע, ליטע, רומעניע, פּאַדאָליע, וואַלין, א. א.

פּוילן בכלל האָט אין יענער צייט, אָנהויב 1921, פאַרגעשטעלט מיט

זיך א מערקווירדיק בילד. נישט געקוקט אויף דעם, וואָס זי איז אַט ערשט אויפגעריכט געוואָרן „מעבדות לחרות“, פון קנעכטשאַפט צו פרייהייט, פון אַ פאַרפאַלנטער מינדערהייט צו אַן אייגענער מלוכה, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס אַ לאַנג-דורותדיקער טרוים פון אומאַפהענגיקייט האָט זיך פלוּציעס גענומען פאַרן פּוילישן פּאָלק צו פאַרווירקלעכן, איז אָבער דער פּראָצעס פון אויפשטעלן אַן אייגענע מלוכהשאַפט גלייך פון אָנהויב צונויפגעבונדן געוואָרן נישט מיט הויכע פרייהייט־אידעאַלן, מיט ברידער־לעכקייט און ווילן איינצושטעלן אַ פּרוי און האַרמאָניש לעבן, געבויט אויף יושר, גערעכטיקייט און דעמאָקראַטיע, נאָך שוין פון די ערשטע טריט האָבן די אויבערהאַנט געהאַט די טיף־שאַוויניסטישע, צוריקגע־שטאַנענע רעאַציאָנערע עלעמענטן פונעם פּוילישן פּאָלק, און אויך די, וואָס האָבן ערשט גערעדט וועגן גלייכהייט, פרייהייט, אויך די פ. פ. פ. טישע עלעמענטן, האָבן זיך האַסטיק אַ קער געטון גאָר צו רעכטס, און זיך געלאָזט אויף אַזעלכע מעשים, וועלכע האָבן פאַרפּלעקט די אַלע אידע־אַלן, פאַר וועלכע די אַמאָליקע פּוילישע קעמפּער און טרוימער האָבן אַוועקגעגעבן זייערע לעבנס. די פּאָליטישע באַפרייאַונג און דער דראַנג צו פּראָקלאַמירן די אייגענע אומאַפהענגיקע רעגירונג איז גענאַנגען האַנט אין האַנט מיט יידישע פּאַגראַמען, מיט מיאוסע בלבולים אויף יידן, מיט העצעס, מיט ווילדע אויסטראַכטענישן און מאָרדן, וואָס זענען נישט נאָר פאַרבליבן אומבאַשטראַפּט, נאָר אדרבא, זיי זענען אָפּן גוטגעהייסן גע־וואָרן דורך די פירנדיקע פּערזענלעכקייטן אין דער שפּיז פון די רעגירונג־גען. עס איז געווען נאָך די מיאוסע מעשיות אין יאַבלאָנע (*), ביי וואַרשע נאָך דעם מוראדיקן געריכט און מאָרד פונעם אומשולדיקן פּלאָצקער רבי שאַפּירא, וואָס מ'האַט אים פאַראורטיילט צום טויט, ווייל ער איז אַ „באַלשעוויסטישער שפּיאָן“, נאָך דעם אומזיניקן מאָרד פון א. וויטער אין ווילנע, נאָך די מיליטערישע פּאַגראַמען אין לעמבערג, נאָך דער גרוי־זאַמער געשיכטע פון פינסק, וווּ מ'האַט געהרגעט, נאָך אַ שנעלן מילי־

(* יאַבלאָנע — איז געווען דער ערשטער קאָנצענטראַציע־לאַגער אין אײראָפּע, וואָס די פּוילישע רעגירונג האָט געשאַפּן בעת דער פּויליש־טאַויעטישער מלחמה און דאָרט, אונטער דאָרטן, געהאַלטן אַלע יידישע זעלנער פון דער פּוילישער אַרמײ.

טערישן געריכט 35 אומשולדיקע יונגעלייט וואָס האָבן זיך פאַרזאַמלט ערב פסח פונאַנדערצוטיילן הילף, וואָס איז אָנגעקומען פון אַמעריקע א. א. וו. עס האָט געהערשט דאָן אַ געמישטע שטימונג און צושטאַנד אין דעם דעמאָלסדיקן פּוילן, וואָס איז געקומען צו אַן אייגענעם לעבן, און די ערשטע טריט זענען געווען פאַרבונדן מיט מאָרד, טערראָר, אַנטר-סעמיטיזם, באַיקאָט אויף יידן א. א. וו.

פּוילן, ווי באַקאַנט, איז אויפגעשטעלט געוואָרן פון גרויסע טיילן און געגנטן, וואָס האָבן פריער, ביז דעם אויפקום פון דעם נייעם אומאַפֿ-הענגיקן פּוילן, געהערט צו רוסלאַנד, דייטשלאַנד און עסטרייך, ריכ-טיקער — צום צאָרישן, צום פּריסישן אימפעריאַליזם, און צום פאַר-פּוילטן קייזערלעכן עסטרייך. האָט פּוילן נישט נאָר געירשנט די גרויסע שטחים, די טעריטאָריעס מיט אירע באַפעלקערונגען, נאָר אויך אירע מלוכה־מענער האָט זי גענומען פון די צוויי מלוכות. און שוין פונעם ערשטן מאָמענט האָט מען אָנגעהויבן סיי צום אייגענעם פּוילישן פּאַלק און סיי צו די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, צו יידן, אוקראַינער, ווייסרוסן, אָנווענדן די זעלבע „פּיינע“, די גוט־אויסגעפרוּוועטע מעטאָדן און מיט לען, באַדינגונגען און באַציאָונגען, וואָס זיי האָבן איבערגענומען פון רוסלאַנד און עסטרייך. פון איין זייט — ברוטאַלע, דעספּאָטישע, ביר-ראַקראַטישע האַנדלונג, וואָס איז געצילט צו האַלטן די באַפעלקערונג אין צוים, און פון דער צווייטער זייט — די גוט־באַקאַנטע עסטרייכישע כלל-מרשט ליבעראַלע פּאָליטיק, די שטיקלעך און דריידלעך, וואָס זענען גע-צילט צו זייען קנאה־שנאה צווישן איין טייל און דער אַנדערער, כדי צו קאָנען הערשן איבער דער פאַרשידנפעלקערישער באַפעלקערונג.

אין די פּוילישע העכערע און נידעריקערע אַמטן, וואָס האָבן באַ-דאַרפט פון אָנהויב אָן איינשטעלן אַ פּריי, דעמאָקראַטיש לעבן און רע-גולירן די אלע פּאָליטישע, געזעלשאַפטלעכע און עקאָנאָמישע פּראָגן און פּראָבלעמען לטובת דער גאַנצער באַפעלקערונג, — האָבן געהערשט אָט די צוויי באַזונדערע שיטות פון ווילקיר און אונטערדריקונג, פון צעטייל און רעגיר. אַפּטמאַל זענען אָט די צוויי שיטות גאַנץ געשיקט געפּאָרט געוואָרן און זשאַנדאַרמערישער שטיוול און כיטרער רעזשים האָט אויס-געפורעמט און אויסגעשטאַלטיקט די ספּעציעלע פּאַרם פון מלוכהשאַפט.

געווען אמאל א לעבן

וואָס האָט זיך געלייגט זייער שווער אויף דער באַפעלקערונג בכלל און אויף דער יידישער בפרט.

מען דאַרף געדענקען, אַז שטיקער טעריטאָריעס פונעם באַנייטן פּוילן זענען געווען, נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג, וואָס די פּראָנטן און די שלאַכטן זענען פּאַרנעקומען אין דיראַ שטחים, וויסעט און חרוב; הונדערט־טער טויזנטער און מיליאָנען האָבן געמוזט פונדאָסניי אויפשטעלן די חור־בות און פּאַרלייגן אַ ניי לעבן. אָבער אַנשטאַט מיטצוהעלפֿן דער אַרעמער באַפעלקערונג אינעם ווידעראויפבויע, אַנשטאַט זיך פּאַרנעמען אויף אַ ברייטן וועג פון רעקאָנסטרוקציע, אַנשטאַט צו ווערן גאָרדי אויפּמערק־זאַמקייט אין אַט דער ריכטונג, האָט מען גענומען איינשטעלן אומעטום, אין צענטער און אויף די ערטער, מלוכה־אַמטן, וואָס האָבן געטון דאָס פּאַרקערטע. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַרבעט צו באַקעמפֿן די אַספּיראַ־ציעס פון די פּאָלקס־מאַסן, די אייגענע און די „פרעמדע“, מען האָט אָנגע־הויבן „ביד חזקה“ צו פּאָלאָניזירן די אַלע געגנטן, וווּ ס'האָט געלעבט אַ רובּ מנין און בנין פון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן. פּוילן איז דאָך מיט־מיטאַמאָל „אַרומגערינגלט געוואָרן“ מיט איבער אַ דריטל „פרעמדע“ עלע־מענטן, — אוקראינער, יידן, ווייסרוסן, רוסן, דייטשן — וואָס מען האָט באַדאַרפט באַקעמפֿן, באַשטרייטן, מאַכן זיי וואָס־ווייניקער אַקטיוו און זעלבשטענדיק, מאַטעריעל און גייסטיק לעבנספּעאיק.

די פּויערן און אַרבעטער האָבן געלעבט אין גרויס אַרעמקייט, אָבער אַנשטאַט דורכצופירן סאָציאַלע רעפּאַרמען, אַנשטאַט געבן זיי די מעגלעכקייט צו לעבן און אַרבעטן, אַנשטאַט באַפּרייען די גרויסע שטחים ערד פון די פּריצים און קירכעס און אוועקגעבן זיי די פּויערן, האָט מען זיך געלאָזט אויף אַנדערע וועגן, — מען האָט אויפגעשטעלט ספּעציעלע מלוכה־אינסטיטוציעס צו באַוואַרענען און באַשיצן זיך פון דעם אינעוויי־ניקסטן „שונא“ און אויך אויסגעהאַלטן אַן אַרמיי קעגן דער דרויסנדיקער מאַכט, וואָס איז פון אָנהויב אָן געווען אידענטיפּיצירט מיט סאָוועט־פּאַרבאַנד, מיטן „מאָסקאַל“ און מיט אַלץ, וואָס עס האָט אַ שייכות צו פּראָגרעסיווע און ראַדיקאַלע כוחות און אידעאַלן ביי זיך און אין דער וועלט.

ביי אַט דער אַלגעמיינער סיטואַציע און ביי אַט די פּאָליטישע און געזעלשאַפּטלעכע באַדינגונגען האָבן די איבער דריי מיליאָן יידן, וואָס

זענען פלוצים „באנליקט“ געוואָרן מיט אַ מאַכט, וואָס איז פיינטלעך צו זיי, צו זייערע אינטערעסן און פראַבלעמען, — ביי אַזאַ פּאָליטישער סיי-טואַציע האָבן די יידישע מאַסן אָנגעהויבן זייער לעבן אין פּוילן מיט אַ מערקווירדיקער קראַפט און מיט אויסטערלישן דראַנג און ווילן צו לעבן און צו שאַפן, זיך גענומען אויפשטעלן באַזעס און פּאָזיציעס, מאַטעריעלע און קולטורעלע, אין דעם גאַנצן לאַנד, אומעטום, נישט געקוקט אויף די אַלע שטערונגען, צוימען און שוועריקייטן. עס איז ווידעראַמאָל מקוים גע-וואָרן דער פּסוק, וואָס שטאַמט נאָך פון די צייטן פון מצרים, און וואָס האָט זיך איבערגעחזרט פיל מאָל אין לויף פון דער לאַנגער מאַרטיראָלאָגיי שער יידישער געשיכטע: „וכאשר יענו אותם“, וואָס מער מען האָט זיי, די יידן, געפייניקט, „כן ירבה וכן יפרוץ“, אַלץ מער האָבן די יידן זיך געמערט און פאַרשפּרייט און געשטאַרקט . . .

דאָס יידישע פּוילן האָט אויף אַלע זיינע אָפּשניטן און געביטן, גע-גנטן און צווייגן אַדורכגעמאַכט אַ געוואַלדיקע און וווגערלעכע צייט פון אויפשטייג, פון באַרג אַרויף, פון קומען צו די כּוּחַת; מען האָט איינגע-זאַפט אין זיך זאַפט און קראַפט, נאָך די עטלעכע שווערע גרויזאַמע קריגס-יאָרן, וועלכע האָבן זיך שווער געלייגט אויף דער יידישער מאַסע, סיי מצד דעם קריג גופא, די קריגס-פּראָגנאָסן, וואָס האָבן אַדורכגעשניטן און פאַר-וויסט די יידישע ישובים און קיבוצים, וווּ מען האָט שווער געליטן פון דער „אייגענער“ רוסישער מלכות, סיי פון דעם דייטשן-עסטרייכישן אָקופּאַנט, וועלכער האָט באַהאַנדלט די יידן אויסערן געזעץ און באַמיט זיך מאַטע-ריעל און גייסטיק, געזעלשאַפטלעך און מאַראַליש אים צו דערנידעריקן און פאַראַומווירדיקן.

עס איז פאַרנעקומען אַ זייער אינטערעסאַנטער און מערקווירדיקער פּראָצעס, אָדער ריכטיקער — פיל אינטערעסאַנטע און וויכטיקע פּראָצעסן אינעם לעבן פונעם יידישן פּאָלק אין פּוילן.

ראַשיית, מיטאַמאָל, אומגעריכט און אומדערוואַרט, זענען צוגיפּגע-פאַרט געוואָרן אין איין מדינה יידן, וועלכע האָבן לאַנגע יאָרן איינס מיטן אַנדערן זיך גאַרנישט אָנגעקערט. און אָפּגעריסן פון זייערע פאַרשידענע פּריערדיקע קולטור-און פּאָליטיש-געזעלשאַפטלעכע צענטערן, צו וועלכע זיי האָבן פּריער געהערט (די ליטווישע, וואָלינער, פּאָדאָליער, ווייסרוסישע, מזרח-און מערב-גאַליצישע יידן), האָבן זיי זיך געפרוּווט איינצולעבן אין

דער נייער אטמאספער, ביי די אנדערשדיקע ארומיקע באדינגונגען, און באגלייך מיט דעם פראצעס איינצוגלידערן זיך אינעם אלגעמיינעם מלוכהשן לעבן איז אויך געגאנגען א גאנץ־שווערער פראצעס פון צופאסן זיך צו דער יידישער וועלט, צו דעם יידישן לעבנס־שטייגער און איינאייגענען זיך מיט די פארשידנסטע יידן, וואָס דער גורל האָט זיי צונויפגעפאָרט און זיי געמאכט פאר גאָר נאָענטע שכנים, ברידער פון נויט, ברידער פון צוזאמענ־לעבן. אַ מיליאָן אָדער מער גאַליצישע יידן, — וואָס זענען פון זייער זייט אויך געטיילט אויף מזרח־און מערבדיקע, — אַ מיליאָן פּוילישע יידן, פון די פּוילישע „גובערניעס“, פון קרוין־פּוילן, און אזוי פיל לערך וואָלינישע, ליטווישע און ווייסרוסישע יידן.

עס איז גאַרנישט אזוי לייכט געווען דאָס צוזאמענלעבן פון די אין פּלוג באַזונדערע „שכטים“, וואָס האָבן אָפּטמאל גאַרנישט אזוי גערן גע־וואָלט אַריינפאלן אינעם יידישן „שמעל־טאָפּ“ און אַריינגעדרייט ווערן אינעם קרייז פון יידישע אינטערעסן און איינפלוסן. אָבער אפשר אָן דעם אייגענעם וויסן און ווילן. האָט יעדער טייל פון דער יידישער מאַסע, וואָס איז פאַראייניקט געוואָרן צום גרויס פּוילן, אָנגעהויבן צוטראַגן זיין חלק, זיינע באַזונדערע אייגנשאַפטן און מעלות־טובות (ווי אויך חסרונות, שוואַכ־קייטן, נעגאַטיווע שטריכן) אין דעם אלגעמיינעם יידיש־פּוילישן אָרגאַניזם.

דאָס „פּוילישע יידנטום“, ווי מיר זענען געווינט צו רופן די יידן, וואָס האָבן געלעבט אין דעם „אומאַפהענגיקן“ פּוילן, האָט אָן ספּק זייער פיל גענאָסן פון דעם צופלוס פון די מיליאָנען „פרעמדע“ יידן.

און באַזונדערס האָט זיך עס געלאָזט פילן אין דער מעטראָפּאָליע פון פּוילן, אין דער גרעסטער יידיש־פּוילישער קהילה, אין וואַרשע, ווהיין עס האָבן זיך באַזונדערס געצויגן די אינטעלעקטועלע כוחות, די פראָמינענטע טוער אויף די פאַרשידנסטע געביטן און צווייגן פונעם לעבן. ווי נאָר מען האָט זיך געקערט און געווענדט, אין דער יידישער פרעסע, אין דער קונסט, אין טעאַטער, אין די פירנדיקע פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע קרייזן, — און מעטום האָט מען אויך געטראָפּן יידן פון גאַליציע, ליטע, וואָליין, ווייסרוס־לאַנד. עס איז געגאַנגען אזוי ווייט, אז מען האָט אין געוויסע „עכט־פּוילישע“ יידישע קרייזן גענומען מורמלען און אַרויסווייזן אומצופרידנקייט, וואָס די „ליטוואַקעס“, די „גאַליציאַנער“ (אונטערן נאָמען „ליטוואַקעס“ האָט מען

גערופן אויך יידן פון וואָלין, פּאָדאָליע) פּאַרכאַפּן אַלע וויכטיקע פּאַסטנס, אַמטן אין דער יידישער געזעלשאַפּטלעכקייט. און ווירקלעך: אין דער צייטונג „מאַמענט“, למשל, זענען צווישן די עטלעכע צענדליק מיטאַרבעטער געווען בלויז עטלעכע אמת־פּוילישע יידן, אזוי אויך אין „היינט“ און אין „פּאָלקסצייטונג“, און דאָס נעמלעכע אין דער פּראָצענט פון נישט־אמת־פּוילישע יידן געווען פיל גרעסער אינעם יידישן טעאַטער, אין דער צענטראַלער שול־אַרגאַניזאַציע, צווישן די יידישע שרייבער. י. מ. ווייסנבערג, דער טאַלענטפולער יידישער דערציילער, האָט אפילו דערקלערט אַן אָפּענעם קאַמף קעגן די אָנגעלאָפּענע, געשריבן אין זיינע אויסגאַבעס קעגן דער „פּרעמדער“ אינוואַזיע, קעגן דער פּאַרפּלייצונג פון דעם יידישן פּוילן דורך די ליטוואַסעס. ער איז, אמת, אָפט דערגאַנגעני מיט זיין דאָזיקן קאַמף ביז לעכערלעכקייט, אָבער אַ „יסוד“ איז געווען צו זיין אומצופרידנקייט. ער האָט דאָך אפילו לסוף גענומען אַרויסגעבן אַ זשורנאַל מיט זיין, עכט־פּוילישער, זשעליכאָווער אַרטאָגראַפּיע. אָבער אין תּוך איז אָן קיין ספּק געווען אַ גרויסע מזל־ברכה פאַר דעם פּוילישן יידנטום דער שטענדיקער צופלוס פון נייע כּוחות, די כּסדרדיקע אַרײַנשפּריצונגען פון „פּריש בלוט“. האָבן מיר טאַקע אויף אַלע אָפּשניטן פונעם יידישן לעבן געטראָפּן אָט די נייע, פּריש־געקומענע פון דער „פּרעמד“, פון די נישט־פּוילישע געגנטן: פּראָפּ' מאיר באַלאַבאַן און דר. יצחק שיפּער פון גאַליציע, נח פּרילוצקי פון וואָלין, דר. יהושע גאַטליב פון פינסק, אברהם גאַרבּערג פון בריסק, וואַלדימיר מעדעם פון מינסק, ב. מיכאַלעוויטש פון בריסק, א. א. וו. א. א. וו. מ'וואַלט אָט דאָס צעטל געקאַנט ציען און ציען ווייטער און ווייטער און ווייזן, אַז וואַרשע איז טאַקע באמת פול געווען מיט נישט־פּוילישע יידן, וועלכע האָבן געהאַט אַן איינפלוס אויף דעם וואַקסנדיקן פּוילישן יידנטום, וואָס האָט געמוזט זיך אונטער־געבן אונטער זייער השפּעה און אזוי אַרום פאַרלירן דעם „עכט־פּוילישן“ כאַראַקטער און פיזיאָנאָמיע. און ווי אין דער פּרעסע און פּאָליטיק אזוי אויך אין טעאַטער, וווּ די עכט־ליטווישע „ווילנער טרופּע“ האָט דאַן געוועלטקט אין דער יידישער וואַרשע. און דאָס נעמלעכע אין יידישן וועלטלעכן שול־וועזן, וווּ נישט־פּוילישע יידן האָבן געבילדעט אַ מערהייט. אָט אזאַ לערך בילד האָבן מיר געטראָפּן אָנהױב 1921, ווען מיר

געווען אמאל א לעבן

זענען געקומען קיין פוילן, קיין ווארשע, מיר — די נישט-גרויסע גרופע פון קיעווער קולטור-ליגע, וואָס האָט געהאַט די גרויסע פּלענער פּאַר אַ קולטור-באַוועגונג. און הנם אויסערלעך איז עס געווען אַ גאַנץ-געשלאַג-סענע גרופע, וואָס האָט כּלפּי-חויז געהאַט איין שפּראַך און איין ווילן, אָבער אין תּוך זענען מיר, די געקומענע פון קיעוו, געווען גאַנץ פּאַרשידן מיט אונדזערע כאַראַקטערן, קרייז-אינטערעסן, באַציאונג צו פּאַרשידענע סאַציאַל-פּאָליטישע פּראַגן. אונדו האָט פּאַראַייניקט איין ווילן, איין שטרעבונג: מיר האָבן געוואָלט אַריבערפּלאַנצן אויף דער פּויליש-יידישער שוואַרצער די קולטור-ליגע-באַוועגונג. און פּוילן האָט באַדאַרפט זיין דער „פרוזדור“, דער אָנהויב, פון וואַנעט עס זאָל גיין ווייטער און בריי-טער די גרויסע יידישע קולטור-באַוועגונג מיט איר פּאַרנעם און פּאַר-מעסט, ווי מיר האָבן עס אויסגעטרוימט אין קיעוו בעת דעם אויפקום פון דער קולטור-ליגע.

אין אונדזער גרופע, דער „אויספיר-ביראָ“ פון דער קולטור-ליגע, זענען אַרײַן ד״ר משה זילבערפאַרב, דער געוועזענער יידישער מיניסטער אין אוקראַינע, א. ליטוואַק, דער באַוווּסטער בונדישער שרייבער, טעאַרע-טיקער און רעדנער, יוסף לעשצײנסקי, אָדער י. כּמורנער, ווי ער האָט שפּעטער זיך אָנגערופן אין דער פּוילישער בונדישער באַוועגונג, זעליק מלמד, דער אימפעטפולער, עקשנותדיקער קעמפּער פּאַר יידיש, ח. ש. קאַזשאַן, דער באַוווּסטער פּעדאַגאָג, און אײך. יעדער איינער פון אָט די אָנגערופענע חברים איז גוט באַקאַנט דער יידישער עפּנטלעכקייט, און עס איז נישט מיין אויפגאַבע איצט זיי אויספירלעך צו שילדערן און כאַ-ראַקטעריזירן. עס איז מיר שוין אויסגעקומען צו שרייבן וועגן די ערשטע צוויי, ד״ר מ. זילבערפאַרב און א. ליטוואַק, נישט איין מאָל און ביי-פּאַר-שידענע געלעגנהייטן. ד״ר מ. זילבערפאַרב איז געווען אַ מענטש אַ גע-שטעלטער, אַ לאַגנישער, אַ באַטראַכטער, מיט אַ נייגונג צו באַלעבאַטיש-קייט, אַ דורכאויס-ערלעכער און קאַנסעקווענטער. ער איז געווען אַ ראַ-ציאָנאַליסט און נישט געפּלוּיגן אין די ווייטע הימלען. ער האָט ליב גע-האַט סיסטעמאַטישקייט און איז געווען אַ מאַמין אין ציפּערן, אין אַרײַט-מעטיק. ביי אונדזערע גרויסע קולטור-פּלענער און פּאַנטאַטישע טרוימען איז ער געווען דער נײַטערער, וואָס האָט נישט געלאָזט זיך פּאַרנאַלאַ-פירן. ער האָט שטענדיק געהאַלטן די לײַצעס אין די הענט... גאָר אַן אַנ-

דערער איז געווען א. ליטוואק. ער איז געווען א וואגאבונד, נישט געקאנט זיך צובינדן צו א הויז און פאמיליע, ווי געטאגט דארטן נישט גענעכ- מיסט. ער האט געהאט א גלענצנדע פעדער און געווען א פרעכטיקער רעדנער. אבער אינגאנצן נישט קיין דיסציפלינירטער און נישט געקאנט און זיך נישט געלאזט צו גיין אין שפאן. אבער האט ער שוין יא אָנגע- שריבן אן אַרטיקל, איז געווען וואָס צו לייענען. ער איז געווען א גוטער סטיליסט, א טייערער בעל-מסביר. ער איז מיטן „בונד“ אין פּוילן נישט געגעבנקייט און אַרבעט פאר דער „קולטור-ליגע“ געווען א שטיק צו- להכעיס דעם „בונד“, וואָס האָט נישט געוואָלט אַקצעפטירן אזא „קול- טור-ליגע“, ווי ער, דער „בונד“, האָט נישט די מערהייט . . .

בכלל האָבן מיר גלייך פון אָנהויב זיך אָנגעשטויסן אין פּוילן אויף שוועריקייטן און שטערונגען פון אזא זייט, פון וואַגעט מיר האָבן זיך אַמווייניקסטן געריכט. עס איז געווען ביי אונדז דער ציל, דער מיין צו פאַראייניקן אַרום דער „קולטור-ליגע“ אין פּוילן קודם כל די סאַציאַליס- טישע, דעמאָקראַטישע און פּאָלקס-כּוּחַות. אָבער אזא מיין פאַראייניקונג איז פאַר יענע צייטן געווען כּמעט אַן אוממעגלעכע זאַך. עס איז שווער געווען צונויפצונעמען אונטער איין דאַך ביי איין טיש אַרבעטער-פּאַר- שטייער פון דער פּאָלקס-פּאַרטיי. און עס איז אויך געווען נישט לייכט צונויפצוברענגען די פאַרשידענע אַרבעטער-פּאַרטייען, ווען דער „בונד“ האָט כּסדר געשטעלט דעם אומבאַדינגטן תּנאי, אַז אין דער אָנפירונג מוז ער האָבן די הענעמאַניע. די רעכטע פּוּעלי-ציון זענען געשטאַנען פון דער ווייטנס. די נישט-לאַנג אָפּגעשפּאַלטענע לינקע פּוּעלי-ציון, ווי אויך די „פאַראייניקטע“ האָבן גראָד אַרויסגעוויזן אונדז גרויס סימפּאַטיע און זיי זענען גרייט געווען אַריינצוטרעטן אין דעם אָרגאַניזיר-קאָמיטעט פון דער „קולטור“. זענען מיר געווען צווישן פייערן, און זיך נישט געקאנט דערוואַרטן ביי מען וועט זיך ענדלעך דעררעדן און ביי וואַגעט די פאַר- טייען וועלן אַדורכקומען צווישן זיך וועגן דער צאָל ערטער אין דער „קולטור-ליגע“, וואָס מיר האָבן באַשלאָסן צו אָרגאַניזירן . . .

עס איז אַוועק א לאַנגע סדרה מיט זיצונגען, באַראַטונגען, קאָמי- סיעס, וויכוחים, פאַרשלאַגן, אָפּלייגעכצן, ביז אונדזער גרופּע, מיט דער הילף פון אייניקע אַרטיקע, וואַרשעווער קולטור-טוער, און מיט דער שטי-

לער, נישט־אפיציעלער גוט־הייסונג פון די לינקע פועל־ציון און „פאר־אייניקטע“, איז צוגעטראָטן, קעגן דעם ווילן און הסכם פון „בונד“, אָנ־צוהויבן די אָרגאַניזיר־ארבעט פון דער „קולטור־ליגע“. דערווייל האָט ד״ר משה זילבערפאַרב, אַן אַלטער טוער פון „אַרט“, איבערגענומען דעם אַמט פון אַ דירעקטאָר פונעם פּוילישן „אַרט“, ח. ש. קאַזשדאַן האָט אויך מיט דער צייט באַקומען אַן אַמט ביי שול־אַרבעט, אזוי אויך יוסף לעש־צינסקי, ז. מלמד און איך, — מיט דער צייט איז צוגעקומען מיין יונגערער ברודער יעקב מייזיל, — האָבן זיך באַזעצט מיט דער קולטור־ליגע אין אַ זייטיקן צימערל, אויף לעשנא גאס, אין שכנות ביי די „פאַראייניקטע“, וואָס ד״ר יוסף קרוק (איצט אין ירושלים) האָט מיט זיין גוט־האַרציקייט געגעבן אונדז אַן באַצאַלט, אָדער פאַר אַ שיכוש צושטייער דיר־הגעלט... מיר זענען, נישט אויסגערעדט זאָל זיין, געקומען קיין פּוילן, קיין וואַרשע, אָפּגעריסענע און אָפּגעשליסענע, מיט אַן „אָנווייזונג“ און צוזאַג פון אַ פּאַר הונדערט דאָלאַר. בין איך די ערשטע פּאַר וואָכן געשלאָפּן אויף צונויפגעשטעלטע האַרטע בענקלעך ביי ח. ש. קאַזשדאַנען אין צי־מער (אויף לעשנא 52), צוגעדעקט זיך אין די קאַלטע ווינט־ער־נעכט מיט אַן אָפּגעטראָגענעם פּוטער. ז. מלמד האָט זיך געוואַלנערט ביי נישט־פאַרמעגלעכע קרובים. ביז מיר האָבן געקראָגן, מיט גרויסע שוועריקייטן, צימערן פאַר זיך.

און מיט דער הילף פון אַ הלוואה, און דערנאָך — מיט דער הילף פון געצייילטע הונדערטער דאָלאַר, וואָס מיר האָבן געקראָגן ביים פּאַר־שטייער פון פיפל־לעיעף (דער צוגעלאָזענער ברוך צוקערמאַן, זאָל דאָ דערמאָנט ווערן צום גוטן!), האָבן מיר אָנגעהויבן אונדזער קולטור־טעטיקייט, דערווייל מיט זאַמל־העפטן, טאַקע אונטערן נאָמען „קולטור־ליגע“. ערב פסח 1921 איז אַרויס דער ערשטער נומער. די זאַמל־העפטן זענען געווען נישט קיין גרויסע, עס זענען אַרויס 2 זאַמל־העפטן, אינגאַנצן 48 זייטן יעדעס.

עס געדענקט זיך גוט יענער צושטאַנד, דער פיבער, די אימתא דיצבורא (די שרעק פאַר דעם ציבור), ביים אַרויסלאָזן דאָס באַשיידענע העפט. דאָס איז דאָך געווען דער ערשטער עפנטלעכער אַנזאַג פון אונ־דזער פאַרמעסט און פאַרנעם אין דער גרויסער שטאָט, וווּ עס זענען געווען איינגעפונדעוועטע יידישע צייטונגען, מיט אויטאָריטעטן, מיט אַן אייגע־

נעם איינגעשטעלטן עולם, מיט דערפארונגען הינטער זיך, מיט גרויסע מאשינען און גרויסע אפארטן און אייגענע הייזער, מיט אָרגאניזאציעס און טרייע איבערגעגעבענע מיטגלידער. און מיר, בלוז אַ קליינע גרופע, אַמ־ערשט־געקומענע, אָן ספעציעלע פּאַנדן, אָן אַ דאָך איבער די קעפּ, פּאַרמעסטן זיך אויף אַ „שינוי מעשה בראשית“, אויף אַן איבערשאַצונג פון ווערטן און אויף אַ נייער איבערגרופּירונג פון קולטור־געזעלשאַפּט־לעכע כוחות, איבער די קעפּ פון די פּאַראַנענע אָרגאניזאציעס און אַנ־פירערשאַפּטן, אויטאָריטעטן און געקרוינטע אָדער זעלבסטגעקרוינטע צענ־טראַלע פיגורן. עס איז געווען אָנגעווענדט צו אונדז די אַלטע טענה: „האחד בא לגור, וישפוט שפוט“, — אַט דער — ער איז ערשט אַהער געקומען, ער איז נאָך אַ גר, און ער פּאַרנעמט זיך נאָך צו אורטיילן און צו משפּטן!“

און נאָך אַ וויכטיקער מאַמענט: אין יענער צייט, אין דער צייט פון דער סאָציאַלער רעוואָלוציע, אין דעם פּעריאָד פונעם העפּטיקן קאמף צווישן דער קאפיטאַליסטישער אָרדענונג, דעם קליינבירגערטום, וואָס איז געגאַנגען האַנט אין האַנט מיט דער בורזשאַזיע און דעם פּראָלעטאַריאַט, — אין יענער אויפברוי־צייט האָט מען זיך דורכאויס אָריענטירט אויף די סאָציאַליסטישע כוחות, וואָס זענען געווען אין פּוילן, אָרגאניזירט אין די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען „בונד“, פּועליציון (לינקע) און „פּאַראייניקטע“, און אינגאַנצן האָט מען אויסגעשלאָסן די פּאַלקס־עלעמענטן, וואָס זענען געווען פּאַרבונדן און אָרגאניזירט אין דער פּאַלקס־פּאַרטיי און אין אַנדערע פּאַלקס־אָרגאניזאציעס. איצט, אין 1948, זעט עס אויס צו דאָקטרינע־ריש, אַ צו־שמאַלע באַזע, וואָס גייט קעגן די פּאַלקס־אינטערעסן און קעגן דער אַל־אַרומגעמערדיקער אידעע פון אַ וואָס־ברייטערן פּאַלקס־פּראָגנאָז, יא, אזוי זעט עס אויס אַי צט, נאָך די אַלע מוראדיקע איבערלעבענישן און גרויזאמע געשעענישן, ווען ס'איז דער געבאַט פון דער צייט — צו פּאַראייניקן די פּראָגרעסיוו־דעמאָקראַטישע פּאַלקס־כוחות קעגן דעם פּאַשיזם און נאַציזם . . .

אין 1921 איז די אַלגעמיינע סיטואַציע און איינשטעלונג אין דער אַלגעמיינער אַרבעט־רעוועלט און אזוי אויך אין דער יידישער דעמאָקראַטיש־סאָציאַליסטישער וועלט געווען אַ גאַר־אַנדערע. און דעריבער, ווען אונדזער גרופע האָט גענומען אָרגאניזירן די „קולטור־ליגע“ אין פּוילן, אָדער — ריכטיקער גערעדט — צו פּאַראייניקן און צענטראַליזירן די ענער־

ניע און די פארשידענע פאראייניגטע טואנגען אויפן קולטור-געביט, האָבן מיר זיך געווענדט, און אונדזער אויג און האַרץ איז געווען צו די יידיש-סאַ-ציאָליסטישע פּאַרטייען, וואָס האָבן „לאַחדים“, יעדע איינע פאַר זיך, שוין געפירט זייערע טעטיקייטן אויפן קולטור-געביט, ווי אַ טייל פון זייערע אַלגעמיינע סאָציאַל-פּאָליטישע אַרבעטן. זיי האָבן דעריבער נישט געוואָלט אויף זיי גלייך מוותר זיין אָדער איבערגעבן דאָס אַלץ אין אַ קערפּערשאַפט, וואָס שטייט אויסן און דרויסן פון זייערע אָרגאַניזירטע רייען . . .

און אַט ביי אַט די באַדינגונגען האָבן מיר געמאַכט אונדזערע ערשטע שווערע טריט ביי אומגעהויערע שטרויכלונגען און שטערונגען, וואָס זענען בעיקר געקומען פון דער שטאַרקער פּאַרטיי — מצד דעם „בונד“.

די ערשטע שריט פון דער „קולטור-ליגע“

עס איז ממש אומגלויבליך דער אימפעט און ענערגיע, וואָס אונדזער קליינע גרופע האָט אַרויסבאַוויזן אין וואַרשע, ניט געקוקט אויף די מניעות, וואָס זי האָט באַגעגנט אויף איר זעגן ביים צוטראַעטן צו פאַרווירקלעכן דעם ווילן און דראַנג אויפצובויען אַ שטאַרקע קולטור-באַוועגונג גלייך און אַן אַפּהאַלט.

נאָר וואָס געקומען קיין פּוילן, קיין וואַרשע, נאָך נישט באַוויזן זיך צוטויליען ערגעץ-ווי, נאָך נישט אַרומגעזען זיך ווי מען האַלט אין דער וועלט און וואָס עס זענען די אויסזיכטן, — די פינאַנציעלע, געזעצלעכע, געזעל-שאַפטלעכע, — און נישט געקוקט אויף די וואַרענונגען און אויף די בייזע בליקן פון גאָר נאָענטע פּריינט און מכלומרשט פאַרבינדעטע, — און אַט שוין דעם 4-טן אַפּריל אַ קאָנפּערענץ פון דער „קולטור-ליגע“ אין סאַמע וואַרשע, מיט פּאַרשטייער פון אַ 30 פּונקטן, פון שטעט אין וואָלינער געגנט, פון ביאָליסטאָקער ראיאָן, און פון ווילנע, באַראַנאָוויטש און שעדלעץ, הויז די טוער פון וואַרשע גופא און די פּאַרשטייער פון די פירנדיקע סאָציאַ-ליסטישע פּאַרטייען אין פּוילן, פון דער צענטראַלער שול-אָרגאַניזאַציע און

פון צענטראלן דינעזאן-שול-קאמיטעט (די לעצטע מיט באראטונגס-דערעכט).
 עם לוינט זיך אָפּשטעלן א ביסל גענויער אויף דער קאָנפּערענץ און
 אויף די אונטערהאנדלונגען, וויכוחים, אויף די רעזאָלוציעס, נישט נאָר
 דערפאַר, ווייל עם איז אַ שטיק יידישע קולטור-געשיכטע פונעם אמאָליקן
 יידישן פּוילן, נאָר עפעס קאָן מען אראָפּלערנען פון דעם אַלעמען אויך פאַר
 די איצטיקע באַדינגונגען און באַצואונגען, וואָס הערשן אין דער יידישער
 וועלט, אויף די שוועריקייטן, וואָס מען באַגעגנט כּסדר אויפן וועג צו שאַפן
 עפעס רעכטס און דויערהאַפטיקס אין דער יידישער גאַס, וואָס איז צע-
 שפּליטערט אויף ריכטונגען, פּאַרטייען, קרייזן און קרייזלעך.

אַט לינט פאַר מיר (עס איז איצט אַ זעלטענע אויסגאַבע!) דאָס ערש-
 טע זאַמלעהפּט „קולטור-ליגע“, וואָס איז אַרויס אַפּריל 1921 (ניסן תּרפּ"א)
 אין וואַרשע, אין דער דרוקעריי פון די ברידער וואיצעקעוויטש, וואָס האָט
 זיך דאָן געפונען אויף אָנהויב נאַלעווקי גאַס אין די נאַלעווקער קראָמען
 (דאָרט דערנעבן האָט זיך געפונען א. גיטלינס יידישע בוכהאַנדלונג און
 פאַרלאַג, און אויך דאָס געשעפּט פון קאַלאָשן פון הענריך איש, — אַ פאַר-
 דינסטפּולער מיטגליד און טוער פון ליטעראַטור-פּאַרריין). דער אַרויסגעבער
 — אויף פּויליש „ווידאוואַ“, — איז נ מיזיל.

עס ווערט געזאָגט אינעם באַריכט, אז „דער צוועק פון דער קאָנפּע-
 רענץ איז — ערשטנס, פאַראייניקן די טעטיקייט פון די שוין-עקזיסטירנד-
 דיקע אָפּטיילונגען, און צווייטנס, נעמען אויף זיך די אינציאַטיוו, אין
 הסכּם מיט די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען, צו גרינדן אַ צענטראַלע פאַר-
 אייניקונג פאַר יידישער פּראָלעטאַרישער קולטור-אַרבעט אין פּוילן“. אַגב,
 אין פרעזידיום זענען אַריין: ד"ר מ. זילבערפאַרב (פון אָרנאַניזיר-ביוראָ),
 ש. גאַלדמאַן (ביאַליסטאָק), גילבורד (ראָוונע), ב. ווירגיליכען (וויילנע),
 אין סעקרעטאַריאַט נחמן מיזיל און י. טאַלפּין (אַסטראָה). אַגב, פון דעם
 פרעזידיום זענען פאַרבליבן איצט נ. מיזיל און י. טאַלפּין (אינזשיניער,
 וווינט אין שיקאַגאָ).

נאָך די רעפּעראַטן וועגן די פּראָבלעמען פון אונדזער קולטור-שאַפן,
 די צענטראַליזירונג פון דער קולטור-אַרבעט, וועגן אַ קולטור-פּאַנד, אָרנאַ-
 ניזאַציע-פּראָג, פינאַנסן, פאַרלאַג, זענען פּאַרגעקומען הייסע דעבאַטן,
 וועלכע האָבן זיך באַזונדערס געדרייט אַרום דער פּראַגע, צי דאַרף די קאָנ-
 פּערענץ שוין אַרויס מיט איר פּלאַטפּאָרם און פּאַרמולירן אונדזער פּראָ-

גראם. ב. מיכאלעוויטש, דער פאָרשטייער פון „בונד“, אין א געוויסער מאָס אויך זרובבל, פאָרשטייער פון די לינקע פועל־ציון, האָבן זיך ארויסגע־זאָגט קעגן דעם, אז אָט די קאָנפערענץ זאָל שוין אָננעמען אזעלכע גרונט־רעזאָלוציעס, ווען מען האַלט נאָך ערשט אין מיטן פון די אונטערהאַנדלונג־גען מיט די פארטייען וועגן דער קולטור־ליגע. ב. מיכאלעוויטש האָט דער־ביי אָנגעוויזן, אז אזעלכע רעזאָלוציעס קאָנען שטערן דער ווייטערדיקער אַרבעט... אָבער נישט געקוקט אויף דער שאַרפער קעגנערשאַפט פון „בונד“ איז די רעזאָלוציע אָנגענומען געוואָרן, מיט אייניקע אויסבעסערונגען. דאָס האָט, פאָרשטייט זיך, ארויסגערופן אַן אומצופרידנקייט מצד די בונד־פאָרשטייער, וואָס איז גיך אַריבער אין אַ שטאַרקער קעגנערשאַפט.

אָבער וועגן די באַציאונגען צווישן דער קולטור־ליגע מיטן „בונד“, און ריכטיקער — די באַציאונג פונעם „בונד“ צו דער „קולטור־ליגע“ — וועט נאָך קומען צו רייד.

עס איז אינטערעסאַנט, אז נישט געקוקט אויף אונדזרע מאַטעריעלע מאַטערינישן, זענען אַרומגעגאַנגען מעשיות־געשיכטעס, אז מיר האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט „פעסלעך גאָלד“. האָט טאַקע מ. זילבערפאַרב אָפיציעל געמאָלדן, אז „דאָס אָרגאַניזיר־ביוראָ האָט דערווייל נישט אין זיין רשות קיינע געלט־סומעס, נאָר דאָס דאַרף אונדז נישט אָפשרעקן. אין גאַנג פון אַקטיווער אַרבעט וועלן געפינען ווערן אויך געלט־מיטלען“. און אַ צווייטער מיטגליד האָט אינפאָרמירט וועגן דער „מאַטעריעלער לאַגע פון פאַרלאַנג“ און געזאָגט: „די אלע קלאַנגען וועגן די גרויסע סומעס, וואָס דער פאַרלאַנג פאַרמאַגט, זענען, ליידער, נישט ריכטיק. מיר האָבן באַקומען אַ הלוואה פון חברים, פריינט פון ק. פ. 5, אויף פאַרלאַנג־אַרבעט, אזוי אז דער פאַרלאַנג קאָן צוטרעטן צו דער אַרבעט“.

עס זענען אָנגענומען געוואָרן רעזאָלוציעס וועגן די צילן און אויפ־גאַבן פון דער „קולטור־ליגע“: „די ק. פ. 5. שטעלט זיך דעם ציל: 1. — מיט־צוהעלפן אויפבויען די סאָציאַליסטישע קולטור אויף יידיש פאַר און דורך די אַרבעטנדיקע מאַסן; 2. — די ק. פ. 5. שטרעבט צו באַהעפטן דעם יידישן אַרבעטער־קלאַס צו אלע דערגרייכונגען פון דער אַלגעמנטשלעכער און נאָ־ציאָנאַלער קולטור און אויסצוגעפינען די וועגן און פאַרמען פון פּראַקטי־טאַריש־סאָציאַליסטישן שאַפן; 3. — מיטגלידער פון ק. פ. 5. קאָנען זיין אלע די, וועלכע אנערקענען די פּרינציפּן פון ק. פ. 5., ווי זיי זענען פאַרמולירט אין

די ערשטע צוויי פונקטן; 4— אויפן יסוד פון די דאָזיקע פרינציפיעלע הנחות, באַשליסן די פאָרגעשטעלטע, אויף דער קאָנפערענץ, אָפטיילונגען „קולטור־ליגע“ צו פאָראייניקן זיך אין איין אָרגאַניזאַציע, „קולטור־ליגע“ און קלייבן אויס אַ צייטווייליקן צענטראַל־קאָמיטעט“.

ווי עס איז צו זען, סיי פון די געבראַכטע 4 פונקטן, און אויך פון אייניקע ווייטערדיקע פונקטן און צוגאַבן (צוליב מאַנגל אין אָרט ברענגען מיר עס נישט) האָט מען געמוזט גיין אויף אייניקע פשרות, כדי לאָזן אָפן די מיר פאָר ווייטערדיקע אונטערהאַנדלונגען מיט די פאַרטייען, וואָס האָבן נישט געוואָלט זיך באַגאַנגענען דערמיט, וואָס זיי שיקן אַריין זייערע פאָר־שטייער אין אַן אומפאַרטייאישער אָדער איבערפאַרטייאישער קולטור־אָרגאַניזאַציע, נאָר זיי האָבן געוואָלט האָבן אַזאַ אָרגאַניזאַציע, וווּ זיי זאָלן האָבן די העגעמאָניע, און האָבן טאַקע זייער אייגענע פירערשאַפט.

אַבער זייער אַ וויכטיקער פונקט איז געווען ווייטער אין די אָנגענום מענע רעזאָלוציעס — דאָס איז דער פונקט, אַז „די קאָנפערענץ באַשליסט צוטערעטן גלייך צו אָרגאַניזירן דעם פאַרלאַג און צענטראַלן ביכער־לאַגער „קולטור־ליגע“ . . .

דאָס איז געווען אַ וויכטיקער רעזולטאַט פון דער קאָנפערענץ און מ'האָט אַקצעפטירט אַ באַשלוס, וואָס האָט געגעבן די מעגלעכקייט אָנצו־הויבן די אַרויסגעבערישע טעטיקייט, וועלכע האָט אָנגענומען אַ נישט־געהערטן ביזאַהער כאַראַקטער און פאַרנעם.

איידער מיר וועלן דערציילן גענויער וועגן דעם קולטור־ליגע־פאַרלאַג, לאָמיר זיך נאָך אָפּשטעלן אויף די אידעען און כוונות, וואָס זענען געלייגט געוואָרן אינעם יסוד פון דער קולטור־ליגע. זיי פאַרדינען, אַן ספק, פון אַלע הינזיכטן, ספּעציעלע אויפמערקזאַמקייט. זיי זענען געווען אַ צייכן פון יענער צייט און אַן אויסדרוק פון דעם אידעען־געראַנגל, וואָס איז געקומען מיט דער רוסלענדישער רעוואָלוציע און מיט דער פאַרשטאַרקונג פון דער אַרבעטער־און סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין דער וועלט בכלל און אין דער יידישער וועלט בפרט.

אין דעם ערשטן העפט „קולטור־ליגע“ איז פון פאָרנט, אויף די ערשטע 6 גרויסע זייטן, אָפּגעדרוקט אונדזער „פּלאַטפאָרם“, די אידעאישע באַגרינדונג פון דער קולטור־באַוועגונג אונטערן נאָמען „וואָס איז די קולטור־ליגע?“ עס איז אָפּגעדרוקט אַן אַ אונטערשריפט, אויף וויפּל מיר

געדענקט זיך, האָט עס אָנגעשריבן א. ליטוואַק, אָבער עס איז מער געווען אַ קאָלעקטיווע שאַפונג פון אונדזער גאַנצער גרופע, ווייל גאַנצע שטיקער און וויכטיקע טיילן זענען אויפגעשריבן געוואָרן נאָך לאַנגע וויכוחים און באַטראַכטונגען צווישן אונדז. א. ליטוואַק איז געווען אַ כריה אָנצושרייבן גענוי, וואָרט אין וואָרט, וואָס מען האָט גערעדט און פּאַרמולירט. א. ליטוואַק האָט געקאָנט אָנשרייבן מיט אַ צייט שפעטער אַ לאַנגע רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן, נישט פאַרלירן דערביי קיין איין וואָרט, קיין איין אויסדרוק. ער האָט געקאָנט איינזאַפן אין זיך געדאַנקען, פּאַרמולירונגען און אויסדרוקן, גאַנצע זאַצן, נישט פאַרשרייבנדיק עס, אָדער פאַרצייכענענדיק עס אויפן אָרט, אויף שטיקלעך פּאַפּיר, אויף דער פּאַדערונג פון די חברים, דערנאָך אָבער האָט ער זיי פאַרלוירן מיט זיינע איבעריקע שמות, וואָס זענען געווען ביי אים אין מאַש. ער האָט זיך פאַרלאָזט אַלע מאָל מער אויף זיין לויטערן זכרון, וואָס האָט אים זעלטן־ווען פאַרראַטן.

מיר וועלן ברענגען עטלעכע גרעסערע שטעלן פון דעם פּראָגראַם־אַרטיקל, וואָס הגם ער איז געשריבן מיט 28 יאָר צוריק, פּאַרדינט ער מען זאָל אים אויפהיטן און אַרייננעמען אין אַ קולטור־געשיכטע פון אונדזערע געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען. עס זענען דאָ אינעם אַרטיקל אַ 20 אָפּזאַצן, און יעדער פון זיי גיט אַ קערנדיקע און סינטעטישע פּאַרמולירונג, וואָס איז באַמת אַן אויסדרוק פון דורותדיקע אידעען־געדאַנגלענישן און איר־דעען־זוכענישן פון דער דענקענדיקער אינטעליגענץ.

„די קולטור־ליגע — הויבט זיך אָן דער אַרטיקל — דאָס איז אַ בשורה פון די ברייטע יידישע מאַסן, וואָס גייען אַרויס פון טונקעלן אונט־טעראַוויון אויף דער ליכטיקער זון פון דער מאָדערנער וועלט־קולטור. נייע מאַסן וועלן אָנהויבן געניסן און שאַפן די מאָדערנע קולטור אין איר גאַנצער ברייט, אין אַלע אירע פאַרצווייגונגען און שאַטירונגען.“

און ווייטער: „שוין אַ פּאָר צענדליק יאָר, אַז מען רעדט אַ סך וועגן דער נייער יידישער קולטור. אָבער עדיהיום האָבן מיר פון איר נאָר ראַשי־פּרקים, נאָר שטיקלעך־ברעקלעך... — — — באַשאַפן ביי יידן אַ ברייטע אומפּאַסנדיקע מאָדערנע קולטור מיט אַלע אירע קאָלירן און ניואַנסן, מיט אַלע אירע דערגרייכונגען און זוכענישן — דאָס איז די אויפגאַבע פון קול־טור־ליגע.“

„אונדזערע וואָרצלען — ווערט ווייטער געזאָגט — גייען אַוועק ווייט

אין גרויען עלטער פון דער מענטשווייט. צוזאמען מיטן שטויב פון דורות האָבן זיי אָנגעזאמלט זאפטן פון דורות. מיר ווילן אָפּטרייסלען דעם אַלטן שטויב און אַריינעמען אין זיך די אַלטע קרעפטיקע זאפטן. שאַפן פון יידן אַ נייעם גליד פון דער גרויסער וועלט־קולטור־משפּחה, הייסט נישט איבער־זעצן די וועלט־קולטור אויף יידיש. דאָס הייסט אויך נישט בלויז דורכלאָזן די אַלטע מענטשלעכע קולטור דורך דעם טעמפּעראַמענט פון איין באַשטימטן טער נאַציע. דאָס הייסט נאָך מער — איבערפּלאַנצן די נייע קולטור אויף אַן אַלטן באָדן, שאַפן אַ באַהעפטונג פון אונדזער געשיכטע, וואָס לעבט אין אונדז, מיט דער קולטור פון דער נייער צייט."

און ווער זענען די טרעגער פון דער יידישער קולטור? דערויף ווערט געענטפּערט, אַז עס, "זענען די מאַסן. די רייכע און פאַרמעגלעכע, די וואָס האָבן פּרייע צייט און מיטלען פאַר קולטור. זענען נישט מיט אונדז."

און וואָס איז די אויפגאַבע פון דער קולטור־ליגע? עס איז, "צו אָר־נאַנזירן די יידישע מאַסן אַרום זייערע קולטור־אינטערעסן, מאַכן זיי פאַר דירעקטע שעפּער און פאַרשפּרייטער פון דער קולטור". און ווייטער מיט אַ זייטל: "אַרויסשעפּן פון דער יידישער מאַסע אירע באַהאַלטענע שאַפונגס־כוחות... געבן אַ מעגלעכקייט די טאַלענטן, וואָס אונדזער מאַסע רוקט אַרויס, צו וואַקסן און געדייען, פונאַנדערוויקלען זייערע מעגלעכקייטן..."

און וועגן דער מחלה, וואָס פרעסט ביז היינט אויף אונדזער פּאָלקס־אָרגאַניזם: "אונדזערע מאַסן־טוער זענען פּאָליטיש צעשפּאַלטן אויף פאַר־שידענע פאַרטייען און ריכטונגען, וואָס קעמפן שאַרף מיטאַנאַנד. די היץ פון דעם דאָזיקן קאַמף ווערט אַריבערגעטראָגן אין אונדזער קולטור־אַרבעט און שטערט אויף יעדן טריט. די זיכערקייט, אַז עס איז פאַראַן איין איינ־הייטלעכע יידישע מאַסן־קולטור, אַז דער דאָזיקער סינטעז האָט זיך שוין אָנגעמערקט און ער וועט זיך אינגאַנצן אויסאַרבעטן אינעם פּראָצעס פון דער געמיינזאַמער קולטור־אַרבעט — דאָס איז איינע פון די גרונט־אידעען, אויף וועלכע עס האַלט זיך די, "קולטור־ליגע"..."

ווייטער קומט אַ לענגערער אָפּזאַץ וועגן דער יידישער וויסנשאַפּט, עס ווערט באַצייכנט דער כאַראַקטער פון דער יודאַאיקע מיט איר פּאַלשן צוגאַנג צו דער יידישער געשיכטע און עס ווערט פאַרלאַנגט דער אמת־וויסנשאַפּטלעכער צוגאַנג, וואָס האָט דעם ציל: "גענוי וויסן אונדזער

היינט און זיין אין שטאנד בעסער אויסצווייכענען אונדזער וועג פארן מאַרגן."

און עס קומט נאָך אַ וויכטיקער פונקט: „מיר זענען אַ פּאָלק נישט פון איין לאַנד, נאָר פון דער גאַרער וועלט, יידן, וואָס אַרבעטן, גרויסע מאַסן, וואָס רעדן און דענקען, וויינען און פרייען זיך אין יידיש, לעבן און קעמפן אין אַ יידישער אַטמאָספּער — אַזעלכע גרויסע מאַסן קאָן מען היינט צו טאָג געפינען אין פּוילן, רוסלאַנד, גאַליציע, רומעניע, אַמעריקע, אַזיע און דרום־אַפריקע און אין די יידישע קוואַרטאַלן פון לאַנדאָן, פאַריז און אַנטווערפּען. יעדער קיבוץ האָט זיך זיינע באַזונדערע פּאָליטישע אינ־טערעסן, געפינט זיך אין איינגאַרטיקער באַציאונג מיט דער אַרומיקער באַפעלקערונג, ווערט באַאיינפלוסט פון די קולטורן פון שכנישע נאַציעס. אָבער די אַלע קיבוצים בייטן זיך מיט ביכער, מיט אידעען, מיט טווער, אָבער זיי האָבן אַלע איין קולטור, אין וועלכע זיי גיסן אַריין זייערע באַזונדערע ניואַנסן, מאַכן זי רייכער, פּילפאַרביקער — און יידישע דיאַספּאָראַ־קולטור, דאָס מאַכט אומגעהויער ברייט דאָס פעלד פון אונדזער קולטור, אומגעהויער גרויס אונדזערע מעגלעכקייטן."

און לוסף: „די „קולטור־ליגע" איז... אַ שיטה, אַ נייער געדאַנקעך גאַנג, אַ באַזונדערער דרך אין יידישקייט. דער דאָזיקער נייער דרך האָט זיך אָנגעמערקט נאָך פאַר דער „קולטור־ליגע" אין די מוחות און אין אַ געוויסער מאָס אויך אין דער אַרבעט פון די יידישע סאָציאַליסטן. די קולטור־ליגע האָט אים געגעבן פעסטע קאָנטורן, זי האָט אים באַטראָטן מיט זיכערע טריט און אין איר גאַנג, אין פּראָצעס פון איר אַרבעט, מאַכט זי אים קלערער, ברייטער און פעסטער, געשאַפן און שאַפט פאַר אים נייע אָרגאַניזאַציאָנעלע פּאַרמען". „יאַ, — ענדיקט זיך דער לייט־אַרטיקל אין דעם ערשטן זאַמלעהעפט „קולטור־ליגע", וואָס מיר האָבן אַרויסגעגעבן — יאָ, אין דעם פרט איז פאַראַן נישט נאָר אַ קולטור־ליגע, פאַראַן אויך אַ קולטור־ליגזום, וועלכער דאַרף זיך לאָזן פילן אויף אַלע געביטן פונעם קולטור־שאַפן."

עס איז גרינג צו פאַרשטיין, אַז אַזאַ מין אַרטיקל, וואָס האָט דרייסט אָנגעצייכנט דעם וועג, זיך אָפגעטרייסלט פון פאַרשידענע איינשמעלונגען און דאָנמעס און פּרינציפּן, האָט אַרויסגערופן אָפּענע און באַהאַלטענע אומצופּרידנקייט און אַרויסגערוקט פיל קעגנער קעגן דער גרופּע און קעגן

דער אָרגאַניזאַציע אָדער באַוועגונג, וואָס גייט קעגן דעם אַלגעמיינעם שטראָם. און, פאַרשטייט זיך, אַז די קעגנער זענען געווען פאַרשידענע — סיי פון דרויסן און סיי פון אינעווייניק.

מיר וועלן דאָסמאָל, אין אונדזער דאָזיקער אַרבעט, וועלכע איז געדילט וואָס־ברייטער און וואָס־אַלזייטיקער אַרויסברענגען און מאַלן דאָס ייִדישע קולטור־שאַפּערישע לעבן אין פּוילן, נישט אַפּשטעלן זיך אויף אַנדערע גרעסערע אָפּהאַנדלונגען, ווי, למשל, אויף דעם אויספירלעכן אַרטיקל „די קולטור־ליגע אין אוקראַינע“, וווּ עס ווערט געגעבן אַן אויסשעפּנדיק בילד, די געשיכטע און אָפּשאַצונג וועגן די פּאָר יאָר פון דער עקזיסטענץ פון דער קולטור־ליגע אין אוקראַינע, וועגן די פאַרשידענע סעקציעס און לִסוֹף וועגן דער באַשטימונג פון דעם „אַרקאָם“ (אָרגאַניזיר־קאָמיטעט) מצד דער אוקראַינער מאַכט איבערצובויען די דאָרטיקע קולטור־ליגע. דאָס האָט נישט קיין דירעקטן שייכות צו אונדזער טעמע.

דער ווייטערדיקער וועג פון דער קולטור־ליגע אין פּוילן איז געווען פול מיט שטערונגען און שוועריקייטן, וואָס האָבן נישט געלאָזט דער באַוועגונג זיך צעוואַקסן אָרגאַניזאַציאָנעל און אַרומגעוואַקסן ווערן מיט גרויסע צאָלן פּאָלקס און אַרבעטער־מאַסן. פון די ברייטע פּאָלקס־אָרגאַניזאַציעס האָבן מיר זיך אַליין אָפּגעטיילט, און די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס האָבן נישט געוואָלט אויפגעבן אייגענע דעראַבערטע קולטור־פּאָזיציעס, אייגענע אָרגאַניזאַציעס צו אַ נייער קערפּערשאַפּט, וואָס טראַגט זיך אַרום מיט עפעס צו־אַנדערשדיקע און אפשר אויך צו „אַפּיקורסישע“ געדאַנען . . .

באין ברירה איז אויסגעקומען צו פירן די ווייטערדיקע אַרבעט אויף צוויי אופנים, און אין צוויי גאַנץ־באַזונדערע ריכטונגען. פון איין זייט — האָט מען געפירט אומענדלעכע „אונטערהאַנדלונגען“, געמאַטערט זיך צו געפינען עפעס אַ מיין אָרגאַניזאַציאָנעלע באַזע און באַמיט זיך אויסצוראַרבעטן אַזאַ מיין מאָדוס, אַז די „פּראָפּאַריז“ פון די פאַרשידענע פּאַרטי־כוחות זאָל, חלילה, נישט ליידן און אַז דער „קעגנערישער“ פּאַרטי־צד, זאָל חס ושלום נישט האָבן קיין איבערגעוויכט א. א. וו.; פון דער אַנדערער זייט — האָבן מיר טאַקע גלייך געגרינדעט דעם פּאַרלאַג, און אויף אַט דעם קאָנסקרטן, רעאַלן וועג האָבן מיר געלאָזט אין גאַנג אונדזערע

געווען אמאל א לעבן

פארמעסטן, אונדזער אימפעט, און מיט קנאפע מיטלען און אן קיין שום פאָנרן.

מיר האָבן שוין געקראָגן אַ דירה (ביי פרוי סעמיאטיצקא) — עס רעדט זיך אזוי אַ דירה, — ריכטיקער געזאָגט — אַ צימער מיט אַ צימערל דערביי. האָט מען, מיט דער הילף פון אַ חבר — אַ סטאַליר, אויפגע- קלאַפט אַרום די ווענט עטלעכע פּאַליצעס און אָנגערופן עס מיט אַ פּיל- זאָגנדיקן נאָמען: „פּאַרלאַג און צענטראַלער ביכער-לאַגער“. דאָ איז אויך געווען די היים פון דעם, „צענטראַל-קאָמיטעט“, פון דער רעדאַקציע א. א. וו. מיר האָבן געלאָזט אין גאַנג די פּאַרלאַגס-מאַשין און אפילו אָנגע- שטעלט איין מענטש און אַ צווייטן און אַ דריטן. צווישן אונדזערע מיט- העלפּער זענען געווען אויסער דעם שוין דערמאָנטן ברודער מיינעם יעקב, אויך דער דיכטער, אַנטאָלאָגיע-פּאַרפאַסער עזרא קאַרמאַן, וואָס האָט נאָך געצויגן זיין יחוס פון „קיעווער פּאַרלאַג“, פון קיעווער „קולטור-ליגע“ (איצט וווינט ער אין דעמאָיט) און דער יונגער יעקב (יאניע) אראָנסאָן, מיין שוואַגער, וואָס פּאַרנעמט איצט אַן אָנגעזעענעם פּאַסטן אין תּל-אַביב, ער איז דער דירעקטאָר פון דער עלעקטרישער רידינג-סטאַנציע.

אויף דער הילע פון דעם ערשטן זאַמלעהפט איז שוין אויף דער לעצטער זייט דאָ דער נאָמען און דער אַדרעס פון דער קולטור-ליגע :

צענטראַלער ביכער-לאַגער
„ קו ל ט ו ר - ל י ג ע “
וואַרשע, לעשאַ 52, וו. 3

דאָס איז געווען אונדזער ערשטע דעראַכערטע פּאַזיציע, אונדזער „פעסטונג“ און דער צענטער, פון וואַנעט עס זענען געגאַנגען „ליכט- שטראַלן“, בריוו, קאָמוניקאַטן, ביכער, זשורנאַלן, אָנווייזונגען, דערמאָ- נונגען און צו וועלכן עס האָבן זיך געצויגן ענטפּערס, פּאַדערונגען, באַ- שטעלונגען, מאַנוסקריפטן, לידער, דערציילונגען, ראַמאַנען, באַריכטן וועגן קולטור-טעמיקייטן נישט נאָר פון די הונדערטער שטעט און שטעטלעך פון פּוילן נאָר אויך פון עקן וועלט.

פן דער ווייטנס האָט מען געקאָנט מיינען, ווער ווייסט, וואָס פאַר

א גרויס קולטור-הויז עם אין, וויפל שטאק און צימערן עם פארמאגט די קולטור-ליגע, אָבער אינגאנצן איז עם געווען איין צימער מיט א צימערל, קאָפּ אויף קאָפּ, פּאַליצעס מיט ביכער, רעדאָקציע-טיש מיט עקספעדיציע-טישן, — אַלץ צוזאַמען.

עם איז וויכטיק, ווען מיר דערציילן דאָ וועגן די ערשטע שריט פון דער „קולטור-ליגע“ אין ווילן, זיך אָפּשטעלן כאָטש בקיצור אויף די קולטור- און בילדונגס-אַנשטאַלטן און אינסטיטוציעס, וואָס זענען צו יענער צייט, ווען מען האָט ערשט זיך גענומען צו פאַרהיילן די ווונדן פון דעם שווערן קריג און בירגער-קריג און פון די אַלע פאַנגאַמען און שחיטות, — עם איז וויכטיק צו באַווייזן, ווי גרויס עם איז געווען אר-מעטום דער ווילן און דער אימפעט אויפצושטעלן בילדונגס-אַנשטאַלטן, וואָס זענען געוואקסן ממש ווי שוואמען נאָך אַ רעגן. עם באַווייזט דעם ווונדערלעכן כוח און דעם לעבנס-ווילן פון די יידישע פּאָלקס-מאַסן.

טאַקע אין דעם זעלבן ערשטן העפט „קולטור-ליגע“ האָבן מיר עטלעכע בלעטלעך געזעצט אין פעטיט (מיט קליינעם דראָבנעם שריפט), אָבער אָנגעפיקעוועט מיט פרידיקע און אינטערעסאנטע ידיעות וועגן אַן אמתער קולטור-באַוועגונג אין וואָלינער געגנט און אין ביאָליסטאָקער ראיאָן. לאָמיר דאָ דערמאָנען אייניקע שטעט און זייערע טעטיקייטן. עם איז דאָך פון דעם אַלעמען איצט קיין זכר נישט געבליבן, און ווער ווייסט, צי ערגעץ-ווי לעבן נאָך די טוער אָדער די דעמאָלסדיקע קינדער, וואָס האָבן דאָן אָנגעפולט די אַלע קינדער-אינסטיטוציעס, די היימען און די שולן.

עם ווערט דערציילט וועגן דעם אַלעמען אין די באַשיידענע און אינטערעסאַנטע באַריכטן, — באַשיידענע, ווייל עם איז אין ערגעץ נישט אָנגעוויזן קיין נאָמען פון אַ טוער, און אַפילו דער באַריכט איז נישט אונטערגעשריבן מיט קיין נאָמען. עם איז אַלץ דער גרויסער אומבאַקאַנט-טער קולטור-זעלנער, וואָס האָט געטון זיין הייליקע אַרבעט מיט מסירת-נפש, מיט טיפער ליבע און טרויקייט, און טאַקע לשמה, מיט ליבשאפט צו דער אַרבעט גופא, אָן קיין שום ווילן זיך אַרויסצושטעלן און זיך אַרויסצוטיילן. טייערע, האַרציקע יידישע פּאָלקס-טוער אין די אַלע שטעט-לעך, זאָל געהייליקט ווערן אייער הייליקער אָנדענק! זאָל אייער מסירת-נפש אונדז אַלעמען באַגלייטן אין אונדזער אַרבעט פאַרן יידישן פּאָלק!

געווען אמאל א לעבן

די אפטיילונגען „קולטור־ליגע“ פון דער וואָלינער געגנט — ווערט דערציילט — זענען געווען אפטיילונגען פון דער אוקראינער קולטור־ליגע און זיי זענען אפריער געשטאנען אין פארבינדונג מיטן צ. ק. אין קיעוו. דאָס איז געווען דאָן, ווען וואָלין האָט נאָך געהערט צו רוסלאַנד, איידער זי איז אַריינגעפאלן צו פוילן. אינאיינעם מיט די אפטיילונגען פון גאַנצן לאַנד האָבן זיי דורכגעמאַכט אַ זיגזאַגישן שווערן וועג פון אָרגאַניזשן וואַקסן און פון שטענדיקן צאַפֿלען אונטערן הַלף פון די צענד־ליקער איבערקערענישן, באַנדעס־אַנגריפן, רויבערייען און שחיטות.

עס פֿלעגן זיך ציען לאַנגרויערנדיקע שווערע פּעריאָדן פון פּוֹל־שטענדיקער אָפּגערויסנקייט פון קיעווער צענטער, ווען מ'האַט פון דעם אידעאישן אַנפירער, פונעם צ. ק., נישט געקאָנט באַקומען נישט קיין געדווקט ביכל, נישט קיין בריוו. און דאָך האָבן די וואָלינער חברים גלענז צנד אַויסגעהאַלטן אַלע שווערע נסיונות, אַויסגעטראָטן, כמעט זעלבסט־שטענדיק, אַן אייגענעם וועג, בייגעקומען אַלע אַנגריפן און קלעמענישן מצד דער אינערלעכער און אַויסערלעכער רעאַקציע — און אַויפגעבויט אַ שיינעם בנין פון קולטור אין זייער שטאָט און שטעטל. דער גאַנצער וואָלינער ראיאָן איז באַדעקט מיט אַ נעץ פון בילדונגס־אַנשטאַלטן, אַרום וועלכע עס קאָנצענטרירן זיך צענדליקער אַויסגעפּרעפּאַרעטע, געטרייע און באַווסטזיניקע קולטור־טוער. די גאַנצע בילדונגס־אַרבעט אין דער געגנט איז אָרגאַניזירט און פאַרמאַגט אַן אָנפירנדיקן צענטער, און דורכגע־דרונגען מיט אַן איינהייטלעכער פּראָגראַם, זי גייט אין אַיין באַשטימטער קולטור־ליגע־ריכטונג, און שטרעבט צו פאַרברייטערן און פאַרשפּרייטן זייער טעטיקייט אַויף אַלע קולטור־געביטן.”

עס קומען באַריכטן פון שטאָט און שטעטל: דוכנאָ (שולן און קינד־דערהיימען, — שילער אַ 450, לערער — 13), קרעמענעץ (שולן און קינד־דערהיימען אַ 400, לערער — 10), לוצק (שולן און קינד־דערהיים — קינדער — 240), ראזשישט (פּאָלקסשול מיט 120 קינדער), אַסטראַה, קארעץ, טיטשין, דאָמבראַוויץ, און לְסוֹף — ראָוונע מיט עטלעכע הונד־דערט קינדער אין די שולן, הונדערטער קינדער אין די קינד־דערהיימען. אַויסער די שולן זענען אומעטום דאָ ביבליאָטעקן, דראַמאַטישע קרייז־לעך, אָוונט־קורסן, קורצערמיניקע קורסן פאַר לערער, א. א. וו., א. א. וו. אָט די אַלע קולטור־אַינסטימוציעס, וואָס זענען פאַראייניקט אַרום

דער קולטור-ליגע, האָבן אָפּגעהאַלטן דעם 4-5 פעברואַר 1921 (נאָך איי- דער מיר זענען געקומען קיין פּוילן) די ערשטע קאָנפּערענץ פּון די וואָר- לינער אָפּטיילונגען פּון דער קולטור-ליגע, פּאָרגעקומען אין ראָוונע מיט אַ זייער רייכער טאַג-אַרדענונג, מיט גרויסע אויפּגאַבן, פּאַרמעסטן און באַריכטן און באַשלוסן.

אַ פּולער און זייער אינטערעסאַנטער באַריכט איז אינעם זעלבן העפט פּאַרעפּנטלעכט פּון דער ביאָליסטאָקער קולטור-ליגע, וואָס איז אויפּגעקומען נאָך אין יולי 1918, גלייך ווי עס זענען אָנגעקומען אַהין גריסן וועגן דעם אויפּקום פּון דער קולטור-ליגע אין אוקראַינע. אָט די ביאָליסטאָקער קולטור-ליגע האָט פּאַרמאַגט אַ גרויסע נעץ אינסטיטוציעס אויך אין דער געגנט אַרום, מיט אַ פּיינעם אייגענעם פּאַרלאַג, לערער- קורסן, מיט אַ שול-סעקציע, מיט קונסט-אויסשטעלונגען, מיט באַראַטונג- גען א. א. וו. פּרילינג 1921 האָט ביאָליסטאָק צונויפּגערופן אַ קאָנפּע- רענץ מיט פּאַרשטייער פּון 17 שטעט און שטעטלעך פּון יענער געגנט.

כדי צו האָבן אַ פּאַרשטעלונג וועגן די אַלע פּאַראַנענע אָפּטיילונגען פּון דער קולטור-ליגע, פּון די פּאַרשידענע קולטור-פּאַראַיינען און קול- טור-אַרגאַניזאַציעס, האָט דאָס אַרגאַניזיר-ביראָ פּונאַנדערגעשיקט אַן אַנקעטע-בויגן מיט פיל פּראַגן, און דער אַדרעס אויף צו שיקן די ענט- פּערס איז געווען: לעשנאָ 52, דירה 3, קולטור-ליגע.

הקיצור, מיר האָבן זיך גלייך פּון אָנהויב פּאַרמאַסטן אויף אַ רייך און פּאַרשידנאַרטיק לעבן און שאַפּן, און מיר האָבן שוין געהאַט אויף וועמען זיך אָנצושפּאַרן.

האַסטיקער וואָקס פּונעם קולטור-ליגע-פּאַרלאַג

מיר וועלן דערווייל לאָזן אָן אַ זייט דעם העפּטיקן אָפּענעם און באַ- האַלטענעם קאַמף, וואָס האָט זיך צעפּלאַקערט אַרום דער גרינדונג פּון דער קולטור-ליגע אין פּוילן, דער קאַמף, וואָס איז אונדז דערקלערט גע- וואָרן נישט פּון אונדזערע שאַרפע קעגנער, נישט פּון אונדזערע שונאים,

נאָר גראָד פון דעם שיכט און פון דעם קרייז, צו וועלכן מיר האָבן שטאַרט אָפּעלירט און פון וועלכן מיר האָבן געוואַרט די גרעסטע הילף, — מצד דעם „בונד“.

מיר וועלן עס לאָזן אויף אַ קאַפיטל שפּעטער און דערווייל לאָמיר גיין כּסדר און זיך אָפּשטעלן אויף דער פיבערדיקער טעטיקייט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אַרום דעם פּאַרלאַג קולטור־ליגע, וועלכער האָט געמאַכט ממש ריזן־שריט אין לויף פון געציילטע פּאָר חדשים.

איצט, ווען איך נעם זיך דערמאנען וועגן יענער צייט, די ערשטע חדשים פון אונזער אויפקום, און טו אַ קוק אויף די אַנאָנסן פון דעם פּאַרלאַג נאָך די עטלעכע חדשים פון זיין עקזיסטענץ, — אַנאָנסן וועגן עטלעכע צענדליק ביכער און ביכלעך, גלויב איך פשוט נישט מינע אויך גענע אויגן.

אין 1921, אָנהויב פּרילינג, ווען מיר זענען געקומען קיין וואַרשע, מיט אונדזער ביסל אָרעמקייט, און איך גופא — מיט אַ מאָגער רענצל, מיט דעם איין־איינציקן אָפּגעריסענעם און אָפּגעשאַסענעם אַנצונג אויף זיך, מיט אַ פּאָר וועש צום איבערבייטן אויפן לייב, — האָבן מיר אָבער מיטגעבראַכט מיט זיך גרויסע טרוימען, גרויסע אַפּעטיטן, וואָס זענען אויפגעקומען און אויפגערייצט געוואָרן אין קיעוו ביי די גרויסע קולטור־פּאַרמעסטן און ביי אַן אויפגעשרויפטער פּאַנטאַזיע, און עס האָט זיך געוואָלט איצט שטילן און באַפּרידיקן די אַפּעטיטן אין פּוילן. צוזאַמען מיטן ווילן און דראַנג פאַר די אַלע גרויסע פּאַרמעסטן און רעאַליזירן דעם טרוים פון אַן אַלִוועלטלעכער קולטור־באַוועגונג איז גלייכצייטיק געווען אַן אומצופּרידנקייט פון דעם וואָס עס טוט זיך אין פּוילן אַרום. עס איז געווען ביי אונדז אַ קוקן פון אויבן אַראָפּ און געווען די זיכער־קייט, אַז עס לאָזט זיך טון אַנדערש, ברייטער, שענער, רייכער. אָט די ביידע געפילן זענען געגאַנגען האַנט ביי האַנט, און דאָס האָט געטריבן, געיאָגט און נישט געלאָזט זיך אָפּשטעלן און זיך באַגנוגענען מיט קליין ניקייטן און מיט דעם שוין געטוענעם. מען דאַרף דאָ ספּעציעל דערמאָנען ז. מלמדן — אָדער ווי ער פּלעגט זיך אַליין אָנרופן אין זיינע בריוו מיט אַן „עיקר שכחתי“, וואָס ער האָט געבאַרגט ביי שלום־עליכמען — „מנחם מענדל רבתי“. אָפּטמאָל האָט מען טאַקע אין אים געזען די „צע־היצטע פּאַנטאַזיע“, וואָס האָט נישט געוואַרט קיין גרענעצן און שטע־

רונגען (גרענעצן — טאקע אין רעאלן זינען פונעם וואָרט). ער האָט טאַקע געשריבן און געיאָגט און דערביי געקראָגן געלט ממש פון אונטער דער ערד, דער עיקר — גמילת-חסדים, וואָס ער האָט געקראָגן וווּ נאָר עס האָט זיך געלאָזט און ביי מענטשן, וואָס עס איז אַמווייניקסטן איינגע-פאַלן, אַז מען קאָן ביי זיי לייען געלט אויף דער „קולטור-ליגע“. עס זענען אַרומגעגאַנגען גענוג פריינדלעכע מעשיות און אַנעקדאָטן זענען ז. מלמדן מיט זיינע גמילת-חסדים, מעשיות און געשיכטן, וועלכע זענען כלל נישט געווען איבערגעטריבן אָדער אויסגעטראַכט.

הכלל, אַדאַנק אַט דעם אימפעט און ענערגיע פון ז. מלמדן, וואָס פיל פון זיינע פריינד האָבן, ליידער, נישט ווי געהעריק אָפּגעשאַצט מיט יאָרן שפּעטער, — איז שנעל און האַסטיק אויפגעשטעלט געוואָרן די פאַרלאַנגס-מאַשין און עס האָבן זיך גענומען דרייען רעדער מיט רעדלעך און עס איז אַוועק אַן אימפעטדיקער גאַנג. לכתחילה האָבן מיר געאַר-בעט אין איין דרוקעריי, דערנאָך האָבן מיר גענומען באַשעפטיקן עט-לעכע. אויסער דער דערמאַנטער בר. וואיצעקעוויטש-דרוקעריי (דער על-טערער ברודער איז אַפילו געווען אַ שטיקל מחבר און אַ טוער אין דער אָרגאַניזאַציע פון די יידישע האַנטווערקער), האָבן מיר גענומען זעצן און דרוקן אונדזערע ביכער און זשורנאַלן אין דער דרוקעריי פון „די וועלט“, די בונדישע דרוקעריי, וואָס נישט געקוקט אויפן פּאָליטישן ברוג, וואָס מיר האָבן געפירט, האָבן די ח"ח נחיוזעף פּאָרטנאָי, און בעיקר — א. קאַסטעליאַנסקי אַרויסבאַוויזן פיל פריינטשאַפט און מיטגעהאַלפן אונדז, און דער דרוקער י. הענדלער, וואָס מיר פלעגן אים רופן חבר-באַלעבאַס. זיין דרוקעריי, אַ פיין-איינגעאָרדנטע, האָט זיך געפונען אויף דלוגע 26, — אַ היסטאָרישער הויף, וווּ עס איז געווען אַ גרויסע יידישע שול, וואָס האָט טאַקע געהייסן „דלוגע 26“, מיט ש. גילנסקי אין דער שפיץ, און אויך דער פּאָטאַגראַפישער אַנשטאַלט פון אַלטער קאַציונע, אַ מקום מקלט און טרעף-פּונקט פאַר קאָמוניסטן און סתם פאַר שרייבער-באַהעמע-מענטשן, אין דער זעצעריי פון נ. בלומענטאַל און זון (סאַלנע 8), אין דער זעצעריי פון פאַרביאַזש און גרינבערג (אין קעלער פון לעש-נאָ 27), — דער דרוקער פאַרביאַזש איז איצט אין חיפה, ער פאַרוואַל-טעט מיט אַ גרויסער קאָאָפּעראַטיווער דרוקעריי, און נאָך און נאָך. מען דאַרף אויך דערמאַנען די מאַטריצן-מאַכער, — דעם אַלטן שריפטניסער

מיט זיין זון, — דער אלטער מיט דער לאנגער זיידענער באָרד, מיט אַ שוין פאַטריאַרכאַלישן פנים, ממש ווי אַן אליהו הנביא אין די פינע ביַל־דער, און דעם מאַטריצן־מאַכער אין „די וועלט“ און אַנדערע.

אַט די אַלע האָבן, מיט זייער הייליקער פּראָצע און גראָשענעם באַ־צאָלטם פאַר זייער מי, געהאַלפן אונדז אין אויפשטעלן דעם פאַרלאַנג קולטור־ליגע, וואָס האָט מיט אַ נישטיקן קאַפיטאַל און מיט קורצע הלוואות און גמילת־חסדים און שטיצע פון אינגענע חברים און אויך מיט אַ ביסל הילף פון פּיפּל־רעליף, אַרויסגעגעבן בוך נאָך בוך, ביכל נאָך ביכל, און עס איז געוואָרן דער גרויסער מעכטיקער יידישער פאַרלאַנג אין פּוילן, וואָס האָט געציילט גאָר גיך קרוב צו 100 איינגענע אויסגאַבעס.

צו יענער צייט האָבן שוין עקזיסטירט אין פּוילן, און בעיקר אין וואַרשע, אַ שוין ביסל פּרוּוואַטע און געזעלשאַפּטלעכע פאַרלאַנג, — איי־ניקע מיט אַ געשיכטע פון אַ פּאָר צענדליק יאָר, און אייניקע — ניי־געגרינדעטע. די פּאָדערונג אויף יידישע ביכער, סיי אין פּוילן און די נייע געגנטן, וואָס זענען צוגעקומען קיין פּוילן, און סיי פון אַנדערע לענדער איז געווען אַזוי גרויס, אַז עס איז געווען אַן אָרט פאַר אַ נייעם פאַרלאַנג. און ווירקלעך, וויפּל ביכער מען האָט נישט אַרויסגעגעבן, איז געווען ווייניק, מען האָט פאַרלאַנגט נאָך און נאָך.

מיר וועלן, בקיצור, אויסרעכענען די יידישע פאַרלאַנג, וואָס האָבן געהאַטן אין אַרויסגעבן אַלטע, איבערגעדרוקטע, און נייע יידישע ביכער און לער־ביכער. פּריער פון אַלץ — דער גרויסער פאַראייניקטער פאַר־לאַנג און בוכהאַנדלונג „צענטראַל“, וואָס האָט אַריינגענומען (אויף נאָ־וואָליפּקי 7) די פאַרלאַנג פון י. לידסקי, „יידיש“, ש. שרעברעק, ב. שימין; דערנאָך קומען דער א. גיטלין־פאַרלאַנג, דער אַלטער פאַרלאַנג פון די „בר־דער לעווי־עפּשטיין“ (אויף גענשא 5) אינצווישן די גרויסע מאַנופאַקט־טור־געשעפטן פון גענשאַנגאַס, דער פאַרלאַנג „יהודיה“, וואָס זיין באַלע־באָס איז געווען נחמיה פינקלשטיין מיט זיין ברודער נח, — די אַרויס־געבער און מיטשותפים פונעם „היינט“ (דער צווייטער שותף איז געווען ש. י. יאַצקאָן, — אַמאָל אויך רעדאַקטאָר פון דער צייטונג); דער בונדי־שער פאַרלאַנג „די וועלט“ (אויף נאָוואָליפּיע 7) מיט אַ ביכער־לאַגער, וואָס זיי האָבן דערנאָך ליקווירט; און ס'איז צוגעקומען דער פאַרלאַנג „די צייט“, וואָס דער אַמביציעזער ש. י. לאַנדינסקי (איצט אין ניר־

יאָרק) האָט געגרינדעט; אויך דער זשורנאַליסטן און ליטעראַטור־פּאַראַיין האָט געגרינדעט אַ פּאַרלאַג, וואָס האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע בעלעט־ריסטישע ווערק (די ערשטע ביכער זענען געווען פון אפרים קאגאַנאָוסקי, ז. סענאַלאָוויטש, שלמה גילבערט, אורי צבי גרינבערג), — דער אדרעס: טלאָמאַצקע 13, — דער היסטאָרישער צענטראַל־פּונקט פון דעם יידישן שרייבער און קינסטלער. אויך דער דינעזאָן־שול־קאָמיטעט האָט געשאַפן אַ פּאַרלאַג מיטן נאָמען „שול און לעבן“, בעיקר מיטן צוועק אַרויסצו־געבן לערנביכער און שול־מכשירים.

אויסער די וואַרשעווער פּאַרלאַגן דאַרף מען דערמאנען דעם „וויל־נער פּאַרלאַג פון ב. א. קלעצקי“, וואָס האָט זיך ווידער גענומען צו אַרויסגעבערישער טעטיקייט, דעם „יעקאפּא־פּאַרלאַג, וואָס דער ענער־גיטער משה שאליט, דער שרייבער, קולטור־טוער און דער אַזויגער־פּענער ווילנער יידישער „גובערנאַטאָר“ אין דער נאָך־מלחמה־צייט, האָט געשאַפן, מיט אַ רייכן און ענערגישן ביכער־לאַגער פאַר דער ווילנער געגנט. און דעם לאָדזשער יונגער, שטיפּערישער „יונג־יידיש“ פֿין דער לאָדזשער באַהעמע מיט משה בראַדערוואַן אין דער שפיץ, און לאַזאַר קאהאַנס פּאַרלאַג אין לאָדזש, און דער פּאַרלאַג פון א. אַלבעס פון ביאָ־ליסטאָק, אַ פּאַפּיר־סוחר, מיט אַ שוואַכקייט פאַר פּאַרלאַג־אַרבעט.

יעדער איינער פון אַט די פּאַרלאַגן האָט געהאַט זיין דרך, זיין אופן, זיין טראַדיציע אַרויסצוגעבן ביכער, און אויך זיינע פּאָליטישע, אידעא־ישע, געזעלשאַפטלעכע, קינסטלערישע און אויך קאָמערציעלע אויפגאַבן און צוועקן. אָפּטמאָל האָבן זיך געביטן די „יוצרות“, און ס'האָט זיך גע־מישט דער כאַראַקטער: דער פּריוואַטער פּאַרלאַג האָט אַרויסגעגעבן ערנס־טע, נומע, אָפּגעקליבענע ווערק, בעיקר — פון די אַלטע מאַטריצן און פּלאַטן, וואָס מ'האָט כסדר געהאַלטן אין דרוקן און איבערדרוקן אויפן סמך פון אַלטע אָפּמאַכן און אינערציע, — און גראַד דער געזעלשאַפֿט־לעכער פּאַרלאַג האָט אַרויסגעגעבן בראַשורלעך אָדער סתם אַזוי צייט־מעסיקן שטאָף פון אַ טאַג־כאַראַקטער. די פּריוואַטע פּאַרלאַגן זענען דער־צו געווען סאָלידע, פינאַנציעל־איינגעפונדעוועטע אַרויסגעבערישע אונ־טערנעמונגען, און די אויפגעקומענע פּאָליטישע אָדער געזעלשאַפטלעכע פּאַרלאַגן האָבן, ליידער, נישט געהאַט נישט קיין קאָפיטאַל און נישט קיין דערפאַרונג.

ווי עס זאל נישט זיין, האָט די יידישע פארלעגעריי אין וואַרשע פארנומען אַ גאָר וויכטיקן אָרט און אַרויסגעגעבן אין יענער צייט יאָר-יערלעך אַ 200-300 יידישע ביכער און אַ גרויסע צאָל לערן-ביכער, וואָס מען האָט צו יעדן לערן-סעזאָן איבערגעדרוקט אָפט מעכאַניש און אוי-טאָמאַטיש. פיל יידישע דרוקערייען, זעצערייען (דאָס רוב האַנטזעצע-רייען), מאַטריצערייען, איינבינדערס זענען געווען באַשעפטיקט אַרום אָט דער גרויסער פארלעגערישער פראָדוקציע. און גראָד ווייניקער פון אַלץ האָבן דערביי געאַרבעט שרייבער, רעדאַקטאָרן, קאָרעקטאָרן. דאָס איז שוין געווען, ווי דער שטייגער ביי אונדז יידן ביז אויף היינט צו טאָג — און אַזוי אויך אין דער רייכער, משטיינס געזאַגט יידישער אַמעריקע — דער איינשטעל, אַז אַ שרייבער, רעדאַקטאָר און קאָרעקטאָר איז נישט דער עיקר אין דעם פאַרלאַנגוועזן.

עס איז אַזוי אויסגעקומען, אַז גראָד די נייערע פאַרלאַנגן, וואָס האָבן נישט געהאַט אין זייערע לאַגערן קיין פאַרטיקע, פילמאָל-גענוצטע מאַט-ריצן (אַפּטמאַל פון מלך סאַביעסקים צייטן), האָבן זיך גראָד פאַרנומען אויף נייערע וועגן. האָט דער רעליגיעזער פאַרלאַנג פון די ברידער לעוויך-עפּשטיין, וועלכער האָט אַרויסגעלאָזט אין זיין גרויסער אייגענער דרוק-קעריי ש'סן, פרומע ספרים, מחזורים, סידורים, חק לישראל'ס, חומשים, משניות'ן א. א. וו., אַדאַנק דער שוואַכקייט פון דעם זון שמואל, אַרויס-געגעבן עטלעכע יידישע ביכער, און גראָד זייער פּיין אַרויסגעגעבן, צווישן אַנדערע — פון דער דיכטערין מרים אולינאווער — „דער באבעס אוצר“, ה. ל. זשיטניצקיס — „נאָוועלן פון טויט“, און „דעם זיידנס הייל“, דעם חסידס — „אונטער שטילע הימלען“, יהושע פערלעס — „אונטער דער זון“, און די צוויי ביכער (איבערזעצונגען) פון לעאַניד אַנדריעווע — „דער וואָס קריגט די פעטש“ און קאַרל גוצקאָווס „אוריאל אקאָסטא“ — ביידע איבערגעזעצט פון אברהם מאָרעווסקי, א. א. ביכער.

אַזוי אויך דער פאַרלאַנג „די צייט“, ער האָט אַרויסגעגעבן ביכער פון ז. סעגאַלאָוויטש, יהושע פערלע, א. צ. גרינבערג, יואל מאַסמבּוים, י. מ. ווייסענבערג, פ. בימקאָ, אברהם זאק, י. טרונק, ש. י. לאַנדינסקי, ווי אויך דראַמאַטישע ווערק פון פ. בימקאָ, י. ב. ציפּור, און די איבערזע-צונגען פון נ. וו. גאַגאַל, זש. ב. מאָליער, א. סטרינדבערג, א. א. דער ב. שימין-פאַרלאַנג, ביי „צענטראַל“, האָט זיך אָפּגעגעבן ספּע-

ציעל מיט א „יונגט-ביבליאָטעק“, וואָס דער פעאיקער, אָבער אָפט נישט-
 נאָר פאַראַנטוואָרטלעכער שרייבער דוד קאסעל האָט צוגעגרייט פאַרקירצט
 און אויסגעבעסערט פון אנדערע שפראַכן, אָדער בעיקר — פון רוסיש.
 דער „יהודיה“-פאַרלאַג האָט געהאַלטן אין איבערדרוקן אַ גרעסערע צאָל
 פּאָפּולער־וויסנשאַפטלעכע ביכער, וואָס האָבן געהאַט איין אַלגעמיינעם
 נאָמען „פּאָלקס-ביבליאָטעק — קורסן פאַר זעלבסט-בילדונג“, וואָס
 האָבן געשטאַמט מיט זייער אַרטאָגראַפיע און סטיל פון יאָרן אַפריער.
 דאָ האָבן מיר געהאַט די געביטן פון נאַטור־וויסנשאַפט, באַטאַניק, זאָאָ-
 לאַגיע, וועלט־געשיכטע, קולטור־געשיכטע, פיזיק און כעמיע. עס איז
 אויך געווען ביי זיי אַ פאַרקירצטע יידישע געשיכטע פון פּראָפּ. גרעץ אין
 עמלעכע בענד, און ז. ווענדראָפּס הומאַריסטישע דערציילונגען. דער בונד
 דישער פאַרלאַג „די וועלט“ האָט צווישן זיינע ביכער געהאַט בראַשורן
 און ביכלעך פון קאַרל מאַרקס, ק. קאָטסקי, אָטאָ באַווער, א. לונאַטשאַרס-
 קי, י. באַרכאַרדט, וו. בעלשע, דוד איינהאַרנס און משה בראַדערזאָנס
 פּאָעטישע ווערק, און עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו דרוקן ב. מיכאַלע־
 וויטשעס דערפּאָלנרייכע ביכער, די „זכרונות פון אַ יידישן סאַציאַליסט“
 א. א. דער פאַרלאַג האָט אויך יעדעס יאָר אַרויסגעגעבן אַן „אַרבעטער־
 לוח“ (אין אַ גרעסערער צאָל עקזעמפּלאַרן) מיט בעלעטריסטישן און
 פּובליציסטישן שטאָף. אין אָט דעם פאַרלאַג האָט זיך אויפגעהיט אַ דער־
 ציילונג פון י. ל. פּרץ „די וועבער־ליבע“. אַ גרויסע טייל פון די ביכער,
 וואָס זענען געגאַנגען בירושה אין מאַטריצן אָדער אין פאַרטיקע בראַשורן
 פון פּריערדיקע יאָרן, נאָך פון דער ווילנער צייט פון 1906-1905.

און אָט ביי אָט דעם צושטאַנד, פון איין זייט — אַן אינטענסיווע
 יידישע אַרויסגעבערישע טעטיקייט, און פון דער צווייטער זייט — אַן
 אינערציע־גאַנג אין מיט איינגעשטעלטע פאַרמען און געווינהייטן, איז
 געקומען דער נייער יונגער פאַרלאַג „קולטור־ליגע“ מיט הייסן באַגער
 צו שאַפן אַרום דער קולטור־ליגע - באַוועגונג אַ פאַרלאַג, וואָס זאָל פאַר-
 בינדן אַלע לענדער, אַלע שאַפונגס־צענטערן — מאַסקווע, וואַרשע, ווילנע-
 נע, ניריאָרק, און אויך מיט אַ רעוואָלוציאָנערן אויסקוק אויף דער צו-
 קונפט און מיט גאַנץ־שאַרפע פּראָגרעסיווע אידעען און סאַציאַליס-
 טישע איינשטעלונגען. אָבער, ווי מען זעט איצט, אין דער רעטראַספּעק-
 טיוו פון יאָרצענדליקער, אויך אַן אַ באַשטימטן פּלאַן און אַן אַ שטרענגן

סדר און סיסטעם. ווייל ווי האָט געקאָנט געמאַלט זיין אַ ווייטער פּלאַן, ווען יעדעס בוך איז געווען אַ נס, ווען יעדע אויסגאבע האָט נישט גע- האָט קיין אַפּריערדיקן פעסטן פּאָנד און באַזע.

דאָ, אויף דעם אָרט, קאָן מען זיך אַ ביסל אָפּשטעלן און אינקורצן איבערנעבן די שטימונג און די פּאַרהעלטענישן מינע צו דעם אַלעם, וואָס איך האָב געטראָפּן אין יענער צייט אין יידיש-שאַפּערישן פּוילן. קיין שום פּאַרלאַג האָט דאָן נישט אַרויסגעגעבן קיין סאָלידן זשורנאַל, — עס זענען אַרויס די זאַמלעפּטן „רינגען“, ביי דער רעדאַקציע און נאָענ- טער מיטאַרבעט פּון ד"ר מ. ווייבערט, אַלטער קאַציונע, וווּ עס זענען געדרוקט געווען לידער, דערציילונגען, אַרטיקלען, עסייען פּון פּאַרשידענע, מער-יינגערע, שרייבער. די יידישע ליטעראַטור און די יידישע שריי- בער-קינסטלער זענען עַל פי רוב געווען פּאַרבונדן מיט די טעגלעכע ציי- טונגען: „היינט“, „מאָמענט“, „פּאָלקס-צייטונג“, וואָס האָבן געגעבן אויך גרעסערע ראַמאַנען, — ערנסטע קינסטלערישע און אויך פּאַרפּאַסטע, — געמאַכט פּון באַוווסטע פּאַרדינסטפולע שרייבער, אָדער גאָר פּון דעם באַקאַנטן סאַרט צייטונג-ראַמאַנען, וואָס האָבן געהאַט זייער נאָמען „שונד- ראַמאַנען“ (אָפּטמאַל געשריבן דורך גוטע דערציילער, וואָס האָבן זיך געלאָזט אויף דער „ווענדקע“, באַקומענדיק דערפאַר אַ וועכנטלעכע שכירות). און הנם מען האָט זיך געטראָפּן אַלע, אָדער כמעט אַלע, אין ליטעראַטור-פּאַראַיין, וואָס האָט שוין דאָן אָנגעהויבן צו באַקומען זיין באַשטענדיק אָרט און מקום-מקלט פאַר שרייבער און קינסטלער פּון אַלע ריכטונגען, אָבער דאָך קיין ספּעציעלע קולטור-אַטמאָספּער האָט זיך נישט געפילט אין דער גרויסער וואַרשע, און עס איז טאַקע אויך נישט געווען.

עס איז דעריבער געווען נישט קיין צופאַל, וואָס אינעם דערמאָנטן ערשטן זאַמלעפּט „קולטור“ (אפריל 1921) האָבן איך פּאַרעפּנטלעכט אַן אַרטיקל מיטן נאָמען „וווּ איז פּריןץ?“ (צום 6-טן יאַרצייט). איך ווייז אָן אינעם אַרטיקל, וואָס י. ל. פּריןץ איז געווען פאַר אונדז, אין דעם רע- וואָלוציאַנערן קיעוו און אין דער רעוואָלוציאַנערער אוקראַינע, נאָך אין די „ערשטע עטלעכע יום-טובדיקע וואָכן פּון דער גרויסער רוסלענדישער רעוואָלוציע, אינעם ליכטיקן און שיינענדיקן פּריןץ-יאָר פּון 1917“, ווען „די רעוואָלוציע האָט געהאַלטן אין שטייגן און אין וואַקסן. דאָס פּאָלי- טיש-אויפגעוואַכטע לעבן האָט אַרויסגעוואָרפּן ענטוויאַסטישע לאָזונגען,

די יידישע סאָציאליסטישע פארטייען האָבן געפיערט זייער גרויסן נצחון יום־טוב, די כרייטע יידישע אַרבעטער־מאַסן זענען אויפגעטרייסלט געוואָרן פון דעם כרויזנדיקן רעוואָלוציאָנערן שטרעם, אויף דעם ברייטן, ליכטיקן האָריזאָנט האָט געשיינט די גרויסע זון פון פרייהייט, — און דאָן אין די פסח־טעג פון 1917 — האָט די יידישע רעוואָלוציאָנערע דע־מאָקראַטיע איינגעאַרדנט אַ גרויסן קאָנצערט־מיטינג, צום אַנדענק פון י. ל. פּרץ צו זיין 2טן יאַרצייט. און אָט דער קאָנצערט־מיטינג, וואָס ס'האָט איינגעאַרדנט אַ גרופע „ליטעראַטן־סאָציאליסטן“ איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסן, פייערלעכן יום־טוב פון דעם רעוואָלוציאָנערן געדאַנק, פון דער רעוואָלוציאָנערער שאַפונג.

איך דערצייל ווייטער, אַז „פּרץ איז דאָן אויסגעוואקסן אין אַ רי־זיקער, כמעט לעגענדאַרישער הויך, ער איז געוואָרן דער סימבאָל פון דעם נייעם, מאָדערנעם, צאָפֿלדיקן, ער איז געוואָרן די רעוואָלוציאָנערע באַג־גייסטערונג פון דורשטיקע, אויפֿוואַכנדיקע הערצער.“ און ווייטער גיב איך איבער, אַז מיר האָבן אין יענער צייט, צו דער פייערונג אַרויסגעגעבן אַ פּרץ־זאַמלונג, וווּ איך האָב צווישן אַנדערן געשריבן: „איז אונדזער נייעם און באַנייטן לעבן גייט־מיט מיט אונדז פּרץ. פון וואַנעט מיר גייען נישט אָפּ פון יידישער ווירקלעכקייט, פון יידישן לעבן, פון יידישער קאַ־נאַנזירטער שיינקייט, גייט־מיט מיט אונדז פּרץ.“ און זינט דאָן, און אַזוי די אַלע אַנדערע יאָרן „איז פּרץ געווען דאָס צויבער־וואָרט פאַר די יונגע שאַפֿערישע כוחות, וואָס דאָס אויפֿוואַכנדיקע לעבן האָט פון זיך אַרויס־געטיילט, ער איז געווען דער אויפֿרעג־שטאַף פאַר די זוכנדיקע, נייגע־ריקע און לעכצנדיקע, ער איז געווען דער הויך־טורעם, צו וועלכן עס האָבן זיך אָן אויפהער געצויגן די דורשטיקע בליקן פון יונגן קינסטלערישן אויב.“

אין אָט דעם אַרטיקל „וווּ איז פּרץ?“, וואָס אין מייע אױגן איז עס געווען אַ מין מאַניפעסט נישט נאָר פון מיין אייגענער פּערזאָן, נאָר פון דעם קאָלעקטיוון גייסט, מיט וועלכן מיר זענען געווען דורכגעדרונגען, יעדער איינער אויף זיין באַזונדערן אױפֿן, — אין אָט דעם אַרטיקל האָב איך אויסגע־רעכנט די פאַרשידענע פּרוּווּן און עקספּער־מענטן, וואָס זענען דורך די קינסטלער אין אוקראַינע געמאַכט געוואָרן און וועלכע זענען כסדר געווען פאַרבונדן מיט פּרצס גייסט, „פול מיט שטורעם און דראַנג

— האָב איך אין יענער צייט זיך אויסגעדריקט מיט הויכע מליצהדיקע פראַזן — פול מיט מוט און באַגייסטערונג פאַרמעסט זיך די יידישע רעד-וואָלוציאָנערע שאַפּערישע אינטעליגענץ אויף ווייטע וועגן, ווייטע פּער-ספּעקטיוון, אויף נייע וועלטן און נייע טרוימען. און דעם אָנלען פילט זי אין דעם אומריגייסט, אין דעם גרויסן פּורן (פּאַזרען) — וואָס זייט פּונאנדער מיט אַ פּולער האַנט) י. ל. פּרץ, וואָס האָט אין משך פּון דריי-סיק יאָר געפּלאַקערט און געבליצט, מיט די פּיס געשטאַלפּערט אויף דער ערד, און מיטן קאָפּ געשפּאַרט צום הימל, געשמידט רינג צו רינג און דערגאַנגען ביז דער „גאַלדענער קייט“, דורכגעמאַכט דעם „גלגול פּון אַ ניגון“, געווען „צווישן בערג“ און דערגרייכט צו „אויב נישט נאָך הע-כער“ . . .

און אויסגערעכנט, וואָס פּרץ איז אַלץ געווען פאַר די אַלע יידישע פאַרמעסטן און אויפטוען, פאַר דער יונגער דראַמאַטישער סטודיע, פאַר די יונגע מאַלער-קינסטלער, פאַר דעם קאָמפּאָזיטאָר משה מילנער, פאַר דער יידישער ליטעראַטור אין אוקראַינע, וווּ „אין די שורות און צווישן די שורות טרעפן מיר אומעטום פּרצעס גייסט, פּרצעס אויגן, אַט די שטראַלנדיקע דריי אותיות, וואָס זענען פאַרבונדן געווען ביי אונדז מיט דעם גאַנצן מהות און עצם פּון דעם מאָדערנעם יידישן שאַפּן“.

און איך פיר אויס דעם אַרטיקל „וווּ איז פּרץ?“, און מאָדנע און נישט פאַרשטענדלעך איז, וואָס דאָ, אין דער גרויסער יידישער וואָר-שע, טרעפן מיר אין ערגעץ נישט פּרצן. אין טעאַטער — קיין זכר פּון אים, אין ליטעראַטור — קיין שפּור נישט. אין יידישן טעאַטער און אַרום אים האַלט מען אין איין דבּקהנען זיך מיטן „דיבּוק“ און „מיטן כּוח פּון דיבּוק“ (אַ קאָמעדיע-פאַראַדיע פּון ב. יאָשיאַן און מנחם קיפּניס, וואָס איז געשפּילט געוואָרן אינעם יידישן טעאַטער). אין דער ליטעראַ-טור הערשט אַ צעשווומענע ליטעראַרישקייט, אַן איבערפּליסנדיקע פאַר-פּלייצונג פּון נעמען, ביכער און לידער, לידער אָן אַ שיער. און אפילו אין די גרויסע פּענסטער פּון די יידישע ביכער-קראַמער, וווּ עס איז אַרויסגע-שטעלט פּון אַלטס און נייעס, פּון עטינגערס „משלים“ ביז... קראַנעבערגס „ווערק“, איז נישט צו געפינען פּרצן“.

און איך פּרעג: „כאַראַקטעריזירט דען נישט אַט די באַציאונג צו פּרצן די היגע ליטעראַריש-קינסטלערישע וועלט, וואָס איז צעשטויבט און

צעשפליטערט, אָן דער גרויסער איינהייטלעכער אידעאָלאָגיע פון דעם נייעם מאָדערנעם שאַפן ? " פון אָט די אַלגעמיינע, פאַר דער איצטיקער צייט — סענטימענטאַלע, נאַאיווע און מליצהדיקע ווערטער, — איז צו זען, ווי מיר האָבן אויפגעפאַסט די יידישע ליטעראַרישע וואַרשע פון יענער צייט.

מיר האָבן געוואָלט אַריבערפלאַנצן די געוויקסן, וואָס זענען אזוי בונט און ראַשיק אויפגעגאַנגען אין דער יידישער רעוואָלוציאָנערער אר-קראַינע, און עס איז זיכער נישט קיין צופאַל, וואָס דאָס ערשטע ביכל אין אונדזער פאַרלאַג איז געווען די דראַמאַטישע שאַפונגען פון דעם יונגן פרי-צייטיקראַומגעקומענעם דיכטער-שרייבער ביינוש שטיימאַן (געב. 1897 - אומגעקומען 31 אויגוסט 1919) — די דריי דראַמאַטישע זאַכן, אין תוך אַנהויבערישע, אָבער וואָס האָבן געהאַט אין זיך דעם פאַטאָס, דעם ברען, דעם אומרו פון דער אויסטערלישער צייט פון זוכן דעם גואַל, פון גאַרן נאָך גאַולה. אויף זיינע דריי דראַמאַטישע פּאַעמעס — „ביים טויער“, „משיח בן יוסף“, „דאָס רויטע קינד“ — ליגט דער בלוטיקער צייכן פון די גליקלעך-טראַגישע רעוואָלוציע-יאָרן, וואָס דער יונגער דיכטער האָט אין זיי געלעבט און אין זיי דערהויבן געוואָרן צו זיין אַדער ריכטיקער — צו קאַנען ווערן איר זינגער, איר דיכטער. עס איז געווען, זאָג איך, אַ באַזונד-דערער מיין, אַ כוונה דווקא אַרויסצוקומען מיט אָט דעם בענדל דראַמאַ-טישע שאַפונגען, וואָס האָבן געבראַכט צום אויסדרוק, אין אַ רויער פאַרם, דאָס ברויזנדיקע און טראַגיש-פּייערלעכע פון דער יידישער אוקראַינע, וווּ יום-טוב און שחיטה, גאַולה און פאַרראַט האָבן זיך אזוי טראַגיש געפאַרט.

איך וויל דאָ אַ ביסל פאַרלויפן דעם וועג און ציטירן פון מיין אַרטיקל וועגן ביינוש שטיימאַן, געשריבן אין 1922, שוין נאָכן דערשיינען פונעם בוך און נאָך די פאַר אַפּרופן, וואָס זענען געדרוקט געווען אין דער וואַר-שעווער פרעסע. איך האָב געשריבן אין מיין אַרטיקל (ער איז אָפּגעדרוקט אין מיין בוך „נאָענטע און ווייטע“, צווייטער באַנד, ז"ז 214-223): „דער יידישער ליינער אין פּוילן, וועלכער האָט נישט איבערגעלעבט די רוסלענ-דישע רעוואָלוציע, און איז נישט בייגעווען די גרויסע הערלעכע און טראַג-נישע געשעענישן פון דער סטיכישער רוסלענדישער רעוואָלוציע, וווּ טרוים און וואָר, בייאונג און צעשטערונג האָבן זיך כּתחילה אזוי משונה-ווילד געפלאַנטערט, און לָסוף איז די אויפגייענדיקע זון פון פרייהייט פאַר-

טרונקען געוואָרן אין די בלוט־רויטע פלאַמען פון שחיטות אין חורבנות, — דער יידישער ליינער אין הוילן, וועלכער געפינט זיך אינעם קלעם פון נישטיקער, קליינלעכער ווירקלעכקייט, אין די צוואַנגען פון רויער־גרויער טאָג־טעגלעכקייט, וועט אפשר אָננעמען שטיימאַנס דראַמען פאַר אויסגע־טראַכטע און צוגעטראַכטע, פאַר געדאַנקלעכע און אַבסטראַקטע עפעקטן. און עס איז שוין דאָ געשען מיט דעם רעצענזענט פון שטיימאַנס דראַמען, — מיט א. ל. יאַקובאוויטש פון „היינט“, און אזוי „טיפּוּניק“ האָט אויך אויפגענומען די דראַמען דער „קריטיקער“ ב. ש. אין „מאַרגענשטערן“...“ (ז' 216).

אויף דער פאַרלעצטער זייט פון דער הילע אין צווייטן זאַמלעפּט „קולטור־ליגע“, וואָס איז אַרויס אָנהויב מאי 1921, האָבן מיר אַ גאָר־קליינע און באַשיידענע מודעה, — אייגנטלעך די ערשטע שעמעווירקע מודעה פונעם נייעם פאַרלאַג „קולטור־ליגע“ וועגן ב. שטיימאַנס דראַמען — מיט אַ פאַרוואָרט פון י. דאָברושין, דער פּרייז 120 מאַרק, און עס איז טאַקע אָנגעגעבן דער אַדרעס — וואַרשע, לעשאַן 52, וו. 3.

פון אָט דעם באַשיידענעם אָנהויב, פון אָט דעם יונג צווייגל איז גאָר־ניך אויסגעוואַקסן אַ גאַנצער בוים — דער פּיל־פאַרצווייגטער פאַרלאַג „קולטור־ליגע“.

אינעם זעלבן צווייטן קליינעם, מאָגערן זאַמלעפּט „קולטור־ליגע“ האָבן מיר אויף זייט 2 פון שער־בלאַט אַן אָפּטיילונג „ליטעראַרישע כּראַך־ניק“, וווּ עס ווערט דערציילט, אַז דער פאַרלאַג „קולטור־ליגע“ גרייט צום דרוק, אויסער ב. שטיימאַנס דראַמען, אויך אנדערסענס מעשהלעך אין דער איבערזעצונג פון דעם נסתר אין איין באַנד און יעדע מעשה אין איינצלנע העפּטן; אַ סעריע ביכלעך „שול־ביבליאָטעק“, וואָס ח. ש. קאַזשאַן און אײך האָבן צונויפגעשטעלט, רעדאַקטירט, און עס ווערט אויך אָנגעזאַגט די נייע פאַרברייטערטע אויסגאַבע פון דעם „רויטן פּנסק“, געווידמעט דער געשיכטע פון דער יידישער רעוואָלוציאָנערער און אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס גיבן איבער גאַנצע קאַפיטלען און פּעריאָדן פונעם לעבן פון די פאַר־שידענע יידישע סאָציאַליסטישע פאַרטייען און רעוואָלוציאָנערע שטרע־מונגען ביי יידן. (די ערשטע אויפלאַגע איז דערשינען אין קיעוו אין 1919).

צו דער נייער אויפלאַגע זענען פאַרבעטן די סאָציאַליסטישע טוער ב. מי־כאַלעוויטש, זרובבּל, ב. גוטמאַן, מ. זילבערפאַרב, — אין די צוגאַב צו

די ארטיקלען, וואָס זענען געווען געדרוקט אין דער ערשטער קיעווער אויף לאַגע פון א. ליטוואַק, פ. אנמאן, י. ברעגמאן, משה ראפעס, נחמן מייזל, דוד זאַסלאַווסקי א. א.

עס זענען אויך אָנגעזאָגט צום דרוקן: דער נסתר — מעשהלעך אין פערזן, וו. הויף — מעשהלעך — יידיש נח לוריא, מעשהלעך פאר קינדער פון בער סלוצקי, א. פראַנס — „טאָיס“ (פון פראַנצויזיש י. דאָברושין).

דאָס איז געווען אין מאַי-חודש, און דאָס יאָר 1921 איז נאָך נישט געווען פאַרענדיקט, און דער פאַרלאַג „קולטור-ליגע“ איז פלוצים, ווי איבער נאַכט, אויסגעוואַקסן אין אַ פאַרלאַג מיט אַ 70 ביכער און ביכלעך, וואָס געהערן צו פאַרשידענע צווייגן פון דער ליטעראַטור און קולטור, לויט די אָפטיילונגען: אַלגעמיינע אָפטיילונג פאַר דערוואַקסענע, זאַמליכער, פּאָעטישע ווערק, דערציילונגען און ראָמאַנען, לערנביכער, כרעסטאַמאַ-טיעס א. א. וו., אן אָפטיילונג — קינדער-ליטעראַטור, שול-ביבליאָטעק, מעשהלעך פאַר קליינע קינדער, קלאַסיקער-ביבליאָטעק פאַר יונגט, שלום-עליכמס און אַנדערסענס ווערק אין העפטן, און לסוף נאָטן — משה מיל-נערס צו י. ל. פּרצעס קינדער-לידער און א. דימיטראָווסקיס מוזיק צו לידער.

מען דאַרף זיך אָפּשטעלן, כאַטש מיט אַ פּאָר ווערטער, וועגן אייניקע ביכער, וואָס זענען דאָ אין דער רשימה פון די אַרויסגעגעבענע ביכער סוף 1921.

ראשית — פּרץ מאַרקישעס צוויי לידער-ביכער, וואָס אָט דער דאָן נאָר יונגער דיכטער האָט מיט זיי זיך פאַרגעשטעלט פאַר דעם יידיש-פּוילישן עולם, וווּ ער איז געוואָרן שנעל באַליבט און פאַרערט. זיין גרויסע לידער-זאַמלונג, געדרוקט אויף אַ פּשוטן, ממש-באַבול-פּאַפּיר, „סתם“, וווּ פּרץ מאַרקיש האָט אויפגעזאַמלט זיינע פּלאַס-פּיערדיקע און בליץ-שפּריצנדיקע לידער מיט דעם פּאַטאָס און ברען, מיט די הויכע און געפּליגלטע מאַרקיש-בילדער און אויסדריקן, מיט דעם אימפעט און דינאַמיק, וואָס ער האָט כּסדר געטראָגן אין זיך, און מיטן דורשט זיי אַרויסברענגען אין וואָס-אויפּברויזנדיקערע און צעכראַסטעטע פּאַרמען און אייגנאַרטיקע מעטאַפּאָרן. דאָס צווייטע בוך פון פּרץ מאַרקיש איז געווען „די קופּע“, געדרוקט אין אַ גרויסן פּאַרמאַט, מיט גרויסע אותיות, מיט אַ שוואַרצער הילע און מיט אַ מין טורעם אַרויף, — דאָ האָט פּרץ מאַרקיש אַרויסגעבראַכט דעם

צער און צארן, מער צארן ווי צער, דעם ווייגעשריי, פראַטעסט, דעם בונט קעגן גאָט און הימל, וואָס ער לעכטערט און שימפט פאר די שחיטות און פאָגראַמען פאר די עיננים קשים, וואָס דאָס יידישע פאָלק האָט געהאט אויסצושטיין די לעצטע פאָר יאָר אין אוקראַינע.

איך געדענק, ווען ד"ר מ. ווייכערט האָט מיך פארבעטן, באלד נאָך מיין קומען קיין וואַרשע, צו געבן אים אַן אַרטיקל פאר דעם נאָענטן טאָפֿל־נומער „רינגען“, וואָס האָט באַדארפט דערשיינען צו פסח. האָב איך אים פאָרגעלייגט, פאר מיין דעביוט אינעם זשורנאַל, אַן אַרטיקל וועגן אַ יונגן יידיש־סאָוועטישן דיכטער פּרץ מאַרקיש. האָט ער געקנייטשט מיט די זייטן און צו מיר געטענהט :

— ווער ווייסט וועגן אזא מיין דיכטער, דער נאָמען איז אינגאנצן נישט באַקאנט !

— וועל איך אים אַרויספירן פאר דעם היגן לייענער, — האָב איך געענטפערט.

אין אַט־דעם אַרטיקל האָב איך געמאַכט אַן אייליקן שפאַציר איבער דער יידישער דיכטונג, און ווי עס פאַסט פאר יענער צייט, מער קריטיקירט, מינימיזירט זי, ווי געשאַצט און אָפּגעשאַצט. איך האָב געשריבן: „אונדזער יידישע דיכטונג איז ביז דער לעצטער צייט געווען ביז גאָר אָפּגעשטאַנען, הן לויט איר אינהאַלט, הן לויט איר פאָרם. אין דער צייט, וואָס אונדזער פּראָזע האָט שוין פאַרמאָגט מענדעלען, שלום־עליכמען, פּרצן, אַשן, בערגעלסאַנען, אין דער צייט, וואָס די פּראָזע האָט שוין דערגרייכט צו איינגאַרטיקע פאָרמען און געשאַפן מוסטערהאַפטע, אמת־לאַסישע ווערק, איז אונדזער פּאָעזיע געווען שטאַרק אָפּגעשטאַנען, און זיך געהאַלטן ביי פּרימיטיוו־פאַרעלטערטע סאָציאַלע מאָטיוון און איינטאָניק־באַשרענקטע לירישע געזאַנגען און נאַטור־שילדערונגען.“

און אָפּגעפאַרטיקט זיך אזוי שנעל מיט דער פּריערדיקער יידישער דיכטונג, האָב איך געזאָגט, אז „די יונגע יידישע פּאָעזיע אין אוקראַינע, צוזאַמען מיט דער יונגער יידישער פּאָעזיע אין אַמעריקע (אין קלאַמערן) האָב איך אויסגערעכנט די דיכטער מאַני לייב, זישא לאַנדווי, ה. לייבוויק, מ. ס. האַלבערן, י. י. שוואַרץ, א. א. שוידן זיך לחלוטין אָפּ פון דער על־טערער יידישער פּאָעזיע דערמיט, וואָס זיי רעאַגירן נישט סתם אויף אויסער־לעכע פּאַסירונגען, פיקסירן נישט אין זייערע לידער סתם־אויסערלעכע

געשעענישן. זייערע לידער שטרעבן צו זיין דער סך-הכל, דער אַפּקלאַנג, פון פּאַרטיפּטע איבערלעבונגען, דיכטערישער תּמצית פון אינערלעכער פּרייד און ליד, וואָס איז אויסגעטראָגן אינעם האַרץ און נשמה פונעם דיכטער... די עלעמענטן פון באַגייסטערונג און פּאַרצווּיפּלונג, פון גלויבן און לייקענען זענען דורך אים סוביעקטיווירט געוואָרן, געוואָרן מער פּסיר כּישע, מער מענטשלעכע".

און פּאַרגעשטעלט פּרץ מאַרקישן, זאָג איך, אז „אין דעם דראַנג אויסצולאָרן זיין אינעווייניקסטע שפּע, אין דעם ווילן אויסצודריקן דעם אימפּעטפולן גייסט, וואָס באַהערשט אים, ווייסט ער נישט פון קיינע גרע נעצן און מחיצות". און נאָך: „זיינע לידער קומען צו אונדז פונעם געפּל און כאַאָס פון זיינע איבערלעבענישן, ער ווייסט נישט ווי אינצוצווימען זיי, און זיי קומען דעריבער אַרויס רויע, ווילדע, ברויזנדיקע... די אינטור-איטיווע שפּע פּאַרכאַפט אים און יאָגט איבער זיינע קינסטלערישע מעגלעכקייטן. ער לעבט אָן אויפהער אין אַן אַטמאָספּער פון גערייצטע און אויפגערגטע געשעענישן, ווילן און געפילן, און ער איז נישט ביכולת זיי באַהערשן און פּאַרהאַרטעווען זיי..." (איבערגעדרוקט אין מיין בוך, נאָענד טע און ווייטע", ב. 2, ז' 248).

צווישן די ערשטע אַרויסגעגעבענע ביכער אינעם „קולטור-ליגע" פּאַרלאַנג איז אויך דאָ אַ בוך פון י. י. זינגער „ערד-וויי", אַ דראַמע אין דריי בילדער (52 זייטן). עס איז געווען דאָס ערשטע ווערק אין אַ בוך-פּאַרם פון דעם פּריציפּיטיק-פּאַרשטאַרבענעם טאַלענטפולן דערציילער, וואָס וואָלט זיכער געקאָנט נאָך פיל געבן דער יידישער ליטעראַטור. ז. רייזען אין זיין „לעקסיקאָן" כאַראַקטעריזירט דאָס ווערק אזוי: „אַ דראַמע אין 3 בילדער, וווּ עס ווערט געמאַלט דער בראַך און די שרעק און די חבלי-לידה פון דער נייער וועלט, וועלכע גייט-אויף פון טויט און חורבן". (ב. 1, ז' 1086). אין אַן אַרטיקל פון יענער צייט איבער י. י. זינגער האָב איך אַטוואָס געשריבן וועגן אַט דער זינגערישער שאַפונג :

„ערד-וויי — אַ סימבאָליש-דראַמע פון וועלט-שרפה און וועלט-חורבן — איז געווען ביי זינגערן אַ גאָב דער צייט, דער תקופה — די רעוואָלוציע און שחיטה-יאָרן, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אין אוקראַינע. די דראַמע שטייט און וועט מסתּמא בלייבן שטיין אָן דער זייט פון י. י. זינגערס רעאַלן שאַפן. דער אָננעצווינגענער פּאַטעטישער

סמיל און די הילכיקע באפלינגלטע פראָזע זענען נישט כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם ניכטערן און ווייניק־ראַמאַנטישן זינגער. דער פאַטאָם און די ווייניגע־שרייען קומען אין דער דראַמע מער פון אויסן, מער פון אַרומ־ און אַרומ, ווי פון זינגערן גופא. זינגער לאָזט זיך נישט מיטרייסן פון פרעמדע רויש־געזאַנגען, ער האָט אַ דורכדרינגענדיקן בליק, אַ שאַרפֿן געהער, — אָט דאָס זענען בעיקר זיינע קינסטלע־רישע כלי־זיין". (זע „נאָענטע און ווייטע", ב. 2, ז' 233-234).

איך וויל נאָך צוגעבן אייניקע שורות פון פּרץ מאַרקישעס רעצענזיע איבער זינגערס בוך (געדרוקט אין „ביכער־וועלט", נ' 1, 1922). פ. מאַר־קיש זאָגט אין זיין קורצן און הייס־געשריבענעם אַרטיקל :

„זינגער האָט דאָס גייענדיקע פייער פונעם גרויסן טאַג־באַג־נען נישט דערזען, שטייענדיק פון אויבן, אויפֿו באַרג פון חורבן ווי אַן אויסקוקער פון אַ טורעם־שפיץ. ער האָט דערשמעקט דעם ריח פון פייער, ער האָט דערהערט אַ געזאַנג פון פייערדיקע קוילן, וואָר־גנדיק זיך אונטן מיט אַש און מיט שטיינער — האַנט ביי האַנט מיטן גאַנצן אַנאַמבאַל הינקענדיקע, טויבע, בלינדע און שטומע, מיטן גאַנצן מאַטעריאַל פונעם ריזיקן סקעלעט, פון וועלכן ער האָט אָנגעד־וואָרפֿן אַ דרייפאַכיקע אַרכיטעקטאַנישע סכעמע, אַ דרייפאַרכיקן פּאָן פון שוואַרץ, רויט, גרין — טויט, בלוט און געבורט, און עס געד־וואָרפֿן אַנטקעגן דעם פון ערגעץ־גייענדיקן טאַג...".

פּרץ מאַרקיש האָט פאַרענדיקט זיין אַרטיקל :

„און איבער דעם געמיש פון קברים, חורבות און אַש, וואָס פאַרשיט די אויגן פון דער וועלט, גייט, אפּשר, זינגער מיט זיינע ערד־ווייטיקדיקע בשורה־טריט דורך אין אונדזער ליטעראַטור דער ערשמער". (ביכער־וועלט", וואַרשע 1922, נ' 1, ז' 42).

עס איז אַן אַנדער פּראָגע, צי זינגער איז אויך אין די ווייטערדיקע יאָרן געגאַנגען אויף דעם וועג, אָבער פאַר יענער צייט זענען זייער כאַראַק־

טעריכטיש אי זינגערס שאפונג „ערד־וויי“ און דער הייסער אפרוה פון מארקישן.

און א פאר ווערטער וועגן נאך צוויי ביכער, וואָס זענען דאָ אין דער רשימה פון די קולטור־ליגע־אויסגאבעס פאר די עטלעכע חדשים פון איר עקזיסטענץ: דאָס זענען י. אַפאָטאָשוס „אין פּוילישע וועלדער“ און ח. לייזוויקס „דער גולם“. אין אונדזער שטרעבן צו שאַפן פון דער קולטור־ליגע אַן אַלגעמלעכע יידישע קולטור־באוועגונג, האָבן מיר, פון די ערשטע שריט, זיך פאַרמאָסטן אַרײַנצונעמען אין קרייז פון אונדזער טעטיקייט און השפעה די שרייבער און קינסטלער, ווי אייך די יידישע מאַסן פון אונדזערע לענדער. און אין דער ערשטער ריי — די שרייבער פון די פאַר־אייניקטע שטאַטן. מיר האָבן פון דער ווייטנס געוואָסט, אַז אין דער יידי־שער אַמעריקע האָבן זיך באַוויזן פאַר די עטלעכע מלחמה־יאָרן וויכטיקע שרייבער און עס זענען דערשינען באַדייטנדיקע ווערק. צוליב דעם קריג איז מען געווען אָפגעריסן איינער פונעם אַנדערן (איבערהויפּט זענען מיר געווען אין רוסלאַנד אין דער קריגס־און נאָך דער קריג־צײַט אינגאַנצן אָפגעשניטן פון אַמעריקע). האָבן מיר, אייך און מלמד, ניט אָנפּרעגנדיק זיך ביי אונדזער „אַרגאַניזיר־ביראָ“, געאײל־ט מיט אַ פּאַרשלאַג צו י. אַפאָטאָשוס און ח. לייזוויקס, וואָס עס זענען דערנאָנגען צו אונדז ידועות וועגן זייערע צוויי וויכטיקע ווערק „אין פּוילישע וועלדער“ און „דער גולם“, זיי זאָלן אונדז איבערגעבן דאָס רעכט איבערצודרוקן זיי פאַר אייראָפּע.

און עס איז געווען איינמאָל מיטאַג־צײַט, מיר באַקומען אַ וואַרעמע פּאָזיטיווע תשובה פון י. אַפאָטאָשוס, האָבן מיר באַשטעלט אונדזער פאַר־זיצער ד״ר משה זילבערפאַרב אין ליטעראַטור־פאַראײַן און מיט גרויס שמחה אים איבערגעגעבן די פּריידיקע נייעס וועגן דעם אַפאָטאָשוס־בריוו. מיר האָבן עס אים איבערגעגעבן ווי אַ מעלדונג וועגן אַ גרויסן זיג. אָבער ד״ר משה זילבערפאַרב, ווי עס איז געווען שטענדיק זיין באַרעכנטער און געצוימטער כאַראַקטער, האָט אונדז אָפגעגאָסן מיט קאַלטע וואַסער: „ווי קאָנען מיר עס נעמען אויף זיך נייע התחייבותן, ווען קיין נעלט האָבן מיר נישט, און מיר זענען שוין מיט די פּריערדיקע אויסגאַבעס גענוג פאַרבאָדן אין גרויסע חובות?“ הויבן מיר אָן אים אויפצוווייזן, אַז מיט די ווער־פון די אַמעריקאַנער באַוואָסטע שרייבער ווערן מיר פעסטער, און מיר עפענען פאַר אונדז טיר און טײער צו דער יידישער אַמעריקע און פירן

אריין קיין פוילן ווערק און שרייבער, וואָס זענען דאָ נאָך ווייניק באַקאנט!
הקיצור, נאָך לענגערע שמועסן און אַמפּערנישן — גיט צו ד"ר זילבער-
פאַרב, אז פאַרפאַלן, אויב מיר באַשטייען דווקא אַרויסצוגעבן די ווערק,
קענען מיר עס טון, אָבער ער נעמט פון זיך אַראָפּ די התזויבות און אחריות.
און לטוף טוט ער אַ קוק איבער די פּענסנע זיינע און טוט אַ פרעג:

— האָט כאַטש נחמן געליענט די ווערק, זענען זיי טאַקע ראוי פאַר-
עפנטלעכט צו ווערן? "

הקיצור, אין דעם זעלבן טאָג האָבן מיר אָנגעשטעלט נאָך אַ זע-
צעריי, און אין משך פון אַ פּאָר וואָכן איז אַרויס די ערשטע אויפלאַגע
פון די „פּוילישע וועלדער“, אין 3.500 עקז. און אין לויף פּין די נאָענטע
פּאָר יאָר נאָך און נאָך אויפלאַגעס. דאָס בוך איז געווען „דער שלאַגער“
אינעם יידישן ביכער־מאַרק, אָדער ווי עס הייסט דאָ אין אַמעריקע „דער
בעסט־סעלער“, — דאָס בעסט פאַרקויפטע בוך אין לויף פון עטלעכע יאָר.
עס זענען דערשינען כּסדר איין אויפלאַגע נאָך דער אַנדערער, גאַנצע
15 אויפלאַגעס. גרויס דערפאַלג האָט אויך געהאַט ה. לייבוויס, „דער גולד“,
וואָס די ערשטע אויפלאַגע איז דערשינען אָנהויב 1922, אין 3.500 עקז.
אין ערשטן נומער „ביכער־וועלט“, וואָס מיר האָבן אָנגעהויבן אַרויסלאָזן
אָנהויב 1922, האָב איך מיין רעצענזיע וועגן אָפּאַטאַשויס „פּוילישע וועלד-
דער“ אָנגעהויבן מיט די ווערטער: „צו די עטלעכע געציילטע באַדייטנד-
דיקע ביכער אין דער יידישער ליטעראַטור איז צוגעקומען אַ ניי, וואָגיק
און באַדייטנדיק בוך“. דאָס בוך איז איבערגעזעצט געוואָרן אין פּויליש,
עס איז געגאַנגען אין פאַרזעצונגען אין דער טעגלעכער וואַרשעווער יידיש-
פּוילישער צייטונג „נאַש פּשעגל־אַנד“, עס האָט זיך געדרוקט דערנאָך אין
פאַרזעצונגען אינעם „מאַמענט“, און קינד־ און קייט האָבן געליענט דאָס
בוך און פאַרשאַפט דעם מחבר און דעם פאַרלאַג גרויס אָנזע."

אַט אזוי איז געגאַנגען דער האַסטיקער וואָס פון דעם קולטור־ליגע-
פאַרלאַג אין די ערשטע עטלעכע חדשים פּין זיין אויפקום, און גלייך האָט
ער פאַרנומען דעם אויבנאָן אין דער יידישער קולטור־שאַפּערישער וועלט
פון פּוילן. אַלע הענט זענען געווען ביי אונדז פאַרנימען מיט דער אַרויס-
געבערישער אַרבעט און מיט דער פאַרשפּרייטונג פּין די ביכער. דער ברייט-
בייניקער און נידעריק־געפּאַקטער אָנגעשטעלטער ל. צימערמאַן האָט גע-
מאַכט די פּאָסט־פּעקלעך אין די הונדערטער און יידישע טרעגער אויף די

האַנטווענעלעך האָבן זיי אָפגעפירט אין דער פּאַסט, וואָס האָט די יידישע ביכער פונאָדערנעשיקט איבער גאָר דער וועלט. דער פּאַרלאַג איז געוואקסן און אויך אונדזערע הערצער זענען געוואקסן פון פרייד צוצווען דעם אוי-סערגעווענלעכן דערפּאָלג פון דעם יידישן בוך.

4

דער קאַמף פאַר דער קולטור-ליגע

אונדז איז גאָר נישט איינגעפאַלן, מיר זאָלן מיט אונדזער ווילן אויפֿ-שמעלן אַ צענטראַלע קערפערשאַפט פאַר דער קולטור-ליגע אין פּוילן, וואָס האָט שוין געהאַט דאָ און דאָרטן אָפטיילונגען, גרופּעס און בעיקר, — שטאַרקע סימפּאַטיעס, — אונדז איז גאָרנישט איינגעפאַלן, אז מיר זאָלן אָנטרעפן אזאַ שטאַרקע קעגנערשאַפט און עס זאָל אונדז אויסקומען אַריינ-געוויקלט צו ווערן אין אַ העפטיקן קאַמף מיט די, וואָס האָבן געזאָלט זיין אונדזערע שטיצער, אונדזער אַנלען.

האָבן מיר זיך צעטיילט אויף צוויי מחנות, פונקט ווי אונדזער זיידע יעקב האָט אַמאָל געטון, צוליב זיין ברודער עשיו, ווען ער איז צוריקגע-גאַנגען אַהיים. מיר האָבן זיך געטיילט אויף צוויי מחנות — איינע ד"ר מ. זילבערפאַרב, יוסף לעשציןסקי (ער איז גיך אַוועק פון אונדזער גרופּע און אַריין אין „בונד“ און אין דער „פּאָלקסצייטונג“ אן גענומען אויך פירן דעם קאַמף קעגן אונדז), און מיר, — ז. מלמד, איך און ח. ש. קאַזדאַן, האָבן געבויט דערווייל דעם פּאַרלאַג, און אויך געפירט די אינעווייניקסטע אַרגאַניזאַציאָנעלע אַרבעט פון דער קולטור-ליגע.

מיר וועלן דאָ זיך נישט אַריינלאָזן אין אַלע קלייניקייטן, מיר וועלן זיך נישט אָפשטעלן אויף אַלע פרטים, אויף די געראַנגלענישן פאַרן „קוצו של יוד“, וואָס די פּאָליטיקער האָבן אַריינגעבראַכט אין דעם קאַמף, וואָס האָט אָנגענומען אַלץ-ווייטער אַלץ-שאַרפערע פאַרמען. ווי דער שטייגער, האָט יעדער צד צוגעקראָגן זיינע פאַרברענטע חסידים און אויך זיינע פאַרביי-טערטע קעגנער, און אויב לכתחילה האָט זיך דער שטרייט געפירט צווישן

די פיר ווענט, אויף קלענערע פארזאמלונגען און זיצונגען, איז ער נישט-ווילנדיק ארויסגעטראָגן געוואָרן אין דער גאס, און אַרײַנגעצויגן אַלץ-מער מענטשן און קרייזן. עס איז פאַרשטענדלעך, אז דאָרטן, אין די בירגערלעכע קרייזן, האָט מען זיך געפרייט, וואָס אָנשטאָט צו ווערן אַ שטאַרקער גע-אייניקטער כוח, רייסן זיך און בייסן זיך די טוער פון דער יידישוועלט-לעכער און סאָציאַליסטישער קולטור-באַוועגונג. אויסער דער גרופע פון דער אָרגאַניזיר-ביראָ — מ. זילבערפאַרב, י. לעשינעסקי, ז. מלמד, נ. מיזיל און ח. ש. קאָזדאַן, — האָבן מיר געהאַט נאָך אייניקע מיטגליער, מיטטוער, מיטקעמפער — דאָס זענען געווען א. גאַלאָמב (זיך באַזעצט אין ווילנע און געאַרבעט אין לערער-סעמינאַר, איצט אין מעקסיקע), ב. אייר סוראַוויטש (דאָן אַ טוער פון פאַר-שול-אַרבעט, איצט אַ טוער אין „אַרט“). מיר האָבן אויך צוגעקראָגן דעם פּאַפּולערן אין וואַרשע, דאָן נאָענט צו דער פּאַלקס-פּאַרטיי — שלמה מענדעלסאָן. און וואָס נאָך וויכטיקער — מיר האָבן צוגעקראָגן אַ פעסטן פאַרבינדעטן: די קולטורעלע יידישע ווילנע, וואָס איז געווען אַ גרויסער כוח אינעם יידישן לעבן און האָט פאַרמאָגט דעם שטאַרקסטן יידישוועלטלעכן שול-וועזן מיט יידישע שולן און יידישע לערער, מיט אַ געשיכטע פון אַ 15 יאָר. דערצו איז דאָן ווילנע געווען דער צענטער פון דעם לינקן „בונד“, וואָס איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיטן אָפיציעלן רעכטן „בונד“ אין פּוילן. אין פיל קאַרדינאַלע פּראָגן. מען וועט איצט קוים גלויבן, אז איינער פון די אָנפירער פונעם לינקן „בונד“, אָדער ווי מען האָט אים אַמאָל גערופן אין אייניקע ערטער פונעם „קאַמבונד“, איז געווען יעקב פּאַט, וועלכער האָט דאָן אין קאַמפּ קעגן דעם אַלגעמיינעם רעכטן „בונד“ געפירט אויך אַ קאַמפּ מיטן „בונד“ אויפן קולטור-פּראָגמ.

אין אונדזער צווייטן זאַמלעפּט „קולטור-ליגע“ (וואַרשע, מאי 1921) איז פאַרעפנטלעכט אַ בריוו פון ווילנע, געהתמעט י. פ. (טאַקעל יעקב פּאַט), וווּ עס ווערט צווישן אַנדערן געזאָגט: „מיט אייניקע חדשים צוריק איז מען צוגעטראָטן אין ווילנע צו פאַרוואַנדלען די „קולטור-ליגע“ אין אַ גרויסער מאַסן-אָרגאַניזאַציע. די אַנטוויקלונג און וווקס פון דער קולטור-אַרבעט אין ווילנע האָט דורכאויס געפאָדערט צו צענטראַליזירן די אַרבעט, פאַראייניקן צווישן זיך די עקזיסטירנדיקע קולטור-אָרגאַניזאַציעס, ווי צענ-טראַלער ביילדונגס-קאָמיטעט, שול-אָרגאַניזאַציע, פּאַלקס-אוניווערזיטעט וכדומה. אויסער פאַראייניקן און צענטראַליזירן און שאַפן נייע געביטן

פון ארבעט, איז נויטווענדיק געוואָרן אַרויסצופירן די טעטיקייט פון דר ענגע ד' אמות פון די קאָמיטעטן און פאַרשלאָסענע אָרגאַנען און שאַפן אַ גרויסע אַלגעמיינע אָרגאַניזאַציע."

און עס ווערט ווייטער דערציילט אין דעם בריוו פון ווילנע, אַז „עס האָט זיך אָנגעפירט אַ העפטיקער קאַמף איבער די יסודות און כאַראַקטער פון דער דאָזיקער נויטיקער אָרגאַניזאַציע — פון דער „קולטור־ליגע". עס האָבן צווישן זיך געשטריטן צוויי ריכטונגען: איין ריכטונג — די „קול־טור־ליגע" לויט איר מהות און געבוי דאַרף זיין אַ ברייט־פאַרצווייגטע פּראָג־לעטאַרישע אָרגאַניזאַציע, און די צווייטע ריכטונג — די „קולטור־ליגע" דאַרף זיין אַן אַלגעמיינע „יידיש־וועלטלעכע אָרגאַניזאַציע, וועלכע אַרבעט אין סאָציאַליסטישן גייסט"... אַרום דער רעאָרגאַניזירונג פון דער „קולטור־ליגע" האָט זיך געשאַפן אַן אויסערגעווענלעכער אינטערעס. עס זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אַלע ווילנער פּראָפעסיאָנעלע פאַראייניגן און קולטור־אָרגאַניזאַציעס."

„ענדלעך — ווערט ווייטער געזאָגט — נאָך גרויסע חכנות און שטאַר־קער אַניטאַציע זענען פאַרגעקומען צוויי גרינדונגס־פאַרזאַמלונגען (די ערש־טע אין אַפּריל, די צווייטע — אין מאי), אויף ביידע פאַרזאַמלונגען האָט זיך אַרויסגעשטעלט אַן איבערוויגנדיקע מערהייט פון דער לינקער ריכטונג, פון דער אַזוי־גערופענער „אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע". אויף דער לעצטער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג האָט זיך געשאַפן אַזאַ לאַגע, אַז צו דער רעזאָלוציע פון דער „אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע" האָבן אַרויסגעזאָגט זייער הסכם אויך דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער „בונד", „פאַראייניקטע" און „פּועצ". עס איז איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן אַלס יסוד פאַר דער אַרבעט פון דער „קולטור־ליגע" די רעזאָלוציעס פון דער וואַרשעווער קאָנפערענץ פון די ק. ל. אין אַפּריל (וועגן דעם — שוין איבערגעגעבן אין צווייטן קאַפיטל פון בוך)... — אויף דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט 650 מיטגלידער, זענען פאַרגעקומען פּראָפּאַרציאָנעלע וואַלן. אין קאָמיטעט פון „קולטור־ליגע" זענען אויסגעקליבן פּאָלגנדיקע חברים: פון „אַרבעטער צעטל" — יעקב פאַט, לייזיק האַדעס, ש. יידיאָוויטש, מ. יאַפע, אסתר בערגער, זשעניע שעפּצאָוויטש, י. האַלאַנד, א. שאַפּיראַ, מ. חיימסאָן; פון בונד (ס. ד.) — רבקה עפשטיין, י. כאַרלאַש, א. אַקאָן; פון „פאַראייניקטע" — י. רובין; פון פּוע'צ — קובלאַנאָו און נאָך אַ חבר.

דער קאמיטעט קאָאָפּטירט צו דער אַרבעט אַלס גלויבבאַרעכטיקטע מיטגליד-
דער די ח'ח ז. רייזען, יב. כהן (ווירגילי) א. א. " (זע ז' 37).
דעם 18-19טן אפריל 1921 איז פאָרגעקומען אין ביאָליסטאָק אַ
דערפאָלגרייכע קולטור־קאָנפּערענץ, צו וועלכער עס זענען געקומען 26 דע-
לעגאַטן פון 18 ערטער: ביאָליסטאָק, בריסק, ביעלסק, בריינסק, וויסאָקע-
ליטאָווסק, אָרלע, מיליטשיץ, באַטקע, קלעשטשעל, וואָלקאוויסק, סלאָנים,
דערעטשיץ, ראזשאנאי, קריניק, סאָקאלקע, אמדור, וואשילקאווע, האראדאק.
די קולטור־קאָנפּערענץ איז צונויפגערופן געוואָרן דורך דער צענטראַל־בוֹרָאָ
פון ביאָליסטאָקער „קולטור־ליגע“, כדי צוצוגרייטן זיך צו דער שול־באַראָ-
טונג, וואָס איז גערופן געוואָרן קיין וואַרשע אויף חוה'מ פסח (דעם 26-
27סטן אפריל). פון די באַריכטן, וואָס יעדער דעלעגאַט האָט אָפּגעגעבן,
איז צו זען, אַז אין די אַלע שטעט און שטעטלעך איז אָנגעזאַנגען אַ זייער
אינטענסיווע קולטור־אַרבעט, נישט געקוקט אויף די שווערע צייטן און
אויף די אַלע שטערונגען. די באַריכטן ווייזן אויף דער טרייקייט פון די
יידישע קולטור־טוער און לערער צו שאַפן וואָס־מער בילדונגס־און דערצי-
אונגס־אינסטיטוציעס, פאַר וועלכע מען האָט געאַרבעט מיט לייב און לעבן.
אין ביאָליסטאָק גופא, לויטן באַריכט פון דעם איבערגעגעבענעם
שול־און קולטור־טוער ש. גאָלדמאַן, וואָס האָט געפירט דעם פאָרויץ פון
דער קאָנפּערענץ, האָבן דאָן עקזיסטירט 10 יידישע שולן מיט 55 קלאַסן,
אַן אָונט־שול מיט אָונט־קורסן, אַ פאָליטעכנישע אָונט־שול, חוץ די באַ-
וויסטע שלום־עליכם־ביבליאָטעק, וואָס איז געווען, נאָך דער וואַרשעווער
און ווילנער יידישע ביבליאָטעקן, — די גרעסטע און פולסטע זאַמלונג פון
יידישע ביכער מיט אַ גאָר־גרויסער צאָל איבערגעגעבענע יידישע לייענער.
אינעם באַריכט, וואָס איז אָפּגעדרוקט אין דעם צווייטן זאַמלהעפט
„קולטור־ליגע“ (ז' 38-42) קומען אינטערעסאַנטע און פריידיקע ידיעות
אויך פון אנדערע שטעט און שטעטלעך וועגן שולן, וואָס האָבן אַמאָל עק-
זיסטירט, אָבער בעת דעם קריג און בירגער־קריג זענען זיי אומגעקומען,
און איצט ווערן זיי פונדאָסניי אויפגעשטעלט דורך די אַרטיקע טוער. עס
ווערט אויך דערציילט וועגן ביבליאָטעקן מיט אַ גרעסערער און קלענערער
צאָל ביכער, וואָס מען האָט געשאַפן און וועגן דער צאָל לייענער.
אין דער שטאָט ביעלסק, למשל, איז דאָ אַ ביבליאָטעק מיט 7.500
ביכער. אין אָרלע איז די „יידישע שול געגרינדעט אין דעצעמבער 1919“.

בעת דער אינוואזיע זענען געווען 3 קלאסן מיט 120 קינדער. דערנאך איז די שול צעשטערט געוואָרן. מיט גרויס מי האָט זיך אין דעצעמבער 1920 ווידער געעפנט די שול. געווען אַ ביבליאָטעק, איז זי אין דער צייט פון דער אינוואזיע צעשטערט געוואָרן. אין קריניק, ווערט דערציילט, האָט די שול איבערגעלעבט אַ סך אינטערעסאַנטע מאָמענטן בעת די פאַרשידענע פּאָלי־טישע איבערקערענישן. און אזוי ווייטער און ווייטער קומט יעדע שטאַט מיט איר באַזונדערער מנילה פון אָנגעשטרענגטער קולטור־טעטיקייט מיט איבערמענטשלעכע באַמייאונגען אויפצובויען אַ שול, עפענען אָונט־קורסן, זאָס די מאַכט פאַרמאַכט, און אָרגאַניזירן דערביי אַ ביבליאָטעק. דערביי האָט מען אויסצושטיין שטערונגען מצד די אַנדערע ריכטונגען א א. וו.

מיר וועלן דאָ ברענגען די רעזאָלוציע, וואָס האָט אַ שייכות צו דער „קולטור־ליגע“. אָט וואָס מיר לייענען: „אויסהערנדיק די באַריכטן פון די ערטער, שמעלט די קולטור־קאָנפערענץ אין ביאָליסטאָק פעסט: 1) אַז נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס צוליב די לעצטע מלחמה־געשעענישן זענען כמעט אַלע קולטור־אינסטיטוציעס חרוב געוואָרן, איז דאָך די קולטור־אַרבעט אין דעם גאַנצן ראַיאָן זיך אויפסניי ברייט פונאַנדערענוואַקסן: אומעטום זענען סטיכיש ווידער אויפגעבויט געוואָרן שולן, קינדערהיימען, קורסן, ביבליאָ־טעקן, אָונט־קורסן, ליטעראַרישע און דראַמאַטישע קרייזן און אַנדערע ענלעכע אינסטיטוציעס. 2) אַז די אַרבעט, נישט קוקנדיק אויף אַלע אָנ־שטרענגונגען, האָט זיך נישט געקאָנט נאָרמאַל אַנטוויקלען און שטיין אויף דער געהעריקער הויך צוליב דעם, וואָס אין די שטעט גופא איז די אַרבעט נישט געווען פאַראיינהייטלעכט און צענטראַליזירט, און אויך צוליב דעם, וואָס מיטן אויסנאַם פון שול־געביט, וועלכער איז אָנגעפירט געוואָרן פון שול־סעקרעטאַריאַט ביי דער ביאָליסטאָקער קולטור־ליגע — האָט געפעלט אַ צענטער, וועלכער זאָל פאַרבינדן און קאָאָרדינירן די קולטור־אַרבעט אויף די איבעריקע געביטן. 3) אַרויסגייענדיק פון אָט די הנחות, באַשליסט די קאָנפערענץ גלייך צוטערעטן צו שאַפן אין אַלע שטעט און שטעטלעך פון ביאָליסטאָקער ראַיאָן אָפטיילונגען פון „קולטור־ליגע“ אין הסכם מיט די אויבנאָנגעוויזענע צילן און אויפגאַבן. 4) די אַלע אָפטיילונגען פון דער ק. 5. שאַפן אַ צענטראַל־ביוראָ, דער זיץ־אָרט פון וועלכן איז ביאָליסטאָק. די גרעסטע קרייז־שטעט בילדן אונטער־ראַיאָנען. 5) יעדע אָפטיילונג פון דער ק. 5. שטרעבט צו פאַראיינהייטלעכן און צענטראַליזירן די קולטור־

ארבעט ביי זיך אין שטאָט, שאַפן נייע און נעמען אונטער איר אָנפירונג אלע עקזיסטירנדיקע פּראָלעטאָרישע קולטור-אינסטיטוציעס".

וואָס שייך די צילן און אויפגאַבן פון דער „קולטור-ליגע" זענען אָנגענומען געוואָרן די רעזאָלוציעס, וואָס זענען אָנגענומען געוואָרן אויף דער קאָנפערענץ פון דער „קולטור-ליגע" אין וואַרשע.

אָט אזוי שטאַרק איז געווען דער דראַנג און דער ווילן צו פאַראייניקן די יידישע קולטור-ארבעט, צענטראַליזירן זי און פאַרבינדן זי מיט דעם צענטער פון דער „קולטור-ליגע" אין וואַרשע. — —

אין דער זעלביקער צייט איז ווייטער אָנגעגאַנגען די אָרנאָניזאַציע-נעלע און קולטור-טעטיקייט פון דעם צייטווייליקן צענטראַל-קאָמיטעט פון דער „קולטור-ליגע" אין וואַרשע. עס איז באַשטימט געוואָרן אָנצוהויבן צו פירן אויך די אַרבעט פון פאַרשול-דערציאונג און עס איז איבערגעגעבן געוואָרן ב. אייסוואַוויטשן צו גרינדן אַ פאַרשול-סעקציע. די פרעבל-סעקציע פון דער יידיש-טישער אָפטיילונג פונעם לערער-פאַראייין האָט באַשטימט צו בייטן דעם נאָמען און דערקלערן זיך אַלס פאַרשול-סעקציע. און דעם 20-21סטן מאַי איז פאַרגעקומען אין וואַרשע די ערשטע קאָנפערענץ פון פאַרשול-דערציאונג אין פּוילן. פון די 27 קינדערהיימען פון פּוילן זענען געווען 18 דעלעגאַטן (פון 21 קינדערהיימען).

עס איז, לויטן באַשלוס פון דער אַפּריל-קאָנפערענץ פון „קולטור-ליגע" פאַרגעשלאָגן געוואָרן דעם צענטראַלן דינעזאָן-שול-קאָמיטעט צו קאָאָפּירן דריי מיטגלידער פון צ. צ. ק. פון ס. ל., און מ. זילבערפאַרב, י. לעשציןסקי, ח. ש. קאַזדאַן זענען אַריינגעטראָטן אין צ. ד. ש. ק. יוסף לעשציןסקי איז באַשטימט געוואָרן אַלס סעקרעטאַר און ח. ש. קאַזדאַן — פאַרוואַלטער פון דער רעדאַקציע.

אויף אַ זיצונג פון צ. צ. ק. (צייטווייליקער צענטראַל-קאָמיטעט) פון ק. ל. איז אויסגעהערט געוואָרן אַן אויספירלעכער פאַרטראַג פון דעם באַ-וויסטן ביבליאָטעק-טוער א. קאָטיק (דער זון פון יחזקאל קאָטיק) וועגן דעם פאַרוואַרלאָזטן מצב פון דעם יידישן ביבליאָטעק-וועזן אין פּוילן, און עס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ ברייטער פּלאַן לטובת די יידישע ביבליאָטעקן. עס איז באַשאַסן געוואָרן צו שאַפן אַ ביבליאָטעק-סעקציע און רופן אַ ספעציעלע קאָנפערענץ פון די יידישע ביבליאָטעקאַרן אין פּוילן, מאַכן אַ רעגיסטראַציע פון אַלע ביבליאָטעקן א. א. וו.

עם האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען בריוווענדונגען פון אנדערע לעב-
דער, און בעיקר — פון רומעניע, פון דער דאָרטיקער יידישער קולטור-
פעדעראציע אין טשערנאָוויץ, וואָס האָט ביי די גאָר שווערע באַדינגונגען
געפירט אַ טעטיקע און פאַרצווייגטע קולטור-אַרבעט, און דער צ. צ. ק. האָט
באַשלאָסן זיך שטעלן אין ענגער פאַרבינדונג און פאַרגעלייגט צו פאַרבייטן
דעם נאָמען פון קולטור-פעדעראציע אויף „קולטור-ליגע“.

עס איז אויך באַשלאָסן געוואָרן צוצוטערען צו אָרגאַניזירן אין וואָר-
שע אַ פּאָלקס-אוניווערזיטעט און עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ קאָמיסיע
אויסצואַרבעטן דעם לערן-פּלאַן און צו פירן אונטערהאַנדלונגען מיט לעק-
טאָרן און אויסאַרבעטן אַ סטאַטוט. מען האָט אויך געפירט אונטערהאַנד-
לונגען מיט דעם באַוויסטן דיריגענט מ. שניאור וועגן אָרגאַניזירן אַ קינכט-
לערישן פּאָלקס כאָר א. א. וו.

און אין דער זעלבער צייט, וואָס די אַרבעט האָט זיך אַלץ מער צע-
צווייגט און פאַרשפּרייט און עס זענען געווען די גלענצענדיקסטע מעגלעכ-
קייטן און פּערספּעקטיוון פאַר דעם פּונאַנדערוויקס פון דער קולטור-ליגע-
באַוועגונג, זענען נאָך אַלץ אָנגעגאַנגען די אונטערהאַנדלונגען, און מען
האָט נאָך אַלץ נישט געקאָנט קומען צו אַן אויסגלייך מיטן „בונד“, וואָס
האָט געוואָלט האָבן די הויפט-דעה אין דער „קולטור-ליגע“, מיט אַ פאַר-
אויספאַרזיכערטער מערהייט.

דערווייז איז דאָס יידישע קולטור-לעבן אין פּוילן געשטאַנען פאַר אַ
זייער וויכטיקער געשעעניש. מען האָט זיך געגרייט צו דעם שול-צוזאַמענ-
פאַר, און דעם זעלבן חודש אפריל (קיין עין-הרע — אַ מזלדיקער חודש!).
דעם 26-27סטן איז פאַרגעקומען אין וואַרשע אַ שול-באַראַטונג פון די
יידישטישע וועלטלעכע שול-אָרגאַניזאַציעס וועגן דעם פאַרשטייענדיקן
שול-צוזאַמענפאַר. עס זענען געקומען אַ 40 דעלעגאַטן פון וואַרשע, ווילנע,
לאָדזש, ביאַליסטאָק, ראָוונע, בריסק, טשענסטאָבאָוו, פון מזרח-גאַליציע
א. א. אין אַט דער באַראַטונג האָבן זיך אויך באַטייליקט דעלעגאַטן פון
ביאַליסטאָקער און וואָליניער „קולטור-ליגע“. פון צייטווייליקן צענטראַל-
קאָמיטעט זענען דעלעגירט געוואָרן מ. זילבערפאַרב און ב. אויסוראָוויטש.
מיר וועלן זיך נישט אָפּשטעלן אויף די אַלגעמיינע באַשלוסן פון דער באַ-
ראַטונג, זיי זענען איבערגעגעבן אין די פאַרשידענע ווערק, וואָס דערציילן
די געשיכטע פונעם יידישן שול-וועזן אין פּוילן. מיר וועלן אַרויסנעמען

בלויז דעם פונקט, וואָס האָט אַ שייכות צו דער ק. ל., וואָס אינטערעסירט אונדז, אויף וויפל ער האָט געצייכנט דעם ווייטערדיקן גאַנג פון דער קול-טורבאוועגונג אין פּוילן.

עס איז דאָ אַ באַזונדערע רעזאָלוציע, מיט דריי פונקטן, וואָס זענען געווען אַ פּשרה נאָך זייער לאַנגע פּאַרהאַנדלונגען. די רעזאָלוציע הייסט טאַקע: „וועגן דער באַציאונג צו דער קולטור-ליגע. 1) די שול-באַראַ-טונג געפינט, אַז אין די אינטערעסן פון דער אַנטוויקלונג און וווקס פון דער שול-אַרבעט, מוז אויפגעבויט ווערן אַ צענטראַלע בראַלעטאַרישע אָרגאַניזאַציע, וועלכע זאָל אַרומנעמען די אַרבעט אויף אַלע געביטן פון דער מאָדערנער יידישער קולטור. 2) די באַראַטונג באַגרייבט דערום די אונטערהאַנדלונגען פונעם צייטווייליקן צענטראַל-קאָמיטעט פון „קולטור-ליגע“ מיט די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען מכוח אַ קולטור-ליגע אין פּוילן. 3) די באַראַטונג רופט אַלע שול-טוער מיטצוהעלפן דעם אויפבויו פון קולטור-ליגעס אויף די ערטער.“

ווער עס פאַרשטייט זיך אויף די „קליינע פינטלעך“ און אויף די באַזונדערע אויסדריקן אין אַ רעזאָלוציע, וואָס ווערט אָנגענומען דאָרט, ווו עס זענען דאָ שאַרפע הילוקידעות, דער קאָן באַגרייפן, ווי יעדעס וואָרט אין דער רעזאָלוציע איז געווען אַ פּועל-יוצא פון די ספּעציפישע „דקדוקיעניות“, וואָס מען ברענגט אַריין אין אַן ענין, וואָס איז זייער גליטשיק און מען קאָן, חלילה, איבערקערן די גאַנצע שיסל. . .

פון די אַלע איבעריקע רעזאָלוציעס און אויך פון דעם אויפּרוף צום שול-צוזאַמענפאַר איז געווען אָבער צו זען, אַז דער אָרגאַניזיר-קאָמיטעט און איבערהויפּט די הויפּט-אַנפירער האָבן געאַנט, אַז „שטופּ אַרויס די פּראַגע וועגן דער „קולטור-ליגע“ דורך דער טיר, קריכט זי אַריין דורכן פּענסטער אָדער גאָר דורכן קוימען“... מען האָט זיך באַ-מיט, אַז מען זאָל וואָס-פּעסטער אַרומצוימען און אַרומגרענעצן דעם קומענדיק צונויפפאַר דורכאויס און בלויז מיט שול-פּראַגן, כדי אויס-צומיידן דעם שטרויכל-שטיין, די קולטור-ליגע-פּראַבלעם.

האָבן מיר טאַקע אינעם מאַי-העפט פון אונדזער „קולטור-ליגע“, אין פּוילן, פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל (ז' 4-6) פון א. גאַלאַמב מיטן נאָמען „שול-אָרגאַניזאַציע אָדער קולטור-אָרגאַניזאַציע — צום שול-צוזאַמענפאַר“, ווו ער באַווייזט מיט פאַקטן און מאַטעריאַלן, אַז אַ שול-

אָרגאַניזאַציע „ מיט פּאַראַוים באַשטימטע ראַמען פון איר קאָמפּעטענץ“ קאָן נישט „באַמת באַפּרידיקן אַלע פּעדאַגאָגישע און געזעלשאַפּטלעכע באַדערפענישן און פּונקציעס“ אפילו „פונעם אָנגעמערקטן סדר-היום“. ער רעכנט אויס די אַלע פּונקטן, די אַלע אויפגאַבן פון דער שול-אָרגאַניזאַציע, די פּראַגע וועגן לייען-און לערן-ליטעראַטור, א. א. וו., און ער זאָגט: „אזוי איז מיט אַלע פּראַגן און פּראָבלעמען, וואָס שטייען אויפן סדר-היום פונעם צוזאַמענפּאַר. רעכטלעכע, געזעלשאַפּטלעכע און מאַטעריעלע לאַגע פון שול, אויסער-שול און פּראָפּעסיאָנעלע בילדונג, לערער-צוגרייטונג און נאָך און נאָך, — דאָס אַלץ פּאַדערט ברייטערע אָרגאַניזאַציע אָנעלע פּאַרמען, איידער אַ שול-אָרגאַניזאַציע קאָן זיין“. א. גאַלאַמב פירט אויס גאַנץ ריכטיק: „דער צוזאַמענפּאַר וועט אומבאַדינגט מוזן קומען צום באַשלוס, אז מיר נויטיקן זיך נישט אין אַ שול-אָרגאַניזאַציע, נאָר אין אַ קולטור-אָרגאַניזאַציע. און אונטער דעם צייכן דאַרף דורכגיין דער גאַנצער צוזאַמענפּאַר, ווייל די שול איז נאָר אַ צווייג פון דער קולטור און אָן דעם שטאַם קאָן נישט געמאַכט זיין, דער צווייג זאָל לעבן און וואַקסן“.

מען דאַרף דאָ באַטאָנען, אז דער אַרטיקל, געשריבן פון א. גאַלאַמב, איז איינגעטלעך געווען דער אויסדרוק פון די ווילנער יידישע שול-און קולטור-טוער, צו וועמען מ'האַט זיך שטענדיק שטאַרק צוגעהערט בנוגע שול-פּראַגן, ווייל ווילנע איז דאָך געווען דאָס וויגעלע פון דער יידיש-וועלטלעכער שול און פאַרמאָגט פיל שול-אַנשטאַלטן מיט אַ גוטער לע-רעשאַפּט.

און טאַקע אינעם זעלבן העפט איז דאָ „אַ בריוו פון ווילנע“ אונטער געשריבן א. ג. (דער זעלבער א. גאַלאַמב), וווּ ער רעדט וועגן דעם יידישן שול-וועזן אין ווילנע, וועגן דער יונגט, וואָס נאָך איר פאַרענדיקן די שול, פאַרבלייבט אויף גאָטס באַראַט און עס זענען נישטאָ קיין אינסטיטוציעס, אַנשטאַלטן, וועלכע זאָלן שטיילן איר דורשט נאָך קול-טור, קונסט און וויסנשאַפּט און ער זאָגט, אז „די שול קאָן נאָר דאָן האָבן אַ קיום, ווען זי איז איין רינג אין אַ גאַנצער קייט, איין גליד אין אַ גאַנצן קולטור-אָרגאַניזאַציע. די שול נויטיקט זיך אין אַ וואַרעמער און ליכטיקער קולטור-אַטמאָספּער, זי מוז האָבן אַרום זיך אויך אַ סביבה פון קונסט. אָן אַ רייכער ליטעראַטור, אָן טעאַטער, אָן מוזיק און קונסט, אָן אַ בריי-

טער קולטורעלער געזעלשאפטלעכקייט בלייבט די שול ווי אן איינזאמער
 ביים אין מיטן מדבר". און דער אויספיר איז אזא: „אין ערגעץ איז ניט
 אזוי בולט די דרינגנדיקע נויט אין א פאראייניקטער און צענטראליזירט-
 טער, אלזייטיקער קולטור-ארבעט ווי דאָ אין ווילנע". (ז' 36).

און אָט איז געקומען דער לאַנגדערוואַרטער טאָג, ווען עס האָט
 געדארפט אַרויסגעטראָגן ווערן פאַר דער עפנטלעכקייט די פראַגע וועגן
 דער קולטור-ליגע און איר ווייטערדיקן גאַנג און אָרגאַניזאַציעלעך בוי
 און וווקס און אַנטוויקלונג*).

דעם 15-טן יוני 1921 איז געפנט געוואָרן דער ערשטער יידישער
 שול-צוזאַמענפאַר, וואָס האָט צוגעצויגן עטלעכע הונדערט דעלעגאַטן פון
 קאָנגרעס-פּוילן, ליטע, גאַליציע, וואָלין. הגם איך בין נישט געווען קיין
 דעלעגאַט, און אויך נישט קיין ספּעציעלער שול-טוער, האָט מען מיר
 איבערגעגעבן דעם כבוד און די אַרבעט אַרויסצוגעבן אַ ביולעטין פונעם
 שול-צוזאַמענפאַר. עס זענען אַרויס דריי נומערן מיטן נאָמען „ערשטער
 יידישער שול-צוזאַמענפאַר" פון אַ גרויסן פאַרמאַט, מיט גאַנץ-אויספיר-
 לעכע באַריכטן און איינדריקן פון אָט דעם היסטאָרישן צונויפקום. איך
 האָב געהאַט אַ געהילף, דעם ח' ד"ר י. רובין, וואָס וווינט איצט אין
 תל-אביב, ער שרייבט העברעאיש אונטערן נאָמען י. רביקא, אַן אַלטער
 חבר און גוטער פריינד פון פיל יאָרן, מיט וועמען איך האָב מיר לעצטנס
 ווי גוטע פריינד געטראָפן אין ארץ-ישראל.

אויף איינער פון די זיצונגען, אינעם גרויסן זאַל פונעם קינאָ-
 טעאַטער „אַפּאָלאָ", ביים באַהאַנדלען דעם אָרגאַניזאַציעלען פּלאַן (רע-
 פּערענט ב. ווינגיליכע) איז אַרויפגעשווומען די פראַגע וועגן דער
 „קולטור-ליגע", וועגן איר באַפעסטיקונג און ווייטערדיקער אַנטוויקלונג.
 מ. זילבערפאַרב (ווי שוין געזאָגט, בטבע אַ געזעצטער און גע-
 זעצלעכער מענטש און אַ דורכאויס דיסציפּלינירטער און דערצו אַ יו-
 דיסט, וואָס איז גוט באַקאַנט מיט די אַלע געזעצן און מנהגים פון אַ פאַר-

* עס איז באַזונדערס נויטיק זיך אָפּצושטעלן גענויער אויף די אַלע
 מאַמענטן, ווייל אין דעם נישט-לאַנג דערשינענעם בוך פון ח. ש. קאַזאַן
 „די געשיכטע פון יידישן שול-וועזן אין אומאַפּהענגיקן פּוילן". מעקטיקע,
 1947, 430, ווערט דער קאַמף פאַרשוויגן אָדער ווערט געגעבן אין אַיי-
 ניקע פרטים אין אַן איינזייטיקער באַלויכטונג.

זאמלונג און א סדר-היום א. א. וו.) איז אויפגעטרעטן מיט א הייסער רעדע און געפאָדערט, מען זאָל אומבאָדינגט אויפנעמען די פראַגע וועגן דער „קולטור-ליגע“: „איר טאָרט זיך נישט פונאָדערפאָרן, כל זמן איר זועט נישט איבערגעבן די גרינדונג פון דער „קולטור-ליגע“ אין זיכערע הענט, אין דער קאָמפּעטענץ פון אַן אָרגאַן, וואָס לויט זיין אויטאָריטעט זאָל זיך קאָנען אויפהויבן איבער אַלע פּאַרטיי־חשבונות און פּאַרטיי־רייבונגען. אזא אָרגאַן קאָן זיין דער צענטראַל־אָרגאַן, וועלכן איר וועט אויסקלייבן און וואָס וועט רעדן אין אייער נאָמען, אין נאָמען פון דער גאַנצער פּראָגרעסיווער לערערשאַפט, וועלכע באַשטייט אין איר איבער־ווינגנדיקער מערהייט פון אָנהענגער פון סאָציאַליסטישע פּאַרטייען“.

עס איז וויכטיק איבערצוגעבן, אַז פּריער, ערב דעם שול־צוזאַמענ־פאָר, איז שוין דער „בונד“ כמעט איינגעגאַנגען, אַז דער שול־צוזאַמענ־פאָר און דער אָרגאַן, וואָס ער וועט אויסקלייבן, זאָל נעמען אויף זיך צו גרינדן די „קולטור-ליגע“. נאָר וואָס דען? אויף דעם שול־צוזאַמענפאָר איז דער „בונד“ גאָר אומגעריכט פאר זיך און פאר אַלע געבליבן אין אַ שטאַרקער מינדערהייט. עס זענען בעת די וואָלן צום פרעזידיום געווען פיר „ליסטעס“: ליסטע 1 (פאַראייניקטע) — 53 שטימען, ליסטע 2 — (בונד „אונדזערע־קינדער“) — 133, ליסטע 3 — אומאָפּהענגיקע (דאָס רוב קולטור־ליגיסטן) 63, ליסטע 4 (לינקע פּוע'צ, „באָראַכאָוו“) — 126 שטימען. אזוי אַרום איז די בונדישע פּראַקציע געווען בלויז אַרום אַ דריטל. אָט די סיטואַציע, פאַרבלייבן אין אזא צושטאַנד אין אַ וויכטיקער נייע געשאַפענער קולטור־אָרגאַניזאַציע, האָט דעם „בונד“ שטאַרק נישט גע־שמעקט, און מען האָט גענומען דרייען און דראַצען און באַווירקן אונז דזער גרופּע, מיר זאָלן בעסער מיט „גוטן“ צוריקציען אונדזער פּאָדערונג אויפצונעמען און צו שטימען אויפן שול־צוזאַמענפאָר די פראַגע וועגן קולטור־ליגע, און אויב נישט, וועט זיין שלעכט . . .

און פאַרקערט, די לינקע פּוע'צ, וואָס זענען געווען אין אזא פּרעכ־טיקער לאַגע, געהאַט דעלעגאַטן און שטימען כמעט ווי דער „בונד“, האָבן יאָ געוואָלט, מען זאָל די פראַגע אויפנעמען און באַשליסן, ווייל די ס׳טואַציע איז געווען אַ ביז גאָר גינסטיקע פאַר זיי. האָט טאַקע זרובבאַל, דער פאַרשטייער און פירער פון דער באָראַכאָוו־פּראַקציע (געווען פּריער אַ מיטגליד פון דעם צ. ק. פון דער קולטור־ליגע אין קיעוו) — געשטיצט

אונדזער פאָרשלאַג און באַוווּזן, אַז דער שול־צוזאַמענפאַר איז דער אייני־ציק־באַרופענער צו נעמען אויף זיך די איניציאַטיוו און צו לייגן דעם יסוד פאַר דער ק. ל. אין הוילן. ער האָט געפאָדערט, אַז דער שול־צוזאַמענפאַר זאָל דער ניי־אויסגעקליבענער צענטראַל־פאַרוואַלטונג איבערגעבן די אויפ־גאַבע אויסצובילדן די צענטראַלע קולטור־ליגע פאַר גאַנץ הוילן. אויך דער פאַרשטייער פון די „פאַרייניקטע“, ישראל רובין, האָט געשטיצט דעם פאַרשלאַג און אָנגעוווּזן, אַז „דער אומבאדינגטער תנאי פון דעם דערפאָלג פון דער שול איז איר אָרגאַנישער צוזאַמענבונד מיט דער אַרבעט אויף אַ ברייטן און אַלזויטיקן קולטור־געביט, און דעריבער זאָל דער שול־צוזאַמענפאַר, ווי דער אויטאָריטעטער אָרגאַן, ברענגען צום לעבן די צענטראַלע קולטור־ליגע“.

עס איז שוין זינט יענער זיצונג אַריבער איבער 27 יאָר, אָבער ער־היום געדענק איך גוט יענע שפּאַנונג, יענע אויפגערגטע שטימונג, ווען דער גורל פון דער „קולטור־ליגע“, פאַר וועלכער מיר אַלע און הונדערטער דעלעגאַטן און געסט האָבן געהאַט אַזויפיל ליבע און פיעטעט און אויף וועלכער מיר האָבן געלייגט אַזוי פיל האַפּענונגען און טרויער, — עס געדענקט זיך גוט די אָנגעצויגנקייט און ממש דער פאַרהאַלטענער אַטעם ביי די הייסע און צעהיצטע און ליידנשאַפטלעכע דעבאַטן. מיר האָבן גע־מיינט, אַז דער „בונד“, און זיין פּראַקציע, און בעיקר זיינע פירער, וועלן דאָסמאָל זיך שטעלן איבער די פאַרטיי־חשבונות און זייער ווילן צו האָבן אומבאדינגט די העגעמאָניע אויף אַ נייער ערשט־צום לעבן געקומענער קערפּערשאַפט. אָבער, ליידער, איז אַזוי נישט געשען! עס איז אַרויף אויף דער טריבונע ב. מיכאַלעוויטש און, צו אונדזער אַלעמענס אַנטוישונג און צאָרן, האָט ער שאַרף און מיט ביטערניש פּראַטעסטירט קעגן די אַלע, וואָס האָבן די פּראַגע וועגן דער קולטור־ליגע און די פאַרשלאַגן, דער שול־צו־זאַמענפאַר זאָל אַרויסטראָגן אַ פּאָזיטיווע רעזאָלוציע, אַרויפגעבראַכט אויפן פאַרום פונעם שול־צוזאַמענפאַר. „מען קאָן נישט — האָט ער דער־קלערט — פאַרוואַנדלען דעם שול־צוזאַמענפאַר אין אַ קולטור־צוזאַמענפאַר.“ און ווייטער: „מיין פּראַקציע (פון בונד — „אונדזערע קינדער“) איז איבערצייגט, אַז דער פּראַלעטאַרישער קולטור־צענטער קאָן באַשאַפן צוערן נאָר מיטן פולן הסכם און מיטהילף פונעם רעוואָלוציאָנערן יידישן פּראַלעטאַריאַט (געמיינט דעם „בונד“ — גיט צו ח. ש. קאָדאַן אין זיין

דערמאנט בוך „די געשיכטע פון יידישן שול-וועזן אין אומאָפהענגיקן פּוילן“ — נ. מ.), און יעדער פּרוּוו אָנצווואַרפן אים אַ קולטור-צענטער קאָן נאָר שטערן און אָפּשלעפּן דאָס פּאַרווירקלעכן דעם פּלאַן אין לעבן. אַרויסגייענדיק דערפון, דערקלערט די פּראַקציע „אונדזערע קינדער“, אז זי וועט נישט נעמען קיין אַנטייל אינעם אָפּשטימען דעם פּאַרשלאַג און וועט ציען דערפון אַלע קאָנסעקווענצן אין דער צוקונפּט.“

אָט די בפּירוּשע דראָאונג און באַטאָנונג, אז אזא מין פּרוּוו פון די אַלע וואָס האָבן געוואָלט איין מאָל פאַר אַלעמאָל שאַפן דעם פּירנדיקן אָרגאַן פאַר די שוין פאַראַנענע קולטור-ליגע-אָפּטיילונגען איבערן לאַנד און אין וואַרשע גופאַ, — אָט די אָפּענע דראָאונג מצד נאָענטע חברים און מיטקעמפּער, בלויז צו דעם פּאַרטיי-שליסל, האָט געמאַכט אַ שווערן איינדרוק אויף אַלעמען, און אויך אויף אַ גרויסער צאָל לערער און טוער, וואָס האָבן געהערט צו דער בונדישער פּראַקציע. עס האָט זיך אויפגע-הויבן אַ טומל, עס האָבן זיך געהערט פּיינטלעכע שטימען און אויסרופן קעגן דער דערקלערונג, און כדי צו שטילן די געמיטער, האָט געבעטן אַ וואָרט ה. ערליך און גענומען דערקלערן, אז די „קולטור-ליגע“ איז אַ... פּאַליטישע פּראַגע. ער האָט איבערגעגעבן וועגן די פאַרהאַנדלונגען, וואָס זענען אָנגעגאַנגען אַ לענגערע צייט און וועגן דעם, אז מען איז שוין אַפילו דורכגעקומען מכּוּח דער צאָל מאַנדאַטן פאַר יעדער גרופּע אין דער קינפּ-טיקער „קולטור-ליגע“ און עס איז געווען אָפּגעמאַכט, אז דאָס פּרעזידיום פון דער ק. ל. זאָל אויסגעקליבן ווערן אויף זאַכלעכע יסודות... — האָט ה. ערליך ווייטער זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַ וואָרט — די פּועלי-ציון האָבן פאַרלאַנגט, אז זייער פּאַרשטייער זאָל גאַראַנטירט ווערן אַן אָרט אין פּרע-זידיום. און דאָס איז געווען — דערציילט ווייטער ה. ערליך — די סיבה, פאַרוואָס די בונדישע פּראַקציע האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט צו ליזן דעם ענין ק. ל. דאָ אויפן צוזאַמענפאַר. און ה. ערליך, ווי ב. מיכאַלעוויטש, האָט געוואָרנט דעם צוזאַמענפאַר, ער זאָל נישט אויסנוצן די צופעליקע מערהייט (!!!), און מען זאָל נישט אַרויפצווינגען דעם „בונד“ די באַ-שלוסן פון אָט דער מערהייט...“

נאָך אָט דער הייסער דעבאַטע, וואָס דער „בונד“ האָט בעת מעשה געעפנט זיינע קאָרטן, און אויפגעדעקט זיין שטעלונג צו דעם פּראָבלעם אין פאַרבינדונג מיט דער „צופעליקער מערהייט“ אויפן שול-צוזאַמענ-

פאר, זענען אריינגעטרעטן געווארן צוויי רעזאלוציעס: איין רעזאלוציע פון די דריי פראקציעס (באראכאוו, פאראייניקטע און אומאפהענגיקע), וואָס האָבן געהאט כמעט צוויי דריטל דעלעגאטן, — לערער, טוער, געקומען פון די אלע ערטער איבער פוילן — און די צווייטע רעזאלוציע פונעם בונד („אונדזערע קינדער“). די בונדישע פראקציע, טרוי צו איר מעלדונג, האָט זיך אָפּגעהאלטן פון שטימען, און די רעזאלוציע פון די דריי פראקציעס איז אזויארום אָנגענומען געוואָרן איינשטימיק. די רעזאלוציע האָט האָט באַפּולמעכטיקט דער נייאויסגעקליבענער הויפט־פּאַרוואַלטונג פון דער צענטראַלער יידישער שול־אַרגאַניזאַציע, „זיי זאָלן גלייך נאָך דער קאָנסטיטואַירונג זיך פאַרנעמען מיט דער אַרבעט צו שאַפן אין לויף פון צוויי חדשים אַן אַרגאַניזיר־קאָמיטעט פאַר דער „קולטור־ליגע“. אויב אירע באַמאָונגען צו שאַפן אַן אַרגאַניזיר־קאָמיטעט פאַר דער „קולטור־ליגע“ וועלן אין משך פון די צוויי חדשים נישט ברענגען קיין רעזולטאַטן, מוז די נייגעקליבענע צענטראַל־פּאַרוואַלטונג דעם דאָזיקן אַרגאַניזיר־קאָמיטעט אַליין שאַפן“.

אויף אזא אופן האָט זיך פאַרענדיקט נאָך איין פּאַזע אין דעם קאַמף צו שאַפן די צענטראַלע פּאַראַייניקטע קולטור־ליגע־קערפּערשאַפּט, וואָס אלע האָבן געהאַלטן, אז עס איז די העכסטע צייט אויפצובויען זי. דער „בונד“ האָט געפילט, אז אנשטאט צוצולייגן אַ האַנט, אונטערשטעלן אַ פלייצע, האָט ער מיט זיין האַנדלונג געמאַכט נייע שוועריקייטן און נייע שטערונגען פאַר דעם ווייטערדיקן וואַקס און אַנטוויקלונג פון דער יידישער קולטור־באַוועגונג. אָבער עס העלפט נישט — אין דעם ביטערן קאַמף קעגן זיינע „פּאַליטישע קעגנער“, מיט וועלכע מען איז געזעסן ביי איין טיש און אין איין פּאַרוואַלטונג, אין דער שול־אַרגאַניזאַציע, — זענען אלע מיטלען געווען כּשר וישר.

און אז דער „בונד“ האָט געהאַלטן וואָרט, און אז זיין דראָאונג איז געווען אַ פּעסעט און אַ „אויסגעהאַלטענע“, האָט מען געזען שפּעטער, ביי דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון די געשעענישן אַרום דער קולטור־ליגע — דאָס געראַטענע קינד, וואָס מען האָט נישט געלאָזט וואַקסן.

און טשעקאָווע דערביי איז, וואָס ח. ש. קאַדאָץ, איינער פון די עקשנאָרדיקע קעמפּער פאַר דער „קולטור־ליגע“, איינער פון די, וואָס האָט ווייטער געפירט צוזאַמען מיט די קולטור־ליגיסטן אַ העפּטיקן קאַמף קעגן

דעם „בונד“ און זיינע פירער, דער זעלבער ח. ש. קאזדאן אין זיין דער-
מאנטן בוך ניט איבער די פארהאנדלונגען אויפן שול-צוזאמענפאָר און
מאכט אזא מין אויספיר: „די ווייטערדיקע געשיכטע האָט אָבער באַוווּזן,
אַז מיט געוואַלט און קעגן דעם ווילן פון דער שטאַרקסטער פּאַרטיי פון
די יידישע אַרבעטער, האָט טאַקע אַזאַ אינסטיטוציע ווי קולטור-ליגע
נישט געקאָנט געשאַפן ווערן“. (ז' 101).

דער העפטיקער קאַמף פאַר דער קולטור-ליגע האָט זיך דערמיט
נישט פאַרענדיקט, נאָר זיך ערשט אָנגעהויבן, ווי מיר וועלן זען אין די
קומענדיקע קאַפיטלען.

א נייער וויכטיקער ליטעראַרישער פאַרמעסט

איידער מיר גייען ווייטער און וועלן זיך אָפּשטעלן גענויער ביי אַ
נייעם ליטעראַרישן פאַרמעסט, — ביי דער נייער ליטעראַרישער אויס-
גאַבע „ביכער-וועלט“, וואָס מיר האָבן אין דעם „קולטור-ליגע“-פאַרלאַג
גענומען גרייטן אין די לעצטע חדשים פון יאָר 1921, לאָמיר אַ ביסל
דערציילן וועגן זיך גופא, וועגן מיין איינבירגערן זיך אין וואַרשע און
וועגן מינע דעמאָלסדיקע ליטעראַרישע אַרבעטן.

ראשית ווילט זיך, כאַטש בקיצור, דערציילן וועגן דער ערשטער
דירעקטער באַגעגעניש מיט דער פּוילישער פּאָליציי און מיט דעם „צוואַ-
מענשטויס“, וואָס איך האָב געהאַט מיט די היטעריבאַשיצער פון דעם
לעבן און וווּלזיין פון דעם פּרייען פּוילישן בירגער. אַט דער קליינער,
נישטוויכטיקער עפּיוזאָד וואַרפט אַ ליכט אויף דעם רעכטלעכן מצב פון
ייד און מענטש אין דעם נייעם „פּרייען“ פּוילן, וואָס האָט געגאַלטן פאַר
דער וועלט פאַר אַ דעמאָקראַטישער רעגירונג, אָבער אין דער אמתן איז
עס געווען אַ פּאָליצייאַישער שטאַט, שזיין פון די ערשטע יאָרן פון זיין
אויפקום.

דאָס איז געווען דעם ערשטן מאי 1921, דער אַרבעטער-יום-טוב,

וואָס איז אין פֿלוג דערלויבט געוואָרן עפנטלעך צו פיערן אין פוילן. עס איז געווען עטלעכע וואָכן נאָך מײן קומען קײן פוילן, קײן וואַרשע, און מיט דעם נײגיר און ווײלן זיך צו באַהעפטן מיטן ײדישן מאַסן־לעבן, מיט זײנע פריידן און אַספּיראַציעס, האָב איך זיך אַרויסגעלעאָזט גאַנץ פרי, אין דעם שײנעם זוניקן פּרײלינג־טאָג, איבער די וואַרשעווער גאַסן, און אויפגעכאַפט און אויפגענומען די באַוועגונג איבער די גאַסן פון אַרבע־טער־מאַסן, וועלכע האָבן זיך געצויגן צו זײערע באַשטימטע זאַמל־פּונקטן. מיט מיר איז מיטגעגאַנגען דער דיכטער חיים לײב פּוקס פון לאָדזש, וואָס איז געווען אַ גאַסט אין וואַרשע. זענען מיר ביידע געגאַנגען און געקומען צום אָרט, וואָס עס איז געווען באַשטימט פאַר דער בונדישער דעמאָנסטראַציע. עס איז געווען אין דעם ווײנקל פון דעם אײזערנעם טויער, בײם אַרײנגאַנג אין זאַקסישן גאַרטן. נישט געקוקט אויף די לאַך־זונגען, „פּראָלעטאַריער פון אַלע לענדער, פאַראײניקט זיך!“, איז נאָך דערווײל נישט געקומען צו אַ פאַראײניקונג פון די פּראָלעטאַריער אפילו פון אײן שטאַט. יעדע פאַרטיי איז זיך געגאַנגען באַזונדער און איז אַ ליט פון דער אַנדערער, פון די אַנדערע, אין נאָך מער — אַרום יעדער פאַרטיי איז געגאַנגען די „באָיווקע“, די שלאָנג־גרופּעס, נישט צו דער־לאָזן חס ושלום, אַז די דעמאָנסטראַציע פון אײן פאַרטיי זאָל קור מען אין אַ באַריר מיט די אַרבעטער־מאַסן פון אַ צווייטער פאַרטיי. און דער עיקר איז מען געווען וואָך און אָנגעשטעלט קעגן דעם, אַז די קאָ־מוניסטן, וואָס זײער דעמאָנסטראַציע איז געווען דורכאויס פאַרווערט דורך דער פּאָליציי, זאָל זיך נישט אַרײנגיסן אין וואָסער ס'איז אַנדער־רעך גרופּירונג.

די פ. ה. ס. — ווי די הערשנדיקע פאַרטיי און מקורב צו דער רע־גירונג — האָט פאַר זיך שטענדיק גענומען דעם שענסטן פּלאַץ, — דעם גרויסן און שײנעם טעאַטער־פּלאַץ, דאָסמאָל האָט דער „בונד“ געהאַט דעם פּלאַץ פאַרן אײזערנעם טויער, די לינקע פּוע'צ — אויף דעם מוראַנאווער פּלאַץ, די פאַראײניקטע, די קלענסטע ײדישע פאַרטיי, האָט זיך גרופּירט אַרום איר לאָקאַל אויף לעשנאָ נאָך קאַרמעליצקאַ א. א. וו. די קאָמוניסטן פלעגן שטענדיק אַרויס פון אײן גאַס און אַן אַנדערער, געפרוּווט דאָ און דאָרטן צו בילדן אַ קאָלאָנע, אַרויסצוואַרפן אַ רויטע פּאַן, אָבער די פּאָלי־ציי, די רעגולערע און די געהימע, האָבן מיט שטעקנס, גומענע שלאָגערס

און ביקס־קאלבעס זיי ביטערלעך געשלאָגן און צעטריבן. דאָס איז געווען דער סדר און דער שטייגער פון דעם „ברידערלעכן“ אַרבעטער־יום־טוב, ווען מען האָט געזונגען וועגן אייניקונג, וועגן דעם אַרבעטער, וואָס האָט צו קעמפן קעגן דעם קאָפיטאַליזם און הערשער, און אין דער אמתן האָט עס געבראַכט, ביי די ספּעציפישע פּוילישע באַדינגונגען, שנאה אין האַס פון די אַרבעטער איינער צום אַנדערן. בלוט האָט זיך כמעט יעדן ערשטן מאַי געגאַסן, און געשלעגן צווישן אַרבעטער נופא זענען געווען אַ געווענ־לעכע זאך, און דאָס האַרץ האָט כאמת געכלאָטיקט צוצווען ווי מען פאַר־שוועכט דעם שיינעם פּרידלעכן אַרבעטער־יום־טוב.

זענען מיר, איך מיט ח. ל. פּוקס, געקומען צו דער בונדישער דע־מאַנסטראַציע. און ווי אַלע יאָר, זענען די טויערן פון אַלע עפנטלעכע גערט־נער געווען, לויט דעם באַשלוס פון דער פּאָליציי, פאַרשלאָסן אויף רינג און קייט, מען זאָל, חלילה, נישט האָבן קיין מעגלעכקייט צו אנטרינגען און לויפן ווען די פּאָליציי וועט נעמען די „אַרדענונג“ אין אירע הענט. דער ווינקל האָט זיך אָנגעפילט. מיר ביידע האָבן זיך געשטעלט אויף אַ דרוי טרעפלעך, וואָס האָט געפירט צו אַ מאַנפאַקטור־הורט־געשעפט, וואָס איז געווען, צוליב פּאַרויכט, פאַרשלאָסן און פאַרהאַקט מיט ברעטער און איי־זערנע שטאַנגען. מען האָט אָנגעהויבן דעם „מיטינג“ און אויף דער ספּע־ציעל־אויפגעשטעלטער טריבונע האָט איין רעדנער נאָכן אַנדערן גערעדט וועגן דעם פּרייהייט־יום־טוב, און ווי די פּרידלעכע יידישע אַרבעטער־מאַסע איז געשטאַנען שטיל און פּיערלעך פאַרנומען די ווערטער וועגן דעם יום־טוב, זענען אָנגעלאָפן פּאָליציי־דייטער אויף פּערד, אַ שטיק 20-24, און אַזוי מיט אימפעט זיך אויסגעשטעלט אין דער גאַנצער כרייט פון דעם ווינקל און זיך געלאָזט אויף דער מאַסע. נישט האָבנדיק קיין וועג ווהיין צו לויפן, אָפּגעשלאָסן פון ביידע זייטן דורך די מויערן, פון הינטן די הויכע אייזערנע שטאַכעטן פונעם זאַקסישן גאַרטן, און פון פּאַרנט די דייטער־פּאָליציי, וואָס רוקט זיך אויף דער מאַסע — אַלט און יונג, מאַן און פּרוי, — איז געוואָרן אַן אומבאַשרייבלעכע פּאַניק, ס'האָבן זיך געהערט געוואָלדן און געשרייען, קוויטשערייען פון פרויען און געוויין פון קינדער. די מאַסע האָט גענומען פּאַלן ווי זאָנגען בעת אַ שטרעם און פון די זייטן האָט מען אָנגעהויבן לויפן פונעם ווינקל צו דעם פּלאַץ פון אייזערנעם טויער, צו די מיראווסקער „האַלעס“. ביי די זייטן זענען צוגעגרייט געווען ציווילע פּאָליציי מיט די

גומענע שטעקנס אין געשניטן אויף די פלויצעס און פנימער פון די, וואָס זענען אנטרונען. איך האָב פארלוירן מיין חבר, און גענומען זיך רוקן ביי דער וואַנט צום אַרויסגאַנג. גליקלעכער־ווייז האָב איך אויסגעמיטן דעם טעם פון אַ גומענעם שטעקן, און זיך געלאָזט איבער דער גאַס צום סקווערל, וואָס האָט געהאַט נישט קיין הויכע אייזערנע שטאַכעטן, און איבערשפרינגענדיק, האָב איך צעריסן מינע הויזן אויף זיך און צעבלוטטיקט די פיס. און אזוי, מיט אָפּגעריסענע שטיקער הויזן און מיט אַ צעבלוטטיקטן פוס, האָב איך זיך געלאָזט דורכן מיראווסקע געסל אויף עלעקטראַלאַנע, פון דאָרטן דורך סאַלאַנאָ אויף לעשנאָ און אזוי דערשלאָגן זיך צו דעם נומער 52, ווי איך האָב געווינט . . .

דאָס איז געווען אזוי צו זאָגן מיין ערשטע „בלוטטיקע באַגעגעניש“ און טאַקע פנים אל פנים מיט דער פּוילישער ווילקיר־מאַכט. מיר האָבן, הייסט עס, שוין געשניטן אַ „בונד“ מיט דעם אומאָפּהענגיקן פּוילן, און דערמיט ווי געוואָרן דער אמתער בירגער אויף צו לעבן און צו אַרבעטן און צו פירן אַ קאַמף פאַר דער יידישער קולטור, יידישן לשון און פּרויהייט פונעם וואָרט, און טאַקע אזוי האָב איך און חברים און פּריינד אָנגענומען דעם ערשטן בלוטיקן צוואַמענשטויס מיט דעם „דעמאָקראַטישן“ פּוילן.

אָבער ווער האָט געלייגט אַכט אויף אזעלכע קלייניקייטן, ווען מען איז געווען יונג און סונטער און פול מיט לעבן און מיט מוט און מיטן דראַנג צו קערן וועלטן אין דער יידישער גאַס און וועלט? איז עס געווען בלוז אַן עפּיזאָד און מער גאַרנישט, וואָס האָט זיך דאָך איינגעשניטן נישט נאָר אויף דעם פוס, נאָר אין מוח, אין זכרון אויף לאַנגע צייטן און ביז אויף היינט צו טאָג . . .

וויפּל דער פאַרלאַנג און די אַרבעט אַרום דעם אויפשטעלן די קולטור־ליגע האָבן נישט פאַרנומען קיין צייט און מי און געלט, אָבער דאָך האָט זיך געוואָלט נאָך און נאָך. האָבן מיר באשלאָסן צוצוטרעטן צו באנייען די „ביכער־וועלט“ — דעם קריטיש־ביבליאָגראַפישן זשורנאַל, באנייען — ווייל אין יאָר 1918 - 1919 האָבן מיר אין קיעוו, אין „קיעווער פאַרלאַנג“, אונטער מיין רעדאַקציע מיט דער מיטהילף פון י. דאָברושין אַרויסגעגעבן אַ קריטיש־ביבליאָגראַפישן זשורנאַל אונטער דעם זעלבן נאָמען.

בכלל ווילט זיך דאָ באַזונדערס צו באַמערקן, אַז אין כמעט אַלע אונדזערע פאַרמעסטונגען און פלענער און אויפטוען, וואָס מיר האָבן פיר-

גענומען אין ווארשע, האָבן מיר געזען אַ המשך, אַ פּאַרזעצונג פון די קול-טור-טעטיקייטן אין אוקראַינע. אין אונדזערע זאַמלעפּטן און זשורנאַלן, אויך צווישן די ערשטע אויסגאַבן פון דער וואַרשעווער „קולטור-ליגע“, האָבן מיר פאַרעפּנטלעכט אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען פון די שרייבער-קאַלעגן פון קיעוו און מאַסקווע. אזוי אין די זאַמלעפּטן „קולטור-ליגע“ (אַפּריל-מאי 1921) און אזוי אויך אין דער „ביכער-וועלט“, וואָס מיר זענען צוגעטראַטן אַרויסצוגעבן אין וואַרשע. הגם דער פּאַרמאַט און דער שער-בלאַט און די הילע זענען געווען אַנדערש, אָבער דער כאַראַקטער פּור-נעם זשורנאַל און זיינע צילן און אויפגאַבן זענען געווען די זעלבע.

דער זשורנאַל, וואָס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אָנהויב 1922, יעדע צוויי חדשים אַ העפּט, גרויסער פּאַרמאַט 112 עמודים, איז נישט געווען נאָר אָנגעפיקעוועט מכל טוב, ביי דער מיטאַרבּעט פון אַ גרויסער צאָל שרייבער און קינסטלער, נאָר ער ברענגט צום אויסדרוק דעם ליטע-ראַדישן מצב, דעם ניוואָ, דעם גייסט פון יענער צייט, נישט נאָר אין וואַר-שע, פּוילן, נאָר פון אַ שטיק יידישער וועלט.

אַט ליגן פאַר מיר די נומערן פון אַט דער ליטעראַריש-ביבליאָגראַף פישער אויסגאַבע, וואָס איז דערשינען מיט 26 יאָר צוריק, און עס איז אמת צום שטוינען פון דעם פאַרנעם, פון דעם פאַרמעסט, פון דער פאַר-שידנאַרטיקייט און פאַרשידנפאַרביקייט פון אַ זשורנאַל, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן אַ גרופּע אָן קיין שום געלט-מיטלען, אָן קיין געהעריקע טעכ-נישע באַדינגונגען, אָן קיין שום גרעסערן אינערלעכן קאַלעקטיוו מיטאַר-בעטער און רעדאַקטאָרן. אזוי גרויס איז געווען די אָנגעזאַמלטע ענערגיע און אזוי גרויס איז געווען דער אָנגעהויפטער שטאַף, אז מ'האַט פשוט געקאַנט ניין מיט גרויסע לאַפעטעס און אַזש צונויפשאַרן. און דער אימ-פעט, וואָס שלאָגט פון די אַרטיקלען און די שלאָגנפּערטיקייט, און די „חוצפה“ צו פאַרמעסטן זיך אויף אַלץ און אַלעמען און אפילו אויף די אויטאָריטעט! און נאָך זייער אַ וויכטיקער מאַמענט, וואָס איז איצט, אין 1948, באמת צום באַווונדערן און צום שטוינען: דער פּרוווי אויפצוזאַמ-לען אונטער איין דאַך, אין איין זשורנאַל נישט נאָר די פאַרשידענע צווייגן, געביטן פון דער יידישער קולטור, נאָר אויך די שרייבער, וואָס געהערן צו פאַרשידענע לאַגערן, צו פאַרשידענע ריכטונגען און קרייזן אין דער יידישער וועלט! ווייזט אויס, אז דער לאַזונג פון אַ פּאַלקס-פּראָגנאַט, פון אַ ווייטנייענ-

געווען אמאל א לעבן

דיקער אייניקייט אין דער ספערע פון קולטור איז געווען אויך דאן א גע-
באָט פון דער צייט און עס איז געווען דער הייסער ווילן צונויפצונעמען
וואָס-מער ליטעראַריש-שאַפּערישע כוחות פאַר דער יידישער קולטור-
אַרבעט.

די דערשיינענע נומערן „ביכער-וועלט“ פאַרדינען אַן ספּק אַ כּריי-
טערע אָפּהאַנדלונג, ווייל זיי גיבן אַ באַגריף, זיי שאַפן אַ בילד פון דעם
יידישן קולטור-שאַפן אין יענע יאָרן און זיי ברענגען אויך אינטערעסאַנטע
שטריכן צו די געשטאַלטן פון שרייבערישע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן
פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור אין די שפּע-
טערדיקע יאָרן. און נאָך עפּעס: דער זשורנאַל „ביכער-וועלט“ איז שוין
איצט אַ יקרה-מציאות און זעלטן-וווּ מען קאָן אים קריגן. וועלן מיר אַ ביסל
אויספירלעכער אויף אים זיך אָפּשטעלן.

קודם כל — דער שער-בלאָט מיטן באַרימטן לאַנגן „למד“, וואָס
צײַט זיך אין דער גאַנצער לענג, איז געצײכנט פון אונדזער מלך ראַוויטש,
וואָס אויסער זײַנע אַלע אַנדערע פעאַיקייטן, האָט באַזונדערס זיך געגרויסט
מיט דער פעאַיקייט צו צײכענען שער-בלעטער. אויף זײן קרעדיט זענען
דאָ פיל אַזעלכע געצײכנטע שער-בלעטער (אויך דער שער-בלאָט, דער מיטל
פון די ערשטע „ליטעראַרישע בלעטער“).

דער ערשטער נומער, מיט דער דאַטע ערשטער יאָרגאַנג, 1922, יא-
נואַר-פּעברואַר נ' 1, האָט פּאָלגנדיקע אַטיקלען: י. דאַברושין, — דאָס בוך
און דער לעזער; בעל-מחשבות — דער יידישער מיטאָס; נחמן מײזליץ —
דאָס געזאַנג פון אונדזער צײַט; ד"ר מיכאַל ווייכערט — בינע און בוך;
יעקב לעשצײנסקי — די יידישע פּובליציסטיק אין אוקראַינע און רוסלאַנד
— 1917-1919; מלך ראַוויטש — וווּ איז דער צענטער?

נאָך אָט די זעקס אַטיקלען, וואָס באַהאַנדלען פאַרשידענע צווייגן
און פּראָבלעמען פון דעם יידישן קולטור-שאַפן, קומען גרעסערע און קלע-
נערע אַטיקלען און רעצענזיעס וועגן די פאַרשידענע לעצטע ליטעראַרישע
דערשיינונגען, געטיילט אויף די אָפּטיילונגען: פּאָעזיע און בעלעטריסטיק;
דראַמאַטישע ווערק; קונסט-אויסגאַבעס; געשיכטע; פּאָלקלאָר; אַרבעטער
און סאָציאַלע באַוועגונג; לערנליכער; פּאָפּולערע נאַטורוויסנשאַפט; שול-
ליטעראַטור; קינדער-ליטעראַטור. ווי מיר זען, — גאַנצע צען אָפּטיילונג-
גען! קאָנען מיר דען איצט, אין אַ חודש-זשורנאַל זיך פאַרגינגען אַזאַ לוקסוס

צו ברענגען אַטרופן און רעצענזיעס איבער צען באזונדערע און פאַרשיד-
דענע אָפטיילונגען? דערשיינען דען אַזויפיל ביכער אויף אַלערליי געביטן?
ווייזט זיך אַרויס, צו אונדזער ווייטיק, אז פאַר די 26 יאָר האָבן מיר קיין
פאַרשריט נישט געמאַכט אין אונדזער יידישער ליטעראַטור, נאָר, אדרבא,
מיר זענען שטאַרק הינטערשטעליק. דער בעסטער און באַשיינפערלעכער
באווייז איז אַלעמאַל דער רעאַלער פאַרגלייך פון ציפערן, פון פאַקטן, פון
ממיוותדיקע זאַכן!

די פיל צענדליקער ניידערשינענע ביכער ווערן רעצענזירט און קריי-
טיקירט דורך נ. מייזל, ע. קאַרמאַן, פריץ מאַרקיש, יעקב שאַצקי, הענריק
בערלעווי, ד"ר יצחק שיפער, ש. נינער, וו. שולמאַן, נ. ראַפאַלעס, ש.
סטערנין, א. גאַלאַמב, ש. מענדעלסאָן, ח. ש. קאזדאַן. נאָך די אַלע רעד-
צענזיעס גייט דער אָנהויב פון י. יאַשונסקיס אַ גרעסערער אַרבעט „די
יידישע פעריאָדישע פרעסע זינט 1917 — די פרעסע אין געוועזענעם רוסי-
לאַנד פאַר די יאָרן 1917-1918“. דערנאָך קומט אַן אָפטיילונג „נייע ביי-
כער“, וווּ עס קומען גאַנץ-אויספירלעכע ביבליאָגראַפישע נאָטיצן וועגן די
ביכער, וואָס זענען דערשינען אין יאָר 1921; די עטלעכע הונדערט ביכער
זענען געטיילט אויף די ספּעציעלע געביטן: פּאָעזיע, בעלעטריסטיק, דראַ-
מאַטישע ווערק, זשורנאַלן, זאַמליכער, קונסט-ביכער, צייטונגען, קריטיק
און פובליציסטיק, טעאַטער-פראַגן, געשיכטע פון אַרבעטער-באוועגונג,
פּאָליטישע עקאָנאָמיע, סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע באַוועגונג, מעמואַרן.
ערד-אַרבעט און לאַנדווירטשאַפט, הומאַר און סאַטירע, נאָטן, שול און
פּאָלקסשול, לערנביכער, נאַטורוויסנשאַפט, יוגנט-ליטעראַטור, קינדער-
ליטעראַטור, קינדער-פּיעסעס, קינדער-זשורנאַלן, פאַרשידענע. פון די נעמען
גופא פון די פאַרשידענע געביטן איז צו זען, אז עס איז געווען אין יענע
יאָרן אַ געוואַלדיקע שפּע, און עס איז געווען פון גרויס ליטעראַריש-געזעל-
שאַפטלעכן באַטייט צו פאַררעגיסטרירן און צו פירן אַ השבון פון דער
געוואַלדיק-רייכער יידישער ביכער-פראָדוקציע.

אויך די אָפטיילונג „ליטעראַרישע נייעס“ האָט געגעבן אַן אינטערעסאַנט
בילד פון די ציילן און אויפנאַבן און פון די פאַרמעסטן פון די אַלע פאַר-
לאַגן אין וואַרשע, ביאַליסטאָק, ווילנע, ווין, בערלין, קאָוונע, טשערנאָוויץ,
מינסק, ניריאָרק, ירושלים, כאַרבין. מיט אייניקע בריוו אין רעדאַקציע איז
דער ערשטער רייכער נומער געשלאָסן געוואָרן.

עס איז נאך פארעפנטלעכט צום סאמע סוף א מעלדונג „פון דער דראקציע“, אז אין דעם דאזיקן נומער איז נישט געווען קיין מעגלעכ-
 קייט צו געבן אויסשעפנדיקע ארטיקלען און מאטעריאלן וועגן אונדזער
 ליטעראטור אין אמעריקע א. א. וו., און אז מען האָט זיך ספעציעל פאר-
 בונדן מיט די דאָרטיקע שרייבער — זיי זאָלן מיטארבעטן אין זשורנאל.
 מען דארף נאָך צוגעבן, אז אויף 7 גרויסע זייטן זענען פארעפנט-
 לעכט עטלעכע און צוואנציק אנאָנסן פון דרוקערייען און בעיקר — פון
 פארלאַגן וועגן זייערע הונדערטער ביכער.

מען דארף פארשטיין דעם תוך, דעם כאַראַקטער פונעם זשורנאל.
 נאָך די עטלעכע יאָרן פונעם וועלט־קריג, ווען איין ישוב איז פונעם צווייטן
 געווען לחלוטין אָפגעריסן און אָפגעפרעמדט, איז געווען אַ געוואַלדיקער
 באַגער צו פארבינדן זיך און דערצו אויך אַ נייגיר צו דערוויסן זיך וואָס
 עס טוט זיך אין די ווייטע יידישע ישובים און צו באַקענען זיך נענטער
 און אָנצובינדן אַ קאָנטאַקט פאַר קעגנזייטיקער באַווירקונג. דער זשורנאַל
 האָט דעריבער געהאַט אויסצופירן אַ וויכטיקע שליחות — צו דערנענטערן
 די דערווייטערטע און מאַכן מעגלעך איבערצורופן זיך פון איין וועלט צו
 דער אַנדערער. און טאַקע אין אַט דער ריכטונג איז געגאַנגען דער זשור-
 נאַל, אָנגעהויבן פונעם ערשטן נומער און אזוי ווייטער פון נומער צו
 נומער.

אזוי ארום האָט די „קולטור־ליגע“, וואָס צוליב די חילוקי־דעות און
 די אינעווייניקסטע געראַנגלענישן צווישן די פאַרטייען און ריכטונגען
 האָס נישט געקאָנט פאַרווירקלעכן אירע גרויסע אויפגאַבן אויפן אָרגאַניזאַ-
 ציאַנעלן געביט, האָט זי גענומען רעאַליזירן איר אויפגאַבע פון אַ „קיבוץ-
 גלויות“, פון אַ וואָס־ברייטערער פאַראייניקונג אונטער אירע פליגל די
 קולטור־טעטיקייטן און די שאַפערישע פאַרמעסטן פון די פאַרשידענע יידי-
 שע ישובים איבער דער וועלט, דורך אַט דעם קריטיש־ביבליאָגראַפישן
 זשורנאַל „ביכער־וועלט“.

און נישט נאָר ווייטע יידישע ישובים זענען אינעם זשורנאַל געקו-
 מען אין באַריר, אין קאָנטאַקט, און זיי זענען צונויפגענומען געוואָרן אונ-
 טער איין דאָך, נאָר אויך יידישע שרייבער פון פאַרשידענע ריכטונגען און
 פון פאַרשידענע געביטן און פאַכן. אין איין נומער אַ בונדיסט, אַ פּעלי-
 ציון, און אַ סאָוועטיש־יידישער שרייבער און אַזעלכע, וואָס זענען גע-

שטאנען דאן אן דער זייט פון דער יידישער פרעסע און ליטעראטור, ווי יצחק שיפער, יעקב שאצקי, און אין א צווייטן נומער — פראפ' מ. באר לאבאן, ד"ר ש. קאמענעצקי א. א.

איך וויל טאקע דאָ נעמען אויף זיך דעם קרעדיט, וואָס ד"ר יעקב שאצקי, — דאָן א יונגער יידיש-פּוילישער שרייבער, האָט געמאַכט זיין דעביוט אין יידיש אונטער מיין רעדאַקציע און אויפזיכט. זיין יידיש איז דאָן געווען א גאָר-רויער, און מען האָט אים באַדאַרפט גוט אַרומפּוילן און אַרומשניצן. אזוי אויך דער יידיש פון ד"ר י. שיפער און מ. באַלאַבאָן, וועלכע האָבן אין יענער צייט געשריבן גאָר זעלטן יידיש.

נאָך מער פאַרשידנאַרטיקער לויט זייער מוהות און אינהאַלט זענען געווען די ווייטערדיקע נומערן פונעם זשורנאַל „ביכער-וועלט“, וואָס האָבן זיך באַמיט אָפּצושפּיגלען אין זיך אַלץ וואָס עס איז פאַרגעקומען אין דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע, ווי אויך אין דער יידישער קינסטלעריי-שער וועלט און מ'האַט עס געטון מיט דער הילף פון די פאַרשידנסטע און פאַרשידנאַרטיקסטע שרייבער פון גאָר דער וועלט. מיר האָבן אין די ווייטערדיקע נומערן אַריינגענומען אינטערעסאַנטע באַריכטן פון ביבליאָטעקן (לויט ספּעציעלע אַנקעטעס צווישן די יידישע אַרבעטער-ביבליאָטעקן — באַאַרבעט דורך דוד מייער — איצט אין אַמעריקע). מיר האָבן אַינגעפירט א „ליטעראַרישן פּנקס“, וווּ מיר האָבן געגעבן בריוו פון פאַרדינסטפולע שרייבער, וועלכע האָבן געוואָרפן ליכט אויף תקופות און ריכטונגען אינעם יידישן לעבן און שאַפן.

אין די ווייטערדיקע נומערן „ביכער-וועלט“ האָבן זיך באַטייליקט מיט אַרטיקלען און רעצענזיעס, אויסער די שוין אויסגערעכנטע — ה. ד. נאָמבערג, י. מ. ניימאַן, י. זינגער, א. קאַציונע, י. י. סיגאַל, א. כאַשין, א. ליטוואַק, וו. וויינטרויב, ב. רובשטיין, א. אלמי, וו. לאַצקייבערטאָלד, ש. שפּיגעל, ח. לונסקי, פּרץ הירשביין, י. אָפּאַטאַשו, נ. מינקאַוו, ד. לייבל, ס. גורעוויטש, זלמן ריווען, מ. וויינרייך, לעאָ קעניג, ש. פּאָן, א. הירשין, ח. גאָלדבערג, ד"ר י. ציפור, ב. אַראָנסאָן, מ. פּראָסט, ב. עפּעלבוים, בעל-דמיון, י. פּיכמאַן, מ. ד. גיסער, ש. ראָזענפּעלר, א"א — איבער 55 שרייבער בלוין אין די ערשטע זעקס נומערן פון יאָר 1922! איבער א העלפט זענען שוין אויפן עולם האמת! זכרונם לברכה!

ביי די קעגנזייטיקע פאַרשאַרפטע באַציאונגען פון די שרייבער פון

פארשידענע לאגערן אין יענער צייט (און אין וואָס פאר אַ צייט — נישט?) — איז עס געווען אַ זאָך אַ נישט - געדאַכטע און אַן אומגלויב־ לעכע! אין דעם צווייטן יאָר, אין 1923, איז דער קרייז שרייבער און ספעציעלע פּאַבליסט, וואָס האָבן געשריבן און רעצענזירט ביכער, אַלץ מער געוואַקסן, און אזוי אויך איז געוואַקסן דער קרייז אינטערעסן און שאַפונג-פּראָבלעמען, וואָס זענען אין די אַרטיקלען באַהאַנדלט און אויפ־ געהויבן געוואָרן. און איצט, איבער 25 יאָר נאָך דעם ווי דער זשורנאַל „ביכער־וועלט“ איז דערשינען, איז דער זשורנאַל און פיל פון די אַרבעטן, וואָס זענען דאָרטן פאַרעפנטלעכט, כלל נישט פאַרעלטערט און אומאיני טערעסאַנט. סאַר אַ רייכע, פילפאַרביקע יידישע קולטור־שאַפּערישע וועלט וויקלט זיך פאַר אונדז פונאַנדער, ווען מיר בלעטערן אזוי זייט נאָך זייט פון דעם שיינ־אַרויסגעגעבענעם זשורנאַל, וואָס איז דערצו באַצירט מיט שער־בלעטער און הילעס, פון די דערשינענע ביכער, געצייכנט דורך באַר וואַסע יידישע קינסטלער פון פּוילן, דייטשלאַנד, סאָוועטנפאַרבאַנד און אַמעריקע.

אַ פאַרשידנאַרטיקע און קאַלאָריטריכע יידישע קולטור־שאַפּערישע וועלט, וואָס איז פאַרשוואַנדן אויף אייביקע צייטן !

נייע פייגל — נייע געזאַנגען

יאָ, נייע פייגל — נייע געזאַנגען. עס איז, אָן קיין שום מליצות, געווען אמתער פּרילינג. מען איז נישט נאָר געווען יונג אין יאָרן, אויך די צייט איז געווען אַ יונגע, אַ פּרילינגדיקע. יונג און פריש און גרין. און בליטן אומעטום, און אַנזאָג אויף וואַקסן. האָט מען געשוועבט אין דער הויך און זיך געבאַדן אין דער פרישער לופט און אין דער העלער. בלענדנדיקער שיינ. וואַרשע איז געוואָרן אַ צוציאָרט, אַ צענטער פאַר אַלדאָס צוזאַנגנדיקע. קומט אָן אַ בריוו פון מלך ראַוויטש פון ווין, — ווי ער מיט אייניקע אַנדערע, מיט משה זילברג, משה גראַס, מלך כמעל־

ניצסי, יעקב מעסטל, דוד קעניגסבערג, בער האַראַוויץ האָבן געהאַט זייער באַשיידענעם פאַרלאַג „קוואַל“, מיט אַן אייגענער ליטעראַרישער מאַנאַט־שריפט „קריטיק“, — קומט אָן פון אים אַ בריוו, געשריבן מיט זיינע פעסט־אויסגעמאַסטענע און גוט־אויסגעפלאַנירטע שורות און שטאַרק געציקלטע, — קומט אָן אַ בריוו פון אים, אַז ער איז גרייט אַלץ אוועק־וואַרפֿן, זיין גוטמוטיקע, וווּילע און ליבע שטאַט ווין, אין וועלכער אַלע זענען סענטימענטאַל און ראַמאַנטיש פאַרליבט, און אויך זיין פּיין־באַ־צאַלטן אַמט אין דער באַנק, וואָס גיט אים רעגלמעסיקע חינוּה, פאַר אים און זיין פרוי און קינדער, און ער לאָזט זיך קיין וואַרשע, אין דער מעט־ראַפּאַליע פונעם יידישן שאַפֿן, פון יידישער אויפגייענדיקער דיכטונג. קומט אויך אָן אַ בריוו ערנעץ פון אַ גאַליציש ראַבייאיש שטעטל פון אורי צבי גרינבערג, דער מחבר פון די לידער, וואָס זענען ערשט אַרויס, „פאַר נאַכטנגאַלד“, און דער פאַרפאַסער פון דעם בייוו, סאַראַסטישן און בייסנדיקן און צאַרנדיקן קריגס־ווערק „מעפיסטאַ“, — קומט אָן פון אים אַ בריוו, געשריבן אין געדיכטן לענגלעכן רבניש־למדנישן יידיש, אַז זיין האַרץ ציט אַהער, וווּ דער יידישער געדאַנק און געפיל פאַרנעמט זיך אויף נייע וועגן. און אזוי אינמיטן דערינען, רייסט זיך אַריין מיט אימפעט פריץ מאַרקיש, דער אומרויאיקער און אימפעטפולער, וואָס יוורט און ברויזט אין קאַן גאַר קיין ווערטער און קיין אויסדריקן נישט געפינען פאַר זיינע געפילן, מעטאַפאָרן און איבערלעבענישן. און עס ציען זיך אויך פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך פונעם גרויסן פוילן, פון וואַלין, פון ליטע, פון ווייסרוסלאַנד, עס ציען זיך אַלע קיין וואַרשע. אַלץ „בני־נביאים“, יונגע און יונגטישקע נביאים, און יעדער איינער מיט אַ ניי גאַסע וואַרט אין זיינע לעפּצן, אין זיינע פריש־צאַפּלדיקע שורות.

און עס דערשיינען העפטלעך, ביכער און ביכלעך, וואָס זאָגן אָן די ליכטיקע בשורה פון דעם נייעם לעבן, פון די נייע געפילן, פון די נייע געזאַנגען.

אַ גרויסע איבערראַשונג איז געווען פאַר אַלעמען די דערשיינונג פון די „שמוגלאַרס“, געשריבן פון אַ גאַרייונגן, ביז דאָן אַן אומבאַקאַנט־טער נאָמען — עוזר וואַרשאַווסקי. עס איז געווען אַנהויב זימער 1921, ווען דאָס בוך איז אַרויס דורך י. מ. ווייסנבערג, און עס געדענקט זיך נוט, ווי אין איינעם אַ פּרייטיק האָבן זיך באַוווּן אין אַ 5-4 צייטונגען

און צייטשריפטן באַגייסטערטע אַרטיקלען וועגן אַט דעם אָנפאַנגער, וווּ יעדער איינער אויף זיין אופן האָט אָנגעזאָגט די בשורה פון אַ נייעם קרעפטיקן טאַלענט אין דער יידישער ליטעראַטור. עס האָבן געשריבן א. ל. יאַקובאַוויטש (איצט אין ישראל) אין „היינט“, ב. קאַרליניוס (קאַרלינסקי) אין „מאַמענט“, בן־שמחה (דוד קאַסעל) אין „מאַרגענשמערן“ און איך — אין דער וואַכנצייטונג „שטראַל“, י. וו. (זרובבל?) אין „נייע וועלט“. עוזר וואַרשאַווסקי האָט שאַרף און שניידיק און אויך ברוטאַל־רעאַליסטיש אַרויסגעבראַכט דאָס יידישע לעבן אין פּוילן בעת דער דייטש־עסטרייכישער אָקופאַציע און אומברחמנותדיק געשילדערט מענטשן און סיטואַציעס. דער דאָמאַן איז אילוסטרירט געווען דורך דעם זייער באַ־גאַבטן יידישן קינסטלער יוסף זיידענבייטל, וואָס איז פּריציפּטיק גע־שטאַרבן, און איבערגעלאָזט נאָך זיך פיל פאַרערער און גוטע פּריינט, וואָס האָבן געטראָגן דעם אַנדענק וועגן אים יאָרן נאָך זיין טויט. אַנב, עס זענען פאַרבליבן פון אַט דעם טאַלענטפולן קינסטלער צוויי ברידער, אַ צוויילינג, געראַטן איינער אויפן אַנדערן ממש ווי צוויי טראָפּן וואַסער, וואָס האָבן געטראָגן די טראַדיציע פון זייער ברודער אין דער קונסט...*)

נישט באַנגונגט זיך מיט מיין באַגייסטערטן אַרטיקל פאַר עוזר וואַרשאַווסקי אין „שטראַל“ (די וואַכנצייטונג פון די „פאַראייניקטע“, אונטער דער רעדאַקציע פון ד"ר יוסף קרוק און בערל גוטמאַן), האָב איך פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל אין זאַמלעהפּט „קולטור־ליגע“, נומ' 2 (מאי 1921), וווּ איך האָב געשריבן צווישן אַנדערן: „די יונגע יידישע בע־לעטריסטיק אין פּוילן איז באַדנלאָז, צעשטויבט און צעשוואַמען. זי גע־פינט זיך עפעס אָן אַ זייט פונעם לעבן, אַרום דעם לעבן. פאַראַן שריי־בער, פאַראַן ביכער, נעמען, ס'איז אַבער נישטאָ קיין פונדאַמענטאַלע יונגע יידישע בעלעטריסטיק, וואָס זאָל פאַרנעמען דעם בכבודיקן אַרט אינעם לעבן, וואָס זאָל זיין אַ גאַנצע וועלט, אַ וועלט פאַר זיך“. און אַנב ווייזנדיק, אַז ביז אַהער האָבן מיר אַ מין „ערב ליטעראַטור“ און „נישט

*) פאַראַן אויך אַ ברודער פון די זיידענבייטלס אין אַרגענטינע. ער איז אַן אָנגעשטעלטער אין אַ טעמפל און גלייכצייטיק אַ באַגאַבטער סקולפֿ־טאָר, וואָס האָט באַקומען אַן אויסצייכענונג אין דעם אַרגענטינישן חלוכהשן קונסט־סאַלאָן (יאָר 1949).

קיין ליטעראטור גופא", און אז "א גאנץ, גרויס לעבן בלייבט אויסער דער ליטעראטור און מאָנט און רופט", האָב איך געזאָגט: "עוזר וואַרשאַווסקי מיט זיין ראָמאַן „שמוגלאַרס" שיינט צו זיין דער גליקלעכער אָנזאָג, אז אונדזער יידישע בעלעטריסטיק גייט אַרויס פון אירע ענגע ראַמען אויפן כרייטן וועג פון שאַפן. עס איז אָן ספק דאָס ערשטע גרויסע ווערק פאַר די לעצטע יאָרן, אין וועלכע עס גיסן זיך צונויף די צוויי באַזונדערע שטראָמען (דער פּאָלקסטימלעכער און אינטעלעקטועלער — ג. מ.)." דעם באַגייסטערטן אַרטיקל האָב איך פאַרענדיקט מיט די ווערטער: „אין אונז דזער צעשטויבטער, באַדנלאָזער יונגער בעלעטריסטיק איז די „שמוגלאַרס" אַ מערקווירדיק און אינטערעסאַנט ווערק, און עוזר וואַרשאַווסקי דאַרף און וועט אָן צווייפּל פאַרנעמען אַ בכבודיקן אָרט אין אונדזער ליטעראַטור. ער דאַרף וואַקסן און פאַרטיפּן זיך, — ער פאַרמאָגט די מעגלעכקייט דערצוי". (ז'ז 20-23). ע. וואַרשאַווסקי איז דאָן אַלט געווען קוים 23 יאָר!

אין דער „ביכער-וועלט" אינעם ערשטן נומער (יאַנואַר 1922) האָב איך מקבל פנים געווען נאָך פייערלעך מלך ראַוויטשן און זיין בוך לידער, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אין ווין מיטן נאָמען „נאַקעטע לידער". אין א. ליטוואַק, וואָס איז געווען די ערשטע צייט מיטדעאָקטאָר אינעם זשורנאַל, האָט געקרימט מיט זיין נאָז און, ווי זיין שטייגער, ווען ער איז געווען אומצופרידן, האָט ער אָנגעשטעלט אַ זויערלעכן פנים. איך אָבער האָב אין ראַוויטשעס לידער געפילט און געשפירט „דעם געזאַנג פון דער צייט", ווי מיין אַרטיקל האָט געהייסן, און ער איז געגאַנגען נישט ווי אַ רעצענזיע איבער אַ בוך, נאָר ווי אַ באַזונדערער אַרטיקל. איך האָב דורך ראַוויטשעס לידער באַמאַנט דעם כאַראַקטער פון דער נייער יידישער דיכטונג, וואָס רייסטראַיבער מיט דער פריערדיקער. האָב איך מיין אַרטיקל אָנגעהויבן מיט די „העכסטע טענער", ווי מען איז אין יענער צייט געוויינט געווען צו שרייבן און צו רעדן: „די הילכיקע טענער פון דער מאַדערנער יידישער דיכטונג, אירע בריוונדיקע רוישגעזאַנגען רייסן זיך וואָסזווייטער אַלץ-מער אַריין אין אונדזער ליטעראַריש וועלטלעך און הויבן אָן צוצוציען די אויפּמערקזאַמקייט פונעם ערנסטן יידישן לעך זער. דער ברייטער עולם אָבער איז נאָך נישט אינגאַנצן תּופּס די יונגע יידישע פּאָעזיע און איז נאָך מיט איר ניט אַדורכגעקומען. דער דורכשניט-

לעכער לעזער איז נאך שטארק באהעפט מיט דער פארעלטערער יידישער דיכטונג, און די מאַטיוון און פאַרמען פון דער יונגער דיכטונג ווייזן זיך אים אויס צושריייענדיקע און האַמעטנע. אין קיין געביט — הערשט נישט אזוי די שליטה פונעם סקארבאָוון נוסח, פונעם אָנגענומענעם שאַ-בלאָן, ווי עס הערשט אין פּאָעזיע, וועלכע קאָן פארהיטן די ראָזע פאַרב, דעם אויסערלעכן צויבער, הגם זי האָט שוין זיך איבערגעלעבט און לחי-לוטין אָנגעווירן די לעבנסקראַפט און דעם צאַפּל פון וואַסן און ווירקן".

און איך האָב פעסטגעשטעלט און געפסקנט, אז „ס'איז אָבער קלאָר: די דיכטערישע אידיליע פונעם געפיל און געדאַנק, די סענטימענטאַלע ווייך-האַרציקע האַרמאָניע, דאָס אינערלעכע, רואיקע צוזאַמענלעבן פון דיכטערישער פאַנטאַזיע און שאַפנדיקן גייסט זענען שוין אַ דורכגעגאַנגענע שטופע אפילו אין אונדזער דיכטונג, און קומען איצט מיט אַ סוב-יעקטיוועלענישער שטילקייט, מיט אַ סענטימענטאַל-דאָמאַנטישן שליער, הייסט קומען מיט אַ פאַרשפּעטיקטן אָפקלאַנג פון אַן אוועקגייענדיקער צייט".

און עס איז געווען אינגאַנצן אין דער ריכטונג, אין דעם איינשטעל פון יענער צייט, ווען איך האָב געזאָגט, אז עס איז „שווער איצט צו זיין פאַרשלאָסן אין די ד' אמות פון אייגן-ענגן וועלטל און דאָרט, אין דער שטיל, וועבן אַ הלום פון אינטימע איבערלעבענישן. דער מאָדערנער דיכ-טער איז קעגן זיין אייגענעם ווילן אַרײַנגעשליידערט אינעם שוימיקן קעסל פון וועלט-געשעענישן און וועלט-פּראָבלעמען, ער האָט פאַרלוירן זיין אינערלעכע האַרמאָניע, און זיין שטים רייסט זיך אַרײַן אין דעם אַלגע-מיינעם ווייגעשריי און שטורעם-גערודער, וואָס עס פילט אַן גאָר די וועלט".

און איך קוועל אָן אינעם אַרטיקל פון ראַוויטשעס ווערטער: „כ'בין אַ רויש-געזאַנג פון שטורעמדיקע בלוטן".

און אַט אזא מין פאַרגלייך צווישן די פּרײַערדיקע און איצטיקע פּרײַהייטלידער: „אַמאָל, אין די אַמאָליקע פּרײַהייטלידער, האָט דער דיכטער גערופן די מאַסן, געמאַנט פון זיי, געטאַדלֶט דעם „אַרעמען" אַרבעטער. איצט איז דער דיכטער באַהערשט פון דעם אימפעט, ויאָס עס פאַרמאַגן די מאַסן, און ער איז אַ כּוואַליע אין דעם ברויזנדיקן ים".

און עס קומט ווייטער אַ פאַרגלייך מיט די יונגע יידישע דיכטער

אין אוקראינע, וואָס מען איז אלץ געווען באַהערשט פון איר כוח, פון איר געזאַנג, — די יידישע דיכטונג אין אוקראינע, וואָס „איז געשטאַנען אין מיט פון דעם רעוואָלוציאָנערן פּלאַקער, געברענגט און געצונדן, זיך געוואָרפן אינעם שווימקן רעוואָלוציאָנערן קעסל און אליין צעפּלאָסן גע-וואָרן אין דעם ווילדן געווירבל פון די געשעענישן“. און אָט איז די באַ-צייכענונג פונעם בוך לידער פון מלך ראָוויטש: „א שוואַרצער טונקע-לער פּאָן: שרעק און שגעון, קרענקלעכע, ליידנפולע קאַנוואַלסיע און אַ שטראַלגדיקע, שטורעמדיקע פּרייד“. („ביכער-וועלט“, יאנואַר 1922, ז' 16-11).

און מלך ראָוויטש, וואָס איז אַקאַרשט געקומען קיין וואַרשע, געווען נאָך ביי אונדז אַ גר, נאָך נישט באַוויון פריי אַפּצואַטעמען, ווערט גלייך דער גרויסער חסיד, דער פאַרערער, דער אָנהענגער פון דער יידישער וואַרשע, פונעם יידישן פּוילן. אין אַן אַרטיקל (אין „ביכער-וועלט“) מיטן נאָמען „ווי איז דער צענטער?“ זאָגט ער: „אין דעם קנויל פון פּראָ-בלעמען, וואָס ליגן ווי אַ מוטנע וואַסער אינעם האַרץ פון אַ יידישן דיכטער, איז עס אפשר דאָס סאַמע וויכטיקסטע: ווי איז דער צענטער פון אונדזער ליטעראַטור?“ און נאָך אַרומרעדן און פאַרגלייכן דעם מצב פון דער יידישער שפּראַך, ליטעראַטור, פרעסע און שול אין פאַרשידענע לענדער, קומט מלך ראָוויטש צום אויספיר, אַז „דאָ אין פּוילן איז דער לעבעדיקער עלעמענט פון יידיש-רעדערס און מיליא פון יידיש-לעזערס. מאַני לייב האָט דאָך, אַדער קאָן האָבן דאָ, מער באַגייסטערטע לעזער איידער אין אַמעריקע“. און ראָוויטש זאָגט ווייטער: „דאָ און נאָך דאָ מוזן געמאַכט ווערן די שווערסטע און קרבנות-פּולסטע אָנשטרענגונגען. נאָך שטייען דאָ און שטאַרן נאַקעט אַרויס די ציגל-שטיינער פון דעם גרונט-פּעסטיקטן און נישט-אויפגעריכטן קולטור-בנין פון אונדזער פּיל-הונדערטיקער טראַדיציע. דאָ דאַרף מען נאָך נישט „אַנקניפן“ די טראַדיציע, זי איז נאָך פאַרקניפט. דאָ און נאָך דאָ. דאָס הייסט, אַז אַפילו נישט אין אַמעריקע, אַ פּשימא שוין נאָר אין בערלין, אַדער אַזש אין ווין — — — ניין, דאָ און נאָר דאָ!“ („ביכער-וועלט“, יאנואַר 1922, ז' 30).

און עס ווילט זיך דאָ אַפּשטעלן זיך אויף דעם מערקווירדיקן פּאַסט, וואָס י. י. זינגער, דער פּריציטיק-פאַרשטאַרבענער דערציילער, האָט אָנ-

געווירן, לכל הפחות אויסערלעך, דעם אינטערעס און אהריות פאר קול-טור-געזעלשאפטלעכע פראגן און האָט כסדר באַטאָנט זיין נעגאָטיווע באַציאָנונג צו אַ קולטור און ליטעראַטור, וואָס איז באַרופן צו קעמפן פאַר אַ בעסערער וועלט (כאָמטש צו דערמאָנען זיין אַרטיקל אין קאַדיע מאָלאָדאָוסקיס זשורנאַלכל, „סביבה“ אין ניריאָרק, וווּ ער האָט פאַרטייל דיקט אַ דורכאויס-פאַרוויילישע ליטעראַטור!), — דער זעלבער י. י. זינגער גער פון יענע יאָרן איז געווען אַ לחלוטין אַנדערער. ער האָט אינעם צווייטן נומער „ביכער-וועלט“, צו וועלכע ער האָט געהאַט אַ נאָענטע שייכות, פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל „די פּראָזע אין אונדזער צייט“, וואָס עס איז כּראַי צו ברענגען פון דאָרטן אַ פּאָר אויסצוגן.

„קין שום צייט — הויבט אָן י. י. זינגער זיין אַרטיקל — איז נישט אזוי גינסטיק פאַר דער פּראָזע, ווי די צייט פון שטורעם און דראַנג; קיין שום צייט איז נישט אזוי קאטאָסטראָפאַל פאַר דער פּראָזע, ווי די צייט פון שטורעם און דראַנג. פון איין זייט האָט זיך געעפנט פאַרן קינסטל לער (דער עיקר פאַר דעם פּראָזע-שרייבער) אזא קאָלאָסאַלע עשירות פון טריילונג און קאָנפליקט, פון באַוועגונג און פאַרבנשפיל, וואָס די שפּער-טערדיקע דורות וועלן מיט דער גרעסטער קנאה ריידן דערפון. עס איז דאָך קיין סוד נישט, אז די גאַנצע שרעקונגס-ליטעראַטור: דאָס איבער-שטייגן זיך מיט ספּיריטואַליסטישע און היפּנאָטישע טעמעס, וואָס האָט געהאַט פאַרנומען אַ בכבודיקן אָרט אין דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור אין די לעצטע יאָרן פון פאַר דער מלחמה, איז נאָר געווען אַ פּוּעל-יוצא פון אַרומיקער פּוסטיקייט, איינטאָניקייט און גליווער, אין וועלכער די וועלט און די מענטשן האָבן געשטעקט“. און דערמאָנענדיק, צו „אויב די מלחמה צווישן נאַפּאָלעאָן און אַלעקסאַנדער (נישט צווישן די פּראַנץ צויזן און רוסן) האָט „געפונען איר אויסדרוק אין אזא עפּאָפּיע ווי אין טאַלסטאָיס „מלחמה און שלום“, אויב די פּראַנצויזישע רעוואָלוציע האָט געפּינען איר אויסדרוק אין דיקענסעס „צוויי שטעט“, ביי הונגאַ א. אַנר., היינט וואָס פאַר אַן עפּאָפּיען וועט געבוירן די איצטיקע צייט, די איצ-טיקע וועלט-צעטריילונג, די מלחמות און רעוואָלוציעס צווישן קלאַסן און שטאַנדן, פּעלקער און לענדער?“

און י. י. זינגער, דער דעמאָלסדיקער זינגער פון דעם „ערד-וויי“, זאָגט ווייטער: „אין די אַמאָליקע אימרוואַיקע צייטן, ווען דער קאַמף האָט

זיך געפירט צווישן צדעל, און די גרויסע מערהייט פון פאלק איז אידעאָ-
לאַגיש פארבליבן ווייט פון עצם קאמף, האָט אויך דער קינסטלער גע-
קאָנט לעבן און שאַפן אין זיין ווינקל. איצט אָבער איז יעדע באַוועגונג,
יעדער ריר טרייסלט מיט מיליאָנען מענטשן, מיט מיליאָנען מוחות און
הערצער און ממילא — אויך מיטן קינסטלער. עס ווערט געבראַבן אייך
זיין קינסטלערישער איך, קינסטלערישע גלייכגעווייכט און עס פיבערט זיין
האַנט."

און י. י. זינגער פירט אויס: „די צייט וועט מוזן איר עפּאָפּעע גע-
בוירן. נישט קיין היסטאָרישע, וויכנשאַפטלעכע ביכער וועלן די דאָזיקע
צייט פאַראייביקן, נאָר דאָס גרויסע קינסטלערישע ווערק. אָבער כדי צו
געבן דער צייט איר תיקון, מוז מען די צייט באַהערשן, אויפהויבן זיך
העכער פון איר, זיין שטאַרקער פון איר, און גרויס דאַרף זיין די קינסט-
לערישע פּאָטענץ און דרייסטקייט, שטאַרק מוז זיין דער קינסטלער, יאָס
זאָל מיט דער איצטיקער צייט פאַרמעסטן זיך וועלן."

אָט אזוי האָט י. י. זינגער, דער פּראָזאַיקער, וואָס איז געווען אזויינ-
געצויגן אין דעם לעבנסגעווייכער, געזען די אויפגאַבע פונעם פּראָזאַ-
יקער: „מען פרעגט — זאָגט ער ווייטער — דאַרף זיך דען דער קינסטלער
רעכענען מיטן „המון"? געוויס! וואָרעם וואָס איז דען די אויפגאַבע פון
קונסט, אויב נישט צו ווירקן? אין וויל מען ווירקן, מוז מען זוכן די
וועגן אויפצורעגן דעם מענטשלעכן מוח און האַרץ."

און ריכטיק באַטאָנט זינגער, אז „מער פון אלע איז די יידישע
סביבה פון אירע ראַמען אַרויס, די גאַנצע לאַגע, עקאָנאָמיש אין גייס-
טיק, האָט זיך ביזן שורש געביטן; און ווי אזוי קומט מען ריידן צו
דעם אויפגעטרייסלטן יידישן לייענער מיט אלטע אָפּגעלעכטע פאַרמע: און
אינהאַלט?" און י. י. זינגער פאַרענדיקט זיין אַרטיקל: „קיין יונגער
נישט, וואָס בעת די יידישע פּאָעזיע האָט געזאָגט איר וואָרט אין יעדע
איצטיקער צייט פון וועלט און יידישן בראַך שווייגט די מאַדערנע פּראָזע
און אַ הויז עטלעכע גרעסערע זאַכן פון עבר, האָט זי פאַרן הויז (געגנוואַרט)
ביז איצט קיין איין וואָרט נישט געפונען". (ביכער-וועלט, 1922, מערץ.
ז' 143-146).

עס איז גרינג צו פאַרשטיין, אז אונדזערע ווערטער, אונדזערע אַנ-
טווישונגען פון דער אַרומיקער יידישער ליטעראַרישער סביבה, אונדזערע

טענות און מאָננגען צו דער יידיש-פּוילישער ליטעראַטור, צו דער דיכ־טונג און פּראָזע, האָבן אַרויסגערופן אין דער ליטעראַרישער משפּחה אומצופּרידנקייט און פּאַרביטערונג. טוט נאָר אַ קוק! — ערשט געקומען און שוין ווערן זיי גאַנצע בעלי־דעות און מיטן זיך אַרײַן אין אַלץ און צײכענען גאָר אָן נייע ריכטליניעס. אָט די מורמלענישן און פּאַראַיבלען האָבן מיר גענומען הערן אַלץ אפּטער און אפּענער. און ווי עס טרעפט כּסדר, האָבן זיך שוין געפונען מענטשן און האָבן עס פּאַרשאַרפט און פּאַרשפּיצט. און עס איז אויסגעוואקסן אַ מין וואַנט, צווישן פּאַרשידענע שרײַבער, און מען איז געוואָרן „צדדים“. צווישן די אומצופּרידענע זענען געווען אפילו ה. ד. נאָמבערג, ז. סעגאַלֶאוויטש, אויך אין דער דע־מאָלדריקער יידישער פּרעסע, אין „הײַנט“ אָדער „מאָמענט“ און אויך אינעם בונדישן „מאָרגענשטערן“, האָבן זיך פון צײַט צו צײַט דורכגע־ריסן אַרטיקלען, אָפּענע און פּאַרשטעלמע, וואָס האָבן געהאַט דעם ציל צו באַקעמפּן די „חוצפּה“, די „העזה“ פון די ערשט־געקומענע, וואָס האָבן נאָך נישט באַוווּזן גאַרנישט צו שאַפּן דאָ, אין פּוילן, און מען פּאַרמעסט זיך שוין אויף אַלץ, אויף אַלע אויטאָריטעטן ! . . .

עס געדענקט זיך גוט, אויף איינער אַ פּאַרזאַמלונג אינעם פּאַרלאַנג „קולטור־ליגע“, וווּ עס איז פּאַרגעקומען אַ באַראַטונג פון יידישע שרײַ־בער וועגן עפעס אַ וויכטיקער ליטעראַרישער פּראָגע, איז נאָך אַן אַרויס־טריט פון ה. ד. נאָמבערג, האָט י. י. זינגער זייער שאַרף און בייסיק גע־רעדט קעגן ה. ד. נאָמבערג און קעגן די וואַרשעווער אַלמע און עלטערע שרײַבער, וואָס קאָנען נישט פּאַרליידן דעם אָנגריף פון די יונגע.

די קעגנזײטיקע פּאַרשאַרפטע באַציאָונגען און די ביטערע רײד פון איין „צד“ אויפן צווייטן האָבן זיך מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער פּאַרשטאַרקט און פּאַרשפּיצט ווען די זעלבע גרופּע שרײַבער האָט אָנגעהויבן אַרויס־צוגעבן די „ליטעראַרישע בלעטער“, די וואָכנשריפט, וואָס האָט געהאַט אַ גאָר ספּעציעלן דערפּאָלג און איז דערשינען איבער 15 יאָר, ביז דער צײַט, ווען די מערדער־היטלעריסטן האָבן פּאַרשניטן אַ שטיק יידישע אייראָפּע, און אומגעבראַכט דאָס יידישע לעבן צוזאַמען מיט די שרײַ־בער און קינסטלער און אַלע די יידישע קולטור־אינסטיטוציעס און אויס־שאַכט.

אין וואַרשע האָבן מיר צוגעקראָגן אַן אָפּן האַרץ און אויער, אַ

חבר און קאלגענע, א מיטשאפער — דאָס איז געווען אלטער קאצינע. הגם א תושב זינט פיל יאָרן אין וואַרשע, זינט 1910 אָדער א יאָר־צוויי שפעטער, אַן אַרייניגער און דערנאָך חסיד פון פרצן, און שוין א שרייב בער זינט 1915 און א מחבר פון פאַרשידענע ווערק, אָבער ער איז נאָך אַלץ געווען אינגאַנצן א וועלט פאַר זיך, און נישט געווען פאַרבונדן מיט דער וואַרשעווער סביבה. ער האָט פאַרעפנטלעכט זאַכן, עסויען, לידער, פּאָעמעס, דערציילונגען, געפרוּווט אַרויסגעבן (מיט דוֹך איינהאַרן) א זאַמלעהפּט „די תיבה“, און דערנאָך מיט יעקב וואַסערמאַן „די גלאָקן“, וואָס זענען, דאַכט זיך, געבליבן ביים ערשטן נומער, און דערנאָך, אין 1920-1921, צוזאַמען מיט ד"ר מ. וויכערט אַרויסגעגעבן די זאַמלונד גען „רינגען“, אָבער דאָך איז ער פאַרבליבן אַלץ אָן דער זייט, געהאַט א ספּעציעלן צוגאַנג צו שרייבער און ווערק, זיך געטוליעט צו י. ל. פּרץ און שפּעטער צו ש. אַנסקין — און אַלץ נישט געקאַנט קומען צו אן איר גענעם סינטעז, צו קאַנסאָלירן זיינע אייגענע קינסטלערישע אַספּיראַציעס און מעגלעכקייטן. ער האָט געהאַט אין וואַרשע פּריינד און נאַכמער — שונאים, אָדער מענטשן, וואָס האָבן אים און זיין שרייבן מבטל געווען אָדער נישט געקאַנט סובל זיין.

ער איז צוגעקומען צו אונדז אַלץ־נענטער, און אָפּט האָט מען געקאַנט מיינען, אַז ער איז שוין אינגאַנצן אַן אייגענער היימישער, אָבער דאָך איז ער פאַרבליבן אָן דער זייט, און אַלץ געהאַפּט און געשטרעבט צו אַן אייגענעם ליטעראַרישן עמוד. ער האָט דערנאָך גענומען שרייבן דראַמאַטישע ווערק, וואָס האָבן פאַרמאָגט פיל מעלות, אָבער דאָך האָט אין זיי אויך געפּעלט אַרגאַנישקייט, די נויטיקע פּשטות, וואָס מאַכט אַ ווערק אייגן און איינאַרטיק. ער האָט אָפּט געשריבן מייסטערהאַפּטע אַרטיקלען, געווען אַ גלענצענדיקער סטיליסט, און אַלץ איז ביי אים געווען און פאַרבליבן אין דער שטופּע פּוין אינטערעסאַנטע עקספּערימענטן, פון מייסטערישע פען־פרוּוון. דער עיקר האָט ביי אים נישט געקאַנט קומען צו אַ פּוילן סינטעז זיין אינטעלעקטועלעקייט, ראַפּינירטקייט און גלייכצייַטיק — דאָס כּסדרדיקע שטרעבן צו פּאַלקסטימלעכקייט.

אַלטער קאצינע האָט אויפגענומען דעם רעוואָלוציאַנערן ברען, דעם שאַפּערישן בונט, און געפרוּווט עס ברענגען צום אויסדרוק דורך זיין

איבערזעצן אל. בלאקס „צוועלף“. אין דער „ביכער-וועלט“ איז אויך א. קאציזנע געווען באטייליקט, נישט אפט, ער איז דערנאך אריינגע-וואקסן מער אין אונדזער גרופע, און געווארן א שטענדיקער מיטגליעד, מיטטווער, מיטשאפער אין אונדזערע אויסגאבעס.

א. קאציזנע האט זיך אפגערופן וועגן ברוך גלאזמאנס „גאוועלן“ (1921), און ער האט אויפגעכאפט אייניקע שטריכן, וואס זענען אים געווען ספעציעל גאענט; „מיר האבן פאר זיך, שרייבט א. קאציזנע, — א צאפלידיקע, בלוטיקע סאטירע פון גרויסן קינסטלערישן ווערט... ווייל דער קינסטלער לעבט נישט בלויז מיט זיין שרייב-טיש, ווייל אים אינ-טערעסירן נישט בלויז די שאטנס פון זיין איך. ער טראגט אין זיך א גרויסן עטישן אמת און בלוטיקט אים ארויס פון זיך. אמאל דורך שטילע זיפצן. און אז מען דארף — דורך א לייבגעשריי.“ („ביכער-וועלט“, מערץ-אפריל, 1922, ז' 150).

דא האט א. קאציזנע גערעדט מער וועגן זיך, ווי וועגן דעם רע-צענזירטן בוך. „עס רעדט א מענטש מיט א גאט אין הארצן, מיט אהריות פאר זיך און פאר דער וועלט“, — זאגט א. קאציזנע וועגן ב. גלאזמאן און אויך וועגן זיך.

און אט ווידער געסט אין ווארשע, ווידער נייע פייגל און מיט נייע געזאנגען. דאס מאל שוין פון דער יידישער אמעריקע. עס איז געקומען י. אפאטאשו, מיט זיין פרוי און יונג קינד (איצט דער באקאנטער דוד אפאטאשו). און עס איז ווי עס וואלט אנגעקומען א נייער פארבינדע-טער, געקומען צו הילף, צו שיצן די נייע קולטור-פאזיציעס, וואס מיר האבן באדארפט אויפהאלטן אדער אויסקעמפן אין קאמף פון די אלט-געזעסענע, אדער אלט-פארזעסענע. ער גיט איבער א פריידיקן גרום, גוטע גריסן פון דער יידיש שאפערישער אמעריקע, און מען פילט זיך דערמיט אין פוילן קרעפטיקער, פעסטער. עס אימפאנירט, וואס די רייכע אמעריקע קומט אראפ צו אונדז, צום ארעמען יידישן פוילן, און דא פארעפנטלעכט מען זייערע ווערק, מען ליענט זייערע שאפונגען און זיי ווערן ווי געהער-דיק אפגעשאצט און אויפגענומען דורך דער יידישער מאסע, וואס ווייזט ארויס פיל ליבע, פיל פארערונג און רעספעקט פאר די יידישע שרייבער. אין מיין מאנאגראפיע וועגן יוסף אפאטאשו (ארויס אין ווארשע,

פארלאג „ליטערארישע בלעטער“, 1937, 192 זייטן) דערצייל איך אויס- פירלעך וועגן דעם באטייט פון י. אָפּאַטאַשױס דעמאָלדיקן באַזוך אין פּוילן, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טריאומף־רײזע, צו וועלכער אַ יונגער שרייבער איז זעלטן־ווען זוכה“. דער ראַמאַן „אין פּוילישע וועלדער“, וואָס מיר האָבן דאָן אַרויסגעגעבן, מיט דער הילף פון אַ הלוואה ביי אַ חבר, איז געדרוקט געוואָרן איין אויפלאַגע נאָך דער אַנדערער אין פּיל טויזנטער עקזעמפּלאַרן. ער איז געלייענט געוואָרן דערצו אין די המשכים אין „מאַמענט“ דורך צענער טויזנטער יידן, ער איז געדרוקט געוואָרן אין דער טעגלעכער צייטונג „נאַש פּשעגלאַנד“, דערצו האָט מען אויפגעפירט אין „צענטראַל־טעאַטער“ (לעשנאָ 1) אַ דראַמאַ־טיזירונג פון זיין „ניר־אַרקער געטאָ“, אונטערן נאָמען „היים בלוט“. י. אָפּאַטאַשױס האָט זיך גיך איינגעגלידערט אין אונדזער קרייז, און מיר האָבן זיך געפילט מיט אים און זיין נאָענטער חברשאַפט פעסטער, זיכער־רער און רייכער.

און באַלד זענען אָנגעקומען פּרץ הירשביין און אסתר שומיאַ טשער, — געקומען אזעלכע מערקווירדיקע און אַנדערשדיקע פון ווייטע לענדער און מיט דער היימישקייט, וואָס פּינגל קומען פון ערגעץ ווייטע מקומות צו איבערגעלאָזטע אייגענע נעסמן.

י. אָפּאַטאַשױס און זיין פרוי און קינד, אויך פּרץ הירשביין מיט אסתר שומיאַטשער האָבן גראַד געוויינט אין צימערן אין דעם זעלבן הויף פון דער „קולטור־ליגע“, אויף לעשנאָ 52, און עס האָט גענומען הערשן אַ יום־טובדיקע, פּיערלעכע שטימונג. די „קולטור־ליגע“ איז געוואָרן אַלץ מער אַ מיטלפונקט, אַ נייטיק־שאַפּערישער צענטער, און אויך איז זי געוואָרן די ברוי צווישן דעם נייעם יידישן פּוילן מיט דער איינגע־פּינדעוועטער יידיש־שאַפּערישער אַמעריקע.

אינעם דריטן נומער „ביכער־וועלט“ האָבן מיר אַ לענגערן שמועס מיט י. אָפּאַטאַשױס „וועגן דער יונגער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“, וואָס איך האָב געהאַט מיט אים, און אויף אַן אינטימען אופן ווערן מיר אַריינגעפירט נישט נאָר אין דער ליטעראַרישער סביבה פון דער יידישער שאַפּערישער אַמעריקע, נאָר אויך אין די לאַבאָראַטאָריעס פון די יונגע יידישע דיכטער און פּראָזאַיקער. אָפּשטעלנדיק זיך אויפן כאַראַקטער פון

די גרעסערע ווערק, וואָס ווערן געשאפן אין אמעריקע, זאָגט אָפּטאַשו, אז „אומעטום פּילט זיך דער ריזיקער אַמעריקאַנער שוונג, די ווערטיר קאַלע ליניע, וואָס שפּאַרט צום הימל“. און אָט ווי מען קוקט אין איר האַפּע, פון ווייטנס, אויף דער יידישער אַמעריקע אין יענער צייט. קאָסאָ אָפּטאַשו זאָגט: „פּיל קוקן מיט פאַרצווייפּלונג אויף דער צוקונפּט פון יידיש און יידישער קולטור און ליטעראַטור אין אַמעריקע. איך האָב עס דאָ געהערט נישט אין מאָל, און איך ווייס נישט, מיט וואָס ס'איז באַ- גרינדעט אָט די פאַרצווייפּלונג. די פּערספּעקטיוון פון יידיש (אין אַמע- ריקע) זענען גלענצנדיקע. די לאַגיק איז דאָ גאַרנישט ווערט. פאַקטן רעדן מער. די צאָל יידישע שולן איז אין אַמעריקע פּראָפּאָרציאָנעל מער ווי אין פּוילן, למשל, הגם די באַוועגונג פאַר יידישע שולן ביי אונדז ציילט אינגאַנצן עטלעכע יאָר. ס'איז אָבער פאַראַן אַ באַוועגונג און ס'איז וויכ- טיק און אינטערעסאַנט: די עלטערן אַליין האַלטן אויס מיט אייגענע כוחות די יידישע שולן אויף יידיש. מיך פּערזענלעך צווינגט צו גרינדן אין מיין בראַנקס ביי ניריאָרק אַ יידישע שול פאַר מיין קינד און כ'בין זיכער, אז אַזא שול וועט געגרינדעט ווערן.“

און דער אויספיר פון דעם שמועס, וואָס איז די אויפגאַבע פון דעם יידישן שרייבער צו יענער צייט: „עס איז געקומען די העכסטע צייט צונויפצונעמען די צעזייטע און צעשפּרייטע, אָבער דורכאויס-וואַקסנדיקע יידישע ליטעראַטור און צונויפבינדן זי אין איין מעכטיקן צענטער“. דאָס איז געווען די הויפּט-כוונה און דער עיקר-ציל ביי די באַזוכן פון די נעסט אין דעם יידישן פּוילן, און דאָס איז געווען אויך דער הויפּט-ציל פון אונזערע ליטעראַרישע פאַרמעסטן און געמיינזאַמע אָנשטרענגונגען אַרום דער „קולטור-ליגע“.

און אָט ווי עס האָט רעאַגירט אויף דעם אַלעמען, אויף די נייע יידישע דיכטער און זייערע געזאַנגען פּרץ הירשביין, וואָס איז דאָן אַראָפּ- געקומען מיט זיין אַסתר, און זיי האָבן אַרויסגעוויזן אַזא טיפּן אינטע- רעס צו אונדז אַלעמען. פאַרגאַפּטע זענען זיי אַרומגעאַנגען, איינגע- זאַפט אין זיך דעם נייעם כאַאָס, און יום-טובדיקייט געשפּרייט אַרום זיך. זיי האָבן גלייך אויפגעכאַפט דאָס נייע, צאַפּלדיקע פון די „שטורעם- פייגל“ אין דעם אויפגעשטורעמטן יידישן פּוילן פון יענער צייט. די באַ-

נ ה מ ן מ י ז י ל

געגענישן און אינטימע שמחהלעך מיט זיי ביידן ליגן נאך ער־היום אין זכרון ביי די אלע, וואָס זענען לעבן געבליבן נאָך דעם וועלט־חורבן.

פּרץ הירשביין האָט אויף אונדזער בקשה אָנגעשריבן (פאַר דער „ביכער־וועלט“, מאי 1922) אַן אַרטיקעלע מיטן נאָמען „לייענענדיק אונדזערע נייע דיכטער“, און אָט וואָס ער שרייבט :

„בין אַהער איבער ווייטע ימען אַריבערגעקומען צו פאַרנעמען דעם בת־קול פון די חורבות אין די גאַסן פון אונדזער לעבן —

רינגלען מיך אַרום געזאַנגען.

גרויסע לידער, דערהויבענע, געלייטערטע.

אונדזער פעלד איז ווידער געבענטשט.

בלעטער איך בלאַט נאָך בלאַט —

רינגלען מיך אַרום אומרואיסע לידער — טאַנצענדיקע לידער —

קינדער פון אונדזער צייט.

אונדזערע לידער.

אַ ניסן־ווינט אַ שאַרפער רייכט זיך צווישן די בלעטער. כוואַליען זיך צווישן די שורות קלאַנגען און אָפּקלאַנגען —

ים און שמורעם גיבן זיך די הענט.

אונדזער פעלד איז ווידער געבענטשט.

באַניגען־רויט און אָוונט־גלוט קומען אָן אַנטקעגן איינער דעם אַנדערן און בלייבן הענגען איבער אונדזער פעלד.

ווייל איך זוכן שפורן פון חורבן אין אונדזער ליד — ווינקט נאָך צו מיר אַ יונג — דעמביק שטאַרק :

— נישטאָ קיין חורבן אין אונדזער מחנה !

מיר ווערן איצטער ערשט געבוירן :

און ווער קאָן דען דעם יאוש אַ האַנט געבן אפילו בלעטערנדיק יאוש־לידער ?

דער יאוש ווערט אין דיכטערס גבורה דערטרונקען.

קלאַנגט דער יחיד אויף דעם חורבן פון דעם כלל, לעבט דאָך ווידער

דער כלל אין יחידות־ליד פון דעם יחיד.

טאַנצט איינער אַ שווייגנס מיט דער שטילקייט,

טאנצט דער צווייטער מיטן ווינט, אנהאלטנדיק זיך אן זיינע
בריוועס.

טאנצט מיט וועלטן, טעג און יאָרן, שטאַרבט און ווערט געבוירן.
ווער וועט דען אונדזערע זינגער, אונדזערע טענצער א פוס אונ-
טערשטעלן ?

האָבן דאָך שוין שטיינער אויף בידנס קעפ געהאַגלט, האָט דען ווער
מיט א שילד זייער קאַפ באַשיצט ?

עס איז דאָס לעבן אין זיין קוואַל נאָך טיפער פאַרבאָרגן. פון דעם
אייגענעם קוואַל טרינקען מיר דאָך אַלע איצטער.

וואָרום פון וואַנעט דען האָט איינער כוח צו טראָגן אויפן פלייצע
זוימען און זייען זיי ביי ווילד־פרעמדע פענצטער, ביי ווילד־פרעמדע
היימען ?

און ווען אפילו מעפיסטאָ האָט אויסגענאַנט דעם תמצית פון א יעדן
פרויען־כישוף און פון גאָר דער ליבשאַפט — איז דאָך אַלץ געבליבן דער
וונדער צו באַוונדערן זאָרגרויט און פאַרנאַכטונגאַלד !

און צי קאָן גאָר מעפיסטאָ דעם וועג פאַרשטעלן די קינדער פון
אונדזער צייט, וואָס זינגען אין אונדזער פעלד. טאַנצן אין אונדזער פעלד?
בלאָנדזשע איך אום צווישן גאַליציע, אוקראַינע און דער אומע-
טיקע ליטע,

פלעכטן זיך אַרום מיר לידער און זייערע לויטערע זינגער.

אונדזערע זינגער !

אונדזער פעלד איז ווידער געבענמטשט."

דאָס אַרטיקעלע איז א לויב־געזאַנג, א הימן דער נייער יידישער
דיכטונג, — און מיט גאַנץ קלאָרע אָנדייטונגען און ציטאַטן און די נע-
מען פון די לידער־ביכער פון פּרץ מאַרקיש און אורי צבי גרינבערג, דאָס
אַרטיקעלע איז אָנגעשריבן, אָדער אויסגעדיכטעט אונטער דעם דירעקטן
איינפלוס פון די יונגע יידישע דיכטער, וואָס פּרץ הירשבוין, דער טיף־
פילנדיקער און וואַכער קינסטלער, האָט ביי זיין קומען קיין פּוילן אויפ־
גענומען אין זיך. עס איז אָנגעשריבן אין חודש תמוז תרפ"ב, — ווי
עס איז דאָמירט, — דאָס מיינט אין חודש מאי 1922.

און די אַלע דיכטער, פּראָזאַאיסער, די ערשט־געקומענע צו פאַרבלייבן

תושבים אין פוילן, ווי אויך די געסט און מיט דער באטייליקונג פון די נאָענטע קינסטלער אין יידישן פוילן, פאַרלייגן אייגענע צעלטן, אייִגענע באַשיידענע טריבונעס, אָבער מיט פאַרמעסט אויף באַנייאונג און אויף דורכשלאָגן אייגענע וועגן אין דעם קולטור־לעבן.

אין דעם זעלבן נומער „ביכער־וועלט“ פון חודש מאי 1922, אויף איין זייט זענען אַנאַנסירט דריי נייע פּעריאָדישע אויסגאַבעס אין וואַר־שע: דאָס ערשטע זאַמלהעפט „כאַליאַסטערע“ (לייטונג פּרץ מאַרקיש, י. י. זינגער), „אַלְבאַטראָס“ (זשורנאַל פאַר דעם נייעם דיכטער־און קינסטלער־אויסדרוק, רעדאַקטאָר אורי צבי גרינבערג), „די וואָג“ — קולטור, ליר טעראַטור, לעבן, חודש־זשורנאַל, רעדאַקטירט פּזן מלך ראַוויטש. עס איז כּדאי צו באַמערקן, אַז אין די אַלע דריי באַזונדערע אויסגאַבעס באַטייליקן זיך כּמעט די זעלבע גרופּע שרייבער. מיר האָבן דאָ י. אַפּאַטאַשו, משה באַדערזאָן, פ. הירשביין, א. צ. גרינבערג, פּרץ מאַרקיש, י. י. זינגער, נחמן מייזלי, א קאַציונע, אסתר שומיאטשער, מלך ראַוויטש א. א., ווי אויך אַ צאָל יידישע שרייבער און דיכטער פון סאָוועטפאַרבאַנד. און וואָס עס איז באַזונדערס ווערט צו באַצייכענען, — אין די אַלע אויסגאַבעס זענען באַטייליקט אויך די יונגע קינסטלער־מאַלער, מיט צייכער־נונגען, מיט געמאַלטע הילעס, מיט בילדער, — ווי וו. וויינטרויב, י. ברוי־נער, יוסף טשייקאָוו, מאַרק שאַגאַל, ה. בערלעווי, א. א.

די דערמאָנטע יונגע גרופּע שרייבער, די יונגע דיכטער האָבן גלייך מצרף געווען צו זייער מנין די קרעפטיקע, אָריגינעלע און פּיל־צוזאַגנ־דיקע דיכטער: משה קולבאַק, וואָס האָט מיט זיינע זאַפטיקע און קערנ־דיקע מאַטיוון און בילדער, מיט זיין יאָדערדיקער שפּראַך און סטיל אַרויסגערופן אַלגעמיינע באַגייסטערונג, און דעם דיכטער ישראל שטערן, וואָס האָט אין זיך געטראָגן טיף־אָריגינעלע עמקות, ווייטיקדיקע גלויב־קייט און אַ מערקווירדיקן נאָך נישט אינגאַנצן פאַרטיקן סינטעז פון יידישער עטיק און אוניווערסאַלע געפילן. מיר האָבן טאַקע אין דערזעל־בער צייט אַרויסגעגעבן משה קולבאַקס אַ בוך „נייע לידער“ און אַלץ אַרויסגעקוקט אויף ישראל שטערן, ווען ער וועט שוין קאָנען צונויפ־זאַמלען אַ באַנד לידער און פּאַעמעס.

אין משך פון אַ קורצער צייט — אין וואָסערע 12-15 חדשים —

זענען מיר געוואָרן א כוח — א קולטור־געזעלשאַפטלעכער און קינסט־ לעריש־שאַפּערישער פּאַקטאָר אין דעם ייִדישן פּוילן.

איידער מיר פאַרענדיקן דעם דאָזיקן קאַפיטל, וואָס נעמט אַרום דעם פּרילינג און דעם זומער 1922, ווילט זיך נאָך אָפּשטעלן אויף איי־ נער א פּאַסירונג, וואָס גייט אמת אַרויס פון די ראַמען פון קולטור און ליטעראַטור, אָבער וואָס כאַראַקטעריזירט זייער גוט דאָס פּאָליטיש־געזעל־שאַפטלעכע לעבן פון פּוילן בכלל, און ווייזט אין וואָס פאַר אַ ווילקיר־פּאָליציאָישע באַדינגונגען מען האָט געלעבט אין דער הויפּט - שטאָט זונעם „פּרױען“ פּוילן.

דער ליטעראַטור־און זשורנאַליסט־פּאַראַיין האָט צוגעגרייט אויף טיטוציעס, מען האָט איבערגעגעבן די אָרגאַניזירונג און אויסשטאַטונג און זיין פּרוי. עס זענען פאַרבעטן געוואָרן אַ צוויי הונדערט חשובע געסט פון די אָנגעזעענסטע קולטור־געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס און אינס־טיטוציעס, מען האָט איבערגעגעבן די אָרגאַניזירונג און אויסשטאַטונג פונעם באַנקעט געניטע סאַרווערס, און עס האָט באַדאַרפט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ גרויסן ייִדיש־קינסטלערישן יום־טוב. דער באַנקעט מיט דעם פיינעם אָונט־ברויט איז באַשטימט געווען אויף אַזייגער 8 אָונט. איידער מען האָט געדאַרפט גיין צו דער פּיערונג, האָבן מיר זיך צונויפגעזאַמלט עטלעכע מענטשן אין דער דירה פון אונדזער פאַרלאַג „קולטור־ליגע“ אויף לעשאַ 52. מיר ויצן אַזוי אַרום אַזייגער 6 אין צימער, די אַרבעט איז שוין פאַרענדיקט, און מען פאַרברענגט פּרױנדלעך און לעבעדיק. עס זענען געווען יוסף אָפּאַטאַשו, איך, עזרא קאַרמאַן, יעקב אַראָנסאָן, וויג־דאָר מענדעלסאָן (דער ברודער פון שלמה מענדעלסאָן, א פּרױנד און אַ צושטעלער פון פּאַפיר) און נאָך אייניקע פון אונדזערע מיטאַרבעטער אין דעם ביכער־לאַגער.

פּלוצים רייסט זיך אויף די טיר, און עס קומען אַרױן פאַרשונינען, וואָס שטעלן זיך פּאָר פאַר געהיים־פּאָליציי (דעפענסיווע־אַגענטן), ביי דער באַגלייטונג פון דעם הויז־דעכטער (סטרוזש) און אַ פּאָר פּאָליציאַנטן. און ווי דערזען אונדז, האָט דער עלטסטער מיט אַ פּרױדיקן און צופּרי־דענעם אַהא אויסערופן: „געפּאַקט?!“ און ער הייסט אונדז פאַרבלייבן אויף די ערטער, נישט רירן זיך פון די פּלעצער. מיר נעמען דערקלערן, אַז עס איז די רעדאַקציע און דער ביכער־לאַגער פון דער „קולטור־ליגע“.

א לענאלער פארלאג מיט אן אָפּגעצאָלט בלעטל אויף דער וואַנט, אָבער
 עם העלפט נישט. דער עלטסטער, א מאן א הויכער מיט א שטרענגן פנים
 און מיט שטעכעדיקע וואַנצעס, גייט צו האַסטיק צום טעלעפּאָן, ריבט
 אַרויס א נומער, און „דאָקלאַדעוועט“ אויף אן אונטערטעניקסטן אופֿן,
 אז יאָ, ער האָט געפּאָקט א געהיימע פּאַרזאַמלונג, פּאַרדעכטיקטע פּאַר־
 שוינען, און אָפּוואַרטנדיק אויף אן ענטפּער, רופּט ער אויס: „דאָסקאַז!“
 „סלובאַם!“ „דאָסקאַז!“ (באַפּעל, גרייט צו הערן!). און אוועקלייגנדיק
 דאָס טרייבֿל, הייסט ער אונדו אַלעמען גיין מיט אים... מיר פּרוּווּן זיך
 ווערן, מיר פּאַרלאַנגען א פּאַפּיר־דערלויבעניש אויף דעם אַרעסט, אָבער
 עם העלפט נישט. יוסף אָפּאַטאַשו ווייזט זיין אַמעריקאַנער פּאַס, ער איז
 אן אַמעריקאַנער בירגער, אָבער עם זענען אַרויסגעוואָרפּענע רייד. און
 מיט א נאָך העכערן באַפּעלערישן קול: — „אן טענות! געגאַנגען! דאָרטן
 וועט מען זיך פּונאַנדערקלייבן!“

און נישט ווילנדיק האָבן מיר געמוזט אַלע זיך צונויפּנעמען, און
 צוויי אין דער ריי, און פון פּאַרנט און אינמיטן און פון הינטן באַוואַכט
 מיט פּאָליציי, האָבן מיר זיך געלאָזט גיין אין דער לענג פון לעשנא, און
 דערנאָך אויף טלאַמאַצקע, און מעשה־שטן, זענען מיר פּאַרביי דורך דעם
 טויער פון דעם ליטעראַטן־פּאַראַיזן, וווּ אין דער צייט האָט מען שוין גע־
 האַט פּאַרענדיקט גרייטן די לאַנגע טישן, פּונאַנדערגעשטעלט טעלער,
 נאָפּל, לעפּל און מעסערס און מיט פּרעכטיקע בלומען אויף די טישן.
 און וויבאַלד אז מען פירט אַרעסטירטע אין א זומער־פּאַרנאַכט איבער
 די רוישיקע גאַסן, האָט אן עולם אונדו אויך מלווה געווען, נישט פּאַר־
 שטאַנען וואָס ס'איז געשען. די פּאָליציי האָט אָפּגעטריבן די נייגעריקע.
 ביים טויער פון ליטעראַטן־פּאַראַיזן האָבן מיר אָנגעטראָפּן עטלעכע קאָ־
 לעגן, חברים־פּריינד. עם געדענקט זיך דאָס פּאַרחידושטע, דערשטוינטע
 פנים פון מ. פּלאַקסער, ווען ער האָט אונדו דערזען.

אָבער דערקלערן וואָס עם איז געשען — קאָנען מיר נישט. די
 פּאָליציי דערלויבט נישט. האָט מען די גאַנצע גרופּע „געפּערלעכע פּאַר־
 ברעכער“ אַריינגעפירט אין דעם אַרעסט־הויז אויף ביעלאַנסקע אין הויף,
 און דאָרטן אונדו אַריינגעזעצט אין דער טונקל, צו עטלעכע אין א צימער.
 דערווייץ האָט זיך געלויבט עסן, מיר אַלע האָבן זיך געגרייט אויף א גר־

טער, זאמער „וועטשערע“ אויפן באנקעט, האָבן מיר גאָרנישט געגעסן נאָכן מיטאָג. אָבער עס העלפֿט נישט! זיצן מיר אזוי, שמועסן זיך דורך און וואַרטן וואָס דערפֿון וועט אַרויס. ביי אייניקע פֿון די אַרעסטירטע זענען די „פּאַפּירן“ נישט גאָר אין אָרדענונג, כאַפֿן זיי אַ ציטער און טראַכטן אַלץ, וואָס פֿאַר אַ דערקלערונגען זיי זאָלן געבן ביי דער אויס־פּאַרשונג. מיר זענען צופֿרידן, וואָס מיט אונדז זיצט אויך אַן אמתער אַמעריקאַנער, מיט אַן אַמעריקאַנער פּאַס און מיט די אַלע נויטיקע פֿויר־לישע וויזעס. און כּדי צו פּאַרוויילן זיך, דערציילט מען גלייכווערטלעך און מען באַשליסט ביי זיך אויף ווייטער צו האָבן שטענדיק ביי זיך אַ פּעקל עסנוואַרג, דאָס האַרץ זאָל נישט קלעמען, ווען מען וועט אזויאָ פּלוצים אַרעסטירן. י. אָפּאַטאָשו איז באַזונדערס אויפגעבראַכט, פּונקט פֿאַר דעם פייערלעכן באַנקעט, זאָל אזוינס טרעפֿן. עס ציען זיך די מינוטן און עס שלעפֿט זיך אזוי אַ שעה און נאָך אַ שעה. ביז ענדלעך מען עפנט די טיר און מען רופט אויס: „ווער איז דאָ אפּאַטאָשו?“ מען רופט אים אזויע. הייסט עס, אַז עמעץ טוט שוין פֿאַר די אַרעסטירטע. ווערט אונדז נאָך אומעטיקער. דער „מיוחס“, דער פּרעמדער בירגער, איז באַפּרייט, און מיר וועלן נאָך פּאַרבלייבן דאָ זיצן. מיט אַ צוויי שעה שפּעטער — ווידער אַן עפֿן אויף די טיר, און מען רופט שוין מיין נאָמען . . .

איך האָב אין דער באַגלייטונג פֿון אַ חבר, וואָס האָט געוואַרט ביים אַרויסגאַנג, גלייך זיך געלאָזט צום ליטעראַט־פּאַראַיין. עס איז שוין געווען אַרום 11, — שוין נאָכן עסן, און מען האַלט שוין די דערהויבענע רעדעס. מען האָט מיך פייערלעך אויפגענומען, מיט אַפּלאַדיסמענטן, ווי ווער ווייסט וואָס פֿאַר אַ „העלד“ און אוועקגעזעצט אויבנאָן אַרום גאַס, דעם קאָלעגע י. אָפּאַטאָשו, און „דעם חבר פֿון אומגליק“. מען האָט מיך מכבד געווען מיט אַ וואַרט. איך האָב עפּעס גערעדט, וואָס גערענק איך נישט. מסתּמא וועגן דער עצם פּאַסירונג און דערמאַנט די איבעריקע, וואָס שמאַכטן נאָך אין אַרעסט־הויז.

אַט אזוי איז דער פייערלעכער אָפּאַטאָשו־באַנקעט אַרויסגעקומען אַ מאָדנער, אַן אויסטערלישער, באַגלייט מיט פּאַרדרום און צאָרן פֿאַר דער הפּקות, וואָס עס האָט געהערשט אין פּוילן און באַזונדערס כּנוגע צו יידן, וואָס פֿאַר זיי איז לית דין ולית דיין... אגב, די אַלע איבעריקע

ארעסטירטע האָט מען באַפרייט ערשט אין עטלעכע טעג אַרום, און אַ לענגערע צייט זענען געווען ביי יעדן פון אונדז נאָכווייען, אויספאַרשונג נען, נאָכברעגענישן, אונטערזוכונגען א. א. וו. מען איז קוים פֿטור געװאָרן פון דעם אלעם ! . . .

7

אַמפּערנישן און טעטיקייטן

און דערווייל, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס מיר זענען אוועק מיט אונדזער פאַרלאַגס־טעטיקייט גאַר־ווייט און האָבן באַוווּזן צוציען צו אונדזערע טעטיקייטן אַן אַלץ־ברייטערן קרייז פון שרייבער און קינסט־לער פון פאַרשידענע געביטן און צווייגן און אויך פון אַנדערע לענדער — דערווייל איז די אָרנאַניזאַציע גופא פון דער „קולטור־ליגע“ געשטאַנען אַלץ אויף איין אָרט. דער אָפּגעהאַלטענער שול־צוזאַמענפאַר, ווי אַ גרויסער און וויכטיקער געזעלשאַפֿטלעכער אויטאָריטעט, האָט טאַקע גוט געהייסן אונדזער אַרבעט, געבענטשט אונדזערע צילן און אויפגאַבן, אָבער צוליב די אַלץ־פאַרשאַרפטע פאַרטיי־שטרייטן האָט מען נישט געקאָנט רירן דעם וואָגן פאַראַויס.

און נאָך ווייטערדיקע אונטערהאַנדלונגען, אינטערווענצן און אומ־צאָליקע דינגענישן, האָבן מיר זיך אַרומגעזען, אַז מיר וועלן ווייט נישט אוועק אויף אַט דעם וועג, און מיר האָבן באַשלאָסן פונדאָסניי, איבער די קעפּ פון די בונדישע פירער, צוטראַעטן צו רעאַלע מעשים און אָרנאַניזאַציע־אַגעל אויפבויען די „קולטור־ליגע“ אויף ברייטע און פעסטע געזעלשאַפֿטלעכע יסודות. מיר האָבן איינגעזען, אַז פון דער צענטראַל־ער ייִדישער שול־אָרנאַניזאַציע (צישאַ), וועמען עס איז איבערגעגעבן געװאָרן צו שאַפּן די „קולטור־ליגע“, וועט גאַרנישט אַרויס, ווייל מען האָט דאָרטן אינעווייניק פשוט סאַבאָטירט דעם גאַנצן ענין.

האַבן מיר, נאָך לאַנגע ישוב־הדעת'ן, באַשלאָסן צו גרינדן, אין אַ נאָווינע, אַ נייע קערפערשאַפֿט, וואָס האָט געטראָגן אַ שפּאַגל־נייעם נאָװ

מען „איניציאטיוו-גרופע“ קולטור-ליגע“. אָט די „איניציאטיוו-גרופע“ האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַן אייגענעם אָרגאַן, — „קולטור“ — חודש-זשורנאַל, אַרויסגעגעבן דורך דער איניציאטיוו-גרופע קולטור-ליגע, זואַרשע. דער ערשטער נומער איז אַרויס גאַנצעמבער 1922, דער צווייטער — דעצעמבער 1922. יעדער נומער האַלט 64 זייטן פון גרויסן פאַרמאַט, און האָט פאַרמאַנט פאַרשידנאַרטיקן אינטערעסאַנטן שטאַף, — אַרטיקל-לען, אָפּהאַנדלונגען, נאָטיצן, באַריכטן, פּראָיעקטן און פאַרשלאַגן, ווי אויך פּאָלעמישע נאָטיצן מיט די קעגנער און דערצו — כּראָניק וועגן קולטור-טעטיקייטן אַרום דער „קולטור-ליגע“ און איבער דער יידישער קולטור-וועלט.

אונדז גייט איצט נישט אין איבערגעבן אויספירלעך וועגן דעם זשורנאַל גופא, פאַר אונדז זענען וויכטיק, צוליב דער געשיכטע פון די פאַרהעלטענישן וואָס האָבן געהערשט אין יענער צייט צווישן די „צדדים“ און כּדי צו באַלייכטן דעם גאַנג פון דער אינטערעסאַנטער און וויכטיקער קולטור-באַוועגונג, וואָס האָט געהאַט אויסצושטיין אזוי פיל שטערונגען אויף דעם וועג פון איר רעאַליזירונג.

אינעם ערשטן נומער „קולטור“ איז פאַרעפנטלעכט אַ לענגערער קאָמוניקאַט פון דער „איניציאטיוו-גרופע“, וואָס גיט אונדז אַ באַגריף פון דעם קאַמף, פון די הינטער-קוליסן-שטערונגען, וואָס די נייע איני-ציאטיוו-גרופע האָט געהאַט אויסצושטיין און פון די אויפגאַבן, וואָס זי האָט זיך געשטעלט. „פאַריקע וואָך — ווערט געזאַגט — האָט זיך אין זואַרשע געבילדעט אַן „איניציאטיוו-גרופע“ צו אָרגאַניזירן אין פּוילן אַ יידישע „קולטור-ליגע“. אין משך פון די לעצטע אַנדערהאַלבן יאָר האָט מען אין זואַרשע אַ סך געטראַכט, זיך באַמיט און געפירט אונטערהאַנד-לונגען וועגן גרינדן אַ „קולטור-ליגע“. עס איז שוין געווען אַ „צייטוויי-ליקער קאָמיטעט“, און „אָרגאַניזיר-גרופע“ און אַן „אָרגאַניזיר-קאָמיסיע“. אָבער דערפון איז גאָרנישט אַרויסגעקומען: קיין „קולטור-ליגע“ איז נאָך אין פּוילן נישטאַ, הגם איר נויטווענדיקייט פילט זיך דרינגענדיק אויף אַלע געביטן פון אונדזער קולטור-אַרבעט“.

„די סיבה איז — ווערט ווייטער געזאַגט — דער שטרייט צווישן די ריכטונגען וועגן דעם וועג, ווי אזוי די „קולטור-ליגע“ זאָל אָרגאַניזירט זוערן“.

און עס גייט אן אויספירלעכע אויפקלערונג פון די חילוקי־דעות:
 „לויט איין ריכטונג קאָנען אין דער „קולטור־ליגע“ אריינגענומען ווערן
 נאָר מיטגלידער פון די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַראַינע, און געגרינדעט דאָרף
 זי ווערן אויפן וועג פון צונויפריידעניש צווישן די מאַסן־פּאַרטייען.“
 „לויט דער צווייטער ריכטונג — דאָרפן די יידישע מאַסן זיין אָרגאַניזירט
 אַרום זייער קולטור־שאַפן און קולטור־געביטן פונקט אזוי זעלבשטענ־
 דיך, ווי זיי זענען אָרגאַניזירט אַרום זייערע פּראָפּעסיאָנעלע אינטערעסן.
 אָדער קאַנסום־אינטערעסן. די קולטור־אָרגאַניזאַציע פון די יידישע מאַסן
 דאָרף זיך געפינען אין שטענדיקן קאַנטאַקט מיט די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַר־
 איינע, קאָאָפּעראַטיוון און ד. גל., זי דאָרף אָבער זיין אויטאָנאָם, טאָר
 נישט ווערן בלוז אַ צונאָב, אַ מין קאָמיסיע, נישט ביי די פּראָפּ. פּאַר־
 איינע און נישט ביי די פּאַרטייען. דעריבער מוז די „קולטור־ליגע“ פון
 אָנהויב אָן אָרגאַניזירט ווערן אויפן ריין־פּערסאָנעלן פּרינציפּ. און אין
 איר דאָרפן אַריינגענומען ווערן אַלע, וואָס שטייען אויפן באַדן פון דער
 מאָדערנער יידישער מאַסן־קולטור, אַלץ איינס צו וועלכער פּאַרטיי זיי
 זאָלן נישט געהערן, אויך אַפילו ווען זיי שטייען אויסער יעדער פּאַרטיי.“
 און ווייטער באַטאָנט דער קאָמוניקאַט דעם שאַרפן אונ־
 טערשייד צווישן דער ערשטער און צווייטער ריכטונג: „די קולטור־
 ליגע — האָט געהאַלטן די צווייטע ריכטונג, דאָס מיינט די קולטור־
 ליגיסטן — דאָרף זיין אַ קאָנצענטראַציע פון אונזערע קולטור־כוחות,
 און דער פּאַרטיי־פּרינציפּ טראָגט לכתחילה אַריין אַ שפּאַלטונג, ער שליסט
 אין אַ גרויסער מאָס אויס פון אַקטיווער אַרבעט און אָנפירונג אומפּאַר־
 טיילישע קולטור־טוער. די צאָל טוער פון יעדער פּאַרטיי, וואָס ווערן
 צוגעלאָזן צו אַרבעט און אָנפירונג, איז נישט פּראָפּאַרציאָנעל צו דער
 צאָל קולטור־כוחות, וואָס די פּאַרטיי־פּאַרמאָנט, נאָר צו איר אַלגעמיינער
 פּאָליטישער וואָג, און די פּאַרטייען טראָגן, נישט ווילנדיק, אַריבער אין
 דער קולטור־אָרגאַניזאַציע זייערע אַלגעמיינע פּאָליטישע שטרויטיקייטן,
 וואָס האָבן צו דער „קולטור־ליגע“ קיין שום שייכות נישט...“
 און עס ווערט ווייטער איבערגעגעבן, אז „די אָנהענגער פון פּער־
 סאָנעלן פּרינציפּ זענען אין דער לעצטער צייט געגאַנגען אויף אַלע קאָמ־
 פּראָמיסן; זיי האָבן אַפילו מסכים געווען אינגאַנצן צו פּאַרבוין זייער
 פּרינציפּ און צו בויען די „קולטור־ליגע“ אויפן יסוד פון זייערע קעג־

נער, „אבי עם זאל עפעס געטון ווערן“. אבער „די לאנגע פראקטיק האָט באַוווּזן, אַז די אַלע פּשרות און הנחות האָבן צו קיין רעזולטאַטן נישט געבראַכט, אַז אויפן פּרינציפּ פּון אינטערפּאַרטייאישע צונויפּריידענישן קאָן מען קיין „קולטור-ליגע“ נישט בויען. העכער אַ יאָר איז אַזועס אין אונטערהאַנדלונגען, ביז עס האָט זיך ווי עס איז איינגעגעבן צונויפּשטעלן אַן אָרגאַניזיר-קאָמיסיע, וואָס איז געווען דורכאויס אַן אינטערפּאַרטיי-אישע. העכער 4 חדשים האָט די אָרגאַניזיר-קאָמיסיע עקזיסטירט און האָט גאַרנישט אויפגעטון, אפילו גאַרנישט אָנגעהויבן צו טון. זי האָט נישט געשאפן קיין אפּאַראַט, נישט ווערברט קיין מיטגלידער, נישט געעפנט קיין איינציקע אָפּטיילונג, נישט געגרינדעט קיין איינציקן אַנשטאַלט. נאָך מער — אין אַ משך פּון 4 חדשים האָט זי אפילו קיין איין פּלענאַרע זי-צונג נישט געהאַט, און די שולד פאַלט נישט אויף פּערוואַנען אָרער גר-פעס, שולדיק איז דער פּאַלשער פּרינציפּ, אויף וועלכן מען קאָן קיין זאך נישט בויען“.

„דאָס אַלץ — ווערט דערקלערט — האָט געצווונגען די אָנהענג-נער פּון פּערסאָנאַלן פּרינציפּ, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דער אינ-טערפּאַרטייאישער אָרגאַניזיר-קאָמיסיע, זיי זאָלן פּון דאָרטן אַרויסטרעטן, און צוזאַמען מיט אַ פּאַר צענדליק חברים, טוער אויף אַלע געביטן פּון דער מאָדערנער יידישער קולטור, וואָס שטייען אויפן זעלבן פּרינציפּ, גרינדן אַ נייע איניציאַטיוו-גרופּע“.

דער קאָמוניקאַט איז געווען געהתמעט, אין נאָמען פּון אָרגאַניזיר-קאָמיטעט, פּאַרויצער — ד"ר מ. זילבערפּאַרב, סעקרעטאַר — ח. ש. קאזדאן.

אין דער איניציאַטיוו-גרופּע זענען אַריין צווישן אַנדערע (לויט דער רשימה אינעם ערשטן נומער „קולטור“): י. אַפּאַמאַשו, פּרץ הירשביין, י. זינגער, ב. רובשטיין, ד"ר יוסף קרוק. מלך ראַוויטש, מענדל עלקין, הענעך איש, נחמן מייזל, א. גאַלאַמב, ד"ר י. רובין, ראָזע סימכאוויטש, מ. שור, מ. פּרוינד, יצחק גיטערמאַן, י. ווערניק, זלמן מייזנער, מ. שניאור, מ. קאַרעצקי, משה רודינאָו א. א. די אויספיר-ביראָ איז באַשטאַנען פּון: ד"ר משה זילבערפּאַרב, א. ליטוואַק, ח. ש. קאזדאן, ד"ר י. שיפּער, שלמה מענדעלסאָן, מ. מענדעלסבערג, ז. מלמד.

יעדער נאָמען, וואָס איז דאָ אויסגערעכנט, רעדט גאַנצקלאָר וועגן

דעם כאראקטער און ריכטונג פון דער „קולטור-ליגע“. ס'וואָלט פאַרנומען צופיל אָרט צו געבן כאראַקטעריסטיקעס פון יעדן איינעם פון די באַ- טייליקטע, אויסער די עטלעכע באַוווסטע נעמען.

עס איז אין דעם קאָמוניקאַט, ווי אויך אין די באַריכטן, וואָס זענען פאַרעפנטלעכט אין נומער, אויסגערעכנט אַ גרויס צעטל פון פאַרשידענע טעטיקייטן, וואָס זענען אָנגעמערקט געוואָרן, און עס זענען שוין אויך דאָ באַריכטן פון אונטערנעמונגען און פאַרזאַמלונגען, וואָס די „איני- ציאַטור-גרופע“ האָט שוין אַראַנזשירט אין וואַרשע און אין אַנדערע שטעט. עס זענען שוין אַרגאַניזירט געוואָרן עטלעכע סעקציעס, ווי פּאָלקס- אוניווערסיטעט-סעקציע, אַ מוזיק-סעקציע, אַ רעדאַקציע-סאַלעגיע, עס זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן פּלענער פאַר קאַמער-אַוונטן, פאַר עפנט- לעכע אַרויסטרעטונגען, פאַר קולטור-אַוונטן, פאַר אינטימע ליטעראַרישע שמועסן א. א. וו. עס איז אוועק אַ פיבערדיקע אַרבעט, עס זענען אָנגע- קניפט געוואָרן פאַרבינדונגען און באַציאונגען מיט ניויאָרק, מיט אַר- נענטיגע, מיט ליטע, ווו עס זענען געמאַכט געוואָרן פרווון צו שאַפן דאָרטן „קולטור-ליגע“-אַרגאַניזאַציעס.

אינעם ערשטן נומער „קולטור“ האָבן מיר געהאַט פּאָלגנדיקע אַר- טיקלען: „וואָס ווילן מיר?“ — אַ לייטאַרטיקל, ווו מיר האָבן אויסגע- רעכנט אונדזערע אויפגאַבן און קאָנקרעט אָנגעצייכנט די נאָענטע טעטי- קייטן. דערנאָך קומען: „פּראָלעטאַרישע קולטור“ — א. ליטוואַק; „ספּקות פון אַ פאַרשול-טוער — ראַזע סימבאָוויטש; דער פּאָלקס-לערער און די קולטור-בויאונג — ח. ש. קאזדאַן; אויף פּערסאָנאַלע אָדער פאַרטייאַר- שע יסודות — ד"ר מ. זילבערפאַרב; אונדזער קולטור-אַטמאָספּער — ש. מענדעלסאָן; זעלבסבילדונג — ח. זעלדעס; אונדזער טעאַטער — מ. עלקין; נאָכאַמאָל קולטור און פאַרטיי — ח. קאזדאַן; וועגן אַ יידישער הויך-שול — א. גאַלאַמב; אַ ניי בוך וועגן טעאַטער — נ.מייזלי; מוזיק- סעקציע ביי דער קולטור-ליגע — מ. קארעצקי; פאַרן יידישן וויסנשאַפּט- לעבן בוך — ב. רובשטיין; וועגן אַ קולטור-אויפגאַבע — ע. קארמאַן; דערנאָך קומען נאָטיצן, באַריכטן, קולטור-כראַניק, אַן אָפּטיילונג „וואָס מען שרייבט“ א. א. וו.

אינעם צווייטן דעצעמבער-נומער זענען אויסער די פריערדיקע צוגעקומען פּאָלגנדיקע שרייבער: ס. דובנאָו-ערלעך; לעאָ קעניג, ח. ראַ-

געווען אמאל א לעבן

פאלאָוויטש (פון ליטע), און א קולטור־כראָניק און פּאַלעמישע נאָטיצן. עס קומען אויך קוויטירונגען פון אַרײַנגעפלאָסענע סומעס, די נעמען פון די מנדבים לטובת דער „קולטור־ליגע“. עס איז אויפגעזאמלט אַ סומע פון איבער צוויי מיליאָן מאַרק. וואָס עס האָט באַטייט אָט די גרויסע סומע פון גאַנצע זיבן ציפערן, קאָן מען זיך פאַרשטעלן, ווען מען נעמט אין אַכט, אַז אַ נומער „קולטור“ האָט געקאָסט אין פאַרקויף 900 מאַרק, און דער צווייטער נומער — 1.600 מאַרק.

ס'וואָלט כדאי געווען אויסצורעכענען די פּולערשימה פון די ביישטייערער כדי צו ווייזן, אויף וועמענס פלייצעס דער נייער גלגול פון דער „קולטור־ליגע“ האָט זיך געהאַלטן אין דער ערשטער צייט. עס זענען דאָ חודשלעכע ביישטייערונגען, ווי אויך איינמאַליקע. צווישן די ביישטייערער און מיט־גלידער האָבן מיר אַ גרויסע צאָל יידישע שרייבער און זשורנאליסטן, צווישן אַנדערע — ה. ד. נאָמבערג, ד"ר י. שיפער, זלמן ריווען, ראובן יוקעלסאָן, ב. זינגער, ז. סענאַלאָוויטש, ש. ראָזענפעלד, אברהם זאָק, ה. ל. זשימניצקי, אברהם גאַלדבערג, ב. מיכאַלעוויטש, יהושע פּערלע, בערל לאָקער, יוסף טונקעל, י. אַפּאַטשעו, י. יאַשונסקי, פּרײַז מאַרקיש, מלך ראָד וויטש, הערשעלע, פלאַקסער און נאָך און נאָך. עס זענען אויך דאָ די יידישע קינסטלער, מוזיקער, לערער, פּאַליטישע און געזעלשאַפטלעכע טוער פון פאַרשידענע לאַגערן. עס האָבן אויך אַרײַנגעטראָגן זייער האָר־נאָר אַר פאַר זייערע אַרבעטן אין דער „קולטור“ נ. מייזל, ח. ש. קאזדאָן, מ. זילבערפאַרב, ע. קארמאַן א. א. די רשימות ווייזן, מיט וואָס פאַר אַן איבערגעגעבנקייט און טרייקייט מען איז צוגעטראָגן צו בויען די קול־טור־ליגע אין איר נייער איבערוואַנדלונג.

עס ווילט זיך, בתכלית־הקיצור, איבערגעבן די גייסטיקע יסודות, דעם איינשטעל פון די טוער אַרום דער קולטור־ליגע. זיי זענען אָנגע־צייכנט אין דעם ליטראַטיקל „וואָס ווילן מיר?“, וואָס איז פאַרעפנט־לעכט אין אָנהויב פונעם ערשטן נומער. עס איז דאָס פּראָגראַם, די ריכט־ליניע, און עס דאַרף זיין אינטערעסאַנט אויך פאַר איצט, איבער 25 יאָר, ווי דאָס פּראָגראַם איז אויסגעאַרבעט געוואָרן. מען קאָן נאָך איינ־פון אים פיל לערנען און אַפּלערנען.

לאָמיר טאַקע אַרויסכאַפּן אייניקע אַפּזאַצן, ווי זיי זענען דאָן קאָ־לעקטיוו אויסגעאַרבעט געוואָרן דורך אונדז, די גרופע שרייבער און טוער.

זיי קאָנען אויך איצט דינען פאַר אַ וועגווייזער. ראשית ווערט אָנגעוויזן, אז „דער קאָלעקטיווער געדאַנק פון די יידישע מאַסן איז פאַרנומען מיט פּאָליטישע פּראַגן, מיט פּראַגן פון אונדזער עקאָנאָמיק. אונדזערע קולטור־פּראָבלעמען זענען פּאַרלאָזט, פאַרוואָרפן אין אַ ווינקל“. ווייטער ווערט אָנגעוויזן, אז „אַ מאַסע, וואָס שטייט אויף אַ נידעריקער מדרגה פון קולטור, קאָן נישט דערגרייכן קיין פעסטע פּאָזיציעס אויך אויף אַנדערע געביטן“.

עס ווערט דערנאָך באַטאָנט, אז „יעדער קולטור־טוער ווייטיקט איבער זיי, די קולטור־פּראָבלעמען, אַליין פאַר זיך, ווי אַ ראַבינאָן קרוואַך. יעדע שטאַט, אָפּט אפילו יעדער אַנשטאַלט איז אַן איינזאַם וועלט. קיין גער זאַמלט נישט די דערפאַרונג פון אונדזער גאַנצער קולטור־אַרבעט, קיינער אָרגאַניזירט נישט די דאָזיקע דערפאַרונג, ציט נישט פון איר די נויטיקע פּויעל־יוצאס“.

באַזונדערס ווערט אונטערגעשטראַכן אין דעם לייט־אַרטיקל דער באַטייט פון דער קאַנצענטרירונג און פאַראיינהייטלעכונג פון דער קולטור־אַרבעט. מען מיינט עס נישט „בלויז אין די ראַמען פון איין לאַנד, נאָר אין אַ סך אַ גרעסערן מאַסשטאַב. פּאָליטיש לעבן די יידישע מאַסן אין פּוילן און אין רומעניע, אין ליטע און אין אוקראַינע, אין ווייסרוס־לאַנד און אין לעמלאַנד, אין די פאַראייניקטע שטאַטן און אין קאַנאַדע, אין אַרענטניע און אין דרום־אַפריקע אין באַזונדערע ספּעציפישע באַדינגונגען. די קולטור־אַטמאָספּערע און די באַדינגונגען אָבער פון קולטור אַרבעט זענען אין די אַלע לענדער אַ סך נענטער איינע צו די אַנדערע. אַ סך אַרבעט, וואָס ווערט געטון אין פּוילן, קומט צו נויץ דער יידישער מאַסן־קולטור אין די פאַראייניקטע שטאַטן, און פאַרקערט: עס זענען פאַרראַן אויך אַזעלכע קולטור־ווערטן, וואָס קאָנען געשאַפן ווערן נאָר מיט די פאַראייניקטע כוחות פון אַט די אַלע לענדער“. עס איז איין ברייטע גרויסע קולטור־אַרענע, וואָס „מוז האָבן איין פּעדעראַטיוו־אָרגאַניזירטן קולטור־קאָלעקטיוו“. און דער אויספיר: „עס איז צייט אָנצוהויבן שאַפן דעם צווישן־לענדערישן קאָלעקטיוו פאַר דער יידישער מאַסן־קולטור, צו גרייטן די פאַרביןדונגס־לעמענטן, פון וועלכע ער וועט אויסוואַקסן“.

און אַט די ווערטער, וואָס ווייזן זיך אויס, ווי זיי וואַלטן אין אונז דזערע איצטיקע טעג, פון 1949, געשריבן געוואָרן: „די מאַדערנע יידישע

מאסן-קולטור האָט אַ סך שונאים און קעגנער, וועלכע לױערן אויף יעדן שריט אירן. שונאים פון דעם ברוזשואַז-אַסימילאַטאָרישן לאַגער פון איין זײַט, פון דעם העברעאיש-ציוניסטיש-קלעריקאלן לאַגער — פון דער צווייטער זײַט, קעגנער, אָפּט ברידער-קעגנער פון די עלעמענטן, בײַ וועלכע די קולטור-שאַפונג פון די יידישע מאַסן איז נישט קײן גלױבכאַ-רעכטיקטער טײל פון זײער נאַנצער באַוועגונג, נאָר אַ צוגאַב, אַ טפּל צו דער פּאָליטישער אָדער פּראָפּעסיאָנעלער באַוועגונג, אַ פּאָזיציע פאַר דער אָדער יענער פּאַרטיי אָדער גרופּע, אַ זאַך פון „אױסנוצן“. שאַפן קולטור הײסט אין דער זעלביקער צײַט פירן אַ קולטור-קאַמף. דער „קול-טור-לײגע“ און איר אָרגאַן, די „קולטור“, וועט אױסקומען אין איין האַנט האַלטן געצײג פון בויען, אין דער צווייטער — געווער פון קאַמף.

עס זענען פון גרויס באַטייט די פּאָלעמישע אַרטיקלען און נאָטיצן וואָס זענען פאַרעפנטלעכט אין די צוויי נומערן „קולטור“, זײ וואָרפן אַ לײכט אויף די מעטאָדן, אויף די אומפאַראַנטוואָרטלעכע אַרױסטריטן, וואָס מען לאָזט זיך כּדי צו באַקעמפן אַ אידעאישן קעגנער. עס ווײזט זיך אַרױס, אַז די קעגנער האָבן כּלל נישט געשאַנעוועט די קולטור-לײגע, אירע טוער און צוגעשריבן זײ זאַכן און געדאַנקען, וואָס זענען געווען איר אינגאַנצן פּרעמד. דער זײער טאַקטישער און שטענדיק דזשענטלמענישער ד״ר מ. זילבערפאַרב האָט שוין אויך געמוזט פאַרלירן זײן געדולד, אין זײן אַרטיקל „אויף פּערסאָנאַלע אָדער אויף פּאַרטייאישע יסודות“ ענטפּערט ער זײער שאַרף ב. מיכאַלעוויטשן, וואָס האָט אין דער „פּאָלקס-צײטונג“ אָנגעגריפן די טוער פון דער „קולטור-לײגע“. ד״ר מ. זילבער-פאַרב שרײבט מיט פאַרביטערונג, אַז

„די אַלע באַשולדיקונגען אין אָפּאַרטוניזם, אין קלײנברודער-לעכקײט, שײער נישט אין קאַנטר-רעוואָלוציע, וואָס שײטן זיך און וועלן זיך נאָך שײטן אויף אונדזערע קעפּ — לאָזן מיר פאַרביי. איר זאָגט עס אויף אונדז, און אונדזערע זאָגן עס אויף אײך... מיר וועלן אַרבעטן, אויף וויפּל אונדזערע כּוחות וועלן טראָגן און אונד-זערע מעשים וועלן באַווײזן אונדזער גערעכטיקײט“.

שלמה מענדעלסאָן, אין יענער צײַט אַן אומפאַרטייאישער און אַ שטאַרקער אָנהענגער און טוער אין דער „קולטור-לײגע“, האָט זיך אָפּ-

געשטעלט אויף דער קולטור־אטמאספער אין פארשידענע קרייזן און גע-
ביטן און געמאכט דעם אויספיר :

„דער סך־הכל — א טרויעריקער, קערנדלעך געזונטע, פעס־
טע זענען פאראן. אבער ס'איז נויטיק דער צעמענט, וואָס זאָל פאָר-
בינדן אלץ. די קולטור־ארבעט דאַרף אַ תּיּוּבֵן. אלץ מוז צונויפגע-
בונדן ווערן אין איין גרויסן אָרגאַניזם, אין איין קולטור־קאַלעקט-
טיוו. דאָס איז דער ערשטער שטאַפּל צו אויסבעסערונג.“

אַט אזוי האָבן די פירער אין דער „קולטור־ליגע“ געהאַמעוועט
אויף דעם איין פונקט — צו פאראייניקן אלע קולטור־כוחות, אָרגאַניזירן
די גרויסע יידישע מאַסע פאַר דער יידישער קולטור.
און אויף וויפּל די ענגהאַרציקייט פון די בונדיסטישע טוער האָט
געפירט, איז צו זען פון אַ פּאָר שורות אין די „נאַטיבן“. עס ווערט גע-
שריבן אַט וואָס :

„די „פּאָלקס־צייטונג“ — די צייטונג פון די בונדיסטן —
האַט נישט געדרוקט נישט אינגאַנצן און נישט בקיצור דעם קאָמו-
ניקאַט פון דער אינציאַטיוו־גרופּע, קעגן וועלכן זי איז אַרויס מיט
דריי קנאַקעדיקע אַרטיקלען. מילאַ... אָבער צי וועט עמעצער גלויבן,
אַז די „פּאָלקס־צייטונג“ האָט זיך אָפּגעזאָגט צו געבן אין כראָניק
נאַטיבן אפילו וועגן די צוויי קולטור־אָוונטן פון דער אינציאַטיוו־
גרופּע?“

עס איז באַזונדערס כּדאי צו דערמאַנען, אז פאַרשידענע יידישע
קינסטלער, מוזיקער, פּאָאָסטיקער, זינגער, שוישפּילער האָבן אַרויסבאַוויזן
אַ ספּעציעלע אויפּמערקזאַמקייט דער אַרבעט און ווּקס פון דער אינ-
ציאַטיוו־גרופּע און האָבן מיט אַלע מיטלען אַרויסגעזאָגט און אַרויסגע-
וויזן זייער גרייטקייט צוצולייגן אַ האַנט צו די פאַרשידענע טעטיקייטן.
דער גרויסער פּאָלקס־כאַר פון דעם באַווסטן דיריגענט און מוזיקער
מ. שניאור, וואָס איז געווען טעטיק אין וואַרשע, אָבער אָן דער אויפֿ-
זיכט און שטיצע פון אַ געזעלשאַפּטלעכער אינסטיטוציע, איז אַריבער-
געגאַנגען צו דער קולטור־ליגע און גענומען זיך גרייטן צו עפּנטלעכע
אַרויסטריטן. עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן ספּעציעלע קאַמער־מוזיק

אָוונטן מיט ספעציעלע אַרײַנפֿיר־ווערטער וועגן ייִדישער און מאָדערנער מוזיק. אַ גאָר באַזונדערן צושטייער האָבן דאָן צוגעטראָגן די פֿרעכטיקע זינגערס, משה רודינאָוו און זײַן פֿרוי רות לעוויאַש, וואָס האָבן געגעבן, נאָך אַ לענגערער שטודירונג, משה מילנערס פֿאַרשידענע מוזיקאַלישע שאַפונגען, ווי די באַרימטע פֿרײַסיאָיאַטע, מוזיק געשריבן אויף פֿרעעס צען קינדער־לידער, ווי אויך מילנערס מוזיק אויף ח. נ. ביאַליס „אל הַציפור“, אויף קרילאָווס משל (אין מ. ריוועסמאַנס איבערזעצונג) „דער אייזל און דער סאַלאָווי“, מ. מילנערס פֿאַלקס־ליד „איבער די הויפֿן“ און באַזונדערס „אין חדר“, און אויך דאָס קאַפיטל תהלים „עד אנה ה'“ עס האָט אַקאַמפּאַנירט די זינגער — פֿרײַלין א. עלקין, די טאַכטער פֿון מענדל עלקין. אַ רעפּערטאַט וועגן משה מילנער האָט געהאַלטן דער חזן און מוזיקער א. הירשין. די אָוונטן זענען געווען גאָר אַ נייעס אין דער ייִדישער וואַרשע מיט דעם ערנסטן צוגאַנג, מיט דער פּיעטעט צום מוזיק־קער און מיט דער אַלזײַטיקייט פֿון די מוזיקאַלישע אַרױסטרײַטן. עס איז אויך אַרױסגעטראָטן אויף די קאָנצערטן דער פּיאַניסט נחום נרדי, ער האָט דאָן געהײסן נחום נאַראַדעצקי, — איידער ער איז געפֿאַרן קײַן אַרײַזשׂראַל.

מען דאַרף צוגעבן, אַז משה רודינאָוו און רות לעוויאַש, זײַן פֿרוי, זענען איצט אין ניו יאָרק, ער איז דער חזן פֿון דעם גרויסן עמנואַל טעמפל אין ניו יאָרק, מ. עלקין און זײַן טאַכטער — זענען אויך אין ניו יאָרק און א. הירשין איז אין פֿאַרייניגטן שטאַטן. עס איז אַ באַזונדערע פֿרייד צו קאָנען דערמאַנען מענטשן־קינסטלער, וואָס לעבן און זענען טעטיק אינעם ייִדישן לעבן. צום באַדויערן, איז די צאָל לעבן־פֿאַרבליבענע פֿון יענע צײַטן נישט גרויס!

די מילנער־אָוונטן האָבן שטאַרק אויסגענומען און עס זענען געווען אומעטום באַנייעטערטע אָפּרופֿן. די מילנער־אָוונטן זענען געגעבן גע־וואָרן אין קלענערע און דערנאָך אין גרעסערע זאַלן, און עס איז צום ערשטן מאָל געבראַכט געוואָרן צום ייִדישן עולם די מאָדערנע ייִדישע מוזיק אין דער גלענצנדיקער אויסטייטשונג פֿון צוויי ערנסטע זינגער — משה רודינאָוו און רות לעוויאַש, וועלכע האָבן מיט אַ באַזונדערער פּיע־טעט און יראַת־הכבוד צוגעטראָגן די אַרײַגעלע מילנער־שאַפונגען צו דער מאַסע. משה רודינאָוו האָט ממש פֿאַרגעטערט מילנערן, ער האָט אים

געדענקט פון די יארן, ווען ער, רודינאָוו, איז געווען אַ יונג משוררל אין קיעווער כאָר-שול (בראָדסקי-שול), וווּ אויך משה מילנער האָט גע-זונגען.

לאָמיר דאָ, אגב, איבערגעבן אַ טשעקאָוו פּרט: איך גערענק, מיר זענען אַרויס אַמאָל פון אַ קאָנצערט, אויף וועלכן רודינאָוו-לעוויאש האָבן פּרעכטיק געזונגען. בין איך אַ באַנייסטערטער צוגעגאַנגען צו מ. גוט מאַן, חבר בערל, — אָנגעזעענער טוער פון די „פּאַראַייניקטע“, — און שטאַלץ געפרעגט: „נו, חבר בערל, וואָס זאָגט איר אויף זייער זינגען?“ האָט ער מיך אָפּגעמאַסטן נאָנץ קאַלט און ווי אָפּגעגאַסן מיט קאַלט וואַ-סער מיר האָרט און האַרב געענטפּערט: „מען האָט געהערט די גאַנצע צייט דעם שטומען „עין“ אין זייער זינגען!“ בערל איז געווען אַ גרויסער און פּאַנאַטישער אָנהענגער פון דער נייער אָרטאָגראַפיע, ער האָט עקס-נותריק געקעמפט אין וואַרשע, מען זאָל אַרויסוואַרפן די שטומע „עינס“ און די איבעריקע „היען“, און דאָ קומט מען אויף אַן עפּנטלעכן „קול-טור-ליגע“ קאָנצערט און מען דערלאָנגט אים די לידער מיט שטומע „עינס“ . . .

און נאָך אַ שאַרפע קריטיק האָבן מיר געהאַט, נאָך אַ גרויסער קולטור-אונטערנעמונג אינעם זעלבן „צענטראַל“ טעאַטער אין וואַרשע, אויף לעשנא נומ' 1, וואָס איז דערנאָך צוגענומען געוואָרן פאַר דעם פּוילישן בראַנפּן-מאַנאַפּאַל. אונדזער א. ליטוואַק האָט געהאַלטן שבת אינ-דערפרי אַ רעפּעראַט וועגן דער יידישער קולטור און די אַרבעטנדיקע מאַסן, און דער רעפּעראַט, ווי אַלע מאָל, ווען א. ליטוואַק האָט גערעדט, איז געווען גוט געבויט, פול מיט אינהאַלט, און גלענצענד אַרויסגעבראַכט, אָבער א. פּויגל (י. מ. ניימאַן) אין „היינט“ האָט גאָר געהאַט טענות צום לעקטאָר, הלמאי ער איז געקומען צו דער לעקציע מיט נישט קיין געפּוצטע שיד... ווער עס האָט געקענט א. ליטוואַקן, האָט גוט געוויסט, אז ער האָט קיינמאָל נישט געלייגט קיין אַכט אויף זיין אָנטון, און אפּשר גאָר פאַרקערט, ער איז עפעס ווי בכיוון געווען אין הילוך אָפּגעלאָזט, ווי דערמיט געוואָלט אונטערשטרייכן זיין נאָענטקייט צום אַרבעטער. אָבער א. ליטוואַקן האָט עס שטאַרק פאַרדראָסן, און ער האָט גאַנץ שאַרף דער-נאָך אין זיינע „נאָטיצן“ (אין „קולטור“) אַריינגעזאָגט א. פּויגעלן. א. ליט-וואַק שרייבט אגב: „...דערפאַר שטעלט ער (א. פּויגעל) זיך אָפּ לענגער

אויף דעם, וואָס די פּאָסטע, מיט וועלכער איינער פון די רעדנער „פּוצט די שידך איז נישט פון ערשטן קוואַליטעט“... און ער גיט צו: דער „היינט“ איז אַ רייכע צייטונג, וואָס קאָן זיך דערלויבן אַ לוקסוס צו האָבן אַ ספּעציעלן רעצענזענט אויף די שוך-פּוצער“ . . .

יאָ, אונדזערע אויפטריטן און קאָנצערטן האָבן געמאַכט אַן איינ-דרוק, און עס זענען דערביי געווען אויך פאַרשידענע קוריאָזן, וואָס ווייזן די וואַרשעווער אַטמאָספּער, די קעגנזייטיקע באַצייאונגען און די לעבע-דיקע, אָפּטמאָל-משפּחהדיקע סביבה, וווּ מען האָט זיך, מעשה גוטע בריר-דער, געקריגט און גלייך זיך איבערגעבעטן. מען איז געווען אָפּט-שקאַציש און עס זענען דערביי אויך געווען שפּיצלעך פון ווייסע-חברהניקעס. און דער עיקר — מען איז געווען יונג, און מען האָט דערלויבט זיך אָפּט אַ שטיף צו טון, גלייכצייטיק מיט די וויכטיקע פאַרמעסטן און בונטאַריש-קייטן. נישט אומזיסט האָט איין אויסגאַבע אין לאָדזש געהייסן „יונג-יידיש“, און אַ צווייטע אין וואַרשע — „כאַליאַסטראַ“. און עס זענען זייער טשעקאָווע געווען די הוליאַנקעס, וואָס מען פלעגט פּראַווען אין יענער צייט אין וואַרשע, אין אָטוואָצק, ווען נאָך אַ פּאַר גלעזלעך משקה, איז מען אַרויס פון די כלים און מען האָט געטאַנצט און געהאַפּקעט מיט רעש און געפילדער, געזונגען ביז הייזעריק ווערן. האָט פּרץ מאַרקיש גע-זונגען אויף זיין לירישן טענאַר מיט האַרץ און מיט בענקשאַפט: „איך וויל דיך משקה טייער האַלטן“, אַ לאַנג ליד מיט פּאָלקסטימלעכע פּערזן, וואָס מען פלעגט אין גאַנג פון זינגען דערביי צונעבן און פאַרפאַסן נייע פּערזן. און י. י. זינגער פלעגט אַרויסקומען מיט זיינע פּויליש-זעלנערישע לידלעך, וואָס ער פלעגט זינגען ווי אַ מאַזורקע. און מיין יינגערער בריר-דער, יעקב ע"ה, פלעגט אַרויסקומען מיט זיינע האַרציק-חסידישע און אוקראַינישע יידישע לידלעך, ווי „סערעדו נאַסטיאַ, סערעדו ליובקאַ!“ אָדער איך פלעג אַריינפאַרן מיט „אַמר ה' ליעקב, — נייע באַיום ניקאָוואָ!“ און אזוי ווייטער און ווייטער. יאָ, עס איז געווען אַן אַנדער צייט, — עפעס קומט אויס, ווען מען טראַכט וועגן יענע מערקווירדיקע יאָרן, אַז נישט נאָר אַליין איז מען געווען אויף אַ 26-27 יאָר יינגער, נאָר ווי די גאַנצע וועלט, דאָס גאַנצע יידישע לעבן איז געווען יונג און שטימפּעריש...

* * *

מיר האָבן דאָ אונטערנעפירט אַ ליניע, א מיין הפסקה.
אָט מיש איך איצט און בלעטער די „קולטור“ — דעם חודש-
זשורנאַל פון דער איניציאטיוו-גרופע „קולטור-ליגע“ פון סוף 1922, און
איך האָב אויפגעמישט דאָס בלאַט 59 און איך זע פאַר זיך אַ נאָטיץ
אונטערן נאָמען: „פּראָטעסט פון די יידישע שריפטשטעלער אין וואַרשע
קעגן דער גזירה צו פאַרמאַכן יידישע שולן“.

איך וועל דאָ ברענגען דעם „פּראָטעסט“ אינגאַנצן מיט די אַלע
אונטערשריפטן פון די שרייבער און זשורנאַליסטן אין וואַרשע. אַ גרויסער
טייל פון די אונטערנעשריבענע איז שוין נישט צווישן די לעבעדיקע, פיל
זענען פאַרפייניקט געוואָרן דורך די דייטשע אויסוואַרפן, און אייניקע
זענען איצט צעזויט און צעשפרייט איבער גאָר דער וועלט. מיט 26 יאָר
צוריק האָט מען אַלע געלעבט אין איין שטאָט און עס זענען געווען פּראַגן,
וואָס האָט אַלעמען פאַראייניקט, אַלצאיינס, צי מען האָט זיך באַטייליקט
אין „היינט“, „מאָמענט“, „פּאָלקסצייטונג“ אָדער אין „נאַש פּשענגלאַנד“.
אָט איז דער פּולער טעקסט פון דעם פּראָטעסט :

„די יידישע שריפטשטעלער, פּובליציסטן און זשורנאַליסטן, וואָס
געפינען זיך אין וואַרשע פּראָטעסטירן קעגן דער געוואַלדטאָט, וואָס איז
איצט געשען איבער די יידישע שולן.“

„דורך דעם בילדונגסמיניסטער זענען געשלאָסן געוואָרן אין וואַר-
שע 6 יידישע שולן פאַר יידישע קינדער. דעם ערשטן סעפטעמבער, ווען
טויזנט יידישע קינדער זענען געקומען לערנען אין זייערע שולן, האָבן
זיי געפונען די שולן פאַרשלאָסן. אין דער צייט פון ביטערן עלנט פון
וועלטקריג האָט מען די שולן אָנגעהויבן צו בויען. יידישע פּאָלקסלערער,
אידעאָליסטישע קולטור-טוער, האָבן צייט אַכט יאָר צונויפגעבראַכט ביי
די שולן ליבע, מסירת-נפש און טרייקייט. אייניקע טויזנט קינדער האָבן
צייט אַכט יאָר דאָ געהאַט זייער היים.“

„דורך אַ וועג פון יסורים און מכשולים שלאָגט זיך דורך די נייע
יידישע קולטור, וואַקסט אַרויס פון געטאָ און וואַקסט אַריין אין אייר-
ראָפּע, אין דער וועלט מיט גלייכן ווערט, מיט גלייכן רעכט. די שול איז
דער עלעמענטאַרער יסוד פון דער קולטור. דאָס שליסן און פאַרניכטן
אומברחמנותדיק די זעקס שולן אין דער רעזידענץ, אין סאַמע וואַרשע,
איז אַ ווייטאַנדיקער קלאַפ, איז אַ שרייאַיקער אומרעכט. עס איז באַר-

באריש, אז מיר זאלן בארויבט ווערן אפילו פון דאָס עלעמענטאַרסטע און איינפאַכסטע — אן אייגענע שול פאַר אונדזערע קינדער.

„נישט לאַנג האָבן די בעסטע און ערלעכסטע זין פון פּוילן גע-
קעמפט פאַר איר פּרייהייט, פאַר איר שפּראַך, פאַר איר שול. אַלץ אין
דער וועלט, וואָס ס'איז ערלעך, וואָס ס'איז מענטשלעך, איז געווען מיט
איר און פאַר איר אין דעם דאָזיקן קאַמף. דעריבער איז נאָך שמערצ-
לעכער און ווייטאַנדיקער דער איצטיקער געוואַלדטאַט איבער די יידישע
שולן אין פּוילן גופא.

„דאָס, וואָס ס'איז איצט געשען איבער זעקס קינדער-הייזער, וועל-
כע זענען געשאַפן געוואָרן דורך ליידין און קרבנות, איז קעגן יעדער רעכט,
קעגן יעדן אמת, קעגן יעדן שכל און רופט אַרויס אויפֿרעגונג, פאַרדראָס
און פאַרביטערונג.

„מיר פּראָטעסטירן קעגן דעם, וואָס עס ווערן צעטראַטן מיט די
פּים אונדזערע עלעמענטאַרסטע רעכט, מיר פּראָטעסטירן קעגן דעם דאָר-
זיקן אומרעכט און גוואַלט. די שולן מוזן אַרײַנגעצויגן ווערן אין מלוכהשן
שול-ניעץ. די האַנט, וואָס האָט אכזריותדיק זיך אויסגעצויגן איבער דער
יידישער שול, מוז צוריקגעצויגן ווערן.“

„וואַרשע, דעם 4-טן סעפטעמבער 1922.“

עס זענען אונטערגעשריבן אויפן פּראָטעסט :

י. אָפּטאַטש, אהרן איינהאַרן, ב. אייסוראַוויטש, הנוך איש, יעקב
אפּענשלאַג, א. מ. אפּעלבוים, מ. בירנבוים, ש. ביבער, אורי צבי גרינ-
בערג, אברהם גאַלדבערג, ש. גילינסקי, רפאל גוטמאַן, ש. הירשהאַרן,
דעפּוטאַט אפּאָלינאַרי האַרטגלאַס, הערשעלע, מנחם מענדל הורוויץ, ש.
וואַלקאוויטש, ד"ר מיכאַל ווייבערט, עוזר וואַרשאַווסקי, ש. וואַגמאַן, י. י.
זינגער, ה. ל. זשיטניצקי, ב. זינגער, ד"ר משה זילבערפאַרב, גרשון זי-
בערט, י. ח. זאגאַראַדסקי, י. י. טרונק, ש. י. יאַצקאַן, א. ל. יאַקובאוויטש,
יוסף לעשצינסקי, יצחק לעוו, ד"ר גרשון לעווין, פּרץ מאַרקיש, נחמן
מייזלי, שלמה מענדעלסאָן, ב. מיכאַלעוויטש, ל. מלאך, ז. מלמד, י. מ.
נימאַן, ז. סעגאַלעוויטש, יהושע פּערלע, נח פּרייזצקי, צבי פּרייזצקי,
אשר פּערלמאַן, ל. פינקלשטיין, יעקב פאַט, י. י. פּראַפּוס, ד"ר י. ב. ציפּור,
אהרן צייטלין, הלל צייטלין, אַלחנן צייטלין, א. קליינמאַן, ד"ר מ. קאַני-
בער, א. קאַנאַנאווסקי, ח. ש. קאַזדאַן, ד"ר יוסף קרוק, ב. קאַרליניוס,

אלטער קאציונע, ישראל רובין, א. ראזענפעלד, דעפ. חיים ראסנער, פועה ראקאווסקי, בנציון רובשטין, נתן שוואלבע, י. שווייגער, ד"ר יעקב שאצ"ק, שמעון שפיגעל, ד"ר יצחק שיפער.

און אָט איז דער קורצער און טראַגישער סך־הכל פון אָט די 68 יידישע שרייבער, פובליציסטן און זשורנאליסטן, וואָס זענען דאָ אויס־גערעכט.

פון די 68 חברים און פריינד זענען 20 אומגעקומען דורך די דיי־טשע בעסטיעס, 18 זענען געשמאָרבן פאר דער היטלער־אָקופאציע אין פוילן, 3 געשמאָרבן אין אמעריקע, און דריי אין דרום־אפריקע, אין פראַנקרייך און אין ראַטן־פּאַר־באַנד.

אָט אזוי האָט דאָס לעבן געפירט און דערפירט אַ לעבעדיקן אַקטיוון, טעטיקן יידישן ישוב צו אזא טראַגיש־קליינער צאָל!
וואָס קאָן זיין מוראדיקער און טראַגישער און גרויזאָמער!

ביכער־פּראָדוקציע, ביבליאָטעקן און לייענער

וויילן מיר מעסטן די קולטור־הויך, די קולטור־באָדערפענישן פון אַ לאַנד, פון אַ מאַסע, דארפן מיר אָנקומען צו דער גרויס און פאַרנעם פון דער ביכער־פּראָדוקציע, פון דער צאָל ביבליאָטעקן און זייערע לייענער. אוודאי האָבן דערביי אויך פיל וואָס צוזאָגן די מאַטעריעלע באַדינגונגען פון די פּאָלקס־מאַסן, די פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן איר נעם לאַנד, דער אַלגעמיינער צושטאַנד פון דערציאונג און בילדונג, דאָס אָרט און די ראַלע פון דער פרעסע, פון די קולטור־אָרגאַניזאַציעס, פּראָ־פעסיאָנעלע פאַראיינען, דאָס טעאַטער און אזוי ווייטער.

מיר ווילן אין דעם דאָזיקן בוך וואָס־ברייטער אַרויסברענגען דאָס יידישע קולטור־שאַפּערישע לעבן פאַר דער צייט צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, פון יאָר 1921 ביז דעם גרויליקן און ברוטאַלן אָנפאַל פון די היטלעריסטישע באַנדעס — אין יאָר 1939. וועלן מיר, אויף וויפֿל עס

לאָזט זיך, אַרויסכאַפּן פון דאָ און דאָרטן מאַטעריאַלן, ציפּערן און פּאַסטן, וואָס זאָלן אונדז העלפּן אויפּשטעלן אַ וואָס-גאַנצער בילד פון דעם יידישן פּוילן אין יענער צייט.

מיר האַלטן נאָך אלץ ביי די יאָרן 1921-1923, ווען דאָס יידישע קולטור־לעבן האָט זיך אָנגעהויבן צו סטאַביליזירן און גענומען זיך אויסצוגעשטאַלטיקן און צו באַקומען אַן אייגענע פּיזיאָנאַמיע. און ווידער אַמאָל מוזן מיר איבערחזרן אונזער באַוואָרעניש, אַז מיר קאָנען נישט און ווילן נישט געבן אַן אויסשעפּנדיק בילד פון אַלע ווינקלען און געביטן פון דעם יידישן לעבן אין פּוילן, נאָר איך גיב בעיקר די ווינקלען און געביטן, וואָס זענען מיר גענטער באַקאַנט געווען און אין וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו זיין טעטיק און מיטבאַטייליקט.

קודם כל וועגן דער יידישער ביכער־פּראָדוקציע אין פּוילן, — אין בעיקר די ביכער־פּראָדוקציע אין דער יידישער שפּראַך פאַר די עטלעכע יאָר — 1921, 1922, 1923 — די יאָרן, ווען מיר איז אויסגעקומען אין דעם זשורנאַל „ביכער־וועלט“ צו זאַמלען די רשימות פון ביכער, רעגיס־טריזן און דערנאָך קלאַסיפּיצירן זיי און מאַכן די נויטיקע אויספירן. איך האָב אין מיינע רשימות און אָפּהאַנדלונגען דאָן כּסדר אָנגעווויזן, אַז די ציפּערן און סך־הכלען זענען ווייט נישט קיין פּולע און גאַנצע. קודם כל איז נישט געווען קיין אינסטיטוציע, וואָס זאָל צווינגען אַלע פּאַרלענער, זיי זאָלן צושטעלן אַלע, אָן אויסנאַם אויסגאַבעס. ווייניקע פּאַרלענער האָבן, כּדי אויסצומיידן האַנאַראַר, געדרוקט און איבערגעדרוקט ווערן און נישט אָנגעווויזן דאָס יאָר, די דאַטעס. אייניקע פּאַרלענן האָבן כלל נישט געהאַלטן פון „אַזעלכע נאַרישקייטן“ ווי ביבליאָגראַפיע, סטאַ־טיסטיק. דערצו זענען אויף אייניקע ביכער, וואָס זענען אַרויס אין מיטן זומער, שוין געשטעלט געוואָרן דאָס קומענדיקע יאָר, הגם עס זענען נאָך געווען עלעכע חדשים ביזן ניי־יאָר. אין מיינע רשימות זענען אַרײַן אויך ביכער, וואָס זענען דערשינען אין סאָוועט־פּאַרלאַנד, אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער. אָבער די ידיעות וועגן זייערע אַרויסגעבערישע טע־טיקייטן זענען געווען ווייט נישט קיין פּולע. דעריבער קומט אויס (מסתמא אומגערעכט), אַז אין פּוילן זענען דערשינען פיל מער ביכער ווי אין יענע אַנדערע לענדער, ווייל פון פּוילן האָט מען דאָך געקראָגן מערערע און פּולערע ידיעות וועגן דער בוך־פּראָדוקציע ווי וועגן די אַנדערע לענדער.

נאך אַט די עטלעכע פאַרבאַמערקונגען קאָן מען גיין ווייטער און איבערגעבן די ציפערן, צאָלן און אויספירן פון די ערשטע דריי יאָר (1921-1923).

פון די פאַרעפנטלעכטע, נישט גאָר פולע, ידיעות איז אויסגעקור מען, אז אין לויף פון די פאָר יאָר זענען אין פּוילן אַרויס אַרום 70 פּראָז צענט פון דער אַלגעמיינער צאָל דערשינענע יידישע ביכער אין דער וועלט. פון די 418 יידישע ביכער, וואָס זענען אַרויס אין יאָר 1921, זענען אַרויס אין פּוילן — 294 ביכער, פון די 425 אין יאָר 1922 — איז אין פּוילן אַרויס 286 ביכער, און פון דער צאָל 364 אין יאָר 1923 — איז אויפן השבון פון פּוילן אויסגעפאלן 285 יידישע ביכער.

דאָס מיינט, אז אין די יאָרן האָט דאָס יידישע פּוילן אַרויסגע־געבן יעדעס יאָר אַ 300 יידישע ביכער. אין דעם קומען נישט אַרײַן, ווי געזאָגט, אייניקע ווערק, וואָס זענען איבערגעדרוקט געוואָרן און זענען נישט אַרײַן אין השבון א. א. וו. דאָס איז אַ זייער גרויסע צאָל, ווען מען נעמט באַזונדערס אין אַכט די קלאַגעדיקע מאַטעריעלע לאַגע פון די יידישע מאַסן אין פּוילן אין יענע יאָרן, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין מענלעכקייט צו קויפן גרעסערע צאָלן און טייערע ביכער. מען דאַרף אויך נעמען אין באַטראַכט, אז דער פיפֿל־דעליעה האָט אין יענער צײַט אַרײַנגעשיקט פון דער יידישער אַמעריקע גרעסערע טראַנספּאָרטן יידישע ביכער, וואָס זענען פּונאַנדערגעטיילט געוואָרן אָן געלט איבער די פּאָר הונדערט יידישע געזעלשאַפטלעכע און אַרבעטער־ביבליאָטעקן, און דערמיט נישט־ווילנדיק פּאַרקלענערט די פּאַדערונג אויף דעם אייגענעם בוך אין פּוילן, פאַר וועלכן מען האָט באַדאַרפט צאָלן געלט.

פון דער אַנדערער זײַט דאַרף מען געדענקען, אז צוליב דער נידע־ריקער וואַליוטע אין פּוילן און צוליב דער ביליקייט פון די דרוק־פּרייזן, זענען געדרוקט געוואָרן אין אַט די יאָרן ביכער פון אַמעריקאַנער יידישע שרייבער, וואָס זענען אין גרעסערע צאָלן געשיקט געוואָרן קיין לעטלאַנד, ליטע, רומעניע און אויך קיין אוקראַינע (קיין קיעוו און כאַרקאָוו — דורך דער אוקראַינישער אַמבאַסאַדע — דער פּאַרשטייער אין וואַרשע איז דאָן געווען סאַניאַ כּורגין, מיינער אַ גוטער פּריינט, — זײַן געהילף — מ. מאַנידסאָן).

אז די צאָל פון אַ 300 ביכער אַ יאָר איז אַ לײַטישע, אַ גרויסע, איז

געווען אמאל א לעבן

גענוג צו זאָגן, אז ביי היינטיקן טאָג, אין די לעצטע יאָרן, דערשיינען אין דער גרויסער יידישער אַמעריקע, ווען די יידישע אייראָפּע געפינט זיך אין איר נאָך-מלחמהדיקן חורבן-צושטאַנד, ווייט נישט קיין 150 ביכער אַ יאָר. עס איז וויכטיק דערביי צו באַטאָנען, אז די גרעסטע צאָל ביכער זענען דערשינען דורך פּאַרלענער, און דורך פּריוואַטע פּאַרלענער. אַ יידיש בוך איז געווען אַ סחורה, אַ סחורה עובר לסוחר, וואָס האָט אַריינגע-בראַכט ריוח.

חויז דעם זענען אין פּוילן דערשינען ביכער נישט בלויז פון „שיר-נער ליטעראַטור“, וואָס דאָס איז געוואָרן דער עיקר געביט ביי אונדז, אין דער יידישער אַמעריקע, וווּ די יידישע ליטעראַטור איז רעדוצירט געוואָרן כמעט צו אַ בעלעטריסטיק-ליטעראַטור, צו אַ מעשה-ביכל . . . עס וואַרפט זיך אין די אויגן די גרויסע צאָל איבערגעזעצטע ביכער, פון אַנדערע שפּראַכן, — אַ זאך, וואָס איז איצט כמעט נישט בנמצא ביי אונדז. אין די יאָרן 1922 און 1923 זענען אַרויס 130 איבערגעזעצטע ביכער, — אַ גרויסע צאָל — פון מאָדערנע שרייבער. דאָס ווייזט, אז מיר האָבן געהאַט פאַר זיך אַ ליענער, וואָס האָט זיך אין אַ גרויסער מאָס אויסגעלעבט אין דער יידישער שפּראַך און וואָס האָט דורך יידיש זיך באַקענט מיט דער וועלט-ליטעראַטור.

און נאָך אַ זאך: עס זענען דערשינען אין פּוילן אין די עטלעכע יאָר צו 25 און מער דראַמאַטישע ווערק, אַ צאָל פון זיי איבערגעזעצט פון אַנדערע שפּראַכן, — אַ זאך, וואָס איז איצט כמעט נישט בנמצא ביי דראַמאַטורגיע, אויסגערונען אין דער ביכער-פּראָדוקציע. און וואָס מען דאַרף באַזונדערס אונטערשרייבן — איז די פּינע צאָל לערן-ביכער און קינדער- און יונגט-ליטעראַטור, — איבער 25 און 30 לערנביכער און איבער 40-45 קינדער-ליטעראַטור. אויך אין דעם אָפּשניט האָט דאָס יידישע פּוילן געהאַט פאַר זיך אַ גוטן באָדן, גאָרנישט אין פּאַרגלייך אַ בעסערן ווי ביי אונדז אין דער יידישער אַמעריקע.

מען דאַרף נאָך צוגעבן, אז אין יענער צייט, אין די יאָרן 1922-1923, האָבן מיר געהאַט אין יידישן פּוילן אויסער די 14-15 טעגלעכע יידישע צייטונגען, אויך 30 וועכנטלעכע צייטשריפטן. די דרוק-פּראָדוקט ציע אין דער יידישער שפּראַך איז געווען אַזויאַרום אַ זיער גרויסע, און בפרט, ווען אין דער זעלבער צייט האָבן אייניקע פּאַרלאַנגן אויך אַרויס-

געגעבן ביכער אין העברעאיש, רעליגיעזע און רומ'ל ספרים — תנ"ך, גמרא'ס, ספריימוסר, סידורים, מחזורים, תחינות, סליחות, הגדות, טאג'ד און וועכנטלעכע קאלענדארן מיט שטיקער ליטעראטור, וויצן, ביאָר גראַפיעס, דערקלערונגען א. א. וו.

צו דער צאָל אַרויסגעגעבענע ביכער אין פּוילן דאַרף מען צוגעבן די שיין געדרוקטע ביכער, וואָס מען האָט אין יענע יאָרן, אין 1921, 1922, 1923, אָנגעהויבן צו דרוקן אין בערלין. צו יענער צייט זענען מיט דער הילף און באַטייליקונג פון די שרייבער בעל־מחשבות, נ. שטיף, בער־טאָלדי־לאַצקי, דוד בערגעלסאָן, מ. וויינרייך, ע. קארמאן און אַנדערע געגרינדעט געוואָרן נייע יידישע פּאַרלאַנג, ווי „וואַסמאַס“, „כלל־פּאַרלאַנג“, „ליטעראַרישער פּאַרלאַנג“, וואָס האָבן אַנטוויקלט אַ גאַנצ־לעבעדיקע אַרויסגעבערישע טעטיקייט. די ביכער זענען אין באַדייטנדיקע צאָלן פּאַר־שפּרייט געוואָרן אין פּוילן.

און דערצו דאַרף מען צוגעבן, אז יידישע ביכער, און באַזונדערס לערנביכער, זענען געדרוקט געוואָרן אין עמלעכע טויזנט עקזעמפּליאַרן. דאָס זעלבע אויך י. אָפּאַטאַשוס „אין פּוילישע וועלדער“. און שלום אַשם ביכער זענען געדרוקט געוואָרן אין מערערע טויזנטער עקז' (ווי „קידוש השם" און „כישופּמאַכערין פון קאַסטיליען" און דערנאָך אויך זיין „מאַטקע נב").

און ווי האָט מען געהאַלטן מיטן יידישן ביבליאָטעק־וועזן אין

פּוילן ?

עס זענען פּאַרבליבן אייניקע ציפּערן און מאַטעריאַלן, וואָס ווייזן, אז אויך אויפן געביט פון ביבליאָטעקן האָבן די יידישע מאַסן אין פּוילן אַרויסבאַוויזן פיל אַקטיוויטעט.

אין יאָר 1921 האָט איינע אַ יידישע אינסטיטוציע, וואָס האָט זיך פּאַרנומען מיט סובסידירן די יידישע ווירטשאַפּטלעכע און קולטורעלע אַרבעטער־אַנשטאַלטן, דורכגעפירט אַן אַנקעטע צווישן די יידישע אַרבע־טער־ביבליאָטעקן. עס האָבן געענטפּערט אויף דער אַנקעטע 48 שטעט פון קאָנגרעס־פּוילן, וואָס האָבן פּאַרמאָנט 66 יידישע ביבליאָטעקן. ווי מיר זען, האָט די אַנקעטע און אירע ציפּערן אַריינגענומען בלוין אַ טייל פונעם יידישן פּוילן. ווייזט זיך אַרויס, אז פון די 66 ביבליאָטעקן זענען אַ 60 אויפגעקומען נאָכן פּאַלן פון דער צאַרישער רעגירונג. ערשט די

לעצטע עטלעכע יאָר איז געשאפן געוואָרן די מעגלעכקייט, אז די פּאָלקס-
און אַרבעטער-מאַסן זאָלן עפענען ייִדישע ביבליאָטעקן אויך אין די קליינע
שטעטלעך.

די 66 ייִדישע אַרבעטער-ביבליאָטעקן אין קאָנגרעס-פּוילן האָבן צי
יענער צייט, 1921, פאַרמאָגט 67 טויזנט ביכער, — פון דעם — ייִדישע
ביכער 45,460, — דאָס מיינט — א 68 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער
צאָל ביכער. פּוילישע ביכער האָבן זיי פאַרמאָגט איבער 10 טויזנט, א
16 פּראָצענט, און העברעאישע ביכער בלויז 2,485, ביי 4 פּראָצענט, רוסי-
שע ביכער האָבן זיך נאָך געפונען א קנאַפע 10 פּראָצענט — 6,582.

די גרעסטע צאָל ביכער האָט דאָן פאַרמאָגט די ביאָליסטאָקער
שלוס-עליכס-ביבליאָטעק, — 7,640 — עס איז געווען א פאַראייניקטע
ייִדישע ביבליאָטעק, א צווישנפאַרטייאישע, סיי פון „בונד“ און סיי פון
די „פאַראייניקטע“ א. א., האָט זי טאַקע געהאַט דערפאַר א 900 לייענער
(מיט עטלעכע יאָר שפעטער האָט שוין די ביבליאָטעק פאַרמאָגט א 50
טויזנט ביכער און איבער 2,500 לייענער).

דאָסענן זענען אין פיל ערטער געווען צו עטלעכע ביבליאָטעקן,
וואָס יעדע איינע האָט געהאַט קלענערע צאָלן ביכער און לייענער, מיט
נישטיקע לאָקאַלן, און דעריבער געפירט א קלענגלעך לעבן. אויך אין
וואַרשע, אין לאָדזש, נישט געקוקט אויף די פאַרשידענע באַשלוסן, האָט
יעדער פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין געהאַט זיך זיין אייגענע ביבליאָטעק און
דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, שלעכט זיך אָפּגערופן אויף זייער מצב.
טשענסטאָכאָוו האָט געהאַט אזויפיל ביבליאָטעקן, וויפיל פאַרטייען עס זע-
נען דאָרטן געווען. מאַכט נישט אויס, וואָס איין ביבליאָטעקל האָט פאַר-
מאָגט קוים 120 ביכער.

ביי די 66 ביבליאָטעקן האָבן זיך געפונען 32 לייען-זאָלן פאַר ציי-
טונגען און ביכער. א גרויסע צאָל פון די ביבליאָטעקן האָבן אויך אָנגע-
פירט פאַרשידענערליי קולטור-טעטיקייטן, אָרגאַניזירט פּאַרלעזונגען,
שמועסן וועגן ביכער, און געהאַט אויך אַרום זיך לייען-קרייזן. מיט עט-
לעכע יאָר שפעטער האָבן זיך אַרום די ייִדישע ביבליאָטעקן קאָנצענטר-
ירט די פאַרשידענערליי פּאָליטיש - געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן, און
פון איין זייט די פּאָליציי און פון דער צווייטער זייט — די קלעריקאַלע
עלעמענטן אין די שטעטלעך, האָבן געפירט א גאַנץ-העפטיקן קאַמף מיט

אָט די קולטור־צענטערן, וואָס האָבן אויפגעזאַמלט אַרום זיך די פּראָד־
גרעסיווסטע שיכטן און קרייזן פון דעם שטעטל. די פּאָליציי האָט פאַר־
מאַכט און פאַרהאַקט אָן אַ פאַרוואַס די ביבליאָטעק; אַרעסטירט אירע
אַנפירער, און אָפט האָבן די פינצטערע יידישע כוחות באַפאַלן, צערויבט
די ביבליאָטעקן, אָדער זיי נאָר אונטערנעצונדן.

לערך מיט אַ יאָר שפּעטער, אינמיטן 1922, האָבן מיר געהאַט אַ
נייע מעגלעכקייט צו באַקומען אַ מער־ווייניקער גענוי בילד וועגן דעם
יידישן ביבליאָטעק־וועזן אין פּוילן.

צו יענער צייט זענען אָנגעקומען יידישע ביכער פון אַמעריקע, צו־
געשיקט דורכן „פּיפּל־רעליעה“. די צענטראַלע יידישע שול־אָרגאַניזאַציע
האַט פונאַנדערגעשיקט אַ פרעג־בויגן צו אַ גרעסערער צאָל יידישע אַר־
בעטער־און פּאָלקס־ביבליאָטעקן אין פּוילן. עס זענען אָנגעקומען ענט־
פערן פון 107 שטעט, וואָס האָבן פאַרמאָגט 138 ביבליאָטעקן. אויב די
דערמאנטע פריער 66 ארבעטער־און פּאָלקס־ביבליאָטעקן האָבן פאַרמאָגט
67 טויזנט ביכער, האָט שוין די איצטיקע רשימה פון די 138 ביבליאָ־
טעקן אָנגעוויזן אַן אוצר פון 147.177 ביכער. יענע 66 יידישע ביבליאָ־
טעקן האָבן געהאַט קנאַפּע 12 טויזנט לייענער, און די 138 — כמעט טאַפּל:
23.312 יידישע לייענער. דוד מיער, אַ באַקאַנטער קולטור־טוער דאָן אין
פּוילן, האָט די ביידע רשימות באַארבעט און געמאַכט די אַלע אויספירן
(זע „ביכער־וועלט“, וואַרשע, 1922, נ' 3 און 4-5), ער האָט געגעבן אינ־
טערעסאַנטע באַמערקונגען און סך־הכלען צו די אויספירלעכע ציפּערן און
מאַטעריאַלן. פון די 147.177, וואָס אַלע 138 ביבליאָטעקן פאַרמאָגן, זע־
נען געווען 93.115, דאָס מיינט 63 פּראָצענט, יידישע ביכער, אַ 15 פּראָ־
צענט פּוילישע, אַ 12 פּראָצענט רוסישע, אַ קליינער פּראָצענט העברעאישע
א. א.

די גרויס פון די יידישע ביבליאָטעקן איז פאַרשידנאַרטיק: 7 האָבן
ווייניקער ווי צו 100 ביכער, 58 — פון 100 ביז 500 ביכער, 31 פאַרמאָגן
פון 500 ביז 1.000 ביכער, 22 ביבליאָטעקן האָבן שוין פון טויזנט ביז
2.000 ביכער, און 20 ביבליאָטעקן זענען שוין נאָר ליטישע — זיי האָבן
אוצרות פון איבער 2.000 ביכער. דערביי איז ביאָליסטאָק אויפן ערשטן
אָרט מיט אירע 14.000 ביכער און איבער 1.000 לייענער.
אין דעם צעטל פון די יידישע ביבליאָטעקן זענען נישט אַרײַן די

גרויסע ביכער-אוצרות פון ווארשע, ווי די סינאגאגע-ביבליאָטעק אויף טלאָמאַצקע, אויך נישט די גרויסע און באַרימטע ביבליאָטעקן פון ווילנע, — די כּמראַשון-ביבליאָטעק און די „מפּיציה-שכּלה“ - ביבליאָטעק מיט זייערע פּיל-צענדליקער טויזנטער בענד.

עס איז אינטערעסאַנט, וואָס 73 ביבליאָטעקן — איבער העלפט — האָבן געהאַט נאָר יידישע ביכער. און עס איז פאַרשטענדלעך, ווייל אלע-מינע, נישט-יידישע ביכער איז געווען לייכט צו קויפּן אין די עפנטלעכע און שטאַטישע ביבליאָטעקן.

דוד מיער ניט צו: „די ביבליאָטעקן האָבן 23.312 ליענער. פאַר פּוילן מיט אירע העכער 3 מיליאָן יידן איז דאָס זייער ווינציג. דאָס איז אומגעפער איין דריטל פון דער צאָל פּראָפעסיאָנעל-אַרגאַניזירטע יידישע אַרבעטער און האַנדלס-אַנגעשטעלטע אין פּוילן. דאָס יידישע בוך האָט נאָך אין פּוילן אַ גענויג-ברייטן פּלאַץ זיך צו פאַרשפּרייטן. מ'דאַרף נאָר געפינען די געהעריקע מיטלען צו דערגרייכן צום ווייטסטן ליענער, און פאַרלייכטערן אים דעם צוטריט צום בוך.“

אין דעם צעמל פון די ביבליאָטעקן זענען בעיקר פאַרטראָגן די אַר-בעטער-און פּאָלקס-ביבליאָטעקן, וואָס זענען אַרגאַניזירט און אָנגעפירט דורך די אַרבעטער-פאַרטייען. עס זענען זיכער געווען אין פּוילן גרעסערע צאָלן ביבליאָטעקן, וואָס האָבן געהערט צו די אַרגאַניזאַציעס, וואָס זענען געשאַטען מחוץ און אויסער די רייען פון דער צ.י.ש.אָ. (צענטראַלע יידי-שע שול-אַרגאַניזאַציע). הויך דעם זענען בכלל פיל צענדליקער שטעט און שטעטלעך, צוליב פאַרשידענע סיבות, נישט אַריין אין דעם צעמל פון דער אַנסעטע. אזוי אַרום איז די צאָל יידיש-ליענער און די צאָל ביכער אין די יידישע ביבליאָטעקן געווען באַדייטנדיק גרעסער ווי די אָנגעגעבענע צאָלן. און דערצו, איז אין יענער צייט געווען אַ גרויסער מאַנגל אין יידישע ביכער. פיל ווערק, און צווישן זיי די יידישע אַממערסטן פּאָפּולערע שריי-בער, ווי מענדעלע, פּריץ, שלום עליכם, אש, בערנעלסאָן א. א., — זענען נישט געווען אויפן ביכער-מאַרק. מען האָט ערשט אָנגעהויבן אין יענער צייט זיי איבערצודרוקן, און זיי צו באַקומען, צוגלייך מיט פיל אַנדערע ביכער, פון אַנדערע לענדער און בעיקר — פון סאָוועטנפאַרבאַנד און אַמע-ריקע. — און דאָס נעמלעכע איז אויך מיט די איבערזעצונגען פון קלאַסי-קער. אַט דער געביט איז נאָך דאָן געווען אינגאַנצן אַן אַרעמער. ערשט אין

די שפעטערדיקע יאָרן האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסער און שטאַרקער צור-
פלוס פון איבערזעצונגען פון קלאַסישע און מאָדערנע שרייבער, וועלכע
זענען געלייענט געוואָרן מיט דעם גרעסטן אינטערעס. דאָס האָבן מיר גע-
זען שפעטער, ווען עס זענען צוגעקומען די איבערזעצונגען פון א. נ. טאַל-
סטאָי, מאַקסימ גאָרקי, ראָמען ראָלאַן, אַנרי באַרביוס, — שוין נישט רעדנ-
דיק וועגן די עלטערע און אַלטע וועלט־שרייבער, וואָס זענען געווען פון די
בעסט־געלייענטע אין די יידישע ביבליאָטעקן.

ווען מיר רעדן איצט אין יאָר 1949, אין ניו־יאָרק, וועגן דעם יידישן
לייענער אין פּוילן פון צוריק מיט אַ 26-27 יאָר, פאַרשפּאַרט מען פיל צו
ברייען, ווי אַנדערש ער איז געווען לויט זיין עלטער, כאַראַקטער און זיין
גאַנצן וועלט־באַנעם פון דעם דורכשניטלעכן יידיש־לייענער, וואָס מיר
קאָנען דאָ ביי אונדז, אין אונדזער „נייער“ יידישער וועלט. עס איז דאָך
גוט באַקאַנט, אַז אין די אַלע לענדער, אַריינגערעכנט די פאַראייניקטע
שטאַטן, קאַנאַדע, מעקסיקע, קובע, דרום־ און צענטראַל־אַמעריקע, דרום־
אַפריקע, אויסטראַליע, איז אונדזער יידיש־לייענער בעיקר אַ מיטליאַריקער.
דער פּראָצענט פון יונגע און יוגנטלעכע איז אַ קליינער, אויב נישט —
קיין גאָרקליינער. גאָר אַנדערש איז געווען אין דעם יידישן פּוילן. הנם
אויך דאָרטן האָט די אַסימילאַציע זיך גערוקט דורך טיר און טויער, פאַר-
כאַפט וויכטיקע פּאָזיציעס אין יידישן לעבן, אָבער מיר האָבן פאַרמאָגט
אומעטום אַ יונגן יידישן לייענער, צי איז ער געקומען פון דער יידיש־
וועלטלעכער שול, צי פון דעם ציוניסטיש־עברעאישן שול־וועזן, צי פון
דער תלמוד־תורה און ישיבה. און דערצו — זענען די יונגע יידישע אַר-
בעטער־באוועגונגען געווען דורכאויס יידישע און אירע יונגע מיטגלידער
האָבן זיך אויסגעלעבט בעיקר אין יידיש. יאָ, מיר האָבן אין גרויסן יידישן
פּוילן, ווי אין ליטע, געהאַט אַ יונגן יידישן לעבן, און צווישן אונדזערע
שרייבער, ווי לייענער, שוישפילער און צישויער, זענען געווען יונגע, אין
די צוואַנציקער און אין די דרייסיקער יאָרן. דאָס האָט געהאַט אַ שטאַרקן
איינפלוס אויפן כאַראַקטער און אויפן אויסזען פון אונדזער יידישן קולטור־
שאַפן.

הבל על דאבדין, א שאָד און אַ וויי געשריי אויף די אַלע, וואָס זענען
פאַרשוונדן !

געווען אמאל א לעבן

און אָט אַ פּאָר קלאַרע באַווייזן וועגן דעם עלטער פונעם יידישן
לייענער אין יידישן פּוילן :

אין דער „ביכער־וועלט“ (1922, נ' 2) האָבן מיר ענטפערן פון 3
פאַרשידענע וואַרשעווער ביבליאָטעקן; די „הזמיר“־ביבליאָטעק (א מער-
אומפאַרטייאַישע), פון דער ביבליאָטעק א. נ. אברהמל שטריקער — ביים
פּראָפ. פאַראַיין פון טעקסטיל־אַרבעטער (א לינסע, קאָמוניסטישע) — אין
פון דער גראַסער־ביבליאָטעק (א בונדישע).

צום 1־טן יאַנואַר 1922 האָט די „הזמיר“־ביבליאָטעק, וואָס האָט
אין יענער צייט געהאַט איבערגעלעבט פאַרשידענע קרויזסן און נישט גע-
האַט קיין פּאַסיקע דירה און קיין גענוג מיטלען; — געהאַט 307 לייענער,
— מענער 256 און פרויען 51. אין לויף פון יאָר — 420 לייענער.
לויט די באַשעפטיקונגען: אַרבעטער — 148, שילער פון פּאָלקס־שולן
(פון די צישאַשולן) — 80, האַנדל־סאַנגעשטעלטע — 79, שילער פון
האַנטווערקער און מיטל־שולן — 34, א. א. וו.

לויטן עלטער טיילן זיך די לעזער אַזוי: פון 11 ביז 15 יאָר —
121, פון 16 ביז 20 יאָר — 200, פון 21 — ביז 30 יאָר — 31. מיר
זען, אַז פון 420 לעזער זענען 321 געווען אין עלטער ביז 20 יאָר, אַזוי
גרויס איז געווען די צאָל יונגע און יונגעמשקע לייענער אין איין ביבליאָ-
טעק !

אין דער צווייטער ביבליאָטעק (מ'האַט זי גערופן די טעקסטיל־בי-
בליאָטעק), זענען געווען 275 לייענער, — מענער — 182 און פרויען —
93. לויטן עלטער — ביז 20 יאָר — 168, ביז 30 יאָר — 92, די איבער-
ריקע — עלטער פון 30. מיר זען אויך דאָ דאָס זעלבע בילד: פון 275
לייענער יונגעלייט ביז 20 — 168, און ביז 30 — 260 לייענער. אַגב,
אינעם פאַראַיין זענען געווען דאָן 3.502 מיטגלידער, האָבן זיך באַנוצט
מיט דער ביבליאָטעק — בלויז אַ 8% פון דער צאָל מיטגלידער.

ביי אָט דעם טעקסטיל־פאַראַיין אויף קאַרמעליצקע אין הויף אינע-
ווייניק און דערנאָך אויף ענשאַ גאָס זענען איינגעקאָרנט געוואָרן כמעט
טאָגטעגלעך פאַרשידענע לעקציעס איבער פּאָליטישע און קולטור־געזעל-
שאַפטלעכע טעמעס און פּראָגן. מיר איז אויסגעקומען צו האַלטן אין
זייער ענגן לאָקאַל רעפּראַטן איבער קלאַסישער און מאָדערנער יידישער
ליטעראַטור אין משך פון עטלעכע יאָר, בעיקר — אין די שבת־פאַרגאַכטן.

ביי דעם פאראיין איז אויך געווען א זייער טעטיקער דראמאטישער קרייז, וואָס האָט אויפגעפירט זייער אינטערעסאַנטע פּאָרשטעלונגען, — אין קאַמינסקיס טעאַטער אויף אַבאָזשנע, — וואָס האָט אַרײַנגענומען אַ 2.000 צושייער.

די דריטע גראסער-ביבליאָטעק האָט פאַרמאָגט 2.427 ביכער, און לײַענער לױט די פּראָפּ' פאַראײַנען — 212. קײן עלטער איז נישט אָגד געוויזן, אָבער זיכער זענען עס אויך געווען לעזער אין דעם יונגן עלטער. הקיצור, מיר האָבן דאָן אינעם ייִדישן פּוילן געהאַט אַ פּולבלוטיק און פּיל־צוזאַנגנדיק ייִדיש לעבן מיט אַ גרויסער יונגער ענערנישער מחנה טרײַע שאַפּער און לײַענער.

ייִדיש טעאַטער אין יענער צײַט

ווי האָט אויסגעזען דאָס ייִדישע טעאַטער אין די יאָרן 1921-1923 — די יאָרן, וואָס ווערן אין די ערשטע קאַפיטלען פון דעם־אָ בוך באַ שריבן און געשילדערט ?

ווען איך בין געקומען קיין פּוילן, קיין וואַרשע, האָב איך גע־ טראָפּן אַן אמתן „דיבוק־פּסיכאָז“, וואָס האָט באַהערשט ממש אַלע־ מען, — די יידן, די גאַסן, די הויפּן, די הייזער. אַז אַ פּיעסע זאָל גיין נאַכאַנאַנד עטלעכע חדשים, אָן אַן איבעררייס, איז כלל קיין נייעס נישט. אָבער דער „דיבוק“ פון ש. אַנסקין, וואָס איז געשפּילט געוואָרן אין וואַרשע דורך דער „וויילנער טרופּע“, אונטער דער רעזשי פון דוד הער־ מאַן, האָט אַרײַנגעדונגען אין אַלעמענס הערצער און געמיטער. פון אַלעמען האָט אַרויסגערעדט און אַרויסגעזונגען דער דיבוק, נישט נאָר פון מרים אַרלעסקאַ, דער יונגער צאַרטער און פּינפּילנדיקער אַרטיסטין, וואָס האָט געשפּילט די ראָלע פון לאַה. די ניגונים פון די בטלנים און פון די חסידים, אַראַנזשירט פון מ. שניאור, זענען אויפגעכאַפט געוואָרן דורך אַלעמען, דורך יידן און נישט־יידן, דורך קינד און קיט, דורך הויף־

זינגערס און קלעזמער, און ווו מען איז געשטאנען און געפארן, האָבן זיך דערטראָגן די דיבוק־מאַטיוון און די דבקותדיקע דיבוק־געזאַנגען. „דיבוקיאָדע“ — אזוי האָט מען כאַראַקטעריזירט דעם־פּעריאָד אינעם יידישן טעאַטער, נישט וויסנדיק, אַז אויך אין מאַסקווע הויבט זיך אָן ביי דער „הבימה“ א „דיבוק־פּעריאָד, וואָס וועט זיך ציען יאָרן און יאָרן.

די „ווילנער טרופע“, נאָך אירע פאַרשידענע זוכענישן און עקס־פּערימענטן און בלאַנדזשענישן, וואָס האָבן זיך געצויגן עטלעכע יאָר זינט דער פאַרהאַנג האָט זיך אַרויפגעצויגן צום ערשטן מאל אין ווילנע דעם 18טן פעברואַר 1916, אונטער דעם נאָמען „פאַראיינ פון די יידישע דראַמאַטישע אַרטיסטן (פאַדא), האָט אליין גאַרנישט געאַנט, אַז מיטן „דיבוק“ הויבט זיך אָן ביי איר אַ ניי בלאַט געשיכטע, וואָס וועט זי הויבן ביז די העכסטע הויכן און וועט זי אויך וואַרפן ביז די נידעריקסטע שטאַפלען.

פאַר די עטלעכע יאָר, ביז מען האָט זיך גענומען צום „דיבוק“ (גלייך נאָכן טויט פון ש. אַנסקי, נאָוועמבער 1920), האָט די טרופע געשפילט פאַרשידענעם רעפּערטואַר אונטער דער רעזשי און פירונג פון אַלערליי רעזשיסערן און אויף פאַרשידענע אופנים, — בעיקר פון אַ מער־רעאַליסטישן כאַראַקטער און סטיל. אונטער דער לייטונג פון מ. קאָ־וואַלסקי, ל. קאַדיסאָן, סאַניע עלמית, אלעקסאַנדער עזרא, פאַרוואַלטעריי אונטער דער פירונג פון מרדכי מואה. ביי דער נאָענטער באַטייליקונג פון באַקאַנטע און ווייניק־באַקאַנטע און אויך גאָר יונגע, ווייניק־דער־פאַרענע מיטגלידער, האָט מען זיך ערנסט געגרייט און צונויפגעשטעלט אַן אַנסאַמבל, וואָס האָט מיט יראַת־הכבוד זיך גענומען גרייטן צו דער טעאַטראַלער אַרבעט אָדער עבודה. עס איז געווען אין די ערשטע יאָרן פיל אידעאַליזם און באַנייסטערונג און אמתער דראַנג פאַר אַ בעסערן יידישן טעאַטער. נישט אַלע האָבן געוואָסט וואָס זיי ווילן, נישט אַלע זענען געווען גלייכמעסיק צוגעגרייט, קינסטלעריש און פּסיכאָלאָגיש, פאַר די פאַרמעסטן, אָבער עס האָט געהערשט לכתחילה אין דעם אַנסאַמבל דער ווילן צו שאַפן אַן ערנסטע אינסטיטוציע, וואָס זאָל אויפריכטן די מערכה פונעם פאַרוואַרלאַזטן יידישן טעאַטער.

איך גיי דאָ נישט שילדערן דעם גענויעם וועג, די וועגן און אומ־

זועגן פון דעם טעאטער, זיין אויפקום, זיין באַרגאַרויף און זיינע באַרג־אַראָפּן. דער אָנהויב איז מיר ווייניקער באַקאַנט, איך בין דאָן געווען אין קיעוו, אין מאַסקווע, ווייט פון וואַרשע, אָבער מיט יאָרן שפּעטער איז מיר שוין אויסגעקומען נישט איין מאָל צו זיין גאָר נאָענט צו דער „וויילנער טרופּע“ אין אירע פּאַרשידענע גלגולים, אין אירע אַלערליי אַיִ-בערוואַנדלונגען. איך בין בייגעווען אויף פיל באַראַטונגען, זיצונגען, זיך באַטייליקט אין פיל קאָמיטעטן און קאָמיסיעס, בייגעווען ביים נייעם ווידערגעבורט און אויך — ביי צוזאַמענפּאַלן, געווען אויף גרויסע יום־טובים אין דער „וויילנער טרופּע“, ווען דער עולם האָט געיובלט, און אויך געווען אין טעאטער ביי פּוסטע זאַלן, ווען פּאַרשטעלונגען זענען געגאַנגען פאַר אַ צוויי מנינים צושויער. איך האָב נאָענט געקאַנט פיל פירנדיקע שווישפּילער, עלטערע און יינגערע, וואָס זענען געקומען מיט באַגייסטערונג אין דער טרופּע און אַוועק פון די „וויילנער“, מיט אַ קללח אויף די ליפּן אָדער מיט טיפּן ווייטיק אין די הערצער.

יאָ, מען האָט געדאַרפט וועגן אַט דער „וויילנער טרופּע“, וואָס האָט אין משך פון איבער 20 יאָר, ביי פּאַרשידענע סיטואַציעס, אין פּאַרשידענע לענדער, דורך די פּאַרשידנסטע אַנסאַמבלען, גוטע, בעסערע און אויך מיטלמעסיקע, געפרוּווט יעדעס מאָל פּונדאָסניי מיט גוטע, דער־הויבענע כּוונות און אויך אָפּטמאָל מיט ענאָאיסטישע השּבּונות, נאָך אַמאָל און ווידעראַמאָל אויפהויבן די פּאַן פון דער „וויילנער טרופּע“ פון דער און יענער זייט אַקעאַן אין לויף פון יאַרצענדליקער. יאָ, מען האָט גע־דאַרפט און מען האָט שוין אפילו נישט איין מאָל אָנגענומען באַשלוסן צו שרייבן די געשיכטע פון די „וויילנער“ און אפילו נדרים זיך געגעבן און ביי אָפּענע קברים פון געוועזענע „וויילנער“ זיך געשווירן עס טון. אָבער, ווייזט אויס, אַז עס איז נישטאָ דער פּאַסיקער מענטש, וואָס זאָל עס טון, און די אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל סובסידירן אַזא וויכטיקע קול־טור־היסטאָרישע מאָנאָגראַפּיע וועגן דער „וויילנער טרופּע“.

פּרעטענדירן נישט מיינע איצטיקע באַמערקונגען און זכּרונות אויף אַן אויסשעפּנדיקער געשיכטע פון דער „וויילנער טרופּע“, וועגן אירע אויפ־פירונגען און וועגן די שווישפּילער, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו דער טרופּע אין די פּאַרשידענע תקופּות פון איר לעבן און ווירקן, אין פּוילן און אין אַנדערע לענדער.

געווען אמאל א לעבן

אין די ערשטע עטלעכע יאָר, איידער איך האָב מיך נענטער באַ-
קענט מיט דער „ווילנער טרופע“ און מיט איר אַנסאַמבל, האָט די טרופע
געשפּילט „מכל הבא ביד“, פון וואָס נאָר עס האָט זיך געלאָזט. די פּראָגע
דעפּערטאָר איז אומעטום אַ האַרבע און קאָמפּליצירטע, האַרבער און
שווערער איז זי אין יידישן טעאַטער און כּפּרט — אין יענער צייט,
ווען מען איז אין ווילנע ווי אין נאַנץ אייראָפּע געווען אָפּגעריסן פּון
אַנדערע טיילן וועלט און דעריבער געווען אָנגעוויזן אויף אייגענע שאַ-
פּונגען.

איך האָב איצט נישט גענוג מאַטעריאַל און דאָקומענטן צו קענען
דערציילן גענוג וועגן די קינסטלערישע שריט און פאַרמעסטן פון די
„ווילנער“. דער אַנסאַמבל האָט אָנגעהויבן, ווי געזאָגט, אין ווילנע דעם
18-טן פעברואַר 1916 מיט שלום אַשם „דער לאַנדסמאַן“. דערנאָך האָט
מען געשפּילט פּרץ הירשביינס „אַ פאַרוואָרפן ווינקל“, ה. ד. נאָמבערגס
„די משפּחה“, שלום אַשם „גאָט פון נקמה“, דוד פינסקיס „יעקל דער
שמיד“, מאַרק ארנשטיינס „דער ווילנער בעל-הביתל“, שלום אַשם „יחוס“,
דוד פינסקיס „די מוטער“, מ. ריוועסמאַנס „די גליקן“. מען האָט אויך
אויפּגעפירט יעקב גאַרדינס „גאָט, מענטש און טיוול“, „דער אומבאַ-
קאַנטער“, „די שבועה“, ל. קאַברינס „יאַנקל בויילע“ א.א.

די טרופע איז געקומען קיין וואַרשע סוכות 1917 און אָנגעהויבן
שפּילן אין דעם „עליזעאום“-טעאַטער, וווּ דער אַנסאַמבל האָט געקראָגן
דעם נאָמען „ווילנער טרופע“ (דער נאָמען קומט פון ה. ד. נאָמבערג) און
עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער פּריידיקער פּעריאָד אינעם לעבן פון דעם
טעאַטער, די טרופע האָט אָנגעהויבן קריגן אַ נאָמען איבערן לאַנד און
אויך אין אַנדערע לענדער.

די אמתע געשיכטע ווי די „ווילנער טרופע“ איז געקומען צו ש.
אַנסקיס „דיבוק“ איז זייער אַ טשעקאַווע און אַ לאַנגע און זי האָט שוין
פאַרשידענע נוסחאות. נאָך פאַרשידענע אונטערהאַנדלונגען, יאָ און
ניין-באַשלוסן, חילוקי-דעות, אָפּמאַכן און אָפּשמיעסן מיט ש. אַנסקין
גופּא וועגן אויפּפירן דעם „דיבוק“ און ווידער אָפּלייגן, וואָס האָט פאַר-
שאַפט אַנסקין גענוג האַרצווייטיק און צער און פאַרדרום, שטאַרבט ש.
אַנסקי אין וואַרשע. ביים אָפּענעם קבר גיט מען עפנטלעך אַ נדר, אַז צו
„שלושים“ זאָל מען אויפּפירן דעם „דיבוק“. אַט אזוי, דורך פאַרשידענע

וועגן און אומוועגן, איז די „ווילנער טרופע“ געקומען צו דער אויפפירונג, וואָס האָט באַטייט אַ וויכטיקע דאַטע אין איר אייגענעם לעבן און אַ גרויס געשעעניש — אַ פּאָזיטיווע און נעגאַטיווע — אין דער געשיכטע פונעם יידישן טעאַטער.

די פּרעמיערע פון ש. אַנסקיס „דיבוק“ איז טאַקע פּאַרגעקומען צו „שלושים“ נאָך ש. אַנסקיס טויט, דעם 9-טן דעצעמבער 1920. דער טייערער, האַרציקער, אמת־פּוילישער ייד דוד הערמאַן האָט אַריינגעלייגט אין דער אויפפירונג זיין האַרץ און נשמה. די הויפּט־ראַלע — דעם מיראָפּאָלער צדיק האָט געשפּילט דער אינטערעסאַנטער מענטש און קינסטלער אברהם מאָר העווסקי. לאַה איז געשפּילט געוואָרן דורך מרים ארלעסקאַ. אויך די איר בעריקע ראָלן זענען צעטיילט געוואָרן צווישן די בעסטע מיטגלידער פון דער טרופע, און יעדער איינציקער האָט זיך איינגעאייגנט אין זיין ראַלע און אַרויסגעשלאָגן פון איר און אויך פון זיך דאָס בעסטע אין שענסמע, וואָס ער האָט פאַרמאָגט. דער דיבוק“ איז טאַקע געווען גוט אויסגעפּאַר־מירט, און די מוזיק און די בילדער און די שאַטנס און האַלבע שאַטנס פון דער אַלגעמיינער אַטמאָספּער זענען געווען גוט צונויפגעפּאַרט, אין דער עולם איז געווען שטאַרק באַגייסטערט. און נישט נאָר די וואַרשעווער יידן האָבן געכאַפט התפעלות פון דער פּאַרשטעלונג. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן אמתער „עולה רנל“ זיין, — מען איז געקומען פֿון אַנדערע אַרומיקע שטעט און שטעטלעך צו זען דעם סצענישן ווונדער. אויך די נישט־יידישע וועלט האָט מיט גרויס פּאַרגאַפונג געזען די עקזאָטישע וועלט פונעם „דיבוק“ ביי דער „ווילנער טרופע“, און וואָס־ווייטער האָט דער „דיבוק“ צוגעצויגן אַן אַלץ־גרעסערן עולם. ווען איך בין געקומען סוף מערץ 1921 קיין וואַרשע, איז די פּאַרשטעלונג נאָך אַלץ געגאַנגען ביי פּוילישע־פּאַסטע זאַלן.

און ווי עס טרעפט אָפּט נאָך אַ באַזונדער־דערפּאָלגרייכער אויפפירונג, האָבן שוין די ווייטערדיקע סצענישע פרוּוון נישט „גענומען“ דעם עולם. מ'האָט אויפגעפירט שלום אשם „אמנון“ און תמר“, געגעבן נאָך עפעס אַן אויפפירונג, אָבער אַן דערפּאָלג. אינצווישן זענען די „ווילנער“ אַרויסגעפּאַרן אויף אַ טור איבער די גרעסערע שטעט פון פּוילן, צוריק געקומען קיין וואַרשע און זיך געלאָזט איבער גאַליציע, פון דאָרטן געמאַכט אַ טריומף־רייזע קיין ווין, בערלין, האַלאַנד, בעלגיע, פּראַנקרייך, ענגלאַנד.

און אומעטיז איז די „וויילנער טרופע“ געווען אן אמתע אנטפלעקונג. אין משך פון אַט דער צייט, פאר די צוויי יאָר, זענען צוליב פארשידענע סיבות און מאַטיוו, פאָרגעקומען אַפּפּלוסן פונעם שוישפּילערישן מאַטעריאַל, און מאַי 1923 איז די טרופע געשפּאַלטן געוואָרן: — אַ טייל, מיט נייע צוגעקער מענע שוישפּילער, איז אוועק קיין אַמעריקע, און אַ טייל — קיין רומעניע. און ביידע טיילן, יעדער איינער אויף זיין אופן, האָט קיין האָניק נישט געלעקט. אָבער דאָס איז שוין אַ ווייטערדיקער קאַפיטל געשיכטע פון די „וויילנער“, צו וועלכע אונדז וועט נאָך מסתמא אויסקומען זיך אומצוקערן, ווען מיר וועלן דערציילן וועגן דעם ווייטערדיקן לעבן און שאַפן אין יידישן פּוילן.

און דערווייל, ווען די „וויילנער“ זענען געווען פאַרטון איבערן קאַפּ מיט „דיכוק“ און געשניטן די פרוכט פון זיין אומגעריכטן און נישט־גע־דאַכטן דערפאַלג, האָט זיך אין וואַרשע אָרגאַניזירט אינעם „צענטראַל־טעאַטער, אויף לעשנא 1, אַ נייע טרופע מיט זיגמונט טורקאָוו און אידאַ קאַמינסקי בראש (אין אייניקע פּיעסעס האָט זיך באַטייליקט אַסתר רחל קאַמינסקי, מאַמע פונעם יידישן טעאַטער, די מוטער פון אידאַ קאַמינסקי). נאָך אייניקע פּיעסעס פון אַ פּרוערדיקן רעפּערטואַר קומט די ערשטע ערנס־טע ז. טורקאָוו־אויפּפירונג — מאַליערס „קאַרגער“ (איבערגעזעצט פון פּראַנצווזיש אהרן איינהאַרן). די פּרעמיערע איז פאָרגעקומען דעם 16-טן אויגוסט 1921. דאָס איז געווען אַ נייער אַטעסטאַט פאַר דעם טאַלענטפולן און אַמביציעזן רעזשיסער און שוישפּילער זיגמונט טורקאָוו. נאָך דעם זע־נען געגאַנגען נאָך אויפּפירונגען, ווי מאַליערס „ליבע אַלס דאָקטאָר“ און „שטיגליץ“.

און אין אַ צייט פון אַ שטילשטאַנד און פאַרצווייפּלונג, ווען מ'איז, ווי עס טרעפט אָפט אין אַ טעאַטער, געשטאַנען ווי פאַר אַ טויבער וואַנט, איז עמעצן איינגעפאַלן, מען זאָל פּרוּוו דאָס מזל מיט שלום אַשם „מאָסקע גנב“, אַ פּיעסע וואָס איז צוגעשניטן פונעם ראָמאַן, וואָס האָט געהאַט גרויס דערפאַלג. מען איז צוגעטראָטן צו אַט דער אויפּפירונג אָן ווילן, אָן גרויסער האַפּענונג, מ'האַט אפּילו געקאַרגט אַ פאַר הונדערט זאָטעס אויף דעקאָראַציעס און קאַסטיומען. דעם 17-טן אַפּריל 1922 האָט מען געגעבן די ערשטע פאַרשטעלונג מיט דער דעה אַפּצושפּילן זי עטלעכע מאָל און פאַר־ענדיקן ווי ס'איז דעם סעזאָן. אָבער נאָר אומגעריכט האָט די פּיעסע „מאָט

קע גנב", „אָנגעריסן" און זי האָט זיך געהאַלטן אויף דער בינע לאַנגע צייטן און איז דערנאָך געשפּילט געוואָרן אין אַנדערע שטעט, און איז געווען פאַר דער טרופּע און פאַר אייניקע אַנסאַמבלען און שווישפּילער דאָס, וואָס דער „דיבוק" איז געווען פאַר די „ווילנער". מאָטקע גנב האָט געשפּילט א. סאַמ" בערג, מערי — קלאַראַ סעגאַלאָוויטש א. א. וו.

דער ליידנשפּטלעכער און שטענדיק אימפעטפּולער זיגמונט טורקאָוו, אויפגעמונטערט פונעם דערפּאָלג, האָט באַקומען נייע גרויסע אַמביציעס, און מיט דער הילף פון דער ענערגישער און דורכ־און דורכ־טעאַטראַלישער אידאַ קאַמינסקי האָט ער צוגעגרייט און אויפגעפירט איין פּיעסע נאָך דער אַנדערער פון יידישן און פון וועלט־רעפּערטואַר, אין וועלכע ער גופאַ האָט געשפּילט הויפּט־ראָלן און צוגעצויגן אויך אַנדערע שווישפּילער, וואָס האָבן ביז דאָן געשפּילט גאָר אין דעם מעלאָדראַמאַטישן טעאַטער. עס זענען גע׳ שטעלט געוואָרן לעאָניד אַנדרעיעװס, „זיבן געהאַנגענע", און גאַנאַלס „רע־׳װיזאַר" (איבערגעזעצט דורך ז. סעגאַלאָוויטש). עס איז אויך געווען דער גרויסער פאַרדינסט פון זיגמונט טורקאָוו אויפצופירן צום ערשטן מאָל דר. שלמה עטינגערס „סערקעלע" (די פּיעסע, וואָס איז געווען געשריבן אין די 20־ער יאָרן פונעם 19־טן יאָרהונדערט — און איז אַמאָל צוערשט געשפּילט געוואָרן דורך די תּלמידים פון דער זשיטאַמירער ראַבינער־שול מיט דעם יונגן אברהם גאַלדפּאָדען אין דער ראָלע פון סערקעלע). די הויפּט־ראָלע, סערקעלע, די ערשטע „אַשת־חַייל" פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, סױ, האָט געשפּילט די פאַרדינסטפּולע, די האַרציקע און טייערע אסתר רחל קאַמינסקי, דער ליבלינג פונעם יידישן טעאַטער אין פּוילן. שפּעטער איז אויך געגעבן געוואָרן מענדעלעס „פּריזיוו" (מיט אַ פּראָלאָג פון י. מ. ניימאַן). מיט יאָנאַס טורקאָוו אין דער הויפּט־ראָלע.

אַט דער נייער, יונגער טורקאָוו־קאַמינסקי־טעאַטער, מיט זיין ערנסטן צוגאַנג צום יידישן טעאַטער און מיט זיין אומדערמידלעכער אַרבעט אַרויס־ צוגעפּינען נייעם רעפּערטואַר און אים גלענצנדיק מיט גרויס פאַרשטענדע־ ניש און ליידנשאַפט אויפּפירן, האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער געשיכטע פונעם יידישן טעאַטער אין פּוילן, פאַר דער באַנייאונג פּױ־ נעם רעפּערטואַר און פאַר דעם ווױס פון פּיל אַקטיאָרן. נאָך אַ לענגערער טורנע איבער די יידיש־פּוילישע שטעט, איז דער טעאַטער צוריקגעקומען קיין וואַרשע, און אונטער דער אָנפירונג פון ז. טורקאָוו און אידאַ קאַ־

געווען אמאל א לעבן

מינסקי איז אָקטאָבער 1926 געגרינדעט געוואָרן אין קאָמינסקי־טעאָטער דער „וויקט“ (וואַרשעווער יידישער קונסט־טעאָטער), וואָס האָט פונדאָסניי גענומען אויפריכטן און אויסבויען אַ שיינע היים פארן ערנסטן און קינסט־לערישן יידישן טעאָטער און פאַר בעסערע יידישע און וועלט־פיעסעס.

ווען די טורקאָוו־טרופע איז אין 1924 געווען איבער דער פראָווינץ, איז אינעם זעלבן „צענטראַל־טעאָטער“ אין וואַרשע געגרינדעט געוואָרן אַ פינע טרופע אונטער דער אָנפירונג פון משה ליפּמאַן, וואָס האָט געגעבן אייניקע דראַמאַטישע אויפפירונגען, ווי מענדעלעס, „פישקע דער קרומער“ (דראַמאַטיזירט, נישט גאַר געהויבן דורך יעקב וואַקסמאַן), „יחוס“ פון שְׁלום אַש, קאַרעלבערגס, „דער שוואַרצער פּלעק“, חנא גאָטעספּעלדס „גע־וואַלד, ווען שטאַרבט ער?“ שפּעטער איז אינעם טעאָטער דורך א. מאָ־דעווסקי און מ. ליפּמאַן געשטעלט געוואָרן אַלטער קאַציונעס פיעסע „דער דוכוס“, וואָס איז געגאַנגען מיט א. מאָ־דעווסקי אין דער הויפּט־ראַלע אַ לענגערע צייט אין וואַרשע, איבער די פּוילישע שטעט און אויך אין אויס־לאַנד.

אויסער די וויכטיקערע טעאָטער־טרופעס, וואָס האָבן אין די ערשטע יאָרן פון דעם יידישן לעבן אונטער דער פּוילישער מלוכה־שאַפט זיך פאַר־מאַסטן אויף וויכטיקערע אויפּטוען, זענען געווען נאָך און נאָך יידישע מע־אַטער־טרופעס, באַשטענדיקע אָדער צונויפגעשטעלטע פון סעזאָן צו סעזאָן, ווי אויך אייניקע אַנסאַמבלען, געשטיצט אין פאַרשידענע שטעט דורך מע־אַטער־געזעלשאַפטן, וואָס האָבן געפירט אַ מער־ווייניקער פיין טעאָטער־לעבן, מיט מער אָדער ווייניקער טעאָטער־דערפאַלג און מיט אַ נישקשהדיקן אָדער נישטיקן מעלאָדראַמאַטישן רעפּערטואַר, אָדער פון די באַקאַנטע „מאַכאַרייקעס“, ווי מ'האַט עס גערופן אין פּוילן, אָדער פון די אַמערי־קאַנער מעלאָדראַמאַטישע שונד־שטיק, וואָס מען האָט אַריבערגעשטיגלט אָדער אַריבערגעבראַכט קיין פּוילן פון דעם אַמעריקאַנער יידישן טעאָטער, אָדער וואָס די אַמעריקאַנער געסט, די גאַסטראָלעך, האָבן מהנה געווען דעם יידישן מאַסן־עולם אין פּוילן מיט פיעסעס, דורכאויס אַמעריקאַנער־יידישע און מיט די אַנגליזישע, וואָס מען איז זיך נוהג צו פאַרבראַקן אַ יידישע פיעסע אין אַמעריקע, דאָס אַלץ האָבן אַריינגעבראַכט די אומ־פאַראַנטוואָרטלעכע „סטאַרן“ קיין פּוילן ווי עס שטייט און גייט, אפילו נישט צונעפאַסט פאַר דעם יידישן צושויער אין פּוילן.

עם איז קלאַר, אז דאָס יידישע טעאָטער, ווי די יידישע קינדער-שול, האָט פון דער מלוכהשער און שטאָטישער קאָסעס גאַרניט געקראָגן, קיין שום סוכסידיע איז ניט געגעבן געוואָרן פאַר דעם יידישן טעאָטער, הגם יידן האָבן געטראָגן אויף זיך די לאַסט פון די מלוכה-דאָן שטאָטישע יידן מיט גאָר דער שווערקיט, און אפשר, ווי אַ שטאָטישער עלעמענט, נאָך פיל מער פּראָפּאַרציאָנעל ווי די נישטיידן. עם איז געווען אַמאָל אַ זעלטענער אויסנאַם, אין גראָדנע, וווּ דאָס יידישע טעאָטער האָט אין משך פון עט-לעכע יאָר געקראָגן שטיצע פון דער שטאָטיקאָסע. אַמאָל אויך אין וויל-נע. דערפאַר אָבער האָט מען שוין זיך באַמיט אין די רעגירונגס-דאָן שטאָטישע קרייזן, וווּ אַנטיסעמיטיזם איז געווען אַלע יאָרן שטאַרק גע-כאוועט, אז מען זאָל אונטערברענגען די יידישע טעאָטער-אונטערנעמונגען! אין די „קרעסן“, אין די וויסרוסישע, גאליצישע, ליטווישע און וואָלי-נישע שטעט, וווּ די פּוילישע רעגירונג האָט געפירט אַ שטאַרקע פּוילי-שיזירונג צווישן דער אָרטיקער באַפעלקערונג, האָט מען געשטערט מיט אַלע מיטלען דעם יידישן טעאָטער. אין איניקע ערטער האָבן די אָרטיקע „מושלים“ דורך אייגענע פאַראַרדענונגען געשטערט דאָס גאַרמאַלע שפּילן פונעם יידישן טעאָטער. עם האָט זיך נישט איין מאָל איבערגעחזרט די שווערע לאַגע, וואָס איז געווען אַמאָליקע יאָרן אין צאָרישן רוסלאַנד מיטן יידישן טעאָטער

און נאָך אַ שווערע פּלאַג פאַרן יידישן טעאָטער אין פּוילן, אזוי אין וואַרשע און אזוי אויך אין אַנדערע גרעסערע און קלענערע שטעט. עם איז שווער געווען צו קריגן אַ לייטישע געביידע, וווּ צו שפּילן יידיש טעאָ-טער. דאָרטן, וווּ עם האָט געשפּילט דאָס פּוילישע טעאָטער, האָט מען פאַר אַ יידישער טרופע אין קיין פּאַל נישט געגעבן. מען האָט נישט גע-לאָזט „מטמא זיין די ווענט, די בינע מיט דער „זשאַרגאַנאווער“ שפּראַך. אין פּיינערע גאַסן האָט מען בכלל פאַרבאָטן צו שפּילן יידיש טעאָטער. מען האָט שוין געפונען די בעסטע אויסריידן, אז „דער אַריינגאַנג איז צו שמאָל“, אַז „די סטעליע איז געפערלעך“, אַז „צוליב שרפה-געפאַר טאָר מען נישט שפּילן“... אַזעלכע קוריאָזן זענען געווען פיל, מען קאָן אָנזאַמלען אַ גאַנץ בוך, וואָס וועט ווייזן, ווי די פּוילישע רעגירונג האָט מיט אַלע מיטלען באַקעמפט דאָס גייסטיקע און מאַטעריעלע לעבן און שטרעבן פונעם יידישן פּאָלס. אויך די צענזור האָט געאַרבעט מעשים און

נישט דערלאזט קיין פריי וואָרט אויף דער בינע. דאָס איז שוין אַן ענין פאַר זיך! די געשיכטע מיט די „צענזורקעס“ איז אַ קאָפיטל פאַר זיך, וואָס וואַרפט ליכט אויף דעם ווילקיר פֿון דער פּוילישער רעגירונג און אָפּט מאַל אויך אויף אירע ייִדישע אַרויסהעלפּער, די „געלערנטע יידן“ אַרום דער מלוכה. עס וועט נאָך קומען צו רייד וועגן דעם ווייטער, אין די שפּע־טערדיקע קאָפיטלען אין בוך.

צום לויב פֿון דעם ייִדישן אַקטיאָר אין פּוילן דאַרף געזאָגט ווערן, אז ער האָט אין דעם גרעסטן רוב געפילט די אחריות פאַרן ייִדישן וואָרט און געטראָגן הויך די פּאָן פֿון דעם ייִדישן טעאַטער, הגם אָפּטמאָל איז אים אויסגעקומען צו גיין אויף פּשרות און צוליב דערפֿאַלג נישט שטאַרק מקפּיד זיין אויף דער ערנסטקייט פֿון דער סחורה, וואָס ער האָט דערלאָנגט דעם עולם (וואָס איז, לייִדער, אָפּט אַסאַציאַצירט מיטן אומווירדיקן וואָרט עולם־גולם!). דער בעסערער ייִדישער אַקטיאָר אין פּוילן איז געווען אַ מענטש פֿון דער ייִדישער געזעלשאַפּט, געטראָגן דעם עול פֿון אַ ייִדישן קינסטלער און ער איז געווען אַרײַנגעצויגן אינעם אַלגעמײנעם ייִדישן קולטור־געזעלשאַפּטלעכן לעבן. דאָס איז אַ פּאַקט, וואָס מען זעט עס אין מען פילט עס שאַרפּער און באַשיינפּערלעכער אין דער ייִדישער אַמעריקע, וווּ דער ייִדישער אַקטיאָר אין זיין גרעסטן רוב איז באַזײטיקט פֿון דעם קולטור־געזעלשאַפּטלעכן לעבן און פֿון די קולטור־פּאַזיציעס.

די יערלעכע פּאַרזאַמלונגען פֿון דעם אַמעריקאַנער ייִדישן שווישפּיר לער, וווּ זײער אָנפירער האַלט די זעלבע אויסגעדראָשענע דרשה (אָפּקאָ־פּירט און אָפּגעשריבן מיט קליינע ענדערונגען זינט יאָרן!), וווּ קיין איין שווישפּילער דערוועגט זיך נישט עפּעס צו פרעגן אָדער אָפּפרעגן, וואָס ווערט באַגלייט מיט שטילשווייגן פֿון דער גאַנצער פּראָפּעסיע, — יעדעס מאָל, ווען איך הער וועגן דעם, דערמאן איך זיך די ייִדישע אַרטיסטן־צוזאַמענפּאַרן אין פּוילן, וואָס פלעגן פּאַרקומען יעדעס יאָר ביים בײזיין פֿון אַלע ייִדישע שווישפּילער און אויך בײ דער באַטייליקונג פֿון פּאַר־שטייער פֿון דער ייִדישער פּרעסע און ייִדישער קולטור־וועלט. די יערלעכע אַרטיסטן־צוזאַמענפּאַרן אין פּוילן זענען געווען אַ געשעעניש אינעם ייִדישן טעאַטער־לעבן, זײ זענען געווען אַן אמתער „יו־יהדין“ פאַר די פּאַרוואָל־טונגען, פאַר די פּירער אין אַרטיסטן־פּאַראַיין (לעשנא 2), זײ האָבן גע־האַלטן אין שפּאַנונג עטלעכע טעג די באַטייליקטע און די געסט. עס פלעגן

קומען צו די יערלעכע צוזאמענפארן דעלעגאטן פון גאנץ פוילן, ווו ס'איז ערגעץ ווו געווען א יידישע טעאטער-טרופע. עס זענען געווען רעפעראטן און באריכטן און אויספירלעכע דיסקוסיעס, אין וועלכע אייניקע האָבן זיך געלאָזט ווילניין, אָבער אייניקע האָבן פאַרמאָגט אין זיך אחריות און ווילן און צילבאווסטקייט. נאָך די רעפעראטן, דעבאטן און באַשלוסן פלעגן פאַרקומען וואָלן פאַר אַ נייער פירערשאַפט. יאָ, עס איז געווען אַ יידיש-טעאטראַליש קולטור-שעפּעריש לעבן אין יידישן פוילן.

דער יידישער שוישפילער, סי זיין אָנפירערשאַפט און סי איינצלנע אַקטיאָרן זענען געווען טעטיקע און באַוווסטזיניקע מיטטוער אין די פאַר-שידענע עפנטלעכע קולטור-געזעלשאַפטלעכע פאַרמעסטן און אויפטוען. אין יוביליען, אין פאַרשידענע קאַלעקטיווע טעטיקייטן זענען זיי כוּדער געווען באַטייליקט. צווישן טלאָמאַצקע 13 (דער צענטער פונעם יידישן שרייבער, ליטעראַטור און זשורנאַליסטן-פאַריוו, בען-קלוב) — און לעשנאַ נר. 2 (דער צענטער פינעם יידישן שוישפילער און אַרטיסטן-פאַראַיי) — איז געווען אַ שטענדיקע פאַרבינדונג און אַ בריק איז געווען איבערגע-וואָרפן פאַר אַ הין-און-צוריק פאַרקער. קיין איין שמחה פונעם טעאטער איז נישט אַדורך אָן דער פאַרשטייערשאַפט פונעם יידישן שרייבער, און אַזוי אויך פאַרקערט — דער יידישער אַרטיסט איז געווען אַ אָנגעזעענער מחותן אויף ליטעראַרישע חתונות און שמחות. פּרעסע און טעאטער זענען געווען שוועסטער-אַרגאַניזאַציעס נישט בלויז אַמאָל אין אַ יובל, נאָר שטענדיק, אין די טאָג-טעגלעכע פאַרעלטענישן און באַציאונגען. דאָס איז, אָגב, געווען אַ טראַדיציע פון די צייטן פון י. ל. פּרץ, וועלכער האָט אין זיין צייט, ביי נאָר אַנדערע באַדינגונגען פון דער ליטעראַטור, פּרעסע, טעאטער, — באַמיט זיך אַריינצוגלידערן דאָס יידישע טעאטער אין דעם קולטור-שאַפּערישן לעבן, און וואָס אויך פּרץ הירשביין האָט אויף זיין שטייגער, נאָך אין די יאָרן פאַרן ערשטן וועלט-קריג, באַמיט זיך צו טון. אין ווען מיר רעדן וועגן אַט די ערנסטע פּרווון צו פאַרבינדן ענגער און אינטימער ליטעראַטור מיטן טעאטער, קונסט מיט דער בינע, דאַרף מען זיך אָפּשטעלן מיט אייניקע פרטים און כאַטש בקיצור אויף דעם ערנסטן פּרוו, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין וואַרשע און גלייכצייטיק אין לאַדזש (שפּעטער אויך אין ווילנע און ביאַליסטאָק) צו שאַפן קליינע יידישע טעאטערלעך, וואָס האָבן געטראָגן דעם אַלגעמיינעם נאָמען „קליין

קונסטבינע" אין פארשידענע וואריאציעס, — אין ווארשע, — „אזאזעל“, אין לאָדזש „אראראט“, און שפעטער — „סמכטיון“, די „באנדע“ א. א. וו.

אין יאָר 1925 איז געגרינדעט געוואָרן אין ווארשע, נאָך פיל חכנות און כוונות און צוגרייטפארזאמלונגען און באראטונגען, דער טעאָטער-קאָלעקטיוו „אזאזעל“ מיט דוד הערמאן, טעא ארצישעווסקא (אמאל האָט זי געהייסן מרים איזראעלס, דערנאָך פרוי קראטקא, וואָס האָט געהאַט אין ווארשע אַן אייגנארטיק קינסטלעריש הויז, אַ מין יידישער סאַלאָן, וואָס האָט איינגעארדנט אָפט פיינע ליטעראַריש-קינסטלערישע אָוונטן), די קינסטלער ה. בערלעווי און אויך וו. ווייטרויב א. א. אין דער שפיץ. פון די שוישפילער זענען געווען אייניקע פיינע יונגע שוישפילער און אַנטפאַנענער פון דער יידישער און אויך פון דער פּוילישער בינע, ווי אויך די יוגנט פון דוד הערמאַנס דראַמאַטישער סטודיע. צווישן די נייע טאַלענטן האָט זיך אַרויסגערוקט די יונגע שוישפילערין פון דער פּוילישער בינע אַלאַ לילית, דער אַרטיסט וול. גאַדיק א. א. עס זענען געווען פיינע, געשמאַקע, קורצע געזאַנגשפּיל און טאַנצ-נומערן, קורצע סצענעס, פּיין צוגעגרייט, מיט געשמאַק אויסגעצירט און מיט אָפטמאַל זייער טרעפּלעכע ניואַנסירונגען. נאָך אַ פּאָר חדשים שפּילן אין אַ ספּעציעל-צוגעגרייטן און איבערגעבוטן זאַל אויף נאַלעווקי 2, אין סימאָן-פּאַסאַזש, האָט דאָס טעאָטערל געמוזט איבעררייסן זיינע ווייטערדיקע אויפפירונגען און עס זענען דערנאָך מיט דעם און אַנדערע נעמען אויפגעקומען פאַרשידענע אַנדערע קליין-קונסטבינעס, אָבער שוין אַן דעם ערנסט און ציטער און געשמאַק פון דעם ערשטן אמתן „אזאזעל“.

גאָר לייטיש און מיט אייגנארטיקע טענער און סטיל איז געווען דער קליין-קונסט-טעאָטער אין לאָדזש „אראראט“, וואָס משה באַדערזאָן, אָט דער זינגענדיקער טרובאַדור, האָט אויסגעכאָועט מיט דער הילף פון זיינע אייניקע פריינד קינסטלער, מוזיקער שוישפילער, ווי יצחק ברוינער, הענעך קאָן, און מיט די דערנאָך זייער פּאַפּולערע קליין-קונסט-קינסטלער ש. דושינאָן און י. שומאַכער, און אין וועלכע שיינע מרים, באַדערזאָנס פרוי, האָט געשפּילט די הויפּט-ראָלע. במשך פון דער צייט האָט משה באַדערזאָן באַוווּן אַרומצוריינגלען זיך מיט אַ פיינער גרופע יונגע שטיי-פער-שוישפילער, וואָס האָבן לכתחילה אין לאָדזש און מיט יאָרן שפּע-

טער — אין וואַרשע און אין אַנדערע שטעט געשפּילט פאַר גרויסע אוי-
דיטאָריעס זייער איינגארטיקן רעפּערטואַר, וואָס האָט געהאַט אין זיך דעם
ספּעציפּישן בראַדערזאָנישן קאַלאַמבורישן און שפּילעוודיקן כאַראַקטער,
ווי אויך שטייגער-סצענעס און מאָנאָלאָגן, וואָס דאָס פּאַרל דזשיגאַן און
שומאַכער האָבן דערלאָנגט דעם עולם אויף פאַרשידענע אופנים, אַמאָל
מיט גרויס געשמאַק און דערנאָך אויך — נישט שטאַרק איבערקלייבער-
ריש. איבערהויפּט, ווען מען האָט זיך דערנאָך פאַראייניקט מיט אַנדערע
קליינקונסט-גרופּעס, וואָס האָבן אַריינגעטראָגן אין דעם איינהייטלעכן
„אַראַראַט“ אַנדערע טענער, סטיל און מאַנירן.

אַבער לאָמיר נישט פאַרלויפן דעם וועג און נישט רעדן איצט וועגן
זאָכן און דערשיינונגען, וואָס זענען געשען מיט יאָרן שפּעטער, שוין אין
די 30ער יאָרן, נענטער צום צווייטן וועלט-קריג. מיר האַלטן איצט מיט
אונזערע פאַרצייכענישן פיל פּריער, מיר האַלטן ביי די יאָרן 1923-1924.
וואָס מען דאַרף באַטאָנען: דאָס יידישע טעאַטער און דער יידישער
שוישפּילער זענען געווען אַ גליד אין דער גרויסער קולטור-קרינסטלערישער
משפּחה, זיי האָבן געבראַכט צום אויסדרוק די צייט-שטימונגען און צייט-
מאָטיוון, — דאָס איז געווען דאָס וויכטיקסטע און כאַראַקטעריסטישע
פונעם יידישן טעאַטער, וואָס ער האָט אָפּגעשפּיגלט אין זיך אַלדי מעלות
און חסרונות פונעם יידישן לעבן אין פּוילן, זיינע ליכט-און שאַטן-זייטן.

אומצופרידנקייט, קריטיק און מאָנאָנגען

עס ליגן איצט פאַר מיר די גרויסע העפטן, די נומערן פון דעם
קריטיש-ביבליאָגראַפּישן זשורנאַל „ביכער וועלט“, וואָס איז אַרויס אַלע
צוויי חדשים אַ נומער אין וואַרשע דורכן פאַרלאַג „קולטור-ליגע“. דער
גרויסער שער-בלאַט איז באַצירט מיט דער זייער פיינער צייכענונג, וואָס
עס האָט געמאַכט דער דיכטער מלך ראַוויטש. אַרום און אַרום זענען פון
אַט דעם זשורנאַל דערשינען 10 גרויסע העפטן, — איינצלענע און טאָפּעלע

נומערן, — פון יאנואר 1922 ביז אפריל 1924, ארום און ארום א 1240
 עמודים, — 620 גרויסע זייטן. זיי זענען אָנגעפיקעוועט און אָנגעשטאַפּט
 מיט פאַרשידנאַרטיקן רייכן, אינטערעסאַנטן און באַלערנדיקן מאַטעריאַל.
 אַ גאַנץ פערטליאַרהונדערט טיילט אונדז אָפּ פון יענער צייט, ווען די גרויסע
 העפטן זענען דערשינען, און זיי זענען ביז איצט וויכטיק, רייצנדיק און
 אינטריגירנדיק !

סוף כל סוף זענען די נומערן דערשינען דורך אַ פאַרלאַנג און דורך
 אַ גרופע, וואָס האָבן געליטן מאַנגל אין געלט, מאַנגל אין טעכנישע מיט-
 לען, אָן דעם פאַסיקן אַרויסגעבערישן און רעדאַקציאָנעלן אפּאַראַט, און
 עס איז ממש צום באַוונדערן די אַלזייטיקייט און די פאַכמענערישקייט
 און די באַהאַונטקייט פון דער גרופע און פון די נאָענטע מיטאַרבעטער,
 וואָס האָבן געהאַט אין יענער צייט גרויסע אַמביציעס און טיפע פאַר-
 שטענדעניש פאַר דער יידישער ליטעראַטור אין אַלע אירע געביטן! אין
 יעדן נומער — עטלעכע אַרטיקלען און צענדליקער רעצענזיעס און אַלץ איז
 געגעבן מיט אַ טאַק און מיט אַ סיסטעם. עס איז געווען אַ קאָלעקטיוו
 שאַפּן און אַ קאָלעקטיווע פאַראַנטוואָרטלעכקייט ביים צוגרייטן דעם מאַ-
 טעריאַל און ביים רעאַלזירן אים. אויף יעדן געביט איז פאַרטראָגן דער
 פאַכמאַן און מיט גאָר דער ערנסקייט און אָן די נויטבאַקאַנטע „גוטברור-
 דערישע“ אַפּרופּן און לויבענישן. מען איז שטרענג איינער צום אנדערן,
 און עס איז נישטאָ קיין משאַ פנים און מען האַלט זיך נישט אָפּ אָפּט,
 ווען מ'דאַרף, אַריינצוזאָגן אַ חבר, אַ פריינד און אַ מיטאַרבעטער.

צווישן די פאַרשידענע אַרטיקלען און דער מאַסע רעצענזיעס קאָן
 מען אָנקלייבן אַ גרויסע צאָל, וווּ די קריטיקער און רעצענזענטן זענען
 זייער שטרענג און שאַרף. מען טיילט אָפּן און קלאָר אויף די נעמאַכטע
 פעלערן און מען פאַרשווייגט נישט קיין פעלערן און קיין שוואַכע פונקטן.
 עס איז זייער אינטערעסאַנט אָט די אומצופרידנקייט, די נישטבאַפרי-
 דיקייט פון ווערק, פון זשורנאַלן, פון זאַמליכע. די קריטיק איז אַן
 ערנסטע, זי איז געצילט אין פונקט אַרײן און רופט קלאָר אין אַן אַנדער
 ריכטונג. מען מאַנט און וואַרנט. דאָס איז דער צייכן פון יענער צייט
 און פון דער גרופע, וואָס האָט אָנגעפירט מיטן זשורנאַל און וואָס איז
 געווען אָנגערעגט און געשפאַנט פאַר קאַמף, פאַר געראַנגל. אָט די אומצו-
 פרידנקייט און נישטבאַפרידיקייט איז געווען אַ וויכטיקער קען-צייכן און

אייגנשאפט פון דער גרופע שרייבער, פון די דיכטער און שרייבער-טוער ארום דער „קולטור-ליגע“ און אירע צייטשריפטן. דאָס זענען געווען די הויפט-שטריכן פון איר ליטעראַרישן וועלט-באַנעם — נישט צו אנערד-קענען קיין אויטאָריטעטן און צו פאַרלאַנגען און צו פאָדערן ערנסט אין דראַנג, ציל און צוועק פון אַלע קולטור-שאַפער — צי איז עס אַ דיכטער, אַ דערציילער, אַן איבערזעצער, אַ קינדער-שרייבער, אַ מוזיקער, אָדער אַ פאַפּאַסער פון לערן-ביכער.

אונדז איז שוין אויסגעקומען אין די פריערדיקע קאפיטלען זיך אָפּצושטעלן אויף אייניקע אַרטיקלען, וואָס האָבן כאַראַקטעריזירט און אָפּגעשאַצט פאַרשידענע ווערק. און פאַרשירן איז מען צוגעגאַנגען צו קריטיקירן, מיט אַ פאַרשידענער שפּראַך און אויף אַ פאַרשידענעם אופן. עס איז נאָך נישט ביי אַלעמען קלאַר דער וועג, ווהיין מען וויל פירן, מען קאָן נאָך אָפט קלאַר נישט פאַרמולירן די טענות און פאַרווירפן, מען בלאַנדזשעט נאָך גענוג אַליין. אָבער אין דעם גופא, וואָס דער שאַבלאָן געפעלט נישט, וואָס ער רעגט אויף — אין דעם אַליין איז דאָ אַ שטיק אמת און נייקייט.

דער הויפט-שטריך איז געווען — דאָס געפיל, אַז מען הויבט אָן אַ ניי גרויס לעבן, און אַז עס עפענען זיך געוואַלדיקע געזעלשאַפטלעכע און שאַפּערישע מעגלעכקייטן. מען האָט באַשיינפערלעך געשפּירט די כור-חות, וואָס קומען און וואָס וואַקסן אין אַלע ווינקלעך פונעם לעבן. אין עס איז געווען טיפּער גלויבן און מען האָט עס געשפּירט אין זיך און אין אַרומ. יעדער אַרטיקל איז אַזוי-אַרום געווען אָנזאָג און פירזאָג. און עס איז דערביי געווען אויך דאָס יונג-פאַטערלעכע געפיל ביים צווען ווי די יונגע שאַפער פאַרמעסטן זיך אויף פליען, אויף הויכן, אויף ווייטקייטן. און יעדער איינער איז געקומען מיט פאַרשלאַנגן, מיט פלענער, מיט טרוי-מע. און עס איז געווען פאַרגאַפונג פון נייע שאַפער, פון נייע דיכטער און דערציילער. הקיצור, פּרילינג, אָנהויב, מעשה בראשית. און דעריבער האָט באַזונדערס פאַרדראַסן אָנצוטערעפן דאָ און דאָרטן מידקייט, מהיכיד תיתדיקייט, גלייכגילט, טראַפּאַרעט.

פּרץ מאַרקיש איז אויפגעציטערט פון די עטלעכע קליינע לידער-ביכעלעך מיטן נאָמען „ווידערוואַקס“, וואָס זענען פּרישע ערשטאָ אָנגע-קומען פון קיעוו, פון דער נישט-לאַנג צעבלומיקטער יידישער אוקראַינע,

— לידערביכעלעך פון די יונגע איציק פעפער, א. שוחט, מ. כאטשער וואצקי, וועלעדניצקי, ד. האַפּשטיין, און פּרץ מאַרקיש באַגריסט זיי אויף זיין האַרציק־טרויעריקן, פּיערלעך־הויכן און לירישן שטייגער: „גרוסן פון אוקראינע. ווידערגעוויקס. עפעס אַ שטילע און צאַרטע טויכן־פּאַסט פון יענער זייט גרענעץ אוקראינע גנבעט זיך דורך אַהער מיט פּריידפולע זיכס און געזאַנגען. אינאיינעם מיט דער שוידערלעכער יללה פון דרום: „ברויט!“ — שווימען איבער דער גרענעץ, ווי אויף אומזעבאַרע כוואַל ליעס אומעט, — אָפּגעטעסעטע שמעקנדיקע שפענער פּרייד.“ פּרץ מאַר־קיש ברענגט עטלעכע פּריידיקע שורות פון דעם יונגן איציק פעפער, און ער ניט צו: „זווי הויבט אָן זיין „בריוועלע“, ניט ביכעלע, נאָר בריוועלע צו אונדז דער יינגסטער און דרייטעסטער פון דעם ווידער־אויפגעוואַקסענעם שבט דיכטער אויף אַש אין חורבות פונעם אָפּקומענדיקן און אויף־קומענדיקן ווירלאַנד — איציק פעטער. אזוי האָבן זיך אַ נאָמען געגעבן אונדזערע יינגערע ברודער־דיכטער אויף יענער זייט גרענעץ, — ווידער־וויקס . . .”

ווי מאַדנע און מערקווירדיק עם קלינגען איצט, נאָך 27 יאָר, און ווידערמאל נאָך אַ גרויזאַמען חורבן, די פּריידיקע און מונטערע ווערטער פון פּרץ מאַרקיש, — דאָן, אין 1922, דער יונגער שטיפּערישער, צער־און צאָרנדיקער דיכטער, וואָס האָט אליין איינגעזאַפט אין זיך נאָר די פּרייד, נאָר דעם אויפברויז און נאָר די גרויזאַמקייטן פון דעם בירגער־קריג פון די יידישע שחיטות אין אוקראינע. פּרץ מאַרקיש זאָגט ווייטער אין זיין רעצענזיע: „לאַמיר אויפּעפענען דעם ספּר־הזכרונות פון שוואַרצן פּאַטאַם פאַר די לעצטע פּאָר יאָר אין אוקראינע, מיט וועלכן מיר זענען שוין גענאַנגען ווי מיט אַ שוואַרצער „יעוואַנגעל“, צו די טויערן פון שגעון“, — וועלן מיר דערפילן אין די קלייניקע ווידערגעוואַקסענע ביכעלעך דעם זומערדיקן ריח פון זאַנגען מיט קערנדלעך וויינענדיקע פאַר פּרייד. מירן דערהערן דאָס געזאַנג פון תּבואה, אויפגענאַנגענער אויף פעלדער פון אַזאַ פאַרוויסטעוועט און פאַרלאָזט לאַנד, פון וועלכן פאַרטריקענישן האָבן צעטריבן...“ („ביכער־וועלט“, 1922, נ' 3, ז' 274-277).

און מלך ראַוויטש — אליין אַ יונגער דיכטער מיט נייע מאַגנאָנען און וואָרענגען צו דער וועלט — איז פאַרגאַפט פון אַ צווייטן אומרר־איקן און מאַנענדיקן דיכטער, פון זיין נאָראַנדערשדיק לידער־ווערק, פון

דעם אמאָליקן א. צ. גרינבערגס „מעפיסטאָ“, וואָס זיין צווייטע אויפלאַגע דערשיינט דורכן „ליטעראַטור־פּאָנד“ ביים ליטעראַטן פּאַראַיין אין וואַרשע. ער רעדט אין זיין רעצענזיע וועגן „דעם טיפּן, טיפּן, איבערמענטש־לעבן טרויער, וואָס נאָר אַ דיכטער קאָן איבערלעבן און נאָר אַ דיכטעריש־צוגעגרייטער מענטש קאָן נאָכפּילן“, און ער באַצייכנט דאָס בוך ווי אַ „שיר־השירים פון טרויער“, וואָס „פאַרשיכורט מיט אזאַ שיכרות־טרויער דיין צום אויפנעמען פעאיק האַרץ, ווי דו וואָלסט אין דיין בלוט אַרײַן אינצירט אַ שווערן אָפּיום“. (דאָרט ז' 278).

און אין דעם זעלבן נומער „ביכער־וועלט“ (נ' 3, מאַרײַוני 1922) איז דאָ אַן אַרטיקל פון י. י. זינגער וועגן די אַמעריקאַנער „שריפטן“ (פּרילינג 1921), וואָס איז זייער כאַראַקטעריסטיש מיט זיין דעמאָלסדיקן צוגאַנג צו ליטעראַטור און מיט זיינע פּאָדערונגען, טענות און תּביעות צו די אַמעריקאַנער ייִדישע שרייבער. הערט נאָר ווערטער פון י. י. זינגער, וואָס האָט, ווי שוין דערמאָנט, אין קאַדיע מאָלאָדאָווסקיס „סביבה“, גע־טאַדלט די אידעאישע ליטעראַטור און באַשיצט בלויז די ליטעראַטור, וואָס האָט אין זיך פאַרוויילערישע עלעמענטן און אויפגאַבן. י. י. זינגער וואַרפט פאַר די אַמעריקאַנער „יונגע“, וואָס זיי האָבן נישט קיין ריכטונג, קיין צילאָנגעווענדטקייט.

„אַריענטאַציע און אָנשוואַונג — זאַנט זינגער — זענען דאָך סוף כל סוף אויך אַ זאָך פון קינסטלער. די איינגערעדטע סברות, אַז דער קינסטלער איז עפעס אַ פּרייער פּויגל און „כאַפט אַ בליק דאָ צו גאָט, דאָ אין תּהום“ האָבן שוין לאַנג באַנקראַטירט. קינסטלער, וואָס גייען צוזאַמען, דאַרף דאָך עפעס בינדן, פאַראייניקן, — און וואָס פאַראייניקט די אַלע אַנטיילנעמער אין די לעצטע „שריפטן“? „...?“, אַ זאַמלונג פון אַ גרופּע רייפּע קינסטלער — לערנט זיי י. י. זינגער פון 1922 — דאַרף זיין אַן אויסדרוק פון צייט און וועלט. אמת, אַמעריקע איז נישט געווען אין זידיקן קעסל, וווּ די וועלט האָט זיך איבערגעקאַכט, אמת אויך, אַז נישט באַלד קאָן די צייט געפּינען איר אויסדרוק. אָבער אַ הויך האָט זי דאָך געדאַרפט לאָזן, אַן אָפּשיין אויף אַלעס, אַ שפור כּאָטש, און זאָל פאַרלוירן גיין דאָס שער־בלעטל מיטן קליינעם אויפּשריפט „1921“, ווער וועט

וויסן, אז דאס איז א פרוכט פון אזא פיל-זאגנדיקער און פול-
באדייטנדיקער צייט".

און הערט ווייטער די פאטעטישע רייד פון י. י. זינגער, וואָס זענען
גאָרנישט אין איינקלאַנג מיטן שפעטערדיקן נישטערן און פאָליטיש-גע-
זעלשאַפטלעך, „אָביעקטיוון“, נייטראַלן זינגער פון אַמעריקע :

„וואָס איז דען אַ זאַמלונג — אויב נישט קיין געזאַנג פון אַ
נאַנצער חברותא קינסטלער, אַ מין עבודה פון יונגע כוהנים, וואָס
יערער אויף זיין אופן, מיט זיין באַזונדער שטים און תפילה, גיסט
זיך צוזאַמען אין איין האַרמאָניע“. (זייט 286).

נאָך דעם אַרטיקל פון י. י. זינגער וועגן די אַמעריקאַנער „שריפטן“,
קומט מיינער אַן אַרטיקל איבער די זאַמלעפּטן אָדער צייטשריפט „רינ-
גען“, וואָס זענען אין יענער צייט אַרויסגעגאַנגען אין וואַרשע, רעדאַקט-
טירט דורך ד"ר מ. ווייכערט און אַנדערע (איין צייט מיט דער מיטהילף
פון אַלטער קאַציונע). נאָך אַ לענגערע צייט ראַנגלען זיך, זענען דערשינען
פון די „רינגען“ צען העפטן. און רעדנדיק וועגן דעם זשורנאַל, האָב איך
טענות: „מיר בלעטערן דורך די אַלע דערשינענע ביכלעך, מיר קוקן אַריין
אינעם אינהאַלט-פאַרצייכעניש און מיר טוען קיין צאַפּל נישט, נישטאַ
אויף וואָס זיך אָפּצושטעלן. פאַרשידנאַרטיקער צעברעקלעך מאַטעריאַל,
וואָס איז צוגעשטעלט געוואָרן דער רעדאַקציע דורך אַ 25 דיכטער און ליד-
לער, 6 פּראָזאַאיקער, אַ 15 אַרטיקל-שרייבער, א. א. וו., און אינגאַנצן גע-
נומען — אָן אַ פייער-זייל, וואָס זאָל באַלייכטן דעם וועג און וואָס זאָל
פירן ערגעץ-וווּ. און ווען מיר זאָלן אויפן סמך פון דעם מאַטעריאַל, וואָס
האַט זיך אין משך פון אַ גאַנץ יאָר געשאַפן, געוואָלט מעסטן אונדזער גייס-
טיקן וווקס, קינסטלערישן פאַרנעם און מאַכן סך-הכלען, וואָלטן מיר גע-
קומען צו גאַנץ-טרויעריקע אויספירן“.

איך ציטיר דעם פּראָגראַם-אַרטיקל פון די רעדאַקטאָרן (אין לעצטן
נומער), און איך שרייב, אז עס איז אפשר אַ „גאַנץ-געלונגענער ווידוי
פון די אַרויסגעבער“. און איך זאָג: „קוקט מען אויף דער איצטיקער צייט,
ווי אויף אַ צייט פון צעשווומענקייט און צעדרויבלונג“, וויל מען נישט
שאַפן קיין פעסטונג, ווייל מ'ציטערט פאַר אַ מין סנאָב אָדער שאַרלאַטאַן,

וואָס זאָל חו"ש וועלן דאָ „געוועלטיקן“, וויל מען געבן אַ געמיש פון „שוואַנען-געזאַנג פון דאָס פאַרנייענדיקע מיט דעם שטורעם-געזאַנג פון דאָס אויפקומענדיקע“, ווערט מען בכלל „נישט נתפעל פון קיין איום“, „פריידיקט מען נישט קיין רענעסאַנס“ — קאָן מען פאַרשטייט זיך קיינעם נישט באַגריסטערן, גאָרנישט שאַפן און קיין זאך נישט אויפֿטון.

גאָר אַן אויסנאַם איז — אין מיינע אויגן — דער צענטער נומער „רינגען“, וואָס איז שוין אַרויס ביי אַן אַנדער רעדאַקציע און ער פאַר-מאָגט שוין אַ נייעם גאַנג און נייע געזאַנגען און נייע מאַטיוון. איך רעכנ איבער די זאַכן, וואָס זענען אינעם צענטן נומער פאַרעפנטלעכט, איך ציטיר אייניקע שורות פון פּרץ מאַרקישישעס אַרטיקל „עסטעטיק פון קאַמפּ אין דער מאָדערנער דיכטונג“ און איך זאָג: „דער אַרטיקל איז פון טיפן האַרץ אַן אויסגעשריגענער וויי און איינציטיק אַ פּריידגעפיל, אַ רעאַס-ציע-פּראָמעסט קעגן דער פּריעדריקער דיכטונגס-פּראָדוקציע און אַ פּלאַ-טערנדיקער רוף צו דעם דיכטער, וואָס די מוזעס „זענען זיינע בלוטן, וואָס דרייען זיך אַרום אין זיינע אָדערן, ווי אָנגעצונדענע שלאַנגען און ווילן אַרויס דורך יעדן שפּאַרונקעלע פון זיין לייב“, צו דעם דיכטער, וואָס איז „שטענדיק פּליסנדיקער שטראָם פון אויסגעמישטע פּיינען און פּריידן“.

אָט אזוי האָט יעדער איינער פון אונדז אויף זיין אופן אין שטיינער געטאַדלט די גלייכגילטיקע, נייטראַלע דיכטער און שרייבער און געפאָ-דערט אויפברויי, נייע פאַטעטישע שאַפונגען, וואָס זאָלן זיין אין איינ-קלאַנג מיט דעם אַרום, וואָס איז געווען אָנגעלאָרן מיט רעוואָלוציאָנערן בונט און נייעם פאַרמעסט.

שוין גענוג זיך צו פאַרהאַלטן ביי אָט דער צייט — די ערשטע עט-לעכע יאָר פון מיין קומען קיין וואַרשע און ביי דער אַרבעט אַרום דער קולטור-ליגע און ביים זשורנאַל „ביכער-וועלט“. איידער איך וועל איבער-גיין צו אַ נייעם „פּעריאָד“, צו דער וואַכנשריפט „ליטעראַרישע בלעטער“, ווילט זיך נאָך בקיצור דערציילן וועגן נאָך אייניקע זאַכן, קלענערע און גרעסערע, וואָס האָבן אַ שייכות צו די יאָרן 1923-1924, ווייל עס קער זיך אָן מיטן יידישן פּוילן.

אָט ליגט פאַר מיר אַ רוף, וואָס דער ליטעראַטן-און זשורנאַליסטן-פאַראיין אין וואַרשע האָט אַרויסגעגעבן סוף 1923, „צו דער יידישער פּרעסע פון גאָר דער וועלט“, ווי עס איז צווישן אַנדערן געזאַגט געוואָרן: „מיט

100 יאָר ציריק אין דעצעמבער 1823 איז אין וואַרשע, אין דעם צענטער פון מזרח־ייִדנטום, דערשינען די ערשטע ייִדישע פּעריאָדישע אויסגאַבע: „דער בעאַבאַכטער אַן דער ווייכסעל“. מיר שטייען אזוי אַרום ביים סוף פון אַ גאַנצן יאָרהונדערט אין דער געשיכטע פון דער ייִדישער פּרעסע. דאָס איז אַ יום־טוב פון אונדזער נייער קולטור, אַ יובל, וואָס דאַרף פון אַלעמען געפייערט ווערן. הונדערט יאָר ייִדישע פּרעסע הייסט: הונדערט יאָר קולטור־אַרבעט אויף דער ייִדישער גאַס; הונדערט יאָר אַרבעט פאַר דער פּאַרטיפּונג פונעם ייִדישן און מענטשלעכן באַוווּסטיין, פאַר דער פאַרוועלטלעכונג און פאַרשענערונג פון דעם ייִדישן לעבן, פאַר דער שאַפּונג פון ייִדישע קולטור־ווערטן, פאַר דעם אויפבויו פון אַ ייִדישער ליטע־ראַטור און אַ לעבעדיקער ייִדישער געזעלשאַפּטלעכקייט, און לסוף פאַר דער קולטיווירונג און פאַרפיינערונג פונעם שטאַרקסטן אויסדרוק פון אונדזער פּאָלקס־לעבן — פון דער ייִדישער שפּראַך. דער דאָזיקער אָפּגעגאַנגענער שווערער וועג זאָל פון אונדז איצט באַצייכנט ווערן. מיר רופן אויף אַלע חברים און אַלע ייִדישע קולטור־אַרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס צו פייערן דעם אָנהויב פון צווייטן, נייעם יאָרהונדערט אין דער געשיכטע פון אונדזער פּרעסע. אומעטום, וווּ עס עקזיסטירט אַ ייִדישער קיבוץ, וווּ עס דערשיינט אַ ייִדישע אויסגאַבע, וווּ עס לעבט דאָס ייִדישע וואָרט. די דאָזיקע פייערונגען זאָלן פאַרוואַנדלט ווערן אין איין גרויסער מאַניפעסטאַציע פאַר דעם לעבנס־כוח פון אונדזער וואָרט און גייסט, פאַר אונדזערע רעכט אויף אַן אייגן קולטור־לעבן און גלייכצייטיק זאָלן זיי אונדז אויך אויפמוטיקן צו אַ ווייטערדיקער אומדערמידלעכער אַרבעט פאַר דער אַנט־וויקלונג און אויפבליאונג פון אונדזער פּאָלקס־קולטור.“

עס געדענקט זיך גוט, די גרויסע פייערונג, די מאַניפעסטאַציע פון דער ייִדישער פּרעסע אין דעם גרויסן ייִדישן קאַמינסקי־טעאַטער, וווּ עס זענען בייגעווען אַ צוויי טויזנט פּאָלקס־מענטשן און פאַרשטייער פון אַר־גאַנצנאַציעס און אינסטיטוציעס און באַוווּסטע שרייבער האָבן באַגריסט. עס איז געווען ביי אַלעמען דאָס געפיל, אַז עס איז דאָ אַ פּולבלטיק און קרעפטיק ייִדיש לעבן מיט אַ פעסטן באַדן און מיט טיפע וואָרצלען אין דעם באַדן און מיט ווייטע און זיכערע אויסבליקן אויף ווייטערדיקן לעבן. אין יענער צייט זענען אין פּוילן געווען אַ 15 טעגלעכע ייִדישע צייט־טונגען, מיט צענדליקער וואַכנשריפטן און זשורנאַלן מיט פאַרלאַנג, וואָס

האָבן אַרויסגעגעבן אַ יאָר עטלעכע הונדערט ביכער מיט אַ פּאָר הונדערט ביבליאָמען און מיט צענער טויזנטער יונגע טרייע באַגייסטערטע לייענער, מיט יידישע טעאָטער־אַנסאַמבלען איבער די גרעסערע שטעט, מיט אַ וואַך סנדיקער יידישער יוגנט אין די יידיש־וועלטלעכע שולן, אין די תלמוד־תורות, אין די פּריוואַט שולן, און דער עיקר העיקרים — אַן איינגע־וואַרצלט יידיש פּאָלקס־לעבן מיט אַן אייגענעם לעבנס־שטויגער. און וועמען האָט געקאָנט דאָן איינפאַלן אַ ווילדע בייזע מחשבה, אַז מיט 25 יאָר שפּע־טער, דעצעמבער 1948, זאָל פון דעם גרויסן יידישן פּוילישן קיבוץ, וואָס ציילט מיליאָנען, פּאַרבלויבן קוים אַ 100 טויזנט! אמת, די פּוילישע רעד־גירונג אין דער איצטיקער צייט איז אַ מענטשלעכע, אַ דעמאָקראַטישע, אַ יודנפּריינטלעכע, וואָס זאָרגט פאַר דעם סאַציאַלן און קולטורעלן וווּיל־זיין פון דער יידישער מאַסע, — אָבער דאָך: אָנשטאַט דריי מיט אַ האַלבן מיליאָן יידן בלויז אַ הונדערט טויזנט, און אָנשטאַט — אַ רייכער טעגלע־כער פּרעסע — בלויז אַ פּאָר וואַכנצייטונגען! ווער האָט געקאָנט זיך דאָן פּאַרשטעלן זאָ אַז ביטערן נאַנג פון דער וועלט־און יידישער געשיכטע, מיט אַזעלכע מוראדיקע רעזולטאַטן!

יא, אזוי איז געווען דער ביטערער און גרויזאמער גורל פון דעם פּוילישן יידנטום, וואָס אין זיין געוואַלדיקן וווקס, אין זיין האַסטיקן פּאַר־מעסט האָט ער פּאַרמאָגט אזוי פיל קראַפט, אזוי פיל ווילן, אזוי פיל מעג־לעכקייטן פאַר דעם ווייטערדיקן אויפבלי פון דעם יידישן פּאָלקס־לעבן, ווי מיר וועלן טאַקע זען פון די ווייטערדיקע טעטיקייטן און פּאַרמעסטן.

אין יענער צייט, סוף 1923, האָט די בעלעטריסטן־פּאַראַייניקונג ביים ליטעראַטור־פּאַראַייני אַרויסגעגעבן אַ גרויסן זאַמלבוך אונטערן נאָמען „וואַרשעווער אַלמאַנאַך“, וואָס האָט געהאַלטן 544 זייטן. מיר וועלן נישט זיך אָפּשטעלן אויף די אַלע גוטע, בעסערע און שוואַכערע זאַכן פונעם זאַמלבוך. מיר ווילן נאָר אויסרעכענען אייניקע נעמען פון די באַטייליקטע, כדי צו געבן אַ בילד פון די שאַפּנדיקע שרייבער, דיכטער, דערציילער צו יענער צייט אין פּוילן, וועלכע האָבן דאָן ערשט אָנגעהויבן זייער שאַפּעריש לעבן, אָדער וואָס האָבן שוין געהאַט הינטער זיך עטלעכע יאָר ליטעראַרישע טעטיקייט מיט אַ פּאָר ביכער אין זייער אייגענעם שאַפּערישן אוצר. אַט זענען זיי די שרייבער: די פּראָזאַיקער י. י. זינגער, א. מ. פּוסק, וועלכער האָט אמת געלעבט אין ווין, אָבער ער האָט געשטאַמט פון מזרח־גאַליציע און

ער האָט געלאָזט זיינע וואָרצלען אין דעם ייִדישן לעבן אין גאַליציע, יהושע פּערלע, וואָס האָט ערשט נישט לאַנג אָנגעהויבן מיט זיינע ראָמאַנ-טישע דערציילונגען פונעם קליינבירגערלעכן ייִדישן לעבן אין שטאָט, ב. עפּעלבוים, וועלכער האָט דורכגעמאַכט שווערע גרויע יאָרן אין אוקראַי-נע, אין אָדעס און ער האָט געהאַלטן, דאָ אין פּוילן, אינמיטן דאָס אַלץ אויסצומאַלן, יואל מאַסטבוים מיט זיינע אימפעטדיקע דערציילונגען פון נעם ייִדישן פּאָלקס-לעבן אין פּוילן בעיקר פון נאָך די רעוואָלוציע-יאָרן, דער דיכטער און ראָמאַניסט ז. סענאַלאָוויטש, דער עלעגישער דערציילער, ה. זשימניצקי, וואָס האָט ליב געהאַט באַריכות צו דערציילן און שילד-דערן אַ מעשה, אַ סיטואַציע, דער אייגנאַרטיקער קרענקלעכער און אינער-לעך-גליענדיקער שלמה גילבערט מיט זיינע קרענקלעכע און מיט הויכער טעמפּעראַטור מענטשן, דער שאַפּער-נאַטוראַליסט פון יענער צייט ליב אַליצקי, און אַ לאַדזשער דערציילער א. שמוּלעוויטש און דער יונגער מנחם פּלאַסקער, וואָס האָט געזוכט פאַרם און סטיל.

אַט די דערמאָנטע שרייבער האָבן פאַרגעשטעלט די פּראָזע אין דעם קאָלעקטיוון אַלמאַנאַך. דערנאָך איז געקומען די פּאָעזיע, וואָס האָט געהאַט פּאָלגנדיקע פאַרטערטער: דוד קעניגסבערג, דער גאַליצישער, לעמבערגער טרובאַדור, וואָס האָט כסדר געקעמפט מיט אינטעלעקטועלע און פּאָלקס-טימלעכע מאַטיוו, וואָס איז געלאָפּן פון דער אייראָפּעאישער קולטור צום פּרימייטיוו אַזוי אין לעבן און אַזוי אין זיין דיכטונג; און אַט איז קאָדיע מאַלאַדאָוסקי מיט אירע האַרצנאַנגנדיקע בענקנדיקע לידער „אַטוואַצק“, וווּ עס איז געקומען צום אויסדרוק אירע ליריש-דורכזיכטיקע שטימונגען און ווייען; און דער קרעפטיקער, אַפּטמאַל שווערער, אָבער פּעסטער יוסף קירמאַן; די ערשטע קערנדיקע לידער פון רחל ה. קאַרן, וואָס האָבן שוין געהאַט אין זיך כוח און אייגנאַרט און אָנזאָג אויף ווייטערדיקן שנעלן וואַקס; און אַ סעדיע לידער פון ישראל שטערן מיט זיין דבקות און שווע-רער משא, מיט זיין פּיין און ליד, וואָס האָט געזוכט אויסדרוק, מיט זיין טיפּער ייִדישער נשמה, וואָס האָט געצאַפּלט צווישן קדושה און וואַכעדי-קייט; און די אַלטמאָדישע, גאַנץ-פּרימייטיווע לידער פון דעם פּאָלקס-מענטש הערשעלע; און די סענטימענטאַלע פּרויאישע לידער פון ראָזאַ יאַקובאַ-וויטש, וואָס האָט נאָך אַלץ געהאַלטן ביי אירע ראָמאַנטישע מאַטיוו; און די נאָך נישט-רייפּע שורות פון ש. זאַראַמב, וואָס האָט זיך אַלעמאַל גע-

ראנגלט מיט זיך גופא און מיט די אינעווייניקסטע כוונות און זוכענישן; און אהרן צייטלין, וואָס זיין דיכטונג איז געווען אַ געמיש פון זוהר, מיט־טיק, פון אינטעלעקטועלער ראַנגלעניש מיט וואָרט, פאָרם, מיט געפיל און מוח, וואָס זענען נאָך נישט געווען סינטעזירט; און לידער פון שמואל יעקב אימבער, דער מייסטער פון פיין־געטאָקטע לידער, דער ראַפיניר־טער מענטש און פּערזענלעכקייט, וואָס האָט באַווירקט מיט זיינע לידער; און בער האָראָוויץ, דער דיכטער פון בערג, פון די געזונטע קרעפטיקע מענטשן, מיט דער איבערפליסנדיקער שאַפונגס־ענערגיע, וואָס האָט אָפט אַריבערגעפלאָסן זיינע שורות און גראַמען; און אַ שטימונגספּולע רעאַלע תפילה פון אברהם זאָס. און אַ ליד פון אייזיק פלאַטנער מיט אַ פּרע־טענציעז ליד מיטן נאָמען „יצירה - ליד י"ג", און לסוף עטלעכע לידער, קלאַנגפולע און געזאַצקעטע פון דער ליטעראַרישער ירושה פון לייב ניידוס. אַ קנאַפע דריי מנינים דיכטער און דערציילער מיט אייגענע וועלטן און אייגענע שאַפונגס־פאָרמען און אייגענעם האָב און נאָב.

און איצט, איבער אַ פּערטל יאָרהונדערט נאָך דעם ווי דער וואָר־שעווער אַלמאַנאַך איז אַרויס — פיר איך איבער אינעם וואַכן זכרון דעם ווייטערדיקן נאַנג פון יעדן איינעם פון די דערמאָנטע שאַפער, דער ווייטערדיקער נאַנג, וואָס האָט זיך אָפט איבערגעפלאַכטן מיט מיינע אייגענע ליטעראַרישע אַרבעטן אין לויף פון יאָרן און יאָרן, ווען יעדער איינער איז דערנאָך גענאַנגען איבער וועגן און אומוועגן, און וועמען דער גורל האָט געבראַכט אין די קאַלאַאיוונס, אין די אויסראַטי־קאַמערן פון דער היטלעריסטישער בעסטיע, און ווער עס איז אוועק מיטן נאָרמאַלן וועג פון אַלע מענטשן; געשטאַרבן אויפן נאַטירלעכן אופן, און ווער עס לעבט דאָ און דאָרטן און זעצט פאָר זיין ליטעראַריש שאַפן, אין ניריאָרק, אין מאָנטרעאַל, אין תל־אביב, אין וואַרשע אָדער לאַנדאָן . . .

יעדער שרייבער — אַ וועלט פאַר זיך, און די ווייטערדיקע גע־שיכטע פון יעדן איינעם איז אַ שטיק געשיכטע פון יידישן לעבן און שאַפן אין די אַלע שפּעטערדיקע יאָרן.

„ביכער־וועלט“, דער קריטיש־ביבליאָגראַפישער זשורנאַל, וואָס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען יאַנואַר 1922 און באַוווּזן אין זיינע העפּטן אַריינצוציען אַ גרעסערע צאָל שרייבער פון די פאַרשידנסטע ריכטונגען און געביטן, איז אין 1924 דערשינען ווי אַ טאָפּל־נומער 2-1 (יאַניאַר־

געווען אמאל א לעבן

אפריץ), ווו עם זענען געווען באטייליקט דוד בערגעלסאן, צבי הירשקאן, ברוך גלאזמאן, ראָזע לאַקספּרע, ד"ר ח. זשיטלאָווסקי, אהרן צייטלין, י. מ. ניימאן, י. יאָשונסקי, יעקב פּיכמאן, נחמן מייזל, י. ז. זינגער, ש. ניגער, מ. זילבערפארב, א. ליטוואק, ד"ר א. גליקסמאן, ד"ר ש. א. קאָד מענעצקי, נ. ראפאלקעס (ניר), י. רובין, ח. ש. קאזדאן, משה שאָליט. אויך פון די דערמאָנטע זענען שוין 12 שוכני-עפר, און ניין לעבן אין אמעריקע און אין ישראל.

די „ביכער-וועלט" האָט זיך ביי אָט דעם טאָפּל-נומער אָפּגעשטעלט, און געמאַכט אָרט פאַר אַ נייעם ליטעראַריש-קינסטלערישן און מער-דויערניגן דיִקן פאַרמעסט — פאַר די „ליטעראַרישע בלעטער".

11

אויפקום פון די „ליטעראַרישע בלעטער"

ווען מיר זענען אָנהויב מאי 1924 צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן די „וואַכנשריפט פאַר ליטעראַטור, טעאַטער און קונסט-פּראָגן" — די „ליטע-דאַרישע בלעטער", איז קיינעם פון אונדז, די גרינדער און איניציאַטאָרן אַרויסגעבער פון דער צייטשריפט, גאָרנישט איינגעפאלן, אַז זי וועט האָבן אַזאַ אַריכט ימים ושנים, אַז זי וועט דערשיינען וואָך-אויס וואָך-אויין איבער 15 יאָר און וועט דערגיין ביז קרוב צו אַ 800 נומערן, דאָס מיינט אַ 800 וואַכן, אָן קיין שום איבעררייס. דאָס אַליין — אַז אַ ליטעראַרישע וואַכנשריפט זאָל ביי אונדז, יידן, דערשיינען אַזאַ לאַנגע צייט און ביי די סאַמע שווערסטע פּאָליטישע, געזעלשאַפּטלעכע און מאַטעריעלע באַדינ-גונגען — איז באַמת איינער פון די גרעסטע ווונדער. מיר האָבן זיך אויך, ביים גרינדן די צייטשריפט, אַזוי איינס און צוויי, נישט פאַרגעשטעלט, אַז די וואַכנשריפט זאָל אַרויסרופן גלייך פונעם אָנהויב אַזאַ אינטערעס און זאָל גאָר אייניכן ווערן אַ מיין צענטראַל-אַרגאַן פון דעם יידישן שאַפּן איבער גאָר דער וועלט.

עס איז איצט, גאָך דעם ווי מיר האָבן דורכגעמאַכט די מוראדיקסטע

און גרויזאמסטע איבערלעבענישן, איצט אָנהויב 1949 — באַלד צען יאָר, ווי די „ליט. בלעטער“ זענען באַגלייך און צוזאַמען מיטן יידישן קול-טורי-שאַפּערישן לעבן אָפּגעמעקט געוואָרן — עס איז איצט וויכטיק פאַר זיך און פאַר דער קולטור-געשיכטע צו דערציילן אייניקע פרטים ווי אָט די מערקווירדיקע, די איינציקע אין איר מין יידישע ליטעראַרישע צייט-שריפט, איז אויפגעקומען און דערנאָך פאַמעלעך און בהדרגה זיך צע-וואַקסן און אָנגעהויבן פאַרנעמען אַן אָרט אינעם יידישן לעבן לכתחילה אין וואַרשע, אין פּוילן און דערנאָך — אין גאָר דער יידישער וועלט.

אויף דער ערשטער זייט פון די „ליטעראַרישע בלעטער“ פון דעם ערשטן גרויסן פאַרמאַט (אָט דער גרויסער פאַרמאַט האָט אָנגעהאַלטן ביז נ' 65 — אויגוסט 1925), איז צוגעגעבן, אַז די וואַכנשריפט דערשיינט „ביי דער נאַענטער מיטאַרבּעט פון י. י. זינגער, פּרץ מאַרקיש, נחמן מייזל און מלך ראַוויטש“. דער ערשטער נומער איז אַרויס דעם 9-טן מאי 1924.

דער „קאָפּ“ איז, פאַרשטייט זיך, געצויכנט דורך מלך ראַוויטש (ער איז אויך געווען דער „אָפיציעלער רעדאַקטאָר“ פאַר דער מאַכט — „ז. בערג-נער“ — לויט זיין אמתן און פאַס-נאַמען), און דער אַדרעס: מיראווסקי 1, וווינונג 7, אָדער ווי מיר פלעגן זאָגן מיטן גראַם — מיראווסקע יעדען, מיעשקאַניע שיעדעם“, דאָס איז געווען דאָס באַשיידן דירחלע, פון דער משפּחה מייזל, צוויי צימערן און אַ טונקעלע קיך, וואָס איר ברייט פענס-טער איז אַריין אין עס-צימער. אָט דאָס דירחלע, ווי מיר האָבן געוווינט, מיין פרוי כיענע, אונזערע צוויי וואַקסנדיקע זין — בערל און מאַניש — און אויך — איז געווען אַ לענגערע צייט מיט יאָרן אַ „בית-ועד לחכמים“, אַ צוגויפטרעף פון שרייבער, שוישפּילער, מוזיקער פון וואַרשע, פּוילן, און אויך פאַר געסט פון אַלע עקן וועלט. די דירה מיט אירע פענסטער זענען אַרויס צום מיראווסקער מאַרק, עס זענען געלאָפּן דורך דער גאַס הין און צוריק שטאַט-טראַמוויען, און עס האָבן זיך געשלעפּט שווערע משא-ווע-גענער, און אַרום און אַרום, ווי אויף אַ קליינשטעטלדיקן יאַריד, זענען געווען אָנגעשטעלט ביז נאָך מיטאַג, דאָרפישע וואָגנס מיט הינער, גענדן, קאַטשקעס, חזירים, גרינס, פּרוכט און כל טוב. און אַנטקעגן זענען געווען די מאַרק-ביידלעך און הענדלער מיט קוישן און קויפּערס און קויפּע-רינס פון די פאַרשידענע געגנטן פון דער גרויסער שטאַט וואַרשע.

צוליב דעם שווערן מאַנגל אויף דירות, האָבן מיר על פי ציפּאָל

געפאקט אָט די דירה, מיט דער האָפענונג, אז אָט-אַז וועט מען קאָנען אַריבער אין אַ בעסערער וווינונג, אָבער מיר האָבן אזוי אָפגעלעבט אַ צען יאָר, אונדזערע קינדער זענען אויסגעוואקסן, פאַרענדיקט די מיטל-שולן און אוועק קיין ארץ ישראל, מען איז אַליין אויך געוואָרן באַיאָרטער, און מען האָט זיך אַלץ „פּאָמיעשטשעט“ אין די צוויי ליכטיקע צימערלעך, וואָס האָבן מיט דער צייט געקראָגן חן און סטיל און וואַרעמקייט, און אין דער סאַמע ענגשאַפט איז געשאַפן געוואָרן אַ „וואַרעם ווינקל“, און ס'איז געווען, ווי מיר זאָגן אויף אונדזער רוסישן יידיש — אַן „אויוטנע“ דירהלע.

די „ליטעראַרישע בלעטער“, הגם דער אַדרעס אויף מיראווסקע 1, דירה 7, האָט זיך געהאַלטן גוטע עטלעכע חדשים, אָבער קיין ספעציעלער רעדאַקציע-טיש איז דאָרט נישט געווען. עס איז גיכער געווען אַ „נייענ-דיקע“ רעדאַקציע, וואָס די רעדאַקציע-מיטגלידער האָבן זי געטראָגן אין די אייגענע קעשענעס, אָדער אין מיין טיש-קעסטל אין דעם פאַרלאַג „קול-טור-ליגע“ אויף לעשאַנא 40, אין הויף אינעווייניק, אין דער דירה, וואָס איז איבערגעאַרבעט געוואָרן פון אַ פאַבריק אין אַ ביכער-לאַגער.

די פּאָרגעשיכטע און די הכנות-צוגרייטונגען פאַר דער וואַכנשריפט זענען געווען גאָר קורצע און דערביי — מערקווירדיקע. עס איז מיט דער צייט, אין משך פון די לעצטע פּאָר יאָר און דורך דעם צוויי-חדשימדיקן קריטיש-ביבליאָגראַפישן זשורנאַל „ביכער-וועלט“ ווי צוגעגרייט געוואָרן דער באַדן פאַר אַ ליטעראַרישן זשורנאַל, אָבער נישט קיין אַפּאַראַט, נישט קיין דערפאַרונג און אוודאי נישט קיין שום קאַפיטאַל האָבן מיר נישט פאַרמאָגט ביים צוטראַעטן צו אַזאַ מין אונטערנעמונג.

ווי אזוי איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק אזוי פּלוצים אינמיטן דרינען צוטראַעטן אַרויסצוגעבן אַ ליטעראַרישע וואַכנשריפט ? איז די מעשה אזוי געווען. ראשית, מיט עטלעכע וואַכן פריער האָט אין וואַרשע אָנגעהויבן צו דערשיינען אַ רייכע פּוילישע ליטעראַרישע צייטשריפט מיטן נאָמען „וויאָדאָמאָשטי ליטעראַציע“, אַרויסגעגעבן דורך אַ רייכן פאַרלאַג און רעדאַגירט דורך משומדים. די צייטשריפט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין אַ גרויסן פאַרמאַט אויף אַ גוטן פּאַפּיר און זי איז פּרעכטיק געווען געדרוקט. מען איז צוגעטראָטן מיט אַ גרויסן קאַפיטאַל און מיט אַ גרויסן גוט-באַצאָלטן קרייז שרייבער, מיטאַרבעטער

און מיט א גוט-אוועקגעשטעלטער רעדאקציע און אדמיניסטראציע, מיט א פּרעכטיקער דירה און אזוי ווייטער. הקיצור, ווי ביי לייטן! האָט מען געכאַפּט אָט די צייטשריפט, געווען נתפעל פון דעם פאַרנעם, און א קנאה האָט געמליעט אינעווייניק, און די ציין זענען ממש געוואָרן אייליק.

דערווייל באַשליסט די צענטראַלע יידישע שול-אָרגאַניזאַציע אַרויס-צוגעבן צו פרצעס 9-טן יאָרצייט, אַפּריל 1924, א ספּעציעלן גרויסן פּרין-נומער, און עס ווערן פאַרבעטן איך און ישראל רובין, מיר זאָלן אויף גיך, איינס און צוויי, באַשטעלן אַרטיקלען, צונויפזאַמלען דעם מאַטעריאַל און אַרויסלאָזן א נומער געווידמעט י. ל. פּרצן. האָב איך געקראָגן א דרוקער (די „הצפירה“־דרוקעריי, טאַקע אויף לעשנא 52, אין פּראָנא, פאַרטער). און שנעל באַשטעלט דעם מאַטעריאַל, און געגעבן אים זעצן, זענען מיר געזעסן מיט י. רובין אין דרוקעריי, ביי א קליין דרוקער־טישל און גע-לייענט די קאָרעקטורן, די לאַנגע „געלעס“, פאַרריכט זיי, צוגעשריבן, געקירצט, ווי דער שטייגער, און צונויפגעשטעלט די זייטן. און אזוי זיצט דיק און „געמאַכט די זייטן“, רופ איך זיך אָפּ צו י. רובין :

— ווי מיינט איר, ח' רובין? פאַרוואָס זאָל מען טאַקע נישט אַרויס-געבן א פּעריאָדישע ליטעראַרישע צייטשריפט, און טאַקע מיטן זעלבן גרויסן פאַרמאַט, וואָס זאָל דערשיינען יעדע וואָך, און בשעת הדחק — איין מאָל אין צוויי וואָכן ?

גיט י. רובין א קוק אויף מיר איבער זיינע ברילן, און לייענענדיק די קאָרעקטור פון עפעס אַן אַרטיקל, טוט ער א ברום אונטער :

— נישט קיין שלעכטער פּלאַן !

און אָנגעצונדן פון דעם איינפאַל און פון דער אידעע, גיב איך זיך א הויב און גיי צו צום פאַרוואַלטער פון דער דרוקעריי, נח שאַפּירא, א פאַמעלעכער, א צווייפּלער, שוין א גענוג־אָנגעפּרוּוּטער ייד אין ערנסטע פאַרלאַנגס־ענינים, און איך בעט אים, ער זאָל מיר מאַכן א רעכענונג וואָס עס דאַרף קאָסטן אַזאַ וועכנטלעכע אויסגאַבע — זאַץ און דרוק. שאַפּירא האָט גאַנץ־לאַנגזאַם באַטראַכט מיך און גלייכגילטיק און נאַכטראַכטנדיק געענטפּערט מיט א קאַלטער שטימע :

— וואָס איז די איילעניש? מען וועט מאַכן א רעכענונג, עס איז דאָ צייט !

ער האָט שוין אַרום דער „הצפירה“־דרוקעריי, וואָס איז געווען א

לגול פון דער פריערדיקער „אהיאסה“ דרוקעריי, א שוין ביסל זיך אָפֿ-
געברייט פון פארשידענע פארלעגערישע פרווון און געווען אן עדות פון
נישט איין נישט-איינגעגעבענער אויסגאבע אין העברעאיש און אין יידיש,
האָט שוין פון פריער געהאָט די זיכערקייט, אז עפעס אַ נייער אומגליקליכער
כער פרוו ווערט דאָ געפלאַנט, האָט ער זיך אויסגעדרייט און אַוועק צו
זיינע ענינים אין דער דרוקעריי. אָבער וויבאַלד שוין אַרײַנגענומען אין
געדאַנק עפעס אַ נייעם פראָיעקט, האָט ער שוין נישט געלאָזט רוען און
נעעקבערט אין מוח אָן אויפהער. עס האָט ממש געהויבן פונם אָרט. האָב
איך דאָך אַרױסגעשלעפט בײַ שאפיראַן אַ השבון. מיט אַ פּאַר שעה שפּע-
טער בין איך אין פּאַרלאַג „קולטור-ליגע“, בײַ מיין אַרבעטס-טיש, הער
איך ווי עס עפנט זיך די שווערע טיר מיט רעש און געפילדער, און עס לאָזן
זיך הערן פּרײַ מאַרקישעס הילכיקע טריט. שפּרינג איך אַרױס פונעם צײ-
מער, לאָז זיך אַנטקעגן מאַרקישן אין דעם שמאַלן לאַנגן קאַרדאָר פונעם
פּאַרלאַג.

— פּרײַ, איך האָב אַ פּלאַן! — שײַם איך אויס מיטאַמאָל.
טוט פּרײַ מאַרקיש אַ טרױסל מיט זײַן שײַנעם קאָפּ האָר, טוט אַ
חנעוודיקן פאַרקרים מיט די געפּעשטשעטע ליפּן און אַ זשמורע מיט די
שטיפּערישע „גנבהשע“ אויגן, אין טוט אַ זאָג :
— איז לאָמיר הערן, נחמוני! עפעס אַ גוטער פּלאַן? אַ לײַטישער?
מיט אַ פאַרנעם ?

— יאָ, אַ פּלאַן פון אַ ליטעראַרישער צײַטשריפט.
הקיצור, איך לײַג אויס מיין פּלאַן, איך גיב אָן די ציפּערן, וואָס
איך האָב בגוואַלד אַרױסבאַקומען ביים פאַרוואַלטער פון דער „הצפירה“
דרוקעריי, וואָס עס דאַרף קאָסטן אַ נימער. און עס געדויערט נישט לאַנג,
און עס קומט זיך צונויף דער „קוואַרטעט“ — זינגער, מאַרקיש, ראַוויטש
און איך. מיר, מאַרקיש און איך, ברענען ווי אין אַ הויכן פיבער, זינגער
איז עטוואָס קילער, פאַרריכט כסדר זײַנע „פענסנע“, ווערט דערבײַ רױט
און בלייך, עס געפּעלט אים דער פּלאַן, און דאָך איז ער דער נײַכטערער.
מלך ראַוויטש טוט אַ שווערן שלונג, ווי זײַן שטייגער איז, אין אַזעלכע
ערנסטע מאָמענטן, אַ באַוועג מיטן קאָפּ, ער טוט אַ גלעט זײַן יעזוס-בערדל,
וואָס האָט באַצירט זײַן פנים אין יענער צײַט. און מען נעמט רעדן וועגן
פינאַנסן, וועגן אַרמיניסטראַציע, וועגן אַלערליי קלײַניקייטן, און מען באַ-

שליסט דורכצושמועסן זיך מיט דעם אין יענעם, כאפן א הלואהלע ביי יצחק גיטערמאן, ביי די שטאבוים (פון נאָוואָליפּקי), מען קראַצט אויס אַ הונדערט „מיליאָנען“ מאַרק פון די אייגענע טאַשן, און מען באַשליסט צוטערעטן גלייך צו דער וואַכנשריפט. וואַרפט מען אָן אויפן אַרט פאַר־שידענע נעמען פאַר דער אויסגאַבע, גייט מען אַלע איין אויפן נאָמען „ל־טעראַרישע בלעטער“, און דער אַרעם — מיראווסקע I, און ז. בערגנער (מלך ראַוויטש) דערלאַנגט אין דער פּאָליציי אַ בקשה, און אין אַ גוטער און מזלדיקער שעה — און דער ערשטער נומער איז אַרויס גלייך אין אַ וואַך־צוויי אַרום — דעם 9־טן מאַי (אין דעם נומער איז אַרײַן אַ פאַר־דריסלעכער טעות — אנשטאט דעם 9־טן מאַי — איז אָפּגעדרוקט דעם 9־טן אַפּריל). אַנב, אַן איינצל־נומער האָט געקאָסט אין פאַרקויף 750.000 מאַרק (דריי פערטל מיליאָן מאַרק!), אָט אַזוי האָבן מיר דאַן געהאַלטן מיט דער פּוילישער וואַליוטע, וואָס איז כּסדר האַסטיק געפּאַלן אין איר ווערט. אַזוי נאָרמאַל און סטאַביל האָט אויסגעזען דאָס דעמאָלסדיקע עקאָנאָמישע לעבן אין פּוילן !

מיר האָבן נישט אָפּגעשמועסט קיין פרטים, נישט אָנגעצייכנט די פּונקציעס און געביטן פון יעדן איינעם, מיר האָבן פאַרשפּאַרט די אַרבעט פון באַשטימען שכירות און האָנאַראַר־באַדינגונגען, ווייל מיר אַלע האָבן געאַרבעט און זיך פּירגענומען אַרבעט אָן קיין באַצאָלט, הגם קיינער פון אונדז איז נישט געווען מאַטעריעל גענוג באַזאָרגט. מען האָט אויך נישט געהאַט קיין שוועריקייטן ביים פאַרמולירן אונדזער פּראָגראַם, די אויפ־נאַבע פון דער וואַכנשריפט, די צילן און צוועקן. דאָס אַלץ איז דאָך שוין אין לויף פון די קנאַפע דריי יאָר פון געמיינזאַמען לעבן און אַרבעטן גענוג קלאָר געוואָרן. עס איז שוין אויסגעשטאַלטיקט געוואָרן דער כאַראַקטער און דער פאַרנעם פון אונדזערע מעגלעכקייטן, באַציאונגען, וועלט־באַנעם און אונדזער קריטישע אויפפאַסונג פון דער ליטעראַטור, פון דעם קולטור־שאַפן אויף אַנדערע געביטן. מיר האָבן זיך אפילו קיין מי נישט געגעבן צו פאַרפאַסן אַ פּראָגראַם־אַרטיקל, אַן אָפיציעלע ווענדונג צו די לייענער. מיר זענען געווען זיכער, אַז שוין פון די ערשטע פאַר נומערן וועט קלאָר ווערן וואָס מיר ווילן און ווהיין מיר רופן און קעגן וועמען מיר טרעטן אַרויס, מען וועט שוין גלייך פאַרשטיין, אויף וועמען מיר שטיצן זיך און קעגן וועמען מיר וועלן פירן אַ קאַמפּ.

און אייגנטלעך זענען דאך די „ליטערארישע בלעטער“ געווען א דירעקטער המשך פון דער „ביכער-וועלט“, פון די רעפערעטן און עפנט-לעכע ארויסטרעטונגען, וואָס מיר האָבן געהאַלטן און געהאַט אין וואַרשע און אין אַנדערע שטעט. ערשט אין דעם נומער 4 (פון דעם 30סטן מאַי 1924) האָבן מיר אין אַן אַנאַנס אויף דער לעצטער זייט אָנגעגעבן אין קורצע זאַצן די אויפגאַבן פון די „ליטעראַרישע בלעטער“.

זיי זענען אזוי אויסגערדיקט :

„ ל י ט ע ר א ר י ש ע ב ל ע ט ע ר ”

„פירן אריין דעם לעזער אין קרייז פון יידישע און אלגעמיינע ליטעראטור און קונסט-פראַבלעמען“.

„רופן זיך אָפּ אויף די וויכטיקסטע ליטעראַטור- און טעאַטער- דערשיינונגען אין איראָפּע און אין אַמעריקע. זיי אָריענטירן דעם לעזער אין דעם לאַבירינט פון די מאָדערנע וואָרט- און קונסט- געשעענישן.“

„וועקן דעם אינטערעס צום בעסערן יידישן בוך, באַקאמפן דאָס טאַלענטלאָזע און דילעטאַנטישע.“

„ברענגען גענויע ידיעות וועגן אַלץ, וואָס עס קומט פאַר אויפן יידישן און נישטיידישן ביכער-מאַרק. אַלץ, וואָס ס'איז אַקטועל אין דער ליטעראַטור-וועלט, געפינט אין זיי אַן אָפּקלאַנג.“

„קעמפט פאַר דעם מאָדערנעם אויסדרוק אין דער ליטעראַ- טור, אין טעאַטער און אין דער קונסט. זיי קעמפן פאַר דאָס אמת- קינסטלערישע, דאָס אייביק-שאַפּערישע.“

„פאַרבינדן די פאַרשידענע צעזייטע און צעשפּרייטע יידישע ליטעראַטור און קולטור-קיבוצים.“

„וויילן שאַפּן אַן ענגן קאָנטאַקט צווישן דעם בוך, דעם לעזער און דעם שריפטשטעלער.“

„שטרעבן צו פאַראייניקן אַרום זיך אַלע בעסטע יידישע לי- טעראַרישע און קינסטלערישע כוחות פון פּוילן און פון נאָר דער וועלט.“

„דרוקן איבערזיכטן און אָפּהאַנדלונגען פון אַלע וויכטיקערע וועלט-ליטעראַטורן, ברענגען באַראַקטעריסטיקעס פון באַרימטע

שרייבער אין דער וועלט און פארברייטערן אזויארום דעם ליטער
רארישן האַריוואַנט פונעם יידישן לעזער."

דאָס איז געווען, ווי מיר זען, דאָס „פּראָגראַם" פון דער ליטעראַ-
רישער וואַכנשריפט, ווי עס איז אויסגעדריקט אין די קורצע אָפּזאַצן אי-
נעם 4-טן נומער פון די „ליטעראַרישע בלעטער".

ווי זען אויס די ערשטע עטלעכע נומערן, וואָס פאַר אַ מאַטעריאַל
איז אַרײַן אין זײ, וואָס פאַר אַ פּראָבלעמען זענען אַרויסגערוקט געוואָרן,
וואָס פאַר אַ קולטור-און קונסט-געביטן זענען באַהאַנדלט געוואָרן און
ווער זענען געווען די הויפט-מיטאָרבעטער ?

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס עס זענען שוין דאָן געהאַט פאַר-
בער עטלעכע יאָר זינט דער וועלט-מלחמה, און אַ פאַר יאָר פונעם בירגער-
קריג, און די רעוואָלוציאַנערע כוואַליעס האָבן גענומען אַרײַן אין זײערע
ברעגעס, לעבט נאָך דאָן די ייִדישע וועלט אונטער דעם שווערן איינדרוק
פון דעם חורבן און דעם שטאַרקן דראַנג צום בויען. עפעס ענלעכס זעט
מען אויך איצט, אין 1949, עטלעכע יאָר נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה
און דעם נאָך גרעסערן ייִדישן חורבן.

דער ערשטער נומער „ליט. בלעטער" הויבט זיך אָן מיט אַן אַרטיקל
פון פּרץ מאַרקיש, וועלכער האָט אין די ערשטע פאַר צענדליק נומערן
געשפּילט אין אונדזער אַרקעסטער די ערשטע פּידל, און געווען אָפט אין
אַזעלכע אויפטריטן דער סאָליסט. און אָט זענען די ערשטע עטלעכע
שורות: „דער חורבן אויפן פּראָנט פון דער אַלגעמלעכער קולטור נאָך
דער מלחמה, רעוואָלוציעס און סאָציאַלער ערד-ציטערניש, וואָס האָט
אַדומגעכאַפט כמעט די גרעסטע טייל אייראָפּע, האָט זיך נאָך נישט אײ-
בערגעגעבן אין רשות פון בויאונג". אויף זײַן שטייגער צו רעדן מיט באַ-
פּליגלטע ווערטער. כאַראַקטעריזירט אזוי פּרץ מאַרקיש די צײַט און דעם
מצב פון דער קולטור: „...אזאַ צײַט פאַרפליכטעט צו טאַט. ווייל אי די
פאַרשטאַרקטע רעאַקציע, אי דער באַפּליגלטער רעוואָלוציאַניזם פון צע-
שטערונג, וואָס זענען פאַקטישע הערשער אין אזאַ בײַהשמשות — פאַר-
סמען די לופט פון העכערער קולטור און קונסט אין זײער אומאַפהענגיקן
זעלבסטשטענדיקן זין פון וואָרט". און ווייטער: „די ייִדישע קולטור-
אַדאַנושעריע איז אויסגעפליקט געוואָרן מיט די וואָרצלען".

פריץ מארקיש באטאָנט, אז „צווישן בוך און לעזער איז געשאפן געוואָרן אַ דיסטאַנץ — נישט קיין שטחדיקע, נאָר אַ פּסיכישע“, און ער שטעלט זיך אָפּ אויף די סיבות פון אָט דער פּאַרפּרעמדקייט צווישן בוך און לעזער. און ער פּאַרלאַנגט אַן „אַרויסרוף צום לעבן, געזונטע און פּרוכטבאַרע קעגנזייטיקע פּאַרבינדונגען“... וואָס זאָלן געבן די מעגלעכ־קייט „צו שאַפן און בויען די אייגענע און אַלגעמיינע קולטור אין דער צוקונפּט“.

אויסנוצנדיק די יובילי־פּיערונגען פון אַנאַטאָל פּראַנס, דעם גרויסן פּראַנצוזישן שרייבער, וואָס מ'האַט דאָן געפּיערט צו זיין 80סטן גע־בוירנטאָג, ווידמעט י. י. זינגער אים אַן אַרטיקל, שטעלט זיך אָפּ אויף זיין אייגנאַרטיקייט און ער שרייבט, אז „מער ווי פּאַר אַלע, דאַרף אַנ־פּראַנס זיין דער רבי און מוסטער פאַרן ייִדישן שריפּטשטעלער“. אין דער ייִדישער ליטעראַטור, זאָגט זינגער, האָט מען געפירט, אַ קאַמף קעגן יעדער אינטעלעקטועלער דערשיינונג“. „די קונסט — האָט מען געזאָגט — דאַרף באַשטיין פון בילד, פון דער שילדערונג, נישט פון געדאַנק“. און י. י. זינגער זאָגט ווערטער, וואָס זענען געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר אים אין יענער צייט: „די קונסט ליגט דאָך סוף כל סוף נישט אין בעסער אָדער ערגער אָפּמאַלן אַ פּלוּט אָדער אַ מענטש, נאָר אין דער גרויסער קינסטלע־רישער אויפפאַסונג, אין גרויסן פאַרנעם... נעמען געשעענישן אין גרויסן קאָפּ אַרײַן און צוגעבן זיי די גרויסקייט פון קינסטלער. דערהויבן זיי“.

און ווייטער קומט מינער אַן אַרטיקל וועגן א. ווייטער אונטערן נאָמען „דאָס געוויסן פון אונדזער אינטעליגענץ“. עס איז דאָן געוואָרן 5 יאָר נאָך זיין טראַגישן מאָרד דורך די פּוילישע אַנטיסעמיטישע זעלנער אין ווילנע, און אַן אויספירלעכער אַרטיקל פון פּריץ מאַרקיש (געחתמעט פּע ד'עם) וועגן „וואַרשעווער אַלמאַנאַך“, ער וואַרפט פּאָר אידעענלאָזיקייט און שטעלט זיך אָפּ אויף לידער, וואָס זענען כלל נישט אין איינקלאַנג מיט דער צייט, מיט איר דראַנג און גייסט. עס איז אויך פאַרעפּנטלעכט אַ שאַרפע רעצענזיע וועגן דער נייער אויסגאַבע פונעם ייִדישן אַרטיסטן־פּאַראַיין אין פּוילן וואָס דער דעמאָלסדיקער פּאַרוזיצער, אַ זיער פּראָס־טער מענטש, האָט גענומען אַרויסגעבן. א. ב. (דער פּסידאָנים פון נחמן מייזלי) האָט געטאַדלט דעם ייִדישן אַרטיסט, וואָס ער דערלויבט י. קעל־

טערן צו רעדן אין נאָמען פון יידישן אַרטיסט, וואָס עס פאַרשאַפט כלל נישט קיין כבוד דעם יידישן שוישפילער. עס זענען דאָ אַרטיסטלעך וועגן דער העברעאישער ליטעראַטור (פון אהרן צייטלין), וועגן דער פראַנצויזישער ליטעראַטור (5. בלוזמענפעלד), א שאַרפער אַרטיסט קעגן י. מ. וויי סנבערג, וואָס האָט זיך דערלויבט אָנצושרייבן, אָן דעם וויסן פונעם מחבר, אַ גאַנץ קאַפיטל (קאַפ. 46) צו שמעון האָראָנטשיקס בוך „פאַר-פלאַנטערטע וועגן“, ווו ער האָט געזיגלט דעם ליטעראַטן-פאַראיינ און פאַרשידענע יידישע שרייבער.

עס איז אויך אָפגעדרוקט אַן אַרטיסט פון אַלטער קאַציונע וועגן „טעאַטער“, ווו ער קריטיקירט די פראַגראַמלאָזיקייט פונעם צענטראַל-טעאַטער, און ער שרייבט: „לעבעדיק טעאַטער איז אַ לעבעדיקער נערוו ביי אַ פּאָלק... יידיש טעאַטער מיינט: אַ לעבעדיקן קאָנטאַקט פון דער בינע מיטן נאָר וואָס אָנגעשריבענעם וואָרט, אויף וועלכן די טינט איז נאָך פייכט“.

מיר האָבן דאָ אַ לענגערן שמועס מיט משה רודינאָוו, דער דער-פּאָלגרייכער זינגער, וועגן דעם מצב פון דער יידישער מוזיק (אינטערוויו-אירט דורך מיר). ער האָט גערעדט וועגן דער פאַרוואַרלאָזיקייט, וואָס עס האָט געהערשט אויף דעם געביט פון יידישער מוזיק, דערמאנט די פאַר-שירענע פרווון אַרויפצופירן די יידישע מוזיק אויף אַ ברייטערן וועג, און ער האָט אויסגעפירט, אַז „אויב פריער האָט מען זיך פאַרנומען דער עיקר מיט פרימיטיוון, מיט פּאָלקס-לידער, קומט איצט אַ נייע תקופה אין דער יידישער מוזיק: עס גייט איצט אַן ערנסטע און אפילו קאָמפּליצירטע שאַ-פונגס-אַרבעט צווישן די בעסערע יידישע קאָמפּאָזיטאָרן. — עס ווערן געשאַפן גרעסערע אָריגינעלע מוזיקאַלישע ווערק“. ער האָט טאַקע אויס-גערעכנט פאַרשידענע מוזיקאַלישע שאַפונגען פון אַן ערנסטן כאַראַקטער. ער האָט אויך דערמאנט די יידישע אָפּערע „דוד און בת שבע“, וואָס מ'האָט געהאַט געגרייט צו שפּילן אין וואַרשע. ער האָט זיך געקלאָנגט וואָס עס איז נישטאָ קיין ערנסטע אינסטיטוציע, וואָס זאָל זיך פאַרנעמען מיטן פאַרשפרייטן די יידישע מוזיק. „אין פּוילן איז דאָ אַ ברייט אַרט פאַר אַט דער אַרבעט, עס זענען דאָ הונדערטער יידישע שטעט און שטעט-לעך, וואָס גאַרן און בענקען נאָך יידישע קאָנצערטן“.

און אַט אַ גרום פון נאָך אַ געביט — פון דער ייִדישער קונסט. דער ייִדישער קינסטלער משה אפֿלבוים פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אַרטיקלע וועגן אַ בילדער־אויסשטעלונג און מיט פֿאָדערונגען און מיט אָנווייזונגען. און מיט אַ שוין ביסל נאָמיצן, רעצענזיעס, טענות אונטערן נאָמען „היתכן?“ און כראָניק, ווערט פֿאַרענדיקט דער ערשטער נומער פֿון די „ליטעראַרישע בלעטער“, וואָס איז אזוי אומגעריכט און אומגע־נרייט אַרויסגעגעבן געוואָרן. ער האָט אַרויסגערוּפֿן ביים לעבעדיקן עולם־ליענער און קודם כֿל — ביים שרייבער, קינסטלער, שוישפֿילער, לערער און קולטור־טוער גרויס איבערראַשונג און פֿאַרגאַפֿונג. אָבער אין דער זעלבער צייט האָט ער ביי די אָנגעגריפענע, אָפֿן אָדער באַהאַלטן, אַרויס־גערוּפֿן שטילן ברוּג, שטילן פֿאַראיבל, וואָס איז געווען ביי אייניקע גע־מישט מיט כעס און מיט צאָרן: טוט נאָך אַ קוק, ווי די חברה־לויט שטעלן זיך ביי גאַרנישט אָפֿ, און שוין ווידער פֿאַרמעסט מען זיך אויף אַלץ מיט אַלעמען! דאָס זעט מען אין די קומענדיקע נומערן פֿון די „ליטעראַרישע בלעטער“, וווּ עס קומען כסדר בריוולעך אין דער רעדאַקציע, דערמוטי־קונגס־בריוו און אויך ענטפֿערן פֿון שרייבער, אינסטיטוציעס אויף די טענות־פֿאַרוואָרפֿן און אויף שאַרפֿער קריטיק.

לאָמיר כאַפֿן אַ שנעלן שפּאַציר איבער דעם צווייטן און דריטן נומער, כדי עס זאָל פֿאַר אונדז קלאָר ווערן דער אויסזען, כאַראַקטער, פֿאַר־נעם פֿון דער ערשטער ייִדישער ליטעראַרישער צייטשריפט, וואָס האָט פֿאַר זיך נישט געהאַט קיין מוסטערן, קיין „פרעצעדענסן“ און וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן נומער נאָך נומער לויט דער אינטואַיציע, אָדער סטיכיע פֿון דעם אַרומיקן קולטור־שאַפֿערישן לעבן.

דער צווייטער נומער, אַרויס פֿרייטיק דעם 16טן מאַי, האָט שוין אַ רייע נייע מיטאַרבעטער, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט פֿאַרשידענע ספֿע־ציפֿישע פֿראַגן און פֿראַבלעמען, אויסער די פֿיר שטענדיקע מיטאַרבע־טער־רעדאַקטאָרן, וואָס טראַגן צו צו יעדן נומער פֿון אַלדאָס גוטן, איי־גענעם און איבערגעזעצטן מאַטעריאַל, ווי אויך נאָמיצן, באַריכטן, רע־צענזיעס.

קודם־כֿל — די אַרטיקלען: פֿרץ מאַרקיש וועגן שלום עליכם (צו זיין 8טן יאַרצייט); מלך ראַוויטש „וועגן די פֿערספֿעקטיוון פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור“ (וועגן אַט דער אינטערעסאַנטער דיסקוסיע לוינט

זיך צו רעדן באזונדער!); דער ערשטער ארטיקל פון א גרעסערער סעריע איבער דער פוילישער ליטעראטור — געשריבן פון יום (אן אינטערעסאנטע יידיש-פוילישע פרוי, די טאכטער פון נח יוזעף פארטנאָי, איבערגעזעצט דורך אונדז); אן ארטיקל פון נ. מייזל וועגן מ. י. בערדיטשעווסקין אין יידיש; אן עסוי פון יעקב פיכמאן — „קהלת“; אלטער קאציזנעס אן ארטיקל „צייט צו שאפן א יידיש טעאטער!“; אן ארטיקל אן ארינפיר פון א. ב. (פסידאָנים פון נ. מייזל) א. ד. ט. מלחמה צי רעוואָלוציע ווירקט אויף דער ליטעראטור? א לענגערע רעצענזיע פון אהרן צייטלין וועגן מ. קולבאָס „משיח בן אפרים“; אן ארטיקלע פון דעם מוזיקער ה. קאָן וועגן בעטהאָווען און זיין ניינטע סימפאָניע (צום 100סטן געבוירנטאָג); אן איבערזיכט פון מיר וועגן מ. גאַרקי און רוסישע שרייבער (וועגן זיינע נאָמיצן איבער רוסישע שרייבער); אן ארטיקלע איבער דעם נייעם פילם „תקיעת כף“ (רעזשי זיגמונט טורקאָוו); עס קומט נאָך א שאַרפער אָנ-גריף אויף דער יידישער פרעסע אין פוילן, — בעיקר אויפן „מאָמענט“, אונטערן נאָמען „אמעריקאנער בלאָפערס“ און אונדזערע 'ערנסטע' לייט.“

עס איז געגעבן א פארגלייך צווישן דער ניו־יאָרקער און וואַרשעווער פרעסע און עס ווערט אָנגעוויזן, אויף וויפל די וואַרשעווער פרעסע איז פאַרסוחרט, האָט קיין שום באַציאָנג נישט צו דעם יידישן שרייבער, צו דער יידישער ליטעראטור. דער מחבר פון דעם ארטיקל (י. י. זינגער) ווייזט אָן, אז די באַלעבאָטים האָבן נאָר איין ציל: וואָס־מער אַריינכאַפן און אָנזאַמלען געלט, נישט רעכענענדיק זיך מיטן לעזער, מיט זיינע מאַ-סעריעלע מעגלעכקייטן. מען שרויפט ארויף דעם פרייז פון דעם נומער, מען שפאָרט זייטן, און דערמיט שטויסט מען אָפּ דעם לייענער. א יידישע צייטונג קאָסט צוויי־דריי מאָל טייערער און זי גיט פיל ווייניקער לייענד-שטאָף פון דער פוילישער. דער ארטיקל ווערט געענדיקט מיט די ווערטער: „איר באַגראַבט די יידישע פרעסע — דאָס איז אפילו נישט קיין סוחרעריי, נאָר קליינהענדלעריי, באַרייסונג! — שעמען מענט איר זיך!“

מען קאָן זיך פאַרשמעלן, ווי אָט די שאַרפע ווערטער האָבן גע-טראַפן אין ציל און אויפגערגנט די באַלעבאָטים פון דער יידישער פרעסע. עס איז דאָ נאָך אן ארטיקל אין דעם נ' 2, וואָס מען דאַרף זיך אויף אים אָפּשמעלן, כאָטש בקיצור. אן ארטיקל, וואָס טראָגט דעם נאָ-מען „ס'איז א ישר!“; געשריבן פון ב. קאַרליניווס (ב. קאַרליניוסקי), דער

ליבער און וווילער ב. קארלינסקי, וואָס איז איין צייט געווען דער פאָר-
זיצער פון ליטעראַטן-פאָראַיין, דער טעאַטער-קריטיקער און ליבהאַבער
פונעם יידישן וואָרט, דער מיטאַרבעטער פון „מאַמענט“, וואָס איז גע-
שטאַרבן אין אָטוואַצק (מערץ 1935). עס איז אַ רוף צו פאַרוואַנדלען
די אויפדעקונג פון דעם אוהל אויף דעם פּרע-קבר (צוזאַמען מיט די
קברים פון ש. אַנסקי און יעקב דינעזאָן) אין אַ גרויסער פּאַלקס-פייערונג.
מען דאַרף גוט געדענקען די לאַנגע געשיכטע מיט דער פּרע-מצבה, די
לאַנגע פאַרעקשנטע קאַמפן אַרום דער אויפשריפט — צי זאָל זי זיין אַ
יידישע, אַ דורכאויס אין יידיש אָדער אויך אין העברעאיש. עס איז אַן
אינטערעסאַנטע געשיכטע פון קאַמפן, וואָס ווייזן ווי טייער און הייליק
און דערהויבן י. ל. פּרע איז געווען פאַר דעם יידישן מענטש פאַר דעם
יידישן שאַפער, וואָס ער האָט זיך געלאָזט אין אַ פאַרביטערטן געדאַנגל
מכות אַזאַ אָדער אַנדער אויסדרוק אויפן „פּרע-אוהל“. מיר וועלן וועגן
דעם געבן אויספירלעכער אין אַ ווייטערדיקן קאַפיטל.

און אַן אַרטיקל פון מיר — אייגנטלעך אַ באַגריסונג „צו דער עפע-
נונג פון דער יידישער אָפּערע“ — טאַקע מיטן נאָמען „זייט באַגריסמ!“,
עס ווערט דערציילט, אַז „סוף כל סוף, נאָך די פאַרשידענע גלגולים און
פּלאַגן, קומט פאַר דעם 14-טן מאַי 1924 אין דער יידישער וואַרשע די
ערשטע פאַרשטעלונג פון דער אָפּערע „דוד און בת שבע“...“ און איך
שרייב: „ווען צוריק מיט אַ 15 יאָר האָט אַ גרופע יונגע מוזיקער זיך גע-
נומען צו שאַפן די געזעלשאַפט צו פאַרשפּרייטן יידישע פּאַלקס-מוזיק,
האָט מען אויף זיי געקוקט ווי אויף פאַנטאַזיאָרן, בעלי-הלומות און
מ'האָט זיי פּיין אויסגעלאַכט. יידישע מוזיק! איז דען פאַראַן אַ יידישע
מוזיק? אָבער, אין פאַרלויה פון די 15 יאָר איז שוין די יידישע מוזיק
אַריינגעוואַקסן אינעם קולטור-אַרגאַניזם פונעם יידישן פּאַלק און איז שוין
געוואָרן אַ וויכטיקער פאַקטאָר, אַ באַשטאַנד-טייל אינעם יידישן קולטור-
לעבן“. איך דערצייל, אַז „אויך די איניציאַטאָרן פון דער אָפּערע-אויפ-
פירונג האָבן באַגעגנט פון פאַרשידענע זייטן אַ גלייכגילטיקע אָדער
שפּאַטישע באַציאָונג, און נישט געקוקט אויף די פאַרשידנסטע מניעות,
אויף וועלכע מ'האָט זיך יאָ געריכט און נישט געריכט, ווערט די אָפּערע
פאַרט אויפגעפירט“. איך גיב איבער, אַז „מען האָט געהאַט בדעה צו
אַרבעטן אין דער שטיל און קומען אַזוי שטיל פאַר דער יידישער עפנט-

לעכקייט... "אָבער (ווידער אָן אָבער!) „מחמת פאַרשידענע צופעליקע אומאַפּהענגיקע סיבות, האָט זיך נישט ווילנדיק אַרום דער אָפּערע גערשאַפּן אַ טומל, אַ סענסאַציע, וואָס קאָן ברענגען שאָדן דער עצם זאך, דעם וויכטיקן מוזיקאַלישן אויפּטו".

וואָס איז עס פאַר „אַ טומל", אַ „סענסאַציע", וואָס זענען עס די „אומאַפּהענגיקע סיבות", וואָס האָבן געקאָנט פון דעם גאַנצן פאַר מעסט מאַכן אַ תּל? איז הערט און שטוינט! און עס איז נישט קיין צו פאַל, עס איז די ביטערע, רעאַלע זוירקלעכקייט פון דער יידישער רעכט-לאַזיקייט אין פּוילן און פון דער הפּרטיבאַציאָונג צו יידן און צו זייערע קולטור-גוים.

די געשיכטע איז אַזאַ: מען האָט געדונגען (פאַר גוט געלט) אויף מאַרשאַלאַקאָוסקע (אַרום קרלעווסקע) דעם קינאַזאַל „נאַווי" אין הויף, וואָס צוליב די זומער-חדשים האָט מען דאָרטן כמעט נישט געשפּילט. אָבער דער פּוילישער מאַכט, די „פּינע" באַלעכאַטים און פאַרזאָרגער פון דער שטאָט וואַרשע, האָט נישט געשמעקט, וואָס עפעס „אַ זשאַר-גאַנאווע" זאך וועט געשפּילט ווערן אין אַ טעאַטער אויף מאַרשאַלאַקאָוסקע. האָט מען געשיקט מצד דעם פּוילישן וואַרשעווער שטאַטראַט אַ „קאַמיסיע", וואָס זאָל אויסגעפּינען, צי דער פּלאַץ איז פאַסיק און גוט פאַר אַ פאַרשטעלונג. הכלל, עס איז געגאַנגען און געקומען די „קאַמיסיע", אַן „ערלעכע" און „אַביעקטיווע", און נאָכן „אויספאַרשן" גוט דעם בנין פון דעם טעאַטער, האָט מען אויסגעפּונען, אַז דער דאָך, די סטעליע, איז נישט גענוג זיכער און אַז זי דראָט יעדע מינוט איינצופאַלן, דעריי בער... איז פאַרבאָטן צו שפּילן דאָרטן יידיש טעאַטער!... אַי, וואָס אין דעמזעלבן טעאַטער-זאַל ווערט געשפּילט קינאַ און עס ווערן געגעבן פּרי מאַרגנס פאַר קינדער? און עס איז, חלילה, נישטאָ דערביי קיין געפאַר, אַז די סטעליע זאָל פּלוצים איינברעכן און איינפאַלן?! בלייבט אַ קשיא! ווייזט אויס, אַז די סטעליע איז זייער פּילבאַר צו דער יידישער שפּראַך, און אַ ליאַדע יידיש וואָרט — און זי קאָן גלייך קראַכן אויף יידישע קעפּ! און ווער זאָרנט דען זיך אַזוי שטאַרק פאַר יידישע קעפּ, ווי נישט די פּינסטערע פּירער פון דער פּוילישער רעאַקציע? קיצור, עס האָט גאָר נישט געהאַלפּן, מען איז געלאָפּן, מען האָט געוואַלט אָפּשרייען די גזירה,

געפרוויט פארזיכערן, אז די סטעליע און דער דאך זענען, קיין עין הרע, נענוג פעסט, אָבער עס האָט נישט געהאַלפֿן . . .

און דער סוף פון דער טרויעריקער געשיכטע, וואָס האָט געקאָסט נענוג שפּיכ־תּדמים און נערוון און געלט און צייט — מען האָט געמוזט שפּילן די ייִדישע אָפּערע „דוד און בת שבע“ אין גרויסן קאָמינסק־טעאָטער, וואָס איז פֿאַר אַ קאַמער־אָפּערע כלל נישט געווען צוגעפֿאַסט... און עס איז טאַקע אין די אַנאַנסן געווען אַ צושריפּט: „אַכטונג! די גע־קויפּטע בילעטן אויף די פֿאַרשטעלונגען אין טעאָטער „נאָווי“, מוזן ווערן אויסגעטוישט, וווּ זיי זענען געקויפּט געוואָרן“.

דאָס איז געווען די קורצע אָבער גאַנץ־טרויעריקע און מיאוסע גע־שיכטע, די געשיכטע ווי די פּוילישע רעאַקציע האָט געקעמפּט און באַ־קעמפּט מיט אַלע מיטלען יעדן ייִדישן אויפּטו סיי אויפֿן עקאָנאָמישן און סיי אויף דעם קולטור־און קונסט־געביט !

און נאָך אַ טשעקאווע און זייער כאַראַקטעריסטישע פֿאַרן אַמאָד ליקן פּוילן נאָטיץ. זי טראַגט דעם נאָמען „פֿאַרבייגיינדיק“ און זי באַ־האַנדלט די ווייטיקדיקע פּראַגע, וואָס די פּוילישע פּרעסע פון אַלע ריכט־טונגען פֿאַרשווייגט, באַיקאָטירט די ייִדישע ליטעראַטור, דעם ייִדישן שאַפֿן אין פּוילן. „פֿאַראַן אין פּוילן — ווערט געזאָגט אין דער נאָטיץ — אַ מאַסע צייטונגען און זשורנאַלן פון פֿאַרשידענער פֿאַרב — אָבער קיין איינע, אפילו די סאַמע פּריידענקערישע, האָט נישט דעם מוט זיך אָפּ־צורופן מיט איין וואָרט אפילו וועגן דער ליטעראַטור פון אַ פּאָלק, מיט וועלכן מ'וויינט צוזאַמען. און נישט נאָר וועגן ייִדישער ליטעראַטור אין ייִדיש רעדט מען נישט, נאָר אפילו וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור וואָס איז איבערגעזעצט אין פּויליש“. און עס ווערט אָנגעוויזן, אז אפילו די „וויאַדאָמאַשצזי ליטעראַציע“, די ליטעראַרישע ידיעות (וואָס צווישן אונדז גערעדט האָבן יידן דערין אַ גרויסן חלק). וועגן וואָס פֿאַר אַ ליטעראַטור־האַט מען שוין דאָרטן נישט געשריבן? — וועגן סערבישער, בולגאַרי־שער, אוקראַינישער, וועגן וואָס נישט — נאָר וועגן דער ייִדישער — אפילו קיין וואָרט נישט...“ און דער סוף פון דער נאָטיץ איז אזאַ: „וויינען מיט אַ פּאָלק אין איין לאַנד, זען יעדן טאַג אויף די גאַסן די הונדערטער צייטונגס־פֿאַרקויפּער מיט צייטונגען, זשורנאַלן, וואָכ־שריפּטן, האָבן ביי זיך אַ שכן, וועלכער האָט פֿאַרלאָזן, ביבליאָטעקן, שלום,

און פארשטעלן די אויגן — דאָס איז נישט בלויז קאָמישע שטרויס־פּאַלי־טיק, נאָר פאַרגליווערטקייט און שטות".

אין דער דערמאנטער רעצענזיע וועגן דעם נייעם יידישן פילם „תקיעת כף" איז דאָ אַ גערעכטע טענה, פאַרוואָס „ביי אונדז איז אויף דעם געביט פון קינאָ נאָך גאַר־ווייניק אָדער כמעט גאַרנישט אויפגע־טון געוואָרן", און עס ווערט אָנגעוויזן, אז „דער פילם „תקיעת כף", סצענאַר ח. בוים, רעזשי זיגמונט טורקאָוו, איז אַ שריט פאַראַוויס" און עס ווערט גערופן, „מען זאָל זיך נעמען ערנסט צו שאַפן אמת־קינסטל־לערישע פילם־בילדער".

לאָמיר פאַרענדיקן דעם לויפיקן איבערבליק פון די ערשטע צוויי נומערן „ליטעראַרישע בלעטער", פון מאי 1924, מיט אַן אויסצוג פון אַ בריוו, וואָס אַנרי באַרביס, דער באַרימטער פראַנצויזישער שרייבער, דער מחבר פון די גלענצנדיקע מלחמה־ווערק „דאָס פיער" און „קלאָר־קייט", האָט געשיקט צום יידישן ליטעראַטן פאַראיין אין וואַרשע ווי אַ באַשמעטיקונג אויף די 400 פראַנק, וואָס איז אים געשיקט געוואָרן אויפן חשבון פון האַנאָראַר פאַר דער יידישער איבערזעצונג אינעם ש. יאָטש־קאָוסקי פאַרלאַג. ער שרייבט: „איך בין גליקלעך צו קומען אַזוי־אַרום אין קאָנטאַקט מיט אַ פובליקום, פאַר וועלכן איך האָב אומגענדלעך פיל כבוד און סימפּאַטיע. איך דריק אייך פריינטלעך די האַנט און איך בעט צו גלויבן אין מינע איבערגעגעבנסטע געפילן. אַנרי באַרביס".

אָט דאָס איז בסיצור געווען דער געדאַנקען־און־פּראָבלעמען־קרייז, וואָס די „ליטעראַרישע בלעטער" האָבן אַריינגעפירט אין זיי דעם לייער־נער, און די פאַרשידנסטע געביטן, וואָס זענען באַרירט און באַהאַנדלט געוואָרן דורך דער גרופע מיטאַרבעטער פון דעם נייעם אין זיין מיטן זשורנאַל אין דער „יידישער גאַס".

די דיסקוסיע איבער די פערספעקטיוון פון דער יידישער ליטעראטור

אויף דער ערשטער זייט פון דעם ערשטן נומער „ליטערארישע
בלעטער“ האָבן מיר פֿאַרעפנטלעכט אַ גרעסערע מעלדונג „פון דער רע-
דאַקציע“, וווּ עס ווערט געזאָגט :

„צווישן אַ טייל יידישע שרייבער אין אַמעריקע הערשט די
לעצטע צייט אַ יאוששטימונג וועגן דעם גורל פון דער יידישער
ליטעראטור און אירע אויסזיכטן אויף ווייטער. נישט לאַנג צוריק
זענען אַרויסגעטראָטן מיט פעסימיסטישע וויינגעשרייען ה. ליוויט,
מנחם און אַנדערע. די זעלבע יאוששטימונגען האָט אונדז גע-
בראַכט ב. גלאַזמאַן אין זיין אַרטיקל אין לעצטן נומער „ביכער-
וועלט“ (נימ' 2-1 פון יאָר 1924). מיר האַלטן, אַז ס'איז נויטיק
צו עפענען אין די „ליטערארישע בלעטער“ אַ דיסקוסיע איבער
אָט דעם דאָזיקן וויכטיקן פראָבלעם פון אונדזער לעבן, וואָס האָט
אַרויסגערוּפֿן אַזוי פיל ליידיגשאַפט און ערנסטע דעבאַטן. אין דער
דיסקוסיע וועלן זיך באַטייליקן באַקאַנטע יידישע שרייבער און
קולטור־טוער, דער ערשטער דיסקוסיע־אַרטיקל וועט געדרוקט זיין
אינעם צווייטן נומער פון אונדזערע „ליטערארישע בלעטער“.

איידער מיר וועלן צוגיין צו די דיסקוסיע־אַרטיקלען און וועלן
ברענגען אויסצוגן פון זיי, וועלן מיר ציטירן אייניקע שמעלן פון ברוך
גלאַזמאַנס דערמאָנטן אַרטיקל, וואָס איז, נישט געקוקט אויף דעם, אָדער
גראַד דערפֿאַר, וואָס ער איז געשריבן מיט פולע 25 יאָר צוריק, איז ער
זייער אינטערעסאַנט און וויכטיק אפילו פֿאַר אונדזערע איצטיקע באַדינ-
גונגען און באַציאָונגען און מצב פונעם יידישן וואָרט און פון דער יידי-
שער ליטעראטור אין אַמעריקע און אין דער גאַנצער וועלט.

דער ארטיקל הייסט „פּיאָנערן“ — מיט אַן אונטער־קעפל אין קלאַר־
 מערן (די זעצער רופן קלאַמערן — חצי־לִבְנוֹת!), ער איז געשריבן מיט
 ווייטיק און פאַרביטערונג און מיט אַ מאָדנעם שאַדן־פּרוּיד־נעפּיל פּון
 וועלן וואָס־שאַרפּער און בייסיקער זיך און די אַרומיקע אַרײַנזאָגן און
 אַרײַנשטעכן, ווי עס איז אָפט געווען דער שטייגער ביי ברוך גלאַזמאַן,
 וואָס איז מיט אַ פּאָר יאָר צוריק אַוועק, אַ פאַרביטערטער און אַ צע־
 ווייטיקטער פּון דער ייִדישער וועלט און פּון דער ייִדישער ליטעראַרישער
 סכיבה. ער שרייבט אין זײַן אַרטיקל :

„איך טראַכט אָפט: — אַז ס'זאָל זיך געפינען אַ ראַמאַניסט
 פּון אַ גאָר גרויסן פּאַרנעם, וואָס זאָל האָבן כּוח און גלויבן צו
 קאַנען זײַן אַ גרעסערער מאַרטירער פּון די איבעריקע, — אַ ייִדי־
 שער שרייבער מיט אַן אומגעהויער־אומגעהויערער מאַס געדולד,
 מיט אַן אוממענטשלעכער אויסדויער־קראַפט, מיט אַ פעלזיקן ווילן,
 — וואָס פאַר אַ ווונדערלעכן, טראַגישן און בלוטיק־רויטן ראַמאַן
 וואָלט ער געקאָנט אָנשרייבן, נעמענדיק דעם ייִדיש־אַמעריקאַנישן
 שרייבער ווי דעם הויפּט־העלד.“

ברוך גלאַזמאַן שילדערט דעם כאַראַקטער און מצב פונעם לעבן
 אין דער אַלגעמײַנער און אין דער ייִדישער אַמעריקע, די גרונט־מאָטיוון
 פון יעדן איינעם אַרבעט, אויף איר פּיאָנערישן שטייגער פון לעבן, אויף
 דעם יאָגעניש נאָך געלט, אויף דער האַרעוואַניע צו באַפעסטיקן זיך און
 אויף דער האַוועניש צו דערפּאָלג, צו „סוקסעס“... ער רעדט מכּוח די
 פאַרהעלטענישן, וואָס הערשן אין דער ייִדישער אַמעריקע צווישן די שריי־
 בער, לײַענער, פּשוטע יידן, און ער באַטאָנט דעם „אומגלויבן אין דער
 אייגענער צוקונפּט“. ער זאָגט ווייטער: „צווישן זיך רעדט מען אָפט (סיי
 די עלטערע, סיי די יינגערע שרייבער), אַז נישט די ייִדישע ליטעראַטור
 און נישט די ייִדישע שפּראַך האָבן נישט דאָ אין לאַנד קײַן צוקונפּט. —
 אַפּילו קײַן נאָענטע צוקונפּט. וועגן דעם רעדט מען שוין כּמעט אַקסײַאָ־
 מאַטיש, זיכער־אַפּגעמאַכט. מען גלויבט, אַז דאָס דאָזיקע פּאַמעלעכדיקע
 אויפֿלייזן זיך פּון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור קומט פאַר טאַקע
 פאַר אונדזערע אייגענע אויגן. האָבן די מערסטע ייִדישע שרייבער דאָ

דאָס געפיל, ווי זיי וואָלטן זיך געפונען אויף אַ זינקנדיקער שיף... צווישן
אַנדערן ווייזט ב. גלאַזמאַן אָן, אַז

„שוין העכער פּערציק יאָר (ווייל איך האָב דאָ, פאַרשטייט
זיך אין זינען די מזרח־אײראָפּעאישע, ייִדיש־רעדנדיקע יידן), אַז
עס האָלט אָן און עס וואַקסט אַזאַ גרויסער ייִדישער ישוב אין
אַמעריקע, און קיין אײַראָפּיקער, אַבסאָלוט קיין איין ייִדישער
שרייבער, וואָס איז אין אַמעריקע געבוירן, אָדער געקראָגן דאָ זיין
פּריסטע דערציאונג, האָט זיך פאַר דער גאַנצער צײַט ניט באַווײַזן.“
און דער טרויעריקער סך־הכל פונעם אַרטיקל, וואָס קלינגט ווי אַ
טראַגישער אַקאָרד :

„איז אָט: אָפּגעריסן פון דער היימישער ערד. אי מיט איר
בערצייגונג, אי מיט אָפּטער, אפילו עפנטלעכער, אָנצוהערעניש,
אַז מיר זענען דאָ די לעצטע. אָן אַן איצט. אָן אַ שפּעטער. אָן אַ
האַפּענונג — נישט אַ האָפּענונג, חלילה, אויף אייביקייט, נאָר
כאָטש אויף אַ צווייטן דור: אַזאַ, אין פּלוג, באַשיידענע האָפּענונג...“
און נאָך :

„פּרעמדע אפילו צווישן אייגענע. ווייל וואָס פאַר אַ באַטרער
האַבן אין אַמעריקע ייִדיש־שרייבנדיקע ייִדישע שרײַבער ביי אונ
דזערע פירער, אַלערליי פאַרוואַרגער, אפילו גופא ביי אונדזערע אָנ
זאָגער פון אַן אָנקומענדיקער ליכטיקער צוקונפט פאַרן ייִדישן
פּאָלק? אָן אַ וואַרעמער, ווען אפילו אַ קליינער, אָבער אַן אייגענער
סביבה. אָן אַ ייִדישער היים. אָן סינדער, וואָס רעדן ייִדיש.“ (בי
כער־וועלט, נ' 2-1, 1924, ז' 6-10).
עס האָט געפנט די דיסקוסיע מלך ראַוויטש (אינעם 2-טן נומער
„ליטעראַרישע בלעטער“). אַנווייזנדיק לכתחילה אויף די פאַרשי
דענע אַנטוויקלונגס־פּאַזעס, זאָגט ווייטער מלך ראַוויטש :

„די פּערספּעקטיוון פון דער ייִדישער ליטעראַטור זענען ענג
פאַרבונדן מיט די פּערספּעקטיוון פון דער ייִדישער שפּראַך. און די
שפּראַך האָט נאָר איין פּראָבלעם פאַר זיך, פאַר איר קיום: שולן.
דאָס איז איר איינציקער לייטער צו לייטערונג און צו אייביקייט.“
און נאָך :

„די פערספעקטיוון פון דער יידישער שפראך זענען ענג פאר-
 בונדן מיט די פערספעקטיוון פון דער ליטעראטור. וועט זיך די
 יידישע ליטעראטור פארבינדן מיט דער וועלט, וועט זי דעם רייט-
 וואַגן פון וועלט־געדאַנק באַדאַרפן, וועט ער זי איינשפאַנען און
 זי וועט ציען מיט אַלע פעלקערס ליטעראַטורן באַגלייך. וועט זי
 אָבער נאָכלויפן נאָך דעם רייטוואַגן פון געדאַנק אין דער וועלט —
 וועט זי בלייבן הינטערשטעליק, פאַרשעמט, „פּאָלקסטימלעך“ און
 סוף כל סוף — אַ טעמע פאַר ספּעציאַליסטן־פּאָלקלאָריסטן.“
 און דער סך־הכל :

„שפראַך וועט זיין, ווען שול וועט זיין. שפראַך־צוקונפֿט
 וועט זיין, ווען וועלט־באַדייטונג וועט זיין. דער וועג פירט צווישן
 אָפּגורנט און אומבאַשטייגבאַרן באַרג. גענויס פון אונדזער דיכ-
 טונג, פאַרמעסט זיך אויף דעם באַרג! לעש־אויס אין אונדזערע
 אויגן דאָס אומרויאיקע פֿלעמל פון ספּקות און יאוש! צינד אָן דאָס
 ליכט פון גלויבן!“

נאָך מלך ראַוויטש קום איך (אינעם 3־טן נומער „ליט. בלעטער“)
 מיט אַ וואָרט צו דער דיסקוסיע, מיט אַן אַרטיקל, וואָס הייסט „מידע
 און אָפּגעשוואַכטע“. איך הויב אָן מיין אַרטיקל :

„עס איז שוין אזאַ מנהג ביי אונדז: פון צייט צו צייט כאַפֿט
 זיך עמעז פֿלוצים אויף מיט אַ פאַרצווייפֿלטער שטים: „מ'גייט
 אונטער!“, געפינט זיך שוין גלייך אַן אָנגעשראַקענער עולם, וואָס
 שאַקלט צו מיטן קאָפּ“. און אויסרעכענענדיק פאַרשידענע אַזעלכע
 פאַלן, ווען מען האָט פֿלוצים אָנגעהויבן מאַכן פאַרצווייפֿלטע גע-
 שרייען וועגן אימקום, זאָג איך ווייטער: „דאָסמאָל איז דער פאַר-
 צווייפֿלטער אויסגעשריי געמאַכט געוואָרן אין אונדזער יידישער
 ליטעראַרישער וועלט אין אַמעריקע און איז אויך אריבערגעטראַגן
 געוואָרן אַהער, צו אונדז: „ראַטעוועט! יידיש גייט אונטער!“ פֿלור-
 צים גאָר, אין מיטן פון דער קאָכעדיקער אַרבעט — אַזעלכע יאוש־
 שטימען. וואָס איז געשען? — איז טאַקע דאָ אַ טעם צו דער פאַר-
 צווייפֿלונג, צו דער אָנגעוואָרפענער שרעק?“

איך באווייז, אז אדרבא, „די לעצטע צען, צוואנציק, דרייסיק יאָר האָט דאָס לעבעדיקע און געדרוקטע יידיש וואָרט אויף די פאַרשידנסטע געביטן זיך אזוי געוואָלט אַנטוויקלט און פאַרנומען אזא בכבודיקן אָרט אין אונדזער לעבן; אז קיין פאַנטאַסט האָט וועגן דעם אפילו נישט גע- קאָנט טרוימען...“ איך רעכן אויס די דערגרייכונגען: אַ מעכטיקע יידי- שע פרעסע אין גאָר דער וועלט, — עטלעכע צענדליק טאָגצייטונגען, אַ הונדערט וואָכנשריפטן און זשורנאַלן מיט עטלעכע מיליאָן שטענדיקע יידישע לייענער. העכער טויזנט יידישע שולן, גימנאַזיעס, אָונט-קורסן, פּאָלקס-אָוניווערזיטעטן, לערער סעמינאַרן, ביבליאָטעקן; יידיש טעאַטער אין די גרעסטע יידישע צענטערן, אָן אַ שיער דראַמאַטישע קרייזלעך אין די קלענערע יידישע שטעטלעך; אַ רייכע יידישע ליטעראַטור, אַן אָריגי- נעלע און איבערגעזעצטע; ערנסטע פאַרצווייגטע פאַרלאַנגס-טעטיקייטן אין וואַרשע, ניו-יאָרק, מאַסקווע, ווילנע, בערלין, קיעוו, און סימנים פרוּוון פון יידישער כּוּך-פּראָדוקציע אין בוענאַס-אייירעס, ריגע, קאָוונע, דרום- אַפריקע, ביאָליסטאָק, ווין, מאַנטרעאַל“.

„די פּערספּעקטיוון פון דער יידישער ליטעראַטור — שרייב איך ווייטער — ליגן אין דעם עצם פאַקט פון איר לעבן. די אידעע איז געבונדן מיט דעם כּסדרדיקן לעבן און אַנטוויקלונג פון דעם יידישן געדאַנק. די יידישע ליטעראַטור — דער העכסטער און בור- לטסטער אויסדרוק פונעם יידישן שאַפן — איז אין זיך כּולל (נעמט אַרײַן אין זיך) אַלדאָס לעבעדיקע, אינטערעסאַנטע, מערק- ווירדיקע פונעם שאַפּנדיקן יידישן לעבן. אויב ס'איז פאַראַן ביי אונדז אין יידישן פּאָלק אַ שאַפּונגס-גייסט, אויב עס דערוועקן זיך נייע שאַפּונגס-כּוחות, אויב ס'שמידן זיך רינגען צו דער גאָלדענער קייט פון יידישן גייסטיקן לעבן, געשעט עס אין יידיש, אין דער יידישער שפּראַך, אין דער יידישער ליטעראַטור. יידיש, דאָס יידיש שאַפּן באַהעפט איצט די יידן פון פאַרשידענע לענדער... אין דער יידישער ליטעראַטור קלויבן זיך די טרוימען, אָנאָגן, אידעען, אַנשוואַונגען פון יידן פון פאַרשידענע עקן וועלט“.

און איך זאָג: „הויבט ווער אָן צו זוכן דעם זכות פונעם קיום פון דער יידישער ליטעראַטור, פונעם יידישן שאַפּן, איז עס אַ שלעכטער סימן נישט

פאָר דער ליטעראַטור, נאָר פאַרן זוכער. איז ער (גופא) אויסגע-
שעפט, דאַרף ער זיך אויסרוען, אַנקלייבן פרישע כוחות און דער-
נאָך קומען צו דער שאַפּערישער אַרבעט".

און דער אויספיר, וואָס איך מאַך דערביי :

„עס איז אַ צייט פון אַרבעט און קאַמף פאַר אונדזער מאַך-
דערנער קולטור, פאַר אונדזער מאָדערנעם שאַפן, און דער מידער
און אָפּגעשוואַכטער זאָל זיך זיצן אין דער היים און נישט אָנוואַרפן
קײן שרעק אויף די שאַפּער און בויער".

און אָט איז געקומען י. י. זינגער מיט זיין וואָרט „צו דער דיס-
קוסיע" (אין נ' 4).

ער ווייזט אָן, אַז די צעזייטקייט און צעשפּרייטקייט פונעם יידישן
פּאָלק איז זיין אומגליק און גליק, זיין שוואַכקייט און שטאַרקייט. ער
רעדט וועגן די גרויסע וויכטיקע איינפלוסן וואָס יידן און די יידישע ליטע-
ראַטור נעמען אויף אין זיך פון די אַלע פעלקער און לענדער, וווּ זיי
לעבן און ווירקן.

„אָפּטיילן דאָס יידישע פּאָלק און זיין שאַפן אויף שטיקלעך,
הייסט דאָס זעלבע, וואָס צעשניידן אַ לעבעדיק וועזן אויף טיילן, —
אַזאַ טויטן עס. — גייען מיר צו צום יידישן פּאָלק, איבערהויפט
צום כאַראַקטעריסטישן פון פּאָלק — צו זיין שאַפן, — מוזן מיר
צוגיין ווי צו אַ גאַנצער זאָך, צו אַלע זיינע טיילן, וווּ זיי זאָלן זיך
נישט געפינען, — ביי די ברעגן פון דניעפּער, ווי ביי דער ווייסל,
אין אַרגענטינע צי אין ליטע, אין ניריאַרק צי אפילו אַרום ירדן".
און ווייטער זאָגט י. י. זינגער :

„דער אַלטער 'כלל-ישראל', וואָס האָט באַנקראַטירט אין סאָ-
ציאַלן זין איז אָבער אין גייסטיקן זין און אין עטנאָגראַפישן אודאי
— פאַרבליבן דער זעלבער. די גרויסע קריג, רעוואָלוציעס און פּאָ-
גראַמען, וואָס האָבן אין פּלוג אָפּגעטרייטלט לענדער און פעלקער
דורך גרענעצן און פּאַספּאַרטן, האָבן אין דער אמתן געוואַלט
אָפּגעווישט די אינערלעכע גרענעצן צווישן פעלקער. מער פון אַלע
אַנדערע זענען יידן צוגעפּעמישט געוואָרן. מער ווי ביי אַלע איז
אין יידישן לעבן פאַרגעקומען די איבערוואַנדערונג, נישט געקוקט

געווען אמאל א לעבן

אויף אלע גרענעצן, „ביל'ן" און קוואַטעס. ווען איז דען נאך אמאל געווען אזא נאָענטקייט צווישן בערלין, וואַרשע, מאַסקווע, ניר-יאָרק, פאַרזי, קיעוו, קאָוונע, ירושלים! "

„דאָס וועזן „ידיש פּאָלק" איז געקניפט און געבונדן, דורכ-געפלאַכטן מיט אָדערן. אזוי צוזאַמענגעקניפט, אז ס'איז שווער געוואָרן אונטערצושידן וווּ ס'גייען די הויפט-אָדערן און וווּ די זייטיקע אָדערלעך. ביים וועלן אָפּהאַקן דאָס מינדסטע אָדערל קאָן מען גראָד אָנטרעפן אויף דעם וויכטיקסטן אָדער."

און עס איז אינטערעסאַנט, ווי י. י. זינגער מוסרט די אלע אַמע-ריקאַנער קאַלעגן, וואָס האַלטן אין קלאַנגן אויפן מצב פון דעם יידישן וואָרט און דער יידישער ליטעראַטור און יידישן שרייבער :

„מיר זענען צעלאָזן געוואָרן. „וישמן ישורון ויבעט". האָט דאָך פּר'ז אין די ערשטע צייטן פאַר געצילטע אינטעליגענטן און אַרבעטער געשריבן. געווען עלנט. נישט געזען קיין זאך אַרום זיך — און פונדעסטוועגן געשליפן, געטאַקט, נישט האָבנדיק אין פּלוג פאַר וועמען. האָבן זיך דאָך מענטשן מוסר-נפש געווען פאַר פּרעדיקן זייער אידעאל אין אַ קרייזל פון אַ צענדליק מענטשן. רעדן צו טויזנטער איז אַ גרויסע זאך. מיר האָבן אויפגעהערט אָפּשאַצן דעם ווערט פון מענטש."

מיר ברענגען בכיוון גרעסערע אויסצוגן פון י. י. זינגערס אַרטיקל, ווייל מיר זעען דאָ, ווי אין יענער צייט האָט ער לחלוטין אַנדערש אויפֿ-געפאַסט דאָס יידישע לעבן, די ראָלע פון דעם שרייבער און ליטעראַטור. „מיר דאַרפן זיין די בויערס!" — פאַרענדיקט י. י. זינגער זיין אַרטיקל „צו דער דיסקוסיע".

אויך אַלטער קאַציונע האָט גענומען אַ וואָרט צו דער דיסקוסיע. און אויך זיין אַרטיקל האָט אייניקע אינטערעסאַנטע שטעלן. ער האַלט, אז די דיסקוסיע איז אַראָפּ פונעם ברייטן וועג און ער זאָגט אַריין איינעם און אַ צווייטן און באַטאָנט, אז

„די פּערספּעקטיוון פון דער יידישער ליטעראַטור גייען מיך אָן בלויז אין צוזאַמענהאַנג מיט די פּערספּעקטיוון פון יידישן פּאָלק

אין זיין איצטיקער פאזע. ווייל בלויז די איצטיקע פאזע פון יידישן פאָלק איז, עסטעטיש גענומען — מיין פאָלק און בלויז זי איז די מוטער פון מיין ליטעראַטור. אַלטער קאַציונע זאָגט צום יידישן שרייבער: „וואָס קלאַגסטו, ברודער-שרייבער? רעדט דיין קינד קיין יידיש נישט, — האָב טענות צו דיין ווייב, צו דיין דינסט, צו דיין אייגענער נישט־קאָנסעקווענטקייט, צו דעם ניצוץ פון עבד כַּנְעָנִי, וואָס איז נאָך אין דיר געבליבן שטעקן.“

אויך א. קאַציונע האָט איינגעזען, ווי די אַלע איבעריקע, אז „די פּערספּעקטיוון פון דער יידישער ליטעראַטור זענען ענג פאַרבונדן מיט די פּערספּעקטיוון פון אַ נאַרמאַלן קולטור־צוואַר מענלעכן פון די צעפליקטע יידישע מאַסן“. און נאָך אַ מאָמענט — די טענה צום שרייבער גופא, וואָס איז נישט ענג און אָרנאַניש געבונדן מיטן לעבן און מיט די אינטערעסן פונעם פאָלק: „נישט דאָס פאָלק דערווייטערט זיך פון אונדזער ליטעראַטור און לאָזט אונדז איינזאַם, נאָר מיר (ליטעראַטור) דערווייטערן זיך פון פאָלק און פאַראיינזאַמען זיך אַליין.“ („ליטעראַרישע בלעטער“ נומ' 5).

ח. ש. קאזדאן האָט אין זיין דיסקוסיע־אַרטיקל באַשולדיקט די שרייבער און די ליטעראַטור. ער האָט אָנגעוויזן אויפן שווערן געראַנגל פון די יידישע מאַסן, אויף די עקאָנאָמישע, פּאָליטישע פאַרפּאָלונגען, וואָס רופן זיך אָפּ אויפן ווילזיין פון די יידישע אַרבעטער־מאַסן און ער זאָגט :

„...עס שטייט פאַר אונדז דאָס פּראָבלעם נישט פון דער שפּראַך־עקזיסטענץ און ליטעראַטור־פּערספּעקטיוון און אפילו נישט סתם קיום־האומה. עס שטייט אַ נאַנץ־קלאַרע פּאָליטיש־געזעל־שאַפּטלעכע פּראָבלעם פון נאַציאָנאַלן קאַמף. אַלע טיילן פון דער נאַציע דאַרפן קעמפן. יעדער מיט זיינע מיטלען און סדרם כל צוליב זיינע אייגנטימלעכע גרופּן־אינטערעסן, פאַר דער פולער אנערקע־נונג און גלייכבאַרעכטיקונג מצד דער מלוכה און אירע הערשנדיקע עלעמענטן. דאָס איז די נאַציאָנאַלע פּראָבלעם...“

ער זאָגט צו די שרייבער :

„אמוזויניקסטן האָט איר רעכט צו נעמען אויף זיך די עובראָ

פון קלאַגמוטערס. דאָס אַרבעטנדיקע פּאָלק טוט זיין גרויסע היס-
באַרישע אַרבעט. שטייט נישט אָפּ אַלס בירגער און קונסט־דינער
— פון אַט דער פּאָלק־אַרבעט, און דאָן וועלן אייערע „ספּקות
און יאוש“ אינגאנצן פאַרשווינדן... דאָס פּאָלק האָט זיך פאַר-
מאָסטן אויף דעם גרויסן באַרג — דאָס פּאָלק גייט מיט זיכערע
טריט. זאָל די פּאָעזיע פאַרנעמען זייער ריטם און זיי איבערדיכטן
אין קונסט. דאָס איז איר פּראָבלעם. און די פּערספּעקטיוון פון
אונדזער שפּראַך און ליטעראַטור — וועט שוין דער גענויס פון
פּאָלק אַליין באַזאָרגן.“ („ליט. בל.“, נומ' 6).

די אַלע אַרויסגעזאָגטע מיינונגען, די פּאָדערונגען, וואָס מען האָט
געשטעלט צו דעם שרייבער, צו זיך אַליין. דער פאַרנעם פון דער דיס-
קוסיע, דאָס צונויפבינדן דאָס פּראָבלעם פון ליטעראַטור מיטן פּאָליטיש-
געזעלשאַפּטלעכן לעבן — דאָס אַלץ ווויזט דעם נאָנג פון די יונגע שריי-
בער, וועלכע האָבן געהאַט קלאַרע אויפגאַבן און צילן אין זייער שרייבן.
און עס איז אויך אינטערעסאַנט די בענקשאַפט נאָך די יידישע מאַסן פון
אַנדערע וועלט־טיילן און דער דראַנג צו פאַראייניקן די שעפּערישע כוחות
פון דעם פּאָלק.

שרום אש און ד"ר ת. זשיטלאָווסקי צו גאסט אין פּוילן

דאָס יידישע קולטור־לעבן אין פּוילן האָט זיך אַלץ מער גענומען
פונאַנדערוואַקסן. נאָך די עטלעכע שווערע און ביטערע יאָרן פונעם קריג,
פון דער דייטשער אָקופאַציע און פון די ערשטע נאָרד־מלחמה־יאָרן האָט
זיך עס אָנגעהויבן צו סטאַביליזירן, און עס האָט אָנגעהויבן צוציען
יידישע שרייבער, וואָס האָבן געהאַט פאַרלאָזט פּוילן און זענען איבער-
געווען די שווערע יאָרן אין אמעריקע.

עס זענען באַזונדערס אינטערעסאַנט די קעגנזייטיקע באַציאונגען
און באַווירקונגען פון דעם יידישן קינסטלער מיט דעם לעבעדיקן פּוילן.

און באזונדערס איז געווען פון גרויס באטייט דער צוריקקער פון שלום אשן, — דאָס עכטע קינד פון דעם יידישן פּוילן, דער באַזוננער פון דעם יידישן פּאַטריאַרכאַלישן לעבן אין פּוילן, דער שילדערער פון דעם פּוילישן שטעטל, פון דער פּוילישער נאַטור און פון די יונגען פון דעם קוילער־געסל, ווי אויך פון דער „יאַטישער“ (ליטישער) טאַכטער. שלום אש איז דאָן אַלט געווען אַ 45 יאָר, ער איז דאָן געווען געזונט, פעסט, קרעפֿטיק און רייף. ער האָט דאָן געהאַלטן נאָך זיינע ווערס „מאַטקע גנב“, „קידוש השם“ און „בישופּמאַכערין פון קאַסטייליען“. ער איז געווען פול מיט ניגור, רייך און גבורה.

אין די „ליט. בלעטער“ פון דעם 23סטן מאי 1924 אויף דער ערשטער זייט האָבן מיר אַ קליינע אייליקע נאָטיץ, געגעבן די לעצטע מינוט, פאַרן פאַרענדיקן דעם נומער. מיר שרייבן אין דער נאָטיץ :

„ווידער אַמאָל איז שלום אש געקומען אין זיין אַלטער היים. נאָך לאַנגע יאָרן אַרומפאַרן איבער דער וועלט, איז ער ווידער געקומען אין דער יידישער וואַרשע, און דאָסמאָל — אויף צו באַזעצן זיך.“ „וואַרשע — שרייבן מיר — איז אַ לאַנגע צייט געווען דער גרעסטער צענטער פונעם יידישן שאַפן. וואַרשע איז איצט די מער־טראַפּאַליע פון דעם גרעסטן יידישן קיבוץ אין אייראָפּע. וואַרשע פאַרמאָגט איצט פיל צענטראַלע קולטור־אינסטיטוציעס, אַ פאַר־צווייגטע יידישע פרעסע, יידישע פאַרלאַגן און מער ווי ווען־עס־איז אין נויטיק, אַז די יידישע דיכטער זאָלן זיך געפינען אין דער נאָענט, אַרום די יידישע פּאָלקס־מאַסן, פון וואַנעט די דיכטער ציען יניקה פאַר זייער שאַפן.“

אַט די עטלעכע שורות באַזווייזן גאַנץ באַשיינפערלעך די שטימונג און דאָס געמיט פון די יידישע שרייבער און קולטור־טוער אין פּוילן, אין וואַרשע, וועלכע האָבן אַרויסגעשטעלט קלאַרע פּאַדערונגען צום יידישן שרייבער און קינסטלער און גערופן און געמאַנט ביי אים, ער זאָל זיך שטעלן אויף די קאַמף־און קולטור־פּאַזיציעס. שלום אש, ווי די אַלע אַנדערע, וואָס זענען אין יענע יאָרן געקומען קיין פּוילן מיט דער כּוונה צו פאַרבלייבן אַ מער־לענגערע צייט, זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער אַטמאָספּער פון אַרבעט, פון אויפטו.

מען דארף דאָ בדרך אגב באַמערקן, אז אין יענער צייט האָט בער-
לין גענומען קאָנקורירן מיט דער יידישע וואַרשע. אייניקען יידישע
שרייבער און קינסטלער, — און אַ מייל מיט אַ יידישן וועלטנאָמען —
האָבן זיך באַזעצט אין בערלין, לכתחילה צייטווייליק, אָבער מיט דער
צייט האָבן זיי ליב באַקומען דאָס לאַנד, די שטאָט און די דייטשע באַ-
קוועמלעכקייטן און די דייטשע טעכניק. און ווירקלעך, אין פאַרגלייך
מיט דעם דעמאָלסדיקן דייטשלאַנד. איז פּוילן געווען גאַנץ הינטערשטע-
ליס. אין בערלין האָבן זיך אין יענער צייט אויך קאָנצענטרירט אַ גרע-
סערע צאָל יידן-סוחרים, רייכע און אויפגעקומענע גבירים, מיט גרויסע
קאַפיטאַלן און אונטערנעמונגס-גייסט, און צווישן זיי — אייניקע מיט
„שוואַכקייטן“ פאַר יידישער קולטור-און קונסט-אַרבעט און מיט סימ-
פּאַטיעס צו יידישע קינסטלער און שרייבער. עס זענען געגרינדעט גע-
וואָרן אין בערלין פאַרלאַנג און פאַרלאַנגלעך, און דערביי אויך מיטן צוועק
צו מאַכן געלט ביי דער דעמאָלסדיקער האַסטיקער אינפלאַציע, און אַרום
די פאַרלאַנג — די יידישע, העברעאישע און רוסישע — האָבן זיך צוגע-
טוילעט יידישע שרייבער. איז געווען אַ קאָנקורענץ-קאַמף צווישן דעם
יידישן פּוילן און גוויאישן דייטשלאַנד. מיר האָבן אָפּט געקוקט אויף די,
וואָס באַזעצן זיך אין בערלין ווי אויף אַזעלכע, וואָס אַנטלויפן פונעם
פּראַנט און זוכן זיך בעסערע, וואַרעמערע און זיכערע ווינקעלעך פאַר
זיך. און זיי, די נייע בערלינער, האָבן אויף אונדז געקוקט ווי אויף
דאָרפס-לייט, משטיינס געזאָגט, וואָס קאָנען זיצן אין דעם העק, אין
פּוילן, אין וואַרשע, אין די אָפּגעלאָזטע גאַסן, אין נישט-באַקוועמע דירות,
צווישן די אומקולטורעלע פּאָליאַקן א. א. וו., אין דער צייט, וואָס מען
קאָן זיצן און לעבן אין האַרץ פון אייראָפּע, וווּ די טעכניק און קולטור
האָט דערגרייכט די העכסטע מדרגה, און מען האָט געלעבט אַ גוט און
באַקוועם לעבן.

יא, מיט דער צייט האָט זיך געשאפן אַזאַ מין אַנטאַנאָניזם אפילו
צווישן די נאַענטע חברים. מיר פלעגט אָפּטמאָל אויסקומען צו באַזוכן
בערלין, זיך טרעפן מיט אַלטע חברים, גוטע פריינד, שרייבער, קינסט-
לער, און זיי פלעגן מיך באַדויערן, וואָס איך מוז, נעבעך, לעבן אין
וואַרשע, האָבן צו טון מיט דער דעמאָלסדיקער צענזור, מיט דער פּאָליציי,
מיט די אָפּגעשטאַנענע דרוקערייען, מיט דער אַרעמקייט, ווען דאָ, אין

בערלין איז מען ווי אין א גן-עדן, מען לעבט ווי „גאָט אין אדעם“... אין פאָרגלייך מיטן דעמאָלסדיקן בערלין האָט טאַקע אויסגעזען וואַרשע טינקל, חושכדיק, אָבער האָט דען בערלין פאַרמאָגט די הונדערטער טויער זנטער יידישע מאַסן, און די אַלע דערבייאַיקע שטעט און שטעטלעך, ווי דאָס יידישע לעבן האָט פּולסירט? דאָס געפיל פון „בתוך עמי אני יושב“, — איך לעב צווישן אייגענע, צווישן מיין פּאָלק, איז דאָך געווען שטאַר-קער פון די אַלע באַקוועמלעכקייטן, וואָס מען האָט דאָן געהאַט אין בערלין . . .

אנב, האָט שלום אש אין זיין בוך „פאַרן אָפּגרונט“, וואָס עס איז אַרויס אין יאָר 1936, נאָנט שאַרף און אַלזייטיק געשילדערט דאָס לעבן אין דייטשלאַנד, אין בערלין אין יענע וויסטע אינפלאַציע-יאָרן, ווי ער פירט אַרויס אויך יידישע טיפן, וועלכע האָבן מיטגעמאַכט יענע אַזאַכאַ-נאַליע-יאָרן פון 1918-1928. אין ליכט פון דעם אַלעם ווערן קלאַרער די עטלעכע ווערטער אין דער באַגריסונג צו שלום אַשס קומען אין 1924 מיין פּוילן.

שלום אַשן האָט אימפּאַנירט די יונגע חברה, די שרייבער און קינסטלער, וואָס האָבן אויפגעשטעלט אַן אייגענע ליטעראַריש-קינסטלע-רישע מריבונע און מיט געוואַנטקייט, מיט חוצפה און מיט פאַרמעסט אויף אַלץ און אַלעמען. ער האָט זיך שטאַרק געהברט מיט אונדז, און ווי ער איז נישט געווען אַנדערש לויטן כאַראַקטער און מיט זיין גאַנצער איינשטעלונג פון יעדן איינעם פון אונדז, פלעגט ער זיך אין יענער צייט שטאַרק טויליען אַרום אונדז.

איך געדענק איינעם אַן אָונט, — מיר זענען געזעסן, אונדזער רעדאַקציע-קאַלעניע, זינגער, מאַרקיש, ראַוויטש און איך, ביי אונדז אין הויז אין די ענגע צימערן פון מיראווסקע 1, און פּלוצים דערהערן מיר ווי עמעץ פּאַרעט זיך אַרום דער טיר, מיט דער קלאַמקע אין דעם נישט-גאָך באַלויכטענעם שמאָלן קאַרידאָר און די געדרייטע טרעפּ. מיר עפּע-גען די טיר, און מיר ווערן איבערראַשט — שלום אַש איז דאָ !

— עמץ זיינט אַ ווילע חברה! — טענהט ער צו אונדז און פאַר-בעט זיך אין שטוב אַריין. מיר פירן אים אַריין אין הויז, מען איז אים מכבד מיט אָונט-ברויט, און ער איז ווי יינגער געוואָרן. מען דאַרף דאָס טון און דאָס טון, מען דאַרף — רעדט ער צו אונדז — שאַפן אַ ליטע-

דאָרשיע סביבה, מען דאַרף זיך אַלע צונויפקומען, און ער דערמאנט די שיינע גוטע יאָרן פון פרצן אין וואַרשע. ער לייגט אויס פאַר אונדז אַ פּלאַן, מען זאָל זיך צונויפזאַמלען אָפּטער און טאַקע ביי אים אין הויז, וואָס ער האָט אָקאַרשט איינגעאַרדנט פאַר זיך, פאַר זיין משפּחה, אויף נייע וועלט עס יעראָזאַלימסקע אַלייע, נישט ווייט פון דער ווייסל, אויפן פינפטן שטאַק. ער האָט אָפּגעצאָלט איבער טויזנט דאָלער פאַר דער דירה, געקויפט פּיין מעבל, און מאדזשע, אַשם פרוי, האָט שוין אַלץ צוגע-פּוצט און געמאַכט פון דעם הויז „פתום און רעמסס“, ווי עס וואָלט באמת געשאַפן געוואָרן אַן אייגענע היים אויף לענגערע יאָרן.

שלום אשן האָט דאָן טיף געצויגן צום יידישן עולם, צו זיין אַל-טער היים, צו דעם באָדן, וווּ ער איז אויסגעוואקסן און געווען פאַר-וואַרצלט. ער האָט זיך פאַרמאַסטן אויף אַ ריי ווערק, וואָס זענען פאַר-בונדן מיט די אַמאָליקע און איצטיקע יידן אין פּוילן. און ער האָט גע-וואָלט זיין נאָענט, געוואָלט זיך ווידער אַריינלעבן און אַריינזאַפן אין זיך דעם זאַפט און קראַפט פונעם פּוילישן יידנטום.

עס איז אינטערעסאַנט, וואָס פרוי אַש האָט מיר דאָן אַנומלט דער-צייט: אַשם זון נתן, — האָט זי זייער רירנד און מאַמיש איבערגעגעבן, — האָט זיך געווענדט צום פּאָטער, ער זאָל אים געבן אַ פאַר טויזנט דאָ-לער, ער זאָל קאָנען אוועקפאַרן אויף אַ יאָר צייט ערגעץ אין אַ העק, כדי אָנצושרייבן אַ ווערק. האָט אים שלום אַש געזאָגט: „גיב דו מיר אַזאַ סומע, וואָס זאָל מיר פאַרויכערן אַזאַ צייט, וועל איך אָנשרייבן אַ בעסער ווערק!“... עס איז אויסגעקומען, ווי דער טאַטע איז ערגעץ-ווי אייפער-זיכטיק אויף זיין זון, — דאָס האָט מיר פרוי אַש נישט געזאָגט, איך האָב עס אָבער אַרויסגעשפּירט פון אירע מאַמישע רייד . . .

וואָס עס איז געשען מיט דער דירה, ווי לאַנג שלום אַש האָט רואַיק געקאָנט לעבן אין פּוילן, ווען די פּאָליטישע לאַגע איז געווען אַ שווערע, און די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן — נאָך אַן ערגערע — איז אַן אַנדער ענין. ש. אַש, דער אומרו, האָט קיין יאָר נישט אויסגעהאַלטן אין דער דירה און אין וואַרשע . . .

אויף וויפּל דאָס יידישע טעאַטער, דער יידישער שווישפּילער איז געווען נאָענט צום לעבן און באַמיט זיך אָפּצושפּיגלען וואָס עס טוט זיך אין דער יידישער סביבה, באַווייזט דער פּאַקט, וואָס אין פאַרבינדונג מיט

שלום אשם באזוך אין פוילן, האָט דער צענטראַל־טעאַטער (אונטער דער אָנפירונג פון משה ליפּמאַן, אויף לעשנא 1) אויפגעפירט שלום אשם „יחוס“. די דראַמע (שלום אש רופט עס אָן קאָמעדיע) איז אָנגעשריבן געווען אין פריערדיקע יאָרן, נאָך אין יאָר 1909, אין יענער צייט איז „יחוס“ אפילו אויפגעפירט געוואָרן אין די אָנגעזעענסטע רוסישע טעאַטערן. איך האָב די פיעסע געזען אין אַ גלענצנדיקער אויפפירונג אין דעם באַרימטן רוסישן „סאלאוואוו־טעאַטער אין קיעוו. זי האָט געהייסן אין רוסיש „בעליציא קאָסט“. און די ראָלן זענען געווען באַזעצט דורך גרוי־סע רוסישע אַקטיאָרן. דאָס מאָל האָבן די הויפט־ראָלן געשפּילט משה ליפּמאַן, נאטאליא ליפּמאַן, סאַנדלער, קרעלמאַן, זינאאידע ראַפּעל, גאַר־באַרזש, קלאַרא סענאַלאָוויטש, א. א. פון די דערמאָנטע שווישפּילער זענען עטלעכע פּאַרבליון לעבן, און אייניקע זענען אומגעקומען דורך דער בעס־טיאַלישער דייטשער מאַכט אין פוילן. דער טעאַטער פון משה ליפּמאַן האָט דאָן געטראָגן דעם נאָמען „וואַרשעווער יידישער אַרטיסטישער ווינקל“ (דער נאָמען איז איבערנענומען פון דעם יידישן טעאַטער אין באַרקאָוו).

אויף וויפּל דאָס קומען פון שלום אשן איז געווען אַ געשעעניש אינעם יידישן פוילן, זעען מיר אויך פון דעם, וואָס דער פאַראיין פון ייִד־שע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן אין וואַרשע, וואָס האָט געמוזט, כדי צו פאַרלאַטען די לעכער פון זיינע חובות, אָנקומען צו פאַרשידענע אונ־טערנעמונגען, האָט טאַקע געמאַכט אין דער גרויסער צירקזגעביידע „אַ פּיערלעכע שלום אש - אַקאַדעמיע“. דאָס וואָרט אַקאַדעמיע איז אַ מער־פוילישס, עס ווערט באַנוצט בעיקר אין פוילן. עס מיינט אַ גרויסע ערנסטע פּאַלקס־פאַרזאַמלונג. דעם רעפּעראַט וועגן שלום אשן און זיין שאַפן האָט געהאַלטן ד"ר יצחק שיפּער, וואָס איז דאָן געווען שטאַרק פאַרערט און באַליבט ביי אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. עס איז אויך אָנגעזאָגט „אַ רייך קינסטלעריש פּראָגראַם מיט גרשון סיראָטאַ, זיין טאָכטער הע־לענאַ, און די פּאַלקס־זינגער זמרה זעליגפּעלד און מ. קיפּניס א. א. וו. ווען מען לייענט דעם אַנאָנס מיט אָט די פּרטים וויקלט זיך פּונאַנד־דער פאַר דיין זכרון יענע טייערע, פּולבליטיקע יידישע וואַרשע מיט איר טייערן יידישן עולם, מיט די טויוזנטער יונגע באַגייסטערטע יונגעלייט, וואָס פּלעגן קומען אויפן ערשטן רוף אויף יעדער וויכטיקער קולטור־

קינסטלערישער אונטערנעמונג און צוגעגעבן מיט זייער בייזיין דעם מאסן-
 כאראקטער און אלדאס דערהויבענע, וואָס אַ פּאַלק גיט צו צו פּאַלקס-
 פייערונגען. עס דערמאנט זיך דער פולגעפאקטער צירק, וואָס האָט מיט-
 אמאל געביטן זיין אויסזען און זיין וועזן. אויף דער גרויסער אַרענע,
 וווּ מען האָט באַוויזן די מושטירטע פּערד, וווּ קלאַאונען האָבן משמח גע-
 ווען דעם עולם, אָדער וווּ עס זענען פּאַרגעקומען די פּאַפּולערע פּראַנצוו-
 זישע רינגקאַמפּן (וואַלקעס!) — אין דער זעלבער געביידע און אַרענע
 האָט מען זיך צונויפּגעקליבן צו פייערן דעם באַליבטן שרייבער, וואָס
 איז אַרויס פּון די טיפּענישן פּונעם יידישן פּאַלק און געוואָרן כאַרימט
 אין דער גרויסער וועלט.

איך האָב אַשם רעדע דאָן אָפּגעשריבן, ווי ער האָט זי זיך געהאַלטן;
 פאַר דעם 3-טויזנט קעפּיקן יידישן עולם. אָט זענען עטלעכע אויסצוגן
 פּון דער רעדע, וואָס גיט אונדז אַ באַגריף וועגן דעם יידישן שרייבער און
 זיין באַציאונג צום פּאַלק און זיינע פּאַרלאַנגען פּון זיך און פּון דעם
 יידישן קינסטלער.

שלום אַש האָט דאָן געזאָגט :

„איידער איך וועל צוטערטן צו מיין טעמע, וויל איך דאָ פאַר-
 אייך דערקלערן דעם טעם, פאַרוואָס איך בין געקומען צוריק קיין
 פּוילן. מיר וועט אויסקומען צו זאָגן פאַר אייך די זעלבע ווערטער,
 וואָס איך האָב געזאָגט אין אַמעריקע, ווען איך בין דאָרטן אַרויס-
 געטראָטן פאַר די אַמעריקאַנער יידן. איך באַלאַנג צו אַ גרויסער
 משפּחה, קיין עין־הרע זאָל איר נישט שאַטן. אַ טייל פּון מיין
 משפּחה וווינט דאָ, אין פּוילן, אַ טייל — אין אַמעריקע. איך
 האָב אַ מוטער, וואָס פאַרט פּון איין טייל משפּחה צו דער אַנדער-
 רער. זיצט זי דאָ, בענקט זי נאָך אירע קינדער, וואָס זענען אין אַמע-
 ריקע, וווינט זי דאָרטן, ציט איר אַהער, צו די קינדער, וואָס לעבן
 דאָ אין פּוילן. אין דער זעלבער בחינה געפינט זיך דער יידישער
 שרייבער. דאָס יידישע פּאַלק איז צעשניטן, צעזויט אויף פאַרשי-
 דענע לענדער. דער יידישער שרייבער איז דעריבער אין אומרו. עס
 ציט אים פּון איין טייל צו דער צווייטער. בין איך דאָ מיט אייך,
 ציט מיך אַהין צו די יידישע אַרבעטס־מאַסן, וואָס פּילן אָן די ניר-

יאָרקער גאַסן אין די צענדליקער טויזנטער נאָך דער שווערער טאָג־
אַרבעט. בין איך דאָרט אין אַמעריקע — בענק איך נאָך דעם שוין
נעם, זינגענדיקן, וואָס געפינט זיך דאָ."

און שלום אַש האָט פאַרן גרויסן עולם אָנגעצייכנט די הויפט־
שטריכן פון דעם גאַנג אין דעם יידישן שאַפן און די ראָלע פון דער לי־
טעראַטור ביי יידן :

"דער יידישער ספר אין אונדזער גייסטיק פּאָטערלאַנד פון
אַלע דורות אָן, נאָך פון אָנהויב אָן, ווען אַ פּייערדיקע האַנט האָט
אָנגעשריבן די ערשטע ווערטער „בראשית". דאָס פּאָטערלאַנד קאָן
מען נישט צונעמען, נישט דעראַבערן. דאָס גייסטיקע פּאָטערלאַנד,
דער ספר, האָט פאַרבונדן אַלע יידן פון אַלע וועלט־טיילן וועלט.
די אַמאָליקע געזעצן, וואָס זענען געשאַפן געוואָרן אין איין טייל
וועלט, זענען גילטיק געווען פאַר אַלע איבעריקע יידן. די ספרים
און די תּשובות, וואָס זענען געשריבן געוואָרן אין וואָרמס, מאַינץ,
ביי די ברעגן פון רהיין, זענען הייליק געווען פאַר די יידן אויף די
ברעגן פון ווייסל. די ספרים פון די חכמי מודינה האָבן געהערשט
אויף די איבעריקע יידן, וווּ נאָר זיי זענען פאַרוואָרפן געווען. אויך
די תּימנער יידן, די יידן אויף די ברעגן פון ניל, האָבן געצויגן
ניקה פון זיי. די אַמאָליקע יידן האָבן געהאַט די השפּעה, געקאָנט
לעבן פון דער השפּעה."

און רעדנדיק פון דער ראָלע פון דער יידישער ליטעראַטור ביים
היינטיקן דור, האָט שלום אַש דערמאנט שלום־עליכמען און איבערגע־
גאַנגען צו פּרצן :

"און אַ צוואה האָט פּרץ אונדז איבערגעלאָזט — דעם פּייער־
דיקן גאַנג פון דער יידישער ליטעראַטור. די יידישע ליטעראַטור
דאַרף אויפדעקן נישט דאָס צופעליקע, נישט דאָס טאָג־טעגלעכע,
נאָר דאָס אייביקע, די העכערע יידישע מאָראַל, וואָס האָט געגעבן
דעם יידישן פּאָלק די קראַפט פון עקזיסטענץ, די קראַפט פון אַנט־
קעגנשטעלן זיך דער וועלט. ווען מען באַטראַכט, ווי די אַמאָליקע
יידן פון מיטלאַלטער האָבן זיך שטילערהייט אַריינגעגעבעט ווי

ציגייער ערענצווו אין א מדינה. א היפעלע יידן שוואכע, אויס-
 געמאטערטע האָבן באַוויזן זיך אַנטקעגנשטעלן קעגן דער מעכטי-
 קער, רייכער קירכע. און ס'האָט זיך געשאַפן א מין ביטרעקייט, א
 מיין טיפע עקשנות פון דעם עם קשה-עורף בייצושטיין די אלע אוי-
 סערלעכע צרות". און „איצט — האָט ווייטער שלום אַש געצויגן
 זיין געדאַנק — האָט די יידישע ליטעראַטור צו שפּילן אַ וויכטיקע
 דאָלע, דאָרף צוגעבן די קראַפט פון אַנטקעגנשטעלן זיך. די יידישע
 ליטעראַטור האָט אויך די אויפגאַבע צו אַנטפלעקן אין אונדז דאָס
 מענטשלעכע. מיר האָבן קיין מורא נישט אַרויסצוזאָגן אין אונדזער
 ליטעראַטור וועגן זיך דעם גאַנצן אמת. די פון אונדזערע שרייבער,
 וואָס שרייבן פאַר אַנדערע, האָבן זיך באַדאַרפט שטענדיק זיך
 שרעקן, זיי זאָלן נישט געבן קיין פלעקן, קיין שאַטנס, נישט אויפ-
 ווייזן קיין חסרונות וועגן יידן. די יידישע ליטעראַטור קומט נישט
 צו פאַרענטפערן זיך. זי וויל באַווייזן, אויפדעקן דאָס מענטשלעכע
 און שילדערן אונדז ווי מיר זענען. אזעלכע זענען מיר און אזעלכע
 נעמט אונדז אויף".

און שלום אַש, דער גרויסער שרייבער, דער זון פון די פּוילישע
 יידישע מאַסן, האָט ריכטיק ווייטער אָפּגעשאַצט דעם מהות, דעם תּוך פון
 דער יידישער מאַסע אין אַן עת-צרה. ער זאָגט ווייטער ווערטער, וואָס עם
 איז כּדאי זיי זאָלן פאַרבלייבן פאַרצייכנט אין אַ בוך וועגן דעם יידישן
 פּוילן אין יענע נאָר-מלחמה-דיאָרן :

„די יידישע ליטעראַטור, ווי קליין און אָרעם זי איז נישט,
 איז פאַרשפּרייט איצט איבער דער גאַנצער וועלט, זי איז מיטגע-
 גאַנגען מיטן יידישן פּאָלק. ווער זענען געווען די, וואָס זענען אַוועק-
 געגאַנגען אַמאָל אַהין אין די ווייטע מדינות. דאָס זענען געווען
 אזעלכע, וואָס טאַמע-מאַמע האָבן זיך פון זיי אָפּגעזאָגט. און אָט,
 בעתן קריג, ווען עם זענען אָנגעקומען שווערע ידיעות פון דער אַל-
 טער היום, זענען הונדערטער טויזנטער יידן געקומען צו לויפן
 אין די רעדאַקציעס מיט ציטערדיקע הענט און הערצער און געגעבן
 און געטראָגן הילף פאַר די אומגליקלעכע ברידער אין מורח-איראָ-
 פע. וועמען האָט מען עם צו פאַרדאַנקען? דאָס האָט די יידישע

ליטעראטור און שפראך געהאלטן געבונדן זייערע הערצער צו זייע-
רע הערצער, און דאן ווען איר האָט באַדאַרפֿט דעם מיטגעפיל, דעם
מיטליד, איז עס געשען פֿון יענער זייט ים."

און זיין גרויסע רעדע, וואָס האָט געקלונגען ממש ווי אַ מאַניפעסט,
ווי אַן עקספּאָזע פֿון אַ מענטש, וואָס קומט אַנטפּלעקן פֿאַר דעם עולם זיין
„אני-מאמין", האָט שלום אַש פֿאַרענדיקט מיט די כאַראַקטעריסטישע
ווערטער, וואָס זענען אָנגעמאַסטן אויך פֿאַר איצט, שוין אַ 25 יאָר, ווי
זיי זענען געזאָגט געוואָרן, פֿאַר אַ סך וואָס זענען פֿאַרשניטן געוואָרן פֿון
די היטלעריסטישע בעסטיעס. שלום אַש האָט געזאָגט :

„איר האָט מסתמא באַמערקט ביי אונדז אין די שטעטלעך
ביי אַ שטעטלדיקער שמחה, ביי אַ חתונה זענען אַלע ברוגז. מען
שיקט קלעזמער צו בעטן דעם חתן, די מחותנים. מען איז אַלץ אָנ-
געבלאָזן. פֿאַרקערט, ביי אַ טרויער, ביי אַ לוויה זענען אַלע גוטע
פֿריינד, אַלע קומען צו גיין נישט-געבעטענערהייט. ביז אַהער האָבן
אונדז מער פֿאַראייניקט די לוויות. צרות, פֿאַנגראַמען, גרויסע אומ-
גליקן האָבן אונדז צונויפגענומען. איז אָבער געשען אַ שמחה, אַ
פֿרייד, איז מען געוואָרן צעריסן. די יידישע ליטעראַטור איז די
איינציקע שמחה, אין וועלכער אַלע פֿילן זיך פֿריינד, זי פֿאַראיי-
ניקט אונדז אַלעמען" („ליט. בל". נ' 10, פֿון 11-טן יולי 1924).

* * *

זומער 1924 האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה, אַז ד"ר חיים זשיט-
לאָווסקי איז אויפן וועג פֿון אַמעריקע קיין אייראָפּע, און אַטאָט און ער
קומט צו אונדז קיין פּוילן. מען דאַרף באַגרייפֿן וואָס ד"ר ח. זשיטלאָווסקי
האָט באַטייט פֿאַר פֿיל פֿון אונדז, האָבן מיר דאָך אָט דעם נאָמען פֿאַר-
הערלעכט זינט יאָרן און יאָרן, און ער איז דאָך געווארן פֿאַר אונדזער
דור נישט נאָר דער רבי, נאָר ער איז שוין געוואָרן ביי זיין לעבן אַ שטיק
לעגענדע.

און אָט זאָגן מיר אָן די גרויסע בשורה, אין די „ליט. בלעטער"
פֿונעם 8-טן אויגוסט 1924, אויף דער ערשטער זייט, אַז ד"ר חיים זשיט-
לאָווסקי קומט אויף אַ באַזוך קיין פּוילן. מיר שרייבן :

„אינניכן וועלן מיר האָבן דאָס פאַרגעניגן מקבל פנים צו זיין ד״ר ח. זשיטלאָוסקי אין וואַרשע. מעבר לים קומט צו אונדז דער, וואָס איז במשך פון צענדליקער יאָרן געווען דאָס איינציקע ליכט פאַר דער אָקאַרשט אַנטשטייענדיקער פּאָלקס-אינטעליגענץ. אַמאָל — דער איינציקער, היינט פון די געצייַלעטע, וועלכע האָבן אין דעם פאַרדאַרטן ייִדישן קולטור-סקעלעט אַריינגעבלאָזן אַ רוח-החיים און געגעבן אים אַ פּילאָזאָפּישן אונטערשלאַג, ער האָט געמאַכט אויפּמערקזאַם, אַז אונדזער געדאַנק טאָר זיך ווייטער נישט שטיקן אין די ד' אמות פון אַן אָפּגעלעכטער קולטור, וואָס פאַראייניקט, אמת, אַ סך טליענדיקע פונקען, אָבער בעת דעם ערשטן ווינט פון דער איראָפּעאישער קולטור ווערט פון זיי אַש״.

מיר געדענקט זיך נישט, ווער עס איז געווען דער מחבר פון אַט דער גרעסערער נאָטיץ — צום קומען פון ד״ר ח. זשיטלאָוסקי. די „עברי“ איז נישט מיניע, אויך נישט זינגערס, אָדער מאַרקישעס. אפשר ראַוויטש אָדער גאָר קאַציונע ? און ווייטער :

„ער, זשיטלאָוסקי, זוכט דעריבער די פעדים, וועלכע זאָלן צונויפהעפּטן דאָס רייַן-ייִדישע מיטן וועלטלעכן, בכדי צו סינטער-זירן אַ קשר פון אַ מאַדערנער ייִדיש-נאַציאָנאַלער קולטור... אַ שאַרפּער אינטעלעקט מיט אַ רייכער פּילאָזאָפּישער ערודיציע, האָט ער אין פאַרלוף פון דרייסיק יאָר אין אַ זאַפּטיקן און זעלטן שיינעם ייִדיש באַגרינדעט טעאָרעטיש דעם ייִדישן נאַציאָנאַליזם און סאָציאַליזם, און ווי פיין קניפן זיך ביי אים די דאָזיקע צוויי — אין פּלוג גענומען — ווידערשפּרעכנדיקע פּראָבלעמען... היינט צו טאָג איז זשיטלאָוסקי דער געקרוינטער שעפּער פונעם ראַדי-קאַלן נאַציאָנאַליזם אויפן יסוד פון דער ייִדישער שפּראַך, און בויער פון דעם סאָציאַל-עוואָלוציאָניזם. זיין וועלט-אַנשיאָונג באַזירט זיך אויף דעם שפּינאַליזם אַלס קאָסמאָס-באַנעם און קאַנ-טיוזם אַלס גרענעצן-באַצייכענונג פון דער וועלט-דערקענטעניש״.

„ד״ר זשיטלאָוסקי איז באַוווסט אַלס גלענצנדער פּרעלעגענט, וואָס צייכנט זיך אויס מיט אַ קלאָרער שפּראַך, מיטן אינהאַלט און פּאָ-

פולערער פאָרם. מיר וועלן דעריבער האַלטן פאַר אַ זכיה צו זיין
צוהערער אויף אַ פאָרטראַג פון אזאַ ערנסטער און חשובער פּער-
זענלעכקייט".

מיר פאַלט איצט איין, אַז זייער מעגלעך, אַז דער מחבר פון די
געבראַכטע שורות איז געווען גאָר ד"ר אברהם גליקסמאַן, — אַ מערק-
ווירדיקער מענטש און געלערנטער. ער איז געווען שלום אַשם א יוגנט
חבר, געבוירן און אויפגעוואקסן אין קוטנע. ער האָט געשטאַמט פון אַ
מיוחסדיקער און רייכער משפּחה אין קוטנע, פון די אַלטערס, און ער
האָט אין די יונגע יאָרן אַראָפּגעקוקט אויף דעם כּהור שלום פון ווייניק-
פאַרמעגלעכע עלטערן — די פאַמיליע אַש. א. גליקסמאַן האָט געקראָגן
אַ דערציאונג און אויסבילדונג ביי די בעסטע לערער. ער האָט אין די
יונגע יאָרן אָנגעהויבן אויף העברעאיש מיט דערציילונגען. זיינע אַ העב-
רעאישע דערציילונג, „לכו נרננה" האָט זיך געדרוקט אין די באַרימטע
„אחיאסא"־לוחות. ער האָט פאַרבראַכט אַ 20 יאָר אין די אויסלענדישע
שטעט, וווּ געלערנט און געענדיקט אַ מיטל־שול און אוניווערזיטעט,
שטודירט פּילאָזאָפּיע און פּאַליטישע עקאָנאָמיע, מיטגעאַרבעט אין די
שע צייטונגען און לָסוף צוריקגעקומען קיין פּוילן, וואַרשע, אַ קראַנקער,
אָפּגעלאָזענער און מיט אַ פּוס, וואָס ער האָט נאָכגעשלעפּט. ער האָט
זיין וויסן נישט געקאָנט סיסטעמאַטיזירן און אַרויסברענגען ווי געהער-
ריק, איז ער אַרומגעגאַנגען איבער וואַרשע אַ צערודערטער און דער-
שלאָגענער און נישט געקאָנט צו עפּעס זיך דערשלאָגן. האָט מען מיט
אים אין דער יידישער פרעסע „פאַרשטאַפּט אלע לעכער" און בעיקר —
אין די זומער־חדשים, ווען מען האָט געשיקט פאַרטרעטער אין די טעג
לעכע צייטונגען אנשטאַט די שרייבער, וואָס זענען געפאַרן אויף וואַ-
קאַציע. מיר האָבן אין די „ליט. בלעטער" אָפּטמאַל צוגעשאַרט ד"ר א.
גליקסמאַנען טעמעס אויף אַרטיקלען, און ווען ד"ר ח. זשיטלאָווסקי איז
געקומען און געהאַלטן זיינע פּילאָזאָפּישע רעפּעראַטן, איז ד"ר גליקס-
מאַן געווען ביי אונדז דער באַריכט־שרייבער. ער האָט דערנאָך אין 1930,
ווען מיר האָבן געפּיערט שלום אַשם 50סטן געבוירנטאָג, אָנגעשריבן
אַן אינטערעסאַנטע סעריע אַרטיקלען איבער שלום אַש אין דער יוגנט
(טאַקע אין די „ליט. בל.", דעצעמבער 1930).

און אַט איז שוין ד"ר ח. זשימלאָווסקי געקומען קיין וואַרשע. דאָס איז געווען זונטיק דעם 24סטן אויגוסט האַלב 9 אינדערפרי. „אויפן וואַקזאַל האָבן דעם נאָסט אָפגעוואַרט פאַרשטייער פונעם יידישן ליטע-ראַטן און זשורנאַליסטן פאַראיין, פאַרשטייער פֿין דער טאַג-פּרעסע, פאַר-שטייער פון די „ליט. בלעטער“ און דעם נאָסט פּערזענלעכע פּריינט.“ און אינטערעסאַנט פאַר אונדו איצט, סוף 1948, ווי ד"ר ח. זשימלאָווסקי האָט אויפגענומען און געזען פאַרשידענע פּראָבלעמען פונעם יידישן קולטור-לעבן אין יענער צייט. מיר האָבן אים געשטעלט די פּראַגע: „ווי איז אייער קוק אויפן וווקס פון דער יידישער קולטור פאַר די לעצטע יאָרן, פֿין דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאַנפּערענץ ביז איצט?“ דערויף האָט ד"ר זשימלאָווסקי געענטפּערט :

„זייער אָפטימיסטיש. קודם כל האָט די יידישע ליטעראַטור, איבערהויפּט די בעלעטריסטיק, געוואַלדיק זיך פונאַנדערגעבלט. מיר פאַרמאָגן אזעלכע טאַלענטן, וואָס וואָלטן לויטן כוח פון זייער שאַפן פאַרנומען אַ גרויס אַרט אין די אָנגעזעענסטע ליטעראַטורן פון די אייראָפּעאישע פעלקער. וועגן אַנדערע געביטן, ווי יידישע שולן א. ד. גל. קאָן איך וועגן אייראָפּע נישט זאָגן, ווייל איך ווייס נאָר וועגן זיי פון דער ליטעראַטור.“

און דאָ האָבן מיר אייניקע אַרויסזאָגונגען וועגן דער צוקונפּט פון יידיש און דער יידישער קולטור אין אַמעריקע. אויף אינדזער פּראַגע האָט ד"ר זשימלאָווסקי אַטרוואָס געענטפּערט :

„איך וויל זיך נישט פאַרנעמען מיט קיין נביאות. איך קאָן נאָר זאָגן וועגן דעם איצטיקן צושטאַנד פון דער יידישער קולטור און וועגן אירע מעגלעכקייטן. איך וועל אָנהויבן פון דער יידישער דערציאונג. די יידישע שולע האָט דורכגעמאַכט אין אַמעריקע צוויי פּעריאָדן: דער ערשטער פּעריאָד פון 1910 ביז 1916 איז געווען אַ פּיאָנערן-פּעריאָד, מיט אַלע צרות פון פּיאָנערישקייט. נישט גע-ווען קיין לערער, קיין לערנביכער, קיין שילער. פון 1916 הויבט זיך אָן דער פּעריאָד פון נאָרמאַלן וווקס. עטלעכע טויזנט קינדער לערנען אין יידישע שולן. אפילו אַ סך קעגנער שטייען-צו צו אונדו.“

דער „ארבעטער־רינג“, וועלכער איז געווען קעגן דער יידישער שול און דער הויפט־שטערער פון דער נייער באוועגונג, האָט איצט אַליין אויסגעבויט אַ נעץ פון יידישע שולן, וואָס נעמען אַרום אַ פּאָר טויזנט קינדער. דעם אָנהויב פון דער נייער שול־באוועגונג האָבן געמאַכט די נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע שולן (פּועל־ציון מיט דעם אַר־בעטער־פּאַרבאַנד) אונטער דעם איינפלוס פון דער נייער נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלער פּראָפּאַגאַנדע. די באַציאָנונג פון די קינדער צו דער שול איז אַ וואַרעמע, האַרציקע. די קינדער וועקן אויך דעם נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלן געדאַנק ביי די עלטערן. עס זענען פאַראַן פיל האָד־פענונגען אויף אַ נאָרמאַלער אַנטוויקלונג.

ד"ר זשיטלאָוסקי איז געווען אויך זייער אָפּטימיסטיש בנוגע דער יידישער יוגנט, וואָס גייט אַרויס פון דער שול, ווי אויך וועגן דער יידישער יוגנט פון די ענגלישע שולן.

און אָט האָבן מיר דעם ערשטן איינדרוק פון דעם באַגייסטערטן קבלת־פנים, וואָס די יידישע וואַרשע האָט געגעבן איר נאַסט אין דעם גרויסן יידישן קאָמינסקי־טעאַטער: „דאָנערשטיק דעם 28סטן אויגוסט, איז פאַרגעקומען דער גראַנדיעזער קבלת־פנים פאַר ד"ר ת. זשיטלאָוו־ס. קי. מיר האָבן די לעצטע וואָכן געהאַט עטלעכע גראַנדיעזע ליטעראַרישע אָוונטן ווי די אַש און נאָמבערג אַקאַדעמיעס. אָבער ביי די דערמאָנטע אַקאַדעמיעס האָט מען נישט געקאָנט ווי געהעריק אָפּשאַצן דעם ריינעם קולטור־אינטערעס פון דער יידישער וואַרשע, ווייל אין זייערע פּראָגראַד־מען איז געווען אויך אַ ביסל סענסאַציע. אין זשיטלאָוו־סקים קבלת־פנים און פאַרלעזונג איז אָבער געווען נאָר איין פּונקט אין פּראָגראַם: זשיט־לאָוו־סקי. די איבער 1500 מאַן אין זאַל און די כמעט אַזויפיל אויסגע־בלויבענע — פון דער בעסטער וואַרשעווער יידישער אינטעליגענץ — האָבן גלענצנדיג באַווויזן, אַז ס'איז נישט נויטיק צו געבן אַלס צולאָג שלאַג־גערס צו יידישע קולטור־אונטערנעמונגען, אַז דאָס פּובליקום באַפרידיקט זיך מיט בלויז ליטעראַטור אָדער אויך וויסנשאַפּט...“ ד"ר ת. זשיט־לאָוו־סקין האָט באַגריסט ה. ד. נאָמבערג, ער האָט געזאָגט :

„מיין ראָלע איז זייער אַ לייכטע, איך שטעל פאַר אייך פאַר אַ מאַן, וואָס איר אַלע קענט זייער גוט.“

געווען אמאל א לעבן

און ווי ער האָט דערמאנט דעם נאָמען זשיטלאָווסקי, האָט זיך דער-
הערט אַ דונער פון אַפּלאַדיסמענטן און דער עולם איז ספּאַנטאָן אויפגע-
שטאַנען פון זיינע ערטער און געוּבלט דעם באַליבטן נאַסט.
די טעמע פון דער ערשטער פּאַרלעזונג איז געווען: „דער וועג צו
אונדזער גאולה“.

אויף דעם 4-טן סעפטעמבער איז אָנגעזאָגט נאָך אַ לעקציע פון
ד"ר זשיטלאָווסקי — „דער זין פון מענטשלעכן לעבן“. און אינעם באַ-
ריכט פון אָט דער צווייטער פּאַרלעזונג ווערט איבערגעגעבן, אַז ב. קאַר-
לינסקי האָט געעפנט דעם אָוונט אין נאָמען פון ליטעראַטן פאַראיין :

„וואַרשע ווייסט ווי צו שעצן די גרויסע גייסטער פונעם
יידישן פּאָלק. וואַרשע, וואָס האָט אויף אירע הענט אַרויסגעטראָגן,
אויפגעהויבן די גרויסע דיכטער פונעם יידישן וואָרט, קומט איצט
באַגריסן דעם גרויסן מאַן פון דער יידישער וויסנשאַפט, דעם גרעסטן
יידישן וויסנשאַפטלעכן לעקטאָר“.

דער זאַל איז אויך דאָסמאָל געווען איבערפולט, און הונדערטער
זענען צוריקגעגאנגען, ווייל עס זענען שוין קיין פרייע פלעצער ניט געווען.
דער באַגייסטערטער באַריכט אין די „ליט. בלעטער“, נאָכן אי-
בערגעבן גאַנץ גענוי דעם אינהאַלט און די וויכטיקסטע שמעלן פון דער
פּאַרלעזונג, גיט צו: „העלע באַגייסטערונג הערשט אין זאַל, ווען דער
רעדנער פאַרענדיקט זיין מייסטער-רעדע. זי וועט לאַנג בלייבן אין זכרון
פון דער אינטעליגענץ און אַרבעטערשאַפט, וואָס האָט זי אויסגעהערט
אין אָנגעשטרענגטער שפּאַנונג דריטהאַלבן שעה צייט“.

ד"ר ח. זשיטלאָווסקי האָט געגעבן סיי אין וואַרשע און סיי אין
פאַרשידענע אַנדערע שטעט פּאַרלעזונגען אין די גרויסע זאַלן אָדער אין
די יידישע טעאַטער-געביידעס, וואָס האָבן געצויגן גרויסע צאָלן צוהער-
ער. צוליב דער שווערער מאַטעריעלער לאַגע פון די יידישוועלטלעכע
שולן אין פּוילן, האָט ער אויך געגעבן אַ לעקציע אין ליטעראַטן-פאַראיין
א. ד. ט. „אמת, יושר און שיינקייט“. די גאַנצע הכנסה איז געגאַנגען
לטובת דער יידישער שול-אַרגאַניזאַציע.

און אזוי האָט דער גאַסט געגעבן איין פּאַרלעזונג נאָך דער אַנ-
דערער און יעדע פּאַרלעזונג איז געווען אַ נייע איבערראַשונג פאַרן גרויסן

ענטוויאסטישן עולם פון פארשידענע שיכטן. עם האָבן שטאַרק באַזוכט די לעקציעס די רעליגיעזע יונגעלייט מיט די ספעציפישע יידיש־פוילישע היטעלעך, קאָשקעטן, מיט די גוטע שאַרפע חריפישע קעפּ, וואָס האָבן ספעציעל הנאה געהאַט און ממש געלעקט די פינגער פון דער עמקות, פון די אויפטוען פונעם גוטן זאָגער, פונעם תורה־פארטייטשער. אזא איז געווען ד"ר ח. זשיטלאָווסקי פאַרלעזונג וועגן די נביאים, וואָס האָט אַרויסגערופן באַזונדערע פאַראַינטערעסירונג.

דעם 12-טן נאָוועמבער האָט ד"ר ח. זשיטלאָווסקי רעפערירט אין פּוֹלן זאָל פונעם גרויסן קאָמינסקי־טעאַטער „וועגן דעם נייטיקן קאמף פונעם יידישן פּאָלק“.

דעם 26סטן נאָוועמבער ווידער אַ לעקציע פון ד"ר ח. זשיטלאָווסקי אין קאָמינסקי־טעאַטער א. ד. ט. „איוב און פּאַיסט“.

און נאָך און נאָך לעקציעס אין פאַרשידענע זאָלן אויף פאַרשידענע טעמעס, וואָס פאַרכאַפּן ממש דעם עולם און אויך די גרויסע צאָל יידישע שרייבער פון פאַרשידענע קרייזן. אויך אין גרעסערע שטעט פון פּוילן, ווי נאָר ד"ר ח. זשיטלאָווסקי איז אַרויסגעטראָטן מיט זיינע פאַר־לעזונגען, האָט ער געהאַט גרויס דערפאַלג.

אין די לעצטע עטלעכע וואָכן פון ד"ר זשיטלאָווסקי פאַרברענגען אין פּוילן האָט ער נאָך מיט מער אימפעט פאַרגעזעצט זיינע עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען. ער האָט גערעדט אויף דער טעמע „פאַרוואָס דווקא יידיש?“ און אויף דער טעמע האָט ער פאַרעפנטלעכט אַן אינטערעסאַנטן אַרטיקל אין די „ליט בלעטער“ (נ' 42) אונטערן נאָמען „יידישיזם און נאַציאָנאַליזם“.

דעם 28סטן פעברואַר 1925 האָבן מיר זיך אויף אַ פייערלעכן אופן אָפגעזעענט מיט דעם גאַסט אין ליטעראַטור־פאַראַיין, אויף טאָמאַצקע 13, מיר האָבן אין דעם אָוונט, ביים געזעגענען זיך מיט ד"ר ח. זשיטלאָווסקי באַשאַפּטן נישט צו האַלטן גלאַט זיסע דרשות וועגן דעם גאַסט, וואָס פאַר־לאָזט אונדז, נישט זאָגן סתם שבחים, נאָר ערנסט זיך דורכרעדן וועגן עיקר־פּראָבלעמען און באַזונדערס באַטאָנען די חילוקי־דעות, וואָס זענען געווען דאָן צווישן אונדז און אים. עם געדענקט זיך גוט, ווי איינער נאָכן

אנדערן האָט אַרויסגעלייגט זיין פעקל טענות און דערווידערונגען צו ד"ר
ה. זשיטלאָווסקי, וועלכער האָט אַלץ אויסגעהערט מיט זיין קלוגן פאַרנונפֿ-
טיקן בליק און שאַרפע קלוגע אויגן.

און דערנאָך האָט ד"ר זשיטלאָווסקי געהאט דאָס לעצטע וואָרט.
ער האָט אָנגעהויבן מיט די ווערטער :

„איך האָב דאָ געהאַט אַ משפט איבער מיר און איבער מיין
נע געדאַנקען. און איך האָב איצט אַ וואָרט צו מיין פאַרטיידיקונג“.

„...מיינע ווידערשפּרוכן — און אַזעלכע זענען געוויס גע-
ווען — זענען אַ פּוּעל־יוצא פון פאַרשידענע אומשטענדן אין פאַר-
שידענע צייטן. עס שטאַמט פון דעם ווילן צו כאַפּן דעם אמת. אַמאָל
איין טייל, אַמאָל — צו אַנדערן טייל. אָבער דאָס זענען ווידער-
שפּרוכן לַפּנים. ווידערשפּרוכן — איידער מען טראַכט זיך אין זיי
אַרײַן“... און ווייטער: „פּראָגראַמען קאָנען זיך ענדערן. דאָס גרויסע
און וויכטיקע איז די שטעלונג. נישטאָ קיין אַבסאָלוטער אמת. ווען
אין בין אַרויס אויף דער אַרענע, האָט מען געהאַלטן און אָנגע-
הויבן פון אַ מאַסן־קולטור, אַ קולטור פאַר די מאַסן, אַ קולטור,
וואָס דער אינטעליגענט צוליב גוט האַרציקייט טוט אַ חסד און לאָזט
זיך אַראָפּ. איך האָב געזאָגט, אַז די יידישע קולטור איז אַ נאַציאָנ-
נאַלע, פאַר אַלע עלעמענטן פון דער יידישער נאַציע“...

„...איך בין שוין אַן אַלטער מאַן, און איך זאָג איצט צו מיין
פּאַלק: אני שלך וחלומתי שלך, חלום חלמתי, — איך בין דיין
און מיינע חלומות זענען דיינע, אַ חלום האָב איך געזען... מיינע
חלומות זענען געגעבן אין מיינע ווערק, און דו, מיין פּאַלק, נעם
זיי אַרײַן אין דינע שאַנקען־אוצרות. וואָס דיר וועט טויגן —
נעם זיך, און דאָס איבעריקע זאָל בלייבן שטײן אין די אייביקע
יידישע ספּריט־אַלמערס“...

ערדן אַזוי האָט ד"ר ה. זשיטלאָווסקי געקאַנט נאָך דעם ווי ער
איז עטלעכע חדשים געווען אין ענגער באַרירונג מיט די יידישע פּאַלקס-
מאַסן פון פּוילן ! . . .

די יידיש-פּוילישע קינסטלער-פּלאַסטיקער

ווען מען רעדט וועגן דעם יידישן קולטור-שאפן אין פּוילן פון יענע יאָרן און מען שטעלט זיך אָפּ אויף די פּאַרשידענע קינסטלער, וואָס האָבן פּראָדוצירט די יידישע קונסט, מוז מען רעדן וועגן נאָך אַ צווייטן פּון דער יידישער קונסט און וועגן נאָך אַ טייל קינסטלער, וואָס זענען געווען גלידער אין דער גרויסער יידישער קינסטלער-משפּחה אין פּוילן, — דאָס זענען די יידישע קינסטלער-פּלאַסטיקער — די צייכנער, מאלער און סקולפּטאָרן. מיר וועלן דאָ נישט אוועק אין ווייטע דרכים און וועלן נישט שרייבן די פּולע געשיכטע, דעם גאַנג פּון דער יידישער קונסט אין פּוילן, וואָס איז זיכער אינטערעסאַנט און זייער באַלערנדיק. דאָס איז נישט אונדזער פּאָך, און מען דאַרף דערצו אַ לענגערע שטודיע. מיר ווילט זיך אין די ראַמען פּון מיינ דאָזיקן בוך — מער פּון אַלץ צו געבן די אַלגע- מיינע סכיבה, די אַטמאָספּער — דערמאנען און אָנרופן נעמען, וואָס זענען געווען דאָ און דאָרטן טעטיק, און בעיקר — געבן לעבעדיקע באַ- צייכענונגען און אויך אָנוואַרפן שטריכן וועגן די יידישע קינסטלער, מיט וועלכע עס איז אויסגעקומען צו קומען אין באַריר, און מיט וועמען מען איז געווען אינאיינעם פּאַרנומען ביי פּאַרשידענע טאוונגען און אויפטוען.

מען דאַרף מיט פּרייד און באַפּרידיקונג באַצייכענען, אַז דער מאלער- פּלאַסטיקער איז געווען אַ שותף, אַ גלייכער שותף צו די פּאַרשידענע קול- טור-שאַפּערישע אויפטוען אין פּוילן. געווען פּריער צייטן, ווען דער יידי- שער קינסטלער-פּלאַסטיקער האָט זיך געהאַלטן אין די „העכערע“ ספּערן און קרייזן פּון דער יידישער געזעלשאַפּט, געהאַט צו טון בעיקר מיט די פּאַרמעגלעכע שיכטן פּון דעם יידישן פּאָלק, און ממילא — מיט די מער- אַסימילירטע יידישע קרייזן. ער האָט געשטרעבט צו די פּוילישע אַקאַדע- מיס, אָפּט באַמיט זיך צו פּאַרלייקענען זיין יידישקייט, זיך אויסגעהייט פּון דער יידישער מאַסע און ממילא אנטלאָפּן פּון יידישע טעמעס. אין דער צייט פּון מאַסן-לעבן, אין דער צייט פּון יידישן רענעסאַנס און אויפ-

— בלי פון די פארשידענע ארטן קונסט — ליטעראטור, טעאטער, מוזיק, — האָט אויך די יידישע פּלאַסטישע קונסט זיך דערנענטערט צו ייד און יידישקייט, אין מאָדערנעם זינען פונעם וואָרט.

מיר דאָכט, אז אין אָט דער ריכטונג האָט דאָס יידישע לאָדזש פריער פאַר וואַרשע באַמיט זיך איינצוגלידערן דעם יידישן קינסטלער אין דער אלגעמיינער קולטור־משפּחה. משה בראָדערזאָן, אַליין דורכאויס אַ קינסטלערישע נאַטור און מיט אַ טיפּער פאַרשטענדעניש פאַר קונסט, האָט באַווירקט די דאָרטיקע יונגע קינסטלער און זיי צוגעצויגן צום יידישן שאַפּן. זיי זענען געווען באַטייליקט מיט אים אין „יונג יודיש“ — די גרויסע העפּטן פאַר קונסט און ליטעראַטור, — און זיי האָבן זיך אויך באַוווּזן מיט זייערע אַריגינעל־יידישע צייכענונגען און בילדער. פון די וויכטיקסטע זענען געווען יצחק ברוינער און יאַנקל אַדלער, — גאָר אַנדערע קינסטלער לויט זייער אַרט מאַלן — איינער אַ רעאַליסט און דער אַנדערער — אַ סוּררעאַליסט אָדער גאָר אַן אַנט־רעאַליסט, האָבן זיי זיך געפילט ווי איין משפּחה מיט מ. בראָדערזאָן און האָבן אויך מיט־געהאַלפּן אים, בראָדערזאָנען, אין אַנדערע ליטעראַריש־קינסטלערישע אונטערנעמונגען, און אויך — אין זיינע פּרוּווּן און עקספּערימענטן ביים טעאטער, שפּעטער — ביים אַראַראַט. פריער האָט אויך יצחק ליכטענ־שטיין זיך אַרויסגערוקט מיט אַ ספּעציעלן גאַנג אין דער יידישער פּלאַסטיק. די יידישע קינסטלער — גראַפיקער און מאַלער — האָבן אויך צוגעטראָגן זייער צושטייער צום יידישן כּוּך, זיי האָבן גערן געצייכנט שער־בלעטער, אָפּט — אילוסטרירט יידישע ביכער און מיט דער צייט האָבן זיי, אויסער זייערע ספּעציעלע, יחידישע אָדער קאָלעקטיווע ביל־דער־אויסשטעלונגען, אויך געמאַלט דעקאָראַציעס פאַר דעם יידישן טעאַ־טער, — באַזונדערס פאַרן בעסערן יידישן טעאטער. און ווען, נאָך דער גרינדונג פון דעם קליין־קונסט־טעאטער „אזאזעל“ זענען פאַרשפּרייט געוואָרן די פאַרשידענע קליין־קונסט־טעאטערן, האָבן די יידישע קינסט־לער פיל ביינעטראָגן צו זייערע בעסערע און ערנסטערע אויפפירונגען.

אויך פרוּווּן זיך דערמאנען די פארשידענע ביכער פון יענע יאָרן, וואָס אַ קינסטלערישע הילע אָדער שער־בלאַט האָט זיי באַצירט. איינער פון די טאַלענטפילסטע צאַרמע יידישע קינסטלער, וואָס איז גאָר יונג אַוועק פון דער וועלט, איז געווען יוסף זידנבייטל, ער האָט

פארמאָגט אַ טיפּן הוש פאַר אייגנאַרטיקע יידישע צייכענונגען, דינע, צאַרטע, ראַפינירטע און מיט ספּעציעלן יידישן חן. ער האָט געצייכנט דעם שער-בלאַט פאַר מרים אולינאווערס לידער-בוך „דער באַבעס אוצר“. עס האָט אויסגעזען ווי די אַלטע טראַדיציאָנעלע יידישע מזרחס, מיט די באַקאַנטע זיילן פון ביידע זייטן, און מיט די יידישע קרוינען-כתרים. ער האָט אויך געמאַכט אַ פיינעם שער-בלאַט, הילע, פאַר דער יידישער איבערזעצונג פון אהרן איציקס זכרונות, מיט דעם יידישן הערשעלע אין מיטן (ביידע אַרויס דורכן פאַרלאַג לעווין עפשטיין). זיינע אַנדערע צייכענונגען, אילוסטראַציעס, שער-בלעטער זענען געווען פאַר עוזר וואַר-שאַוסקיס „שמוגלאַרס“, י. רייזפּעדערס „פאַרצייטנס“, ש. אַנסקיס גע-זאַמלטע שריפטן, ש. גילבערטס „נאָוועלן“, אויך פאַר דער העברעאישער „התקופה“ א. א. יוסף זידענבויטל איז קראַנק געוואָרן אויף טובערקול-לאַז, אָפּגעווען אין אָטוואַצק עטלעכע יאָר און אין יוני 1923 איז ער אין עלטער פון 29 יאָר געשטאָרבן.

אַ גרויכע צאָל ביכער האָט באַצירט מיט זיינע זייער טרעפּלעכע און טאַלענטפולע הילעס, וואָס זענען געווען אמתע מייסטערשטיק, דער באַוויסטער יידישער קינסטלער הענריק בערלעווי, וועלכער איז גוט באַ-קאַנט געווען מיט זיינע פּרעכטיקע פאַרטרעטן און בילדער אין פּוילן. ער איז געווען אַן אמתער „אומן-יד“, אַ קינסטלער פון גאָטס גענאָד. עס זענען גוט באַקאַנט געווען די הילעס, וואָס ער האָט געצייכנט צו יהושע פּערלעס ווערק „מירל“ און „אין לאַנד פון ווייסל“, צו פּרץ מאַרקישעס „קופּע“; צו פ. בימקאָס „פון קריג און פּרידן“, צו יואל מאַסטבוים „פון רויטן לעבן“ (א הילע-פאַרטרעט), צו אפרים קאַנאַנאָוסקיס „טירן פּענסטער“, צו ל. אַנדרעווס „דער, וואָס קריגט די פּעטש“, צו אַ גוצי קאָוס „אוריאל אַקסטאַ“ (איבערן א. מאַרעווסקי), און צו די זשורנאַלן „רינגען“ און „יידיש טעאַטער“ א. א.

און וו. (זאב) וויינטרויב, וואָס האָט געמאַלט די הילע פאַר י. אָפּאָ-טאַשוס „אין פּוילישע וועלדער“, פאַר ז. סעגאַלאָוויטשעס ביכער, פאַר א. קאַציונעס „אַראַבעסקן“, פאַרן זשורנאַל פון א. צ. גרינבערגס „אַל-באַטראַס“. שפּעטער איז וו. וויינטרויב איינגעגלידערט געוואָרן אין דעם יידישן טעאַטער, פאַר וועלכן ער האָט געצייכנט, געמאַלט דעקאָראַציעס פאַר פיל פאַרשטעלונגען, און אייניקע זייער אינטערעסאַנטע. ער האָט

אויך פאר דער קליין-קונסט-בינע פיל דעקאָראַציעס געמאַלט און אויף פאַרשידענע אופנים.

יאַנקל אַדלער, וואָס האָט דערנאָך געהאַט אַ נאָמען אין אייראָפּע, האָט פאַר א. זאָס מלחמה-בוך „אונטער די פליגל פון טויט“ געמאַלט אָדער אילוסטרירט 12 בילדער. ער האָט אויך פאַר זיין חבר משה בראָ-דערזאָן געגעבן אַ הילע-פאַרטעט צו זיין בוך „שוואַרץ-שבת“, א. א. וו. אָבער משה בראָדערזאָן האָט פאַרשפּאַרט אָנצוקומען צו אַנדערע מאַלער, זיי זאָלן פאַר זיינע ווערק פאַרפּאַסן הילעס, ער האָט עס דער-פּאָלגרייך אַליין געטון. זיינע ביכלעך „די מלכה שבא“, זיין מאַריאַנעטן-שפּיל „צונגעלונגען“, „דער רויטער רויטער“ האָט ער אַליין באַצירט מיט אייגענע געצייכנטע הילעס.

צו יענער צייט, די יאָרן 1925-1922, זענען דערשינען עטלעכע שוין-אילוסטרירטע ביכער אין פּוילן פון די סאָוועטיש-יידישע קינסט-לער אליעזר ליסוצקי — „יינגל-צינגל כּוואַט“, „חד-גדיא“, קינדער-ביכ-לעך פון פעטער בן ציון (ראַסקין), פון יוסף טשאַיקאָוו — מענדעלע מוס — „דאָס קעלבל“ א. א.

און דער טאַלענטפולער „וואַנאַבונד“, דער קרעפטיקער און אַר-ינגעלער יצחק ברוינער, וואָס האָט זיך געהאַט זיין אייגענעם דרך אין לעבן און אין דער קונסט, אויך ער האָט צוגעלייגט אַ האַנט צו באַשרי-גען און באַצירן דאָס יידישע בוך. צווישן אַנדערע האָט ער געצייכנט הילעס צו לייב נידוסעס געזאַמלטע ווערק, צו מלך ראַוויטשעס „דער קרן פון מיינע לידער“ און אויך געגעבן בילדער און געמאַכט די הילע פון דער „כאַליאַסטרע“. ער אַליין איז געווען אַ שטיק כאַליאַסטרע-מענטש. שפעטער האָט ער זיך ספּעציאַליזירט אויף אַריגינעלע ליאַלקעס, מאַריאַ-געטן פון באַווסטע פּערזענלעכקייטן אינעם יידישן לעבן, טעקסט פון משה בראָדערזאָן, — דער שטענדיקער שטיפּער, א „מאדים“ אויף די כּלערליי שפּילערדיען, קאַלאַמבורן און טעאַטער-שטיק.

פון אַנדערע קינסטלער האָבן צו פאַרשידענע אויסגאַבעס געמאַכט הילעס און באַצירט אַזוי-אַרום די יידישע ביכער פון פאַרשידענע מחברים: י ש ר א ל ט י ק א צ י נ ס ק י, וואָס איז יאָרנלאַנג געווען דער סעקרעטאַר פון דער קונסט-געזעלשאַפט אין וואַרשע און איר פּרעסע-אַגענט, און באַמיט זיך אַז עס זאָלן אַריין די נאָטיצן וועגן די בילדער-

אויסשטעלונגען, — ער האָט געצייכנט די הילעס פאַר דעם חסיד'ס „אונ־טער שטילע הימלען“, פאַר אהרן צייטלינס „שאַטנס אויפן שניי“, פאַר ד״ר מ. וויכערטס „טעאָטער און דראַמע“; משה אפּעלבוים — פאַר ב. א. סאַכאַטשעווסקיס „אין שאַטן“; ש. פייגענבוים, וועלכער האָט געאַרבעט פאַר דעם „מאַמענט“ און „היינט“ און פאַרפאַסט פאַר די צייטונגען די וואָכן־קאָריקאַטורן אויף פּאָליטישע און געזעלשאַפּטלעכע טעמעס, האָט געמאַכט פאַר א. זאקס בוך „אין שאַטן“; און אויך ח. גאַלדבערג (חגי), וועלכער האָט געהאַט אַ צינקאַגראַפיע, געאַרבעט פאַר פאַרשידענע פאַר־לאַגן און צייטונגען, צוגעגרייט ביי זיך די „קלישעס“, — ער האָט גע־האַט אַ שוואַכקייט אויסער לידער גראַמען, אויך צו מאַכן אותיות, צו צייכענען הילעס. ער האָט אפילו אויסגעאַרבעט אַן אייגענעם פּראָיעקט פאַר אַ נייעם אַלף־בית. דער געווענלעכער איז געווען, לויט זיין מיינונג, נישט גענוג פּאַסיק און גוט.

מען דאַרף נאָך דערמאָנען די קינסטלערין אַסתר קאַרפ, וואָס האָט צו היים קוּלס אַ בוך „הימלען אין אָפּגרונט“ געשניטן אותיות און ביל־דער און אויך געמאַלט בילדער.

זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן דער אָריגינעלער קינסטלער מאַרק שוואַרץ פון זגערוזש, אַרום לאָדזש, דער מענטש מיט אַ פיינער קינסט־לערישער נשמה, וועלכער האָט געזוכט אייגענע וועגן און פאַרמען אין דער קונסט, ער האָט פאַר משה בראַדערזאָנס בוך לידער „איבערגאַנג“ געמאַכט האַלצשניטן. ער האָט דערנאָך זיך גענומען איינער פון די ערשטע צו אויסהאַמערן פיגורן, געשטאַלטן אויף בלעכן. דערנאָך האָט ער פאַר־בלאַנדזשעט אין זיינע מיסטישע זוכענישן און בלאַנדזשענישן אַזש צו פרעמדע גלויבנס, וואָס ער האָט פרום און מיט אַ גרויסער דאָזע פּאָזע געפרעדיקט צווישן פריינד, צו דער באַוונדערונג און שטוינונג פון די אַלע, וואָס האָבן אים אַמאָל געשעצט און פאַרערט . . .

מיט דער צייט האָט פאַרבלאַנדזשעט קיין פּוילן און איז געוואָרן גלייך אַ תושב יצחק ליכטענשטיין, וועלכער איז געווען אַמאָל אַ לאָדזשער, אָבער דערנאָך געוואָגלט איבער דער וועלט, געווען אין פאַרזי, אין אַמע־ריקע, געדינט אין יידישן לעגיאָן. אין איינעם אַ טאַג איז ער געקומען ווי ער וואָלט ערשט נעכטן פאַרלאָזט וואַרשע, און שוין געווען אייגן און היימיש, געשריבן אַרטיקלען מיט זיינע גרויסע אותיות וועגן קונסט און

קינסטלער, געהאט שמועסן און ארויסגעזאגט מיינונגען וועגן ריכטונגען, און איינפלוסן אין דער וועלט־קונסט און וועגן באוועסטע יידישע קינסט־לער אין פאריז... אויך אין די „ליטערארישע בלעטער“ האָט ער, יצחק ליכטענשטיין, פאָרעפנטלעכט פיל אַרטיקלען איבער יידישע קינסטלער און אזוי אַרום דערנענטערט זיי צו דעם יידישן לייענער פונעם יידישן פּוילן. אין וואַרשע האָט געלעבט טעאָרעטישע אַרצישעווסקא, אַ קינסטלערישע נאַטור, וואָס האָט געהאַט אַ ספּעציעלע ליבע און שוואַכקייט צו יידישע קינסטלער און צו יידישער קונסט. זי איז געווען אַ טעטיקער מיטגליד אין דער יידישער קונסט־געזעלשאַפט, אָפט מיטגעהאַלפן פאַרקויפן יידישע בילדער אין ברוזשואַזע יידישע הייזער, זי האָט ביי זיך אין הויז איינגע־אַרדנט ספּעציעלע קינסטלערישע צונויפקומס און צונויפגעפירט אָפט אַ „וואַנט מיט אַ וואַנט“. ביי איר אין הויז איז געהאַנגען אַ גרויס בילד פון דעם יידישן קינסטלער מ. מינקאווסקי, דער טויב־שטומער, וועלכער איז געווען באַקאַנט און באַליבט אין פּוילן. ער האָט געמאַלט אַ גרויס אַסתר־בילד פון טעאָרעטישעווסקי, וואָס האָט אַמאָל פּרעטענדירט צו זיין אַ יידישע שווישפּילערין, געשפּילט אין פּרצעס דראַמאַטישע שאַפּונג־גען, אונטערן נאָמען מרים איזראַעלס, זי איז געווען אַמאָל די פּרוי פון דעם קינסטלער־מאַלער ב. קראַטקא, זי האָט מיטגעהאַלפן גרינדן דעם קינסטלערישן רעוויט־עאָטער אין וואַרשע „אַזאַעל“, וואָס האָט געליינט ספּעציעלע אויפּמערקזאַמקייט אויף דער קינסטלערישער זייט פון דעם אַריגינעלן און אייגנאַרטיקן טעאַטערל. ביי דער גרינדונג האָט באַזונדערס הענריק בערלעווי געהאַלפן אויסצופּורעמען בילדער, סקעטשעס, די בינע און די קאַסטימען פאַר די שפּילער.

און נאָך אַ ספּעציעלע קונסט־אַרבעט, וואָס איז געוואָרן שטאַרק פּאָפּולער ביי אינדרז אין פּוילן. דאָס זענען די צייכענונגען פון שווישפּיל־לער און זייערע ראָלן אין די נייע טעאַטער־אויפּפירונגען. לכתחילה האָט דער רעזשיסער יעקב ראָטבוים געמאַכט אייניקע צייכענונגען פון די אַר־טיסטן אין זייערע סצענישע געשטאַלטן, שפּעטער צייכנט זיך אויס דער קינסטלער פעליקס פּרידמאַן מיט זיינע צייכענונגען פון די סצענישע גע־שטאַלטן אינעם יידישן טעאַטער.

פעליקס פּרידמאַן האָט אָט די אַרבעט פאַרגעזעצט מיט אַ גע־וואַלדיקער ליבע און טרייקייט גאַנצע פּופּצן יאָר. ער פלעגט לייַדנשאַפּט־

לעך באזוכן יעדע נייע פרעמיערע אינעם יידישן טעאטער, אלץ איינס — דעם ערנסטן, די מעלאָדראַמע, די קליין־קונסט־פּאַרשטעלונגען, און איינס און צוויי, צווישן איין סצענע און דער צווייטער, האָט ער טרעפלעך און קינציק געצייכנט די שפּילער, די באַטייליקטע אין דער פּאַרשטעלונג. און אויף מאָרגן פרי נאָך דער פרעמיערע איז ער געקומען אין דער רעדאַקציע „ליט. בלעטער“ מיט זיין אלבאָם, וווּ עס זענען געווען געצייכנט מיט זיין באַגאַבטער און לייכטער האַנט א פּאַר צענדליק באַטייליקטע אין דער פּאַרשטעלונג. ער האָט גוט געוויסט, אז צוליב געלט־מאַנגל זענען מיר אין די „ליט. בלעטער“ נישט בכוח צו מאַכן „קלישעס“ פון אלע פּאַר־שוינען, ער האָט אָבער נישט געקאָנט זיי אָפּזאָגן, ווען אין זיין „גאַרדע־ראַב־צימערל“ זענען געזעסן עטלעכע שווישפּילער — איינעם יאָ און א צווייטן נישט צו צייכענען. ער פלעגט דערנאָך אליין אָפּטראַגן די צייכער־נונגען צום קלישע־מאַכער, צו דער צינאָגראַפיע, און ער האָט שוין זיך באַמיט, זיי זאָלן פּאַרטיק ווערן, ביז מאַנטיק־דינסטיק, ווען דער נייער נומער איז געשטעלט געוואָרן אין זייטן. אזוי ארום זענען הונדערטער שווישפּילער דורך אים אין די גאַרדע־ראַב־צימערלעך געצייכנט געוואָרן, און די צייכענונגען, צווישן זיי פיל פּרעכטיקע, מייסטערישע זענען פּאַר עפנטלעכט געוואָרן אין די הונדערטער נומערן „ליט. בלעטער“ פון יאָר 1924 ביז העט — די לעצטע נומערן פון יאָר 1939. ווען מען זאָל אלץ אויפזאַמלען פון די אלע איבער 700 נומערן „ליט. בלעטער“ האָבן מיר אַ גרויסע גאַלעריע פון הונדערטער שווישפּילער, וואָס אַ גרויסע טייל פון זיי זענען שוין איצט נישטאָ צווישן די לעבעדיקע, זיי זענען געשטאַרבן „כדרך כל הארץ“, ווי אלע לעבעדיקע, אָדער זיי זענען אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע מערדער. פ. פּרידמאַן האָט אויך געצייכנט פיל שריי־בער און אפילו אַרויסגעגעבן אַן אלבאָם.

פעליקס פּרידמאַן האָט געשריבן פון צייט צו צייט וועגן קונסט און קינסטלער, און ער האָט עס געטון מיט דער זעלבער גוטסקייט, גוט־מוטיקייט ווי ער האָט געצייכנט זיינע צייכענונגען אויף די פּרעמיעדעם. עס איז אויך דאָ אַ פּינע צייכענונג פון פעליקס פּרידמאַן פון דעם „אוהל פּרץ“, וואָס דער יידישער קינסטלער־סקולפּטאָר א. אָסטשענאַ האָט אויס־געפירט אויף דעם וואַרשעווער בית־עלמין אויף די קברים פון פּרץ־אַנסקי, דינעזאָן.

און טאקע וועגן דעם קינסטלער א. אָסטשענא, וואָס האָט זיך געד-
 נומען ספעציאַליזירן אויף מצבות. פון זיין האַנט זענען אַרויס מאָנר-
 מענטאַלע ווערק, וואָס „באַצירן“ די יידישע בית-עלמינס נישט נאָר פון
 וואַרשעווער בית-עולם. ער האָט אויפגעבויט די מצבה אויפן קבר פון
 לייב נידום אין גראָדנע, אים געהערט, ווי געזאָגט, דער אוהל פּרץ, און
 פון זיינע הענט זענען אַרויס נאָך און נאָך דענקמעלער, וואָס זענען אויפ-
 געשטעלט געוואָרן אויף די קברים פון די גרויסע יידישע שרייבער, שוין
 שפילער, געזעלשאַפטלעכע טוער אין וואַרשע. מיט דער צייט האָט אים
 דער קינסטלער וו. וויינטרויב געהאַלפן אין דער אַרבעט.
 די בילדער-אויסשטעלונגען פון די אַרטיקע און געסט-קינסטלער
 האָבן אָנגעהאַלטן כסדר, איין אויסשטעלונג נאָך דער צווייטער, יעדע
 פייערלעכע עפענונג האָט צוגעצויגן א פיינעם עולם מיט פאַסיקע רעדעס,
 ווי עס דאַרף צו זיין.

הקיצור, דער יידישער קינסטלער אין פּוילן איז געווען אַן אַקטי-
 ווער טוער און שאַפער אינעם אַלגעמיינעם קולטור-שעפּערישן פּוילן.

דאָס פנים פון דער יידישער פּראָווינץ

ווי האָט אויסגעזען די „ליבע פּראָווינץ“ אין פּוילן, וואָס איז געווען
 איר כאַראַקטער, וועלכע קולטור-אינטערעסן האָט זי געהאַט אין איר
 לעבן, ווי איז געווען איר שטייגער-לעבן?
 עס איז כלל נישט גרינג צו ענטפערן אויף דעם. ווייל עס זענען גע-
 ווען פאַרשידענע יידישע שמעט און שמעטלעך אין דעם גרויסן פּוילן,
 וואָס האָבן געהאַט זייער אייגענע ווייטע פאַרגאַנגענהייט און וועלכע האָבן
 זיך אין לויף פון יאָרהונדערטער גאָר-אַנדערש געפורעמט און געשמאַל-
 טיקט. הגם אַלע יידישע שמעטלעך האָבן פון דער ווייטנס געהאַט איין
 פּרצוה-פנים, איין כאַראַקטער, איין לעבנס-שטייגער, אָבער אין תוך איז
 זיך יעדעס שמעטל, אַדאַנק די פאַרשידענע סיבות, — געאָגראַפישע, עקאָ-
 נאָמישע, פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע, — געווען אַ וועלט אַדער אַ
 וועלטל פאַר זיך.

די „ליטערארישע בלעטער“, די גרופע, וואָס איז געשטאַנען אַרום איר, האָט גלייך פון די ערשטע נומערן גענומען שענקען באַזונדערע אויפּמערקזאַמקייט דעם לעבן און בעיקר — דעם קולטור־שאַפּערישן לעבן פון דער ייִדיש־פּוילישער פּראָווינץ און גענומען אָנקניפן באַציר־אונגען און לעבעדיקן קאָנטאַקט מיט די דאָרטיקע קולטור־כּוחות, מיט די לייענער, מיט די דאָרטיקע ביבליאָטעקן, וואָס זענען געווען אין תּוֹך קלובן, קולטור־ווינקעלעך. אייניקע פון אונדז, און באַזונדערס מלך ראָז־וויטש און פּרץ מאַרקיש, האָבן כּסדר באַזוכט די פּראָווינץ מיט רעפּע־ראַטן, וואָס זענען געווען אַ קוואַל פון פּרנסה פאַר זיי. די באַזוכן פון לעקטאָרן אין דער פּראָווינץ האָבן אַריינגעבראַכט לעבן, באַגייסטערונג, ליבשאַפט און פאַרערונג פאַר דער ליטעראַטור און פאַרן שאַפּן. אויך די לעקטאָרן אָדער די „רעפּערענטן“, ווי מיר האָבן זיי גערופּן, האָבן אָפּטמאָל געהאַט גרויס נחת, פּרייד, הנאה פון דעם לעבעדיקן באַריר מיט די טרייע איבערגעגעבענע דורשטיקע געברויכער פונעם ייִדישן וואָרט.

מיר האָבן דעריבער גלייך פון אָנהויב אָן, פון נ' 7, אָנגעהויבן אַנאַנסירן אינעם זשורנאַל מיט גרויסע אותיות אַ „רעפּערענטן־בּיוראַ ביי די ליטעראַרישע בלעטער“, דער אַדרעס איז געווען טאַקע אונדזער דירהלע „מיראווסקע 1 וויונג 7“. מיר האָבן אין דער ערשטער מודעה געשריבן :

„זעענדיק די גרויסע פאַראינטערעסירונג, וואָס אונדזער אַר־בעט רופּט אַרויס אין דער ייִדישער פּראָווינץ, ווילן מיר שאַפּן אַן עננן קאָנטאַקט מיט אונדזערע לעזער. דעריבער האָבן מיר באַשלאָסן צו שאַפּן אַ רעפּערענטן־בּיוראַ, וואָס זאָל אָרנאַניזירן אויף דער פּראָווינץ פאַרלעזונגען אויף אויסשליסלעך ליטעראַרישע טעמעס. אינעם רעפּערענטן־בּיוראַ וועלן זיך באַטייליקן אַלע אונדזערע נאָענטע מיטאַרבּעטער.“

מיר האָבן אין דעמזעלכּן נ' 7 אַנאַנסירט אַ נייע רובּריק אין די „ליט. בלעטער“ מיטן נאָמען „דאָס פּנים פון דער פּראָווינץ“. און דאָס אונטערקעפּל פון דעם אַנאַנס: „מיט באַנעזן, שיפּן און מיט אַקס איבער די ייִדישע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן“.

אין דעם קומענדיקן נומער האָבן מיר אַ פּיינע שילדערונג פון מלך

ראוויטש וועגן נאווארעדאק. מ. ראוויטש גיט א דיכטערישע באשרייבונג פון דער שטאָט, וואָס איז פאַרבונדן מיט אַדאַם מיצקעוויטש, דערציילט וועגן דער אַלטער יידישער שול, וואָס איז אַלט איבער 300 יאָר. עס איז ראָמאַנטיש און שטיי, מער נישט וואָס מ'האַט אים פאַרהאַלטן, הַלמאי ער איז געגאַנגען פאַרטאָג צו גיך. עס איז פאַרדעכטיק... „עס רעגנט — האָט ער געענטפערט, — האָט ער געאייילט, נישט געוואָלט נאָס ווערן!“... מלך ראוויטש האָט געהאַט אַ מנהג אין יעדער שטאָט און שטעטל צו באַזוכן דעם בית־עולם, בעיקר — אַלטע בית־עולמס. האָט ער אויך דעם אַלטן בית־עולם אין נאָוואָרעדאק נישט פאַרפעלט. אין סאַמע אויבנאָן — דער קבר פון מחבר פון „ערוך השולחן“ און עס איז דאָ אַ יידישע ביבליאָטעק, וווּ מען לייענט געשמאַק יידישע ביכער. און אפילו ציוניסטן זענען נישט קריגערישע דאָ, ווען עס קומט צו יידיש...“ „איין זאך איז אים, ראוויטשן, מאָדנע: דאָס טרוקענע און צעוורדערטע לאָדזש האָט אַרויסגעבראַכט אַזויפיל דיכטער. און דאָס זאַנפּטע נאוואָגורדעק, אין וועלכן אפילו די מאַרקהאַלעס זענען געבויט אין קלאַסישן קאַלומנאַדע־סטיי, האָט אַרויסגעבראַכט נאָר איין יידיש־שרייבער, דעם ווערטער־בוך מייסטער אַלעקסאַנדער האַרקאַווי.“

מיר האָבן אין די ווייטערדיקע נומערן אינטערעסאַנטע שטריכן און פרטים פונעם יידישן לעבן אין פּוילן. מיר וועלן, כדי צו שאַפן אַ בילד פונעם יידיש־פּוילישן פּראָווינץ־לעבן, כאַפן פון דאָ און דאָרטן שורות, אָפּזאַצן. פיל פון אָט די שטעט און שטעטלעך זענען איצט אָפּ־געמעקט פון דער יידישער וועלט־מאַפע, און אין אייניקע זענען פאַרבליבן געציילטע יידן, וואָס האַלטן אָן די פונקען פון אַ יידיש לעבן.

און אָט אַ גרוס פון ווילנע, פון דער אַמאָליקער, ירושלים דליטא. דער גרוס איז איבערגעגעבן דורך א. י. גראדזענסקי, — אַ מערקווירדי־קער מענטש. אַ קאַליקע, מיט קינסטלעכע פיס, מיט אַ קראַנקן האַלדז, אַ מענטש, וואָס האָט נישט געקאַנט ניין און זייער שווער געערעדט, און דאָך — סאַראַ מאַסע ענערגיע ער האָט פאַרמאַגט! ער איז געווען אַ רע־דאַקטאָר פון אַן אָונט־צייטונג אין ווילנע, וועלכע איז זיך שטאַרק פּו־נאַנדערגעגאַנגען, ער איז געווען דער סעקרעטאַר פונעם ווילנער ליטע־ראַטן־פאַראיין, געשריבן לי־דער, זיך באַטייליקט אומעטום, נישט דורכ־געלאָזט קיין פאַרשטעלונג, קיין פאַרזאַמלונג, קיין זיצונג און אומעטום

געקערט וועלטן, געווען א שטיק קוועקזילבער, געבעטן א וואָרט און ווען מ'האָט באַדאַרפט, גוט אַרײַנגעזאָגט.

ער איז נישט צופרידן, א. י. גראָדזענסקי מיט זײַן ווײַלנע (אַנב, דער באַוווסטער ווײַלנער רב ר' עוזר גראָדזענסקי איז געווען זײַן פעטער). ער רעדט וועגן די פאַרלאַגן אין יענער צײַט און ער קריטיקירט זײ, זײ שטײען נישט אויף דער געהעריקער קולטור־הויך. ער הויבט אָן זײַן בריוו :

„דער פאַרמלחמהדיקער פּעריאָד איז געווען אײַנגעטיילט אזוי: וואַרשע האָט זיך גענומען די „טומאה“, און צו ווײַלנע האָט געהערט די „קדושה“. געהײסן האָט דאָס, ווי בעל־מחשבות האָט ערגעץ נביאות געזאָגט אין אַן אַרטיקל: „מוואַרשע תּצא פּרעסע ומווילנא — ליטעראַטור“.

און ער קלאָגט זיך, אַז וואַרשע האָט לעצטנס נישט נאָר פאַרכאַפט די ייִדישע פּרעסע, נאָר זײ פּראָדוצירט אויך ליטעראַטור און לאָזט ווײַלנע הינטערשטעליק . . .

און אָט זענען די גריסן פון פאַרשידענע שטעטלעך לױט דער אָפּ־טיילונג, וואָס מען שרײַבט אונדז פון פּראָווינץ. מיר האָבן דאָ גאַנץ אויספירלעכע באַריכטן פון דעם קולטור־מצב אין די שטעטלעך. מאַקאָוו, עס שרײַבט אַלעקסאַנדער הערצבערג :

„ביז נישט לאַנג האָבן ס'רוב ייִדן בײַ אונדז אין שטעטל געלײענט כּמעט פּויליש און אינטערעסירט זיך בלױז מיט דער פּוילישער ליטעראַטור. לעצטנס האָט דער אינטערעס צו דער ייִדיִשער ליטעראַטור גענומען וואַקסן. די גאַנצע יוגנט לײענט כּמעט ייִדישע ביכער און מען דיסקוטירט וועגן ייִדישער ליטעראַטור. אין שטעטל בײַ אונדז איז דאָ אײַן עפנטלעכע ייִדישע ביבליאָטעק. זײ געהערט צו די „צעיר־ציון“, אָבער ס'באַנוצן זיך מיט איר ס'רוב נישט זײערע מיטגלידער. אויסער דער ביבליאָטעק, וואָס האָט אַרײַ בער 200 לעזער (פאַר אַזאַ שטעטל ווי מאַקאָוו איז 200 לעזער זײער פיל), זענען פאַראַן 2 קלענערע יוגנט־ביבליאָטעקלעך, וווּ עס לײענען נאָר מיטגלידער. בכלל איז די צאָל לעזער פון דער

געווען אמאל א לעבן

יידישער ליטעראטור זייער גרויס, אן ערך 80-85% פון דער אל-געמיינער צאָל לעזער. דאָס זענען אַרבעטער און יוגנט. אַממערסטן ווערן געלייענט גרויסע ראָמאַנען, ווייניק — די מאָדערנע יידישע פּאָעזיע. דער דורכשניטלעכער לעזער קאָן זי נישט פאַרדייען. — דער קליינשטעמלדיקער לעזער, וועלכער לעבט אידייליש-רואַיק, ווייט אָפּגעריסן פונעם זודיקן לעבן, קאָן נישט פאַרשטיין די מאָדערנע יידישע דיכטונג. ווייל וואָס דאָס האַרץ פילט נישט, קאָן דער מוח נישט פאַרשטיין.

די קאַלטע באַציאונג פון דער יידישער פּרעסע צו דער יודי-שער ליטעראטור ווענדערט אונדז. די יוגנט לעכצט נאָך אַ ליטע-ראַרישן אַרטיקל. ווען אַמאָל אין אַ יובל איז דאָ אין אַ פּרייטיק נומער אַ ליטעראַרישער אַרטיקל איבער אַ בוך, ווערט די צייטונג געלייענט מער מיט אַן אַנדער געשמאַק. די פּרעסע האָט באַדאַרפט געבן אַלע פּרייטיק אַ ספּעציעלע ביילאַגע מיט בעלעטריסטיק, קרי-טיק און אַרטיקלען איבער דעם יידישן ליטעראַריש-קריסטלערישן וועזן."

פון אַ צווייט שטעטל — ליובאַרטאָוו — אין דער געגנט פון זאָר מאַשץ, לובלין, שרייבט מ. ניידין (ער האָט דערנאָך איבערזעצט אַ ריי ביכער פון רוסיש אויף יידיש) :

„פאַרן פּראָווינץ-לעזער איז דאָס געדרוקטע וואָרט דער איינ-ציקער קוואַל, פון וואַנעט ער שעפט זיין יניקה. נישטאָ אין שטעטל קיין בילדונגס-אַנשטאַלטן, קיין טעאַטער, ווי ער זאָל קאָנען געניסן פון די קונסט און קולטור-דערגרייכונגען, ער איז אָנגעוויזן אויס-שליסלעך אויפן בוך, אויפן זשורנאַל, אויף דער טאַג-צייטונג. דער פּראָווינץ-לעזער שטעלט אַרויס גרעסערע און ברייטערע פּאָדע-רונגען צום געדרוקטן וואָרט, און נאָכמער — צו דער פּרעסע. פון איר פאַרלאַנגט ער, זי זאָל שטענדיק זיין אַ טרייע און וואַכזאַמע פאַרמיטלעריין צווישן אים און דער ברייטער וועלט. אָבער די יודי-שע פּרעסע האָט שוין לאַנג אויפגעהערט צו באַפרידיקן די פּאָדע-רונגען פון דעם לעזער. אַמאָל פלעגט מען אין פּראָווינץ מיט אומ-געדולד דערוואַרטן אַ צייטונג. איצט האָט מען נישט צו איר דעם

מינדסטן אינטערעס. די פראָווינץ ליענט נישט קיין צייטונגען. נישט נאָר דערפאר, וואָס די צייטונג קאָסט טייער. דאָס איז אויך אַ גרויסע מניעה. אָבער די וויכטיקסטע סיבה — די אָרעמקייט, נישט־אינטערעסאַנטקייט, געשמאַקלאָזיקייט פון דער פּרעסע."

עס ווערט ווייטער דערציילט, אז אַמאָל איז געווען אַ גוטע ביבליאָ-טעק, איז זי פאַרמאַכט געוואָרן. איצט האָט מען פונדאָסניי געשאַפן אַ נייע ביבליאָטעק, וועלכע, ווערט אַלץ מער פּאָפּולער צווישן די היגע יידיש־לייענער. געלייענט ווערט מערסטנס בעלעטריסטיק פּראָזע, פּאָעזיע ווערט ווייניק געלייענט. פיל מער ווערט געלייענט וויסנשאַפטלעכע ליטעראַטור און דראַמען". (ליט. בל. נ' 8).

און אָט אַ בריוו פון טאָמאַשאָוו, מאָזאָוועקציע. עס שרייבט נ.

קראַנץ :

"אין דער לעצטער צייט מערקט זיך דאָ דער כסדרדיקער ווקס פון יידיש־לעזער. אין שטאָט זענען דאָ צוויי יידישע ביליאָטעקן. איינע איז די אַרבעטער־ביבליאָטעק א. נ. בר. גראַסער, וואָס ציילט ביי אַ 200 לעזער, די צווייטע ביי די ציוניסטן, וואָס האָט אויך אַ שיינע צאָל לעזער. אין ביידע ביבליאָטעקן געפינען זיך כמעט אַלע, פאַר דער לעצטער צייט דערשינענע, ביכער. . . אַראַנק דער היגער יונגער דיכטער־גרוֹפּע איז לעצטנס פּאָרגעקור מען אין „הזמיר" ליטעראַרישע אָוונטן, וווּ ס'איז גערעדט און רע־ציטירט געוואָרן איבער און פון משה נאָדיר, אויך אייגענע לידער (אנטיילנעמער — י. מ. באַלאַבאָן, י. האָניג, נ. גאָלדקראַנץ, א. דלזשנאָווסקי, ב. קורץ). די אָוונטן זענען דורך מיט אַ געהעריקן דערפּאָלג. מיט אַ קורצער צייט צוריק איז דאָ געווען דער דיכטער ז. סעגאַל־אָוויטש. ער האָט געלייענט זיינע איינדרוקן פון לאַנדאָן, פאַריז און ווין, אויך אייגענע לידער. דערנאָך איז פּאָרגעקומען אַ קאָנצערט־אָפּטיילונג."

און לסוף טיילט מיט נ. קראַנץ פון טאָמאַשאָוו: „דאָס דערשיינען פון די „ליט. בלעטער" האָט אַרויסגערוּפּן אַ שטאַרקן אינטערעס ביים היגן לעזער־עולם צום מאָדערנעם יידישן וואָרט". (נ' 10).

געווען אמאל א לעבן

גאָר אַ טרויעריקן באַריכט גיט איבער פון סלאָנים י. יודלעזאָן :

„אונדזער שטאָט — שרייבט ער — וואָס פאַר דעם קריג איז זי באקאנט געווען אין דער סביבה אלס א צענטער פון קולטור און בילדונג, שטייט ביים איצטיקן מאָמענט אויף אַ זייער נידעריקער קולטור־שטופע. אזא שטאָט ווי סלאָנים, וואָס טאַנצט נאָך נאָך אַלע מאָדעס פון די גרעסערע שטעט, פאַרמאָגט אפילו נישט קיין אמתע ביבליאָטעק. עס זענען געבליבן פון די גוטע צייטן אַ לאַקאַל, ביכער אין די הונדערטער: רוסיש, יידיש און העברעאיש, אָבער וואָס פאַר אַן אַרדענונג, וואָס פאַר אַ כאָאָס! ראשית, די קריגערייען צווישן דער יידישער אָפּטיילונג מיט דער העברעאישער, און ביידע צוזאַמען זענען שוואַך פאַרגעשטעלט. אונדזער אַזוי־גערופענע אינטער־ליגענז, אין איר גרעסטן טייל, ווייסט נאָך נישט וועגן דער עקזיסטענץ פון יידיש אויף דער וועלט, — רוסיש איז שוין אַ ביסל אַרויס פון דער צייט און פון דער מאָדע, — ברעכט מען זיך די ציין אין פּוילישן, מען צעקאַליעטשעט אַ שפּראַך, אָבער נישט יידיש! — מען האָט דאָ אפילו פּרובירט נאָכמאַכן לייטן און אַרויסגעבן אַ זשורנאַל „אונדזער זשורנאַל“. עס זענען אַרויס 3 נומערן (דער פּראָפּיט גייט פאַרן „בית יתומים“), דער אינהאַלט איז אַ קלאַגע־דיקער, פאַרשטייט זיך. פאַרגלױסט זיך אָבער אַ פאַר אַנדערע יונג געלייט צו קאַנקורירן און מען גיט אַרויס אַ „לעבעדיקן זשורנאַל“. האָט זיך אָנגעהויבן צווישן די „רעדאַקטאָרן און קינסטלער“ אַ פּאָלעמיק פּול מיט שמוץ און זידלערייען.

„אָט אזוי — פאַרענדיקט דער שטרענגער באַאָבאַכטער פון סלאָנים זיין קאַרעספּאָנדענץ — בלייבט און וואַקסט די קולטור אין סלאָנים!“ צי דער מחבר האָט אַ ביסל פאַרטונקלט די פאַרבן, ווייסן מיר נישט, אָבער אויך אזא מין בילד פון אַ יידישער שטאָט איז געווען אין יענער צייט, אין 1924 !

מלך ראַוויטש גיט, אין נאָך אַ נומער, אַ בילד וועגן באַראַנאָוויטש, ער שרייבט :

„דער גאַנצער שטאַב פון די יידישע דאָקטוירים און די יידישע פאַרמאַצעווטן אין באַראַנאָוויטש איז יידישיסטיש געשטימט.

בכלל איז די יידישע אינטעליגענץ אין די קרעסן־שטעט (די נעגנטן אויסער קאָנגרעס־פוילן — נ. מ.) יידישיסטיש. דער איינפלוס פון רוסיש איז געבראָכן, דער איינפלוס פון פויליש איז נאָך דערווייל ווייט, און אַ קולטור אַן אייגענע האָבן מיר דאָך, נישט צום פאַר־זינדיקן, האָט מען זיך געכאַפּט: אפשר גאָר טאַקע יידיש? איז דער־ווייל געבליבן ביי יידיש".

און ווייטער דערציילט מלך ראַוויטש:

"אין משך פון צוויי טעג בין איך פיר מאָל געשטאַנען פאַרן עמוד. און אַלץ פאַר קולטור און ליטעראַטור. הייסט עס, אז ליטעראַטור איז נאָך נישט אזא אַויסגעדראָשענע זאַך, ווי מיר, יאוש־דיקע ליטעראַטן, מיינען..." "אין צוג האָב איך פריילעך געטראַכט: די יידישע ליטעראַטור איז אונדזער לאַנד, אונדזער היים אויף דער ווייטער וועלט, — און באַראַנאָוויטש איז אַן אומזיגבאַרע פעס־טונג". (ליט. בל. נ' 11).

אין דער זעלבער צייט, וואָס עס זענען געגאַנגען די מיטטיילונגען, באַריכטן און שילדערונגען וועגן דעם יידישן קולטור־לעבן אין דער פוילישער פראָווינץ, איז געשען אַ מעשה־נורא אין דעם שטעטל קאַרטשעוו. די דאָרטיקע פאַנאַטישע יידן, די חסידים פונעם דאָרטיקן רבין, זענען באַפאַלן די דאָרטיקע יידישע ביבליאָטעק און פאַרברענט די ביכער און אָנגעהויבן צו פאַרפאַלגן די יונגעלייט, די טוער און לייענער פון דער ביבליאָטעק. עס זענען געווען געדרוקט ביי אונדז נאָטיצן, אַרטיקלען, און די דאָרטיקע „דאָזאַרעס" האָבן אפילו אַריינגעשיקט צו אונדז אַן אָפּי־ציעלע אָפּלייקענונג, אַז די מעשה איז נישט ריכטיק. מיר האָבן געשיקט אַ ספּעציעלן מענטשן און, ליידער, האָט זיך עס אַרויסכאַוויזן פאַר אמת. „אַ גאַנצע חברה פאַנאַטיקער — האָט אונדזער שליח פעסטגעשטעלט — האָט זיך אַריינגעריסן אין ביבליאָטעק, אָפּגעהאַקט די שְׁלעסער און פאַר־ברענט אַלע ביכער, וואָס די ביבליאָטעק האָט פאַרמאַגט — 520". „דער רבי האָט געפּסקנט שבת אין בית־המדרש, אַז דער לערער פון די אָונט־קורסן איז טרייף, אַז קיינער טאָר מיט אים נישט האָבן קיין מגע ומשא. דער פרעזעס פון קהלה יעקל פרידנאָן האָט פאַרזיכערט, אַז ער נעמט

געווען אמאל א לעבן

אויף זיך די פאראנטוואָרטלעכקייט פאר אלע מעשים, וואָס עמעץ וועט טון קעגן דער יוגנט, — אפילו זיי באַשיצן אין אלע מלוכה - אַנ-שטאַלטן...“ און נישט נאָר דער רבי, אויך די רביצין האָט געקערט מעשים, פאַרבעטן צו זיך די טוער פון דער ביבליאָטעק און פאַרלאַנגט פון זיי, זיי זאָלן אָפּלייקענען די ידיעות וועגן דער גאַנצער מעשה אין דער פרעסע...“ הכלל, א שטיקל מיטלאַלטער אין דעם יידיש-פּוילישן שטעטל!

און אַט אַ בריוול פון דעם שטעטל איזביץ-קוויאַווסק :

„ביי אַ 8-יאָריקער עקזיסטענץ האָט דער „קולטור-פאַראַיין“ — די איינציקע געזעלשאַפּטלעכע אינסטיטוציע, וואָס באַזיצט אַ בכבודיקע ביבליאָטעק — פאַרהעלטנמעסיק זיך זייער שוואַך אַנט-וויקלט. נישקשה אַנטוויקלט זיך דער אַמאַטאָרן-קרייז (ליבהאַבער-שפּילער — נ. מ.), וואָס האָט שוין באַוווּזן אויפצופירן אייניקע פאַרשטעלונגען. ביי היינטיקן טאָג פאַרמאָגט דער קולטור-פאַראַיין אומגעפער אַ 2.000 ביכער: פון זיי — יידישע טויזנט, פּוילישע — 700, די איבעריקע — העברעאישע. פון 200 רעגלמעסיקע לעזער — זענען העכער 80% אַרבעטער, וואָס ציען זייער גייס-טיקע יניקה פונעם יידישן בוך. די איבעריקע 20 פּראָצענט זענען מערסנטייל פּרויען, וואָס לייענען ווייניק אָדער כמעט גאַרנישט קיין יידיש. העברעאיש ווערט כמעט אינגאַנצן נישט געלייענט. געלעזן ווערט דער עיקר: בעלעטריסטיק, פּראָזע. פּאָעזיע און וויסנשאַפט ווערן כמעט נישט באַנוצט. דאַקעגן פילט זיך אַ שטיקל אינטערעס צו דראַמאַטישע ווערק. די באַציאונג פון דער דערוואַקסענער יוגנט צום געזעלשאַפּטלעכן לעבן איז אַ פּאַסיקע. קיין פאַרטיילעבן איז דאָ כמעט נישטאָ. פון צייט צו צייט ווערן איינגעאָרדנט פאַרלע-זונגען, רעציטאַציעס א. א. וו. די „אַגודה“-לייט (די פרומאַקעס — נ. מ.) פירן לעצטנס אַ שטאַרקן קאַמף קעגן אונדזער קולטור-פאַראַיין. כדי אויסצומיידן מחלוקת, פאַרמאַכט מען יעדן פּרייטיק-צונאַכטס דעם לאָקאַל. זיי זענען גרייט אויף אלע מעגלעכע מיט-לען, אַבי אָפּצורוימען די שטאָט פון „זינד“...“ (ליט. בל. נ' 12).

מיר וועלן ברענגען נאָך אייניקע אויסצוגן פון פּראָווינץ-בריוול,

וואָס גיבן אַ באַגריף וועגן דעם קולטור־צושטאַנד אין די שטעטלעך, וועל־
כע זענען פונאַנדערנגעוואָרפן איבער דער פּוילישער ערד און וואָס זענען
אַנגעוויזן אויף זייער אייגענעם באַראָט.

אַ בריוול פון לויוויטש, נישט ווייט פון וואַרשע. עס ווערט דער־
ציילט, אַז נישט געקוקט וואָס די שטאָט פאַרמאַגט אַ 7.000 איינוווינער,
איז אָבער אין שטאָט שטיל.

„נישטאָ קיין יידישע פּאַלקס־שול, נישט מען לייענט אָדער
מען זעט אַ ניי יידיש בוך און נישט מען אָרדנט איין ווען ס'איז
אַ פּאַרשטעלונג אָדער אַ רעפּעראַט. אַ ראַוט אָדער אַ מאַסקן־באַל
גיבן זיך גוט איין. דעסגלייכן קומט אויך פּאַר אַ פּאַרטייאישע פּאַר־
לעזונג אַמאָל אין אַ שמיטה און דאָס אויך — פּאַר וואַלן... מיט
איין וואָרט — פּוסטקייט און פינצטערניש. אין דער לויוויטשער
יידישער געזעלשאַפט האָט נאָך פּולסירט איין בלוט־אָדער — די
אַרבעטער־ביבליאָטעק. זי האָט געשפּיזט צענדליקער יידישע אַר־
בעטער און הונדערטער לעזער מיט אַ יידיש ביכל. איז די ביבליאָ־
טעק אויך אונטערנגעאַנגען...“ („ליט. בל.“ פון 25סטן יולי 1924).

אַ גאַנצע געשיכטע גיט איבער וועגן דער ביבליאָטעק אין דעם
שטעטל אילזא א. גראַספּעלד. עס איז אַ קליין שטעטל, אָבער אַלעמאָל
האָט מען פאַרמאַגט אַ ביבליאָטעק, וואָס איז געווען אַ וויכטיקער קול־
טור־צענטער, פון וואַנען מען האָט געצויגן די יניקה. אָבער צוליב
מחלוקת איז די ביבליאָטעק פאַרמאַכט געוואָרן, און מיט גרויס מי האָט
מען זי ווידער געעפנט. איצט, ווערט מיטגעטיילט מיט פרייד, „פאַרמאַגט
זי ביי 400 ביכער אין דריי שפּראַכן. 75 פּראָצענט יידיש, 15 פּראָצענט
פּויליש, 15 פּראָצענט העברעאיש. ביז 80 לעזער נענים פון דער ביבליאָ־
טעק. יעדן טאָג איז טעטיק דער לייען־קרייז, וווּ עס געפינען זיך אַלע
נייע אויסגאַבן און די טעגלעכע פּרעסע. צוויי מאָל אין וואָך קומען פּאַר
שמועסן אויף ליטעראַרישע טעמעס. יעדע צוויי וואָכן קומען פּאַר פּאַר־
לעזונגען, און יעדן שבת — וויסנשאַפטלעכע לעקציעס. מיר פּילן דאָ אַ
מאַנגל אין אינטעליגענטע כּוחות. די „ליטעראַרישע בלעטער“ זענען
פאַר אונדז געוואָרן אַ מקור, פון וועלכן מיר שעפּן די כּסדרדיקע טעמעס
פאַר שמועסן.“ („ליט. בל.“ נ' 12).

עם קלאַנט זיך שטארק דער קאָרעספּאָנדענט פון סאַקאָלאָוו-פּאָרד-
לאַסקי ר. פיש :

„אין טומל פון אלגעמיינעם קריזיס לאָזט זיך אויך באַמערקן
דער קריזיס אויף קולטור-אַרבעט ביי אונדז. קודם כל האָבן נישט
די לעזער קיין ליניע. דעריבער ווערן זיי געוואָרפן פאַרצווייפלט
אויף פאַרשידענע ליטעראַטור-צווייגן.“ עם זענען דאָ אין דעם
שטעטל צוויי ביבליאָטעקן: פון די לינקע פּוּעלי-ציון, אָבער קיין
אינע פון זיי פאַרמאָגט נישט קיין איין גוטן ביבליאָטעקאַר, וואָס
זאָל קאָנען באַהילפּיק זיין דעם לייענער. עם האָט זיך געגרינדעט
א „קולטור-קרייז“, וואָס האָט זיך געשטעלט דעם ציל „אויסצובילדן
ליטעראַריש-באַוואַסטויניקע מענטשן, ליידער, איז דער דאָזיקער
קרייז צעפאַלן געוואָרן...“ („ליט. בל.“ נ' 19, 1924).

נישט פּריילעכער איז דער קולטור-מצב אין דער גרויסער יידיש-
פוילישער שטאָט קעלץ. ש. איצקאוויטש דערציילט מיט באַדויער, אַז

מיט עטלעכע יאָר צוריק איז קעלץ פאַררעכנט געוואָרן פאַר איינע
פון די לעבעדיקסטע שטעט אויפן קולטורעלן געביט.“ עם איז גע-
ווען ביי די פּראָפ' אַרבעטער-פאַראיינען אַ ביבליאָטעק מיט איבער
600 ביכער און מיט 200 לייענער, מיט אַ באַקוועמער וווינונג און
לייענ-זאַל א. א. וו. אָבער די פּאָליציי האָט עם אַלץ פאַרמאַכט...
און דער קאָרעספּאָנדענט דערציילט: „דאָס האָט געברענגט דערצו,
אַז אַלץ איז אָפּגעשטאַנען, און דער ווייניקער באַוואַסטויניקער עלע-
מענט האָט זיך אוועקגעלאָזט אין דער „טיטינאַ-וועלט.“ („טיטינאַ“
— אַ פּאָפּולער ביליק לידל — נ. מ.). „פאַראַן יוגנט, וועלכע מען
וואָלט געקענט ברענגען צו אַ שטיקל מדרגה, האָבן מיר אָבער נישט
מיט וואָס. אזוי, אַז צום גרויסן באַדויערן מוז מען קעלץ צורעכע-
נען צו איינע פון די אָפּגעשטאַנענסטע ערטער אין פּוילן ביי היינ-
טיקן טאָג.“ („ליט. בל.“ נ' 19).

אַט אזוי קומען טרויעריקע ידיעות פון איין שטאָט און דער צוויי-
טער. דאָ האָט די פּאָליציי צעבראַכן דאָס קולטור-לעבן, דאָרטן האָט די
אַרטיקע אייגענע פינצטערע מאַכט חרוב געמאַכט אַ שווער-אויפּגעבויעטע

אינסטיטוציע. אין פיל ערטער ברענגט גרויס שאַדן די צעברעקלונג פון די כוחות. עם לייזט דערפון די פיל-געפלאַגטע יידישע מאַסע. עם איז אויך דאָ אַ מאַנגל אין אייגענע פירנדיקע כוחות. און דער צענטער, וואָרד שע, האָט צום באַדויערן נישט באַוווּזן אויפצושטעלן די גרויסע אייבֿ היימלעכע קולטור-אַרנאַניזאַציע, וואָס זאָל קאָנען ברענגען נוצן דער יידישער פראָוויניז, וואָס לעכצט נאָך אַ פריש און מונטערנדיקן וואָרט.

פֿאַמיר ציטירן נאָך אייניקע בריוו פון די ערטער, וואָס באַלויבטן די פֿאַנגע און שילדערן דעם קולטור-מצב אין די שטעטלעך.

אין דאָמבראָוואַ-גורנא, ביי בענדין, דערציילט ישראל קליימאַן, איז אַ גרויסער טייל פון דער יוגנט, געוועזענע פארטיילייט און קולטור-טוער, אזוי פאַרפוסבאָלט, אז ס'קאָן נאָר קיין רייד נישט זיין, אז אַ בעסער וואָרט זאָל אַהער דערגרייכן. דאָך געפינען זיך חברים אַרום דער געשאַפֿענער „קולטור-גרופע“, וועלכע אַרבעט און אַנטוויקלט זיך כמעט באַ בעריקע שטעטלעך, אי אין סביבה אַ קולטורעלס. לעצטנס אָבער דער איינציקער ציוניסטישער ביבליאָטעק געפינען זיך אַ 500 ביכער מיט אַ 150 לייענער. עם פילט זיך דאָרט אַ מאַנגל אין וויסנשאַפטלעכע ביכער, וואָס איז אזוי ווי נישטאָ אין יידיש. בכלל ציט דאָמבראָווע איר גייסטישע יניקה פון איר שכנטע בענדין. („לויט. בל. נ' 19).

דאָס נעמלעכע איז מיטן שטעטל דעמבלין, ווי עם טיילט מיט אהרן

ציטירנבוים :

„אונדזער שטעטל איז פון שטענדיק אָן געווען אי לויט פראָ-פאַרציע פון דער צאָל איינוווינער, אי אין פאַרגלייך מיט די איר בעריקע שטעטלעך, אי אין סביבה אַ קולטורעלס. לעצטנס אָבער זענען אַלע דערגרייכונגען צונישט געוואָרן.“

עם איז געגאַנגען צו גרונט די איינציקע ביבליאָטעק, אויך דער גוט-אַרנאַניזירטער פראָפֿ פאַראיין א. א. וו. און די יוגנט איז אַפאַטיש, ווערט פון קיינעם נישט געפירט, עם פעלט אינטעליגענץ א. א. וו.

און אָט אַ גרוס פון כעלעם. עם שרייבט ישראל איסר, אז

„נאָר אויף אַ נידעריקער מדרגה שטייט דאָס יידישע קולטור-לעבן אין שטאַט. דאָס יידישע וואָרט איז נישט אַריינגעדרונגען

געווען אמאל א לעבן

אין אונדזערע יידישע מאסן. בלויז 150 קינדער ווערן דערצויגן אין יידיש (נישט רעכענענדיק די חדרים, ווי עס לערנען א 250-300 קינדער). עס קומען פאָר פאַרפאַלגונגען קעגן די יידישע אַר-בעטער־ביבליאָטעקן. די גראַסער־ביבליאָטעק, וועלכע פאַרמאָגט ביי אַ טויזנט יידישע ביכער, איז פאַרמאַכט. און דאָס איז דערפאַר, ווייל זי האָט בלויז יידישע ביכער. די פּרִי־ביבליאָטעק, וועלכע האָט ביי א 1500 יידישע ביכער און אויך העברעאישע און א 200 פּוילישע, האָט גאָר ווייניק לעזער. אָבער די באַראָבאָר־ביבליאָטעק, וואָס פאַרמאָגט מער פּוילישע ביכער ווי יידישע, איז רייכער מיט לעזער ווי אַלע אַנדערע ביבליאָטעקן". („ליט. בל." נ' 21).

און אזא שטעטל ווי דלוגאָשאָדלאָ האָט, לויטן באַריכט פון הערש־ברום, געהאַט אַ יידישע פּאָלקס־ביבליאָטעק, און די אַרבעטער און יוגנט האָט געהאַט דאָרטן איר גייסטיקע היים, איז זי אָבער דורך דער מאַכט פאַרמאַכט געוואָרן.

„די היגע יוגנט האָט געוואַסט אַפּצושאַצן די באַדייטונג פון דער ביבליאָטעק און פּלעגט מיט מסירת־נפש זיך אָפּגעבן פאַר דער ביבליאָטעק, אָבער דאָס איז פאַרשטערט געוואָרן. נאָכן פאַרמאַכן די ביבליאָטעק געפינען זיך די ביכער ערגעץ אויף אַ בוידעם".

נישט פּריילעך איז אויך אין קראַסניסטאַוו :

„צוליב דעם, וואָס די פאַרשידענע קולטור־אונטערנעמונגען אין אונדזער שטעטל האָבן זיך ביו איצט נישט איינגעגעבן, איז די היגע יידישע יוגנט געוואָרן אַ גלייכגילטיק־פאַרגליווערטע צו יעדער נייער אונטערנעמונג. עס זענען ביי אונדז שוין געווען עטלעכע ביבליאָטעקן, האָבן זיי זיך ליקווידירט צוליב פאַרשידענע סיבות... די „ליט. בלעטער" ווערן ביי אונדז ערנסט און מיט חשק געלעזן און זענען די טעמע פון די שבתדיקע געשפּרעכן... עס זענען דאָ לעזער, אָבער דער עיקר — יונגעלייט, די מיידלעך לייענען כמעט נישט קיין יידיש"

מיט אַנדערע ווערטער גיט איבער וועגן דער לאַגע אין ווענגראָוו

ח. שניץ :

„אונדזער שטאָט פאַרמאָנט אַ היפשע צאָל יונגט, וואָס וואָלט עפעס אויפן קולטור־געביט געקאָנט אויפטון, איז זי אָבער שטאַרק צעשפּאַלטן. עם הערשט אַ שטאַרקער אַנטאָנאָניזם מחמת זייער פּאַרטייאָנעהערויקייט. דער גאַנצער יוגנטלעכער ברען גייט אַוועק אויף גאַרנישט, וועגן קולטור־אַרבעט ווייסט מען בכלל נישט... עם ווערן נישט איינגעאַרדנט קיין לעקציעס איבער ליטעראַטור.“
און דער ברוי־שרייבער דערציילט, אַז

„לעצטנס איז אַזאַ לעקציע געהאַלטן געוואָרן דורך א. ליט־וואַק א.ד.ט. „משיח־אידעע אין אונדזער יונגער ליטעראַטור“, וועל־כע האָט געהאַט אַ קאָלאָסאַלע באַדייטונג פאַר די צוהערער, זענען אָבער, צום גרויסן באַדויערן, אַ גרויסער טייל פון אונדזער שטאָט נישט געקומען מחמת אַ נישט־אַפיציעלן באַיקאָט מצד אַ פּראָלע־טאַרישער ריכטונג. דער שאָדן אָבער פאַר זיי איז גרויס... כאַראַק־טעריסטיש פאַר אונדזער שטאָט, אַז ס'קומט אַריין נישט מער ווי 5-4 „ליט. בלעטער“...“ (נ' 22, 1924).

מען וואָלט געקאָנט נאָך און נאָך ציטירן די באַריכטן און די שיל־דערונגען פון די ערטער, וואָס דערציילן אַזוי פּראָסט און פּשוט וועגן דעם אַלגעמיינעם, גאַרנישט פּריילעכן צושטאַנד פון דער יידישער קולטור איבער די פּויליש־יידישע שטעטלעך, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס עם זענען דאָ אַלע מעגלעכקייטן פאַר אַ וווקס און אַנטוויקלונג פון די יידישע קולטור־אינסטיטוציעס. דאָס וואָס מען האָט מיט אַ פּאָר יאָר צוריק נישט דערלָאָזט, אַז אַן אומפּאַרטייאישע „קולטור־ליגע“ זאָל זיך גרינדן און אַריינגעמען אין זיך, ווי מען האָט געפּלאַנירט, אַלע ריכטונגען און קרייזן, — דאָס האָט זיך דערנאָך ביטער אָפּגערופן אויפן ווייטערדיקן גאַנג פונעם יידישן קולטור־שאַפּערישן לעבן אין פּוילן. די צעריסנקייט און צע־שפּליטערטקייט אויף פּאַרטייען אין קולטור־אַרבעט האָט זיך נישט גוט אָפּגערופן אין די גרויסע שטעט, פאַר דעם קליינשטעטל איז עם געווען ממש אַ טויט־קלאַפּ.

עם איז געווען זייער נאַריש, ווען אַ קליין שטעטל מיט אינגאַנצן אַ 200 צוהערער פאַר אַ יידישער לעקציע האָט געהאַט עטלעכע ביבליאָ־טעקלעך, עטלעכע קולבלעך, עטלעכע פּאַרטייאישע גרופּעס, און יעדע

אינע האָט געמאַכט שבת פאַר זיך. ווען דערזעלבער לעקטאָר איז געקומען צו איין ריכטונג, האָט אים די צווייטע ריכטונג באַיקאָטירט. מיט עטלעכע וואָכן שפעטער איז דער זעלבער רעפערענט אַראָפּגעבראַכט גע- וואָרן דורך דעם צווייטן צד, וואָס מיט עטלעכע וואָכן האָט מען אויס- געמיטן צו קומען צו זיין לעקציע, האָט דער פריערדיקער צד דאָס מאָל אָפּגעהאַלטן זיינע אָנהענגער און סימפּאָטיקער צו גיין אויף דער לעקציע פון דעם, וואָס מען האָט אַליין מיט אַ פּאָר וואָכן פריער אַליין אַראָפּגע- בראַכט מיט אזאַ פּאַמפע. דאָס איז געווען אַ באַקאַנטע זאַך !

דערצו האָט די מאַכט בכלל געקוקט זייער נישט-וויליק אויף די יידישע ביבליאָטעק, געזען אין זיי די „קראַמאַלע“, וואָס גייט „שטירצן“ די מאַכט. מען האָט גערודפט די טוער פון דער ביבליאָטעק, אַרעסטירט זיי און זיי געהאַלטן לאַנגע יאָרן אין תּפּיסה. איז די יוגנט געלאָפּן פון די שטעטלעך אין די גרעסערע אָדער גרויסע שטעט, און נישט געפונען קיין אַרבעט, קיין פּאַסיקע באַשעפּטיקונג, איז מען אַרומגעגאַנגען פּוסט און פּאַס, אָדער זיך צוגעשלאָגן צו עפעס אַ באַשעפּטיקונג פאַר דעם מינרסטן אָפּצאַל.

די באַזוכן פון די רעפערענטן אין די שטעטלעך האָבן אַריינגע- בראַכט אַ סך לעבן, אויפגערודערט און אויפגעמונטערט די יידישע טרייע יוגנט, וואָס האָט געהערט די רעדעס און ממש געשלאָנגען יעדעס וואָרט. עס איז געווען אַ יום-טוב דער באַזוך פון דעם לעקטאָר, מען האָט וואָכנט ווייז נאָכדערציילט און איבערדערציילט פּרטים און נסים ונפלאות. עס זענען דערביי אויך געווען גענוג קוריאָזן, וואָס יעדער איינער פון אונדז האָט איבערגעלעבט אויף זיינע באַזוכן. די ליבע גוט האַרציקע און נאָר- אייווע פּראָוויניץ פון פּוילן! וויפּל ראַמאַנטיזם, שיינקייט און טרייע באַ- גייסטערונג מען האָט געטראָפּן אין די פאַרוואָרפּנסטע שטעטלעך! יעדער איינער פון אונדז פלעגט גערירט ווערן ביז טרערן, און מען האָט דערי- בער נישט געקוקט אויף די שווערע באַדינגונגען פון פּאַרן און וווינען אין אַ העק, גערן געפּאַרן און געהאַלטן רעפּעראַטן און געטיילט זיך מיט דער אייגענער באַגייסטערונג און וויסן מיט די לעכצנדיקע טייערע יונ- געלייט אין דער פּראָוויניץ.

איך דערמאָך מיך פּיל אַזעלכע מעשיות און באַגעגענישן, וואָס מען וואָלט געקאָנט דערציילן און דערציילן אָן איבעררייס.

געווען אמאל א מעשה אין פינסק, ווהיזן איך בין געקומען שבת
 בייטאג צו רעדן אין דעם באוויסטן האַלצמאן־טעאטער. איך האָב באַ־
 דארפט ביינאַכט פאַרן צוריק קיין וואַרשע, אָבער עס איז געקומען א
 „דעלעגאַציע“ פונעם דערבייאיקן שטעטל יאַנאָווע און מיך פאַרבעטן צו
 קומען אַהין און רעדן פאַר זייער ביכליאַטעק שבת־צורנאַכטס. איך האָב
 זיך געקווענקלט, געמוזט פאַרן גלייך אַהיים, אָבער די חברים זענען צו־
 געשטאַנען: ס'מייטש, ווי קאָן איך פאַרשעמען דאָס שטעטל יאַנאָווע,
 וואָס קוקט אַרויס אויף דעם רעפערענט? זענען מיר אַרויסגעפאַרן מיטן
 צוג, אויף דער סטאַנציע יאַנאָווע אַראָפּ, און דער צוג איז אַוועק ווייטער.
 אויפן וואָקזאַל, אַ טונקעלער אינמיטן פּעלד, מיט אַ קראַסי־לעמפל
 אויף דער הושכדיקער וואַנט, באַגעגענען אונדז צוויי יאַנאָווער יונגע־
 לייט אין הויכע שטיוול, — עס איז דאָן געווען די אמתע „פינסקער בלאָ־
 טע“ אין דער געגנט — מיט אַ בשורה רעה: עס איז שלעכט! פונקט דעם
 שבת־צורנאַכט זענען דאָ תנאים אין שטעטל, ווייסט מען נישט, צי עס
 וועט זיך איינגעבן צו האָבן אַן עולם צו דער לעקציע... שלעכט! אָבער
 וואָס טוט מען. דער צוג איז שוין אַוועקגעלאָפן, אַ פּייה געטון און נישטאָ
 אים. בלייבט, באין ברירה, זיך צו לאָזן אין שטעטל, וועט מען דאָרט שוין
 זען עפעס אַן אויסוועג. זעצט מען זיך אויף אַ פּורל און מען לאָזט זיך
 אין שטעטל איבער די פינצטערע וועגן. מיר פאַרן אַריין אין יאַנאָווע. די חברים
 פאַרפירן מיך אין אַן אַכסניאַ, זיי נעמען פאַר מיר אַ צימערל, און זיי
 לאָזן זיך אין שטעטל צו זען צונויפזאַמלען אַן עולם צוהערער, ווען די
 שאַנסן זענען אַזעלכע שוואַכע, אַז אינמיטן דרינען נאָ דיר גאָר תנאים!...
 צי איך זיך אויס אויף דער האַרטער, מיט שטרוי געבעטער סאָפע, און
 וואַרט אויף דער גוטער בשורה . . .

קלאַפט מען אין טיר. איך בעט אַריין. יאַוועט זיך אַריין אַ יונגער־
 מאַן מיט אַ מאַדנעם אויסזען. קוקט ער, דער אַריינגעקומענער, אויף מיר
 מיט אַ מאַדנעם בליק, אַ ברוגזער און פאַרלוירענער. לסוף פרעגט ער מיך:
 — דאָס זענט איר דער, וואָס זענט געקומען אַהער? וואָס הייסט
 עס? אַ גאַנצע וואָך זיך איך דאָ, וואַרט אויף היינטיקן אָונט, באַדאַרף ווייזן
 דאָ קונצן, און דאָ קומט איר און נעמט ביי מיר צו די פּרנסה. גאָך וויי־
 ניק וואָס עס זענען פונקט היינט דאָ תנאים, זענט איר נאָך געקומען...
 דערקלער איך דעם מאַדנעם אורח, אַז איך האָב גאָרנישט געוואָלט

געווען אמאל א לעבן

קומען אהער, נאָר מען האָט מיך פאַרבעטן, קעגן מיין ווילן, צו קומען, און אויך איך בין נישט צופרידן פון דער גאַנצער געשיכטע . . .
קוקט ער אויף מיר מיט פאַרלעגנהייט און נאָך אַ לענגערן ישוב-
הרעת זאָגט ער צו מיר :

— ווייסט איר וואָס? לאָמיר מאַכן שותפות! איר וועט טון אייערם
און איך וועל ווייזן מייע קונצן, אז קיין אַנדער ברירה איז נישטאָ ! ”
דער פאַרשלאַג האָט, פאַרשטייט זיך, מיר נישט שטאַרק געשמעקט,
אַבער עס איז געווען אַ גאָטס רחמנות אויפן מענטש, זאָג איך אים
גאַנץ ערנסט :

— ביי מיר האָט איר געפועלט, אַבער איר דאַרפט זיך דורכרעדן
מיט די איינאַרדענער פונעם אָוונט. זיי זענען דאָך די באַלעבאַטים, נישט
איך... גייט אין זאַל, און שמועסט אַדורך מיט זיי ! . . .
איז ער אַוועק. עס האָט געקאָסט די יונגע לייט גענוג מי און דערצו
נאָך אַ 10 זלאָטעס אָפּטרעט-געלט דעם קונצנמאַכער, וואָס האָט געהאַט,
נעבער, גערעכטע טענות הלמאי מען מאַכט אים קאַלע זיין אונטערנע-
מונג. מען האָט זיין אויפטריט אָפּגעלייגט אויף מאָרגן זונטיק, און איך
האָב געהאַלטן מיין רעפּעראַט אינעם טונקלען זאַלכל פון די יאַנאווער
פּיערלעשער, און טאַקע פאַר אַ קלענערן עולם, ווייל יידן האָבן געמוזט
גיין צו די תנאים . . .

אַן אַנדערש מאָל קום איך קיין גאָוידוואָר צו רעדן אין דער ביב-
ליאָטעק. באַגעגנט מען מיך ביי דער באַז, לאָזן מיר זיך צופוס אין
שמעל. וויל איך דערנאָך אַרין אין אַ רעסטאָראַנדל, כאַפן אַ גלעזל טיי
און פאַרבייסן. אַבער די יונגעלייט פון דער ביבליאָטעק פאַרלאַנגען פון
מיר, איך זאָל מיט זיי דורכגיין אַ פּאָר מאָל איבער די הויפּטגאַסן, מען
זאָל זען, אז דער רעפּערענט איז טאַקע דאָ, אז ער איז געקומען צו פּאָרן,
ווייל מען האָט שוין לעצטנס זיי אָפּגענאַרט, נישט געקומען, האָט מען
פאַרלוירן דעם צוטרוי. האָב איך געמוזט גיין איבער די גאַסן, אַבער
אַן דעם פּויק, וואָס אַ קומענדיקער צירק האָט זיך אַמאָל נוהג געווען צו
מודיע זיין דעם עולם וועגן זיין קומען.

אין ראַציאַנאָזש, למשל, האָבן מיר די חברים נאָכן רעפּעראַט גע-
וואָלט אומבאַדינגט מיטגעבן אַ קויש פּרישע אייער. און אז איך האָב
געטענהט, אז מיר וווינען אין וואַרשע אין סאַמע מאַרק אויף מיראווס-

קע, און אייער זענען ביי אונדז לרוב בזול, האָבן זיי מיר דערציילט, אז מיט אַ צוויי וואָכן צוריק איז געווען ביי זיי דער ח' ז. און זיי האָבן אים מיטגעגעבן אַ קויש אייער. אָבער אז איך האָב אלץ נישט געוואָלט נע- מען, האָבן זיי אויף מיר פאַראיבל געהאַט. איך האָב זיך פאַרטידיקט דערמיט, אז איך דאַרף נאָך פאַרן אין אַ פּאָר שטעטלעך.

אין אַן אַנדער אָרט קום איך צו פאַרן שבת בייטאָג, באַגעגנט מען מיך און מען פרעגט מיך, צי איך בין אַ בעלן צו גיין באַזוכן דעם בית- עולם. ניין, זאָג איך, מיך אינטערעסירט מער דאָס לעבעדיקע שטעטל, איידער די מצבות! האָבן די יונגעלייט צו מיר געטענהט :

— ס'טייטש, דאָ איז געווען מלך ראַוויטש, האָט ער אומבאַדינגט פאַרלאַנגט, מען זאָל אים פירן אויפן בית-עולם ! . . .

איך קום אַמאָל ווינטער אָונט אין אַ שטעטל, עס איז געווען גוט קאַלט, באַגעגנט מיך אַ דעלעגאַציע ביי דער באַן, מיט אַ לאַנגן דראַכיי- ניאַסטן וואָגן, אויסגעבעט מיט שטרוי, און דערצו מיט אַ פעלץ... האָב איך זיך געמייאוסט אַריינצוקריכן אין אַ פרעמדן פעלץ, וואָס האָט אויס- געזען נישט אזוי ריין און מסתמא פול מיט פליי. זאָגן מיר די חברה :

— דאָס איז אַ פעלץ, וואָס מיר האַלטן ספּעציעל פאַר די רעפּע- רענטן, און פּרץ מאַרקיש האָט אים דאָ נישט לאַנג אָנגעטון, און אייך אַ. קאַציונע . . .

אין איינעם אַ שטעטל האָב איך געהאַלטן אין אַ ווינטערדיקן שבת בייטאָג אַ רעפּעראַט וועגן דוד בערגעלסאָן. נאָכן רעפּעראַט פאַרבעט מען מיך אין אַ הויז, ערגעץ ווייט הינטער דער שטאָט, אין אַ הויף, וווּ עס איז דאָ אַ טאַרטאַק (אַ זעגמיל). פאַרוואָס עפעס אזוי ווייט? זאָגט מען מיר נישט. אָבער מען האַלט, אז עס איז אומבאַדינגט וויכטיק. גיי איך. קומען מיר אַריין אין אַ פיין הויז, גייען מיר דורך די צימערן און קומען אַריין אין אַ צימער, פיין אויסגעשטאַט, מיט באַשיידענעם ציכטיקן מעבל. דער צימער איז ראַמאַנטיש באַלויכטן, מיט קאָלירטע אַבאַזשורן אויף די פּאָר לאַמפּן. אויף אַ וואַנט הענגט אַ גרויס בילד פון אַ פיין מיידל אין אַ גרויסער ראַם. זעצן מיר זיך אַוועק. עס איז סודותפול. בין איך שוין נייגעריק, וואָס דאָ וועט געשען. זאָגט מען מיר, ווייזנדיק אויף דעם בילד פונעם מיידל: דאָס איז אונדזער מירעלע הורוויץ, אונדזער מירעלע פון אונדזער שטעטל! זי איז געשטאַרבן. ווילן מיר דאָ אין צימער זיצן, און

איר וועט אונדז אויספירלעכער דערציילן וועגן מירעלע הורוויץ פון „נאך אלעמען“. איך בין דערציטערט געוואָרן פון די ווערטער, איך האָב דאָן שטיף און שטימונגספול גערעדט וועגן דוד בערגעלסאָנס געשטאַלט, אירע פּראָטאַטיפּ און די סביבה אַרום איר... און די עטלעכע יונגעלייט און מיידלעך האָבן געהערט, און מיר האָט זיך געדאַכט, אז אויך דאָס מיידל פונעם בילד אַראָפּ האָט פאַרנומען מיינע רייד און די שטימונג אין דעם טונקל־באַלויכטענעם און ראָמאַנטישן צימערל. עס איז געווען אַ מערק־ווירדיקע געשיכטע, וואָס האָט מיך אַ לאַנגע צייט נאָכגעפּאָלגט. איך האָב וועגן דעם געשריבן צו דוד בערגעלסאָן קיין בערלין, און עס האָט אויף אים און אויף זיין פרוי ציפּעלע געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק.

עס דערמאַנט זיך מיר מלאַווע, ווהיין איך בין אַמאָל געקומען האַלטן אַ רעפּעראַט. איך האָב גערעדט אין דעם גרויסן שיינעם זאַל פון דער יידיש־פּוילישער גימנאַזיע. נאָכן רעפּעראַט האָט מען אַ גאַנצע נאַכט ביז אינדער־פרי, ביז דעם אָפּגייין פון דער באַן, געזונגען און געטאַנצט ביי דער באַקאַנ־טער פּאַמיליע קלעניעץ. דער אינטעליגענטער אַפּטיקער פון מלאַווע. עס איז דערביי אויך געווען יוסף אַפּאַטאַשוס ברודער און נאָך מלאַווער אינ־טעליגענטן.

און אזוי ווייטער און ווייטער. זכרונות וועגן באַזוכן אין לאָדזש, טשענסטאָכאָוו, ווילנע, לעמבערג, קראָקע, ביאַליסטאָק, פּלאָצק, ראָדעם און אין שטעטלעך פון ווייטער גאַליציע, אזש אין באָרשטאָוו, טשאַרטקאָוו א. א. וו. און אין יעדן שטעטל טייערע האַרציקע יונגעלייט, און צווישן זיי אויך יונגעלייט מיט גוטע קעפּ און מיט גרויס פאַרשטענדעניש אין יידישער און וועלט־ליטעראַטור.

איך דערמאַן מיך דאָס שטעטל סטאוויסקי, נישט ווייט פון לאָמושע. איך האָב געהאַלטן אין אַ באַשיידענעם צימערל פון דער ביבליאָטעק אַ רעפּעראַט איבער פּרצן. נאָכן רעפּעראַט רוקט זיך אַרויס אַ נידעריקער, איינגעהויקערטער ייד, דער אייגנטימער פון אַן אייזן־געשעפּטל, און ער האָט פּונאַנדערנעוויקלט געדאַנקען וועגן פּרצן, אז איך בין נשתומם גע־וואָרן. סטאוויסק, אַט דאָס קליינטשיק שטעטל, האָט טאַקע געשמט מיט אירע גוטע קעפּ און שאַרפע מוחות ! . . .

טייערע אומפאַרנעסלעכע יידישע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן,

— ווי מוראדיק און אכזריותדיק איז, וואָס פון אַ גרויסער טייל פון אייך איז קיין זכר אפילו נישט פארבליבן !

דער אוהל-פּרץ

יצחק לייבוש פּרץ איז, ווי באַוואוסט, געשטאָרבן שבת דעם דריטן טאָג חוץ המועד פסח דעם 3-טן אפריל 1915. די מצבה אויף דעם קבר פון פּרץ און אויף די צוויי נאָענטע קברים פון יעקב דינעזאָן און ש. אַנסקי, וואָס האָט דעם נאָמען „אוהל פּרץ“, איז געשטעלט געוואָרן ערשט מיט איבער צען יאָר שפעטער, דעם 20סטן מאי 1925.

די געשיכטע מיט דער מצבה אויף פּרצעס קבר איז אַ באַזונדער בלאַט געשיכטע פון דעם יידישן פּוילן, אַ באַזונדער באַלערנדיק בלאַט געשיכטע, וואָס ווייזט וואָס פּרץ איז געווען פאַר דעם פּוילישן יידנטום, וואָס פאַר אַ טיפּע פאַרערונג און פאַנאַטישע ליבשאַפט און איבערגע-געבנקייט די יידישע פּאָלקס-מאַסן און אינטעליגענץ האָבן פאַרמאָגט כּונגע צו זייער רבין, פירער, וועג-ווייזער, יאָרנלאַנג האָבן זיי זיך געעקשנט און געפירט אַ פאַרביטערטן קאַמף פאַר די עטלעכע שורות, וואָס דאַרפן אַרויפגעשריבן אָדער אויסגעקריצט ווערן אויף דער מצבה פון זייער לע-בעדיקסטן און באַליבסטן און פאַרהערלעכסטן שרייבער-דיכטער. אין לויף פון יאָרן זענען געפירט געוואָרן העפטיקע קאַמפּן אַרום דער פּרץ-מצבה און וועגן דער שפּראַך און נוסח וואָס עס זאָל געגעבן ווערן אויף איר. איצט, אַ 25-30 יאָר נאָך דעם ווי די אַלע שווערע געראַנגלענישן און הייסע וויכוחים זענען געפירט געוואָרן, קאָן עס אויסזען מאָדנע, איבערגעטריבן, ווילד אפילו, אָבער מען דאַרף זיך איבערטראַגן מיט אונדזער געדאַנק צו יענע צייטן, ווען עס איז געווען אין פּוילן אַ לע-בעדיק און קרעפטיק יידיש לעבן מיט אויסגעשפּראַכענע קעמפער, מיט אידעען און אידעאַלן און מיט שאַרפע און בולטע ריכטונגען, וועל-כע האָבן געקעמפט פאַר זייער העגעמאָניע אויף דער יידישער גאַס. אין

יענער צייט איז פריץ געווען די פאן, ארום וועלכער עס האָבן זיך גע-
קלאַמערט די סאָציאַליסטישע יידישע מאַסן, זיי האָבן באין אופן נישט
געוואָלט מוותר זיין אויף פּרצן און נישט געקאָנט פּועלן ביי זיך צו טיילן
זיך מיט אַנדערע מיט אים, מיט זיין זכר, מיט זיין הייליקן קבר . . .

מיר איז אויך אויסגעקומען צו באַטייליקן זיך אין לויף פון יאָרן
אין די פאַרשידענע קאָמיסיעס און קאָמיטעטן, וואָס האָבן געהאַט צו
טון מיט דעם גענוג־פאַרפלאַנטערטן ענין פון דער פּרז־מצבה. איך האָב
זיך באַטייליקט אַלעין און אין שליחות פון אָרגאַניזאַציעס אין די אַמ־
פּערנישן און דעבאַטן און אין די פּרווון איינער דעם אַנדערן איבער-
צושטימען און איבערצייגן. די פאַרשידענע פאַרטירפירער און פאַר-
שטייער פון פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע כוחות האָבן דאָ אַרויסגעכראַכט
פּייער און ברען, עקשנות און פּאַנאַטיזם אין דעם פּראָבלעם, וואָס איז
אין משך פון דער צייט טאַקע אויסגעוואקסן אין אַ שווער, שיער נישט
אַלגעמיין יידישער פּראָבלעם. און דערווייל איז דער קבר פון פּרצן, און
ארום אים, — די קברים פון יעקב דינעזאָן און ש. אַנסקי, געשטאַנען
אַן מצבות. די טיערע הייליקע קברים האָבן דערווייל צוגעצויגן צו זיך
יידישע מאַסן און שול־קינדער ביי יעדער געלעגנהייט און בעיקר — בעת
די יאָרצייטן פון די דריי גרויסע יידישע שרייבער.

עס איז פיל געשריבן אין דער יידישער פּרעסע וועגן דעם
לאַנגיאָריקן קאַמף ארום דעם פּרז־קבר, און יעדער צד, פאַרשטייט זיך,
האַט זיך באַמיט אַרויפצוואַרפן די שולד אויפן צווייטן. אויך אין פאַר-
שידענע ביכער, געווידמעט פּרצן, ווערט דער ענין פון פאַרשידענע שטאַנד-
פונקטן באַהאַנדלט און באַלויכטן. ד"ר גרשון לעווין אין זיין בוך „פּרז“
קאַרנט נישט קיין האַרבע ווערטער וועגן דעם אַלעמען, און ער איז דאָך
געווען איינער פון די, וואָס האָבן געהאַט צו זאָגן וועגן דעם גאַנצן ענין.

וועלן מיר נישט אַריין אין ווייטע חקירות און וועלן זיך באַנגוגע-
נען בלויז מיט אייניקע קלענערע אויסצוגן פון אַרטיקלען, וואָס וועלן
דאָך געבן אַ שטיקל באַגריף וועגן דער לאַנגער צען־יאָריקער מלחמה
ארום דער פּרז־מצבה.

מיר וועלן זיך האַלטן ארום דעם מאַטעריאַל, וואָס מיר האָבן אין
די „ליט. בלעטער“, — די טעגלעכע יידישע פּרעסע פון פּוילן האָבן מיר,

ליידער, נישט אונטער דער האנט, און מיר גייען דאך נישט שרייבן קיין פולע אויסשעפנדיקע געשיכטע פון דעם יידישן קולטור־לעבן אין פוילן.

נאך אין מאי 1924 האָט ב. קארלינסקי, אַ לענגערע צייט איז ער געווען דער פאָרזיצער פון דעם ליטעראַטן און זשורנאַליסטן פאַראיין, — אַגב, אַ מענטש אָן אַ נאַל און געקאָנט אויסקומען מיט אַלעמען, אַן אמתער מעורב עם הבריות, — געשריבן אַן אַרטיקלעלע אין די „ליט. בל.“ אונטערן נאָמען „ס'איז אַ יושר“, וווּ ער זאָגט :

„בערך אין צוויי־דריי חדשים אַרום דאַרף פאַרענדיקט ווערן די מצבה אויפן קבר פון י. ל. פּרץ. ניין יאָר האָט מען אויף דער מצבה געוואַרט. געלט אויף דער מצבה האָבן געגעבן אַלע יידישע קיבוצים, באַזונדערס אַלע יידישע שריפטשטעלער־קאָלאָניעס אין דער גאַנצער וועלט. זאָגן מיר: ס'וואָלט געווען אַ יושר, אַז די אויפ־דעקונג פון דער מצבה זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ ברייטערער פּרץ־פּיערונג, וואָס זאָל מאַניפעסטירן די אייניקייט פון דער יידישער שריפטשטעלערישער משפּחה און ממילא פון דעם אַלעמען, וואָס שאַפט און אַרבעט פאַרן יידישן קינסטלערישן וואָרט — פאַר דער יידישער קונסט און קולטור בכלל.“ און ב. קארלינסקי לייגט פאַר: „זאָל יעדע קאָלאָניע פון יידישע שריפטשטעלער און קינסטלער לער דעלעגירן אויף דער פּיערונג אירע פאַרשטייער; זאָלן זיך אַרום דעם „אוהל פּרץ“ פאַרזאַמלען די אַלע שאַפנדיקע כוחות פון אונטער דער וואָרט און גייסט, וועלכע זענען צעשפּרייט איבער אַמעריקע, אַרגענטינע, פּאַלעסטינע, דרום־אַפּריקע, ענגלאַנד, פּראַנקרייך און אין די יידישע קיבוצים פון אייראָפּע. זאָלן די אַלע צעשפּליטערטע כוחות זיך צונויפזאַמלען אין דעם גרעסטן יידישן צענטער אין אייראָפּע, און זאָל עס זיין מער ווי אַ פאַראַד און מער ווי אַן אויס־שטעלונג פון פּאָפּולערע נעמען.“

מיט עטלעכע חדשים שפּעטער, אין נ' פון 21סטן סעפטעמבער 1924 ווערט געמאַלדן אויף מיטוואַך דעם 24סטן סעפט' אין נאָמען פון דעם „פּרץ־מצבה־קאָמיטעט“ אַ גרויסער אַוונט אונטערן נאָמען „אַ דענקמאַל פּרצן“. ס'נעמען אַנטייל: ד"ר חיים זשימלאָווסקי, שלום אַש, ח. ד. נאָמבערג,

געווען אמאל אלעבן

אין מוזיק־אפטייל זמרה זעלינפעלד און מ. קיפניס. די גאנצע הכנסה — ווערט צוגעגעבן — איז באשטימט פאר פארענדיקן פרעס דענקמאל".

אין א פאָר וואָכן אַרום, אינעם נומער „ליט. בלעטער" פון 31סטן אָקטאָבער 1924 (נ' 25-26), האָבן מיר אַ לענגערן אַרטיקל פון י. מ. ניימאַן אונטערן נאָמען „דער ערשטער ייִדישער מאָנומענט אין פּוילן"; מיר וועלן ברענגען פון אים אייניקע שטעלן, ווייל ער כאַראַקטעריזירט די שטימונג און די אַטמאָספּער אַרום דעם פּרײַדענקמאַל.

„נאָך אייניקע טעג — שרייבט י. מ. ניימאַן — און דער פּרײַדענקמאַל וועט זיין אויפגעהילט. איצט איז די שטילקייט פון דער פּאַראַדנער אַלייע פון וואַרשעווער בית־עולם אויפגעדעקט. האַמערס קלאַפּן, אַ רישטאָוואַניע ווערט געבויט, הויב־מאַשינעס באַוועגן זיך — און אַ צענדליק אַרבעטער הויבן אויף די וועלבונג, — ווי אַ קופּאָל פון ר' יהודה החסידס חורבה אין ירושלים. און אין אַ ווינקל־גאַס, טיף אין ייִדישן געמויזעכץ, שטייט דער קליי־ניטשקער אַברהם אָסטשעגאַ, און ער האַמערט אויס ריזן־לייבן, וואָס שטייגן איבער דריי מאָל זיין אייגענע גרייס.

— וואָס העמערסטו, אַברהם ?

— איך העמער אויס דעם ערשטן דענקמאַל פון די יידן אין פּוילן. לייבן העמער איך — דעם גור אריה יהודה, דעם סימבאָל פון אַ נישט־צעשמעטערטער גרייס . . . "

און ווייטער שרייבט י. מ. ניימאַן, וואָס האָט אין זיין שרייבן פאַר־אייניקט די שטילקייט און ראָמאַנטישקייט פון דעם פּוילישן יידנטום און די פאַרהערלעכונג פאַר די גרויסע פּוילישע און ייִדיש־פּוילישע גייסטער (י. מ. ניימאַן איז איצט אין ישראל).

„די אַרבעט איז אין פּוילן גאַנג, און טויזנטער קינדער, אַרע־מע, אָפּגעצערטע זענען געגאַנגען מחנות־ווייז איבער די ייִדישע גאַסן און אין זייערע הענטלעך אַן אויפּשריפט „ייִדישע פּאַלקס־שול" און אין אַ צווייטער האַנט בלומען־קרענץ, פעלד־בליומעלעך. און די טויזנטער קינדערלעך זענען פאַרבייגעגאַנגען (פרעסע קבר) שטיל, מיט דרר־אַרץ, און יעדע שול האָט אַוועקגעלייגט אַ באַשיידענעם

קראנץ. — קינדערלעך! עלנטע און אָנגעכמירעטע, ווי די האַרבס־טיקע רעגן־טראַפּנס, וועט איר ווערן צו אַ קוואַל געלייטערט? און אין די קינדער פון די „פרינצן פון קעלער“ האָב איך אַרויסגע־לייענט: — מיר וועלן אַ קוואַל ווערן, מיר וועלן אַ גאַלדענע קייט ווערן.“ און גרובקעסווייז זענען זיי אַהיימגעגאַנגען. און אין די יונגע הערצער טראָגן זיי איינגעקריצט דעם דענקמאַל, דעם ערשטן דענקמאַל אין פּוילן.“

„און ווער האָט געבויט דעם דענקמאַל, דעם „אוהל פּרץ“? — שרייבט ווייטער י. מ. ניימאַן — נישט קיין מעצענאַטן, נישט קיין נבירים, נישט קיין אַדעליגע לייט. אָרעם פּאַלק, מאַסע . . . גראַשן צו גראַשן איז געקליבן געוואָרן — פונעם גרויסן אַנאַנים — יידישע מאַסע... און דאָס ווערט חערט פּולבראַכט, אַ יאָר צייט האָט דער יונגער סקולפּטאָר געאַרבעט דערביי, און מיט חסידישן ברען צוגעזונגען יידישע ניגונים און געדאַנקט דעם רבּונו של עוֹלָם פאַר דער זכּיה, וואָס נישט קיין פרעמדער מאַכט עס און נישט דווקא קיין ווילקענער, נאָר אַן אונדזעריקער, פון אונדז אַרויס־געוואַקסן, וואָס קומט נישט מיט גרויסער חכמה, נאָר מיט פּשוט־קייט — באַשיידן, ווי די קינדער־קרענץ, און צירלעך ווי די מזרחס אין אונדזערע שולן — אַ צייכן פון אמונה און ליבע.“

„אין אייניקע טעג ארום ווערט דער דענקמאַל פאַרענדיקט. און עס רוט דאָרט: פּרץ — דער פּלאַם, אַנסקי — דער שמיד, און דינעזאָן — די טרער. אַלע דריי, וואָס זענען אַזוי נאָענט געווען ביים לעבן, זענען צונויפגעבראַכט געוואָרן אונטער איין דאַך — „אוהל־פּרץ“.

דער אינטערעסאַנטער אַרטיקל ענדיקט זיך מיט די ווערטער :
„עס איז דער ערשטער דענקמאַל — און זיין אויפבויונג וועט מיט שטאַלץ דערפילן יעדן ייד, וווּ ער געפינט זיך. אין מאָזעס־וויל, אין אַרגענטינע, ביז אין יאָהאַנעסבורג און פּרעטאָריע אין דרום־אַפּריקע, אין דעטראַיט, אין קאַנאַדע ביז צו די יידישע אַרבע־טער אין די קוילן־גרובן אין דייטשלאַנד, אויף אַן אינדזל אַ פּאַר־וואַרפענעם ביז צו ניו־יאָרק. און מאַסקווע ביז צו עין חרוד און ירושלים... וואָרום דער פּרץ־דענקמאַל איז פאַר אונדז אַ גרענעץ־

שטיין. אַ ווינקל־שטיין. מיט אים הויבט זיך אָן אונדזער נייע קוד־טור. עס איז אונדזער שבועה. מיר שפינען ווייטער דאָס שבת־דיקע. מיר האַלטן ווייטער די אייביקע אומצעשטערבארע גאָלדענע קייט."

איז דאָכט זיך גוט — אַלץ איז שוין געווען פאַרטיק, מען איז שוין איינגעגאַנגען אויף אַ פאַסיקער אויפֿשריפט און מען האָט שוין געשריבן אזעלכע טייערע אַרטיקלען.

אַבער דער ביטערער גורל פון אַ ייִדישן שרייבער און פון דעם דענק־מאָל איבער זיין קבר! אָט לייענען מיר אַ נאָטיץ מיט אַ האַלב יאָר שפּע־טער (אין דעם נ' „ליט. בלעטער" פון דעם 27סטן מערץ 1925 — ג' 47) אונטערן נאָמען „צוגרייטונגען צום צענטן פּר־יאָרצייט":

„הייִיאָר פסח ווערט 10 יאָר זינט עס איז געשטאַרבן דער שעפּער פון דער מאָדערנער ייִדישער־קולטור, אונדזער גרעסטער שרייבער י. ל. פּרץ. אין צוזאַמענהאַנג דערמיט וועט מאָרגן פאַרקור־מען אַ גראַנדיעזע פּר־פּייערונג, וועלכע וועט זיין פאַרבונדן מיט דער אַנטהילונג פון דער פּרעכטיקער פּר־מצבה, וואָס איז געבויט געוואָרן דורכן קינסטלער אָסטשענאַ."

אַבער דאָ דערוויסן מיר זיך, אז

„די מצבה, וועלכע איז אגב דאָס שענסטע קונסט־ווערק אויפן וואַרשעווער בית־עולם, איז, לייִדער, ביז איצט נישט פאַרענדיקט גע־וואָרן צוליב מאַנגל אין געלט־מיטלען."

עס ווערט ווייטער דערציילט, אז

„פּרייטיק איז פאַרגעקומען אין לאַקאַל פון ליטעראַטן־פאַראיין אין וואַרשע אַ ספּעציעלע באַראַטונג, אין וועלכער עס האָבן זיך באַ־טייליקט די פאַרוואַלטונג פון ליטעראַטן־פאַראיין, מיטגלידער פון פּר־קאָמיטעט און פאַרשטייער פון דער גאַנצער וואַרשעווער ייִדי־שער פּרעסע. די פאַרשטייער פון ליטעראַטן־פאַראיין מעלדן, אז דער ליטעראַטן־פאַראיין וועט באַשטייערן אַלע זיינע מיטגלידער לטובת דער מצבה... ס'ווערט באַשלאָסן זיך צו ווענדן צו דער וואַרשעווער גמינע, זי זאָל אויף זיך נעמען צו דעקן די פעלנדיקע סומע. ווייִטער איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצולאָזן אַן אויפֿרוף צו דער גאַנצער פּראָווינץ, אז אין טאָג פונעם פּר־יאָרצייט זאָלן אומעטום

איינגעארדנט ווערן פריזאקאדעמיעס. אין ווארשע זאל איינגעארדנט ווערן א גרויסע פריזדעמאנסטראציע מיטן אָנטייל פון דעלעגאטן פון פוילן און אויסלאנד."

צום צענטן יאָרצייט פון י. ל. פריז האָט די יידישע פרעסע און די יידישע געזעלשאפטלעכקייט אָנגענומען מיטלען, אז די יאָרצייט-טעג זאָלן פארוואנדלט ווערן אין א גרויסער דעמאנסטראציע פאר י. ל. פריז און פאר דעם יידישן וואָרט און שאַפן. באַזונדערס האָט דער יידישער ליטע-ראַטן און זשורנאליסטן-פאראיין אָנגענומען מיטלען, אז דער טאָג זאָל אויספאלן וואָס-אימפאָזאנטער. אויך די צענטראַלע יידישע שול-אָרגאַניזאַציע (צישאָ) האָט אויך געטון אַלץ וואָס אין איר רשות אַריינצוציען אין די פריז-פייערונגען וואָס-גרעסערע און ברייטערע קרייזן פון דער געזעלשאַפט. די „ליטעראַרישע בלעטער", — מלך ראַוויטש און איך (מיר ביידע זענען פאַרבליבן די רעדאַקטאָרן פון דער צייטשריפט זינט דעם נומער 44 — ווען אנשטאט די פריערדיקע 5 רעדאַקטאָרן זענען מיר גע-בליבן צוויי), האָבן צוגעגרייט אַן אינטערעסאַנטן, פאַר יענער צייט, אוי-סערגעווענלעכן פריז-נומער מיט דער באַטייליקונג פון פיל שרייבער, קינסטלער און מיט פיל פאַרש-מאַטעריאַל און בילדער און צייכענונגען פון גרויסן באַטייט.

אין דעם פריז-נומער האָבן מיר אייניקע אינטערעסאַנטע ידיעות וועגן די גרויסע פאַרבארייטונגען, וואָס האָבן אָנגענומען אַן אמתן פאַלקס-כאַראַקטער. אין דער אָפטיילונג „כראָניק" ווערט צווישן אַנדערן דער-ציילט, אז עס איז אין נאָמען פון דער בונדישער פראַקציע אַריינגעטראָגן געוואָרן אין פּרעזידיום פון דעם וואַרשעווער שטאַט-ראַט פאַלגנדיקער פאַרשלאַג :

„דעם 13-טן אפריל וועט די יידישע באַפעלקערונג פונעם גאַנצן לאַנד אין טרויער פּיערן דעם 10-טן יאָרצייט פון דעם גרעסטן פאַלקס-שרייבער — י. ל. פריז. געבוירן אין זאַמאַשץ, האָט י. ל. פריז פון 1890 ביז זיין טויט אָן איבעררייס געוווינט אין וואַרשע אַן ערך 25 יאָר, דערין גאַנצע 18 יאָר אין הויז נומער 1 אויף צענליאַנע גאַס. פּרצעס אָנדענס ווערט געאַכפּערט דורך דער גאַנצער יידישער געזעלשאַפט אָן אויסנאַם. מיט באַזונדערער ליבשאַפט

ווערט זיין נאָמען אַרומגערינגלט דורך די יידישע אַרבעטנדיקע מאַסן, וועמעס לייד און פרייד ער האָט באַזונגען. צוליב דעם אויבן דערמאנטן לייגן פאַר די אונטערגעשריבענע, דער שטאַטראַט זאָל באַשליסן: „דער שטאַטראַט באַשליסט איבערצוענדערן די צעגלאַנע נאָם אויף י. ל. פּרץ-נאָם“...

פאַרשטייט זיך, אז דער דעמאָליקער וואַרשעווער שטאַטראַט האָט נישט געגעבן זיין גוטתויסן אויף אזא מיין „אומדערהערטן“ פאַרשלאַג, און די נאָם — ריכטיקער דאָס געסל „צעגלאַנע“ איז זיך געבליבן ביי איר אַלטן נאָמען. אזא מיין „שינוי השם“ האָבן די „טאַטעס“ פון יענעם שטאַט־ראַט נישט געקאָנט געבן . . .

אַבער אויב די דעמאָליקע פּוילישע „פאַטערס“ פון דער שטאַט וואַרשע האָבן נישט געהאַט קיין פאַרשטענדיקונג און פאַרערונג פאַר פּרצן, האָבן די יידישע פּאָלקס־מאַסן געוואָסט ווי צו שאַצן און אָפּצושאַצן דעם פאַטער פון דער יידישער ליטעראַטור און זיי האָבן יענע טעג פון פּרצעס צענטן יאָרצייט און אויפדעקונג פון דער מצבה אָדער פונעם „אוהל פּרץ“ פאַרוואַנדלט אין גרויסע דערהויבענע יומ־טוב־טעג פון דער יידישער ליטעראַטור.

אַט לייענען מיר וועגן אַ גרויסער פּרץ־אַקאָדעמיע אינעם קאַמינסקי־טעאַטער, וואָס דער וואַרשעווער ליטעראַטן־פאַראיין האָט אָרגאַניזירט שבת דעם 11טן אַפּריל מיט דער באַטייליקונג פון שלום אַש אין ה. ד. נאָמבערג, — די צוויי תלמידים, וואָס זענען אויסגעוואַקסן און זיך אויס־געהאַדעוועט אַרום פּרצן און זיין רבישן טיש. אינעם פּראָגראַם פונעם אָונט זענען אויך אַרײַן רעציטאַציעס פון פּראַגמענטן פון פּרצעס „ביי־נאַכט אויפן אַלטן מאַרק“, אויסגעפירט דורך די שילער פון דער דראַמאַ־טישער סטודיע אונטער דער פירונג פון דוד הערמאַן, — אויך אַ באַ־גייסטערטער פּרץ־חסידי פון לאַנגע צייטן.

עס איז אָנגעזאָגט די אויפדעקונג פונעם פּרץ־אוהל אויף מאַנטיק דעם 31סטן אַפּריל, אָבער די אויפדעקונג איז פאַרגעקומען מיט אַ וואָך שפעטער — מאַנטיק דעם 20סטן אַפּריל 1925. עס איז געווען „א נע־וואַלדיקער עולם. העכער דעם 130 דעלעגאַציעס — שרייבן די „ליט. בלעטער“ פונעם 24סטן אַפּריל נ' 51. — די אָפיציעלע רעדע אינעם נאָמען פון אַר־

גאנזיר-קאָמיטעט פון די פּרזיפּיערונגען האָט געהאַלטן ה. ד. נאָמבערג. אין נאָמען פון אַרבעטער־רינג, וואָס רעפּרעזענטירט די יידישע אַרבעטער־מאַסן אין אַמעריקע, האָט גערעדט שלום אַש. ביידע רעדעס זענען פון ריזיקן עולם אויסגעהערט געוואָרן מיט גרויסער פייערלעכקייט.

איך געדענק יענעם אויסטערלישן פייערלעכן טאָג, ווען די יידישע מאַסן, אַלט און יונג, פרום און וועלטלעך, האָבן זיך געצויגן איבער די וואַרשעווער גאַסן צום גענשער יידישן בית־עולם, צענער טויזנטער האָבן אָנגעפילט אַלע וועגן און וועגעלעך, סטעזשקעס און אַלייען פון דעם יידישן הייליקן אָרט אין דער אַלטער יידישער וואַרשע. מען איז געהאנגען אויף די ביימער, מען איז געשטאַנען אויף די אַלטע מצבות און אַלע האָבן פייערלעך געפילט דעם גרויסן מאָמענט פון אויפדעקן די מצבה אויף איינעם פון די שענסטע און טייערסטע זין פונעם יידישן פּאָלק, וועלכער האָט אַרויסגעפילט די גרויסקייט פון דעם יידישן פּאָלק, אַרויסגעשפּירט זיין גרויסע נשמה און אַנטפלעקט זיינע טיפע פאַרבאָרגענע אוצרות אין זיינע הערלעכע ווערק.

דער „אוהל פּריץ“ איז געוואָרן וואָס־ווייטער אַלצמער אַ וויכטיקער פּונקט אין דעם יידישן פּוילן און אין וואַרשע. אין טאָג פון דעם פּרזי־יאָרצייט פלעגן יידישע מאַסן, די באַגייסטערער און פאַרערער פון פּרצן, קומען צום אוהל, די יידיש־וועלטלעכע שולן פלעגן אָפט אָרגאַניזירן אַהין פייערלעכע צוגן, און יעדער יידישער גאַסט, וואָס איז געקומען פון די עקן וועלט קיין פּוילן, האָט געמאַכט אַ באַזוך אויפן יידישן גענשער בית־עולם, צוגעקומען צום הערלעכן אוהל־פּריץ, און געבראַכט צום אויסדרוק די געפילן און פיעטעט פאַר דעם גרויסן דיכטער און וועגווייזער פונעם יידישן שאַפן. אויך ביי יעדער לוויה, וואָס איז פאַרגעקומען אויפן בית־עולם, האָבן די יידישע באַגלייטער שטענדיק אָפּגעשטאַט „אַ וויזיט“ פּרצן, דינעזאָנען און אַנסקין. — — —

און ווען עס זענען דערגאַנגען אין די גרויליקע יאָרן די מוראדיקע ידיעות וועגן די גרויזאַמע שחיטות, אויסראַטונגען און פאַרוויסטונגען, וואָס די בעסטעס־דייטשן האָבן דורכגעפירט אין יידישן פּוילן און אין וואַרשע, האָט דאָס האַרץ געציטערט אויך פאַר דעם פּרזי־אוהל. מען האָט זיך געשראַקן, צי האָט ער נישט געטיילט דעם גורל פון גאָר דעם יידישן לעבן און וועזן פון פּוילן. און ווי איבערראַשט איז מען געווען, ווען עס

איז אָנגעקומען די פריער־אומגלויבלעכע ידיעה, אז דער פּרֿיזאָוהל איז על פי נס געראַטעוועט געוואָרן. מערקווירדיק, ווי דער יידישער גורל שפּילט זיך אָפּט מיטן יידישן פּאָלק און מיט זיין גייסט !

וועגן דעם איז אין לויף פון די לעצטע עטלעכע יאָר פיל געשריבן געוואָרן. די באַזוכער פון דער איצטיקער וואַרשע, וואָס ווערן אויפגע־טרייסלט און אויפגעשוידערט פון דעם גרויסן חורבן און אומקום און אויסראַט פון דער אַמאָל־לעבעדיקער און פּאַטעטישער און דערהויבענער יידישער שטאָט, גיבן איבער מיט ציטערדיקער פרייד און שטוינונג וועגן דעם, אז דער אוהל פּרֿץ איז פּאַרבליבן לעבן, — א סימבאָל, אז „נצח ישראל לא ישקר“.

ווער אייגנטלעך איז געווען אונדזער לייענער ?

די גאַנצע צייט, וואָס מיר האָבן געהאַט קאָנטאַקט מיט אונדזערע לייענער, סיי אויף אונדזערע באַזוכן אין די פּראָווינץ־שטעט, סיי דורך אונדזער בריִוואויסטויש, האָבן מיר דאָך נישט געקאָנט קריגן קיין נענוי בילד און באַגריף וועגן אונדזערע לייענער. מיר האָבן געהאַט פּאַרשידענע סוביעקטיווע מיינונגען וועגן אים ביים באַהאַנדלען, צווישן אונדז, דעם כאַראַקטער פון אונדזער צייטשריפט „ליט. בלעטער“, וואָס באַמיט זיך דורכצושלאָגן פאַר זיך אייגענע וועגן. מיר זענען אין דער רעדאַקציע־קאָלעגיע געווען דאָך מענטשן פון פּאַרשידענעם כאַראַקטער, און אָפּט האָבן מיר גאַנץ־אַנדערש אויפגעפּאַסט אונדזערע אויפגאַבן און צילן.

האָבן מיר איין מאָל אין אַ זומער־טאָג, יוני 1925, באַשלאָסן צו באַשטימען און פּאַרעפּנטלעכן אַן אַנקעטע צווישן די לעזער פון די „לי־טעראַיזשע בלעטער“. מיר האָבן אָפּגעדרוקט אויף ברייטע פּאַפּיר־בויגנס אויף איין זייט — 15 פּראָגן און אויף דער צווייטער זייט — אַנטקעגן יעדער פּראָגע געלאָזט גענוג אָרט אויף תּשובות. מיר האָבן די אַנקעטע־בויגנס צוגעלייגט צו יעדן נומער פון די „ליט. בלעטער“ און געבעטן ביי די אַבאָנענטן ענטפּערס.

מיר האָבן אין אונדזער ווענדונג צו די לייענער געזאָגט אָט וואָס :

„זינט ס'זענען געגרינדעט געוואָרן די „ליט. בלעטער“, באַד מיען מיר זיך כסדר, זיי זאָלן שטיין אויף דער הויך פון זייער שווערער און פאַראַנטוואָרטלעכער אויפגאַבע: צו פאַרבלינדן דעם לעזער מיט דער יידישער ליטעראַטור און קונסט. דורך די „בלעטער“ דאַרף רעדן דער יידישער דיכטער צו זיין לעזער, און דער לעזער צו זיין דיכטער; אַנטפלעקן אים דעם וועג צו זיין נשמה, צו זיין וועלט. מיר לייגן דעריבער אַ גרויסן געוויכט אויף דער וואַרעמע נאַענטקייט, וואָס דאַרף געשאַפן ווערן צווישן אונדזערע וואָרט פירער און זייער אוידיטאָריע... אין די 60 שווערע און שווערסטע וואָכן פון אונדזער עקזיסטענץ האָבן מיר געפירט אויך אַ פערזענלעכע קאַרעספּאָנדענץ מיט אַ היפשער צאָל פון אונדזערע לעזער. קיין איינציקע ווענדונג צו אונדז איז נישט געבליבן אָן אַן ענטפער. אַ גרויסער טייל פון אונדזערע לעזער האָט אין די בריוו אויך שטענדיק אויסגעדריקט צופרידנקייט אָדער אומצופרידנקייט מיט די „בלעטער“... פאַר איינעם זענען זיי „שווער“, פאַרן אַנדערן ווי דער „צורלייכט“. איינער געפינט זיי „לאַנגווייליק“, דער צווייטער — „זייער און אפשר צו־אינטערעסאַנט“. דער וויל מער בעלעטריס־טיק, יענער זאָגט, אז פאַר בעלעטריסטיק איז קיין פּלאַץ אין די „ליט. בלעטער“ נישטאָ א. א. ו. אונדזער לעזער און קויפער־קרייז האָט זיך שטאַרק געביטן אין צאָל. אָנגעהויבן האָבן מיר ביי אַ טיראַזש פון 2.000 און דערגרייכט 7-8 און אפילו 9.000. דרייטס קאָנען מיר זאָגן, אז אונדזער לעזער־קרייז דערגרייכט ביז 25 טויזנט.“

„מיר מוזן זיך ענדלעך דורכרעדן מיט אַלע אונדזערע לעזער. מיר ווענדן זיך צו אייך, אונדזערע לעזער, מיט אַט דער אַנקעמט.“
און אַט זענען די 15 פּראָגן :

1. צי זענט איר אַ שטענדיקער אָדער צופעליקער לעזער פון די „ליטעראַרישע בלעטער“ ?
2. זענט איר אין אַלגעמיין צופרידן מיט דער צייטשריפט ?
3. וועלכע פּראָגן, פּראָבלעמען אינטערעסירן אייך צום מיינסטן אין די „ליט. בל“ ?
4. וועלכע מיטאַרבעטער פון די „ב. זענען אייך צום האַרצן? (רופט אָן נישט מער ווי 10 נעמען).
5. וועלכע יידישע שריפטשטעלער פעלן אייך אין די „ב. זענען ?

6. זענט איר צופרידן מיט דער איבערפארטייאישער טענדענץ פון די „ליט. ב.5." ?
7. זענט איר צופרידן מיט אונדזער שטעלונג צו דער שפראכן-פראגע ?
8. דארפן מיר פארגרעסערן אָדער פארקלענערן אונדזער בעלעט-דיסטישע אָפטיילונג? איז געווינטשן מ'זאָל דרוקן אַ דאָמאַן אין פאָרזעצונגען ?
9. דארפן מיר נעבן מער אַרטיקלען איבער דער וועלט־ליטעראַטור, אָדער זיך אָפּשטעלן מער אויף דער יידישער ליטעראַטור ?
10. זענען מער געווינטשן: ערנסטע, וויסנשאַפטלעכע אָפּהאַנדלונג-גען, אָדער קורצע אינפארמאָטיווע אַרטיקלען ?
11. זענט איר צופרידן מיט דעם צייטונגס־פארמאַט פון די „5. ב.5.", אָדער דארפן מיר אים ענדערן אויף אַ זשורנאַל־פארמאַט ?
12. האַלט איר, אַז מיר דארפן פאָרגרעסערן אונדזער אילוסטראַציע־טייל ?
13. ווי געפֿעלט אייך די אויסערע אויסשטאַטונג פון די „5. ב.5." ?
14. מיט וועלכע מיטלען קאָן מען פאָרגרעסערן די צאָל פון אונדזערע אַבאָנענטן, קויפער, לעזער און פריינט ?

מיר האָבן אין דעם אַנקעטע־בויגן געבעטן: „ענטפערט געוויסן-האַפט און קלאָר! בעסער מאַרגן און דורכגעטראַכט, איידער היינט אויף איין פּוס". די אַנקעטע איז אָפּגעדרוקט אין „ליט. ב.5." נ' 59.

אונדזער אַנקעטע האָט אַרויסגערופן גרויס פאַראינטערעסירונג. מיט אַ פּאַר וואָכן שפּעטער, אין נומער 65, האָבן מיר אויף דער לעצטער זייט אונטערן קאָפּ „אַנקעטע־ד־הַכּלען" אַ לאַנגע רשימה מיט די נעמען פון די שטעט און צאָל ענטפערס, וואָס זענען אָנגעקומען.

ביי דער ערשטער ציילונג איז געווען די צאָל ענטפערס (באַאַרבע־טע) 560, — וואָס זענען אָנגעקומען פון 200 ערטער — 184 פון פּוילן און 16 פון אויסלאַנד. אויסלאַנד — דערווייַל די נענטערע לענדער, די ווייטערע (פאַראייניקטע שטאַטן, קאַנאַדע, אַרנענטינע א. א.) האָבן נאָך נישט באַוווּזן צו ענטפערן. לאָמיר דאָ באַטאָנען די גרויסע צאָל פונקטן אין פּוילן — 184 שטעט און שטעטלעך. לאָמיר זיי אויסרעכענען די נע־מען; ווער ווייסט וויפּל פון זיי האָבן איצט אַ יידישן מענטש אין אַ יידיש־לייענער :

אױהנאָוו, אױניענאױ, אָזשאַראױ, אָטוואָצק, אַלעקסאַנדראָוו, אַלקױש, אַנטאַפּאַל, אַסטראָדאַ, אַסטראָוועץ, אַסטראָו מאַז, אַפּאַטאױ, אָקונעוו, אַשמיאַנע.

באַראַנאָוו, באַראַנאָוויטש, באָריסלאָוו, בוסק, בזשעזשאַני, ביאַלאַ

פּאָדל, ביאַלע ראַווסקא, ביאַליסטאָק, בילאָזערקא, בעלז, בענדין, בער-
רעסטעטשקאָ, בריסק.

גאַסטנין, גאַרשקאָוויץ, גלובאַקע, גראָדנע, גראַיעוואָ,
דאַבזשין, דאַמבראָווע גורנ, דאַמבראָוויצע, דאַקשיין, דראָהוסק,
דיסנע, דעווענישעק, דראָהאַביטש, דרוזשעוויץ.

האַדושיצקי, האַנצעוויטשע, האַראָדאָק, האַראָדויע, הרובעשאָוו,
וואַידיסלאָוו, וואַלבראַם, וואַרשע, וואַרשע-פראַגע, ווידז, וויזשאַן,
ווילנע, וויעזבניק, ווישקאָוו, וולקאַדאָווע, וולאַצלאָוועק.

זאוויכאסט, זאווערצע, זאמאַשין, זוואַלין, זעלווע, זשאַלסקאָוו, זשור-
דאוונע, זשידאטשאָוו, זשיכלין, זשירארדאָוו, זשעלודאַק, זשעליבאָוו.
טאַמאַשאָוו לוב, טאַמאַשאָוו מאָז, טאַרטשין, טאַרנאַבזשעג, טאַרנע,
טלומאַטש, טלומטע, טעלאַקי, טריסק, טשאַרטקאָוו, טשעכאַנאָוו, טשענס-
טאַכאָוו.

יאַבלאַנע, יאַנאָוו ביאַל, יאַנאָוו, יעדוואַבנע, יעזוואַר, יענדעשעיעו.
כמעלניק, כעלם, כוזשאַנאָוו.

לאַנאָוו, לאָדזש, לאָוויטש, לאַכאָוו, לאַמוזשע, לאַנצוט, לאַשיין;
לובאַמל, לובלין, לודמיר, לוקאָוו, ליבאָווע, לעמבערג, לענטשיין; לעשנאָ.
מאַלטשאַן, מאַצזיסקי, מיסולטשין, מיר, מלאָווע, מעזריטש.
נאַדוואַרנע, נאַווידוואַר, נישאַנקאָוויצע, ניי-וויליסקי, ניי-זאַמאַשין,
נירסאַני, נירסווענציאַני, נעסוויזש.

סאַבאַלעוו, סאַכאַטשאָוו, סאַנאָק, סאַסנאָוויץ, סאַקאַלאָוו, סאַמפאַל-
נע, סאַרני, סוואַלסק, סוויסלאַטש, סוויענציאַן, סטאַלצפי, סטאַשעוו; סטרי-
קאָוו, סטשענאווע, סייני, סלאָנים, סעמיואַטיטש, סקידל, סאַקאַל.

פאַביאַניץ, פאַרטשעוו, פּוויז, פּולטוסק, פּינסק, פּיעטריקאָוו, פּלאַצק,
פּערהינסקא, פּרוזשאַני, פּשיסכאַ, פּשעדבאַזש, פּשעמישל.

קאַוועל, קאַזעניץ, קאַטאָוויץ, קאַלאַמיי, קאַלושין, קאַליש; קאַלנע,
קאַנין, קאַנסק, קאַסאָוו, קאַראָווענסקי, קוטי, קוטנע; קאַסטאַפּאַל. קעלין,
קראַסנאַבראַד, קראַקע, קרינקי, קרעמענעץ, קשעפיץ.

ראַדאַם, ראַדאַמסקע, ראַדזימין ראָוונע, ראָוואַדאָוו, ראָזשינאָי,
ראַטנאָ, ראַטשיק, ראַציאָנאָש, ריפּין, רושעשאָוו.

אינטערעסאַנט אזאָ פרט: צווישן די 560 ענטפּערס זענען דאָ בלויז
24 פון לעזערינס. אמת, אין פיל קאַלעקטיווע אָדער משפּחה-אַנקעטע

ענטפערס זענען אויך אָנגעגעבן פרויען. אָבער זעלבסטשטענדיקע לייַער נערינס זענען געווען צווישן די 560 — נאָר 4%. וואָרשע אַליין האָט געגעבן 104 תשובות, א קנאַפּע 20% פון דער אַלגעמיינער צאָל ענטפערס. אָבער, ווי געזאָגט, איז עס נאָך נישט געווען די ענדגילטיקע צאָל תשובות. אין די ווייטערדיקע וואָכן זענען אָנגעקומען נאָך און נאָך ענטפערס פון פאַרשידענע עקן וועלט.

ווען מיר האָבן גענומען פאַרעפנטלעכן די ענטפערס איז שוין די צאָל געווען 602.

אינטערעסאַנט אייניקע באַמערקונגען צו די „תשובות“: „צוליב אַרד בעטסלאָזיקייט בין איך א צופעליקער קויפער, אָבער א שטענדיקער לע־זער“. „נישט נאָר א שטענדיקער, נאָר א זייער נאָענטער לעזער“; „איך האָב אוועקגעוואָרפן די „וויאַדאַמאַשצי ליטעראַציע“ און איך בין גע־וואָרן אייער שטענדיקער לעזער“. „נישט נאָר איך, נאָר אויך די גאַנצע פּאַמליע לייַענט אייער צייטונג“. „איך בין א שטענדיקער לעזער. אָפט ווען איך הונגער אפילו, קויה איך אויך די „ליט. בלעטער“.

מיר וועלן נישט קאָנען, צוליב מאַנגל אין פּלאַץ, געבן א מער־באריכותדיקן באַריכט פון די אַלע ענטפערס אויף דער אַנקעטע. מיר וועלן זיך באַנוגענען מיט די וויכטיקסטע ענטפערן און כאַראַקטעריסטיקעס פון די לעזער און איבערגעבן בקיצור די אויספירן.

אויף דער צווייטער פּראַגע, צי איז מען צופרידן אין אַלגעמיין מיט דער צייטשריפט, האָבן געענטפערט פון די 602 לעזער: 93, אז זיי זענען זייער צופרידן, 322 צופרידן; 30 — נישט־צופרידן, 34 — אין אַלגע־מיין צופרידן, 105 טיילווייז צופרידן א. א. וו. 14 האָבן נישט געענטפערט. און אַט — בלויז א פּאָר ענטפערס: „ווי קאָן מען רעדן וועגן צופרידן אָדער נישט, אז עס בענקט זיך א גאַנצע וואָך נאָך דער וואַרעמקייט פון א פּרוישן נומער“; „ביי מיר איז דאָס די איינציקע צייטונג, וואָס איך לייַען. ווי קאָנט איר דאָ רעדן וועגן צופרידן אָדער נישט. „כ'וואָלט גע־ווען צופרידן, ווען איר וואָלט נישט פאַרנאַכלעסיקט די פּראָווינץ“; „איך בין נישט צופרידן, ווייל אייער צייטונג איז אַן איינזייטיקע“.

די רעדאַקציע גיט צו: „צווישן די טיילווייז צופרידענע זענען דאָס רוב נישט צופרידן מיט אונדזער שטעלונג צו דער שפּראַכן־פּראַגע. פון

עקסטרעם־העברעאייסטישע קרייזן איז מען נישט צופרידן, אָבער אויך פון לינקס ווערן מיר אָפט פאלש אויפגעפאָסט און מען איז נישט צופרידן...
 אויף דער פראַגע אין דער אַנקעטע (נ' 3): „וועלכע פראַגן, פראָבלע־
 מען אינטערעסירן אייך צום מייסטן אין די „ליט. בלעטער“? אויף אַט
 דער פראַגע האָבן פון די 610 — 240 געענטפערט, אז זיי אינטערעסירן
 זיך דערהויפּט מיט פראָבלעמען פון ליטעראַטור, 79 האָבן באַטאָנט, אז
 זיי אינטערעסירט בעיקר יידישע ליטעראַטור. מיט פראַגן פון טעאָטער און
 יידישן טעאָטער אינטערעסירן זיך 161, מיט קונסט־פראַגן — 128, מיט
 קריטיק און רעצענזיעס — 134, ספּעציעל מיט מאָדערנע יידישע ליטעראַ־
 טור און דיכטונג — 39, מיט וויסנשאַפטלעכע פראַגן — 68. דערנאָך
 קומען אַזעלכע, וואָס ווייזן אַרויס אַ ספּעציעלן אינטערעס פאַר פראָבלע־
 מען פון יידישער קולטור — 40, פאַר יידישע שפראַך־ פראָבלעמען —
 27, פילאָזאָפיע 23, מוזיק — 18, שול־ און דערציאונג־פראַגן — 9,
 ביבליאָטעק־וועזן — 8, פילם — 7, ריין־געזעלשאַפטלעכע — 3. בעיקר,
 ווי מיר זען, האָבן דעם לייענער אינטערעסירט ליטעראַטור־פראָבלעמען.

מיר האָבן אויך געהאַט אַ פראַגע, וואָס איז ביי אונדז, אין דער
 רעדאַקציע־קאָלעניע, אָפט ערנסט דעבאַטירט געוואָרן. זענען געווינטן
 ערנסטע וויסנשאַפטלעכע אַרטיקלען, אָדער קורצע אינפאָרמאַטיווע אַר־
 טיקלען. פון די 610 האָבן געענטפערט 403, אז זיי פאַרלאַנגען ערנסטע
 וויסנשאַפטלעכע אָפּהאַנדלונגען, 81 — זענען פאַר קורצע אינפאָרמאַטיווע
 אַרטיקלען און 63 פאַר ביידע מינים אַרטיקלען. הייסט עס, אז די „ליט.
 בלעטער“ דאַרפן נישט נאָר וועקן דעם אינטערעס צום וויסן, נאָר דאַרפן
 אויך באַפרידיקן דעם דאָזיקן אינטערעס. דערפון האָבן מיר געצויגן דעם
 אויספיר, אז מען דאַרף האָבן אַ ספּעציעלן ערנסטן חודש־זשורנאַל...

און איצט קומען מיר צו זייער אַ האַרבער פראַגע, און מיר וועלן
 דאָ געבן די „ליט. בלעטער“ גופא זיי זאָלן באַריכטן וועגן דעם. אינעם
 נ' 68 אינעם 4־טן אַרטיקל וועגן דער אַנקעטע סך־הכלען שרייבן מיר:

„פון דעם ערשטן טאָג אָן, זינט מיר זענען צוגעטראָטן אַרויס
 צוגעבן דעם זשורנאַל, האָבן מיר געשמערבט, אז אונדזער וואָכנ־
 שריפט זאָל נישט זיין ענג פאַרבונדן מיט קיין פאַרטיי אָדער פאַר־
 טיען, און ווירווײַט־מעגלעך זיך באַמיט צו פאַרבלייבן איבער־

געווען אמאל א לעבן

פארטייאיש. מיר האָבן איינגעלאָדן מיטארבעטער פון רעכטס און פון לינקס, וויבאלד זיי האָבן א שייכות צו יידישע ליטעראַריש-קינסטלערישע פראָבלעמען און האָבן עפעס צו זאָגן אין אַט־די פראַגן. מיר האָבן געוואַלט בילדן דעם איין גרויסן קולטור־פראַגמט, וואָס איז אזוי שווער צו שאַפן אין יידישן קולטור־לעבן. אויף ווי זוייט דאָס האָט זיך אונרו איינגעגעבן, — זאָגן עדות אונדזערע עטלעכע און זעכציס נומערן, אין וועלכע עס האָבן זיך באַטייליקט העכער 150 שרייבער, דיכטער, אַרטיסטן, טעאַטער־און קולטור־טוער, מוזיקער, מאלער פון דער גאַרער יידישער וועלט".

אין אונדזער אַנסעמבלינג האָבן מיר געפרעגט אונדזערע לעזער (פראַגע 6): „זייט איר צופרידן מיט דער איבערפארטייאישער טענדענץ פון די ליט. בל."? פון די 617 באַארבעטע בויגנס האָבן 486 (ביי 79%) געענטפערט יאָ, מיר זענען צופרידן פון דער איבערפארטייאישקייט, — 48 זענען נישט אינגאַנצן צופרידן, און 48 נישט־צופרידן. און אויף דער פראַגע (7), צי מען איז צופרידן מיט דער שמע־לונג צו דער שפראַכן־פראַגע, — האָבן 330 געענטפערט, אז זיי זענען צופרידן, נישט־אינגאַנצן צופרידן — 69, נישט־צופרידן — 94, פאר 61 איז נישט געווען קלאָר אונדזער פראַגע.

מיר האָבן ביז נ' 40 נישט געגעבן קיין בעלעטריסטיק אין די „ליט. בלעטער", ווייל מיר האָבן לכתחילה געהאַלטן, אז די „בלעטער" דאַרפן זיך פארנעמען מיט פראַגן איבער ליטעראַטור, קונסט און טעאַטער. מיט דער צייט אָבער האָבן מיר איינגעזען, אז מען מוז אויך אויסטילן אַ ביסל פּלאַץ פאר ליטעראַטור. און בפרט „אז קיין וואַכן־און חודש־זשורנאַלן פאר ליטעראַטור זענען ביי אונדז כמעט ווי נישטאָ".

פון די ענטפערס האָבן מיר געזען, אז אַ גרויסע צאָל לעזער איז יאָ צופרידן פון בעלעטריסטיק. אויף דער פראַגע 8: „דאַרפן מיר פאַר־גרעסערן אונדזער בעלעטריסטישע אָפטיילונג?" האָבן 213 פאַרלאַנגט צו פאַרגרעסערן, 157 האַלטן, אז עס איז גענוג, 158 אדרכא בעטן צו פאַרקלענערן, און אַ טייל האַלט, אז מען דאַרף אינגאַנצן נישט קיין בע־לעטריסטיק אין די „ליט. בלעטער".

און אויף דער פראַגע, צי זאָלן מיר דרוקן אַ ראַמאַן אין פאַרזע־

צונגען; — זענען 420 געווען דורכאויס קעגן א ראָמאַן אין די „בלעטער“ און נאָר 91 האָבן געפונען, אז עס וואָלט גוט געווען צו דרוקן אַ ראָמאַן אין דער צייטשריפט.

אין אונדזער אַנקעטע־בויגן איז געווען אַ פראַגע (9), צי מען דאַרף נעבן מער אַרטיקלען וועגן דער וועלט־ליטעראַטור, אָדער מער וועגן דער ייִדישער. האָבן 151 פאַרלאַנגט מער אַרטיקלען איבער דער וועלט־ליטע־ראַטור, 222 האָבן איינגעפונען, אז מען דאַרף זיך קאַנצענטרירן מער אויף דער ייִדישער ליטעראַטור, און 218 האָבן געבעטן צו שענקען אויפ־מערקזאַמקייט פאַר ביידע.

מיר וועלן איבערהיפערן די פאַרשידענע אַנדערע ענטפערס אויף די אַנקעטע־פראַגן און וועלן קומען צו די תשובות אויף איין פראַגע, וואָס כאַראַקטעריזירט אויף אַ געוויסן אופן די פּאָפּולערקייט פון די שרייבער, וואָס האָבן געאַרבעט אין די „ליט. בלעטער“.

מיר האָבן אין דער פראַגע 4 געפרעגט: „וועלכע מיטאַרבעטער פון די „ליט. בלעטער“ זענען אייך צום האַרצן? רופט־אָן נישט מער ווי צען נעמען“. און ווידעראַמאָל וועלן מיר דאָ געבן אַ וואָרט דער רעדאַקציע „ליט. בלעטער“, פון איר אַרטיקל 6 „אַנקעטע־סך־הכלען“.

„מיר האָבן נישט געהאַט בדעה צו מאַכן אַן אַלגעמיינעם ליטעראַרישן פּלעביסציט. אונדזער אויפגאַבע איז געווען אַ פּיל־באַשיידענערע. אין פאַרלויה פון 70 וואָבן רעדן מיר צום ייִדישן לייענער, באַמיען זיך צו געווינען אים פאַר דער ייִדישער ליטעראַ־טור, צובינדן אים פעסטער צום ייִדישן שאַפן. פאַר דער צייט האָבן מיר זיך ווי איינגעלעבט אינאיינעם, געשאַפן אַ מיין וואַרעמע און היימישע אַטמאָספּער, וווּ מיר טיילן זיך מיט פריידן און לידן, ספּקות און דערגרייכונגען, — און אַמאָל ווילט זיך נישט נאָר ווערן געהערט, נאָר אויך הערן, נישט נאָר משפּטן, נאָר אויך ווערן גע־משפּט. 70 וואָבן שווערע, האַרעפּאַשנע אַרבעט פון קלייבן שטאַף, קנעטן ליים און טראַגן ציגל צום בנין. און אַמאָל אין מינוט פון רו ווילט זיך — צו וואָס לייקענען — אויסהערן אַ גוט וואָרט, אַ ייִשר־כוח פון דעם לעזער, דעם פריינד“.

און ווייטער ווערט צוגעגעבן פון דער רעדאַקציע, אז „די 620

אנקעמענעטפערס פארמאגן אן א שיער דאנקבארקייטגעפילן, און די ווארעמקייט, וואס איז נויטיק פאר דער שווערער ארבעט. ווייל אפטמאל ווערט מען אפהענטיק, פארצווייפלט, אפטמאל ווייזט זיך אויס, ווי איר בעריק און נישט-בארעכטיקט די גאנצע מי ביים ארויסגעבן וואך-וועכנטר לעך אונדזער צייטשריפט. און די ענטפערס שטארקן, גיבן צו מוט, לייגן ארויף פליכטן".

עס איז אויך צוגעגעבן, אז „די מערסטע צאל שטימען האבן בא- קומען די שטענדיקע מיטארבעטער, וואס האבן אן אויפהער געטראגן אויף זיך די פליכטן פון כסדרדיקער מיטארבעטשאפט. צווישן די ענט- פערס איז געווען א צאל (30), וואס האט געשריבן, אז אלע מיטארבע- טער זענען זיי צום הארצן. אייניקע, ווידער, האבן געשריבן, אז „נישט די אויטארן אינטערעסירן זיי, נאָר די טעמעס און ווי אזוי זיי ווערן בא- האַנדלט".

און אַט איז די צאל שטימען, וואס עס האבן באקומען די צען מיטארבעטער, לויט דער אנקעטע :

1. נחמן מייזל — — — — 365
2. אלטער קאציונע — — — — 349
3. מלך ראוויטש — — — — 324
4. פרץ מאַרקיש — — — — 252
5. ד"ר א. גליקסמאַן — — — — 247
6. ד"ר מ. וויכערט — — — — 218
7. י. י. זינגער — — — — 211
8. א. ליטוואק — — — — 160
9. אהרן צייטלין — — — — 131
10. מאַקס עריק — — — — 129

נאָך אַט די ערשטע צען זענען געגאנגען נאָך אייניקע שרייבער, וועלכע האבן באקומען קלענערע צאלן, — זיי האבן זיך, אנב, ווייניקער באוויזן אין די „ליט. בלעטער". זיי זענען: י. אַפּאַטאַשו — 127, מ. גראַס — 107, משה בראָדערזאָן — 95, ישראל רובין — 80, ה. ליוויק — 75, לעאָ פּינקלשטיין — 69, י. מ. ניימאַן — 65, יעקב פּיכמאַן — 51.

מיר האבן געהאַט נאָך איין פּראַגע (5), וואס האַט באַדראַפט ווייזן

די פאפולאריטעט פון יידישע שרייבער צו יענער צייט פאר די לייענער פון די „ליט. בלעטער". מיר האָבן אָנגעפרעגט: „וועלכע יידישע שרייבער פעלן אייך אין די „ליט. בלעטער"?"

אויך דעם האָבן מיר געקראָגן פּאָלגנדיקע גאַנץ־אינטערעסאַנטע און כאַראַקטעריסטישע ענטפּערס, וואָס דריקן זיך אויס אין צאָלן אָט ווי:

1. שלום אש — — — — 241
2. ה. ד. נאָמבערג — — — — 221
3. ש. ניגער — — — — 133
4. ד"ר ח. זשיטלאָווסקי — — — — 115
5. ז. סענאָלָוויטש — — — — 110
6. ה. ליוויק — — — — 96
7. דוד בערגעלסאָן — — — — 79
8. י. אָפּאַטאָשו — — — — 77
9. דוד איינהאַרן — — — — 67
10. י. מ. ווייסנבערג — — — — 56

פון די פארשידענע געבראכטע ענטפערס און ציפערן האָבן מיר אַ באַגריף וועגן דעם אינטעליגענטערן יידישן לייענער אין דעם יידישן פּוילן צו יענער צייט, די יאָרן 1924-1925 און מיר קריגן אויך אַ פּאָר־שטעלונג וועגן זיינע פּאָדערונגען און פּאַרלאַנגען צו דער יידישער ליטעראַטור, צו די פּראָבלעמען פונעם יידישן שאַפּן. מען דאַרף באַטאָנען, אַז דאָס איז דאָס בילד פון דעם ספּעציפּישן לייענער פון אונדזער ליטעראַרישער צייטשריפט. דער דורכשניט לייענער פון דער טעגלעכער יידישער צייטונג איז געווען אַן אַנדערער. נאָך מער — יעדע יידישע צייטונג האָט געהאַט אין וואַרשע, אין אַנדערע שטעט אירע אייגענע לייענער. פונקט ווי די נאָכמיטאָג־צייטונג, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע און אין ווילנע, האָט אויך געהאַט אַ לייענער שוין פון אַ נידעריקערער קולטורעלער מדרגה, און די צייטונג האָט זיך, פאַרשטייט זיך, מער־ווייניקער צוגעפּאַסט צו זייער געשמאַק און ניוואָ . . .

טענות אין תביעות צווישן פוילן און אמעריקע

דאס אַרעמע און פּאָליטיש־געדריקטע יידישע פּוילן איז געוואָרן אַן אַלצמער־צוציאונגס־פּונקט פאַר יידישע שרייבער און שווישפּילער פון אמעריקע. ווי אין די אמאָליקע אַלטע ביבלישע צייטן, ווען אין כּנען האָט אויסגעבראָכן אַ הונגער, און עס זענען דערנאָנגען אַהין ידיעות וועגן אַ גרויס גערעטעניש אין מצרים, — אזוי אויך האָט דאָס יידישע פּוילן גענומען גילטן פאַר אַ לאַנד, וווּ אַ יידישער שרייבער און שווישפּילער האָט אַ סביבה, קריגט אַן עולם, קאָן האָבן אַ גרויסע אוידיטאָריע. איז געקומען ברוך גלאַזמאַן מיט אַ טיפּן אינעווייניקסטן פעסימיזם און מיט גאָר טרויעריקע און יאושדיקע געדאַנקען וועגן דעם יידישן שרייבער אין אמעריקע און זיינע פּערספּעקטיוון. דערנאָך איז ווי אַ מעטעאָר אַראָפּ־געקומען אויף אַ קורצער וויילע א. לעיעלעס־גלאַנץ און געבראַכט די בשורה וועגן דער נייער פּלעיאָדע יידישע דיכטער, און בעיקר — וועגן זיין אייגענער ריכטונג — די אינזיכטיגן. ער האָט געשריבן אַ צוויי־אַר־טיקלען און געהאַלטן אַ פּאַר רעדעס אין ליטעראַטן־פאַראיינ און אַרויס־גערופּן פּאָלעמיק סיי ביי אונדז, אין פּוילן און סיי — נאָכגערופּן נאָך זיך בריוו אין רעאַקציע — מצד די אמעריקאַנער יידישע דיכטער. און ה. לייזיק איז געקומען. מען האָט אים גאָר געהויבן אויפּגענומען, גע־זוידמעט אים אַ ספּעציעלן נומער „ליט. בלעטער“ און אַראַנזשירט אַ ספּעציעלן קבלת־פּנים־קאָמיטעט. און ד״ר ח. זשימלאָווסקי האָט, ווי שוין דערציילט, געצויגן גרויסע אוידיטאָריעס, — ממש ווי גרויסע „סטאַרן“ אין די גרויסע טעאַטער־געביידעס און אַט איז י. אָפּאַטאַשו געקומען אַ צווייט מאָל קיין פּוילן, וווּ ער האָט פאַר די פּאַר יאָר אַרויסגעגעבן עט־לעכע פון זיינע ווערק, געדרוקט פּאַרזעצונגען אין דער יידישער טעגלע־כער צייטונג און אין דער פּוילישער. און אפילו שוין געווען אַן עדות ווי מען גרייט צו אַ פּילם פון זיינע „פּוילישע וועלדער“ (רעזשיסירט דורך יאַנאַס טורקאָוו) א. א. וו.

אַט די אַלע געסט־אורחים האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו באַזוכן גרעסערע און קלענערע שמעט אין פּוילן מיט רעפּעראַטן, וואָס זענען גלייכצייטיק פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פייערלעכע קבלת־פּנימס פאַר די דערהויבענע געסט.

און אַט אזוי איז פּוילן געוואָרן דאָס אָרט, וווּ אַ יידישער שרייבער פון דער רייכער אַמעריקע האָט אויך אויפגעקליבן געלט סיי פאַר זיינע ביכער און סיי פאַר די רעפּעראַטן, און ביי דעם ביליקן לעבן אין פּוילן, ביי דער נידעריקער וואַלוטע, האָבן יידישע שרייבער און שוישפילער פון אַמעריקע געמאַכט „אַן אפּוטיקא“ גראַד אין דעם פאַרוואַרלאַזטן און עקאָנאָמיש־געדריקטן יידישן פּוילן. עס איז אַרומגעגאַנגען אַ ווייז וועגן מלך ראַוויטש, וואָס איז געווען דער סעקרעטאַר פונעם ליטעראַט־און זשורנאַליסט־פאַראיין אין וואַרשע, אויף טלאַמאַצקיע 13: יעדער שרייבער, וואָס איז געקומען קיין פּוילן, האָט קודם כל אָפּגעשטאַט אַ וויזט דעם ליטעראַט־פאַראיין און זיין ערשטע באַגעגעניש איז געווען אינעם קליינעם קאַנצלאַריע־צימער, וווּ מלך ראַוויטש האָט אָפיציעל, מיט אַ ספּעציעלער קאַלטער און נידעריקער באַריטאָן־שטימע, אויפגע־נומען דעם גאַסט.

מלך ראַוויטש האָט נאָכן אָפיציעלן שלום עליכם, גלייך געשמעלט אַ פּראַגע דעם אורח־גאַסט: „וואָס ווילט איר פון אונדז, — כבוד אָדער געלט?!“

האָבן פיל געסט־אורחים, ביים קומען קיין פּוילן אויף דער ערש־טער באַגעגעניש, געענטפּערט מלך ראַוויטשן: „געלט? ווער טראַכט דען וועגן געלט, ווען מען קומט קיין פּוילן?!“ און דערביי זיך דערמאַנט און אַ טאַפּ געטון די „טרעוול־טשעקס“, וואָס ער האָט ביי זיך אין טאַש. אָכער אייניקע האָבן געענטפּערט אויפן אָרט גאָר אָפּן: „איך וויל ביידע זאַכן, אי כבוד אי געלט!“

און מען איז נישט געווען קאַרג אין יידישן פּוילן, און אויף וויפל עס זענען געווען מעגלעכקייטן, האָט דער יידישער שרייבער אין פּוילן און זיין אָרגאַניזאַציע — דער שרייבער־פאַראיין, און מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער — אויך דער יידישער פּען־קלוב — ברייטהאַרציק און פּריינד־שאַפּטלעך אויפגענומען דעם שרייבער און אים פאַרגונגען ביידע זאַכן — אי כבוד, וואָס מען האָט געטיילט אין פּוילן מיט פּולע הויפּנס, און אויך

ווי נאָר מעגלעך צוגעשארט ביי די צייטונגען און פארלאַנגן גאַנץ־פיינע סומעס. איך וואָלט אַפילו געקאָנט אָנגעבן דערביי מער־אויספירלעכקייטן און דערביי אויך דערצײלן, ווי אייניקע שרייבער האָבן זיך כלל נישט געשמט צו פאָדערן אין די אָרעמע יידישע שטעט און שטעטלעך נאָר געהויבענע סומעס, און דווקא אין „ראיעלער“ וואַלוטע, אָבער לאָמיר שאַנעווען דעם כבוד פון אַמעריקאַנער קאַלעגן און פריינד . . .

מען מוז אָבער צוגעבן, אז עס זענען געווען אויך פאראיבליס, ווי דער שטייגער איז. די אָרטיקע פּויליש־יידישע שרייבער האָבן געמורמלט און געהאַט טענות, הלאַמי עס זענען דאָ ספּעציעלע פּרווילעגירעס און רעכענונגען פאַר די יידיש־אַמעריקאַנער שרייבער און אָפּט־מאַל — ווי עס איז טאַקע געווען דער פאַל — אויפן חשבון פון די יידיש־פּוילישע שרייבער. און אַרום דעם אַלעמען זענען אויפגעקומען טענות־תביעות, נישט בלויז מאַטעריעלע, נאָר אויך תּוכיכע, וועזנטלעכע, וואָס עס ווילט זיך דאָך זיי אַרויסברענגען, זיי דעקן דאָך אויף אַ שטיק יידישע ווירק־לעכקייט און באַווײַזן די קעגנזייטיקע באַציאונגען צווישן דעם יידישן פּוילן און דער יידישער אַמעריקע. מיר וועלן לאָזן רעדן קודם כל „געד־דרוקטע מאַטעריאַלן, ווייל זיי זענען דאָך אויפן אָרט געשריבן געוואָרן און זיי זענען נענטער צו דעם געשעענעם.

איך וועל דאָ געבן אייניקע אויסצוגן פון אַן אָרטיקל — אַ מיין דיאַלאָג צווישן מיר און י. אָפּאַטאַשו, וואָס הייסט: „אַ שמועס מיט י. אָפּאַטאַשו פאַר זײַן אָפּפאַרן פון פּוילן“ („ליט. בלעטער“ נ' 73, פונעם 25סטן סעפטעמבער 1925).

„עס איז עפעס אַ גאַנץ־באַזונדער מאָדנע געפיל — זאָג איך — מיט וועלכן מען געזענט זיך מיט אַ יידישן שרייבער, ווען ער פאַרט אוועק פון פּוילן. און דער עיקר — ווען אַן אַמעריקאַנער שרייבער פאַרט קיין אַמעריקע צוריק. עס איז עפעס שווער צו דעפינירן: ווער עס פאַרט אַהיים און ווער עס בלייבט אין דער היים...“

ענטפערט דערויף י. אָפּאַטאַשו: „...היים נישט היים. יעדנפאַלס — נישטאָ קיין שטענדיקע היים. נעכטן איז דאָס געווען פּוילן, היינט איז דאָס אַמעריקע, מאָרגן וועט דאָס אַפּשר זײַן ווידער פּוילן, אָדער נאָר אַרגענטינע אָדער מעקסיקע. ווער ווייסט? אזוי איז שוין די געשיכטע פון אונדזער פאַלק, אזוי איז געוועזן און אזוי וועט עס בלייבן. דער צענד־

טער וואָס איז היינט געוועזן גרויס און מעכטיק, איז מאָרגן שוין אויס-
געוועפט און טויט".

און אין לויף פון שמועס באַרירט י. אָפּאָטאָשו דאָס יידישע ליטע-
ראַרישע לעבן אין אמעריקע און ער זאָגט: „אָט האָבן מיר אין אמעריקע
אַ אינטענסיווע רירעוודיקע לעבעדיקע מאַסע, וואָס אינספירירט דעם
שרייבער צו באַזינגען און צו פאַראייביקן זי אין זיינע ווערק. די מאַסע
אינספירירט דעם שרייבער, אָבער די זעלבע מאַסע ווערט פון איר שריי-
בער נישט אינספירירט. אין אמעריקע איז דאָ שאַפּערישער כוח. עס איז
דאָרט דאָ לעבן. עס זענען דאָ גרופירונגען, עס זענען דאָ לעבעדיקע
מחלוקתן צווישן ריכטונג און ריכטונג. עס איז דאָ אַ ליטעראַרישע באַ-
וועגונג. אָבער צום באַדויערן איז די באַוועגונג אַ הימישע בלוז. די
נאָס אינטערעסירט זיך מיט איר נישט. און אפשר איז דאָס טאַקע די
סיבה פון אונדזער שטאַרקן צוזאַמענהאַלטן זיך אין ניריאָרק, ווייל די
געפאַר איז גרעסער. און איבעריקנס, די מאַסן אין ניריאָרק זענען נאָך
יונג. שוין מאָרגן קאָן זייער אינטערעס פאַר ליטעראַטור זיין גרויס. ביי
אונדז שרייבט מען אינטענסיווער און ביי אייך לייענט מען לעת-עתה
אינטענסיווער".

און י. אָפּאָטאָשו זאָגט ווייטער, „מיר איז אויסגעקומען לעצטנס
צו זען אזא אינטערעס ביי אייך פאַר ליטעראַטור, ווי אין אמעריקע האָט
זיך דאָס מיר אַפילו נישט געחלומט. נישטאָ וואָס צו רעדן, מיר האָבן
דאָ אין פּוילן אזא לייענער-מאַסע, וואָס נישט איין פּאָלק קען אונדז פאַר-
איר סקנא זיין. אַז אַ יידישער שרייבער האָט 200 מענטשן אויף אַ פּאָר-
לעזונג, הייסט דאָס אַ דורכפאַל, און אָט האָבן איך געזען דעם וועלט-
באַרימטן לומאַסלאַווסקי אויף אַ פּאַרלעזונג וועגן „השארית הנפשׁ“, וואָס
איז זייער אין דער מאָדע איצט — זענען געווען קוים 30 מענטשן אין
סאַמע האַרץ פון פּוילן... מיר דאַכט זיך, אַז אזא דערשיינונג קומט פאַר
דאָס ערשטע מאָל אין דער געשיכטע פונעם יידישן וואָרט, אַז דער שווער-
פונקט פון שאַפן זאָל זיין נישט דאָרט וווּ עס איז דאָ דער שווערפונקט
פון אינטערעס פאַר דעם דאָזיקן וואָרט".

האָבן איך דערווידערט י. אָפּאָטאָשון און געזאָגט אים: „פאַרוואָס
רופט איר אָן אמעריקע אַלס דעם שווערפונקט פון יידישן ליטעראַרישן
שאַפן. פון אונדז פאַדערט איר, אַז מיר זאָלן זיך אָפּזאָגן פון אונדזער

צענטער-אידעע, און אליין זענט איר דאך א שיין ביסל לאקאל-פאט-ריאטיש".

און דאָ קומען מערקלאָרערע ווערטער פון י. אַפּאַטאַשױן, וואָס האָט געקענט פּוילן פון זיינע צוויי לענגערע באַזוכן און לעבן צווישן יידישע שרייבער :

„איך מוז אייך זאָגן דעם אמת: איך פאַר אַוועק פון אייך מיט געמישטע נעפילן, — אַנטוישונג און פרייד. עס איז דאָך אַ פריידיק גע-פיל פאַר אַ יידישן שרייבער צו וויסן, אַז זיינע ביכער ווערן געלייענט און נאָך ווי געלייענט! געלערנט. אַז אין הונדערטער שטעט און שטעט-לעך זענען דאָ צו איין און צו עטלעכע ביבליאָטעקן און אין יעדער ביב-ליאָטעק — צו עטלעכע הונדערט לעזער און טאָגאָוויס טאָגאָוויין ווערן אַ צענדליק טויזנט יידישע ביכער געלייענט און אין אַזויפיל געשפרעכן ווערט דער געדאַנק פון דער יידישער ליטעראַטור ווייטער און ווייטער געטראַגן. נאָר אַנטוישט בין איך פון אייער ליטעראַרישער אַרבעט דאָ אין לאַנד. עס איז אמת, אַז ווערס שאַפן יחידים, אָבער ליטעראַטור (די דעפיניציע פון דעם וואָרט זאָגט עס דאָך אליין) ווערט געשאַפן פון אַ כּלל, וואָס עס פאַראייניקט אים אַ געמיינזאַמער ווילן. און וווּ איז דאָ ביי אייך דער דאָזיקער כּלל? אדרבא, זאָגט וווּ? איז דאָס אַפּשער דער ליטעראַטן-פאַראייין? אָט זיצן אַזעלכע יידן ווי מאַסטבוים, פּערלע, קאַגאַנאָווסקי, גילבערט, זשימניצקי און אַזוי ווייטער און ווייטער. וויי-ניקער טאַלענט, מער טאַלענט. נישט דאָס איז איצט די פּראַגע. פאַרוואָס פאַראייניקן זיי זיך נישט און גיבן נישט אַרויס אַ זאַמלבוך, אַ זשורנאַל? האָט איר געהאַט געלט פון אַמעריקע, האָט איר אַרויסגעגעבן אַלמאַ-נאַכן". נישטאָ קיין געלט פון אַמעריקע — גיט מען נישט אַרויס. מיר דאַכט זיך, אַז די אַלע יידן האָבן דאָס דאָזיקע געלט פון אַמעריקע באַ-טראַכט אויך פאַר אַן אומגליק... עס האָט דאָך זיי געצווינגען עפעס צו טון. נישט צו זיצן ליידיק... אָט זיצן אַזעלכע יונגע טאַלענטירטע דיכטער ווי ישראל שטערן, י. קירמאַן, קאַדיע מאָלאַדאָווסקי. אויף וועמען וואַרטן זיי? פון וועמען דאַרף פאַר זיי קומען די ישועה? פאַרוואָס האָבן זיי אפילו נישט געטראַכט וועגן אליין עפעס אויפצוטאָן? וואַרטן זיי אויף כבוד? ווי אַנדערש זענען מיר דאָך געוועזן אין אונדזער צייט אין אַמע-ריקע. און אויך איצט. אויך איצט גיבן מיר אַרויס מיט אייגענע מיט-

לען אונדזערע זאמליכער. פארפאלן, נישטאָ קיין פארלעגער — מוז מען זיין אליין דער פארלעגער, אויב מען וויל עפעס אויפטאָן. און די גאנצע יוגנט אין בוילן, די סאמע יינגסטע... לאָז זיין „שפראַצונגען“, אָבער עפעס. איך רייך דאָ שוין גאַרנישט וועגן איכות, נאָר בלוז וועגן כמות. און איצט דאַרף אייך קלאָר זיין, פאַרוואָס איך מײן, אַז דער שווערפונקט פונעם ליטעראַרישן שאַפן איז אין ניריאָרק און נישט בײַ אייך, אין בוילן. און איר וואָלט דאָך געקאָנט שאַפן ווונדער. בײַ אונדז, אין אַמע־דיקע, מוז מען זיך שטאַרק אָנשטרענגען אויף צו קריגן אַ ביסל געלט פאַר אַ ליטעראַרישער אויסגאַבע. איר קאָנט דאָך דאָס נויטיקע געלט האָבן אין איין אָונט, וואָס איר וואָלט אָרגאַניזירט אין וואַרשע.”

רייס איך איבער י. אַפּאַטאַשון און זאָג אים: „פאַרגעסט אָבער נישט דעם שווערן עקאָנאָמישן קריזיס, וועלכן מיר האָבן איבערגעלעבט און לעבן כסדר איבער דאָ אין לאַנד. פאַרגעסט נישט, אַז דער מאַטע־יעלער שווערער מצב מאַכט שווער צו זאַמלען געלט דאָ אין לאַנד...”

אָבער דאָך האָט י. אַפּאַטאַשו, נאָכן זיך טיילן מיט זיינע מיינונגען וועגן פאַרשידענע אַנדערע פראַגן, געזאָגט: „איך פאַר איצט אוועק. ווען איך וועל ווידער קומען אַהער קיין בוילן? איך האָב מיך איינגע־לעבט מיטן היגן יידישן ליטעראַרישן לעבן, און האָב דאָס געפיל צו האָבן לעזער. איך וועל שוין מסתמא אַלע צוויי־דריי יאָר אַ ביסל אַן אַטעם טאָן מיט דער לעזער־אַטמאָספערע. אייך וואָלט אָבער נישט גע־שאַדט אַ ביסל אַן אַטעם טאָן מיט אונדזער אַטמאָספערע פון אַרבעט, פון אַקטיוויטעט, אינטערעס, רירעוודיקייט, — דערהויפּט אָבער מיטן קאַלעקטיוון־אויפטּרעטן. מיט איין וואָרט: אייך פּעלט אונדזער ליטע־ראַרישע אַטמאָספערע אין פּולן זינען פון דער באַדייטונג פון אַט דעם וואָרט” („ליט. בלעטער”, נ' 73).

אַט די און ענלעכע געדאַנקען זענען דורך י. אַפּאַטאַשו און ה. ליי־ווײַ אַרויסגעזאָגט געוואָרן אויף די אַפּשייד־אָוונטן, וואָס זענען דורך דעם ליטעראַטן־פאַראיין דורכגעפירט געוואָרן. אויף דעם אַלעמען האָב איך פאַרענטלעכט אַן אַרטיקל אין די „ליט. בלעטער” אינעם נ' 74 (פּון 2־טן אַקטאָבער 1925), — איך ברענג פון אים גרעסערע אויס־צוגן, ווייל עס ברענגט צום אויסדרוק די געפילן, וואָס האָבן אונדז אין

פוילן אָנגעפילט אין יענער צייט און אונדזער רעאַגירן אויף די אומגע-
 רעכטע פּאַרוורפּן און טענות פון אָפּאַטאַשו און לייוויק.
 דער אַרטיקל הייסט „פוילן און אַמעריקע“ — און ער האָט אזא
 אונטערשקעפּל: „אַ רעדע, וואָס האָט געקאָנט געהאַלטן ווערן אויף אַ
 באַנקעט“.

און אַט וואָס איך שרייב :

„אונדזערע ליבע אַמעריקאַנער געסט, י. אָפּאַטאַשו און
 ה. לייוויק, האָבן פאַר זייער אָפּפּאַרן פון פּוילן — וווּ זיי האָבן
 פאַרבראַכט עטלעכע חדשים — אויף די באַנקעטן, „זיי געזונטן“
 און שמועסן זיך געטיילט מיט די איינדריקן פונעם יידישן ליטע-
 ראַרישן פּוילן. גאַנץ קאַרעקט, אָבער — אויך נאָר פשוט גערעדט
 (ווי ס'פּאַסט פאַר אַמעריקאַנער!) האָבן זיי אין גאַנץ-שוואַרצע
 פאַרבן געמאַלט אונדזער ליטעראַרישע וועלט: אונדזער ליטעראַרי-
 שע משפּחה איז אינגאַנצן צעשפּליטערט, צווישן די יידישע ליטע-
 ראַטן הערשט אַן אָפּגעלאָזנקייט און צעקראַכנקייט. און אויפּוואַר-
 פנדיק אונדז אַט די „מעלות-טובות“, האָבן זיי אַלס מוסטער קעגנ-
 געשטעלט די יידישע ליטעראַטן אין אַמעריקע, זייער ענערגיע און
 קאָלעקטיווקייט. דאָרט איז מען אייניק, מיט געמיינזאַמע כוחות
 שאַפט מען, מיט קאָלעקטיוון ווילן אַרבעט מען פאַר דער יידישער
 קונסט, און דאָ איז יעדער איינער פאַר זיך, טראַכט נאָר וועגן
 פּערזענלעכן נוצן, און גיט מען אַמאָל אַרויס אַן אַלמאַנאַך, איז עס
 אויפן חשבון פונעם רייכן פעטער, — און דעריבער איז דאָ אַלץ
 אזוי נישטיק און פאַרוואַרלאָזט א. א. וו.“

„אַט די מוסררייד האָבן מיר אַלע אויסגעהערט. איך ווייס
 נישט, צי פון העפלעכקייט וועגן אַדער פון אַנדערע מאַטיוון וועגן,
 אָבער מ'האַט די באַשולדיקונגען ווי אָנגענומען פאַר גוט. אייניקע
 — אונדזערע ביטול-מענטשן (נאָך ליגט אין אַ טייל פון אונדזערע
 ליטעראַטן דער נישטיקער און פאַרדומפטער טראַפּן פון כלומרשט-
 באַהעמישן „הכל הכל“) האָבן מיט זייער חוּק און ביטול-שמייכל
 אַראָפּגעשלאָנגען די רייד, אַ טייל — די „נאַאיווע“ נעבעך (די
 נאַאיווע אין די אויגן פון די „קליגערע“, „ניכטערע“) האָבן פון

אָפּאַטאַשום און לייַוויקס רייַד געהאַט שברת־לב, שטאַרק אַראָפּ־
געפּאַלן ביי זיך און געטראַכט: אַפּשר איז טאַקע באַמת אזוי, אַ
גאַסט אויף אַ ווייל זעט דאָך אויף אַ מייל".
און איך פרעג אינעם אַרטיקל :

"איז דען באַמת די לאַגע ביי אונדז, אין אונדזער ליטעראַ-
רישער וועלט, אין פּאַרגלייך מיט אַמעריקע אזוי שרעקלעך? און
צי זענען מיר טאַקע דאָ מיט אונדזער ליטעראַרישן שאַפּן און ליי-
טעראַרישע אויפּטוען אזוי נישטיק און הינטערשטעליק לנגבי די
אַמעריקאַנער קאַלעגן? "

און איך ענטפער דערויף אינעם ווייטערדיקן גאַנג פונעם אַרטיקל :
"מיר זענען אָפּגעריסן פון אַמעריקע. מיר האָבן דאָ נישט
אויף הוצאות צו פּאַרן קיין אַמעריקע און חוץ־לזה איז די "פּרייע"
אַמעריקע איצט נישט אזוי ווייכהאַרציק און גאַסטפּריינדלעך (אַפילו
צו ליטעראַטן אויף אַ קורצן באַזוך) און מיר ווייסן דעריבער נישט,
וואָס ס'טוט זיך דאָרט אויפן אָרט אין די יידישע ליטעראַרישע
קרייזן. זייער מעגלעך, אַז אונדזער אַ גאַסט אויף אַ ווייל, וואָלט
דאָרטן אויך געזען אויף אַ מייל, און וואָלט נאָך אַ באַזוך אויפן
אָרט געהאַט וואָס צו זאָגן און אַפּשר נאָך האַרבערע ווערטער אין
מער פּאַרדינטע מוסר־רייד די אַמעריקאַנער קאַלעגן".

"אָבער אַמעריקע האָט זיך גוט באַוואָרנט: אונדזער איינער
קאָן זיך אַהין נישט אַריינקריגן, קומט אונדז אויס דעריבער צו
רעדן אויפן סמך פון ווייטע איינדריקן, פון איינצלנע פּאַקטן, פון
השערות. געוויס זענען דאָ צווישן אונדז ליידיקנייער, אָפּגעלאָזענע
קאַלעגן. אָבער צי זענען זיי כאַראַקטעריסטיש פאַר דער היגער שאַ-
פּנדיקער ליטעראַרישער סביבה? פאַר די לעצטע עטלעכע יאָר זענען
דאָ אויפגעוואַקסן און פונאַנדערגעוואַקסן אייניקע באַגאַבטע דיכ-
טער און פּראָזאַיקער. נעמען זענען דאָ איבעריק. מ'קען זיי גאַנץ
גוט. און איבערהויפּט די ח"ח אָפּאַטאַשו און לייַוויקס האָבן געהאַט
די מעגלעכקייט צו זען און צו פּילן זייער שעפּערישן כּוח. און גראַד
פּילט זיך איצט גאַנץ גוט דאָס נייע, פּרישע צוגעקומענע פאַר אַ
משך פון אַ 4-5 יאָר אין דעם יידישן פּוילן. און גראַד פּילט זיך
דאָס נייע מער אין דער אַלגעמיינער קאַלעקטיווער סביבה, וואָס

די ליטערארישע ווארשע האָט די לעצטע יאָרן געשאַפן. נעמט אַקאָרשט יאָר־סך־הכלען פון די ליטעראַרישע אויסגאַבן, פון די ליטעראַרישע דיספּוטן, פון ליטעראַרישן פאַרמעגן צוריק מיט אַ 5-6 יאָר, וועט איר ערשט זען די דיסטאַנצן, וועט איר זען אַ מהלך. דער צוגאַנג, דער פאַרנעם, די אָפּשאַצונג, די פאַרשטענדעניש, די באַציאונג — אלץ האָט זיך געענדערט און צום גוטן. און ווי אַרום איז דאָס געשען? נישט פון אויפריכטיקער, געמיינזאַמער, קאַלעקט־טיווער אַרבעט? די קאַלעקטיווע, בשותפותדיקע טעטיקייט ווערט געפירט אַפילו דאָן ווען ס'ווייזט זיך אויס, אַז מ'איז צעריסן, צע־שפּליטערט, פונאַנדערגעשיידט. מיט אַט דעם קאַלעקטיוון עקשנות־דיקן ווילן האָט דאָס יידישע פּוילן אַריינגעטראָגן אין דעם יידישן ליטעראַטור־אוצר פאַר די לעצטע פינף יאָר לערך אַ 1,000 (לייען טויזנט) ביכער און ביכלעך, און צווישן זיי קאָנען מיר אָנצייילן גוטע עטלעכע צענדליק יידישע און אויך איבערגעזעצטע ביכער, וואָס האָבן פאַקטיש באַרייכערט די יידישע ליטעראַטור אויף פאַר־שידענע געביטן."

"און איר וועט דאָך מוזן מודה זיין, אַז גראַד מיר, דאָ אין פּוילן, פּוילן די פאַרבונדנדיקייט און די אהריות און די ערבות (וואָס איז אייגנטלעך דער געפיל פון קאַלעקטיווקייט) פאַר אַ קאַלעגע. זעט ווי מיר האָבן אויפגענומען די לעצטע יאָרן י. אַפּאַטאַשון, ד"ר ח. זשיטאַווסקיין, א. לעיעלעסן, ברוך גלאַזמאַנען, ווידער אַמאָל י. אַפּאַטאַשון און ה. לייזוויקן! אלע שרייבער פון „מאַמענט“, „היינט“, „פּאָלקס־צייטונג“ (וועגן די „ליט. בלעטער“ איז שוין אָפּגערעדט!) האָבן זיך געאייניקט, געשאַפן דעם איינעם געמיינזאַמען פּראָגראַם און מיטגעהאַלפן דעם דערפאַלג, אָפּטמאָל דעם טריאומף פאַר אייניקע פון די אַמעריקאַנער חברים. און ז. טיגעל, אין זשורנאַל „פאַרבאַנד“ אין ניו־יאָרק, האָט דאָ נישט לאַנג געמאַכט אַ פאַראַלעל, ווי די אָנגעשטאַפטע אַמעריקע נעמט אויף אַמאָל אַ יידישן שרייבער פון פּוילן, און פאַרקערט, ווי די אויסגעהונגערטע, פאַראַרעמטע יידישע פּוילן נעמט אויף אַ יידישן שרייבער פון אַמעריקע, און אַפילו אָנ־גערופן דערביי די סומעס, וואָס זענען געשאַפן געוואָרן ביי דער די־רעקטער מיטהילף פון די היגע שרייבער."

מײן ארטיקל האָט זיך געענדיקט מיט פּאַלגנדיקע שורות :
 „די לעגענדע דערציילט: אַן אַרעמאַן און אַ רייכער קומען
 אויפן עולם האמת פאַרן בית־דין של מעלה. פרעגט מען דעם אַרע-
 מאַן: „פאַרוואָס האָסטו קיין תורה נישט געלערנט?“ הויבט אָן דער
 אַרעמאַן זיך צו פאַרענטפערן: „איך בין אַרעם געווען, שטענדיק
 פאַרטראָגן געווען מיט דאגות־פּרנסה“. זאָגט מען אים: — ביסטו
 אפשר געווען אַרעמער פאַר הללן?“ גיט מען אַ פרעג דעם רייכן:
 „און פאַרוואָס האָסטו דו נישט עוסק געווען אין תורה“. פאַרענט-
 פערט ער זיך: „איך בין געווען זייער רייך, תמיד פאַרנומען געווען
 מיט גרויסע געשעפטן“. זאָגט מען אים: „ביסטו אפשר רייכער גע-
 ווען פון ר' אליעזר בן הרסום?“ אי דער אַרעמאַן, אי דער רייכער
 זענען ווערט שטראָף, אָבער דעם אַרעמאַנס טענות זענען דאָך פעס־
 טערע און מער „גערעכטע, און נאָעטו — מאַנען קאָן מען געוויס
 מער ביי דעם רייכן ! “

די ווערטער זענען געשריבן געוואָרן מיט אַ 25 יאָר צוריק, אין
 1925. מיט אַ 12-13 יאָר שפעטער האָט מיך דער גורל געבראַכט קיין
 אַמעריקע מיט דער דעה צו פאַרברענגען דאָ אַ פּאָר חדשים, און דער זעל-
 בער גורל האָט מיך געמאַכט פאַר אַ תושב אין דער יידישער אַמעריקע,
 וווּ מיר קומט אויס צו לעבן און צו באַגעגענען זיך מיט דעם רוב אַמער-
 ריקאַנער־יידישע שרייבער, און — וואָס זאָל איך זאָגן? ליידער, איז דער
 דיאַגנאָז מיינער, וואָס איך האָב געגעבן אין וואַרשע אין יאָר 1925,
 זייענדיק ווייניק באַקאַנט און בעיקר — פון דערווייטנס, וועגן דעם רוב
 יידישע שרייבער אין אַמעריקע, איז באַשטעטיקט געוואָרן, טרויעריק באַ-
 שטעטיקט געוואָרן דורך לאַנגיאַריקע דערפאַרונגען, באַגעגענישן און באַ-
 ציאַונגען מיט דעם אַמעריקאַנער יידישן שרייבער. איך וואָלט געקאָנט נאָך
 און נאָך צוגעבן, צושיטן זאָל און פעפער, אָבער דאָס איז דאָך נישט די
 אויפנאַבע פון מיין איצטיקן בוך... מיר גייט דאָך איצט וואָס־פּולער
 אַרויסברענגען די יידישע ליטעראַריש־שאַפּערישע וועלט, די שרייבער-
 וועלט אין אונדזער אַמאָליקן יידישן פּוילן. און דאָס געזאָגטע גיט צו,
 דאַכט מיר, גאַנצ־וויכטיקע שטריכן צו דער פיזיאָנאָמיע פון דעם יידישן
 שרייבער אין פּוילן און אין אַמעריקע און צו די טענות־תביעות, וואָס
 זענען אַמאָל געווען צווישן זיי . . .

עם ווערט באשאפן דער יוואָ (דער יידישער וויסן- שאַפּטלעכער אינסטיטוט)

ביי היינט צו טאָג איז דער יידישער וויסנשאַפּטלעכער אינסטיטוט, דער יוואָ, אַ וועלט־באַרימטע אָרגאַניזאַציע, מיט אַ גרויסן צענטער אין ניו־יאָרק און מיט אָפּטיילונגען אין אַנדערע לענדער, מיט פאַרשידענע פּעריאָדישע אויסגאַבעס, מיט אַ גאַנץ־פאַרצוווייגטער טעטיקייט אויף פאַר־שידענע געביטן פון דער יידישער וויסנשאַפּט. עס איז אינטערעסאַנט, ווי מען איז געקומען צו דער גרינדונג פון אָט דעם אינסטיטוט, און די חבלי־לידה, די געבורט־וויען און די ערשטע שריט אויף דער יידישער וועלט. אָט באַלד וועט ווערן 25 יאָר זינט דער גרינדונג פון דעם יוואָ און מען וועט זיכער שרייבן און שרייבן וועגן דעם אויפקום און אַנטוויקלונג פון דער אינסטיטוציע, וואָס האָט פאַר די 25 יאָר געהאַט באַרג־אַרויפן און באַרג־אַראָפּן.

לאָמיר בקיצור דאָ אָנוואַרפן אייניקע פּרטים צו דער פאַרגעשיכטע און וועגן די ערשטע אָנהויבן, וועגן דעם „בראשית“ פון דעם יוואָ. און טאקע בקיצור, מיר גייען דאָך נישט שרייבן דאָ קיין פולע קולטור־געשיכטע מיט אַלע איינצלהייטן.

דער ערשטער און דער איינציקער, וואָס האָט פאַרטראַכט און אַרייַנגענומען זיך, ווי עס טרעפט אָפּט, אַ „משוגעת“, אַ „מאַנקאַליע“ אין קאָפּ, איז געווען נחום שטיף, בעל־דמיון (געבוירן אין יאָר 1879, געשטאַרבן אַפּריל 1983). ער האָט שוין אין יאָר 1919 זיך אַרומגעטראָגן מיט אַזאַ מין געדאַנק, מיט אַ טרוים, וואָס איז אין לויף פון יאָרן ביי אים אַלץ־רייפער געוואָרן. אין 1919 האָט ער אָנגעשריבן פאַר דעם קריטיש־ביבליאָ־גראַפישן זשורנאַל „ביכער־וועלט“, (אַרויס אינעם „קיעווער פאַרלאַג“ אונטער מיין און י. דאָברושינס רעדאַקציע) אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג מיטן נאָמען „אַ יידישער ביבליאָגראַפישער אינסטיטוט“. אַזוי ווי די „ביכער־

וועלט" האָט אויפגעהערט צו דערשיינען, איז אָט דער אַרטיקל פאַרעפנט-
לעכט געוואָרן אין וואַרשע, אינעם זאַמלהעפט „קולטור־ליגע" אין 1921.
נחום שטיף האָט דערווייזן מיט פיל פאַקטן און מאַטעריאַלן די נויטיקייט
צו אָרגאַניזירן אַ צענטער פאַר דעם יידישן שאַפן.

„ס'איז שוין צייט — האָט ער געשריבן — צו באַשאַפן אַ
יידישן ביבליאָגראַפישן אינסטיטוט, וואָס זאָל מיט אַ וויסנשאַפֿט־
לעכער מעטאָדע פירן אַ סיסטעמאַטישע אַרבעט פאַר דער יידישער
ביבליאָגראַפיע."

דאָס אייגנטלעך איז געווען דער ערשטער שטאַפּל פאַר דעם ווייטער־
דיקן בנין, וואָס עס האָט זיך ביי שטיפן אין מוה געבילדעט. אין לויף
פון די ווייטערדיקע עטלעכע יאָר האָט נ. שטיף, פריער אין קיעוו, דערנאָך
אין בערלין, אַנטוויקלט אַ זייער פּראָדוקטיווע פּאַרש־אַרבעט אויף פאַר־
שידענע געביטן, ווי אַ ליטעראַטור־פּאַרשער, ווי אַן איבערזעצער און ווי
אַ מחבר פון געשיכטלעכע מאָנאָגראַפיעס, און עס האָט אים אַלצמער אינ־
טערעסירט די פּראַגע וועגן אַ יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוציע.

ער האָט זיך גענומען צו אַ פּראָיעקט צו גרינדן „אַ יידישן אַקאַדע־
מישן אינסטיטוט". ער האָט געאַרבעט דערויף מעשים, נישט מיד געוואָרן
צו וועקן און צו מינערן נאָענטע פריינד און חברים, לכתחילה אין בער־
לין און דערנאָך אויסער בערלין.

אין אַ בריוו, געשריבן צו די „ליט. בלעטער" און צום קלעצקין־פאַר־
לאַג — אויפן נאָמען פון ז. מלמד — דעם 31סטן מערץ 1925, האָט ער
צווישן אַנדערן נאָך פאַרשידענע טענות צו דער צייטשריפט און צו מיר
(זע וועגן דעם „ליט. בלעטער" נ' 476, פון יאָר 1933, ז' 422) שרייבט
נ. שטיף־בעל־דמיון :

„איך שיק אייך אַרויס מאָרגן, רעקאָמענדירט, מיין שריפט
„וועגן אַ יידישן אַקאַדעמישן אינסטיטוט". די טעמע אַליין זאָגט
אייך שוין עפעס, דאָס איבעריקע וועט איר זען אין דער שריפט, —
2 דרוק־בויגן די גרייס."

און אזוי ווי עס זענען דאָן, פּרילינג 1925, געווען די פּרין־טעג, גיט
צו נ. שטיף :

„מ'קאן אויך א שטייגער, שטעלן די פראגע וועגן געבן דעם אינסטיטוט פּרצעס נאָמען... איך שיק אייך די דאָזיקע שריפט דעם ערשטן, און צו אַנדערע אויסגאַבעס וועל איך זי שיקן שפּעטער. נוצט אויס די געלעגנהייט, ס'זאָל אין די „בלעטער“ זיין פּריער איידער ערנעץ-וווּ, אָבער אַן אַרטיקל, נישט קיין נאָטיץ אין דער כּראַניק. פּאַרוואָס שרייב איך נישט דאָס אַרטיקל? איך בין מיד, צופיל האָרעווע איך אויף דעם פּלאַן פון אינסטיטוט, גענעבן אַ שריפט, אַרטיקלען זאָלן דערווייל שרייבן אַנדערע...“ „אגב, האָט קיין מורא נישט: ס'איז שוין עפעס מער פאַר אַ פּאַפּירענעם פּראָ-יעקט: ווילנער בילדונגס-טוער האָבן דאָס שוין אָנגענומען, אַ קאָ-מיסיע אַרבעט שוין איבער דער קאָנקרעטיזאַציע פון דעם פּלאַן, און ווילנע האָט געוויזן, אז זי קאָן עפעס. די פּראַגע וועט, אגב, געשטעלט ווערן אויפן שול-צוגויפּפאַר דעם 18-טן אַפּריל. מ'רעדט שוין דערפון אין אַמעריקע (איר קאָנט דאָס דערציילן). די נאָענט-סטע צייט וועט דאָס ווערן די פּאָפּולערסטע טעמע. אַ פאַר ווערטער זועגן דעם אַרטיקל, וואָס דאַרף געשריבן ווערן. איך האָב פּינט די זשורנאַליסטישע הימליקוקעריי און דאָס רעדן אין דער וועלט אַריין. מ'דאַרף פּריער רעפּערירן, דערציילן, וואָס עס זענען די וויכטיקסטע ראשי-פרקים, אז דער ליענער זאָל באמת וויסן פון דעם פּלאַן; דערנאָך זאָגט אייך שוין „מבינות“ וויפיל אייער האַרץ גלוסט. ספּעציעל מייזיל ווערט געבעטן, חוץ די „בלעטער“, געבן פון מיין שריפט אַ גרעסערע נאָטיץ אין דער ביבליאָגראַפישער זייט אין „היינט“, וואָס ער פירט זי. אַן עקזעמפּליאַר פון דער שריפט קאָסט זייער טייער (אין גאַנץ פּוילן קורסירן 3 עקז., אָבער נישט אין די רעדאַקציעס)...“

איידער אַט דער בריוו פון נ. שטיף איז דערהאַלטן געוואָרן זענען פּאַרנעקומען, ווי מיר וועלן באַלד הערן, אייניקע פּאַרבאַראַטונגען וועגן דעם ענין. דער פּרין-נומער 49-50 „ליט. בלעטער“ איז שוין געווען אין דרוק, ווען דער בריוו מיט דער שריפט פון נ. שטיף איז אונדז אָנגע-קומען. דער פּרין-נומער איז דאַמירט דעם 9-טן אַפּריל, פּרייטיק. דעם 19-טן - 22-טן אַפּריל איז פּאַרנעקומען אין וואַרשע דער צווייטער שול-צוזאַמענפאַר.

א. ליטוואק, וועלכער האָט זיך, אגב, באַמיליקט אין די פּאַרבאַראַ-
טונגען וועגן דעם געפּלאַנטן אינסטיטוט אין בערלין, האָט אויף זיך גע-
נומען צו שרייבן דעם אַרטיקל פאַר די „ליט. בלעטער“. די ערשטע זייט
פון די גרויסע „ליט. בלעטער“ און אַן עמוד פון דער צווייטער זייט (פון
נ' 52 פונעם 30-טן אַפּריל) איז געווידמעט דער אידעע אָדער פּראָיעקט.
דער אַרטיקל הייסט טאַקע „וועגן אַ יידישן וויסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט“,
ער איז געשריבן זאַכלעך, קלאָר און מיט דער איבערצייגנדיקער קראַפּט,
וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער גלענצנדיקער פען פון אַט דעם גוטן
רעדער־שרייבער. א. ליטוואַקס אַרטיקל הויבט זיך אָן :

„נעכטן איז עס געווען נישט מער ווי אַ זיסער חלום, אַ שיי-
נע ברכה אויף קולטור־יוס־טובים: אין בעסטן פאַל האָט עס אויס-
געזען ווי אַ ווייטער ענין, וועגן וועלכן מ'וועט אַמאָל דאַרפן קלערן.
היינט האָט זיך עס אַקטועל געשטעלט אויף דער טאַג־אַרדענונג
ווי אַ געבאַט און עס ווערן שוין אונטערגענומען די ערשטע שריט
עס צו פאַרווירקלעכן“.

און אַפּשטעלנדיק זיך אויף דעם שול־וועזן, אויף די אַנדערע פאַר-
שידענע קולטור־פאַרמעסטן און אויף די אויפטוען פון איינצעלנע וויסנ-
שאַפּטלעך, שרייבט ווייטער א. ליטוואַק :

„עס איז נויטיק צו אָרגאַניזירן אונדזער וויסנשאַפּט, איבער-
צונעמען דעם גאַנצן ענין אין רשות פון דער געזעלשאַפּט. אויף
איר השבון, אויף איר אחריות מוז געשאפן ווערן אַן אַקאַדעמישער
צענטער, אַרום וועלכן עס זאָלן זיך קאָנצענטרירן אונדזערע וויסנ-
שאַפּטלעכע טוער. געוויס פאַרמאָגן מיר נאָך קאַרג וויסנשאַפּטלעכע
כוחות דערצו. אָבער מיט וואָס אָנצוהויבן האָבן מיר שוין... אויס-
וואַקסן וועלן די נויטיקע כוחות אין אינסטיטוט און מיטן אינס-
טיטוט“.

א. ליטוואַק שרייבט ווייטער :

„אַקטועל איז די פּראַגע געשטעלט געוואָרן אויף דער טאַג־
אַרדענונג דעם ערשטן מאָל פּאַריקן זומער אין בערלין. יולי 1924
איז דער סאַציאַל־עקאָנאָמיקער ש. ז. זאַקס פון ניריאָרס געקומען

קיין בערלין מיט א פלאן פון א יידישער הויך-שול. ער האָט געהאַט פּולמאַכט פּונעם פּרין שרייבער-פּאַראַיין אין ניריאָרק, פּון אַ גרופּע דאָרטיקע שריפטשמעלער און כּלל-טוער, פּריינד פּון ד"ר עליאַשעווער בעל-מחשבות, וועלכע האָבן געוואָלט מיט אַזאַ אינסטיטוציע פּאַראַיי-ביקן דעם אָנדענק פּונעם פּאַרשטאַרבּענעם קריטיקער. ער האָט אויך געהאַט אייניקע נישט-גאָר פּעסמע הבטחות אויף געלט... עס איז פּאַרגעקומען אַ קליינע באַראַטונג, אין וועלכער עס זענען געווען: נחום שטיף-בעל-דמיון, א. טשעריקאווער, דער היסטאָריקער מ. סאַלאַוויטשיק, די ברידער שטיינבערג (דער פּאָליטיקער און דער פּילאָזאָפּישער שריפטשמעלער), דער בונדישער אַרכיוו-טוער פּראַנץ בלומין און א. ליטוואַק. „באַטראַכטנדיק אונדזערע נויטן און מעגלעכקייטן — דערציילט ווייטער א. ליטוואַק — איז די באַראַטונג געקומען צום באַשלוס, אַז וועגן אַן אוניווערזיטעט, וואָס גיט אַרויס דיפּלאָמען און שאַפט דאָקטוירים און יוריסטן, קאָן איצט קיין רייד נישט זיין. עס האַנדלט זיך וועגן אַ ריין-אַקאַדעמישער אינסטיטוציע פאַר די דיסציפּלינען פּון דער יידישער וויסנשאַפּט, וועלכע מ'דאַרף, פאַרשטייט זיך, שטעלן אין אַן אָרגאַנישער פאַר-בינדונג מיט דער אַלגעמיינער וויסנשאַפּט, אַלס אירע טיילן". „עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ קאָמיסיע (ג. שטיף, א. טשעריקאווער, דער ינגערער שטיינבערג) אויסצואַרבעטן אַ קאָנקרעטן פּלאַן פאַר דער פּראָיעקטורטער אינסטיטוציע".

„איך ווייס נישט — שרייבט א. ליטוואַק — צי האָט די דאָזיקע קאָמיסיע עפּעס געטון אָדער נישט — אָבער שפּעטער האָט זיך אין בערלין געגרינדעט אַן „איניציאַטיוו-גרופּע פאַר דעם יידישן אַקאַדעמישן אינסטיטוט", און דער מעמאָראַנדום איז געווען אַ פּועל-יוצא פּון אַט דער איניציאַטיוו. א. ליטוואַק גיט ווייטער אַי-בער, אַז אין ווילנע איז סוף מערץ 1925 פּאַרגעקומען אַ פּאַראַיי-ניקטע זיצונג פּונעם צ.ב.ק. (צענטראַלער בילדונג-קאָמיטעט) מיט דער פּאַרוואַלטונג פּון ווילנער בילדונג-געזעלשאַפּט. ס'איז אויס-געקליבן געוואָרן אַ קאָמיסיע פּון מ. ווינרייך, י. טשערניכאווער, ג. פּלודערמאַכער, ז. רייזען, א. גאַלאַמב א. א. און עס זענען פּאַר-עפּנטלעכט געוואָרן „ווילנער טעזיסן וועגן יידישן וויסנשאַפּטלעכן

אינסטיטוט" (אָפּגעדרוקט צוזאַמען מיט נ. שטיפּס מעמאַראַנדום אין אַ בראַשור „די אַרגאַניזאַציע פון דער יידישער וויסנשאַפֿט", אַרויסגעגעבן פון צ.ב.ס. און „ווילביג", ווילנע 1925).

ביידע די פּאַרשלאַגן זענען זיך צונויפּגעקומען אין דעם, אַז „די געדפּאַנטע אינסטיטוציע דאַרף זיין נישט קיין אוניווערזיטעט, נאָר אַ ייִדיִשער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט". און ביידע, סײַ נ. שטיפּס און סײַ מ. ווייניך (וואָס האָט פּאַרמולירט די ווילנער טעזיסן) האָבן געהאַלטן, אַז „ביי די איצטיקע באַדינגונגען קאָן אַזאַ אינסטיטוציע געגרינדעט ווערן נישט אין ווילנע, מינסק, ניריאָרק אָדער אין וועלכן עס איז אַנדער צענטער פון די גרויסע ייִדישע ישובים, נאָר דערווייל, צוליב פּאַליטישע טעמים, אין בערלין אָדער ווין. אויך צוליב דעם, וואָס אין בערלין אָדער ווין איז איצט מעגלעכער צו קאָנצענטרירן ייִדיִשע וויסנשאַפֿטלעך, דאָרטן איז לייכטער צו שאַפן די נויטיקע פּאַר־ביבליאָטעקן וכדומה, און די אַלגעמיינע באַדינגונגען פאַר וויסנ־שאַפֿטלעכער אַרבעט זענען דאָרטן אויך גינסטיקער".

עס זענען געווען אייניקע חילוקי־דעות וועגן דעם כאַראַקטער פֿון נעם אינסטיטוט — דער בערלינער פּראָיעקט האָט געלייגט „די הויפּט־אויפ־מערקזאַמקייט אויף רייִן־וויסנשאַפֿטלעכער זאַמלונגס־אַרבעט און פּאַר־שונגס־אַרבעט, און דער ווילנער האָט פּאַרלאַנגט „אָפּגעבן מער אויפּמערק־זאַמקייט דער אַזוי־גערופּענער אוידיטאָריע..."

אינעם אַרטיקל פון א. ליטוואַק ווערט אויך איבערגעגעבן, אַז

„דעם 21-22טן אַפּריל איז די פּראָגע וועגן דעם ייִדישן וויסנ־שאַפֿטלעכן אינסטיטוט געשטאַנען אויפן סדר־היום פונעם צווייטן שול־צוזאַמענפּאַר. ער האָט אָנגענומען דעם פּלאַן און געפונען, אַז אין גאַנצן רעאָליזירן די זאַך וועט קאָנען אַ קולטור־צוזאַמענפּאַר פון אַלע ייִדישע ישובים. אָבער דער ערשטער צוגרייטונגס־טראַגט דאַרף זיין אַ באַראַטונג פון ייִדישע וויסנשאַפֿטלעך. און דער שול־צוזאַמענפּאַר האָט איבערגעגעבן דער נייִגעוויילטער צענטראַלער פּאַרוואַלטונג פון דער שול־אַרגאַניזאַציע, זי זאָל צוזאַמען מיט בער־לין און ווילנע נעמען אויף זיך די איניציאַטיוו אין דעם דאָזיקן ענין".

און דער לענגערער ארטיקל איז געענדיקט מיט די ווערטער: „גרויס זענען די שוועריקייטן און מניעות, אָבער מיר וועלן זיי גובר זיין.“ דאָס איז געווען סוף אפריל 1925.

און דערווייל איז אין דער שטיקל אָנגעגאנגען די אַרבעט פון צווייטן דעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט. אין דעם נ' „ליט. בלעטער“ פון 25סטן סעפטעמבער 1925 (נ' 73) איז פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל פון מ. וויינרייך: „די צענטראַלע פאַר יידישער ביבליאָגראַפיע“, וווּ ער באַגרייט דעם (אייגנטלעך ער חזרט איבער נ. שטיפס פּראָיעקט) די נויטיקייט צו גרינדן אַ צענטראַלע פאַר יידישער ביבליאָגראַפיע. דאָס איז שוין „אין פּראָגראַם פון די אָנגעמערקטע נאָענטסטע אַרבעטן“.

אינצווישן איז פאַרגעקומען אין בערלין אַ פּאַרבאָראַטונג, וואָס האָט באַשטימט אָנצוהויבן די רעגיסטראַציע פון אויסגאַבן פון 1-טן יאָר נואַר 1926. עס האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אַן אָרגאַניזיר-קאָמיטעט פאַרן אינסטיטוט און מען האָט שוין אָנגעמערקט פּלענער און סכעמעס פאַר פאַרשידענע וויסנשאַפֿטלעכע קאָמיסיעס. דאָ האָט זיך ווידערהאַלט די גע- שיכטע מיט דער „קולטור-ליגע“, — אין איין אָרט האָט מען זיך געמאַ- טערט וועגן די אָרגאַניזאַציאָנעלע פאַרמען, און אין אַ צווייטן — זיך גענומען צו דער אַרבעט.

און אין אַ גוטער און מזלדיקער שעה, —

די אַרבעט פונעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט האָט זיך אָנגעהויבן און מיט אַ ברען און מיט אַ פאַרנעם; און עס איז די ספּעציעלע פּריווילעגיע און פאַרדינסט פון די „ליטעראַרישע בלעטער“, וואָס אַלדי אַרבעטן און פּלענער, באַריכטן און רופן זענען געדרוקט געווען רעגלמעסיק קודם כל און בעיקר אין די „ליטעראַרישע בלעטער“, וועלכע האָבן זיכער דעם גרעסטן צושטייער צוגעטראָגן צו דער שאַפונג פון דעם יידישן וויסנ- שאַפֿטלעכן אינסטיטוט, געהאַלפן דער פּראָפּאַגאַנדע און געבראַכט די בשר- רה וועגן אים אין די סאַמע עקן וועלט.

ווער עס וועט וועלן שרייבן די פּולע און אויסשעפּנדיקע געשיכטע פון דעם ייוואָ און וועט וועלן גיין טריט נאָך טריט נאָך זיין וווקס, וועט מוזן גיין כסדר נאָך די נומערן „ליטעראַרישע בלעטער“, וועלכע האָבן אויסגעטיילט פיל אָרט, נומער-אויס נומער-איין פאַר אַ לאַנגער צייט, אַ צען-צוועלף יאָר אָן איבעררייס. הויז דעם האָבן מיר פונאַנדערגעשיקט די

ספעציעלע יוואָבֿיולעטינען מיט די נומערן פון די „ליט. בלעטער“ צו טויזנטער אונדזערע ליענער אין גאָר דער וועלט, אין אלע ווינקעלעך, ווהיין די „בלעטער“ האָבן נאָר דערגרייכט.

ידעות פון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, — אונטער דעם קעפל האָבן אָנגעהויבן זיך צו דרוקן, אַ וואָך איבער אַ וואָך, עטלעכע זייטן אין די „ליט. בלעטער“, אויספירלעכע באַריכטן, פֿלענער, אָרגאַני־זאַציאָנעלע ידיעות, באַשטעטיקונגען א. א. וו. דער אָנהויב איז געמאַכט געוואָרן אין נומער 77 פון דעם 23סטן אָקטאָבער 1925. מיר זעען דאָ, ווי די אַרבעט האָט זיך גענומען צעוואַקסן אומעטום, דאָ און דאָרטן, און ווי עס ווערן אַריינגעצויגן אין דער אַרבעט, אויף אַ ספּאַנטאַנעם אופן, פֿאַרשידענע מענטשן, גרופּעס און אינסטיטוציעס פון פֿאַרשידענע ריכ־טונגען, עלטער און גראַד פון וויסן און קולטור.

דער צענטער איז איצט אין ווילנע, וווּ עס זענען שוין אויסגעטיילט געוואָרן פֿאַרשידענע סעקציעס, ווי די „פּילאָלאָגישע סעקציע“, אַ „בי־בליאָגראַפּישע קאָמיסיע“, אַ „פּעדאַגאָגישע קאָמיסיע“, אַ באַזונדערע אָפּטיילונג אין די „ידיעות פון יוואָ“, וואָס טראָגט דעם נאָמען „אָרגאַני־זאַציע“ דערציילט וועגן דער גרינדונג פון געזעלשאַפֿטן פון „פּריינד פֿאַר דעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט“. עס איז פֿאַרגעקומען אַ וואָך פֿאַרן יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, און מיט דערפֿאָלג. אין וואַרשע איז פֿאַרגעקומען אַ קאָלעקטיווע פֿאַרזאַמלונג מיט וויכוחים וועגן די אויפ־גאַבן פון דעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, אַזוי אויך אין ווילנע, אין ריגע, און אַט אַ מיטטיילונג פון ניריאָרק, אַז אויך דאָרט האָט זיך אַ ריר געטון די אַרבעט פֿאַרן יידישן וויס. אינסטיטוט. דערווייל איז דער אַדרעס אָנגעגעבן — בערלין, א. טשעריקאָווער.

מיט צוויי וואָכן שפּעטער, אינעם נ' 79 (פונעם 6טן נאוועמבער 1925) האָבן מיר נייע ידיעות וועגן דער טעטיקייט און די פֿלענער פון די אַלערליי קאָמיסיעס. מיר האָבן דאָ ידיעות וועגן אַ טערמינאָלאָגישער קאָמיסיע ביי דער פּילאָלאָגישער סעקציע, וווּ א. גאָלאַמב האָט צוגע־שטעלט אַ פּראָיעקט פון אַן אַרבעטס־פּלאַן. און ידיעות וועגן אַ פּאָלק־לאָריסטישער קאָמיסיע, וואָס האָט אָפּגעהאַלטן אַ באַראַטונג, און אויך מיטטיילונגען פון דער פּעדאַגאָגישער סעקציע) אַ פּראָיעקט וועגן פּסיכאָ־פּעדאַגאָגישער אַרבעט א. א. וו. און ווידער אָרגאַניזאַציאָנעלע ידיעות

וועגן קאנפערענצן, פארזאמלונגען, זיצונגען אין לעטלאנד, רומעניע, גראדע, נייסאנץ א. א. וו.

און א מעלדונג: „ביו וואנעט עם וועט אנהויבן ארויסגיין דאָס „אינפארמיר-בלאָט“ פון דעם אָרגאניזיר-קאָמיטעט פארן יידישן וויסנ-שאפטלעכן אינסטיטוט, וועלן אלע מאטעריאלן פון דעם אינסטיטוט, לויט אן אָפּמאַך, פובליקירט ווערן אין די „ליטעראַרישע בלעטער“...“ און וואָס-ווייטער צעצווייגט זיך אַלץ-מער און ראשיקער די אַרבעט פונעם יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט און אַרום דעם יווא. אָט האָבן מיר שוין (אינעם נ' 81, פון 20סטן נאוועמבער 1925) א ווענדונג צו די זאַמלער, ווי עס זענען געגעבן געוואָרן „כללים פאַר זאַמלער פון עטנאָ-גראַפישן מאַטעריאַל“, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן די עטנאָגראַפישע (פּאָלקאָריסטישע) קאָמיסיע. עס זענען געבראַכט אין אַ זייער פּאָפּולער רער פּאַרם 10 כללים, — און צו אייניקע פונקטן — ביי-פונקטן, ווי עס איז אָנגעוויזן געוואָרן וואָס און ווי אַזוי מען דאַרף זאַמלען פּאָלקאָרי-מאַטעריאַל: ליד, גלויבונג, מעשה. און אַ באַזונדערע ווענדונג צו זאַמלען לעגענדעס, און עס ווערן אויסגערעכנט וועלכע מעשיות, צום ביישפּיל, מען דאַרף נאַכזוכן און נאַכפּרעגן זיך וועגן זיי.

און האָ דאַרף מען זיך אַ ביסל אָפּשטעלן — ביי דעם פונקט זאַמלער, פּאָלקס-זאַמלער. עס האָט ווידערזאַמאל זיך אַרויסבאוויזן, וויפל רייכע אוצרות סיי מעשה-שטאַף און סיי לעבעדיקע גייסטיקע כוחות, דאָס יידישע פּוילן האָט פאַרמאָגט. מיטאַמאָל האָבן זיך אין פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אַרויסבאוויזן און אַרויסאַנטפּלעקט גלענצענדיקע פּאָלקס-זאַמלער, וואָס האָבן זיך אַ נעם געטון צו דער אַרבעט מיט טיפּער ליבשאַפט און זאָך-פאַרשטענדעניש. עס האָבן זיך מיט אַמאָל אַ שאָט געטון אין דער ענגער ווילנער צייטווייליקער דירה, וואָס דער יווא האָט פאַרנומען, הונדערטער בריוו און פאַקעטן, — אַלץ וויכטיקער מאַטעריאַל, וואָס די טייערע יידישע יונגע לייט און פּאָלקס-מענטשן האָבן מיט ענטוואַיאָם געקליבן. עס האָט זיך גאָר גיך אַרויסגערוקט עטלעכע זאַמלער, וואָס האָבן ממש אויפגעטון ווונדער. און ביי מיין יעדן אָפּטן באַ-זוך אין ווילנע, ביי באַראַטונגען אינעם יווא, האָט מען מיט פּרייד קאָנס-טאַטירט, ווי אומאויסשעפּנדיק עס זענען די פּאָלקס-קוואַלן און די פּאָלקס-מענטשן, די לעבעדיקע טרעגער פון דעם יידישן פּאָלקס-שאַפּן. עס האָבן

זיך גענומען אַנקלייבן הונדערטער און דערנאָך טויזנטער פּאַלקס-ווערט-
לעך, פּאַרשידענע באַשרייבונגען פון מנהגים, פון אַרטיקע פּאַסירונגען,
פון טערמינאָלאָגישע מאַטעריאַלן פון פּאַרשידענע פּאַכן. און דאָס האַרץ
האַט וויי געטון, וואָס מען קאָן נישט גלייך דאָס אַלץ באַאַרבעטן, סײַ-
טעמאַטיזירן און אַרויסגעבן.

אינעם זעלבן נומער „ליט. בלעטער“ איז דאָ אַ באַריכט וועגן זי-
צונגען פון דער פּעדאַגאָגישער קאָמיסיע, וואָס זענען פּאַרגעקומען אין
בערלין דעם 12-טן נאָוועמבער 1925, מיטן אָנטייטל (עס איז אַ ווייטיק,
וואָס אַ גרויסער טייל פון זיי זענען שוין נישט צווישן די לעבעדיקע!)
פון ליובע אַראָנסאָן (פּרוי ד״ר דינקין), אסתר בערגער-גוטמאַן, ר. גאָלד-
בערג, ח. טווערסקי, ראָזע סימכאוויטש, ח. פּרענקעל, ב. קאַצין, פּראָפּ-
פ. שניאורסאָן און די פּאַרשטייער פון דעם אַרגאַניזיר-קאָמיטעט א. טשע-
ריקאווער און נ. שטייף.

אין דער רובריק „אַרגאַניזאַציע“ האָבן מיר אַ באַריכט וועגן אַ
גרינדונגס-פּאַרזאַמלונג אין ניו-יאָרק פאַר דעם יידישן וויסנשאַפּטלעכן
אינסטיטוט. נאָך אַ דיסקוסיע איז אָנגענומען געוואָרן אַן אַרגאַניזיר-
פּלאַן: אַרויסגעבן „שריפטן“ 4 מאָל יערלעך, רופן אַ קאָנפּערענץ מיטן
ניו-יאָרקער יידישן לערער-ראַט פון די אַרבעטער-דינגפּאַלקס-שולן א.
א. וו. דערביי איז אָנגעוויזן, אַז „צו דער ניו-יאָרקער סעקציע פונעם יווא
געהערן דערווייל: ד״ר י. בלאַך, י. ב. ביילין, ב. צ. גאָלדבערג, ד״ר א.
גינבורג, ד״ר ב. האַפּמאַן (צביון), ד״ר א. יאַרמאָלינסקי, יהודה יאַפע,
י. ל. כהן, יעקב לעווין, ל. לערער, ד״ר ש. מאַרגאַשעס, ק. מרמר, יעקב
מילך, ד״ר א. מעריסאָן, ש. ניגער, יצחק ריבקינד, ד״ר י. שאַצקי, חיים
שוים.

און ס'קומען ידיעות ווידעראַמאָל פון לעטלאַנד, פון עסטלאַנד, פון
ווילקאַמיר, מאַנהיים א. א.

אין די ווייטערדיקע „ידיעות פון יידישן וויסנשאַפּטלעכן אינסטי-
טוט“, וואָס זענען פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן אין די נ״נ 83, 85, 88, 90,
93 „ליט. בלעטער“ האָבן מיר זייער אינטערעסאַנטע באַריכטן וועגן דער
אַלץ-פּאַרצווייגטער אַרבעט און איניציאַטיוו סיי פון דעם אַרגאַניזיר-
קאָמיטעט און סיי פון די באַזונדערע סעקציעס און קאָמיסיעס ווי אויך
פון די אַפּטיילונגען אין פּאַרשידענע שטעט און לענדער.

עם האָט זיך געגרינדעט די „היסטאָרישע סעקציע“ אויף אַ פּאַר-זאַמלונג, וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 31סטן אָקטאָבער 1925 אין בערלין אונטערן פּאַרזויז פּון פּראָפּ' שמעון דובנאָוו, וווּ עס זענען געווען ד"ר מ. ווישניצער, א. טשעריקאָווער, יעקב לעשצנינסקי, נ. שטיף. עס ווערט צווישן אנדערן באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ היסטאָרישן זאַמלבוך אויפן זעלבן שטייגער ווי דער פּילאָלאָגישער זאַמלבוך, וואָס די פּילאָלאָגישע סעקציע, מיט דער הילף פּון דעם ב. קלעצקין-פּאַרלאַנג האָט גענומען גרייטן אין וואַרשע-ווילנע.

און אַ באַזונדערע רובריק גיט איבער וועגן די אַרטיקלען און גרע-סערע נאָטיצן, וואָס זענען געדרוקט געווען וועגן דעם ייוואָ אין פּאַרשיי-דענע צייטונגען אין גאָר דער וועלט. עס ווערן איצט שוין אָנגעגעבן דריי אַדרעסן צו שיקן מאַטעריאַלן פּאַרן ייוואָ: צו ד"ר נ. שטיף, בערלין; צו ד"ר י. שאַצקי, ניריאָרק, און צו ד"ר מ. וויינרייך, ווילנע.

אינעם נומער פּון דעם 18-טן דעצעמבער 1925 (נ' 85), „ליט. בלעטער“ האָבן מיר אָנווייזונגען פּון דער ביבליאָגראַפישער קאָמיסיע, וואָס הייסן: „אַרבעטס-פּרינציפּן פּאַר דער ביבליאָגראַפישער צענטראַלע.“ אָט די פּרינציפּן זענען פּונאַנדערנעשיקט געוואָרן צו די קאַרעספּאַנדענטן, וואָס זענען שוין געווען אין פּיל צענטערן און אין פּאַרשידענע יידישע ישובים. עס איז פּאַרעפּנטלעכט אַ נייע אַנקעטע וועגן לאָקאַלע יידישע לעגענדעס, וואָס די עטנאָגראַפישע קאָמיסיע בעט צו זאַמלען. און עס קומען קבלות מיט נעמען פּון די זאַמלער אין פּאַרשידענע שטעט — תּל-אָביב, וואַרשע, לוצק, ווילנע, קאַליש, קאַלנע, סאַרנאַקי א. א. וו. און עס זענען האָ באַריכטן וועגן די סוב-קאָמיסיעס, וואָס אַרבעטן אַרום דער טערמינאָלאָגישער קאָמיסיע אין בערלין, ניריאָרק, ווילקאַמיר א. א.

און עס קומט אויך באַלד ליטע, — די געבענטשטע שטאָט קאָוונע, מיט אירע גלענצנדיקע קולטור-אינסטיטוציעס, מיט איר פּינער יידישער אינטעליגענץ, וואָס האָט אַ וואַך האַרץ און אַן אָפּן אויג פאַר אַלדי קול-טור-פּאַרמעסטן פּון פּוילן, קאָוונע און מיט איר ליטע איז נאָענט צום פּוילישן יידנטום, איז גרייט צו העלפּן, אָבער די ווילדע פּאַליטיש-רעאַק-ציאָנערע כוחות פּון די ביידיע מלוכות האָבן אַוועקגעשטעלט מחיצות, וואָס האָבן געמאַכט אוממעגלעך אָט די צוויי טייערע יידישע ישובים, זיי זאָלן זיין ענג און אָרגאַניש פּאַרבונדן.

און עס איז ממש צום באוונדערן, ווי אין לויף פון א פאָר חדשים איז דער יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט אויסגעוואַקסן אין אַן אמתער פּאָלקס־אַרגאַניזאַציע, די ברייטסטע יידישע פּאָלקס־מאַסן און די יידישע פּאָלקס־אינטעליגענץ האָט זיך געשטעלט אין אירע רייען צו טון אַלץ פאַר איר. די אַפּרופּן האָבן איבערראַשט, זיי האָבן איבערגעשטיגן אַלע דערוואַרטונגען.

און עס האָבן זיך גענומען שיטן פּראָיעקטן און ווונטשן פון אַלע זייטן, און די הענט זענען פול געווען מיט אַרבעט, מען האָט געאַקערט דעם באָדן און געווען פאַרנומען מיט פאַרזײ און גלייכצייטיק — מיט שניט.

די ידיעות פונעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט זענען טאַקע פול מיט דערפרייענדיקע באַריכטן, מיט אָנזאָגן אויף אַרבעט, מיט אַ רייכן בריוור־אויסטייש, בריוו וואָס קומען פון אַרבע פינות העולם, פון אָנגעזעענע פּאַרשער און געלערנטע און פון טייערע־טרייע פּאָלקס־מענטשן, וואָס האָבן געהאַלפּן, אָפטמאָל אויף אַ זייער פרימיטיוון און נאַאיוון אופן, אָבער מיט באַגייסטערונג, בויען די נייע יידישע פּאָלקס־קולטור־אינסטיטוציע. אָט לײען איך איצט די נעמען פון די פאַרשידענע זאַמד לער, פון די קאַרעספּאַנדענטן אין פאַרשידענע עקן וועלט, און יעדער נאָמען — איז אַ וועלט פאַר זיך, אַ מענטש, וואָס האָט בייגעטראָגן און צוגעטראָגן זייער פיל אויף פאַרשידענע געביטן פונעם יידישן לעבן, ליטעראַטור, שאַפּן און וויסן!

אונדז וועט נאָך אויסקומען צו דערצײלן וועגן דעם ייווא און זיין ווייטערדיקן גאַנג אינעם יידיש־פּוילישן לעבן, און אויך וועט אינטערעסאַנט זיין צו מאַכן פאַרגלייכן מיט זיין איצטיקן צושטאַנד.

איצט האָבן מיר געוואָלט דערצײלן וועגן זיין אויפקום, וועגן זיינע ערשטע נישט־זיכערע טריט און דעם ערשטן אָפּקלאַנג פון זיין גרינדונג אין דער יידישער וועלט.

וויקס און נאַכוויקס פון קולטור־שעפּערישע כוחות

דאָס פּראָבלעם פון וויקס און נאַכוויקס פון קולטור־שעפּערישע ליטעראַרישע און קינסטלערישע כוחות איז איצט איינע פון די האַרבסטע און שאַרפסטע אין דער יידישער קולטור־וועלט.

איז דאָ אַ נאָרמאַלער און כסדרדיקער צופלוס און צושטראָם פון נייע קינסטלער, איז דאָ אַ גרויסער און לעבעדיקער רעזערוואַר, וואָס קאָן צו שטעלן נייע יונגע „קאנדידאַטן“ פאַר די קולטור־קינסטלערישע רייען? — דאָס איז אַן עיקר־פּראָגע און עיקר באַדינג פאַר דעם וויטערדיקן לעבן און וויקס פון אַ ליטעראַטור, קולטור.

מיר דאָ, אין צפון אַמעריקע, און זיכער איז די לאַגע אויך אזוי אין דרום־אַמעריקע, שטייען כסדר פאַר אַט דעם ווייטיקדיקן פּראָבלעם, ווען מיר זעען, ווי די געניסער און פּראָדוצירער פון דער יידישער קולטור באַ שטייען בעיקר פון די מיטליאָריקע, וואָס זענען געבוירן און אויפגעוואקסן געוואָרן דאָרטן, אין דער „אַלטער היים“, און קיין הירגעבוירענע אָדער היי־ אויפגעהאָדעוועטע יידישע שאַפּער אויף די פאַרשידנסטע געביטן, זעען מיר כמעט נישט. אויב יאָ — איז עס אַן אויסנאַם, וואָס באַשטעטיקט דעם טרויעריקן אַלגעמיינעם געזעץ. אין דער יידישער ליטעראַטור אין די פאַר־ אייניקטע שטאַטן, אין קאַנאַדע, אין אַרגענטינע און בראַזיל האָבן מיר נישט קיין באַדייטנדיקע צאָל נישט נאָר פון שרייבער, קינסטלער, שוישפילער, געבוירענע דאָ, אין די נייע לענדער, נאָר מיר האָבן אויך ווייניק הייגע־ בויענע לייענער, באַזוכער פונעם יידישן טעאַטער און אַקטיווע אָדער אפילו פאַסיווע קולטור־טוער.

די לאַגע אין דעמאָלסדיקן הוילן איז געווען אַ סך אַ בעסערע און געזינטערע, הגם אויך דאָרטן זענען מיר געווען עדות פון אַ שטייגנדיקער אַסימילאַציע און פון טרויעריקע פּראָצעסן פון דער פאַרפּרעמונג פון טיילן פון דער יידישער יוגנט. אָבער אין קיין פּאַל נישט אין אַזעלכע צאָלן און מאַסן און אין אַזאַ שרייענדיקער פּראָפּאַרץ ווי דאָ ביי אונדז.

איך בין שוין אין אמעריקע עלף יאָר, זינט 1938, און די גאַנצע צייט, זינט מייע ערשטע שריט איבער דער יידישער אמעריקע, קומט מיר אויס צו שטיין ביי בויענדיקע און אַקטיווע קולטור-אינסטיטוציעס, ביי אַ ליטעראַרישן זשורנאַל, ביי פאַרלאַנג, אַרום לערן-אַנשטאַלטן, פּאָלקס-אוי-ניווערזיטעטן, פּאָלקס-כּאָרן א. א. וו., מיר איז פאַר די עלף יאָר אויסגע-קומען דורכצוקרייצן עטלעכע מאָל די פאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע, אויפטרעטן אויף הונדערטער גרעסערע און קלענערע פאַרזאַמלונגען, און אומעטום האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף דער ממש-טראַגישער לאַגע — מען זעט נישט קיין יוגנט, מען זעט נישט קיין ציוויסקס און נאָכוויסקס.

אַבער ווי אַנדערש איז געווען דער מצב אין פּוילן, — אין וואַרשע, ווילנע, לאָדזש, אין פּיל אַנדערע גרעסערע און קלענערע שטעט און שטעט-לעך!

פאַר די 17 יאָר פון מיין לעבן אין פּוילן זענען פאַר מייע אויגן אויפגעוואקסן דיכטער, פּראָזאַאיסער, שוישפּילער, מאַלער און אויך גרויסע צאָלן יוגנטלעכע צוהערער. איך דערמאן מיך די אוידיטיאָריעס, פאַר וועלכע אונז איז אויסגעקומען צו רעדן, — דאָס רוב זענען עס געווען פון יונגע מענטשן, — אָנגעהויבן פון אַ 16-17 יאָר און ביז די 30-קער! איך פיר דורך דורכן זכרון די פאַרשידענע דראַמאַטישע שולן, שטודיעס, די ליב-האַבער-קרייזן, די פּאָלקס-כּאָרן, די צושויער-זאַלן אין יידישע טעאַטערס, דער עולם ביי לעקציעס, ביי ליטעראַרישע דיספּוטן, — און אַלץ יוגנט און יוגנט!

אַט מיש איך די „ליטעראַרישע כלעטער“ און טרעה זיך אָן כסדר אויף פאַרשידענע קולטור-שאַפּערישע טעטיקייטן, און — ווידעראַמאַל בעיקר יוגנט!

אַט לייען איך אַ באַריכט — טאַקע געשריבן דורך מיר — וועגן „באַריכט-לעקציעס (עקזאַמענעס) פון די שילער פון דער דראַמאַטישער שול אין וואַרשע, סובסידירט דורך דער „קולטור-ליגע“ („ליט. בל.“ נ' 8, פּו" נעם 27סטן יוני 1924). איך האָב אינעם באַריכט נעמען פון טייערע, האַר-ציקע יונגעלייט, בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן געטריי און מיט מסי-רת-נפש זיך פאַרנומען מיט דער שטודיר-אַרבעט אין דער דראַמאַטישער שול. לאַמיר ציטירן אייניקע שורות פונעם באַריכט :

„קארנע צוויי יאָר קומען פאָר די לימודים אין דער דראַמאַטיִשער שולֿ ביי אויסערסט־שווערע באַדינגונגען. די שולֿ האָט ניט קיין פּאַסנדיקן לאָקאַל, פון צייט צו צייט בעט זי זיך איין ערגעץ־וווּ אין אַ שולֿ. צייטנווייז איז אויסגעקומען יעדן טאָג צו זוכן אַן אנדער דירה אויף די לעקציעס. ווינטער־צייט האָט מען אייניקע חדשים גע־לערנט אין אַ נישט־געהייצטער דירה. די לעקציעס קומען פאָר אין די אָונט־שעהן, די שילער — דאָס רוב אַרבעטער און אָנגעשטעלטע — קומען נאָך אַ 10-8 שעהדיקן אַרבעט־טאָג מידע און פאַרמאַ־טערטע. זיי האָבן קיין צייט נישט און קיין מעגלעכקייט צוזונורייטן די לעקציעס, דורכצופירן אַליין די רעפּעטיציעס, א. א. וו.

„דער שולֿ קומט אויס צו אַרבעטן ביי אַ שטענדיקן כּראַנישן געל־טמאַנגל. די לערער באַקומען גראַשנס און נישט צו דער צייט א. א. וו.“ „די שילער זענען געקומען אין דער שולֿ מיט אַ ברען, מיט לייַדנשאַפטלעכער ליבע צום טעאַטער. און נישט געקוקט אויף די שווערע באַדינגונגען, איז נאָך דער ברען עדי־היום דאָ...“ „דער צושטאַנד פונעם ייִדישן טעאַטער איז אַזאַ, אַז נישט אייַנצלנע גע־שול־טע אַקטיאָרן קאָנען אים באַנייען, נישט אין אייַנצלנע אַקטיאָרן איז דאָ אַ מאַנגל. עס פאָדערט זיך אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אינעם גאַנצן טעאַטער־וועזן. קיין איין שפּאַרבער וועט קיין פּרילינג נישט מאַכן... נאָר אַ קאָלעקטיווער סטודיע־טעאַטער, וואָס גייט פון אָנהויב אָן אויף קלאָרע וועגן, קאָן אַרויספירן דעם טעאַטער פונעם זומפ. אַ גוט־אָרגאַניזירטע גוט־צוגעגרייטע יונגע טרופּע, מיט קלאָרע קינסט־לערישע אויפגאַבן, ביי גוט־דורכשטודירטע און גוט־רעזשיסירטע פּיעסעס — קאָן פיל אויפטון. אַזאַ מין גאַנצער טעאַטער־קאָלעקטיוו קאָן שפּעטער אַרייַננעמען עטלעכע באַגאַבטע אַקטיאָרן, וואָס זאָלן זיך אַרייַנפאַסן אין דעם אַנסאַבל פון דער טעאַטער־סטודיע. פון צייט צו צייט דאַרף מען אויך אַרייַנציען רעזשיסערן פון דער פרעמד — אויף רעזשיסירן אייַנצלנע פּיעסעס.“

אַט ביי די שטימונגען, פּערספּעקטיוון און אויסזיכטן האָט די דראַמאַ־טישע שולֿ געגעבן פאַר אייניקע מיטגלידער פונעם פּלענום פון „קולטור־ליגע“ אירע באַריכט־לעקציעס. עס זענען אויפגעפירט געוואָרן דורך די

שילער פרצעם „שוועסטער“ (געשפילט באַראַדאָוסקא, קראַמאַזש, נאַלדבוים, קליין), שלום עליכמס „נאָר אַ דאָקטאָר“ (קורלענדער, קראַמאַזש, פּאַטאַ-שינסקי, ראַפּעל, פּאַזנאַנסקי), פּרץ הירשביינס „אליהו הנביא“ (וואָלפּ-שטאַט, באַראַדאָוסקא, בירנבוים, סטערניצקא, ש. קליין, קורלענדער, הירש-פעלד), „גרינע פעלדער“, אַקט איינס (וואָלפּשטאַט, נאסבערג, ראַזען, קאָן, קרייזבלאַט, הירשפעלד, קאמינער, בראַמבערג). די אַלע זאַכן זענען אויפֿ-געפירט דורך דוד הערמאַן. עס זענען אויך באַוווּזן געוואָרן מאַסן־סצענעס פון טאַלערס „מאַסע־מענטש“, אויפגעפירט דורך מ. וויכערט . . .

די אויפפירונג איז געגעבן געוואָרן אויף עק קורלעווסקא און גושרי-באָוו, טיף אין צווייטן הויף, אין אַן אַלטן הויז, אין אַן אָפּגעלאָזענער „אַרט“־שול, וווּהין מ'איז אַרויף אויף הילצערנע טרעפּ דורך אַ פינצטערן קאַרי-דאָר. און סאַר אַ דערהויבנקייט עס האָט זיך געפילט אין דער אַרבעט, אין די דערגרייכונגען! סאַר אַ יונגט־פּיער עס האָט געשלאָגן פון דער יונגער חברה, וואָס אייניקע פון זיי האָבן דערנאָך פאַרנומען, און די לעבנס־גע-בליבענע פאַרנעמען עד היום אַן אַרט אינעם בעסערן יידישן טעאַטער אי-בער דער וועלט!

וואָס פאַר אַ גינסטיקער באַדן דאָס יידישע פּוילן איז געווען פאַר די פאַרשידענע פּרווון און פאַרמעסטן פון אַ יונגן עולם! ווי גוט עס איז געווען ביי די סאַמע שווערסטע אויסערלעכע באַדינגונגען צו קומען פנים אל פנים מיט דער טייערער האַרציקער פּראָוויניץ זעען מיר, ווי יעדער גוטער אָנהויב האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו אַנטוויקלען און האָבן אַ רעזאָנאַנס איבער די יידישע שמעט און שמעטלעך, וואָס זענען געווען אַזוי נייגעריק צו אַ פּריש יידיש ערנסט וואָרט, צו אַ קונסט־ווערק!

אַט האָבן מיר אַ זייער אינטערעסאַנטע באַשרייבונג פון א. ליטוואַק, וואָס טראַגט דעם נאָמען „די יונגע הערמאַן־טרופע“ („ליט. בלעטער“ פון 14-טן אויגוסט 1925), וואָס הויבט זיך אָן אַזוי:

„איך האָב זיי געטראָפּן — דוד הערמאַנען מיט זיין וואַנדער-טרופע — אויף דער סטאַנציע נאָוואַיעלניע, איך בין מיט זיי גע-פאַרן אין איין וואַגאָן מיט דער קליינבאַן קיין נאָוואַגורדעק. פּערצן מענטשן זענען זיי, אַלע געוועזענע תלמידים פון דער דראַמאַטישער שול ביי דער קולטור־ליגע אין וואַרשע. דורכאויס יונגוואַרג, אַ פאַר

פון זיי נאך כמעט קינדער. זיי פאָרן פון שטאָט צו שטאָט, אָפּטער פון שטעטל צו שטעטל — שפּילן טעאַטער. פּאַרמאַן דערווייַל אַ קליינעם רעפּערטואַר: הירשביינס „גרינע פעלדער“, אַנסקיס „ריבוק“, פּרצעס „בייאַכט אויפן אַלטן מאַרק“, וואָס גייט ביי זיי אין איין אָונט מיט הירשביינס „אליהו הנביא“...

און אַט ווי אונדזער טיערער, דאַכט זיך גאָר „קאַלטער ליטוואַק“ — א. ליטוואַק — באַשרייבט זייער שטייגער־לעבן, וואָס קלינגט איצט ווי עפעס אַן אויסגעטראַכט מעשהלע :

„ווי גייען זייערע געשעפטן? ווי אמאָל. איז דאָ פאַרוואָס — עסן אַלע מיטאָג, פאַרפאַרט מען אין אַ האַמעל, לייגט מען נייע ווילן אויף די אַלע שיד. איז נישטאָ, — עסט מען זויערמילך מיט קאַר-טאָפּל, גאַנץ אָפט קאַרטאָפּל אָן זויערמילך, שלאָפט מען איבער אין אַ הייר־שטאַל און מ'גייט אין שיד מיט אָפּגעריבענע ווילן. אָפט קומט אויס צו פּאָרן זאָלבע זיבן אויף אַ קליינשטעטלשן וואָגן, וואָס טריי-סלט אַרויס די ביינער. און ביי אַזעלכע באַדינגונגען רעפּעטירט מען, גרייט מען צו נייע פיעסעס. אָבער פּריילעך איז מען. מ'לאַכט, מען שטיפט. מ'איז פול מיט יוגנט, האַפענונג און אָפּפּערווייליקייט, דורכ־געדרונגען מיטן ווילן צו הויבן זיך, צו הויבן דעם ייִדישן טעאַטער.“

און אָפּשטעלנדיק זיך אויפן שפּילן פון אייניקע יונגעלייט אין די „גרינע פעלדער“, שרייבט א. ליטוואַק :

„ווי פאַר אָנפאַנגער איז דער גאַנצער אַנסאַמבל געווען גאַנץ גלאַט צוזאַמענגעשפּילט. עס האָט נישט געגרילצט אין אויער, נישט געשניטן דאָס אויג, וואָס עס טרעפט, ליידער, אָפט ביי אונדזערע אַלע רומינירמע טרופּעס...“

ווייטער מאַלט א. ליטוואַק מיט רירנדיקע ווערטער די טעטיקייטן פון דער הערמאַן־טרופּע :

„די טרופּע פּאַרט איבער שטעטלעך, ווי טעאַטער איז בכלל אַ זעלמענע פּרי. דאָ נישט לאַנג זענען דאָרטן געווען פּראָווינציעלע טרופּעס מיט דער „רומענישער חתונה“, און אַלט און יונג זינגט

איצט נאָכאָנאָנד „מאָך עס, מאָטיע, נאָך אַמאָל!“ ווען הערמאָן קומט
אָן מיט זיין טרופע אין אַ שטעטל, איז דער עולם פאַרחידוּשט: זעט
נאָר, אַזעלכע יונגעטשקע! און ווי אַרעם זיי גייען אָנגעטון! היינט
די זאכן וואָס זיי שפּילן, אָן געזאַנג, אָן טענץ!... דעם ערשטן מאָל
קומט אין טעאַטער נאָר די שטעטלשע אינטעליגענץ; דער איבערי-
קער עולם שטייט אין דרויסן און קוקט אַרײַן דורך די שפּעלטלעך.
אויף מאָרגן, אַז מ'דערוויסט זיך — געווען גוט — גייען שוין אַלע.
און מ'איז אזוי צופרידן, אַז די „גרינע פעלדער“, למשל, קומט כמעט
אומעטום אויס צו שפּילן נאָך אַמאָל. אין באַראַנאָוויטש און סלֶאָ-
ניס האָט די טרופע געשפּילט צו 4 מאָל און איצט פּאָדערט מען, זי
זאָל קומען אַהין נאָך אויף אַ דרייפיר אָונטן. אין נאָוואָגורדעק
האָט דער עולם געכאַפט התפעלות דערפון, וואָס מ'הערט נישט דעם
סופליאַר: ס'טייטש, נאָר אָן אַ סופליאַר, קאָנען אַלץ אויסנווייניק!...
דעם ערשטן מאָל אין לעבן זעען מיר עס! ...”

און וואָס די טרופע באַטייט פאַר דער אַרטיקער יידישער אַרבעטער
אינטעליגענץ הערן מיר ווייטער :

„די הערמאָן-טרופע ווערט אויסגעשריבן פון אַ ביבליאָטעק,
פון אַן אַרטיקער אַפטיילונג פון דער יידישער שול־אָרגאַניזאַציע; די
מען, וואָס די טרופע פאַרברענגט אין אַ שטעטל, איז אַן אמתער
קולטור־וויס־טוב פאַר דער יוגנט און פאַר דער אַרטיקער יידישיסטי-
שער אינטעליגענץ. ערשטנס, אַ קונסט־גענוס, צווייטנס, דערוויסט
מען זיך פון וואַרשע, פון טעאַטער, ליטעראַטור־פּראָגן, באַוועגונגען.
אין פאַרגליווערטן לעבן פונעם שטעטל טראָגט זיך אַרײַן אַ פּרישער
שטראָם, און נישט איינעם גיט עס אַן אַנרעגונג, אַ שטויס די פאַר-
שלאָפענע כוחות. לכתחילה רעדט די ביבליאָטעק אַדער די אַרטיקע
אַפטיילונג פון דער שול־אָרגאַניזאַציע אויס פאַר זיך אַ געוויסן
פּראָצענט פונעם ריינעם פּראָפּיט. אָבער דערנאָך איז זי אזוי צופרידן,
אַז זי זאָגט זיך אָפּ כמעט אומעטום פונעם דאָזיקן פּראָצענט. און
אַז עס גייט אַמאָל מיטן פּוטער אַראָפּ און מ'דאַרף אויסלייען די
אַרטיסטן אויף פאַרן ווייטער, עפנט מען מיט חשק די אַרעמע קע-
שענעס. יא, די געשעפטן גייען נישט אומעטום פּויגלדיק. צוליב

געווען אמאל א לעבן

דעם קריזיס. מוז מען שטעלן נידעריקע פרייזן. און דאָס אַרומפאַרן קאָסט טייער. די אַרטיקע אַדמיניסטראַציע מאַכט אָפט שוועריקייטן מיט דער דערלויבעניש. אין נאַוואַיעלניע, למשל, זענען שוין די אַרטיסטן געווען אויף דער בינע, בעת דער פאַרשטייער פון דער אַרטיקער מאַכט האָט דערקלערט, אז מ'מוז האָבן אַ דערלויבעניש פון סלאָנים."

אין עטלעכע חדשים אַרום איז דער קערן פון אָט דער דוד הערמאַן-טרופע, צוזאַמען מיט דוד הערמאַן, אַרין אין דעם „אזאזעל"-טעאַטער, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין וואַרשע פעברואַר 1926 (די לייטונג פונעם טעאַטערל זענען געווען: דוד הערמאַן, הענריק בערלעווי, טעאַ אַרצישעוור-סקא). דאָס ערשטע פּראָגראַם איז באַשטאַנען פון אַ 20 נומערן, צווישן אַנדערן: י. ל. פּרצעס „צוויי יונגלעך"; שלום עליכמס „נאָר אַ דאָקטאָר"; „דער גאַסן-פּויקער" פון מ. ל. האַלפּערן; אַרוענטאַלישע באַלאַדן פון משה בראַדערוואַן, „אַ באַנק אין קראַשינסקס גאַרטן", פון טונקעלער; חסידיש, מאַנאָלאָגן, פּאַראַדיעס א. א. וו. די טרופע האָט געשפּילט אין דעם סימאָן-פּאַסאַזש, וווּ עס איז געווען די „קולטור-ליגע", אויף דעם פּערטן שטאַק, מען פלעגט זיך שלעפּן אויף די הויכע שטאַקן צופּוס. אויסער דער הערמאַן-טרופע זענען געווען אייניקע שווישפּילער ווי וו. גאָדיק, אַלאַ לילית, פּרידע-לוריע א. א. עס האָט געווייט אַ פּריש פּרילינגס-ווינטל פון אָט דעם קונסט-טעאַטערל, און עס האָט אָנגעשטעקט די שטיפּערישע מונטעריקייט און די יונגטלעכע חוצפּה . . .

אַ באַזונדער קאַפיטל איז געווען די שרייבערישע יוגנט אין יידישן פּוילן. די צאָל פון אָט דער יוגנט איז געווען גרויס, און די צאָל איז שטענדיק געוואַקסן. און ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן. עס איז געווען אַ מחיה צור צווען אָט דעם כסדרדיקן וויקס. אָט זיצט מען אין דער רעדאַקציע „ליט. בלעטער" און עס יאָוועט זיך אַרין אַ יונגערמאַן, אַ יונג בחורל אָדער מיידל, און מען איז זיכער, אז עפעס ברענגט מען שוין און מען איז ניי געריק צו זען וואָס אַזוינס. פאַרשטייט זיך, אז אָפט איז מען געקומען מיט נישט קיין רייפע פּרוכט, מיט נעקינצלטע אָדער נאָכגעמאַכטע לידער אָדער לידלעך. אָבער אָפט האָט מען געבראַכט אויך עפעס רעכטס. אָט בין איך איצט אין אַמעריקע, אין ניריאָרק, שוין אַ מעשה פון

11 יאָר, איך זיך שוין איבער צען יאָר ביי אַ רעדאָקציע־טיש פון דעם חודש־זשורנאַל „ידישע קולטור“, אָבער קיין יוגנט, וואָס זאָל ברענגען בכורים־זוערס איז נישט געקומען, זי איז נישטאָ, אינגאַנצן נישטאָ!
און וויפֿל פון די ערשט־יונגע אין פּוילן זענען גלייך אַרײַן אין דער ליטעראַרישער וועלט, אין דער פּרעסע אָדער אין דער ליטעראַטור! איצט ווען מען גיט אַ טראַכט וועגן אַ צאָל פון זיי, גייט דורך אַ ציטער איבערן לײב; אַ טײל פון יענער טײערער יוגנט איז אומגעקומען, זײערע נעמען זענען צווישן די אומגעקומענע און פאַרשניטענע אין פּוילן אָדער אין פאַר־רײז, און בלױז אַ טײל לעבט און איז צעזײט און צעשפּרײט איבער פאַר־שײדענע טײלן פון דער וועלט.

אײנער פון די, וואָס האָט געטראָגן די פּאָן פון די יונגע און איז אַלעמאָל אַרויסגעטרעטן אין זײער נאָמען, האָט געמאַנט רעכט און באַ־צײאונג צו זיי איז געווען דער דיכטער בײניש זילבערשטײן, — אַלײן נישט נאָר קײן געזונטער. ער האָט געהאַט אַ שווער לעבן, אַ שווערע יוגנט, איז געווען אין שפּײטאָל און געשריבן לידער, געשיקט בריוו אין די רע־דאָקציעס, אַרויסגעגעבן זאַמלונגען און אפילו צוגעטראָטן אין יאָר 1925 אַרויסצוגעבן אַן אָרנאַן פאַר דער יידישער ליטעראַרישער יוגנט אין פּוילן מיטן נאָמען „שפּראַצונגען“.

אָט איז אַ מודעה וועגן דעם טאַפֿל־נומער 4-5 „שפּראַצונגען“, וואָס הײסט „חודש־אָרנאַן פאַרן יוגן יידישן וואָרט“, און עס באַטײליקן זיך אין אים: אהרן בעקערמאַן, מ. בערנהאַלץ, אורי גליקלעך, מ. דזשאַפֿאָור סקי, ש. ווילמאַן, נאָטע וואָלפֿאַוויטש, בײניש זילבערשטײן, ש. כאַזאַן, דוד מיצמאַכער, מ. נאַטיש, א. ד. ספּאַרד, ז. וו. עלבירט, י. פּוריע, י. פּערעל, י. ל. קאהן, ל. קירשענזאַפט, שלמה ראָזענבערג, י. שטערנ־פּעלד, ש. ל. שניידערמאַן.

דאָס זענען ווייט נישט אַלע, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום אָט דער קלײנער יוגנט־טריבונע. אין אַ רעצענזיע וועגן די ערשטע 5 נומערן ווערט די צאָל אָנגעגעבן אין 20 יונגע דיכטער. עס האָבן זיך באַטײליקט אויך א. וואַגלער, י. זיפּער, י. רובינשטײן א. א. מען וואָלט געקאַנט וועגן אַ גרויסער צאָל פון אָט די 20 רעדן אויספירלעכער און ווייזן זײער וועג, זײער גאַנג אין דער יידישער ליטעראַטור אין די ווייטערדיקע יאָרן. יעדער אײנער פון די אויסגערעכנטע האָט דורכגעמאַכט וועגן און אומוועגן.

אנדערע האָבן געשטיגן ניד אויף די שטאַפלען און זענען טאָקע אַרײַן אין דעם היכל פון דער ייִדישער ליטעראַטור, אַנדערע ווידער — האָבן פאַרענדיקט זייער לעבן, אָדער ריכטיקער פאַרשניטן געוואָרן פאַר דער צײַט. מיט אייניקע באַגעגענען מיר זיך איצט אין דער ליטעראַטור, אין דעם ייִדישן קולטור־שאַפּערישן לעבן, ווי דוד ספּאַרד, ש. ל. שניידערמאַן, י. זיפּער, שלמה ראָזענבערג, י. רובינשטיין א. א. בייניש זילבערשטיין גופא, דער רעדאַקטאָר און איניציאַטאָר פון אָט דעם אָרנאַן, איז אומד געבראַכט געוואָרן דורך די דײַטשע בעסטעס ערגעץ אין בעלגיע, וווּ ער האָט געלעבט און, ווי זײַן שטייגער איז געווען, זיך געמאַטערט די לעצטע יאָרן פאַר זײַן טראַגישן אומקום. ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ רײ לידער־ביכער, צווישן אַנדערע — „צעפּאַלונג“ און געהאַט גרײט אַ ראָמאַן „אײביק פאַרמשפּטע“ פונעם לעבן פון די אומהיילבאַרע קראַנקע.

עס זענען געווען יונגע שרייבער, יונגע לױט זייערע יאָרן און יונגע לױט זייער דיכטערישן אָדער קינסטלערישן סטאַזש, וואָס זענען גלייך אַרײַנגעטראָטן אין דער ייִדישער ליטעראַטור, אין דער ייִדישער פרעסע, אין דער ליטעראַרישער סביבה, אויסמיידנדיק די ספּעציעלע „יונגט־סביבות“ און די טריבונעס פאַר יונגע. דאַן האָבן צו אָט די יונגע גע־הערט נישט נאָר קאַדיע מאָלאָדאָווסקי, וואָס האָט שוין דעביוטירט אין קיעוו אינעם זאַמלבוך „אײגנס“, און נאָך אַן איבעררייס פון עמלעכע יאָר האָט זי אָנגעהויבן ווערן טעטיק דיכטעריש, אויך רחל קאַרן, וואָס האָט גענומען שרייבן אַרטיקלען און דערנאָך לידער אין די „ליט. בלע־טער“ יוסף קירמאַן, אהרן צײטלין, וועלכער האָט צו 13 יאָר פאַרעפנט־לעכט אַ ליד אין „יודישע וועלט“ און נאָך זײַן צוריקקומען פון ארץ־ישׂראל, איז ער אַרײַנגעטראָטן אין דער ליטעראַרישער וועלט, פאַרעפנט־לעכט מיסטישע און סימבאָלישע קבלה־לידער און אינטעלעקטועלע לידער, ברוך אַליצקי, דער צווייטער ברודער פון די ברידער אַליצקי (שפּע־טער וועט צוקומען דער דריטער ברודער מאַטעס אַליצקי), יצחק באַ־שעוויס, וואָס מיר האָבן גערופן איטשעלע, דער יינגערער ברודער פון י. י. זינגער, ער, יצחק, איז געקומען אַ יונג, רוט און שעמעוודיק בחורל, אַ לענגערע צײַט געווען דער קאָרעקטאָר און דער אינטערווירמאַכער אין די „ליט. בלעטער“ מיט ייִדישע שרייבער, ווי דער יונגער ש. ל. שנייד־

דערמאן איז געווען דער „שמועסער“ מיט פוילישע שרייבער, שוישפי-
לער און קינסטלער.

מיר האָבן אויך געהאט דעם אָנפאַנגער אברהם העשל, — אַ זון
פון אַ רבין, דאָן געקליידט אין אַ לאַנגער קאַפּאַטע, איצט איז ער דער
פּראָפּעסאָר אינעם טעאָלאָגישן סעמינאַר, דער בונדיסט ה. גוטנעשטאַלמ,
דער דיכטער און דערציילער מרדכי אלעי, וואָס האָט געהאַט זיין אייגע-
נעם דרך און זיינע אייגענע ספּעציפּישקייטן ביים שרייבן און אינעם לעבן,
ש. זאראמב, וואָס איז געקומען ווי אַ דיכטער, איז געוואָרן אַ ליטעראַ-
טור-קריטיקער און עסיאיסט, און דער פעאיקער טאַלענטפולער, דער
מושלם אהרן מארק, וואָס איז געווען אַ „מאדים“ אין שפּראַכן, געהאַט
אַ גלענצנדיקן חוש פאַר יידיש, האָט איבערגעזעצט פיל ווערק, צווישן
אַנדערע — ראָמען ראָלאַנס „זשאַן קריסטאָף“, און ווער רעדט — וועגן
ישראל שטערן, וואָס נאָך גאָר אַ יונגערמאַן האָט ער פאַרמאַנט אוצרות
וויסן, אַ לאַסט און אַ ירושה פון אַבות, מיט אַ שווער לעבן הינטער זיך
און מיט אַ שווער געמיט. ער איז געווען טיף אַרױנגעל און עכטיידיש,
געהאַט אַ באַזונדערן חוש פאַרן יידישן שאַפּן, אַ באַזונדער קוק און אויס-
טייטש פון דער יידישער ווירקלעכקייט און פון יידישע שרייבער. און
דערצו געמאַנט פון זיך גופא און מורא געהאַט אַרױסגעבן פון זיינע
שאַפּונגען אַ ספר, געהאַט צופיל אָפּשיי פאַר אַ געדרוקט וואָרט און פאַר
דער יידישער ליטעראַטור.

די אויסגערעכנטע ווייט נישט אלע האָבן אויף פאַרשידענע אופנים
געצויגן זייער ווייטערדיק לעבן. מען האָט וועגן יעדן פון איינעם געקאָנט
און באַדאַרפט מאַריך זיין, אָבער דאָס איז דאָך נישט די אויפגאַבע פון
אונדזער בוך. מיר גיבן דאָך בעיקר דאָס אַנגעמיינע בילד פונעם יידישן
קולטור-שאַפּערישן לעבן אין פּוילן.

ווען מען רעדט וועגן דעם יידישן קולטור-שאַפּערישן לעבן אין
פּוילן, קאָן מען דאָך נישט אויסן לאָזן דעם דיכטער י. מאַנגער, וואָס האָט
טאַקע געלעבט אין בוקאַרעשט, און אין יאַסי און אין טשערנאָוויץ, אָבער
זיין עיקר וווקס און אַנטוויקלונג איז דאָך געווען אין פּוילן. אָט ליגט
פאַר מיר אַ באַנד „ליט. בלעטער“ פון יאָר 1927 און אויף זייט 89 (נ')
5 פון 4טן פעברואַר) האָבן מיר אַ זייט מיט אַן אויבער-קאַפּ „פון דער
יידישער דיכטונג אין רומעניע“ און עס זענען דאָ אָפּגעדרוקט צוויי ליי-

דער — איין ליד פון י. מאנגער, וואָס הייסט „זבארזשעריאָדע“ (א נאכט אין די בוקארעשטער קרעטשמעס) און א צווייט ליד פון א. שטיינבערג „נאָט פֿון ליבע“. אָבער דערנאָך איז שוין איציק מאנגער געוואָרן אינ-גאַנצן א „משלנדיקער“.

הקיצור, אויף דעם ליטעראַרישן פעלד האָבן מיר געהאַט כסדר אַ וווקס פון יונגע און יונגטישקע, וואָס זענען געקומען פון פאַרשידענע טיילן לאַנד און האָבן געבראַכט, יעדער איינער אויף זיין אופן, די בשורה פון דעם יונגן יידישן שאַפן, — אויב נישט אין דער פולער און רייפער פאַרם, איז מיט אַנזאָג אויף וווקס און אַנטוויקלונג.

און אוודאי האָבן מיר עס געהאַט אויף דעם יידישן שול-געביט. דאָס יידישע שול-וועזן אין דער יידישער שפראַך, אָנגעפירט דורך דער ציש"אָ האָט געהאַט כסדר א צופלוס פון יונגע לערער. אויף די לערער-סעמינאַרן אין ווילנע און אין וואַרשע (אין וואַרשע — קורסן, קורצ-טערמיניקע!) האָט מען געטראָפן יונגע שילער מיט אַ רייך יידיש און אַלגעמיינעם וויסן, וואָס האָבן זיך געגרייט ספעציעל פאַר דער יידישער שול.

אין ווילנע, ווו עס האָט געפירט זיין שטענדיקע און סיסטעמאַ-טישע אַרבעט דער לערער-סעמינאַר (אויף אַזשעשקאווע גאַס), זענען פאַרגעקומען צום ערשטן מאָל אין 1926 מלוכה-עקזאַמענעס אין דער יידישער שפראַך. דאָס איז געווען פאַר דעם דעמאָלסדיקן פּוילן ממש אַ רעוואָלוציע, — און אַלע אַבסאָלווענטן האָבן באַקומען לערער-קוואַלי-פיקאַציעס, באַשטעטיקט פונעם פּוילישן בילדונגס-מיניסטעריום.

„כמעט אַלע תלמידים, וואָס האָבן געענדיקט, — ליענען מיר אין דער מעלדונג פון ציש"אָ, — זענען שוין אוועק אַרבעטן אין די שולן, אָדער, ווען ס'איז נויטיק געווען צו קאָמפּלעטירן לערער-פערסאָנאַלן אָדער אין ניי-געשאַפענע אַנשטאַלטן“. „די ידועות, וואָס ס'באַקומט די שול-אָרגאַניזאַציע, זענען זייער דערפרייענדי-קע. ס'ווייזט זיך אַרויס, אז די 5 יאָר אַרבעט אין סעמינאַר, האָבן זייער אַ סך געגעבן, אומעטום האָבן די יונגע לערער אַריינגע-בראַכט אַ סך ברען, אמתע איבערגעגעבנקייט דער יידישער שול. מיט זייער התלהבות האָבן זיי פשוט אויפגעלעבט אַנשטאַלטן, און

פארפעסטיקט אויך נייע אינסטיטוציעס. דאָס איז געוועזן אַ וואָ-
 רעמער שטראָם בלוט אין דער יידישער שול גראָד אין דער שווע-
 דער צייט, ווען דער יידישער שול קומט אויס אזוי זיך צו ראַנג-
 לען, האָט דער אידעאָליזם פון דעם נייעם לערער-דור אָפגעפרישט
 די אַרבעט. אויף אַלע פעדאָגאָגישע קאָנפערענצן איז דער אַנטויל
 פון די יינגסטע לערער און ערנסטער, אַ וואָגיקער. די שול-אַרגאַ-
 ניזאַציע האָט באַקומען נייע באַנייסטערטע שול-טוער. די יונגע
 לערער באַגרענעצן זיך אָבער נישט בלוז מיט דער שול. זיי פירן
 אין אַלע שטעטלעך אַ אינטערעסאַנטע און אינטענסיווע קולטור-
 אַרבעט. זיי ווייסן, אַז די שול איז אַ טייל פון אונדזער קולטור-
 רענעסאַנס. דער ערשטער אַרויסלאָז — פאַרענדיקט זיך די מעל-
 דונג פון דער ציש"אָ (צענטראַלע יידישע שול-אַרגאַניזאַציע) —
 איז דעריבער און אוצר אויך פאַר דער יידישער קולטור-אַרבעט
 בכלל".

וואָס קאָן מען צוגעבן צו אָט די עטלעכע אָפיציעלע שורות —
 אויף אונדזער יידיש קולטור-לעבן אין אַמעריקע דאָס נעמלעכע געזאַגט
 געוואָרן, אָמין !

און זיכער האָט אויך אַ שייכות צו דעם איצטיקן קאַפיטל, וועגן
 וווקס און נאָכווקס פון קולטור-שאַפערישע כוחות אינעם יידישן פּוילן,
 די אינטערעסאַנטע און ערנסטע גרופע יונגע יידישע היסטאָריקער מיטן
 נאָמען „יונגער היסטאָריקער“, וואָס האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַ ספּע-
 ציעלן סעמינאַר פאַר יידישער געשיכטע ביי דער יידישער אַקאַדעמישער
 היים אין וואַרשע און אַרויסגעגעבן ביים קלעצקינ-פאַרלאַג און ביי די
 „ליט. בלעטער“ שריפטן, וואָגיקע זאַמלביכער „יונגער היסטאָריקער“.
 איך געדענק גוט די גרופע, וואָס האָט מיט אַזאַ אייפער און איבערגע-
 געבנקייט געגראָבן זיך אין אַלטע מאַטעריאַלן, אויסגעגראָבן דאָקומענטן
 פונעם יידישן לעבן אין פּוילן, געפאָרן איבער פאַרשידענע שטעט, גע-
 נישטערט און געזוכט אין פּנקסים און אין כראָניקעס, און עס אויפגע-
 זאַמלט און באַארבעט. אין דעם ערשטן נומער, וואָס איז דערשינען זי-
 מער 1926, זענען אַרײַן אַרבעטן: פון ד"ר עמנואַל רינגלבלום (וועגן
 דריי יאָר סעמינאַר פאַר יידישער געשיכטע, וועגן דעם לעבן פון די וואַר-

שעווער יידן אין 15-טן י"ה); פון ד"ר רפאל מאהלער (געשיכטע און פאָלק, וועגן טעאָריעס פון דער יידישער קולטור-געשיכטע); פון יעקב בערמאן — איצט אָנפירנדיקע פּערזענלעכקייט אינעם נייעם פּוילן — (די אויפגאָבן פון דער היסטאָרישער סעקציע פון ייד. וויס. אינסטיטוט, די יידן אין פּוילן אין דער צווייטער העלפט פונעם 17-טן י"ה); און נאָך און נאָך אַרבעטן פון א. טענענבוים, ל. צאמבער, ב. מאַנדעלסבערג, פנחס קאָן, חוה ווארשאַווסקא, א. א.

אין די ווייטערדיקע נומערן האָבן פאַרעפנטלעכט וויכטיקע היסטאָרישע אַרבעטן י. טראַנק, א. אייזענבאָך (דער שוואַגער פון ד"ר ע. רינגלבלום) און אַנד. זיי אַלע זענען געווען טרייע תלמידים פֿין פּראָפּ' מאיר באַלאַבאָן און ד"ר יצחק שיפּער, און זיי האָבן די אַלע אַרבעטן געפירט אונטער זייער אויפזיכט און אָנווייזונגען.

דאָס איז געווען דאָס יידישע פּוילן: אַ יוגנט אויף אַלע געביטן פונעם יידישן שאַפּן, אַ טרייע יוגנט, וואָס האָט זיך געריסן פאַראַוים, פאַרמאָגט אַ דראַנג פאַר וויסן און געווען טיף איינגעוואַרצלט אינעם יידישן לעבן!

ט ל א מ א צ ק ע 13

„טלאַמאַצקע 13“, — דער לאַקאַל פון דעם וואַרשעווער ליטעראַטור און זשורנאַליסטן פאַראייין, וואָס האָט זיך געפונען אויפן ערשטן גאַרן, מיט די פענצטער און אַ באַלאַקאָן, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט דורך טלאַק-מאַצקע גאָס אויף דעם פּשעיאָזד געסל, — איז שוין געוואָרן אַ שם-דבר. ווער האָט די לעצטע יאָרן נישט געשריבן און נישט געמאַלט אָט די דירה, וואָס איז פאַרבונדן מיטן יידישן קולטור-שאַפּערישן לעבן פון די יידן אין פּוילן, מיט די יידישע שרייבער, קינסטלער, קולטור-טוער! דאָס בילד פון דעם יידישן קולטור-פּוילן וואַלט נישט געווען גאַנץ, ווען איך שמעל זיך נישט אָפּ ביי „טלאַמאַצקע 13“ און גיב נישט קיין כאַראַקטעריסטיק און באַשרייבונג פון אָט דעם אָרט, דעם עיר-מקלט, דעם קולטור-צענטער,

דעם בית-וועד להכמים, דעם טרעה-פונקט פאר אלע שלעק, אָנשיסענישן, ווי פאר גרויסע און וויכטיקע פערזענלעכקייטן. קדושה און חוליו. יום-טוב און וואָך, באַרימטקייט און פאַרוואַרלאַזקייט, דערפאַלג און ניר-דערלאַנגע, אַלט און יונג, טאַלענטפולע און טאַלענטלאַזע, — אַלץ האָט זיך מערקווירדיק געזאַמלט און געפאַרט אין אַט דעם אָרט, וואָס קיין שום אַנדערער יידישער צענטער אין דער וועלט האָט נישט באַוווּזן צו שאַפן עפעס ענלעכס צו דעם.

„טלאַמאַצקע 13“ האָט זיך געפונען אין עק פון דער קורצער גאַס טלאַמאַצקע, וווּ עס איז געווען די באַרימטע טלאַמאַצקע-סינאַגאָגע, מיט דעם גרויסן פּריציפּן הויף, מיט דער גרויסער סינאַגאָגע-ביבליאָטעק, און לסוף — מיט דער שיינער נייער געביידע פון דעם יודאָאיסטישן אינס-טיטוט. אָט די געביידע איז אויף אַ מערקווירדיקן אופן אויפגעהיט גע-וואָרן און איצט געפינט זיך דאָרטן דער יידישער היסטאָרישער אינסטי-טוט, די רעדאַקציע „דאָס נייע לעבן“, אַ רייכע יידישע ביבליאָטעק א. א. ז. ו. פון טלאַמאַצקע גאַס האָט זיך דירעקט געצויגן די לאַנגע יידישע לעשנאַ גאַס. טלאַמאַצקע האָט איבערגעהאַקט די שטאָט וואַרשע אויף דער פּויל-לישער טייל און אויף דער יידישער. העכער פון טלאַמאַצקע איז געגאַנגען ביעלאַנסקע צו דעם טעאַטער-פּלאַץ א. א. ז. ו. פון טלאַמאַצקע לינסס האָט זיך געצויגן דער באַנק-פּלאַץ, וואָס האָט געפירט צו עלעקטראָלאַנגע, צום זאַקסישן גאָרטן, צו גושיבאָוו. הכלל, טלאַמאַצקע איז געווען אין סאַמע צענטער פון דער יידישער וואַרשע. אַלע וועגן האָבן זיך געצויגן דורך טלאַמאַצקע, ווי אַלע וועגן פון דעם יידישן קולטור-ליטעראַרישן און קינסטלערישן פּוילן האָבן זיך געצויגן צו „טלאַמאַצקע 13“. און אזוי ווי רוים איז נישט אין איין טאָג אויפגעבויט געוואָרן, אזוי איז אויך „טלאַ-מאַצקע 13“ נישט אין איין טאָג געשאַפן געוואָרן.

עס איז נישט געווען קיין איין „טלאַמאַצקע 13“, נאָר אַ סך, פאַר-שירענע, פאַרשידנאַרטיקע. און סוף כל סוף האָט יעדער איינער געהאַט און געזען און אויפגעפאַסט אזאַ „טלאַמאַצקע 13“, ווי ער האָט געוואָלט אָדער עס האָט זיך אים געוואָלט. „טלאַמאַצקע“ איז געווען אָפן אַ נאַנץ יאָר, יעדן טאָג און יעדן אָונט און ביז שפעט אין דער נאַכט אַריין. עס איז געווען אָפן פאַר אַלעמען, די טיר האָט זיך קיינמאָל נישט פאַרמאַכט. און ווען איר זענט נישט אַריינגעפאַלן אַהין, אין דער פּרי אָדער שפעט

אין אונט, — שטענדיק האָט איר דאָרטן געטראָפֿן די שטאַם־זיצער און סתּם־געסט. איר האָט זיך באַשטעלט מיט מענטשן אויף טלאָמאַצקע 13, און איר האָט געטראָפֿן דאָרטן מענטשן, וואָס איר האָט געוואָלט און נישט געוואָלט זען. מען האָט דאָרטן געהאַט אַ רעסטאָראַן, וווּ מען האָט געקאָנט אַזוי אויף איין פּוס איבערכאַפֿן דאָס האַרץ און אויך עס; א גוטן מיטאַג, וואָס די צוויי קעלנעריןס, — די שטענדיקע מאַניאַ און א צווייטע פּאָליע האָבן דערלאָנגט. אָפּט זענען געווען אויך מענער־קעלנער, וואָס זענען גע־ווען אייגן און היימיש, אויסגעבונדן מיט יעדן איינעם און וואָס האָבן שוין געוואָסט די „שוואַכקייטן“, קאַפּריוזן, מיחושן פון יעדן איינעם פון די שטענדיקע באַזוכער.

יאָ, טלאָמאַצקע 13 איז געווען פאַר די פאַרשידענע הונדערטער באַזוכער דאָס, וואָס זיי האָבן דאָרטן געזוכט און באַגערט. פאַר איינע — אַ שטענדיקע היים, וואָס האָט פאַרביטן דאָס אייגענע הויזגעזינט, וועלכע האָט זיי געפּעלט. האָט מען טאַקע געטראָפֿן דאָרטן אַט די שטענדיקע תּושבים, וועלכע האָבן דאָרטן ממש געטאַגט און גענעכטיקט. זיי זענען אַמאָל ערגעץ געגאַנגען, מ'האַט נישט געוואָסט אייגנטלעך זייער אַן אַנדער אַדרעס אָדער מקום־מנוחה, זיי זענען ערגעץ אַוועק אויף אַ וויל, בלויז אויף איבערצונעכטיקן, אָבער גלייך צוריקגעקומען „אַהיים“, צו זיך, אין די אייגענע ד' אַמות. אויך אַט די שטענדיקע „תּושבים“ האָבן זיך מיט דער צייט געביטן, — אַ דור איז אַוועק און אַ דור איז געקומען אין משך פון די 17 יאָר, וואָס איר האָב גוט געקענט טלאָמאַצקע 13. עס זענען אויך געווען אייניקע, וואָס, דאַכט זיך, אַז איר האָב זיי געטראָפֿן אין מיין ערשטן און לסוף אין מיין לעצטן באַזוך, — אין 1921 און ענדע 1937. מיט אַט די האָט מען זיך פאַרשפּאַרט גריסן אָדער זיך אָפּגעזע־געזען, זיי זענען שטענדיק דאָ, זיי פעלן קיינמאָל נישט אויס.

אַט די באַשטענדיקע באַווינער פון טלאָמאַצקע 13, די „זאַוויסענ־דעטאַאי“, ווי מען זאָגט עס אין רוסיש, האָבן שוין געהערט צו דעם רומל, צום מעבל, כּמעט צו די „אומבאַוועגלעכע גיטער“ פון טלאָ־מאַצקע 13.

צו זיי האָט געהערט ש. זאַקס, — ער איז געבוירן אין אַקמיאַן, קיעווער גוב. אין 1873, ער האָט אַמאָל, אַמאָל, דעביוטירט אין שלום עליכּס „ייד. פּאָלקס־ביבליאָטעק“ 1889, מיט אַ ליד, אַרומגערייזט אַ

שטיק וועלט אין א שליחות פון א גרויסער פירמע, געווען אין קאווקאז, טערקיי, עגיפטן, א. א., מיטגעארבעט אין רוסישע צייטונגען, דערנאך געלעבט אין לאָדזש, אריבערגעפארן קיין ווארשע, איבערגעזעצט פארן „מאמענט“, פאר איר מיטגאטאויסגאבע, פארשידענע ראָמאַנען, אייניקע זענען ארויס אין בוכפארם. ש. זאָסס איז געווען אַ טונקל־שוואַרצער, ער האָט אויסגעזען ווי אַ שפּאַניער, אָדער ציגיינער, געלייענט שטענדיק רור־סישע צייטונגען, געדענקט שטיקער לידער פון פּוּשקין, נעקראָסאָוו, לער־מאַנטאָוו, און ווי געלעבט ערגעץ אין אַנדערע עולמות, הגם ער איז כמעט נישט אַרויסגעטראָטן פון דעם ליטעראַטן־פּאַראַיין. עפעס געדענקט זיך נישט, ער זאָל זיצן ביים עס־טיש און עסן, אָדער עפעס טרינקען. ער האָט זעלטן אויך אָנגעקערט מיט דעם, וואָס עס האָט זיך געטון אַרום, ער האָט זיך קיינמאָל נישט באַטייליקט אין שמועסן, אין וויכוחים, נאָר געשטאַ־נען דערביי און געהערט און געווען פּאַרטראָגן אין זיינע אייגענע, אפשר חרובע וועלטן. אין די זייטן־קעשענעס האָבן שטענדיק געשמעקט רוסישע צייטונגען פון פּאַריז, בערלין, אַמאָל אויך פון מאַסקווע. אַמאָל נאָר פּלעג ער מיט מיר כאַפּן אַ שמועס, אָבער אַלץ אַרום דעם, וואָס ער האָט אַרויס־געלייענט אין אַ רוסישער צייטונג וועגן דער עלטערער רוסישער ליטער־ראַטור.

און אונזער ליבער און האַרציקער און רירנדיקער הערשעלע (דאָ־נילעוויטש), געבוירן אין ליפּנע, לעבן מלאַווע אין 1882, אָבער ער האָט געהערט מיט זיין ליב און לעבן צו לאָדזש, און דערנאָך אַריבער קיין וואַרשע און איז פּאַרוואַרצלעט געוואָרן אינעם ליטעראַטן־פּאַראַיין. ער איז געווען טאַקע, ווי זיין נאָמען, אַ הערשעלע, געבליבן אזוי ליב־קינדיש, הגם ער האָט זיך גענוג אָנגעליטן און אפילו געווען אין דער שווייץ, גער־זעסן אַרעסטירט ווי אַ פּאָליטישער „פּאַרברעכער“, געשריבן און געזאַמלט פּאָלקס־לידער. ער איז געווען אַ שטענדיקער באַווינער פון טלאַמאַצקע, דאָ געהאַט זיין היים, זיין כאַשעפּטיקונג און דאָ זיך אויסגעלעבט מיט זיינע פּריידן און ליידין. אַלע, פּאַרשטייט זיך, האָבן אים ליב געהאַט, גער־האַט צו אים מער מיטליד און מיטגעפיל ווי אינטערעס און באַציאָונג. ער איז געווען ביי פיל אַ שיק־יינגל, זיך אָפט געפיעשטשעט און גער־קלאַנגט, אָבער אין תּוך איז ער געווען אַ מין „באַנציע שווייג“, וואָס האָט דערצו געשריבן און געהאַט אויך אייניקע אַמביציעס און שוואַכקייטן.

דער ליטעראטן־פאראיין האָט אים חתונה געמאַכט, געקראָגן אַ ביסל
 נדן פאַר אים, געגעבן אים אַ ביסל אויסשטייער, און וועגן דעם אַלעמען
 זענען אַרומגעגאַנגען גוטמוטיקע מעשיות און אַנעקדאָטן, וואָס מען האָט
 איבערדערציילט און, ווי דער שטייגער, יעדעס מאָל צוגעזאַלצן און צו־
 געפּעפּערט. ער איז געשטאַנען אַרום די פאַרשידענע טישלעך, נישט גע־
 קאַנט איינזיצן אויף איין אָרט, זעלטן אַריינגעמישט אַ וואָרט, וואָס האָט
 געהאַט אַלע זיבן טעמים. ליב געהאַט צו דערציילן וועגן זיין באַזוך און
 לעבן אין דער שווייץ, וועגן די אַלפֿן־בערג, וואָס זייער איינדרוק האָט
 זיך נישט אָפּגעטון פון אים. ער האָט געהאַט אַ באַזונדער פּיעטעט פאַר
 שוואַכע און באַלידיקטע, געווען אַ שטיקל אָנהענגער פון דער „אומ־
 אָפּהענגיקער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי“, וואָס איז געווען קליין און שוואַך,
 אויסגעפירט אויך דאָרטן אייניקע פּשוטע שליחותן. דער באַנקעט, וואָס
 מען האָט איינגעאָרדנט פאַר הערשעלען אין ליטעראַטן־פּאַראַיין, איז
 ווערט באַשריבן צו ווערן. עמעז האָט עס שוין געטון. עס איז געווען מערק־
 ווירדיק, ווי דער קליינער, שטילער, באַשיידענער הערשעלע, דאָס שיק־
 יינגל איז זיך געזעסן אויבאָן ביי די פיין־געדעקטע טישן און אַרום אים — די
 אָנגעזעענע שרייבער, זיי האָבן גערעדט וועגן אים און זיין שרייבן. דער־
 נאָך האָט ער געלייענט פון זיינע דיקע, גאָר דיקע העפטן נאַאיווע, פּרי־
 מיטיווע לידער און לידלעך. עס איז געווען אַ מין אַרעמע חתונה, וואָס
 מען פּראַוועט אין גאָררייכע גבירישע הייזער פאַר אַן אַרעמער יתומה,
 געבעך, אַ שלימזלניצע. סאַר אַ רירנדיקער באַנקעט און ווייטיקדיקע פייע־
 רונג! און אויף מאָרגן איז הערשעלע שוין ווידער געווען דער אַרעם־בַּחור,
 דאָס שיק־יינגל, הגם ער איז שוין געווען אַ מענטש איבער פּופּציק, אָבער
 דאָס קינדישע און יינגלשע האָט זיך פון אים נישט אָפּגעטון !
 און אָט איז מ. שניאור, — דער מוזיקער און קאָמפּאָזיטאָר, דירי־
 גענט און בויער און אָנפירער פון די פּאָלקס־כאָרן אין וואַרשע. ער איז
 געווען אָפּגעלאָזן, מיט אַ געדיכטער פּעך־שוואַרצער קוטשמע האָר, מיט
 אָפּגעריסענע שטאַרק־גלאַנצנדיקע, טונקעלע קליידער און מיט גאַנץ־שמור־
 ציקע הענט און פינגער מיט שוואַרצע רעמלעך אַרום די נעגל. איז ער
 זעלטן אַרויסגעגאַנגען פון דעם ליטעראַטן־פּאַראַיין, סיידן אין די זעלטענע
 אָוונטן, ווען ער האָט געהאַט אַ כאָר און געשטודירט מיט זיי פאַר אַ
 גאַנצטן קאָנצערט. ער איז געזעסן אַ האַלב־דרימלענדיקער, ווינטער —

אָפּטער ביי דער הרובע, די הענט אַרײַנגעשטעקט אין די אַרבל, ווי עפעס אַ פאַרוואַקסענער בער, וואָס שלאָפּט איבער די קאַלטע, ווינטער־חדשים. איך ווייס נישט, צי ער האָט געלייענט אַמאָל אַ בוך, אַ צײַטונג, — דאָס איז אים זיכער נישט אָנגעגאַנגען, ער האָט געלעבט אין זײַן מוזיקאַלי־שער וועלט, און בלויז גערעדט וועגן דעם. אויף רעפּעטיציעס מיטן כאָר האָט ער אויפגעלעבט, אַרויסגעוויזן טעמפּעראַמענט און ברען און פּיער און ענערגיע. נאָך עטלעכע וואָכן אײַנקעלן און אײַנשטודירן מיט דעם פּאָלקס־כאָר וויכטיקע מוזיקאַלישע שאַפּונגען פאַר אַ פּאַרשטייענדיקן קאָנצערט, פּלעגט ער שרעקלעך אויסגעמאַטערט ווערן און צו דעם קאָנצערט גופא פּלעג ער שוין קומען אײַנגאַנצן אָן כוחות און הייזערײַס ווי די וואַנט. און ווי נאָר דער קאָנצערט איז אַריבער, איז ער ווידעראַמאָל אַרײַנגעפּאַלן אין אַ צושטאַנד פון האַלב־שלעפּעריס און מיד און אָפּגע־לאָזט, און ווידער ווי דער בער אין די ווינטער־חדשים, געוויגט זײַן אײַגענע לאַפּע. . . .

אַ לעבעדיקער, זשוואַווער, ממש קוועקזילבער איז געווען אונדזער באַרימטער אַרנאָלד, וואָס איז כלומרשט געווען אַ מין „הויפּנאַר“, אָבער אין אמתן איז ער געווען קלוג און דורכגעטריבן און געפירט יענעם ביי דער נאָז. אַרנאָלד איז גוט באַקאַנט געווען, ריכטיקער — באַרימט געווען נישט נאָר אינעם טעאַטער, נאָר אויך ביי דער ייִדישער פּרעסע, צווישן ייִדישע ליטעראַטן. ער איז געווען די לעבעדיקע בריק צווישן דעם טעאַטער און דער פּרעסע, ער איז געווען דער פּרוביר־שטיין, דער באַראַמער־טער, און ער האָט קונציק געקאַנט מאַכן, ווי מען זאָגט אין אַמעריקע „פּובליסיטי“ (רעקלאַמע). ער איז גאָרנישט געווען אַזאַ געבעכל, ווי ער האָט זיך געמאַכט, ווען מען האָט באַדאַרפט צום עסק. ער איז געווען דער „מורה־הדרך“ פון יעדן גאַסטראָליאָר, פון יעדן טעאַטער־דיִרעקטאָר. דער דערפּאָלג פון אַ „סטאַר“ איז ביי אים געווען דער בעסטער מעסטער. ביי אים איז אַ גאַסטשפּילער מיטאַמאָל דערהויבן געוואָרן, און ער האָט געקאַנט אזוי האַסטיק פּאַלן. ער האָט געהאַלפּן ווען מען האָט באַדאַרפט דערהויבן אַ שווישפּילער, און אויך אים דערנידעריקן. ער איז געווען אומעטום אַ בן־בית, אין יעדער רעדאַקציע געהאַט זײַנע מיטהעלפּער, אָנגעהויבן פונעם רעדאַקטאָר, רעצענזענט, און ענדיקנדיק מיט דעם זע־צער. ביי אַ פּרעמיערע, האָט ער צווישן אײַן אַקט און צווייטן געשמעקט

און גענישטערט, געקוקט אין די אויגן און ער האָט באַצייטנס געוויסט דעם אורטייל, דעם פסק־דין. ער האָט אָפט געקעמפט מיטן רעצענזענט, אויסגעפועלט גוטס און נאָך בעסערס פאַר זיינס אַ ליבלינג. ער איז געווען אַ לעבעדיקע פּאָסט, שנעל איבערגעגעבן זאכן, וואָס זענען געווען אַ „סוד נמור“. ער איז געווען אַן אייגענער אין אַלע רעדאָקציעס, און גע־ האָט זיינע דרכים ווי דורכצוזעצן נאָטיצן און מעלדונגען און בילדער ווי עס האָט זיך געלוינט זיין „ליבלינג“ אין דער געגעבענער צייט. און אזוי אויך פאַרקערט, ער האָט מקרב געווען דעם קץ איינעם, וואָס האָט זיך גענומען קאָטשען באַרג־אַראָפּ . . .

ארנאָלד האָט געהאַט זיין אופן פון רעדן, ער האָט געשאָטן גלייכ־ ווערטלעך, און אָפט זייער געלונגען און טרעפֿלעך און געטראָפֿן אין ציל אַרײַן. דער שטענדיקער פּלאַץ פאַר זיין אַרבעט און איינפֿלוס איז געווען דער ליטעראַטור־פאַראייניג, הנם ער האָט געהערט גאָר צום אַרטיסטן־פאַר־ איין, וואָס האָט געהאַט זיין לאָקאַל אויף לעשנאָ 2, אַנטקעגן טלאָמאַצ־ קע 13. אַרנאָלד איז געווען אַ לעבעדיקער קוואַל פון פּיקאַנטע מעשיות פון שוישפּילער, דירעקטאָרן, סטאַרן, וואָס ער האָט דערציילט זייער גע־ שיקט און קונציק. ער האָט געהאַט אַ מאַניר, אַ שפּיי צו טון אויף דער רעכטער דלאָניע און אַ וויש געבן אויף זיינע געדיכטע האָר. ער האָט טריי געאַרבעט פאַר דעם בעסערן ייִדישן טעאַטער, ווי פאַרן ערגערן, אָבער זיין האַרץ און נשמה זענען דאָך געווען ביים ערנסטן ייִדישן טעאַטער, וועמען ער האָט מיט לייב און לעבן ליב געהאַט . . .

און אָט גייט אויף פאַר מיין זכרון דער נידעריקער, איינגעהויר קערטער, אויסגעדאַרטער קלמן קאַמאַשנאַכער. ער האָט געהערט, ווען איך בין געקומען קיין פּוילן, צו דעם לינקן „בונד“. ווי ער האָט גענו־ מען כוחות צו פירן דעם שווערן קאַמפּ, איז באַמט אַ סוד. ער איז געווען קראַנק, מיט טובֿערקולאָז און אפּשר מיט אַן אַסטמע דערצו. ער האָט געהאַט אַ פּאָר קלונע אויגן און אַ שייַן פנים, אַן אויסגעאיידלעכט, אַן אויס־ געצערטס, אַ דערהויבנס. ער איז געווען אויסגעבונדן מיט די אָנגעזעענ־ סטע שרייבער, געזעסן מיט זיי ווי אַן אייגענער, ער האָט, משמעות, ליב געהאַט די שרייבערישע סביבה, הנם ער איז פּראָפּעסיאָנעל און אידעאיש געווען ווייט פון איר.

ווען איך בין געקומען קיין פּוילן אין 1921, האָט מען געזאָגט,

אז אָט דער שוואַכער קלמן קאמאשנמאכער האָט פארטריבן דעם „רעכטן“, זייער באַגאָבטן און באַליבטן וולאָדימיר מעדעם פון פּוילן. קלמן האָט אים באַזיגט, און וולאָדימיר מעדעם, דער פירער, דער טעאָרעטיקער, דער גייסטרייכער רעדנער, האָט קיין אַנדער ברירה נישט געהאַט ווי נאָכגעבן און פאַרלאָזן פּוילן. עמעז פון די קינסטלער האָט אויף דעם ווייסן בייַר שטעל פון דעם פענצטער אין ליטעראַטן־פאַראיין, אָפגעמאָלט די פיגור פון קלמן קאמאשנמאכער, און נאָך זיין טויט (אַפּריל 1926) האָט מען אַרויפגעלייגט אַ גלאָז, עס זאָל בלייבן לדרות זיין געשטאַלט, — אזוי באַליבט און געאַכט איז ער געווען !

איך וואָלט געקאָנט ציען ווייטער און ווייטער דעם צעטל פון די פאַרשידענע מענטשן, שרייבער, קינסטלער, מוזיקער, שוישפילער, גראַפֿאָמאַנען, אומגליקלעכע און טראַגישע פאַרשוינען, וואָס האָבן געמאַכט דעם ליטעראַטן־פאַראיין פאַר זייער צווייטער אָדער נאָר — ערשטער היים. זיי שטייען אַלע פאַר מיר און עס איז לייכט צו דערציילן וועגן זיי, צו שילדערן זיי. עס זענען געווען פאַרשידענע סעזאָנען און פאַרשידענע פּע־ריאָדן, און מענטשן האָבן זיך געיאָוועט, און זענען פּלוצים פאַרשווונדן. און יעדער מענטש — אַ וועלט פאַר זיך !

יאָ, דער ליטעראַטן און זשורנאַליסטן פאַראיין איז געווען נישט נאָר אַן עיר־מקלט, אַ קולטור־צענטער, נאָר אויך אַ אינטערעסאַנטער „זאָלאָגישער גאַרטן“ פון פאַרשידענערליי אויסטערלישע מענטשן־חיות, און טאַקע זעלטענע עקזעמפּליאַרן, זעלטענע אין אַלע הינזיכטן.

אַבער לאָמיר לאָזן אָט די אַלע ספּעציעלע מערקווירדיקע טיפּן אין פאַרשוינען און לאָמיר זיך אָפּשטעלן אויף די פאַרשידענע וויכטיקע שרייַבער, וואָס האָבן אָפּט געגעבן דעם טאָן און האָבן אַרויסגערוּפּן די פאַר־אינטערעסירונג פון די אַרומיקע און אויך פון די פּרעמדע, וואָס פּלעגן קומען אין ליטעראַטן־פאַראיין מיט דער דעה און מיט דער האָפענונג אַליין צו זען און אָנצוקוקן די שרייבער, וואָס זענען געווען באַליבט און פאַר־ערט ביים עולם סיי אין וואַרשע און סיי אין דער פּראָווינץ.

ה. ד. נאָמבערג, אין די יאָרן און אין די חדשים, וואָס ער איז גע־ווען אין וואַרשע, איז ער געווען ענג און אָרנאַניש פאַרבונדן מיטן לייַט־טעראַטן־פאַראיין. ער איז געווען דער פאַרזיצער פונעם פאַראיין אַ לענג־גערע צייט, ער האָט זיך געפילט דער אַפּוטרוּפּוס פון דעם ייִדישן שרייַ

בער, און ער האָט דאָך געצויגן, אויף זיין אופן און שטייגער, די ליניע פון י. ל. פּרין, הגם אים האָבן לחלוטין געפעלט די אייגנשאַפטן פון צו זיין אַ נייסטיקער פירער, א רבי, אַ צענטער. מיט אלע זיינע מעלות טור בות האָט ער אויפגעהיט אין זיך אַט די „מהיכריתיתדיקייט“, וואָס האָט כלל נישט אימפּאַנירט די קעמפּער און צוימען־ברעכער. דערצו האָט ער אָפט געהאַט מאָדנע שוואַכקייטן: אַט האָט ער גענומען טאַנצן, און געד וואָלט און איין צייט טאַקע אַריינגעפירט אין ליטעראַטן־פּאַראַיין טענען. דאָס האָט אַרויסגערופן פּראָטעסטן און ווידערווילן מצד פיל מיטגלידער, וועלכע האָבן געוואָלט זען אין ליטעראַטן־פּאַראַיין נישט קיין פּלאַץ פאַר פאַרוויילונג, נאָר אַ קולטור־צענטער. עס איז אויך אָנגעגאַנגען אַ קאַמף, מען זאָל דערלויבן צו שפּילן אין קאָרטן, די אָנהענגער פון די קאָרטן האָבן געטענהט, — מיט וואָס איז קאָרטן ערגער פון שאַך, דאָמינאַ א. א. ה. ד. נאָמבערגן זענען פרעמד געווען די הויכע פּראָזן, די קאַמף־מעטאָדן פון די יונגע, און ער האָט געפירט מיט זיי אַ פּאַלעמיק אין „מאָד מענט“, און מען איז נישט געבליבן אים שולדיק, מען האָט אים צוריק אַריינגעזאָגט. אָבער דאָך איז ער געווען די צענטראַלע פיגור, דער קלור גער קאָפּ, און ביי יעדער פּייערונג האָט מען אים צוגעטיילט דעם אויבנאָן, אויב ער איז נאָר געווען אין וואַרשע.

וואָס ז. סעגאַלאָוויטש איז געווען פאַרן ליטעראַטן־פּאַראַיין, און וואָס דער ליטעראַטן־פּאַראַיין איז געווען פאַר אים — דאָס איז גוט באַ־קאַנט. ער גופא האָט עס אויספירלעך באַשריבן אין זיין בוך אונטערן נאָמען „טאָמאַצקע 13“*). ער איז געווען טיף פאַרבונדן מיט אַט דעם לאַקאַל, הגם פיל זאַכן און פיל מענטשן זענען אים נישט געווען צום האַרצן, און ער האָט גאַנץ אָפּן געמורמלט קעגן זיי. צופרידן אָדער נישט, אָבער ער איז געווען אָפט פון די סאַמע פּריסטע באַזוכער און פון די, וואָס זענען אַוועק צום לעצטן. ער האָט ליב געהאַט דעם ליטעראַטן־פּאַראַ־ איין ווי זיין אייגענע היים, און מיט אלע פאַרדרוסן. האָט אים געצויגן אַהין. ער האָט לאַנגע יאָרן אפילו געשריבן זיינע מעשיות, די פּאַרזע־צונגען פון זיינע ווערק ביי אַ טישל אין ליטעראַטן־פּאַראַיין, אָפט האָט שוין געוואַרט הערשעלע אויף דעם כתב־יד, ער זאָל אים גלייך אָפּטראַגן

* דערשיינען אַלט באַנד 9 אין דער ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום“, בוענאָס אײַרעט, 1946.

אין דער רעדאקציע, — פריער אין „היינט“ און דערנאך אין „מאמענט“. ז. סענאלאווויטש האָט דערנאך נישט גערן אָנגענומען אַן אָפיציעלן אַמט אין ליטעראַטן-פאַראַיין, אָדער אין פּענדלוב. ער האָט ליבערשט געוואָלט פאַרבלייבן „אייביק איינזאם“, ווי ער האָט אָנגערופן איינעם פון זיינע דערפאַלגרייכסטע ראַמאַנען.

און איין צייט, אין די יאָרן 1922-1926, איז פּרץ מאַרקיש געווען איינער פון די פּאָפּולערסטע פיגורן אין ליטעראַטן-פאַראַיין, ער פלעגט טאַקע אָפט אויפטרעטן מיט לעקציעס, וואָס האָבן צוגעצויגן אַ גרויסן עולם. פּרץ מאַרקיש האָט שטענדיק גערעדט מיט פייער און ברען, ליידיג-שאַפּטלעך, ער האָט דערביי געוואָרפן מיטן שיינעם קאָפּ, און זיין „טשופּ-רינע“ איז געווען גאָר צעשוויבערט, ווי זיינע אינטערעסאַנטע באַפּליגלעטע געדאַנקען, מעטאַפּאָרן און אָפּשאַצונגען. מאַרקיש איז געווען אַ גוטער ברודער, אַן אמתער „נאַש בראַט“ מיט אַלעמען. ער האָט האַרציק און גוטברודעריש געקלאַפט אַלעמען אין דער פּלייצע און געווען מיט אַלע-מען „פּער דו“ און אָפט „געשפּילט טעאַטער“ מיט מענטשן און זיי גע-ווינען מיט דעם.

און אַ פּאָר יאָר נאָך פּרץ מאַרקישן האָט זיך פּלוצים באַוויזן אין ליטעראַטן-פאַראַיין איציק מאַנגער, — אין תּוך אַ שטיק קעגנזאַץ, אַ היפּוך פון מאַרקישן. אַן אַנדער אויסזען, מיט אַן אַנדער צוגאַנג צו מענטשן, שטענדיק פאַרטראַגן אין זיך, און מיט תּרעומות צו זיך און צו מענטשן און צו וועלטן. ער האָט גיך פאַראַינטערעסירט און פאַראַינד-טריגירט דעם עולם אַרום, האָט שטאַרק אויסגענומען מיט זיינע לעק-ציעס, אָבער בלויז אַן ענגער קרייז איז אים געווען נאָענט. אויך ער האָט געהאַט זיין שטענדיקע היים אין ליטעראַטן-פאַראַיין, דאָ האָט ער זיך אויסגעלעבט. דאָ ביי טישלעך האָט ער געליענט אויף אויסנווייניק זיינע לידער, דאָ ביי אַ טישל האָט ער געגרייט אַ בוך צום דרוקן, אָדער אַן אַן אַרטיקל פאַר אַ צייטונג. ער איז שטענדיק געגאַנגען אָפּגעלאָזן, מיט אַ גרויסן קאַפּעליוש אויפן קאָפּ, אָפּטמאָל מיטן מאַנטל אויף די אַקס-לען. זיינע רעפּעראַטן האָבן אויך געצויגן אַן עולם, אָבער גאָר אַנדערש האָט ער זיי צוגעטראַגן און לחלוטין אַנדערש האָט מען זיי אויפגענומען. מען האָט אַמאָל אויך געהאַט „טראַבל“ (זאָרגן) פון מאַנגערן. ער איז אָפט, ווען ער איז געווען באַזונדערס אויפגערייצט און אויפגערגעט, נישט

געווען איבערקלייבעריש אויף א וואַרט, און נישט אלע האָבן עס אָנגע-
נומען פאַר לײַב און נישט געוואָלט פאַרטראַגן. אָבער אלע האָבן גע-
שאַצט זיין אייגנארטיקן און פאַרטיפטן טאַלענט, וואָס איז פאַר אַלעמען
אין די אויגן געוואַקסן. פאַר די עטלעכע יאָר, וואָס ער האָט פאַרבראַכט
אין וואַרשע, האָט ער די מערסטע צייט פאַרבראַכט אין ליטעראַטור-פאַר-
אײן, און אויך — די אָונטן ביז העט-שפעט אין דער נאַכט, אָדער ביז
קאַיאָר.

אויסער אַט די איינצלנע, די אינדיווידועלע דיכטער און שרייבער,
וואָס יעדער איינער פאַר זיך איז געווען אַ גאָר באַזונדערע און אָפּגע-
שלאָסענע וועלט, זענען געווען גרופּעס און קרייזן, וואָס האָבן זיך גע-
האַלטן און זיך געטויליגט איינער צום אַנדערן. אין פאַרשידענע צייטן זענען
געווען אַזעלכע קאָלקטיווע גרופּעס. אַמאָל — אַ גרופּע אָנפאַנגער, —
„שפּראַצונגען“, שפּעטער — די גרופּע פון דער „ליטעראַרישער טריבונע“,
— די פּראָלעטאַרישע גרופּע דיכטער און שרייבער, וועלכע האָבן ביי די
אויסערסט-שווערע פּאָליטישע באַדינגונגען אַרויסגעגעבן אין וואַרשע,
אָדער אין לעמבערג אַ צייטשריפט מיט אַן אויסגעשפּראַכענעם פּראָלע-
טאַרישן כאַראַקטער און אינהאַלט. צו זיי האָבן געהערט יעקב וואַסער-
מאַן, שפּעטער — בונעם העלער, משה שולשטיין, איין צייט אויך קלמן
לײַס, יצחק דױטשער, כלאַוונע קאגאַן, משה קנאַפּהײט, דוד ספּאַרד, שפּע-
טער — מ. מירסקי און נאָך און נאָך, וואָס זענען אַנטלאָפּן פון דער
פּוילישער דעפּענסיווע קיין פּאַריז.

אַ שטענדיקער באַזוכער איז געווען ד״ר יהושע גאַטליב, — אַלײן
גאָר אַ בכבודיקער, אָנגעזעענער און גוט-באַצאָלטער זשורנאַליסט, —
לכתחילה אין „הײנט“, דערנאָך אין „מאַמענט“. ער איז געווען אַ ייד אַ
חכם, אַ פּיקה, און נאָך זיינע גוטע און אויסגעצייכנטע אַרטיקלען, וואָס
ער האָט געשריבן לייכט און עלעגאַנט, איז ער זיך געקומען אין ליטע-
ראַטור-פאַראײן, געשפּילט אַ שאַך, אָדער גלאַט אַזוי געפירט קלונע גוטמור-
טיקע שמועסן מיט קעגנער. עס איז געווען פאַר אַ זייטיקן נישט-פאַר-
שטענדלעך, ווי איינער פון די פירער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַ-
ציע, אַ גלענצנדיקער רעדנער, אַ פרעכטיקער שרייבער זיצט, לאַנגע שעהען
אין פאַראײן, איז „פאַן בראַט“ מיט קאַמוניסטן, בונדיסטן, יידישיסטן,
און אנשטאַט צו באַטייליקן זיך אין די הויכע ציוניסטישע אָדער גמינע-

אינסטיטוציעס, פארברענגט ער טאָג און אָונטן אין דער נעסט פון „לצים“, פון „לידיקנייער“, און ער, דער הויכער, דיקער, פולער ייד, מיט די הויכע פלייצעס און צעוואַקסענעם קערפער פירט זיך אַרום מיט אַ קליינטישן קלמן קאַמאַשנמאַכער, וואָס דערגרייכט קוים צו זיין פלייצע, אָדער זיצט ביים שאַך מיט עפעס אַ ווייניק-באַקאַנטן שרייבער אָדער טוער.

און מנחם קיפנים און זיין פרוי זמרה זעליגפּעלד ביי אַ טישל, רעכטס אין ווינקל, איז געווען זיין אָרט, איז ער אַזוי געזעסן דאָרטן און געהאַלטן אין איין דערציילן מעשיות, וואָס ער האָט דערנאָך געשריבן אין „הינט“. דאָס זענען געווען מעשיות פון חזנים, וואָס ער האָט גע-קאָנט אויסגעבונדן, אָדער גאָר געשיכטעס פון באַרימטע אָפּערע-זינגערס, וואָס ער האָט גוט געקענט פון די יאָרן, וואָס ער איז געווען אין כּאָר אין דער וואַרשעווער אָפּערע. און שוין אַ ביסל פאַרנומאַט און פאַרליטעראַ-רישט. ער האָט אויך פאַראויסדערציילט דעם פעלעטאָן, וואָס ער האָט אָפּט געשריבן, וועגן זיינע מכלומרשטע שמועסן מיטן „פּאַן מעצענאַס“, — אַ פּוילישער שונא ישראָל, אַן אַנטיסעמיט, וואָס איז אַלעמאַל געקור מען צו אים, צו קיפנים, מיט טענות און מאָנונגען קעגן יידן און יידיש-קייט. ער האָט דערציילט גערן און מיט הנאה, און דאָס האָט אים אינס-פיריט דערנאָך אָנצושרייבן עס מיט זיינע גרויסע „קאָטשערעס“ פאַר דער צייטונג, וואָס פשוטע יידן האָבן געלעקט ממש די פינגער, און ס'איז זיי גאָרנישט מיאוס און נמאס געוואָרן.

און אויף דער פּיאַנאָ, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ „פּאָדיום“, איז זיך געזעסן אַ מוזיקער, אַ קאָמפּאָזיטאָר, — הענעך קאָן אָדער עמעץ אַן אַנדערער — און האָט אויסגעקלאַפּט עפעס אַ נייע מעלָאָדיע פאַר אַ מוֹ-זיקאַלישן נומער פאַר ערגעץ-ווי אַ טעאַטער אָדער קליין-קונסט-טעאַטערל. און עס האָבן זיך אויך אַרומגעדרייט כסדר מאָלער-צייכענער, — פעליקס פּרידמאַן, יצחק ברוינער, אָדער גאָר דער דיכטער בער האָראָד וויץ, וואָס האָט זיך מיט אייפער גענומען צו צייכענען. מען האָט גע-צייכנט סתם אַזוי זיך פון אַ חבר אַ פּאָרטעט, אָדער גלאַט אַזוי צו זיך אין אַלכאַס-אַריין. און מענטשן אַרום ווענען געשטאַנען, געקוקט און געזאָגט מבינות.

און עס האָט זיך דערווייל אַריינגערוקט ישראָל שטערן, — מיט

אן אלטן, אפגעריבענעם מאנטל אין די ווינטער-חדשים, אָדער מיט אַן אָפּגעפּאַרענעם אַנצוג אין די זומער-טעג, און אין די קעשענעם — צייר טונגען, ביכער, בראַשורן, צעקנייטשטע, ווי זיין אנצוג, און אָפּגעריבענע. און פאַרוואַקסן, טעג און וואָכן זיך נישט ראַזירט, מיט שייך לאַנג נישט געפּוצטע, מיט די שייך-בענדלעך צונויפגעניפט, האָט ער טרויעריק געד-וואָרפן בליקן אויפן עולם, ווי ער וואָלט אַהער צום ערשטן מאָל געקור-מען פון אַן אַנדער וועלט. אויך ער פלעג אָפט שרייבן פון אויבן, אויפן פּאָדיום, זיינע אַרטיקלען אויף די שמאַלע לאַנגע פּאַפּיר-פּאַסן, מיט זיין למדנישן כתב און סטיל און אינהאַלט. ער איז לעצטנס געוואָרן פרום, האָט ער זיך געוואָשן און געגעסן אַ קרופניק מיט אַ טרוקן שטיקל ברויט. יאָ, עס איז אַ מעשה אָן אַ סוף — צו דערציילן און אַרויסצור-ברענגען די מענטשן, די שרייבער, קינסטלער, שוישפּילער, מוזיקער, לע-רער, קולטור-טוער, פּאָליטיש-געזעלשאַפּטלעכע טוער, פּאַרלענער, קאַרעק-טאָרן, און סתם ליבהאַבער פון דעם יידישן וואָרט, פון יידישן שרייבער, מעצענאַטן, גוטע פריינד א. א. וו., וואָס האָבן געמאַכט פון טלאָמאַצן-קע 13 אַ בינשטאַק.

און עס איז געווען, ווי נאָר מען איז אַריבערגעטראָטן די שוועל פון דעם ליטעראַטן-פּאַראַדיין, האָט מען געלאָזט הינטער זיך די פּאַרטיי-דיסציפּלין, די שטרייט-פּראַגן, די ווידעראַנאַנדן און ווידערשפּרוכן. דאָ אין ליטעראַטן פּאַראַדיין איז מען געווען איינער צום אַנדערן לאַיאַל, נאָכגעביק און גוטמוטיק. און אויב עמעץ האָט זיך אַמאָל יאָ צעהיצט, האָט מען אויף אים געקוקט ווי אויף איינעם, וואָס פּאַרגעסט ווי ער געד-פינט זיך, און ער ברענגט אַריין אַהער אַזעלכע זיטן און געווינהייטן, וואָס זענען נישט אויפן אָרט.

אָבער עס מאַכט נישט אויס: זייער אָפט איז דער ליטעראַטן-פּאַר-איין — די טריבונע — געווען אַן אָרט, אַ פּלאַץ, אַ פעלד פאַר גאַנץ-הייסע דעבאַטן און דיסקוסיעס און אידעאישע שטרייטן.

מען דאַרף געדענקען, אַז אין דעם נישט גרויסן זאַל, וווּ אַ גאַנצן טאָג און אָפט — אַ גאַנצן אַוונט, זענען געשטאַנען די קליינע טישלעך, וווּ זאַלבעפּערט האָט מען געגעסן פּרישטיק, מיטאַג, אַוונט-ברויט, געד-טרונקען טיי, קאַווע, — אין אַט דעם זאַל זענען פּאַרגעקומען לעקציעס, רעפּעראַטן, דיסקוסיע-אַוונטן פאַר אַ זייטיקן עולם, מיט אַן אָפּפּאַל פון

יעדן בילעט. אזעלכע לעקציעס זענען פאָרגעקומען אמאָל אין מאָל, אמאָל צוויי און דריי מאָל אַ וואָך. דאָן האָט מען צעשטעלט בענקלעך, וואָס זענען געלעגן איינס אויף איינס דערבייאיקן טונקעלן צימער. און עס זענען געווען זיין־פלעצער פאַר איבער 250 באַזוכער און אַ פאַר צענדליק שטיי־פלעצער. אָפּטמאָל איז געווען קאָפּ אויף קאָפּ, און עס זענען אַרײַן מער פון 300 באַזוכער, מען האָט דאָן אָפּגעעפּנט דעם „קאַנצע־לאַריע־צימער, צוגערוקט דעם טיש פון די זיצונגען, און מען איז גע־זעסן און געשטאַנען ווי שמחת־תורה אין שול ביי הקפות.

קיין איין קולטור־געזעלשאַפּטלעכע אָדער אַקטועל־ליטעראַרישע פּראָגע איז נישט געבליבן אויסן די ווענט אינעם ליטעראַטן־פּאַראַיין. עס איז פאַרן פּאַראַיין געווען אַ קוואַל פון הכנסה, אַ צושטייער אויף דירה געלט און אויף די מאָגערע שכירות פאַר די אָנגעשטעלטע.

מיט דער צייט האָט דער ליטעראַטן־פּאַראַיין אויך איינגעאַרדנט קאַנצערטן, וואָרט־קאַנצערטן, אויפטריטן פון זינגער, שוישפּילער, און דאָ זענען די קאַנצערטן איינגעאַרדנט געוואָרן עטלעכע מאָל אַ וואָך, בעיקר פּרייטיק, שבת און זונטיק, — און נישט זעלטן — צוויי מאָל אַן אַוונט. פאַר אַ סוף־וואָך פּלעגן אַדורך אַ 1.200 - 1.500 באַזוכער. מען האָט אין די יידישע טעאַטער־קרייזן גענומען שטאַרק מורמלען קעגן דעם ליטעראַטן־פּאַראַיין, וואָס פירט אַ קאַנקורענץ מיט די טעאַטערן, וועלכע האָבן גרויסע הוצאות, צאָלן שטייערן, האָבן צו טון מיט גרויסע אַנסאַמבלען און אַנגעשטעלטע, מוזן זיי שטעלן העכערע פּרייזן אויף זייערע בילעטן. און דערצו האָט דער ליטעראַטן־פּאַראַיין געהאַט גרויסע אומזיסטיקע אַנאַנסן אין דער יידישער פּרעסע, און אויך אין דעם יידיש־פּוילישן „נאַש־פּשע־גלאַנד“.

איין צייט האָט דער ניריאָרקער מאַריאַנעטן־טעאַטער, מיט זוני מאַוד און יאָסל קאַטלער, געגעבן אין לויף פון עטלעכע חדשים קאַנצערטן מיט גרויס דערפאַלג. עס זענען דאָרט אויך פאַרגעקומען פּרעכ־טיקע מאַריאַנעטן־פאַרשטעלונגען, אויסגעשניצטע דורך יצחק ברוינער, מיט טעקסטן פון משה בראָדערזאָן, י. מ. ניימאַן, לוסטיקער פּעסימיסט, טונקעלן א. ד. ג.

אַ גרויסע קינסטלערישע באַדייטונג האָבן געהאַט די קאַמער־טעאַ־טער־פאַרשטעלונגען, וואָס זענען געגעבן געוואָרן אויף דער אימפּראָווי־

זירטער בינע פון „טלאַמאצקע 13“, פריער דורך אידא קאמינסקי און זיג-מונט טורקאוו און שפעטער דורך יאָנאַס טורקאוו און דיאַנאַ בלומענפעלד, וועלכע זענען אויפגעטרעטן מיט פיעסן פון דעם וועלט־רעפערטואר. די דאָזיקע פאַרשטעלונגען האָבן צוגעצויגן גרויסע מאַסן צושויער און זע-נען געווען נישט בלויז אַ קוואַל פון הכנסה, נאָר אויך וויכטיקע קינסט-לערישע דערגרייכונגען.

אַ לענגערע צייט האָט פאַרנומען די טריבונע פון ליטעראַטור-פאַר-איין אַ פּאָלקס־זינגער, וואָס האָט אַליין פאַרפאַסט דעם טעקסט און די מעלאָדיעס פאַר זיינע שאַפונגען, עס איז דער פינסקער אייזן־סוחר יאַסע-לע קאַלאָדני. אַ הויכער, ברייטפלייציקער מיט אַ פּוֹלן טונקעלן געזיכט, האָט ער געזונגען זיינע זאַכן מיט אַ ברוסטיקער האַרציקער שטימע און איז שטאַרק געפעלן דעם ברייטן עולם. די פיינשמעקער, די ערנסטע קרי-טיקער, סיי ליטעראַטן און סיי מוזיקער, האָבן געקרומט מיט דער נאָז, אָבער עס האָט גאָרנישט געהאַלפן. יאַסע־לע קאַלאָדני האָט וואָס־ווייטער אַלצמער געצויגן אַן עולם, וואָס האָט אין לויף פון חדשים איבערפּולט דעם ליטעראַטור־פאַראיין. און עס איז אַזוי אויסגעקומען, אַז יאַסע־לע קאַלאָדני האָט אַריינגעבראַכט מער הכנסה דעם פאַראיין ווי פיל צענדליג-קער זשורנאַליסטן און ליטעראַטן.

איין צייט, איבערהויפּט די לעצטע יאָרן, איז אויפגעטרעטן מיט וואָרט - קאָנצערטן דער פּרעכטיקער שוישפילער יוסף קאַמען, ווען ער האָט פאַרלוירן, נאָך אַן אָפּעראַציע, זיין פּוס, און ער האָט מער נישט געקענט אויפטרעטן אויף דער בינע. אָט דער טאַלענטפולער טייערער אַקטיאָר, — דער ברודער פון אַלעקס שטיין, — ביידע פון דער „ווילנער טרופע“, — האָט גלענצנד רעציטירט און פּרעכטיק אָפּגעשפּילט נומערן, לידער, פּראָנמענטן פון דראַמאַטישע שאַפונגען.

און וואָס נאָך איז דער ליטעראַטור־פאַראיין געווען? ער איז געווען אַן אָרט, וווּ עס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אומלעגאַלע זיצונגען, עס איז געווען אַ טרעף־פּונקט פאַר אַזעלכע, וואָס האָבן נישט געקאַנט אָנגעבן זייער פּריוואַטן אַדרעס, ווייל די געהיימע פּאָליציי האָט זיי נאָכגעזוכט, נאָכגעשאַטעוועט. האָט טאַקע דער באַגלייטער פון אַ „פאַרדעכטיקער“ פּערזאָן, צוגעפירט זיין „קרובן“ ביזן ליטעראַטור־פאַראיין, און נישט ווילנ-דיק פאַרלירן אים פון אויג, האָט ער שעהענווייז אָפּגעוואַרט אויף אים,

געגאנגען היין און צוריק און נאָכגעקוקט יעדן איינעם, וואָס איז אַרויס פון דעם טויער טלאַמאַצקע 13. און נישט איין מאָל האָט מען אַרויסגע- רופן די אָנפירונג פונעם ליטעראַטן-פאַראיין אין דער פּאָליציי און געהאַט טענות, הלמאי מען לאָזט די אַלע „פאַרדעכטיקע“, וואָס ווילן „שטירצן די מאַכט“, אָפן און פּראַנק און פריי פאַרברענגען אין די ווענט פון ליטעראַטן-פאַראיין.

אין דעם לאַקאַל פון ליטעראַטן-פאַראיין האָבן זיך געפונען די קאַנצעלאַריעס פון די פּאָלגנדיקע דריי אָרגאַניזאַציעס: דער זשורנאַליסטן- סינדיקאַט, דער ליטעראַטן און זשורנאַליסטן פאַראיין און דער פען-קלוב, זינט זיין גרינדונג. דער מיוחס, דער „אַלרייטניק“, ווי מען וואָלט גע- זאָגט דאָ, אין אַמעריקע, איז געווען דער מיטגליד פון זשורנאַליסטן- סינדיקאַט. צו דעם סינדיקאַט האָבן געהערט אַלע שטענדיקע צייטונגס- מיטאַרבעטער, די וואָס האָבן באַקומען זייער וועכנטלעכן געהאַלט פון די טעגלעכע צייטונגען. און די שכירות זענען געווען גאַנץ-הויכע. די סינדיקאַט-מיטגלידער האָבן געהאַט נאָך פּרווילעגיעס: זיי האָבן גע- נאָסן פון די אומזיסטיקע בילעטן איבער די פּוילישע באַנען, און אַפילו אין דעם ערשטן קלאַס. מען האָט געהאַט אויך אינעם שטאַטישן טראַמוויי אומזיסטיקע בילעטן, און ספּעציעלע האַלבע פּרייזן אין די פּוילישע שטאַטישע טעאַטערן. איז מען געווען ביי זיך געהויבן און מען האָט גע- קוקט פון אויבן אַראָפּ אויף די „שרייבערוקעס“ אינעם ליטעראַטן-פאַר- איין. און אזוי ווי דער סינדיקאַט האָט אַריינגעקראָגן יעדע וואָך אַ גרויסן אָפּצאָל פון זיינע מיטגלידער (מען פלעגט די פּראָצענטן גלייך אַראָפּנעמען אין די רעדאַקציעס פונעם געהאַלט), האָט דער זשורנאַליסטן-סינדיקאַט אייגנטלעך אויסגעהאַלטן דעם ליטעראַטן-פאַראיין, און סיי דער ליטעראַטן- פאַראיין און סיי דער פען-קלוב זענען געווען די אַרעמע שוועסטער- ברידער. און נישט איין מאָל איז די „מיוחסדיקע“ סינדיקאַט-לייט נישט אָנגעשטאַנען גאָר צו וווינען אין ליטעראַטן-פאַראיין, ווען פאַר די זעלבע געלט האָט מען געקענט האָבן אַ גאָר לייטישע קאַנצעלאַריע.

פאַרוואָס דאָס איז נישט געשען, איז דאָ אַ גאַנץ-שומע סיבה. עס זענען געווען מיטגלידער פון סינדיקאַט, וועלכע האָבן גלייכצייטיק געהערט אויך צום ליטעראַטן-פאַראיין און צום פען-קלוב. איד, למשל, האָב געהערט צו די אַלע דריי. און אזוי אַ גרעסערע צאָל מיטגלידער.

האָבן אָט די מיטגלידער נישט געלאָזט, מען זאָל זיך צעטיילן — די רייכע באַזונדער און די „אַרעמע“ באַזונדער.

עס זענען געווען ביז גאָר אינטערעסאַנט די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען פון אָט די דריי באַזונדערע שרייבער־קערפערשאַפטן, אָדער אַר־גאַניזאַציעס. כמעט יעדן יאָר זענען פאַרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען פון אַלגעמיינע יערלעכע פאַרזאַמלונג פון דעם זשורנאַליסטן־סינדיקאַט אין דער צייט, וואָס די אַלגעמיינע יערלעכע פאַרזאַמלונג פון דעם זשורנאַליסטן־סינדיקאַט איז געווען מער אַ פאַרמעלע, געהאַט צו טון מיט פּראָפּעסיאָנעלע ענינים, מיט געזעצלעכער וואַלן־פּראָצעדור, איז די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פונעם ליטעראַטור־פאַראייניגן געווען גאַראַנדירט, זי איז געווען אָנגעלאָדן מיט „דינאַמיט“, מיט פּראָטעסט־רעדעס מצד די פאַרפּאָלעטע, די דערנידעריקטע און באַליידיקטע, די אַר־בעטסלאָזע, די, וואָס מען האָט נישט צוגעלאָזט אין די צייטונגען. און עס איז טאַקע נישט געווען אזוי לייכט אַריינצוקריגן זיך אין אַ טעגלעכער צייטונג. אַלע שטעלעס זענען געווען פאַרנומען, און נאָר אַ גליקלעכער צופאַל האָט געקאָנט עפענען אַ וועג פאַר אַ נייעם מענטשן, אָדער נאָר דער טויט פון אַ שרייבער. מען דאַרף צוגעבן, אַז מיט דער צייט זענען אַלע צייטונגען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין קאָאָפּעראַטיוון, און די באַלע־באַטם באַטים גופא זענען געווען מיטגלידער פון דעם צייטונגס־קאָאָפּעראַטיוון. צוליב די שטענדיקע העכערונגען פון די שכירות, סיי פון די זעצער, סיי פון די אַדמיניסטראַציע־אַנגעשטעלטע און סיי פון די רעדאַקציע־מיטגלידער, האָט זיך געלוינט די באַלעבאַטם צו ווערן מיטגלידער פונעם ציי־טונגס־קאָאָפּעראַטיוון און באַקומען דערצו געוויסע געלטער פאַר זייער זעצער־די, דירה און מאַשינען. אָבער דאָס איז שוין אַן אַנדער זייער אינ־טערעסאַנטער קאַפיטל געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין פּוילן.

מען דאַרף נאָך צוגעבן, אַז אויסער די מיטאַרבעטער פון דער יי־שער פּרעסע אין דער יידישער שפּראַך, האָבן געהערט צו דעם ליטעראַטור־פאַראייניגן און צום זשורנאַליסטן־סינדיקאַט אויך די מיטאַרבעטער פון דער יידישער פּרעסע אין דער פּוילישער שפּראַך. אין צייט איז געווען אין זאַרשע בלויז איין טעגלעכע יידישע צייטונג אין דער פּוילישער שפּראַך. דערנאָך איז די צאָל געוואַקסן אויף צוויי און שפּעטער — אויף דריי. אַמאָל האָט אפילו זלמן רייזען געהאַלטן אַ שאַרפע רעדע אויף אַ צוזאַם־מענפאַר פון יידישע שרייבער, הַלמאי מען שטיצט די יידיש־פּוילישע

פרעסע, און מען שליסט נישט אויכ די שרייבער פון אָט דער פרעסע, וואָס גראַבט אונטער די יידישע פרעסע אין יידיש. אויב די יידיש־פּוילישע שרייבער זענען געווען מיטגלידער פון דעם זשורנאַליסטן־סינדיקאַט און פונעם ליטעראַטן־פאַראיין, האָט מען זיי אָבער נישט אַרײַנגענומען ווי מיטגלידער אין דעם יידישן פּען־קלוב. עס זענען אָפט געווען טענות־מענות מצד די יידיש־פּוילישע דיכטער, דערציילער און עסייאַסטן, פאַר־וואָס עס איז פאַר זיי פאַרהאַקט דער וועג אינעם יידישן פּען־קלוב. נישט איין מאָל האָבן אייניקע פון זיי זיך געווענדט צו אונדז מיט אַזעלכע פאַרשלאַגן, אָבער עס האָט נישט געהאַלפן. יידיש־לאַנד, ווי מען האָט אָנגערופן די „טעריטאָריע“ פונעם יידישן פּען־קלוב, האָט זיך געהאַלטן פעסט, אַז צום יידישן פּען־קלוב קאָנען געהערן בלויז די וואָס שרייבן אין דער יידישער שפראַך.

די גרינדונג פונעם יידישן פּען־קלוב

ביי היינט צו טאָג איז דער יידישער פּען־קלוב אַ באַקאַנטע אינס־טיטוציע. אמת, נישט אַלעמאָל און נישט אומעטום גייט ער איצט אויפן דרך־הישר און אדרבא — אָפט טרעט ער אָפּ פון דער ריכטליניע, וואָס איז פאַר אים אָנגעצייכנט ביי זיין גרינדונג. איבערהויפּט אין דער יידי־שער אַמעריקע, וואָס צוליב דעם גרויסן יידישן פּאָלקס־אומגליק, איז דער צענטער אַריבער פון פּוילן קיין אַמעריקע, ניו־יאָרק.

אָבער אין דעם מאַמענט, ווען מיר האַלטן מיט אונדזער באַשריי־בונג ביי די יאָרן 1926-1927, אינטערעסירט אונדז צו דערציילן די פאַר־געשיכטע פון דעם יידישן פּען־קלוב, ווי ער איז געקומען צום לעבן ביי נאַנץ־שווערע חבלי־לידה (געבורט־ווייען).

דער פּען־קלוב בכלל, די אָרגאַניזאַציע פון פּאַעטן, עסייאַסטן, נאָ־וועליסטן איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1922. ער איז פּראָיעקטירט גע־ווען פון דער ענגלישער שריפטשמעלערין ק. ד. סקאָט און מיט דער דעה,

מיטן אויסקוק, אז ער זאל גייסטיק פארבינדן די וויכטיקע, אָנגעזעענע שרייבער פון אלע לענדער, כדי צו ווערן דער אויסדרוק אָדער צו וועקן דעם געוויסן פון דער וועלט. אין 1926, ווען עס איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק און דער ווילן ביי די יידישע שרייבער אָנצוקניפן קאָנטאַקט און צו פאַרבינדן זיך ענגער און פעסטער מיט אָט דער וועלט־אַרגאַניזאַציע פון די שריפטשטעלער, האָבן שוין געהערט צו דעם פען־קלוב, וואָס זיין זיץ־אַרט איז געווען און איז פאַרבליבן לאַנדאָן — 23 לענדער. און אַ צאָל נייע לענדער האָבן געהאַלטן אין אָרגאַניזירן אָפטיילונגען אינעם אַלגעמיינעם פען־קלוב.

די ערשטע וועלט־קאָנגרעסן פון די פען־קלובן זענען פאַרגעקומען (יעדעס יאָר אין אַן אַנדער לאַנד) אין לאַנדאָן (1923), ניו־יאָרק (1924), פאַריז (1925), בערלין (1926). לכתחילה זענען צום פען־קלוב צוגעשטאַנען די גרויסע פעלקער אויפן סמך פון טעריטאָריעס. דער ערשטער פּאָר־זיצער איז געווען אַנאַטאָל פּראַנס, דערנאָך דזשאָן גאַלסוואָרטי. עס איז מיט דער צייט אַרויפגעשווומען די פּראַגע וועגן אַריינגעמען אין פען־קלוב נישט נאָר אויפן יסוד פון אַ טעריטאָריע, נאָר אויך אויפן יסוד פון אַ פּאָלק, פון אַ שפּראַך. האָט מען געפירט אונטערהאַנדלונגען און וויכוחים, און ווי דער פען־קלוב האָט געזאָלט זיין נייטראַל, אָביעקטיוו, נישט פּאָליטיש, האָט זיך די פּאָליטיק אַריינגעריסן אויך אַהין. און פאַר שטייט זיך, אַז פאַר אייניקע פעלקער איז געווען פאַרהאַקט דער אַרייניגאַנג, אויב מ'האַלט זיך ביים פּרינציפּ, אַז עס ווערן אַריינגענומען לענדער און נישט קיין פעלקער מיט אייגענע שפּראַכן און ליטעראַטורן.

און נאָר שווער איז געווען פאַר דעם יידישן פּאָלק, פאַר דער יידישער ליטעראַטור צו זיין פאַרטראַטן אינעם פען־קלוב, וויבאַלד אַז טעריטאָריעס קאָנען אַריינקומען אַלס מיטגלידער. און דערצו איז געווען אַ שווער־ריקייט, ווייל עס איז געווען אַ באַשלוס, אַז אין איין שטאָט קאָנען נישט זיין קיין צוויי פען־קלובן, און אין וואַרשע, ניו־יאָרק און אין אַנדערע גרויסע שטעט מיט אַ באַדייטנדיקער צאָל יידישע שרייבער זענען שוין געווען די פען־קלובן פון זייערע לענדער.

ווי עס זאָל נישט זיין, האָט מען די ערשטע פּאָר יאָר זיך נישט פאַר־אינטערעסירט אין די יידישע שרייבערישע קרייזן צו זוכן מיטלען זיך אָנצושליסן מיט דער יידישער ליטעראַטור אין דער אינטערנאַציאָנאַלער

פען-באוועגונג און ווערן א גלייכבארעכטיקטער מיטגליד אין דער גרויסער שרייבער-משפחה פון די פארשידענע גרויסע און קלענערע פעלקער. און אָט האָבן מיר אין וואַרשע, אין די ווענט פונעם ליטעראַטן-פאַראייין, זיך פאַרנומען גאַנץ ערנסט צו דערשלאָגן זיך צו דעם אינטער-נאַציאָנאַלן פען-קלוב. אָנהויב 1926 האָבן מיר געגרינדעט ביים פאַראייין פון די יידישע זשורנאַליסטן און ליטעראַטן א „ליטעראַטן-קלוב“. דער-ווייל האָבן צו אים געהערט א 30 מיטגלידער, פּאָעטן, עסיאיסטן, נאָ-וועליסטן. מען האָט גענומען זיך פאַרבאַרייטן צו קומען צו דעם וועלט-פאַרום. מען האָט אַפילו געוואָלט און געזאָלט שיקן א דעלעגאַציע קיין בערלין, צום פען-קאָנגרעס, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן דאָרטן זומער 1926, נאָך, עס זאָל נישט אויסגערעדט זיין, עס האָט געפּעלט געלט אויף אזא „גרויסער אונטערנעמונג“.

אין די „ליט. בלעטער“ פונעם 4-טן יוני 1926 איז דאָ אזא נאָטיץ אין דער כראָניק (ז' 375):

„דער אויספיר קאָמיטעט פון אינטערנאַציאָנאַלן שריפטשטע-לער-פאַרבאַנד (פ.ע.נ.קלוב) אין לאָנדאָן האָט, אויף זיין לעצטער זיצונג אונטערן פאַרויץ פון דזשאָן גאלסוואָרטי, באַטראַכט די ווענדונג פון פאַראייין פון די יידישע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן אין וואַרשע וועגן אויפנעמען אים אין פען-קלוב. ס'איז באַשלאָסן געוואָרן צו שטעלן די פראַגע פון אויפנעמען דעם יידישן ליטעראַטן-פאַראייין אויף דער טאָג-אַרדענונג פונעם נאָענטסטן אינטערנאַציאָ-נאַלן קאָנגרעס, וואָס וועט פאַרקומען אין בערלין. די מניעה פאַר אַ באַלדיקער אויפנאַמע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס די יידישע שריפטשטעלער ווילן, מען זאָל זיי אויפנעמען אויף אַן אינטער-טעריטאָריעלער באַזע, בעת דער פען-קלוב איז אָרגאַניזירט לויט די לענדער“.

מען דאַרף טאַקע ביי דער געלעגנהייט באַטאָנען, אז מלך ראַוויטש האָט אַ גרויסן חלק אין דער גרינדונג פונעם יידישן פען-קלוב און אין דעם, וואָס די יידישע ליטעראַטור איז געוואָרן אַ טייל פונעם אינטערנאַ-ציאָנאַלן פען-קלוב.

צום בערלינער פען-קאָנגרעס האָט מען נישט נאָך קיין דעלעגאַציע

נישט געקאנט שיקן, נאָר אפילו דער שרייבער, וואָס האָט געזאָלט פאָרן אויף זיינע אייגענע הוצאות, צוליב זיינע אייגענע אינטערעסן, האָט נישט געקאנט, צוליב די געשעענישן, די פילסודסקי-איבערקערעניש, אַרויס-פאָרן פון וואַרשע. ער איז געקומען קיין בערלין שוין נאָכן שליסן דעם קאָנגרעס.

אַבער די גרופע שרייבער אין וואַרשע האָט נישט גערוט, און אונ-טערגענומען אַן ענין האָט מען שוין אים נישט אָפגעלאָזט. אַזוי ווי דער קומענדיקער אינטערנאַציאָנאַלער קאָנגרעס פון די פען-קלובן האָט באַ-דאַרפט פאָרקומען יוני 1927 אין בריסעל, בעלגיע, האָט מען אין לויף פון דעם יאָר צוגעגרייט אַ מעמאָראַנדום אין 3 שפראַכן, אין יידיש, פראַנצויזיש און דייטש, — וווּ עס איז גאַנץ-גענוי איבערגעגעבן געוואָרן די געשיכטע פון דער יידישער שפראַך און איר ליטעראַטור, עס זענען אָנגעוויזן געוואָרן די גרויסע דערגרייכונגען פונעם יידישן שאַפן אויף די פאַרשידענע געביטן פונעם מענטשלעכן וויסן און עס איז באַטאָנט געוואָרן דער גרויסער באַטייט פון דער אנערקענונג פון דער יידישער לי-טעראַטור און די וויכטיקייט אַריינצונעמען איר אין דער משפחה פון די אַלע אַנדערע ליטעראַטורן. די מחברים זענען געווען ד"ר י. שיפער, ד"ר מ. ווייבערט, ביי דער מיטבאַטייליקונג פון נ. מייזל, אהרן צייטלין און מלך דאַוויטש.

אַזוי ווי לעאָ קעניג פון לאַנדאָן האָט געהאַט באַקאַנטשאַפט און פאַרבינדונג מיט דער לאַנדאָנער פען-קלוב-פירערשאַפט, איז ער באַפול-מעכטיקט געוואָרן צו פאַרטרעטן דעם ליטעראַטן-קלוב אויף דעם פען-קאָנגרעס אין בעלגיע.

דער קאָנגרעס האָט זיך געעפנט דעם 20סטן יוני, און דעם 23סטן יוני האָט לעאָ קעניג צוגעשיקט פון לאַנדאָן פאָלגנדיקן בריוו צום ליטע-ראַטן-קלוב (דער בריוו איז פאַרעפנטלעכט אין די „ליט. בלעטער" פונעם 1-טן יולי 1927). מיר וועלן ברענגען, צוליב זיין היסטאָרישן באַטייט, גרעסערע אויסצוגן פון אים :

„...מײן טעלעגראַמע פון בריסעל האָט איר מסתמא דער-האַלטן, און ווי איך שטעל זיך פאָר זענט איר און די וואַרשעווער נישט צופרידן מיט דער רעזאָלוציע, ווייל זי שליסט אויס די מעג-

לעכטיט פון א יידישן פען־צענטער אין ווארשע און אין וועלכער ס'איז שטאָט, ווו עס עקזיסטירט שוין א פען־צענטער. און דעם אמת געזאָגט, האָט מיך די רעזאָלוציע אַנטוישט, ווייל איך בין געווען זיכער, אז מיט דער צושטימונג פונעם פּוילישן וואַרשעווער פען־קלוב איז די פּראָגע געלייזט, און איך וועל אייך קאָנען טעלע־גראַפירן „א וואַרשעווער יידישער פען־צענטער איז אָנגענומען“. אָבער דאָ האָט זיך אַריינגעמישט אַן אַנדער שטערונג: די קאָנפּע־רענץ איז פּאַרגעקומען אין בעלגיע, און דאָרטן זענען דאָ כּראַנישע רייסע־רייען צווישן די פּלעמער און די וואַלאָנען. זייער פּאַקטישע פּשרה איז: די פּלעמער האָבן זייער פען־קלוב אין אַנטווערפּן, די וואַלאָנען — אין בריסעל. האָבן די וואַלאָנען מיט לאַוי פּיעראַר בראַש און, פּאַרשטייט זיך, מיט דער שטיצע פון די פּראַנצויזן (דער עיקר — מר. קרעמיע — א ייד) געשטימט קעגן אַ וואַרשעווער יידישן פען־קלוב, און מר. ווערמע־ — דער פּלעמישער פּאַרשטייער — פּאַר אונדז. די פּוילישע דעלעגאַטן זענען נישט געווען קעגן אונדז. נישט גערעדט קעגן אונדז.

„בקיזור — דערציילט ווייטער ל. קעניג — ס'איז געווען אַ מין „גרויס־פעלקערישע פּאָליטיק קעגן די קליינע פעלקער“. הגם אייניקע קליינע פעלקער (ווי די יוגאָסלאַוון) האַלטן זיך שטאַרק ביי זייער טעריטאָריעלן באַזים. אָבער נישט קוקנדיק אויף דעם אַלעם האָבן מיר נישט קיין גרונט צו זיין פעסימיסטיש. אז עס דאַרף זיין אַ יידישער פען־צענטער איז אַנערקענט געוואָרן, ד. ה. דער פּרינציפּ פון שפּראַך־באַזים (אויסער אַ טעריטאָריעלן) איז אָנגענומען געוואָרן. און דעם איינדרוק, וואָס איך האָב פונעם גאַנצן קאָנגרעס אין, אז ס'איז דאָ אַ גרויסער לעבעדיקער אינטערעס צו יידיש און צו דער יידישער ליטעראַטור, און הגם דער פען־אינד טערנאַציאָנאַל האָט זיינע שוואַכקייטן, דאַרפן מיר זען וואָס־גיכער צו פּאַרנעמען אין אים אונדזער אייגענעם פּלאַץ. עס קאָן ברענגען גרויס נוצן דער יידישער ליטעראַטור און דעם יידישן שרייבער. מיר מוזן און מיר קאָנען שוין ביים קומענדיקן פען־קאָנגרעס — אין אָסלאָ — זיין פּאַקטיש און געזעצלעך פּאַרטראָטן.“

„וואָס דאַרף געטון ווערן? ערשטנס: אַן אָפיציעלע צושטי־

מונג פון אלע יידישע ליטערארישע פאראייגען (דער עיקר פון אַמע-
ריקע) צו איין צענטער, וואָס זאָל זיי רעפּרעזענטירן. איך גלויב,
אַז דאָס קאָן געטון ווערן שריפטלעך, אָן אַ קאָנגרעס פון יידישע
שריפטשטעלער. כאָטש עס ווערט נאָך ביי אונדז דיסקוטירט די
פּראַגע וועגן אַ יידישן ליטעראַרישן צענטער, וועלן אָבער אַלע,
גלויב איך, צושטימען דערווייל צו אַ פּאַרמעלן צענטער, ווען מען
וועט באַווויזן, אַז אַ באַלדיקע פּאַרטערעטשאַפט אינעם פּען-אינ-
טערנאַציאָנאַל קאָן אַ סך העלפֿן אין אַ סך הינזיכטן דעם איצטיקן
מצב פון דער יידישער ליטעראַטור. צווייטנס, מוזט איר שוין אויס-
זוכן און באַשטימען דעם צענטער — אַ שטאָט, וווּ ס'איז נישט
פּאַראַן אַ וועלכער ס'איז פּען-צענטער. לויט דער רעאָלוציע קאָנען
אין איין לאַנד זיין עטלעכע פּען-צענטערן, נאָר נישט אין איין
שטאָט. איך מוז זיך און, לידער, וועט איר זיך איצט אויך מוזן
אומקערן צו דעם פּאַרשלאַג, וואָס איך האָב אייך אַמאָל געמאַכט
און איר האָט אים פּאַרוואָרפֿן: פּאַרוואָס נישט לאָדוש, ווילנע?
אָדער אפשר נאָך באַקוועמער: פּאַרוואָס נישט אָטוואָצק? ס'איז
דאָך נאָר אַ פּראַגע פון אַן אַפיציעלן נאָמען, פירמע — פּאַרוואָס-
זשע צוליב דעם פּאַרשפּעטיקן מעגלעכע פּרוכטבאַרע אַרבעט ?
און לעאָ קעניג גיט צו :

„געזענענדיק זיך מיט מר. זשאַן גאַלסוואָרטי — דער פּאַק-
טישער און גייטיקער פירער פון דער פּען-באַוועגונג — בין איך
מיט אים געקומען צו די באַשלוסן. איך האָב אים צוגעזאָגט באַלד
לאָזן וויסן, וואָס איר גייט טון וועגן אייערע פּלענער בכלל.“
„איר קאָנט איינצייטיק אויך אַליין זיך קאָמוניקירן מיט
לאַנדאָנער צענטראַל, מיט וועלכן אונדזער צענטער, ווען ער וועט
באַשטימט ווערן, וועט סיי ווי שטענדיק מוזן זיין פּאַרבונדן. דאָס
איז דערווייל אַלעס... יאָ, נאָך אַ וויכטיקע זאַך: דער בריסעלער
קאָנגרעס — אויף דער צווייטער זיצונג — האָט אויסגעדיקט אַ
וונטש, אַז „אין פּאַלעסטינע זאָל געשאַפֿן ווערן אַ העברעאישער
פּען קלוב“. ווי מר' גאַלסוואָרטי האָט מיר איבערגעגעבן, האָט
עס פּאַרגעשלאָגן מר' בענדזשאַמין קרעמיע — דער באַוואַסטער
פּראַנצויזישער קריטיקער.“

אין דעמזעלבן נומער 26 „ליט. בלעטער“, אין דער אָפּטיילונג „כראַניק“ איז דאָ אזא דייעה :

„דער אינטערנאַציאָנאַלער פּען־קלוב קאָנגרעס האָט באַ טראַכט דעם מעמאָראַנדום פון יידישן ליטעראַטן און זשורנאַליסטן פאַראיין אין וואַרשע וועגן אָנגעמען דעם פאַראיין אַלס מיטגליד פון אינטערנאַציאָנאַלן פּען־קלוב. דער קאָנגרעס האָט באַשלאָסן, אַז אין אינטערנאַציאָנאַלן פּען־קלוב ווערן אָנגענומען נישט בלויז טעריטאָריעלע פּען־קלובן, נאָר אויך נאַציאָנאַלע. אין איין און דעם זעלבן לאַנד קאָנען עקזיסטירן עטלעכע פּען־קלובן. דאָסענן אין איין שטאָט איז עס נישט דערלאָזבאַר. דער קאָנגרעס האָט אויך איינגעשטימט אויפן פאַרשלאָג פונעם וואַרשעווער יידישן ליטעראַטן פאַראיין וועגן דעם, אַז די יידישע ליטעראַטן אויף דער גאַנצער וועלט זאָלן זיך אויסוויילן אַ רעפּרעזענטאַטיוון פּען־קלוב.“

און וויבאַלד אַז מיר שטעלן זיך אָפּ לענגער אויף דער גרינדונג פון דעם יידישן פּען־קלוב און אויף די פאַרשידענע פּאָליטישע, פּאַרמעלע מניעות, וועלכע זענען געשטאַנען אויפן וועג פון זיין רעאַליזירונג, איז כדאי דאָ צו ברענגען בקיצור די ראַלע פון דעם ייד בעזשאַמין קרעמיע, דער ייד, וואָס איז געווען אַ ווירקנדיקער פּאַקטאָר אינעם פּען־קלוב בכלל, ער איז געווען דער גענעראַל־סעקרעטאַר פונעם פראַנצויזישן פּען־קלוב און אויף די קאָנגרעסן, וווּ איך בין געווען אַן עדות, אַז ער האָט געהאַט אַ שטאַרקן איינפלוס. אין פאַריזער „נווועל ליטעראַט“ האָט ער, נאָכן בריסע־לער פּען־קאָנגרעס, געהאַט אַן אַרטיקל און באַריט גאַרנישט לייטיש און פּיין די פּראַגע וועגן דעם יידישן פּען־קלוב. ער האָט געשריבן :

„די אָנוועזנהייט פון די דעלעגאַטן פון קליינע פעלקער אויפן קאָנגרעס פון די פּען־קלובן אין בריסעל, דהיינו פון די גייע פעלקער פון צענטראַל און מזרח־אײראָפּע, האָט אויף אַ גאַנץ נאַטירלעכן אופן פאַרשאַרפט אַ סעריע נאַציאָנאַליסטישע תביעות. אַ יידישער דעלעגאַט האָט געבעטן צו שאַפן אַ יידישן פּען־קלוב אין וואַרשע ביי דער זייט פון פּוילישן פּען־קלוב. אַן אונגאַרישער דעלעגאַט האָט אויפגעקלערט, אַז מען דאַרף שאַפן אַן אונגאַרישן פּען־קלוב

אין טראנסילוואניע אָדער אין סלאָוואַקיי. אַ בעלגישער דעלעגאַט האָט געבעטן אַ פֿלעמישן פֿען־קלוב. אָבער דאָס האָט אַלעמען שטאַרק פֿאַר־הידושט. עס איז גענוג זיך צו דערמאנען צו וואָס די פֿען־קלובן זענען באַשטימט. און עס האָט זיך באַלד געשאַפֿן אַן איינשטימיקייט בכדי צו פֿראַקלאַמירן, אַז אין וואַרשע און אין ווילנע — די ייִדישע און פּוילישע שרייבער, אין בריסעל און אין אַנטווערפֿן די שרייבער פֿון דער פֿראַנצויזישער אָדער פֿלעמישער אויסשפּראַך, אין בוקאַרעשט און אין קלוי די רומענישע און אונגאַרישע שרייבער מוזן זיך באַטייליקן אין איין און דעמזעלבן פֿען־קלוב. געוויס — זאָגט דער ייד, דער אַסימילאַטאָר קרעמיע — איז עס אַ ביסל אומבאַ־קוועם, דאָך איז עס אַ ביישפּיל פֿון אַהדות און שלום, וואָס וועט גענעבן ווערן דורך די שרייבער, וואָס אויף זיי אָרענטירט זיך אַפֿ־טער ווי מען טראַכט געוויינלעך, די „עפנטלעכע מיינונג“...

אָט אַזוי האָט געהאַנדלט און פֿאַרענטפּערט און באַרעכטיקט זיין האַנדלונג דער פֿראַנצויזישער שרייבער, דער ייד, וואָס האָט געוואָלט דורך יידן ווייזן דעם ביישפּיל פֿון „שלום ושלחה“ אויף דער וועלט ! און לָאָמיר גיין ווייטער און דערציילן ווי אָט דערזעלבער קרעמיע האָט געפרוווט כשרן זיין שעדלעכע האַנדלונג בנוגע דעם ייִדישן שריי־בער און דער ייִדישער לײַטעראַטור.

5. בלומענפעלד, דער ייִדיש־פֿראַנצויזישער שרייבער, וואָס האָט געהאַט אַ צוטריט צו די באַוויסטע פֿראַנצויזישע שרייבער און אויס־גאַבעס, האָט באַזוכט ב. קרעמיע און געהאַט מיט אים אַ שמועס וועגן דעם ייִדישן פֿען־קלוב. ער האָט פֿאַרגעלייענט פֿאַר אים דעם אַרטיקל פֿון לעאָ קעניג פֿון די „לײַט. בלעטער“.

קרעמיע גופא, הגם „ער שטאַמט פֿון גרויסע רבנים פֿון מאָנ־פעליע, איז נישט ביכולת איבערצוליענען אַ ייִדיש וואָרט. ער איז זייער באַהאוונט אין איטאַליעניש, שפּאַניש און דייַטש, אָבער ייִדיש און העברעאיש — שרייבט 5. בלומענפעלד — זענען פֿאַר אים ווי זיי וואָלטן נישט עקזיסטירט“. און אין זיין, בלומענפעלדס, קעגנװאַרט האָט קרעמיע אָנגעשריבן פֿאַר די „לײַט. בלעטער“ פּאַל־גנדיקן בריוו: „דער רעדאַקציע „לײַט. בלעטער“, הער רעדאַקטאָר!

איך ליינען אין די „ליט. בלעטער“ א באַריכט פון דעם אינטער-
נאַציאָנאַלן פען-קלוב קאָנגרעס אין בריסעל און ס'שיינט מיר, אז
דער באַריכט פון די דעבאַטן בנוגע דאָס שאַפן פון אַ יידישן פע-
קלוב דריקט נישט אויס גענוג פינקטלעך וואָס ס'איז באמת פאָר-
געקומען“.

קרעמיע שרייבט ווייטער אין זיין בריוו :

„היות ווי איך האָב זיך באַטייליקט אין דער דיסקוסיע און
זייענדיק דערצו דער אויטאָר פון דער אָנגענומענער רעזאָלוציע,
דערקלויב איך זיך מיטצוטיילן אייניקע דערגאַנצונגען צו אייערע
אינפאָרמאַציעס. די פען-קלובן זענען אַן אינטערנאַציאָנאַלער פאָר-
באַנד פון שרייבער, מיט דעם ספּעציעלן מין סטאַטוט, וואָס יעדער
מיטגליד פון אַ פען-קלוב געהער יורידיש צו אַלע איבעריקע פען-
קלובן פון דער וועלט, פונקט ווי יעדער שרייבער האָט דאָס רעכט
צו זיין אַ מיטגליד פון פען-קלוב וואָס געפינט זיך אין זיין ווויך
שטאָט . . .“

ער לייגט פאָר אין זיין בריוו אַזאַ מין עצה :

„מ'קאָן איינגיין, אַז מ'זאָל גרינדן אין ווילנע אָדער לאָדזש
(פּוילן) סעקציעס (אַפטיילונגען) פון פען-קלובן, וווּ די מאַיאָרי-
טעט שרייבער זאָל זיין יידיש... מיט דעם תנאי אָבער, אַז דאָס זאָלן
נישט זיין קיין יידישע פען-קלובן אויסשליסלעך. זיי וועלן מוזן
אין לאָדזש אָדער ווילנע אַריינשרייבן די פּוילישע שריפטשטעלער
פון דער שטאָט . . .“

און אַזוי גייט ווייטער זיין פּראָיעקט, וואָס מיינט אייגנטלעך אָפּצו-
שאַפן און נישט צו דערלאָזן, אַז די יידישע ליטעראַטור אין דער יידישער
שפּראַך זאָל פיגורירן זעלבשטענדיק ווי אַ ליטעראַטור און שפּראַך פון
אַ פּאָלק. מיר קאָנען זיין שכנים, מיר קאָנען זיך נאָכשלעפן נאָך דעם
פּוילישן פען-קלוב. און ווער עס האָט געקענט דעם רוב פּוילישע שריי-
בער פון יענער צייט, זייער „לאַיאליטעט“ און פאַרשטענדעניש צו יידן
און צו דעם יידישן שאַפן, האָט נישט געקאָנט זיין באַגייסטערט פון אַט
די „עצות טובות“, וואָס דער פאַרפּרעמדטער ייד קרעמיע האָט אונדז
געגעבן.

עס איז אָבער דערביי אינטערעסאַנט, וואָס דער זעלבער ב. קרעמיע
צײַט צו אין סוף פון זיין פאַרענטפער־בריוו צו אונדז :

„אויף מאַרגן, נאָכדעם וואָס די דערמאַנטע רעזאָלוציעס זען
נען אָנגענומען געוואָרן, האָט זיך מיר געדאַכט: ווער ווייסט, אפשר
האָב איך דאָך מיט עפעס געזינדיקט קעגן יידן און כּדי צו ווייזן,
אַז איך בין ווייט נישט קיין שונא פון דער יידישער קולטור, האָב
איך דערפאַר פאַרגעלייגט צום אָפּשטימען אַ ווונטש וועגן דעם
שאַפן אַ פּען־קלוב אין פּאַלעסטינע.“ („ליט. בלעטער“, נ' 31,
פונעם 5־טן אויגוסט 1927).

פאַרשטייט זיך, אַז דער יידישער שרייבער און זיין ליטעראַטן־קלוב
אין וואַרשע האָט זיך נישט צוגעהערט צו די „פרומע“ עצות פון ב.
קרעמיע, און קעגן זיין ווילן האָט מען געמאַכט די פאַרשידענע פאַרבאַר־
רייטונגען, און נאָך אַ לענגערן ישוב הדעת און פאַרשטענדיקונגען מיט
די ווילנער און די ניר־יאָרקער יידישע שרייבער, איז באַשלאָסן געוואָרן
אַפּצוגעבן דעם כבוד דער יידישער ווילנע, דאָס וויגעלע פון די יידישע
שולן. אין נ' 40 „ליט. בלעטער“, פונעם 7־טן אָקטאָבער 1927, ווערט
אין דער כראָניק געמאַרדן, אַז

„דער ליטעראַטן־קלוב ביים פאַראיין פון יידישע ליטעראַטן און
זשורנאַליסטן אין וואַרשע, וואָס אָרגאַניזירט לויטן באַשלוס פון
לעצטן פּען־קאָנגרעס דעם יידישן פּען־קלוב, איז שוין געקומען צו
אַ הסכם מיט דעם ניר־יאָרקער קיבוץ פון יידישע שרייבער וועגן
אַרט פונעם יידישן פּען־קלוב. דאָס אָפיציעלע אָרט וועט זיין —
אין ווילנע. אין וואַרשע און אין ניר־יאָרק וועלן זיין די צוויי גרעס־
טע אָפּטיילונגען. איצט זענען שוין קיין שום פאַרמעלע שטערונגען
נישטאָ, אזוי אַז מען קאָן שוין באַטראַכטן דעם יידישן פּען־צענ־
טער אַלס געשאַפן.“

דער יידישער פּען־קלוב איז ענדלעך געגרינדעט געוואָרן אין וויל־
נע, און אין וואַרשע און אין ניר־יאָרק זענען געשאַפן געוואָרן אָפּטיילונג־
גען פונעם יידישן פּען־צענטער.
די גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען אין ווילנע דעם 12־טן
דעצעמבער 1927.

דעם 14-טן פעברואר 1928 איז פאָרגעקומען אין וואַרשע די אַל־געמיינע פאַרזאַמלונג פון די וואַרשעווער מיטגלידער פונעם יידישן פּען־קלוב, אויף וועלכער עס איז צווישן אַנדערן איבערגעגעבן געוואָרן אַן אַלגעמיינער באַריכט פון דער טעטיקייט ווי אויך אַ קאַסע־באַריכט. עס איז באַטראַכט געוואָרן די פּראָגע וועגן צונויפּרופּן אַ לאַנד־צוזאַמענפּאַר פון די יידישע שרייבער אין פּוילן, אין וועלכן עס וועלן זיך באַטייליקן די מיטגלידער פונעם פּען־קלוב אין פּוילן. מען האָט אַרומגעֶרעדט דעם סדר־היום פון דעם צוזאַמענפּאַר. אויסער אייניקע פּאַרטראַגן וועגן דעם צושטאַנד, די אויפגאַבן פון דער יידישער ליטעראַטור אויף די פּאַרשי־דענע געביטן, האָט מען באַשלאָסן פּאַרצולייגן דעם צוזאַמענפּאַר צו באַ־שטימען ליטעראַרישע פרעמיעס פאַר די בעסטע ווערק אין יידיש, ווי אויך סטיפענדיעס פאַר יונגע ליטעראַטן. און לסוף איז פונדאָסניי אויסגע־קליבן געוואָרן די פּריערדיקע פּאַרוואַלטונג: נחמן מייזיל, ז. סעגאַלאַ־וויטש, אהרן צייטלין, א. קאַציונע און מלך ראַוויטש.

און זינט דאָן איז דער יידישער פּען־קלוב אין פּוילן, אין ווילנע און אין וואַרשע, געוואָרן אַ וויכטיקער פּאַקט און פּאַקטאָר אינעם יידישן קולטור־לעבן אינעם לאַנד. אויסער זיינע אייגענע טעטיקייטן, איז ער געווען פּאַרטראַטן אין די אַלע איניציאַטיוו־אַרבעטן, אין די עפנטלעכע אַרויסטריטן, אין די קולטור־געזעלשאַפטלעכע פּיערונגען, וואָס זענען אייני־געאָרדנט געוואָרן אינעם יידישן פּוילן. וואָס שייך דעם שרייבער־צוזאַ־מענפּאַר זענען די אַלע פּראָגן און פּראָבלעמען, וואָס זענען געווען פּאַר־בונדן מיט אָט דעם פּלאַן, ברייט באַהאַנדלט געוואָרן אויף די עפנטלעכע פּאַרזאַמלונגען. אויך אין די „ליט. בלעטער“ זענען גענאַנגען אין לויף פון וואָכן און וואָכן דיסקוסיע־אַרטיקלען פון פּאַרשידענע שרייבער, וואָס האָבן אַרויסגעבראַכט אינטערעסאַנטע מיינונגען פאַר און קעגן אַזאַ מין שרייבער־צוזאַמענפּאַר. אַנב איז דאָן ברייט אונטערשטיצט געוואָרן אַ פּאַרשלאַג, וואָס האָט געהאַט אַ סך אָנהענגער, אַז אַנשטאַט אַ שרייבער־צוזאַמענפּאַר, זאָל פּאַרקומען אַ פּיל ברייטערער צונויפקום — אַ קולטור־צוזאַמענפּאַר, ווייל ליטעראַטור איז דאָך בלויז אַ צווייט פון דער אַלגע־מיינער קולטור, און אָן אַ ברייט צעאַקערט קולטור־פּעלד, איז נישט שייך דער וווקס פון אַ נאָרמאַלער יידישער ליטעראַטור.

אין אַ פּאַר חדשים אַרום האָט זיך אויך אין ניו־יאָרק געשאַפּן אַ

ידישער פען-קלוב. דאָס איז געווען מאי 1928. עס האָבן זיך אין דער גרינדונגס-פארזאמלונג באטייליקט אַ פּערציק שרייבער. אַלס פּרעזידענט איז איםגעקליבן געוואָרן — דוד פינסקי; וויצע-פּרעזידענט — י. אָפּאָט טאַשו; סעקרעטאַר — ב. י. ביאַלעסטאַצקי; פּאַרוואַלטונגס-מיטגלידער — ש. ניגער און ד"ר א. קאַראַלניק.

און אין דעם ביולעטין, וואָס דער לאַנדאָנער צענטער פון די אינ-טערנאַציאָנאַלע פען-קלובן האָט פּאַרעפּנטלעכט ערב דעם 6-טן אינטער-נאַציאָנאַלן פען-קאָנגרעס אין אָסלאָ, איז שוין דער ידישער פען-קלוב אַרײַן ווי אַ גלייכבאַרעכטיקטער מיטגליד. צווישן די אַלע פּאַרשידענע לענדער איז אויך געווען אַרײַנגעשטעלט „ י י ד י ש “. עס זענען דערביי אָנגעװיזן געוואָרן דריי שטעט — ווילנע, וואַרשע, ניריאָרק, און דער ערן-מיטגליד פון דעם ידיש-לאַנד איז געווען באַצייכנט — שלום אַש. מיר זענען ענדלעך געוואָרן צו לײַטן גלײַך. די ידישע ליטעראַטור האָט פּאַרנומען אין דעם אַלגעמײנעם אינטערנאַציאָנאַלן פען-פּאַרבאַנד — אַן אײגענעם זעלבשטענדיקן אָרט.

און ביי די באַדינגונגען און פּאַרהעלטענישן, וואָס האָבן געהערשט דאַן אין הױלן בנוגע צו די יידן און צו דער ידישער קולטור — איז עס געווען אַ זאָך פון גרויסן פּאָליטיש-געזעלשאַפּטלעכן באַטייט. און עס איז געווען ממש משיחם צײַטן, ווי דער נביא האָט עס פּאַראַױסגעזען, ווען עס איז פּאַרגעקומען אין לאָקאַל פון ליטעראַטן-פּאַראַיין, אינעם באַשיי-דענעם צײַמער פון פען-קלוב און ליטעראַטן-פּאַראַיין (אויף טלאַמאַצקע 13), אַ נעמײנואַמע זיצונג פון הױלישן פען-קלוב און ידישן פען-קלוב. דאָס איז געווען דינסטיק דעם 12-טן יוני 1928. דער ציל פון דער פּאַר-זאַמלונג איז געווען — אײנצושטעלן נאָרמאַלע באַצײאונגען צווישן רי-בידע פען-קלובן. מצד דעם הױלישן פען-קלוב זענען געווען — דער פּאַר-זיצער פּערדינאַנד געמעל און דער סעקרעטאַר קאַזשימיעש וויעזשינסקי. מצד דעם ידישן פען-קלוב — י. אָפּאָטאַשו, נ. מײזיל, ז. סעגאַלױוויטש, מ. עריק, א. צײטלין, מ. ראַױוײטש, ד"ר י. שיפּער. נאָך אַ לענגערן חבּרײַשן און פּרײנטשאַפּטלעכן מײנונגס-ראַױסטױש, זענען אָנגענומען געוואָרן אײ-ניקע באַשלוסן און ווױנטשן וועגן אַן ענגערן קאָנטאַקט צווישן די צױוי פען-קלובן. איך געדענק נוט די זיצונג, וואָס האָט געדויערט אַ צױוי שעה

און איז דורכגעגאנגען ביי גלעזלעך טיי, פארבייסן, אין זייער הארציקער און פריינטלעכער אטמאספער.

אין א פאך טעג ארום — דעם 15-טן יוני — זענען ארויסגעפארן די דעלעגאטן פון יידישן פען-קלוב (י. אפאטאָש) און פון פוילישן פען-קלוב (פ. געמעל און וו. שעראשעווסקי, ע. ברייטער) קיין אַסלאָ צום אינטערנאַציאָנאַלן קאָנגרעס פון די פען-קלובן. עס איז געווען אזוי-ארום צום ערשטן מאל ווי א פארשטייער פונעם יידישן שאפן האָט זיך באטייל ליקט אין דעם אינטערנאַציאָנאַלן ליטעראַטור-קאָנגרעס.

און אין צען טעג ארום, דעם 25סטן יוני, האָבן מיר געהאַט אין וואַרשע אַן אלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די מיטגלידער פונעם וואַרשעווער יידישן פען-קלוב, אויף וועלכער י. אפאטאָש האָט אָפּגעגעבן אַ באַריכט וועגן דעם פען-קאָנגרעס אין אַסלאָ. ער האָט באַטאָנט די גרויסע באַדייט טונג פון דעם יידישן אָנטייל אינעם פען-קאָנגרעס. עס האָט זיך, אַנג, געהויבן דערמיט די חשיבות, דער אָנזען פון די יידן, וואָס וווינען אין אַסלאָ און אין נאָרוועגן... און אויסער די אלע אַנדערע פראַגן און פלעך נער, וואָס זענען אויפגענומען געוואָרן אויפן קאָנגרעס — האָט אפאטאָש אויך איבערגעגעבן, אַז דער בולעטין, וואָס מיר האָבן אַרויסגעגעבן אין ווילנע צום קאָנגרעס, איז ווילגעפעלן די דעלעגאטן, ער איז אַרויס פֿיך נער ווי דער פראַנצויזישער און ענגלישער.

„יידיש — האָט אפאטאָש דערציילט — האָט אַ באַזונדערן חן און ליטזעליקייט ביי די דעלעגאטן. מען ווייסט, אַז מען האָט צו טון מיט אַ שפראַך, וואָס האָט אַ רייכע ליטעראַטור אין גאָר דער וועלט“.

אין ווילנע און אין וואַרשע האָבן מיר מיט אַ באַזונדערן אייפער זיך גענומען צו פאַרשטאַרקן דעם יידישן פען-קלוב. מיר האָבן אין אים אַרײַנגעלייגט כּוונות און אים געשמעלט פאַדערונגען, וואָס די אַנדערע פען-קלובן האָבן וועגן דעם גאַרנישט געטרוימט. און אפילו אין וואַרשע גופא, אין שכנות פונעם פוילישן פען-קלוב, האָט מען אַרגאַניזירט אָפּט צונויפטרעפן, פאַרזאַמלונגען און מיר האָבן אַרויסגעוויזן פיל קולטור-שאַפּערישע אַקטיוויטעטן, וואָס האָט אינספּירירט אויך די אַנדערע קרין בהשע און נאָענטע קולטור-אַרגאַניזאַציעס.

אויף דעם זיבעטן פענקאנגרעס אין 1929 אין ווין האָבן מיר שוין געהאט אַ גרויסע יידישע שרייבער־דעלעגאַציע, מיט שלום אַשן אין דער שפיץ, און אונדזער יידישער פענקלוב האָט זיך גאָר שטאַרק אָנגעזען אין דער גרויסער וועלט־שטאַט. און נאָך מער האָבן מיר זיך אָנגעזען אין וואַרשע, אין יאָר 1930, ווען דער כבוד איז צוגעשטעלט געוואָרן פּוילן צו האָבן ביי זיך דם 9־טן אינטערנאַציאָנאַלן פענקאָנגרעס, אין וואַרשע, וווּ עס איז געווען די מעטראָפּאָליע פונעם יידישן שאַפּן, פון דער יידישער פּרעסע און ליטעראַטור. אויף די ביידע פענקאָנגרעסן האָבן מיר פּיין און ברייט רעפּרעזענטירט דאָס יידישע פּאָלק, די יידישע ליטעראַטור און דעם יידישן שרייבער.

צרות פון דער פּוילישער פּאָליציי און צענזור

פּאָליציי און צענזור — דאָס זענען אויך גאַענטע, גאָר נאָענטע „מחותנים“ מיטן יידישן לעבן אין פּוילן, ווי אויך מיט דעם יידישן קול־טור־שאַפּערישן לעבן. זיי האָבן זיך זייער אָפט אַרײַנגעמישט אינעם קול־טור־לעבן און האָבן געהאַט אַ גרויסע דעה אין פּאַרשידענע ענינים. פאַר די 17 יאָר, וואָס איך בין געווען טעטיק אין פּוילן, זענען פּאַרגעקומען גענוג צונויפּשטויסן, „סכסוכים“ מיט דער פּאָליציי און מיט דער צענזור (עס איז „היינו הך“ — איינס און דאָס זעלבע!), און עס איז שוין געווען און געוואָרן אַ מין זעלבספּאַרשטענדלעכקייט. איצט, זעט עס אויס ווי עפעס אויסגעטראַכטס, נישט דאָאיקס !

און עס איז גענוג אַ בלעטער צו טון ביכער און טאַקע ווידעראַמאַל די „ליט. בלעטער“, ווי פּאַרשידענע געשיכטעס, עפּיאָדן ווערן אויפגעלעבט אינעם זכרון. וועלן מיר דערציילן דאָ בלוז וועגן איינצלענע, — עס וועט דערנאַצן דאָס בילד, פונעם קולטור־לעבן אין פּוילן, וואָס מיר מאַלן אין אונדזער בוך.

אַט האָב איך אויפגעפנט אַ נומער 68 פון פּרייטיק דעם 21סטן

אויגוסט 1925. א פיינער נומער מיט אן ארטיקל פון מלך ראזויטש אויף דער ערשטער זייט אונטער א שטארקן נאָמען: „אויך אין אונדזער דיכ־טונג — קריזיס!“ און דערביי אן אונטערקאָפּ „א וואָרט וועגן ווערט, אומווערט און עקזיסטענץ־בארעכטיקונג פון דער נייער דיכטונג“. און אין מיטן דער זייט (מיר האָבן שוין אַרויסגעגעבן דאָן די „ליט. בלעטער“ אין דעם קליינעם פּאַרמאַט) — א בילד פון פּרץ מאַרקיש, מיט זיין נאָמען און מיט אן אונטערשריפט „צו זיין קומען קיין פּוילן“ (ער איז דאָן צו־ריקגעקומען פון פּאַריז, וווּ ער האָט פּאַרבראַכט אַ לענגערע צייט!).

איז וואָס אַזוינס איז מיט אָט דעם גאַנץ־כשרן און געוויינטלעכן נומער? אָבער עס איז דאָ דערביי אַ מעשה און מיט אַ „חדגדיא“ אינ־מיטן (חדגדיא — נישט דאָס ציגעלע פון דער הגדה, נאָר „חדגדיא“, ווי יידן פלעגן רופן אן אַרעסט־הויז, אַ תּפּיסה!).

די „ליט. בלעטער“ זענען דאָן אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן ב. קלעצקי־פּאַרלאַנג (די רעדאַקטאָרן זענען פּאַרבליבן מלך ראזויטש און איך). איז אַזוי ווי אין וואַרשע האָט מען באַדאַרפט האָבן ספּעציעלע געלט אויף פּאַפּיר און דרוקן, איז אונדז איינגעפּאַלן מיטן הסכם פון ב. קלעצקי (מיר פלעגן אים רופן לייטיש — באָריס אַרקאַדיעוויטש!). אַז מיר זאָלן פּרוּווּן זעצן און דרוקן דעם זשורנאַל אין ווילנע. טאַקע אין זיין, קלעצקינס, דרוקעריי, אויף קליין סטעפּאַן־גאַס 23. די באַרימטע גאַס, אָדער געסל, און דאָס באַרימטע קלעצקי־הויז, וואָס געהערט אויך צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור און קולטור אין פּוילן. דאָ, אין דעם הויז, האָט זיך אַמאָל אין 1913 געדרוקט די „יידישע וועלט“ און עס איז געגרינדעט געוואָרן דער „ווילנער פּאַרלאַנג“ און עס איז אַרויס די „לעבן און וויסנשאַפט“ און די „גרינינקע בוימעלעך“ מיט נאָך און נאָך זאַכן, וואָס געהערן צו דעם יידישן קולטור־לעבן און קולטור־שאַפּן פון פּוילן, און צי נאָר פון פּוילן ?

בין איך אַראָפּגעפּאַרן קיין ווילנע מיטן מאַטעריאַל פאַרן נומער, און מיט דער דעה אויפן אָרט צו זען וואָס מען קאָן טון און אויך כדי צו באַקענען דעם זעצער, דעם פּאַרוואַלטער מיט דער טעכניק פון דעם זשורנאַל. בין איך געזעסן אַ פּאַר טעג אין ווילנע, איבערגעקוקט דעם מאַטעריאַל, געלייענט די קאַרעקטור, — ביי דער מיטהילף פון דעם דיכ־טער און שרייבער א. פּרידקי, — אַ טשעקאַווער טיפּ, — ליב געהאַט צו

רעדן וועגן אלץ מיט ביטול, חוזק און פארביסנקייט, הגם ער איז געווען א ליבער, טייערער און הארציקער מענטש. ער האָט, אגב, אָנגעהויבן זיין שרייבערישע קאריערע ווי אַ גוטער דיכטער, געהאַט אויך אַ חוש פאַר ליטעראַטור־פאַרשונג, אָבער דאָס שווערע לעבן, די אָרעמקייט, די דחוקות האָט אים דערדרוקט, האָט ער הנאה געהאַט מבטל צו זיין זאַכן און רעדן מיט פאַרביסנקייט וועגן מענטשן און אידעען. יאָ, האָבן מיר דעם נומער „ליט. בלעטער“ מיט דער הילף און ליבשאַפט פון יוסף קאַמערמאַכער, דער פאַרוואַלטער פון דער קלעצקין־דרוקעריי, אויסגעזעצט, געשטעלט אין זייטן און טאַקע אָפּגעדרוקט. און כדי עס זאָל זיין אין צייט אין וואַרשע, האָב איך מיט זיך מיטגענומען די אָפּגעדרוקטע נומערן אין „באַנאַזש“, און ביינאַכט אַרויסגעפאַרן מיט דער באַן פון ווילנע, צו קומען אויף מאַרגן פרי קיין וואַרשע מיט די אָפּגעדרוקטע נומערן, און די אַדמיר ניסטראַציע, וואָס האָט זיך דאָן געפונען אין וואַרשע אויף לעשנאָ 36, אין הויף אינעווייניק, וועט דעם נומער גלייך אַרויסשיקן צו די אַבאָד נענטן, און פונאַנדערגעבן די אַגענטן, אין שטאָט וואַרשע און אויסערן שטאָט.

הכלל, אלץ איז גוט און פיין, ווי ס'באַדאַרף צו זיין !
 קום איך מיר צו פאַרן אינדערפרי מיט דער באַן צום ווינער וואָקל זאָל, גיי אַרויס פון מיין וואַנאָן, גיב איבער אַ טרעגער, ער זאָל נעמען די פעקלעך צייטונגען און לאָז מיך צום אַרויסגאַנג צו נעמען אַ „דראָזשקע“. אָבער פאַרן אַרויסגאַנג — שטעלט מיך אָפּ אַן אַגענט פון געהיים־פּאָליציי און פאַרבעט מיך נאָכגיין מיט אים און באַפעלט אויך דעם טרעגער מיט די פעק צייטשריפטן אין דעם ספּעציעלן פּאָליציי־פּאַסטן, וואָס איז אויף דעם וואַקזאַל, לינקס ביים אַרויסגאַנג. קאָן מען קיין „דבר אחר“ נישט זיין, און מען מוז גיין... אין דעם אַרעסט־צימער זיצט אַ פּאָליציי־קאָמיסאַר און צופרידן פון דער „מציאה“ אזוי פרי, פרעגט ער, וואָס איז עס פאַר אַ „ליטעראַטור“, געבראַכט מיטן צוג? דערקלער איך, אז עס איז אַ לייטעראַרישע צייטשריפט, דערשיינט שוין דאָס צווייטע יאָר, עס איז אָנ געגעבן דער אַדרעס פון דער רעדאַקציע — אין וואַרשע — און איך בין דער רעדאַקטאָר און עס איז אונטן, אויף דער לעצטער זייט, אָפּגעדרוקט דער אַדרעס פון דער דרוקעריי אין ווילנע, אלץ איז אין אַרדענונג! אָבער דער פּאָליציי־קאָמיסאַר קוקט מיט חשד אויף דער צייטשריפט און אויף

מיר, און ער טוט מיך א פרעג: און ווער איז עס דער מענטש אויפן בילד? ווייזט אויס, אז פריץ מאַרקישעס קאָפּ מיט דער קוטשמע האָר איז אים נישט גאָר ווילגעפעלן. עפעס צופיל שויבער אין זיין דערקלער איך אים, אז עס איז א יידישער דיכטער. פון וואַנעט איז ער? — טוט ער א פרעג. גיי דערצייל אים מאַרקישעס יחוס-עצמו און זיין „יחוס-אבות“. אז ער שטאַמט גאָר פון יענער זייט... זאָג איך: א גענוג-באקאנטער דיכטער אין בוילן, א הינער !

האַט דער פּאָליצייר-קאָמיסאַר זיך אוועקגעזעצט צום טעלעפּאָן, אָפּ-גערופן אין אייניקע ערטער, זיך אָנגעפרעגט צי איז טאַקע פאַררעגיסטרירט אזא מיין צייטשריפט אין דער פּאָליציי, אַריינגעקוקט אין מיין פּאַסט, אָנגעקוקט מיך און פאַרגלייבן מיין פנים מיטן בילד אויף מיין פּאַסט און לעגטימאַציע פונעם ליטעראַטן-פאַראיין און נאָך אַ לענגערער איבער-טראַכטעניש איבערגעלאָזט ביי זיך אין די פּאַפּירן אַ נומער פון „ליט. בלעטער“, האָט ער מיר ענדלעך דערלויבט גיין. איך בין פּרוי, הייסט עס. האָב איך גענומען מיט דער הילף פון אַ טרעגער די פּעקלעך צייט-שריפטן, אַרויפגעלייגט זיי אויף אַ דראָזשקע און מיט אַ פאַרשפּעטיקונג פון אַ שעה צייט, געבראַכט זיי בשלום אין דער רעדאַקציע, וווּ מען האָט שוין אומגעדולדיק געוואַרט אויף מיר און אויף די נומערן.

און אַמאָל אויך האָט מען, נישט אויסגערעדט זאָל זיין, אָפּגעטון אַ שפּיצל דער פּאָליציי מיט דער צענזור צוואַמען. עס איז געווען אַ מחיה און אַ פאַרגעניגן צו טון עפעס אַ פאַרבאַטענע זאַך הינטער די פּלייצעס פון דער וואַכער צענזור... אזא גנבת-דעת — אָפּנאַרעיי — איז זיכער קיין חטא נישט !

און אַט אַ מעשה: מיר האָבן געהאַט געדרוקט די „ליט. בלעטער“ אין ווילנע, און דער דאָרטיקער צענזאָר, הגם ער פלעגט אָפּט אַריינבאַ-קומען פון ב. קלעצקין אַ מטבע, „לא יחרץ-געלט“ (קלעצקין) — אַ רוסי-שער ייד, אַ סוחר מיט אַ ברייטן פאַרנעם און קוראַזש, האָט געהאַט אַ באַזונדערע הנאה געבן אַ כאַבאַרל און דערפאַר עפעס אָפּטון אַ שפּיצל דער מאַכט!), האָט קאָנפּיסקורט אַ נומער „ליט. בלעטער“ פאַר אַ דערצייר-לונג פון פּריץ הירשביין „דער הילצערנער פּוס“. עס איז אַ מעשה מיט אַ סטאַליער, וואָס איז כל ימיו געווען אַ האַרעפּאַשניק, בעת דעם ערשטן קריג איז ער פאַרווונדעט געוואָרן און געקומען אַהיים מיט אַ שלעכט-

נעמאכטן היצערנעם פום אנשטאט זיין אייגענעם פוס, וואָס ער האָט פאַרלוירן אין קריג. בעת דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע האָט זיך עוזר דער סטאַליער אַרײַנגעוואָרפן אין דער רעוואָלוציע, איז געוואָרן אַ קאָמיסאַר ביי זיך אין שטעטל און ער טראָגט פאַראיבל אויף דער וועלט. ער איז מיט לייב און לעבן איבערגעגעבן דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעט און באַווייזט אַפילו נישט צו מאַכן זיך אַ גוטן היצערנעם פוס. ער פאַלגט אויס טריי און ערלעך וואָס די רעוואָלוציע הייסט אים... א. א. וו. דער יידישער ווילנער צענזאָר האָט איינגעזען אין דער דערציילונג די אמתע „קראמאַלע“, אַן אָנצוהערעניש אויף פראָטעסט און בונט און קאָנפּיס־קירט דעם נומער. אָבער מיט אַ יאָר שפעטער האָב איך געפרוווט דאָס. מזל מיט דער דערציילונג אין וואַרשע, וווּ די „ליט. בלעטער“ זענען צוריק אַרבער, און איך האָב בשלום אָפּגעדרוקט די דערציילונג אונטער אַן אומשולדיקן נאָמען „עוזר דער סטאַליער“ („ליט. בלעטער“, נ' 47, יאָר 1931). עס איז מיר געפעלן געוואָרן די דערציילונג און דערצו האָט מיר הנאה געטון אָפּצוטון אזא שפּיצל דעם פּוילישן צענזאָר !

און געווען אמאל אַ מעשה מיט קאַדיע מאָלאָדאָוסקי און איר באַ־וווסט בוך לידער, וואָס זי האָט געדרוקט דורך די „ליט. בלעטער“ אונטערן נאָמען „דזשיקע גאַס“. אזוי ווי קיין פאַר־צענזור איז נישט געווען, האָט קאַדיע מאָלאָדאָוסקי זיך געשראַקן, מ'זאָל דאָס בוך, נאָכן דערשיינען, נישט קאָנפּיסירן. די לידער זענען געווען אָנגעזעטיקט מיט סאָ־ציאַלן פראָטעסט און עס זענען געווען בילדער פון דער שרייענדיקער סאָ־ציאַלער נויט און פון פאַליציר־ווילקיר. קומט זי צו מיר און בעט מיך רחמים, אפשר זאָל איך זיך ווענדן מיט אַ בקשה צום יידישן צענזאָר (דאָן איז געווען שטיינבאַק דער ממונה אויף דעם אין דעם „קאָמיסאַריאַט זשאַנדו“ אין וואַרשע!). דער צענזאָר האָט לויטן געזעץ קיין רעכט נישט געהאַט פריער צו ליענען אַ בוך אין מאַנסקריפט און אים כשרן. איז מיר נישט געווען צום האַרצן גיין בעטן אַ זאך, וואָס עס איז פאַרבאָטן און עס שמעקט פאַרן צענזאָר אַ שטראַף. אָבער קאַדיע האָט שטאַרק גע־בעטן, זי האָט זיך אָנגעליען געלט אויפן בוך און וועט מען עס קאָנפּיסירן, וועט זי נישט אַרויסקריכן מיט די חובות, וואָס זי מאַכט. האָב איך זיך געלאָזט איינרעדן און גענאַנען. עס איז געווען שבת פרי, און אין „קאָמיסאַריאַט זשאַנדו“, אינעם צענזור־צימער, איז געווען בלויז שטיינ־

באק. פרעגט ער מיך, וואָס אזוינס האָט מיך געבראַכט צו אים אין אַ שבת פרימאָרגן? ענטפער איך אים, אזוי און אזוי, פאַניע שטיינבאק, איך האָב גאָר קיין חשק נישט געהאַט צו קומען מיט אַזאַ שליחות, אָבער אַ פרוי אינצוווישן, און מען דאַרף דאָך זיין אַ „דושענטלמען“, האָט מיך די דיכטערין קאַדיע מאָלאָדאָווסקי געבעטן ברענגען דעם מאַנסקריפט, אַלע לידער, וואָס זענען צוגעגרייט פאַרן לידער־בוך, און זאָל ער, שטיינ־באק, מוחל זיין און איבערקוקן און פריער זאָגן, וואָס ער וועט דורכלאָזן און וואָס נישט . . .

ווערט שטיינבאק ברוגז, סטייטש, וואָס הייסט, ער טאָר דאָך עס נישט טון, עס איז אומגעזעצלעך. ער קאָן דערפאַר טייער באַצאָלן! יאָ, גיב איך צו, איך ווייס עס גוט און איך האָב עס אליין געזאָגט קאַדיע מאָלאָדאָווסקי. אָבער וואָס זאָל מען טון, זי ליינט אַריין עטלעכע הונדערט זלאָטעס געליענע געלט אין בוך, און זי קאָן נישט לאָזן עס אויף „נאַטס באַראַט“, און איך נעם ווידער אַפעלירן: לאָמיר טון אַ זאך פאַר אַ פּיר נער דיכטעריין, און דער עיקר — אַ דאַמע — לפנים משורת הדין!... און איך אַפעליר צו אים, צו זיין גוט האַרץ.

הכלל, ער נעמט עס צו זיך אַהיים, אָבער בתנאי, אז קיינער זאָל וועגן דעם נישט וויסן, קיינער... און ער הייסט מיך קומען אין אַ וואָך אַרום, טאַקע שבת פרי, ווען עס זענען נישטאָ די איבעריקע פּוילישע באַאַמטע אינעם צימער . . .

אין אַ וואָך אַרום, איך לאָז מיך גיין אין „קאָמיסאַריאַט זשאַנדו“, כ'קום אַריין אין צימער, פאַרמאַכט שטיינבאק די טיר און נעמט אַרויס דאָס פעקל לידער פון זיין שופלאָך, ער טוט אַ מיש און שטעלט זיך אָפּ אויף דריי לידער, וואָס זענען איבערגעפירט מיט רויטן טינט. אָט די דריי לידער זענען, הייסט עס, פאַרבאָטן צום דרוקן, און אויב זיי וועלן אַריין אין בוך, דאַן ווערט עס קאָנפּיסקירט דורך אים.

דאַנק איך אים אָפּ פאַר דער געפעליקייט און קום מיטן מאַנר־סקריפט צוריק אַהיים, וווּ קאַדיע וואַרט שוין מיט אומגעדולד אויף מיין תשובה. טוט קאַדיע אַ קוק אויף די דריי פאַרמעקטע לידער און עס ווערט איר שלעכט. מילא, צוויי פון די לידער — איז פאַרפאַלן, אָבער דאָס ליד „נאַכט“, וווּ עס ווערט געמאָלט אַ נאַכט־באַזוך פון דער פּאָליציי, וואָס קומט מאַכן אַן „אַביסק“ (אַן אונטערזוכונג!) — אויב עס וועט ניט אַריין

געווען אמאל א לעבן

אין בוך — איז שלעכט, איז אויס, פארלירט די גאנצע סעריע דזשיקע
גאס איר כאראקטער און זינען . . .
אָבער וואָס זשע קאָן מען טון? איז קאָדיע ווידער צוגעשטאַנען
צו מיר :

— טייערער, דו מוזט מיר העלפן! גיי אַוועק צו אים און דערקלער
אים, אַז עס גייט מיר ממש אין לעבן, אַז דאָס ליד זאָל אַרײַן אין בוך,
און יענע צוויי לידער — מילא !

— סטייטש, — בעט איך זיך ביי קאָדיען, — ער האָט מיר גע-
זאָגט גאַנץ קאַטעגאָריש, אַז ער וועט דאָס ליד נישט דערלויבן. אָבער
קאָדיע שטייט נישט אָפּ און בעט זיך ביי מיר. איך לאָז זיך נישט ווילנ-
דיק גיין צוריק (ממש ווי די געשיכטע מיטן אַלטן פישער אין פּוּשקיןס
מעשהלע מיטן גאָרדן פישעלע!).

קום איך ווידעראַמאל צו שטיינבאק, אַזוי און אַזוי, אויף די צוויי
לידער איז זי מסכים, אַ ברירה האָט זי, אָבער דאָס ליד „נאַכט“ — בעט
זי, טוט אַ טובה און הייסט עס נישט אַרויסנעמען פון בוך, ווייל און
אַזוי ווייטער . . .

גיט אויף מיר אַ קוק שטיינבאק: וואָס הייסט, עס איז דאָך קעגן
דער פּאַליציי, עס איז דאָך אַן אָנקלאָג קעגן דער מאַכט ? !
ניב איך אַ זאָג: ווייסט איר וואָס, לאָמיר איבערליענען און מיר
זוועלן זען !

נעם איך אַרויס דאָס פּעקל לידער און מיר נעמען לייענען דאָס ליד
„נאַכט“ :

„נאַכט.
די לבנה ווי אייביק שיפט אויף זילבערנע וועסלעס מיין האַרץ.
צו מיין טיר
גיט מען אין דער נאַכט,
און מען טראָגט :
דראָונג,
אומזין
און פּאַרדאָסט.
און מען קלאַפט אין מיין טיר,
און איך עפן און זע :
שווערד,
און קנעפּ,
און בליי,
גרייט פּאַר מיר
און פּאַר מיין הויפּן לייב.

לויכט מען דורך מיין טיש.
 וואָרפט מען דורך די בעט.
 ס'האָט קיין וואָרט נאָך קיינער נישט גערעדט.
 שטיי אײַך און אײַך וואָרט,
 און אײַך הער :
 ס'רעדט מיין גוף
 מיט אומזין,
 מיט בליי
 און מיט שווערד."

און איבערגעלייענט, קוקט אויף מיר שטיינבאק און טוט מיך אַ
 פרעג, ווי דער זיגער, ווי דער גערעכטער: נו, וואָס זאָגט איר? איז דען דאָ
 נישט נעמאַלט קיין פּאָליציי-באַזוך ?

— יאָ, — טו אײַך נלײך זיך אַ כאַפּ אַרויס מיט אַ וואָרט, אַזוי זיך,
 ווי אויף יוצא זיין: אָבער ווי איז דאָ געזאָגט, אַז עס איז געשען אין וואַר-
 שע, עס האָט דאָך געקאָנט געשען אין בערלין !
 — טאָ שרייבט-זשע טאַקע אונטער בערלין, טוט ער מיר אַ זאָג שנעל
 אויף צוריק.

און כך הוה, איך קום צו קאָדיען און זאָג צו איר, אַז עס איז דאָ איין
 אויסוועג, מען דאַרף אונטערשרייבן אונטערן ליד „בערלין“, וועט עס כשרן
 דאָס ליד אין בוך.

— וואָס הייסט בערלין? — הויבט ווידער אָן קאָדיע מיט אַ וויינענ-
 דיק-בעטנדיקער שטימע — עס איז דאָך אויף דזשיקע גאָס און אין דער
 סעריע פון דזשיקע גאָס ?

הקיצור, באין ברירה האָבן מיר טאַקע צוגעגעבן נאָכן ליד „נאַכט“
 די ווערטער „בערלין, אַפּריל, 1933“. איז ווער עס האָט דאָס ביכל לידער
 „דזשיקע גאָס“ פון קאָדיע מאָלאָדאָווסקי, וואָס איז אַרויס אין וואַרשע
 דורך די „ליטעראַרישע בלעטער“, זאָל געדענקען, אַז אויף זייט 17 איז די
 שורה בערלין — אַ זכר נישט פון בערלין, נאָר עס איז אַן אָנדענק פון די
 קאַפּריזן פון דער וואַרשעווער צענזור און פון איר יידישן פאַרשטייער !
 אָדער אַזאַ מין אומזיניקע מעשה, וואָס קלינגט ממש ווי אויסגע-
 טראַכט, ווי אַ קוריאַז, אָבער עס איז אַ ידיעה, וואָס איז שוואַרץ אויף ווייס
 אָפּגעדרוקט אין די „ליט. בלעטער“ פונעם 13-טן אויגוסט 1926 (נ' 119):

„דער אויספאַרשונגס-ריכטער אין וואַרשע פירט אַן אויספאַר-
 שונג קעגן דעם דעפּוטאַט יצחק גרינבוים, ד"ר צמח שאַבאַד און

געווען אמאל א לעבן

אלטער קאצינע, וועלכע ווערן באשולדיקט אין פארשפרייטן קאמוניסטישע ליטעראטור.

דער לייענער וועט זיכער שטוינען: וואָס דעפוטאַט יצחק גרינבוים איז גאָר פאַרמישט אין עפעס אַ קאָמוניסטישער פאַרשווערונג און אין אַ גרופע, וואָס גייט מאַכן קאָמוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע? אָבער הערט ווייטער די נאָטיץ:

„די מעשה איז אזא: דער אַנסקי־קאָמיטעט, וואָס אין זיין שפיץ שטייען די דערמאָנטע דריי, ניט אַרויס ש. אַנסקיס ווערט. און אין דעם 8טן באַנד „הומאַרעסקעס און לידער“, האָט מען אויך אָפּגעדריקט די בונדישע „שבועה“, וואָס אַנסקי האָט אָנגעשריבן מיט 28 יאָר צוריק. דאָס דאָזיקע ליד איז אויך פאַרעפּנטלעכט געוואָרן אין דער ערשטער אויפלאַגע פון אַנסקיס ווערק אין יאָר 1922 און דעמאָלט איז עס געווען נאָך כשר און מען האָט דערפאַר נישט קאָנפּיסקירט דאָס בוך. איצט, אין יאָר 1926, איז די „שבועה“ פּלור צום אנערקענט געוואָרן פאַר טרייף און מען האָט קעגן די אַרויסגעבער פאַרפירט אַ פּראָצעס. צו דער פאַראַנטוואָרטונג זענען אויך צו געצויגן געוואָרן דער פאַרלאַג „צענטראַל“ און דער סעקרעטאַר פּרנעם אַנסקי־קאָמיטעט ב. ראָזען“ . . .

מיט צוויי נומערן שפּעטער, אינעם נ' 121, פונעם 27סטן אויגוסט 1926, לייענען מיר אין דער „כראָניק“ פון די „ליט. בלעטער“ אזאַ מין „אומשולדיקע נאָטיץ“:

„אין פאַרלאַג ב. קלעצקין, וואַרשע, לעשנאָ 36, וווּ עס געפינט זיך אויך די רעדאַקציע „ליטעראַרישע בלעטער“, איז פאַרגעקומען אַ רעוויזיע אונטער דער אויפזיכט פון פאַרשטייער פון רעגירונגס־קאָמיסאַריאַט און באַזאַמטע פון פּאָליטישער פּאָליציי. מען האָט דורכגעקוקט פיל ביכער אין די פּאָליצעס, געהייסן עפענען אַלע קאַסטנס און פּעקלעך, וואָס זענען אָנגעקומען און וואָס זענען געווען גרייט צום אַרויסשיקן. אַלע וואָס זענען געקומען אין דער צייט פון דער רעוויזיע אין לאַקאַל פונעם פאַרלאַג, זענען פאַרהאַלטן געוואָרן. די רעוויזיע האָט געדויערט העכער אַ שעה צייט. קיין שום פאַרדעכ-

טיקס איז נישט געפונען געוואָרן, און קיינער איז לִסוף נישט פֿאַר־
האַלטן געוואָרן. די סיבות פֿון דער רעוויזיע זענען נישט באַקאַנט.

עס געדענקט זיך גוט אָט די רעוויזיע, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין
מיטן טאָג. מען איז אַרײַן אינמיטן דערינען מיט אַ פֿאַפּירל, אַז עס ווערט
דערלויבט צו מאַכן די רעוויזיע. מען האָט גענישמערט אַלע ביכער־פּאַל־
ליצעס, און איינער פֿון די געקומענע פּאַליצײַרלייט, אַ יודל, דער „געלער־
טער“, איז געקראַכן מער ווי אַלע, און וווּ דערזען עפעס אַ בוך מיט אַ
רויטער הילע, האָט ער אַרויסגעצויגן, באַטראַכט עס און אַרומגעשמעקט.
„רויטער פּנקס“? — וואָס איז דאָס? „פֿון רויטן לעבן“? — אַהא! און
אַזוי ווייטער. באַזונדערס אויפּפּאַלנדיק און חשדיק איז געווען דער זאַמל־
בוך „צײַטשריפט“, וואָס איז אונדז אָנגעקומען דאָן פֿון מינסק. גראָד אַ
רײַן־פּילאָלאָגישער זאַמלבוך, אָבער ער קומט פֿון דער שטאָט מינסק. ווי
קומט עס צו אונדז? אויף אונדזער ענטפּער, אַז ער איז אָנגעקומען אויף
אַ לענאַלן אופן דורך דער מלוכה־פּאַסט, — האָט מען עס פֿאַרצײכנט און
גענומען מיט זיך צום אונטערזוכן.

אַנב, עס האָט זיך דאָן געפֿונען בײַ אונדז אין לאָקאַל, ער איז
אַרײַנגעקומען אויף אַ באַזוך, יצחק גאַרדין (לענאוויטש), וואָס איז איצט
דער פּרעסע־אַטאַשע בײַם פּוילישן קאָנסולאַט אין נײַ־יאָרק. און ווי מען
האָט אים דערזען, האָט דער פֿאַרשטייער פֿון דער „דעפּענסיווע“ (געהײם־
פּאַליצײַ) אַ זאָג געטון צופּרײַדן: „אַהא, איר זענט אויך דאָ?!“ ער האָט
געזען אין דעם אַ מין באַשטעטיקונג, אַז די רעדאַקציע „ליט. בלעטער“
איז דאָס אמתע אָרט, וויבאַלד אַזאַ מין „פּאַרשוין“, וואָס איז געווען
אויפֿן צעטל פֿון די פּאַרדאַכטע, און ערשט נישט לאַנג אַרויסגעקומען
פֿון דער לאָדזשער תּפּיסה, איז דאָ אין דעם נישט־לענאַלן „מקום“ . . .

אָט די פֿאַרשידענע אומזיניקע פֿאַרפּאַלגונגען און וואָרענונגען מצד
דער פּאַליצײַ און צענזור האָבן זיך איבערגעחזרט אויף פֿאַרשידענע אַר־
פנים און מיט אונדזער גאַנצער געניטשאַפט איז געווען לכתּחילה שווער
צו וויסן וואָס עס קאָן נישט ווײַלגעפעלן זײַן מאַיעסטעט דעם צענזאָר.
עס געדענקט זיך אַזאַ געשיכטע: עס איז מיטוואָך אינדערפּרי. דער
נומער איז שוין אָפּגעדרוקט און ער ווערט צוגעגרייט צו דער עקספּעדיציע.
מײַן ברודער יעקב (ע"ה), די חברים אין דער אַדמיניסטראַציע ל. וײַני־

אפעל (איצט אין פאריז, 5. וויין, 5. לייטמאן מיט דער הילף פון אברהמל ראזענבערג פון טעקסטיל-פאראיין, וואָס פלעג פרייוויליק קומען יעדן מיטוואך העלפן צו פאָסן און קלעפן די אַדרעסן אויף די נומערן, מיר אלע האַלטן ביים פאַרענדיקן די עקספעדיציע צו שיקן אויף דער פּאָסט, — און פּלוצים אַ קלונג פונעם טעלעפּאָן: ווער איז ?

— פון „קאָמוניאַט זשאַנדו“ . . .

איז ביטער! מען רופט מיך, — גיי איך צו צום טעלעפּאָן און עס קומט פאַר אזא דיאַלאָג :

— פּאַניע רעדאַקטאָזשע ?

— יאָ !

עס רעדט שטיינבאק !

— זייער אנגענעם, וואָס איז געשען ?

— האָט איר געליענט דעם ערשטן אַרטיקל: אַלעקסאַנדער גראַנאַכס

„נאָכן טויט פון אַלעקסאַנדער מאַיסי“ ?

— אוואַדאי !

און נו? — פּרעגט ער מיך. ענטפּער איך האָפּערדיק :

— אַ פּינער אַרטיקל, געשריבן מיט האַרץ, מיט אַ באַציאונג צום

פאַרשטאַרבנעם גרויסן שוישפּילער-מייסטער.

— איך רעד נישט וועגן דעם אַרטיקל בכלל, — זאָגט צו מיר שטרענג

גער שטיינבאק. — מיט איבער די זייט און לייענט, זייט מוחל, די שו-
רות 10 און ווייטער פונעם צווייטן עמוד.

נעם איך דעם נומער (נ' 15 פונעם 12-טן אַפּריל 1935) און מיש

איבער די זייט און צייל אָפּ 9 שורות און הויב אָן לייענען: „אַלעקסאַנדער

מאַיסי איז איבערגעגעבן געוואָרן צו אייביקע פּלאַמען צוזאַמען מיטן

רינג (דער באַרימטער רינג, וואָס איז איבערגעגאַנגען בירושה פון איין

גרויסן דייטשן שוישפּילער צום צווייטן! — נ. מ.). דער גרעסטער דייטשער

שוישפּילער האָט אזוי אַרום געטון אַ סימבאָלישע טאַט. ער האָט פאַר-

ברענט דעם סימבאָל פון דייטשער שוישפּיל-קונסט. אַ לאַנד, אַ רעגירונג,

וואָס פאַרטרייבט די גייטטיקע און קינסטלערישע כוחות, האָט באַקומען

פון זיין גרעסטן זון פון דער טעאַטער-קונסט דעם מאַראַלישן טויט-אור-

טייל . . .”

און איבערנעלייענט אָט די שורות, וואַרט איך אויף אַ תשובה פונעם
קאָמיסאַריאַט-פאַרשטייער, און איך פרעג אים דערביי :
— איז דען אין דעם פאַראַן נישט ריכטיקס ?
— איך ווייס נישט — צי עס איז ריכטיק אָדער נישט, אָבער וועגן
אַ פּריינטלעכער און פאַרבינדעטער צו אונדז מלוכה טאָרן מיר אזוי נישט
שרייבן.

— איז וואָס איז אייער פאַרשלאַנג? — פרעג איך.
— אין דער פאַרם קאָן איך דעם נומער נישט דורכלאָזן און איך
וועל אים מוזן קאָנפּיסקירן !

ווער איך אומרויאיק: ס'טייטש, דער נומער איז אָפּגעדרוקט און עס
וועט זיין הייזק! גיט ער מיר אַן עצה, מען זאָל אויסשניידן מיט אַ שער
דאָס שטיקל טעקסט מיט די „טרייפּע“ שורות. איך דערווידער, סטייטש,
ווי קאָן מען עס אויסשערן אַ שטיק, ווען אויך די ערשטע זייט וועט ליידן
דערפון?! גיט ער מיר אַן עצה :

— נעמט און פאַרקלעפט אָט די שורות מיט אַ פעסטן קלעפּ-פאַפּיר,
מען זאָל נישט אַרויסזען וואָס עס איז דאָרטן געשריבן.
טענה איך ווידער :

— פּאָלג מיך אַ גאַנג! גיין קלעפּן עטלעכע טויזנט נומערן, ווי גע-
שיקט זיך עס?
ענטפערט ער מיר :

— איך ווייס נישט, און קאָן אייך קיין עצה נישט געבן. שיקט מיר
צו 11 נומערן פאַרקלעפטע, ווי עס פּאָדערט זיך פונעם געזעץ, וועל איך
דעם נומער נישט קאָנפּיסקירן . . .

וואָס-זשע האָבן מיר געטון? האָבן מיר אים געפּאָלגט. מיר האָבן
טאַקע פאַרקלעפט אין 11 נומערן די „אומלעגאַלע“ שורות, און די איבער-
ריקע נומערן זענען אזויער אזוי מיט דער „חרפה“, נישט פאַרדעקט זי.
אָרעמער פּויליש-יידישער צענזאָר, דו האָסט אונדז געהאַלפּן אָפּמאַרן די
פּוילישע רעגירונג און דערמיט געבראַכן די פּריינטשאַפּט אירע מיט די
היטלעריסטישע באַנדעס !

מיט אַ פּאַר וואָכן שפּעטער, געדענס איך, האָבן מיר זיך געטראַפּן
אויף דער יערלעכער פאַרזאַמלונג פון די יידישע אַרטיסטן פון פּוילן מיטן

ידישן צענוואָר, שטיינבאק. האָט ער מיך אָפּגערוּפּן אָן אַ זייט און געזאָגט
צו מיר :

— איר האָט זיכער פאַראיבֿל אויף מיר, וואָס איך האָב זיך אָנגע-
נומען דעם כבוד פון דייטשלאַנד, אָבער דאָס איז נישט די שולד פון מיר
און פונעם אינערן־מיניסטערום. פון מיינעט וועגן מענט איר שרייבן אויף
די דייטשן וואָס איר ווילט, אָבער דאָס אויסערן־מיניסטערום האָט אַרייַן-
געשיקט צו אונדז אַ פאַרלאַנג, מען זאָל אין קיין פּאַל נישט קריטיקירן
די דייטשלאַנד־רעגירונג, ווייל גערינג דאַרף אינגיכן קומען קיין פּוילן אויף
„יאַגד“, דאַרף מען היטן זיין כבוד, פּרעסטיזש און ווירדע... האָבן מיר
געמוזט אויספּאַלגן דעם פאַרלאַנג פונעם אויסערן־מיניסטערום . . .

אזוי האָט דאָס דעמאָלטיקע אָפיציעלע פּוילן נישט געלאָזט פּאַלן
קיין שטויבעלע אויף דער נאַצי־שער דייטשלאַנד.

עס איז געווען אַמאָל אַ מעשה, און די לינקע „ליטעראַרישע טרי־
בונע“ איז צייטווייליק אָפּגעשטעלט געוואָרן, האָבן מיר אָנגעהויבן דרוקן
אָפטער די לידער פון בונעס העלער, משה שולשטיין, מ. קנאַפּהיים און
אַנדערע. האָט מיך געשיקט רופן דער צענוואָר און געוואָרנט פאַר אַט די
שרייבער. איך האָב אים געזאָגט, אַז איך ווייס נישט קיין אַנדערע מאָסן
ווי נאָר, צי דאָס ליד איז גוט, — אָבער ווער דער דיכטער איז, אינטער-
רעסירט מיך נישט. האָט ער מיר נאַכאַמאָל „פּריינטלעך“ געוואָרנט, און
צוגעגעבן :

— איר ווייסט דאָך, אַז איך בין אייער אַ גוטער פּריינט! טאָ נעמט
צו מיין גוטע עצה, ווייל די „ליט. בלעטער“ קאָנען לידן דערפון.

אָבער דאָך האָבן מיר געדרוקט די לידער און די אַרטיקלען פון אַט
די „קאָמפּראָמעטירטע“ שרייבער און עס איז אַראָפּ גלאַטיק.

מיר האָבן זיך אזוי צוגעוויינט אָפט אָפּצונארן דעם צענוואָר. אַט
האָבן מיר געוואָלט אָפּדרוקן אין די „ליט. בלעטער“ אַ מעמאָראַנדום, וואָס
מיר, פּראָגרעסיווע שרייבער און טוער, האָבן זיך געגרייט צוצושטעלן צום
„יוואָ־צוזאַמענפּאַר“ אין ווילנע מיט חתימות פון עטלעכע און דרייסיק
דעלעגאַטן (שרייבער און לערער) וועגן שאַפן אַן איינהייטלעכן קולטור-
פּראָגראַם (אין די דענקווירדיקע צייטן פונעם פּאַלקס־פּראָגראַם!), און כדי דער
זוארשעווער צענוואָר זאָל נישט קרום קוקן אויף דעם דאָקומענט, און זאָל
נאָר נישט קאָנפּיסירן דעם נומער, האָבן איך אונטערגעשריבן אונטערן

מעמאָראַנדום די ווערטער „ווילנער טאָג“ — דאָס מיינט, אַז ס'איז איבער-
געדרוקט פון דאָרט, הגם אין „ווילנער טאָג“ האָט דער דאָקומענט געזאָלט
זיך דרוקן ערשט מיט אַ וואָך שפעטער.

די „ליטעראַדישע בלעטער“ זענען אַמאָל קאָנפּיסקירט געוואָרן פאַר
אַ רעדע פון ה. לייזיק, וואָס ער האָט געהאַלטן אין ניריאָרק אין יאָנואַר
1936. די רעדע האָט געהייסן „די ליטעראַטור אין קלעם“ (רעפּעראַט גע-
האַלטן אויפן קבלת־פנים אָונט אין ניריאָרק). אין דער רעדע איז געווען
אַזאַ מין אָפּזאַץ :

„איך דאַרף אייך נישט זאָגן, אַז איך שטעל עס נישט אַרויס ווי אַ
מאָטיוו, צוליב וועלכן מיר זאָלן זיך אָפּזאָגן פון סאָציאַלער רעוואָלוציע
און פון קאָמוניזם, צוליב וועלכן מיר זאָלן פאַרלייקענען די סאָציאַלע רע-
וואָלוציע און דעם קאָמוניזם. ניין, איך דאַרף עס נישט זאָגן, — ווייל איך
נעם זיי אָן, איך פיל זייער הויך אויף מיר, איך פיל זייער אַטעם אין מיר.
און דאָס קאָמוניסטישע סאָוועטן־רוסלאַנד איז מיר באַזונדער טייער.“
(„ליט. בלעטער“ נ' 7, 1936).

מיר האָבן געמוזט אַרויסגעבן אַן אַנדער נומער, לאָזן דאָס אָרט
פון לייזיקס אַרטיקל ליידיק, און צוגעבן די פּראָזע אין פּויליש: „פּאָ
קאָנפּיסקאַציע — נאַקלאַד דרוגני“, ד. ה. צווייטע אויפלאַגע, נאָך דער קאָנ-
פּיסקאַציע.

אַ גאָר שווער פּעקל און גרויס עגמת־נפש און איבערלעבענישן האָבן
מיר געהאַט זומער סוף יולי 1936. עס איז געווען שוין אַזויגער איינעם
ביינאַכט. עס איז געגאַנגען אַ גאָס־רעגן. אינמיטן דרינען אינעם ערשטן
האַרטן שלאָף הערן מיר האַסטיקע און שאַרפע קלינגען אין אונדזער טיר-
גלעקל. מיר האָבן זיך אויפגעכאַפט שטאַרק דערשראָקן. גראַדע האָט ביי
אונדז גענעכטיקט אונדזער שוועסטער־קינד ליאַניק פינקלשטיין, וואָס איז
דאָן אַקאָרשט באַפרייט געוואָרן פון דער פּוילישער תּפּיסה נאָך לאַנגע
זיבן יאָר. מען האָט אים פאַראורטיילט פאַר דער אָנגעהערדיקייט צו דער
קאָמוניסטישער פאַרטיי. ער איז געווען נאָך זיין באַפרייאַונג אונטערן
אויפּזיכט פון דער פּאָליציי און איז געווען געמאָלדן אויף אַן אַנדערן
אַדרעס. זענען מיר געווען זיכער, אַז מען איז געקומען נאָך אים. עס רוקט
זיך אַריין אַ פּאָליציאַנט אין דער באַגלייטונג פון דעם הויף־וועכטער
(סטרווש) מיט אַ פּאַפּירל, מען זאָל קאָנפּיסקירן דעם ערשט־דערשיגענעם

נומער „ליט. בלעטער“, ווי אויך די העפטן פון דער ביכער-פרעמיע: מיין בוך „אויף אונדזער קולטור-פראָנט“ (פראָבלעמען פון ליטעראַטור און קולטור-שאַפן). דערווייל זענען דערשינען די ערשטע צוויי העפטן צו 64 זייטן, וואָס האָבן באַדאַרפט צעשיקט ווערן מיטן נומער 31 פונעם 31-טן יולי 1936.

ווען מיר האָבן זיך דערוואַסט, אז מען איז אויסן בלוז אַ קאַנפּיס-קאַציע פון דעם נומער און פון די העפטן, האָבן מיר פרייער אָפּגעאַ-טעמט, און ליאָניק (ער איז איצט אין פּוילן, פאַרנעמט אַ נאָר-אַנגעזעענעם אַמט אין דער היינטיקער פּוילישער רעגירונג) האָט זיך אַ באַרואיקטער איבערגעדרייט אויף דער סאָפּע, אויף וועלכער ער איז געשלאָפּן. די רע-דאַקציע און אַדמיניסטראַציע „ליט. בלעטער“, צוליב פאַרשפּאַרונגס-צוועקן, זענען דאָן געווען אין אַ גרויסן צימער אין אונדזער דירה אויף גזיבאָווסקע 24, נעבן דער וואַרשעווער גמינע. פּרעגן מיר דעם פּאַלי-ציאָנט, וואָס איז דאָ די איילעניש, מען האָט דאָך געקאָנט קומען מאַרגן פרי און נישט וועקן מענטשן אין מיטן נאַכט, האָט ער געזאָגט, אז ער ווייסט נישט קיין מעשיות, מען האָט אים געהייסן גיין, מוז ער גיין אַפּילו אין מיטן נאַכט !

הקיצור, מען האָט געמוזט צונויפנעמען די אַלע נומערן „ליט. בלע-טער“, ער האָט זיי נעבעך געמוזט לאַנג ציילן (אזוי איז געווען אין דעם באַפעל) און אזוי אויך די העפטן פונעם בוך „אויף אונדזער קולטור-פראָנט“, און אונטערגעשריבן, אז ער האָט באַקומען כּך וכך נומערן און העפטן, האָט ער זיי קוים אַראָפּגעטראָגן פון דעם פּערטן שטאָק מיט דער הילף פון הויף-וועכטער. פאַרוואָס און פאַר ווען די קאַנפּיסקאַציע איז געקומען — האָב איך נישט געוואָסט.

אויף מאַרגן אינדערפרי לאָז איך זיך גיין אין „קאַמיסאַריאַט זשאַג-דו“ (אויף דעם טעאַטער-פּלאַץ). איך קום צו גיין — ווייזט זיך אַרויס, אז דער שטענדיקער יידישער צענזאָר, שטיינבאַק, איז קראַנק, ער האָט געקראָגן אַ לייכטע האַרץ-אַטאַקע, און עס פאַרבייט אים איינער אַ יודל שימקעוויטש, גראַד אַן אַמאָליקער פּויליש-ציון, אַ גאַליציאַנער יידישער יונגערמאַן. איך גיי אַריין אין צימער, און דער יידישער במקום-צענזאָר נעמט מיך אויף זייער קאַלט און שטרענג און שיקט מיך אָפּ צום הויפּט-צענזאָר, צום פאַרוואַלטער, אַ פּאַליאַק. פאַרשטיי איך, אז עס איז עפעס

אן ערנסטער ענין, רוף איך ארויס נח פּרילוצקין, אן אַרוואַקאַט, אַמאָ-
ליקער דעפּוטאַט פּון סיים. קומט ער באַלד צו גיין, און מיר גייען ביידע
אַרײַן צום הויפּט־צענוואָר.

וואָס איז געשען? דער פּאָליאַק רעדט צו אונדז מאַדנע דיבורים.
ער קוקט אין אַ פּאַפּירל, ערשטנס, — די העפּטן פּון מיין בוך — זיי זענען
קאָנפּיסקירט — צוליב... דעם נאָמען „קולט־פּראָגנאָט“, וואָס קומט פּון
וואָרט „פּאָלקס־פּראָגנאָט“ און צווייטנס, עס איז דאָ אינעם בוך אן אַרטיקל
„צען יאָר ייִדישע ליטעראַטור אין ראַטנפּאַרבאַנד“, און אן אַרטיקל וועגן
אײַן ייִדישע ליטעראַטור איבער דער גאַנצער וועלט. דאָס איז נישט דער-
לאַזבאַר! טענה איך און נח פּרילוצקי :

— סמיטש, די אַרטיקלען, אַלע אָן אויסנאַם, זענען פּריער געדרוקט
געווען אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ און אין „היינט“.

— יאָ, ענטפּערט ער — יעדער אַרטיקל פּאַר זיך איז אפשר דער-
לאַזבאַר, אָבער אַלע אינאיינעם איז שוין אן אַנדער מעשה! און כּלל —
גיט ער צו — מיר האָבן ידיעות, אז מייזל איז אַ קאָמוניסט.

— וואָס, מייזל — אַ קאָמוניסט? — פּרעגט נח פּרילוצקי — מיר
קענען מייזל זייער גוט, ער איז אַ ליטעראַטור־קריטיקער און מיט פּאַר-
ליטיק מישט ער זיך נישט!

— אַ, מיר ווייסן גוט אַט די, וואָס באַהאַלטן זייער אָנגעהעריקייט
צו קאָמוניסטן!

און וואָס שייך דעם נומער „ליט. בלעטער“ איז דאָרטן דאָ אן אַר-
טיקל וועגן מאַקסיס גאַרקי „דער טרייער זון פּון אַרבעטס־פּאָלק“, — עס
איז אן אָפּענע סימפּאַטיע צו סאָוועטנפּאַרבאַנד. און טאַקע ווער איז דער
ק. ר., וואָס איז געחתמעט אונטערן אַרטיקל, ווער איז דער שרייבער?

עס איז געווען אַ פּאַר וואָכן נאָך מאַקסיס גאַרקי טויט, האָב איך
דעם אַרטיקל איבערגעזעצט פּון אַ סאָוועטישער צייטונג, דער מחבר איז
געווען קאַרל ראַדעק. אָבער צוליב פּאַרוזכטיקייט וועגן האָב איך די לעצ-
טע מינוט פּאַרן דרוק, שוין אין פּרעס, פּאַרביטן דעם פּולן נאָמען אויף
די איניציאַלן ק. ר.

-- ווער איז דער מחבר, מאַך איך מיך טאַמעוואַטע? איך ווייס
אויך נישט! איך האָב דעם אַרטיקל איבערגעזעצט פּון אַ העברעאישער
צייטשריפט, וואָס דערשיינט אין פּאַלעסטינע.

געווען אמאל א לעבן

— ווי הייסט די צייטשריפט? — טוט ער מיך א פרעג.
— „מוסף“ — ענטפער איך גלייך.
— ווער גיט עס ארויס?
— יידישע שרייבער אין פאלעסטינע! — האק איך ווייטער.
— אזוי נאך? — טוט ער א זאג און קוקט ווידער אין זיין צעמל,
וואָס ליגט פאַר אים.

הכלל, עס האָט געקאָסט גענוג מי און אויפֿקלערונג מצד נח פריי־
לוצקי און דערנאָך מצד ד"ר מ. וויכערט, וועמען איך האָב שזעטער גע-
נומען מיך צו פארטיידיקן, און נאָך עטלעכע טעג האָט מען די העפטן
ענדלעך באַפרייט, אָבער דער נומער 31 „ליט. בלעטער“ איז טאָקע געוואָרן
קאָנפּיסקירט, און מיר האָבן געמוזט אַרויסלאָזן אַ צווייטע אויפֿלאַגע,
אַ פאַרקלענערטע, מיט דער באַמערקונג, אז די ערשטע אויפֿלאַגע פונעם
נומער איז געווען קאָנפּיסקירט, און אז מיר דרוקן אַ צווייטע אויפֿלאַגע אָן
דעם קאָנפּיסקירטן אַרטיקל. דערנאָך האָט מען שוין פאַרבאָטן מיטצוטיילן
די סיבה פון דער קאָנפּיסקאציע, און מען האָט אויך נישט געטאָרט אָנ-
רופן דעם נאָמען פון דער קאָנפּיסקירטער זאך. מען האָט שפעטער אויך
פאַרבאָטן צו לאָזן ווייסע פֿלעקן אָנשמאַט דעם פאַרבאָטענעם אַרטיקל
אָדער דערציילונג.

מען וואָלט געקאָנט דערציילן נאָך און נאָך אויסטערלישע געשיכ-
טעס, ווי די פּוילישע צענזור האָט געבאַלעבאַטעוועט אין דער יידישער
פרעסע אין פּוילן. אין די צייטן פון די פּאָנראָמען, וואָס זענען זייער אָפט
פאַרגעקומען אין די פאַרשידענע פּוילישע שטעטלעך, פּאָנראָמען, וואָס
אָפטמאָל האָט די פּאָליציי גופא אָדנאָניזירט אָדער מיטגעהאַלפּן, און
שטענדיק געגעבן די ברכה און טאַלעריט, — אין די צייטן פון אָט די
פאַרשידענע אָנפאַלן אויף יידן פֿלעגט דער צענזאָר אָפרופן אין דער רע-
דאַקציע פון דער יידישער צייטונג מיט אזא מין נוסח:

— עס זענען דאָ און דאָרטן פאַרגעקומען אינצידענטן, ראָטן מיר
אויך נישט איילן צו געבן נישט קיין קאָנטראָלירטע ידיעות, וואָרט אָפּ
אויף דער אָפיציעלער מעלדונג פון דער פּוילישער — דאָס מיינט פּאָלי-
צייאישער — טעלעגראַפֿן-אַגענטור (פּאָט). דרוקט נישט קיין גלאַט ידיעות,
צוואָס זאָלט איר ליידן, מען קאָן נאָך דעם נומער קאָנפּיסקירן . . .
און ווען די רעגירונג האָט געוואָלט דערגיין אַ צייטונג די יאָרן (אין

צייט איז עס געווען דער „הינט“ פאר זיין באַיאָקטירן די וואַלן צום סיים!], האָט מען געפונען פאַרשידענע אויסריידן, מען האָט פאַרהאַטט די דרוקעריי, ווייל זי איז פייער־געפערלעך, אָדער אַז דער טויער איז אַ צור־שמאָלער (אויף כלאָדנע 8), אָדער אַנדערע אויסריידן. מען פלעגט קומען דאָנערשטיק אָוונט, ווען עס איז אַרויס דער ערב־שבת־נומער אין אַ פאַרגרעסערטער צאָל זייטן און אין מער עקז. און פאַרבאָטן דעם נומער פאַר עפעס אַ נאַרישקייט. אויף אַזאַ אופן האָט מען געהאַפט צו ברעכן די עקשנות פון דער צייטונג פאַר איר ריכטליניע, וואָס איז נישט וויל־געפֿעלן דער רעגירונג, דעם אינערן־מיניסטער. דאָס זעלבע אויך בנוגע דער „פּאָלקס־צייטונג“ (פון „בונד“) און אוודאי איז מען דערנאָנגען די יאָרן דער פּראָגרעסיווער טאַג־צייטונג „דער פריינד“, וואָס האָט נישט געהאַט צוליב דעם קיין אריכת־ימים. מען האָט אויך געדראָט די מיטאָר־בעטער פון דער צייטונג, מיט דעם קאַנצענטראַציע־לאַגער, וואָס פּוילן, דאָס פאַשיסטישע פּוילן, האָט אויפגעשטעלט אין קאַרטוּז־בערעזע.

קאַרטוּז־בערעזע איז טאַקע געוואָרן אַ שרעק־וואָרט און אַ וואָרע־נונג פאַר אַלע די, וואָס מען האָט געוואָלט אָנשרעקן. עס איז געווען אַ גרויליק אָרט, וווּ מענטשן זענען געפייניקט געוואָרן אויפן ערנסטן אופן, און ווער עס איז אַרויס פון דאָרטן אַ לעבעדיקער — איז געווען פיזיש און גייסטיק צעבראַכן. אייניקע יידישע טוער, פּאָליטישע און געזעל־שאַפטלעכע, האָבן פאַרוזכט דעם טעם פון אַט דעם פּוילישן גיהנום. קאַרטוּז־בערעזע איז געווען דער „לאַגישער“ פּויל־יוצא פון דעם ווילקיר, פון דער הפּקרות, וואָס האָט געהערשט אין דעם פּוילן עטלעכע יאָר פאַר דעם צווייטן וועלט־קריג.

יאָ, מען דאַרף נאָך דערצייילן וועגן איינעם אַ צענזור־„אויפטו“ אין וואַרשע מיט דער פּיעסע פון ז. שניאור „נח פּאַנדרע“, וואָס דער שרייבער שלמה שיינבערג האָט דראַמאַטיזירט פאַר זיגמונט טורקאָוון, וועלכער איז דאָן אויפגעטרעטן אין גרויסן „נאַוואָשטיש״־טעאַטער. עס איז געווען נישט־פּוילגלדיק אינעם יידישן טעאַטער, איז געמאַכט געוואָרן אַ פּאַרשאַג צו שמעלן אַן אינסצעניזירונג פון ז. שניאורס ראָמאַן „נח פּאַנדרע“, וואָס איז געגאַנגען אין „מאַמענט“ מיט גרויס דערפּאָלג אין המשכים. מען האָט פלייסיק זיך גענומען צו דער אַרבעט, מען האָט אַרייַג געליגט אין דער פּאַרשטעלונג אַלץ וואָס מען האָט פאַרמאָגט, און מען

האָט שוין געהאַט אַנאַנסירט די פּאַרשטעלונג, אויף וועלכער מען האָט געמאַכט חובות, ווי עס האָט זיך געפירט אינעם יידישן טעאַטער. אַ פּאַר טעג פאַר דער פרעמיערע לאַדט מען איין דעם צענזאָר, ער זאָל זי גוט-הייסן, ער זאָל דערלויבן די פּאַרשטעלונג און אונטערשרייבן די „צענז-זורקע“. דאָן האָט דערפילט די פליכטן פונעם יידישן צענזאָר דער דער-מאַנטער שימקעוויטש, וואָס האָט אונדז אונטערגעשטעלט א „בענקעלע“. ער קומט צו גיין, ער זעט די פּאַרשטעלונג און עס געפעלט אים נישט די גאַנצע סצענע פון דעם פּאַגראָם, ווי דער יונג נח פּאַנדרע באַמיליקט זיך אין דער יידישער „זעלבסטשוץ“, און... ער הייסט אַרויסנעמען די גאַנצע סצענע. ווערט אין טעאַטער א טומל, אַ פּאַניק. ווי קאָן מען עס אַרויסרייסן פון דער פּאַרשטעלונג דעם עיקראַקט, וואָס באַווייזט די מענטשלעכע איבערוואַנדלונג פון דעם העלד נח פּאַנדרע? מען דער-ווייזט דעם צענזאָר, אַז די גאַנצע האַנדלונג קומט פאַר אין די אַמאָליקע צאַרישע צייטן, אין אַ רוסישער שטאַט, און דער פּאַגראָם ווערט אַרנאָ-ניזירט דורך דער צאַרישער פּאָליציי מיט די באַנדעס פון דער „שוואַר-צער מאַה“. אָבער עס העלפט קיין זאַך נישט, ער האַלט זיך ביי זיינס, ער דערלויבט נישט די גאַנצע סצענע. עס איז געווען אין דער צייט, ווען אין פּוילן, אין פּאַרשידענע שטעט און שטעטלעך האָבן געבושעוועט די פּאַגראַמען, מען האָט צעטראָגן די יידישע „סטראַגאַנעס“ אויף די מאַרקן און די פּוילישע פּאָליציי האָט עס גערן אונטערגעהאַלפן. און אויב יידן האָבן זיך קעגנעשטעלט דאָ און דאָרטן האָט מען די יידן פּאַראַרטיילט, ווייל... זיי שטערן די עפנטלעכע ר. . .

זיגמונט טורקאָו איז געווען פאַרצווייפלט, ער איז דערשיטערט און ער איז גרייט זיך ציען צוריק, זאָל מען פאַרהאַקן דאָס טעאַטער און אַן עס. און אזוי די אַנדערע אַרום דעם יידישן טעאַטער. אָבער די „ניכטערע“ פרווון דאָך עפעס צו טון. איך געדענק, ווי עס איז געקומען צו מיר אין דער רעדאַקציע „ליט. בלעטער“ דער שרייבער שלמה שיינבערג, וואָס האָט דראַמאַטיזירט דעם ראַמאַן, און מיר דערציילט מיט ווייטיק און צאָרן די געשיכטע, אַז פון דער גאַנצער מי, וואָס האָט געקאָסט געלט, צייט און מענטשלעכע געשפּאַנטע ענערגיע און געזונט — איז גאַרנישט געוואָרן! אָבער עמעצן איז איינגעפאַלן אַזאַ מין מאַדנער אויסוועג: אַנשטאַט אַ פּאַגראָם, וואָס ברעכט אויס אין שטאַט, ווי מען האָט געבויט די פּיעסע

לויטן ראָמאַן, זאָל גאָר פּלוצים אויסברעכן אין שטאַט אַ... כאַלערע, און נח פּאַנדרע, וואָס דאַרף ווייזן זיין גבורה און מוט בעת דעם פּאַגראָם אין שוויץ פון די פּאַגראַמירטע יידן, זאָל אַרויסווייזן איצט זיין גבורה בעת דער... כאַלערע. ווען מען האָט מיר דערציילט וועגן דער „אויסבעסערונג“, וואָס מען ברענגט אַריין מיט דעם גוטוויילן פונעם יידישן צענזאָר, האָב איך לכתחילה געמיינט, אז עס איז אַ שפּאַס. ווי געשיקט זיך עס אזא מין אומזין ? !

אַבער כדי צו ראַטעווען די פּאַרשטעלונג, איז מען איינגענאנגען אויף אַט דעם אומזין, אויף דער כאַלערע . . .

עס קומט פאַר די פּרעמיערע, און ווער עס האָט פּריער נישט גע-וויסט וועגן דער גאַנצער געשיכטע מיט דעם צענזאָר און מיט דער ענ-דערונג, וואָס מען האָט נישט ווילנדיק אַריינגעטראָגן אין דער פּאַרשטע-לונג, האָט געקנייטשט מיט די זייטן און נישט פּאַרשטאַנען, פאַרוואָס די פּאַליציי זוכט נח פּאַנדרען און אַרעסטירט אים אפילו. קומט דען אַרעס-טירן אַ מענטש, וואָס האָט בעת דער עפידעמיע פון דער כאַלערע(?) גע-האַלפּן די קראַנקע, זיי געטראָגן אויף די פלייצעס פון די הייזער אין שפּיטאַל אַריין? און נאָך אומזיניקער איז געווען דערנאָך די אויספאַר-שונג פונעם פּריסטאָו — עס האָט זיך נישט געקלעפט אַ וואָרט צו אַ וואָרט, און דער פּאַרשטענדיקער צוקוקער איז געווען פאַרגאַפט און דער-שטוינט. די צרה איז נאָך גרעסער, וואָס מען האָט אפילו נישט געקאַנט וועגן דעם דערציילן אין דער פּרעסע, ווייל דער צענזאָר האָט דאָך געהאַט צו זאָגן אויך אויף דער פּרעסע, וואָלט ער די צייטונג מיט די אויפקלע-רונגען וועגן די „אויסבעסערונגען“ אין דער פּיעסע זיכער קאַנפּיסקירט... אַבער אַמאָל האָט מען איבערגעקלינגלט די צענזור. מען פלעגט גע-מען אַ דערלויבעניש אויף אַ פּאַרשטעלונג אויף אַ דערלויבטער „צענזור-קע“, און מען האָט געשפּילט גאָר אַן אַנדערע זאַך.

ביים לינקן טעקסטיל-פאַראַיין איז געווען אַ גאָרפּיינער דראַמאַטי-שער קרייז, וואָס האָט געהאַט גרויסע אַמביציעס און פּעאיקע יונגעלייט און מיידלעך. עס האָט מיט דעם קרייז איין צייט אָנגעפירט יעקב ראָט-בוים. האָט מען געגרייט אַ זייער שטאַרקע רעוואָלוציאָנערע בונטאַרישע זאַך פון דעם דייטשן דראַמאַטורג ערנסט טאַלער, וווּ עס זענען געווען סצענעס פון מאַסן-אויפּברוי, מען האָט געשליידערט ווערטער קעגן דער

קאפיטאליסטישער און פאשיסטישער וועלט, און דערצו — מיט רויטע פענער און אזוי ווייטער. וויזשע קאן מען אזא זאך אויפפירן? האָט מען גענומען אַ דערלויבעניש אויף אַ „צענזורקע“, „כאַצקעלע כל־בּוּניק“ אָדער עפעס ענלעך אויף דעם, און מען האָט אָנשטאָט דעם געשפּילט די רע־וואָלוציאָנערע סצענעס פון ערנסט מאָלער. עס איז געווען שבועות ביי־טאָג. דער גרויסער קאמינסקי־טעאָטער איז געווען איבערנעפּאַקט איבער זיינע ברעגן, קליין און גרויס, אַרבעטער און פּאַלקס־מענטשן. און פאַר און צווישן די אַקטן זענען געווען קורצע שאַרפע רעדעס... עס איז געווען גרויסער יום־טוב אין זאָל און אַ דערהויבענע רעוואָלוציאָנערע שטימונג, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר די מיטגלידער פון דעם טעקסטיל־פאַראַיין, וועלכער איז אויסגעשטאַנען אַלע צרות פון דער פּאַליציי, גע־ווען גערודפּט און געיאָגט, און ער האָט דאָך קיינמאָל נישט אויפגעגעבן זיין עקשנותדיקע אַרבעט.

אָבער גייענדיק צוריק פונעם טעאָטער אין אַ געהויבענער שטימונג, האָט דער גרויסער עולם געהאַט אַ „סיוּרפּרױז“. די געהיים־פּאַליציי האָט אָרגאַניזירט אמתע געשלעגן איבער די גאַסן, וואָס האָבן געפירט פונעם טעאָטער דורך קראַקאווער פּאַרשטאָט און זאַקסישן גאַרטן. אינמיטן העלן טאָג. האָט מען ווילד און צערייצט נאָכגעיאָגט, געשמיסן מיט די גומענע שטעקנס די אַלע, וואָס זענען געגאַנגען פּרידלעך פונעם טעאָטער. די פּאַ־ליציי האָט אויף אזא אופן געגעבן צווייסן, אַז זי ווייסט, ווער די דראַ־מאַטישע טרופע איז און פון וואַנעט זי ווערט געשטיצט און דערמיט טעראָריזירט די סימפּאַטיקער און מיטגלידער פונעם טעקסטיל־פאַראַיין... עס האָבן נישט געפעלט קיין צרות אינעם אַמאָליקן פּוילן פון דער צענזור און פּאַליציי !

יידישע שמעט אין פּוילן

יא, טאָקע בפרוש — יידישע שמעט אין פּוילן! שמעט, וואָס נישט נאָר האָבן זיי פאַרמאָגט אַ גרויסע, אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן מיט יידישע

אינסטיטוציעס, מיט א יידישן לעבנס־שטייגער, נאָר שטעט מיט אַן איי־נענעם אייגנארטיקן יידישן פרצוף־פנים, מיט אַן אייגענעם יידישן כאַראַקטער און סטיל, וואָס האָט זיך אויסגעאַרבעט און אויסגעשטאַלטיקט אין לויף פון יאָרהונדערטער.

אויסער וואַרשע גופא, וואָס איז געווען, ווי נחום סאַקאַלאָוו, איי־נער פון די קאָלירייכסטע און אינטערעסאַנטסטע יידישע פּערזענלעכ־קייטן פונעם אַלטן און נייעם יידישן הויז, האָט אַמאָל געזאָגט וועגן איר — אַז עס איז ש״ס מיט אַ סך פּירושים, — אויסער וואַרשע, וואָס איז שוין דורך אינדז געמאָלט געוואָרן, — האָבן מיר געהאַט אין הויז נאָך עכטידישע שטעט, וואָס יעדע איינע פון זיי האָט געהאַט איר אויסזען און פיזיאָנאָמיע, ווי לאָדזש, ווילנע, לובלין, ביאַליסטאָק, קראַקע, גראָדנע, לעמבערג, זאַמאַשטש, פּלאָצע, בריסק, פינסק, טשענסטאָבאָוו און נאָך און נאָך. וועגן יעדער איינער פון אַט די שטעט וואָלט מען געקאָנט שרייבן און שרייבן — סיי וועגן איר ווייטער פאַרגאַנגענהייט און סיי וועגן איר נאָענטן עבר. יעדע שטאָט האָט אויפגעהיט אין זיך זכרונות, איבערלעבע־נישן, פאַסירונגען פון לאַנגע, לאַנגע צייטן, וואָס האָבן זיך געצויגן עטלעכע הונדערט יאָר, און די אינטערעסאַנטע יידן, וואָס איר האָט באַגעגנט אין יעדער שטאָט, זענען געווען ווי לעבעדיקע עדות, זיי האָבן וועגן דעם אַלעמען געוויסט און זיך גערן מיט אייך געטיילט ביי אייער אַ באַזוך אין איינער פון די שטעט, און ביי די באַזוכן אין די אַלע דענקווער־טיקע ערטער, וואָס זענען אויפגעהיט געוואָרן אין די שטעט אין משך פון יאָרהונדערטער.

לאָדזש איז געווען גאָר נאָענט צו וואַרשע, סך הכל — אַ קנאַפע צוויי שעה, אָדער אפילו אַ שעה מיט אַ האַלבע מיט אַ שנעל־צוג, אָבער סאַר אַ גרויסער און טיפּער אונטערשיד עס איז געווען צווישן אַט די צוויי שכנות־ליקע שטעט און סאַר אַ טיפּער אונטערשיד עס איז געווען צווישן די וואַרשעווער און לאָדזשער יידן! וואַרשע האָט פאַרמאָגט, פאַר דער הימל־ער־מגפה, איבער 350 טויזנט יידן, לאָדזש — איבער 200 טויזנט. די יידישע וואַרשע איז אַלט געווען אַזוי לאַנג ווי די שטאָט וואַרשע בכלל. אַט די ווייט־ווייטע איינגעוואַרצלטקייט האָט, פאַרשטייט זיך, פיל געהאַט וואָס צו זאָגן אויפן כאַראַקטער, אויף דער אויספּרעמונג פון דעם יידיש־הויזישן טיפּ אין וואַרשע. גאָר אַנדערש איז געווען לאָדזש,

געווען אמאל א לעבן

— די שטאָט בכלל איז געווען אַ יונגע, איר געשיכטע הויבט זיך אָן סוף 18-טן יאָרהונדערט, און איר אויפבלי — אינעם 19-טן י"ה. זי איז געבויט געווען ראש, אייליק, און דאָס רוב — דורך אָנגעקומענע, אַנ-געלעפּענע, פּאָליאַקס, דייטשן, רוסן, יידן.

די יידישע וואַרשע האָט פאַרמאָגט טראַדיציע, סטיל, אייגנאַרט, קאַלאָריט, זי האָט נישט געהאַט קיין דרויסנדיקע דענקמעלער, קיין מאָ-נומענטן, קיין היסטאָרישע פּלעצער, אָבער יעדעס ווינקל אין שטאָט איז געווען איינגעזאַפט מיט יידישער געשיכטע. גאַסן און הויפּן האָבן גע-רעדט וועגן דער יידישער פאַרגאַנגענהייט. גאָר אַנדערש איז געווען לאַדזש, עס האָט איר געפּעלט די פאַטריאַרכאַלישקייט, די איינגעזעסנקייט פון דער אַלטער באַיאָרטער יידישער וואַרשע.

און אפילו די אויסשפראך פון אַן עכטוואַרשעווער יידן און אַ לאַדזשער! און וויפּל עס זענען נישט אָנגעקומען קיין יידן אין וואַרשע — פון רוסלאַנד, פון ליטע, פון ווייסרוסלאַנד, פון וואַלין, און דערנאָך — פון גאַליציע, אָבער די יידישע וואַרשע האָט אויפגעהיט איר טראַכט, איר הילוך, איר אייגענעם אופן פון רעדן, פון רעאַגירן. לאַדזש האָט נישט געהאַט דעם עכטפּוילישן אויסדרוק, און אויך די שפראַך האָט גאָר געהאַט אַ שטאַרקן צומיש פון דייטש. אוודאי האָט זיך וואַרשע געענדערט אין לויף פון יאָרצענדליקער, זינט מיין ערשטן באַזוך אין וואַרשע (צוליב דור בערגעלסאָנס ערשט בוך „אַרום וואַקזאַל", אין יאָר 1909, ביז אַ דריי צענדליק יאָר שפּעטער). די ערשטע מלחמה גופא האָט אַריינגעטראָגן פיל ענדערונגען אין דער פאַטריאַרכאַלישער שטאָט, גע-ענדערט דאָס אָנטון פון די יידישע יונגעלייט, דעם שטייגער, אָבער אויך ערב דעם צווייטן וועלט-קריג, סוף 1937, ביי מיין פאַרלאָזן וואַרשע, פּוילן, האָט מען נאָך אָנגעטראָפּן פיל יונגעלייט אָנגעטון אין לאַנגע קאַ-פּאַטעס און אין קליינע עכטיידיש-פּוילישע היטעלעך. און שבת אויף די מער-יידישע גאַסן, אויף מוראַנאַווסקע, אויף דזשיקע, אויף פּראַנציס-קאַנער, האָט מען נאָך אָנגעטראָפּן רביים אין אַטלאַסענע מאַנטלען און און אין שטריימלען ווי אין די אַמאָליקע יאָרן אין גאַליציע. און חוץ-המועד האָבן פיל עלטערע יידן, אויף די יידישע גאַסן, נישט אויסגע-טון די סאַמעטענע היטלען מיט די ברייטע ראַנדן.

וואַרשע האָט צוגעקראָגן אין די יאָרן צווישן די צוויי וועלט-מלח-

מות פיל „גוטע יידן“, „רביים“, וואָס האָבן דאָ געצויגן דעם „המשך“ פון זייערע רבישע הויפן, ווען אין די גאליצישע אָדער פּוילישע יידישע שטעט-לעך איז שוין מער קיין אָרט נישט געווען פאר זיי. ווען די חסידים האָבן אויפגעהערט צו פאָרן צו די „גוטע יידן“, האָבן די „גוטע יידן“ פארשטאנען, אז מען דאַרף קומען אין די שטעט, ווי עס זענען דאָ גרע-סערע צאָלן יידן. אמת, ס'האָט שוין געפעלט די סביבה, די אַטמאָספּער ווי אַמאָל, אינעם שטעטל. עס האָבן נאָך געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דעם לעבן פון פּוילן און פון די יידן אין וואַרשע די עטלעכע גרויסע רבישע דינאָסטיעס, — בעיקר — די גערער און אַלעקסאַנדערער. און ווען דער גערער רבי איז אַמאָל אָנגעקומען מיטן צוג קיין וואַרשע, האָבן טויזנטער יידן מקבֿל פנים געווען זייער רבין און די וואַרשעווער פּאָליציי האָט געהאַט שווערע אַרבעט, אָפּצוהיטן די אָרדענונג און דעם מאַסן-אַנגעלויף.

עס געדענקט זיך מיר גוט איינע אַ דעמאָנסטראַציע, וואָס פיל הונד-דערטער חסידישע יונגעלייט האָבן אָרגאַניזירט קעגן דער וואַרשעווער נמינע, אויף נזשיבאָווסקע 26, עס איז געווען כוח און פּאַטאַס און קאַמף-לִוסטיקייט ביי די יונגע חסידישע קרייזן, און עס געדענקט זיך אויך זייער גוט אַ דעמאָנסטראַציע, וואָס חסידישע יונגעלייט האָבן אָרגאַניזירט אין ליטעראַטן-פּאַראַיזן, ווען דער יונגער מוני נאדלער, דער דיכטער, וואָס האָט פּאַרפּאַסט די „בעש"ט סימפּאָניע“, איז מיטאַמאָל אַוועק פון די רעליגיעזע קרייזן און איז געוואָרן גאָר אַ נאָענטער און סימפּאַטיקער פון די לינקע, פון דער גרופּע „ליטעראַרישע טריבונע“ (שפּעטער איז ער געווען באַקאַנט ווי א. גאליצין אין פּאַריז אין דער „נייער פּרעסע“, ווי ער איז אויף זיין פּאַסטן, ווי דער רעדאַקטאָר פון דער אומלעגאַלער צייט-טונג אומגעקומען דורך די נאַצישע בעסטיעס). איך געדענק גוט יענעם אָוונט, ווען מוני נאדלער האָט באַדאַרפט אויפטרעטן אין וואַרשעווער ליטעראַטן-פּאַראַיזן, און די פרומע יונגעלייט האָבן אָרגאַניזירט אַן אָב-סטרוקציע, וואָס האָט ניט געגעבן די מעגלעכקייט נאדלערן אויפצוטערעטן. דאָס איז געווען די יידישע וואַרשע!

און לאָמיר נישט פאַרגעסן, אז וואַרשע איז דאָך געווען דער הויפּט-צענטער פון דער יידישער פּרעסע, ליטעראַטור, טעאַטער, שול-וועזן, פּאָד-ליטיש-געזעלשאַפּטלעכן לעבן, — און פאַרשטייט זיך, אז דאָס האָט צו-

געצויגן צו ווארשע די וויכטיקסטע טוער און שרייבער. ווארשע איז גע-
ווען א צוציפונקט פאר די אלע אין דער פראווינץ, וואס האבן דערפילט
אין זיך א „געטלעכן פונקט“ און עס האט זיי געצויגן צום גייסטיקן צענ-
טער. אויך געסט פון אמעריקע, שרייבער און שוישפילער, האבן קודם
כל אפגעשטאט א וויזיט ווארשע, די יידישע מעטראפאליע, געפרוויט דא
דאס מזל, און געוויזן זייערע פעאיקייטן, און אויב ווארשע האט געגעבן
איר הכשר, איר הסכמ, איז מען געפארן ווייטער. עס איז געווען אפט
באקאנט, אז גראד אין ווארשע האט מען אפט נישט געמאכט קיין גאר-
נוטע געשעפטן, אבער עס איז געווען כדאי די הארעוואניע, ווייל וואר-
שע איז דאך געווען מאסגעבנדיק פאר דער יידישער הילישער פראווינץ.
האט מען געהאט א „גוטע פרעסע“ אין ווארשע, האט מען שוין געקאנט
האפן אויף דערפאלג אין דער פראווינץ, לכתחילה אין די גרעסערע יידישע
שטעט, שפעטער אין די קלענערע און ערשט דערנאך. — אין די קליינע. עס
עס זענען געווען א 500 שטעט און שטעטלעך אין פוילן, און בעסערע
יידישע טרופעס פלעגן אָנשלאָגן אין א 200 שטעט און שטעטלעך. ווען
מען דערמאנט זיך, אז אין די פאראייניקטע שטאטן קאָן א יידישער טעאָ-
טער-אָנסאַמבל באַזוכן בלוז אַ צענדליק שטעט, און די קליינע קאָנ-
צערט-אַנסאַמבלען וואָס עס שיקן אַרויס די פּראָטערנאַלע אָרדעננס (דער
אַרבעטער-רינג, דער נאַציאָנאַלער פּאַרבאַנד אָדער דער אינטערנאַציאָנאַל-
לער פּאָלקס-אָרדן) — אַן 80 שטעט, זעט מען ערשט, ווי ווייט די יידישע
שטעט און שטעטלעך אין פוילן האבן איינגעהיט אין זיך יידישקייט,
ווייל און דראַנג פאַר אַ יידיש וואָרט, פאַר אַ יידישער פּאַרשטעלונג.

ווארשע האט פארמאגט זעקס טעגלעכע יידישע פרימאָרגן-צייטונג-
גען, און צוויי נאָכמיטאָג, וואָס אַ נאַנץ-גרויסער טייל (איבערהויפט פון
די נאָכמיטאָג-צייטונגען!) פון די אָפּגעדרוקטע עקז. איז פאַרשפּרייט גע-
וואָרן אין וואַרשע גופא. וואַרשע האָט געהאַט פאַרשידענע יידישע זשור-
נאַלן, צייטשריפטן, וואַרשע האָט פאַרמאָגט עטלעכע שטענדיקע טעאַטערן.
אָפּטמאַל — אַ פינף-זעקס. און אז עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ שלום-
עליכער אָדער אַ מענדעלע-אויסשטעלונג פון די אַרבעטן פון די יידיש-
וועלטלעכע צישאָך קינדער-שולן, האָבן באַזוכט א 50-60 טויזנט יידן אין
לויף פון אַ פּאַר וואָכן. און אַ יידישע קינדער-פּאַרשטעלונג האָט געצויגן
זעכציק-זיבעציק מאָל צו טויזנט און פּופּצנהונדערט יידישע קינדער. עס

איז געווען א גרויסע רייכע יידישע וועלט די יידישע ווארשע. לאָדזש האָט אַוואַרדי נישט געקאָנט זיך פאַרגלייכן מיט דעם אַלעמען, אָבער די לאָדזשער פאַטריאַטן, — און עס זענען געווען אַזעלכע! — האָבן אָנגעוויזן, אַז מיט אַ גוטער פּיעסע קאָן מען אַלעמאָל מער אויסנעמען אין לאָדזש, ווייל דער דאָרטיקער דורכשניט־לייענער און צוקוקער איז געווען פון אַ העכער־רער קולטור־מדרגה. משה ובראָדערזאָן און יצחק ברוינער וואָלטן אין קיין פאַל נישט אַוועקגעגעבן זייער לאָדזש פאַר וואַרשע. און ווען אין וואַרשע האָט אָנגעהויבן אונטערצוגיין דער שטערן פון דער קליינקונסט־בינע, איז ער פּלוצים אויפגעגאַנגען אין לאָדזש. און די לאָדזשער האָבן אָפּט מאָל געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף וואַרשע, ווייל זי איז פאַרשונדעוועט, — האָבן זיי געטענהט. דער לאָדזשער „אַראַראַט“ איז טאַקע איין צייט געשטאַנען העכער פון די שפּעטערדיקע „סמבטיון“ אָדער די „באַנדע“ אַנסאַמבלען, און אַז אָט די צוויי באַזונדערע טעאַטערן האָבן זיך פאַר־אייניקט, האָט מען געפילט, אַז עס איז עפעס אַ „שעטנז“, — און די וואַרשעווער יידישע אַרטיסטן זענען געווען דערפאַר ברוגז, ווען מ'האַט די לאָדזשער קינסטלער געשטעלט העכער פון זיי!

ווי־אַרום לאָדזש, די פאַררויכערטע שטאָט פון פּאַבריקן און וועב־שטולן, די שטאָט אָן אַ גאַרטן און אָן אַ גרעזל און בוים, האָט גראַדע אַרויסגעגעבן קינסטלער־מאַלער און דיכטער — דאָס איז אַ סוד פון דער נאַטור! און ווען די „וויילנער“, אונטער דער פירונג פון דעם ענערגישן מ. מזאה האָבן זיך געפילט ביטער אין וואַרשע, איז מען געפאַרן קיין לאָדזש אָפּצוכאַפּן דעם אָטעם. עס זענען געווען אין לאָדזש יידן און יידישע הייזער, וואָס האָבן אָנגעוואַרעמט די „וויילנער טרופע“ און גע־נעבן איר די מעגלעכקייט אויפצופירן אַ לייטישע פּיעסע. און צו דער פּרעמיערע זענען מיר פון וואַרשע געפאַרן אַ גרויסע גרופע שרייבער, טעאַטער־ליב־האַבער. דאָס איז געווען, ווען מען האָט אין לאָדזש, מיט דער הילף פון די לאָדזשער גוטע פּריינד, אויפגעפירט ה. לייזיווקס „גולם“.

ווי וואַרשע האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט איר קראַכמאַלנע (זע י. י. זינגערס ערשטע קאַפיטלען פון „חבר נחמן“), אַזוי האָט לאָדזש גע־האַט איר באַלומט, וואָס האָט אויך פאַרמאָגט איר שילדערער, דעם יונגן י. ראַבאָי, געבוירן און אויפגעוואַקסן אין באַלומט, ווי אויך דער גלענ־

צנדיקער שמעון דזשיגאן, דער פרעכטיקער מאָנאָלאָגיסט און קליין-
קונסט־שווישפילער איז אַ דורכאויס באַלומער.
גאָר פון אַן אַנדער שניט איז געווען די יידישע ווילנע, די ירושׁ-
לים דליטא.

אויף ווילנע, אויף אירע גאַסן, אויף אירע הייזער און געשעפטן איז
געווען אויסגעגאַסן אַ שטילער אומעט, אַן איינגעהאַלטענער ערנסט, אַ
שווער געמיט. און עס איז געווען אין איר עפעס פון אַ לייטישן יורד.
אין די צייטן צווישן די צוויי וועלט־מלחמות איז ווילנע עקאָנאָמיש גע-
ווען שטאַרק הינטערשטעליק, זי איז געווען אָפגעשלאָסן פון אירע שכנים,
— פון איין זייט פון סאָוועטנפאַרבאַנד, פון דער אַנדערער זייט — פון
ליטע. קיין איין אַנדערע שטאָט אין פּוילן איז נישט געווען אזוי עקאָנאָ-
מיש־געבראַכן ווי ווילנע. עס זענען ווייניק געבויט געוואָרן נייע הייזער,
עס זענען נישט צוגעקומען קיין נייע גאַסן און געגנטן, און די ווילנער
אינדוסטריע איז געווען דערשלאָגן, נישט געהאַט קיין מאַרק. אינטערע-
סאַנט, וואָס אין דער צייט, וואָס אין אַלע שטעט איז געווען אַ גרויסער
מאַנגל אויף דירות, האָט מען אין ווילנע לייכט געקראָגן אַ דירה.

אָבער ווילנע, — די יידישע ווילנע, איז געווען ביי זיך שטאַלץ,
טאַקע אַן אַרעמער קרוב — אָבער פון גרויס יחוס! צווישן די צוויי וועלט־
מלחמות האָט די יידישע ווילנע באַוויזן אויפצושטעלן אַזעלכע פרעכטיקע
יידישע קולטור־אינסטיטוציעס, וואָס קיין שום אַנדערע יידישע שטאָט,
בעסער און גרעסער פון ווילנע, האָט נישט באַוויזן. קודם כל — דאָס
יידישרוועלטלעכע שול־וועזן, דער לערער־סעמינאַר; די ווילנער יידישע
רעאַל־גימנאַזיע, לכוּף — דער יוואָ, דער יידישער וויסנשאַפטלעכער
אינסטיטוט. און ווען מען איז געקומען פון דער טומלדיקער וואַרשע
קיין ווילנע, און מען האָט זיך געטראָפן מיט דער ווילנער לערערשאַפט,
מיט די ווילנער יידישע שילער, מיט די ווילנער טוער (פון דער סטראַשווד-
ביבליאָטעק, פון דעם צ. ב. ק. (צענטראַלער ביבליאָנס־קאָמיטעט), האָט
מען אויפגעלעבט. אין ווילנע האָבן די יידישע אינטעליגענץ און שריי-
בער אויפגעצויגן זייערע קינדער אין יידישע שולן און מיטלשולן, אין
טעכניקום. אין ווילנע זענען געווען שטענדיקע יידישע גוט־אָרגאַניזירטע
כאָרן, און דער עיקר — עס איז געווען אַ גאַנץ־ברייטע יידישע קולטור־
סביבה. דער „ווילנער טאָג“ אונטער דער רעדאַקציע פון זלמן רייזוו,

ביי דער מיטארבעטערשאפט פון יונגע ווילנער שרייבער און טוער, איז געווען א לעבעדיקע קעמפנדיקע יידישע צייטונג, וואָס האָט געפירט אַ פראַגרעסיווע ליניע פון אַן אמתער אומפארטייאישער קולטור-צייטונג, און אזוי אויך — דאָס רוב אָנגעזעענע לערער און שול־טוער.

די באַזע פונעם יידיש־וועלטלעכן שול־וועזן איז געווען אין ווילנע און אין דער געגנט פיל ברייטער ווי אין וואַרשע, לאָדזש. זי האָט אַרייַן געצויגן אַ גרויסע צאָל אינטעליגענצן. אין ווילנע איז געווען טעטיק „יע־קאָפּא“ — א זייער פאַרצווייגטע הילף־אָרגאַניזאַציע, אונטער דער פיר־רערשאפט פון דעם ענערגישן משה שאַליט, וואָס האָט געהאַט טיפע פאַר־שטענדעניש פאַר יידישער קולטור, פאַרן יידישן בוך און פאַר יידישע שרייבער. „יע־קאָפּא“ — אַ פילאַנטראָפישע אָרגאַניזאַציע, — האָט גע־האַלפן אויפבויען שולן, ביבליאָטעקן, קולטור־אָרגאַניזאַציעס, פאַרלאַנגן אין ווילנער געגנט, און אויך געהאַט אונטער איר רשות דעם וויכטיקן היסטאָריש־עטנאָגראַפישן מוזיי אין ווילנע אויפן נאָמען פון ש. אַנסקי. אונטער דער איניציאַטיוו און רעדאַקציע פון משה שאַליט איז אויך דער־שינען דער פערטליאַרשריפט „פון נאָענטן עבר“, ביי דער מיטהילף פון די „ליט. בלעטער“ און עס זענען דערשינען פאַרשידענע וויכטיקע פּנסקים און גרויסע קולטור־היסטאָרישע זאַמלביכער צו דער געשיכטע פון די יידן אין ווילנע.

עס איז נישט געווען קיין צופאַל, וואָס דער ייוואָ האָט זיך צע־וואקסן אין ווילנע, און איז דעריבער אַריבער פון די צוויי צימערלעך אין אן אייגן הויז, מיט אַן אייגענעם פּלאַץ און ער האָט געהאַט אַלע מעגלעכקייטן פאַר ווייטערדיקן וואַקס און אַנטוויקלונג.

און אַלע מאָל, ווען מען איז געקומען קיין ווילנע (און עס איז אויסגעקומען מיר צו זיין אין ווילנע אַ צוויי־דריי מאָל אַ יאָר — ווי אַ מיטגליד פון דער ייוואָ־פאַרוואַלטונג, ווי אַ דעלעגאַט אויף די פאַרשידענע צוזאַמענפאַרן און צוגאַסט צו ב. קלעצקין און זיין פאַרלאַג!), איז מען אַוועקגעפאַרן פון דאָרט אָפּגעפרישט פון דער הויך קולטורעלער אַטמאָס־פער, וואָס עס האָט געהערשט אין ווילנע, אָבער גלייכצייטיק אויך איז מען געווען צעבראַכן פון דער עקאָנאָמיש־שווערער לאַגע פון די יידן אין ווילנע. ווילנע איז געווען אויך יידיש אין די גאַסן, מען האָט עס געווען פון די יידישע שילדן סיי אויף געשעפטן און סיי אויף פריוואַטע הייזער.

ידישע דאָקטוירים און אַרוואַקאָסטן האָבן געהאַט יידישע מעשענע שילד־לעך אויף זייערע טירן, מיט דער אָנווייזונג אין יידיש אויף די אויפנעם־שעהן. ווילנע האָט פאַרמאָגט אייניקע יידישע ביבליאָטעקן מיט אַ גרויסער צאָל יידישע יוגנט, וואָס האָט געהאַט אַ טיפן אינטערעס פאַר יידיש, פאַר יידישער ליטעראַטור. עס געדענקט זיך גוט, ווי מיר זענען אַמאָל געקומען אויף אַ באַראַטונג פון דעם פּען־קלוב פון וואַרשע קיין ווילנע (ד"ר מ. וויבערט, איך, קאַדיע מאַלאַדאָווסקי, אהרן צייטלין, מלך ראַוויטש, י. באַשעוויס), מיר האָבן דאָנערשטיק ביימאָג באַשאַסן אויפצוטערען אין ווילנע אינעם גרויסן יידישן טעאַטער „פּאַלאַס“, וואָס האָט אַריינגענומען קרוב צו 1.800 מענטשן, און פון דעם איינעם אַנאָנס פרייטיק אין „וויל־נער טאָג“ און אין „צייט“, זענען געקומען אַ 1.500 יונגע בחורים און מיידל־ך מיט אַ פּאָר הונדערט עלטערע צוהערער. און עס זענען אויפגע־טרעטן בלוז שרייבער, אָן איין זינגער אָדער שפּילער! דאָס איז געווען ווילנע!

און ווען עס איז אין ווילנע פאַרגעקומען אַן אַרטאָגראַפיע־קאָנפּע־רענץ אָדער דער יוואַ־צוזאַמענפאַר, זענען בייגעווען, אין די גרויסע זאַלן, אַ טויזנט יידישע יונגעלייט, וואָס האָבן געהאַט אַ טיפן אינטערעס פאַר דעם יידישן וואָרט, פאַר דעם יידישן שאַפן, פאַר דעם יידישן שרייבער. דאָס איז געווען אַ פּעל־יוצא פון יאָרן וויכטיקע און ערנסטע דערציאונגס־אַרבעט, פון די פּרעכטיקע יידישע דערציאונגס־אינסטיטוציעס, פון דער יידישער רעאַלימנאַזיע, פון די יידישע מיטל־שולן, פון דעם גלענצנדיקן לערער־סעמינאַר, וואָס די יידישע ווילנע האָט פאַרמאָגט.

און דערפאַר איז מעגלעך געווען, אַז ווילנע האָט פאַרמאָגט אַ „יונגווילנע“ און נאָך און נאָך יונגע שרייבערישע יוגנטלעכע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן אונדז געגעבן היים גראַדע, א. סוצקעווערן ביז הירש גליקן. די אָרעמע ווילנע האָט זיך פאַרמאָסטן אויף אַ גאָר ערנסטער יידי־שער אָפּערע, וואָס האָט אויפגעפירט אויף אַ ברייטן פאַרנעם עטלעכע גאָר־לייט־אוועקגעשטעלטע וועלט־אַפּערעס.

און ווען איר זענט אַריינגעקומען אין דער באַוויסטער יידישער סטראַשן־ביבליאָטעק, האָט איר דאָרטן אָנגערטאָפן פאַרשידנארטיקע לייענער — פון יונג און אַלט, פרומע און פרייע, עלטערע רבנים און יונגעלייט אין בלוזעס, קאָמוניסטן און חלוצים. אין דער ביבליאָטעק,

אונטער דער פירערשאפט פון הייסקל לונסקי און סטראשון, האָט איר גע-
פונען פון אַ פרומען יידישן ספר, א „שאלות-ותשובות“ ביז דעם לעצטן
מאָדערנעם בוך. עס איז געווען המשך, עס איז געווען די גאָלדענע קייט
פון יידישער קולטור !

און ווען מען פלעגט באַזוכן דעם יוואָ אויף וויזשניצקע גאָס און
זיך באַקענט מיט די יונגע פאָרשער פון דער יוואָ-אספיראנטור, האָט מען
געהאָט דאָס געפיל, אז מ'האָט פאַר זיך מאָדערנע ישיבת-בחורים, אַ וואָר-
לאָזשין אין אַ נייעם גלגול !

פאַר די אַלע יאָרן וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זיין אין ווילנע,
זיך איינלעבן אין איר יידישער סביבה, טיף אַרײַנדרײַנגען אין די קוואַלן
און די אוצרות פון איר קולטור-לעבן, האָט מען געזאָגט דעם באַוווּסטן
פּסוק: „ירבו כּמוֹך בישראל!“ (זאָלן זיך מערן פיל ווי רוב), ווייל דאָס
וואָס מ'האָט געזען און געטראָפּן אין ווילנע, האָט מען, לײדער, נישט
געזען אין אַנדערע שטעט. אין יידישע הייזער האָט מען גערעדט יידיש,
און די קינדער, און די יונגטלעכע האָבן עס געהאַלטן פאַר נאַטירלעך.
און טאַקע אָן אויסנאַם: ביי יידישיסטן, ביי פאַרמעגלעכע פאַמיליעס און
אויך אין ציוניסטישע הייזער! אין דער ווילנער קהלה איז די הערשנדי-
קע שפּראַך געווען יידיש, אין די ביבליאָטעקן האָט אַ גרויסע צאָל יונגט
געלײענט, און זײער געשמאַק, יידיש. אַ פאַרגעניגן איז אַלעמאַל געווען
צו באַזוכן די רעאַליַטימנאַזיע, וווּ עס איז געווען אַן אמתע יידישע מלוכה.
מען האָט דאָרטן געלערנט אַלע אַלגעמײנע לימודים נישט ווייניקער אין
זיכער נאָך מער — ווי אין די אַלגעמײנע פּוילישע גימנאַזיעס, אָבער
אויסער דעם איז דאָרטן יידיש געלערנט געוואָרן אויף אַ גאָר הויכן שטיי-
גער. דער שטאַב לערער איז געווען אַ גלענצנדיקער, מענטשן מיט גרויס
וויסן און מיט דער ערנסטער באַציאונג צו זײער אַרבעט. יידיש, יידישע
געשיכטע און יידישע ליטעראַטור האָט מען דאָרטן גרינטלעך געלערנט,
און די שילער פון די העכערע קלאַסן האָבן טאַקע גוט געקענט די יידישע
ליטעראַטור און זײ פלעגן צושמעלן אייגענע פּרעכטיקע „אַרבעטן“ צו די
לערערס. דער יונגער ענטוויאַסטישער לערער אהרן מאַרס ווי דער אַל-
טער, דער פּיאָנער און וועטעראַן פון די יידישע שולן אין ווילנע גרשון
פּלודערמאַכער האָבן, ווי באַטאָנט, אז ווילנע האָט טראַדיציע, האָט פאַר-
זעצונג, האָט אויסבלײס !

און וואָס איז ווערט געווען דער כאָר פון דער רעאַלי־גימנאַזיע אין־טער דער פירונג פון דעם לערער גערשטיין, אָט דער טיפער ליבהאַבער פון יידיש און פונעם יידישן וואָרט. און דער דראַמאַטישער קרייז פון דער רעאַלי־גימנאַזיע! און די פרייטיק־ציו־נאַכט אָוונטן, וואָס דער עלטער־קרייז ביי דער גימנאַזיע האָט איינגעאַרדנט טאַקע אין די ווענט פון דער גימנאַזיע, ווו טאַטע און זון, מאַמע און טאַכטער זענען געווען גלייכע מחותנים, ווו זיך אינאיינעם באַטייליקט און געפרייט.

און אוודאי האָט אויך לובלין געהאַט איר יידישן אויסזען, — איז דאָך לובלין געווען איינגעטונקט אין יחוס, וואָס האָט זיך געצויגן אַ 600-700 יאָר. איז דאָך די יידישע קהלה אין לובלין געווען געגרינדעט נאָך אין יאָר 1336, און זי האָט דערנאָך פאַרמאָגט אַ גרויסע צאָל פּרנסים, מיטגלידער פון דעם „וועד ארבע ארצות“. און מיט אַ 400 יאָר צו־ריק האָט מען דאָרטן שוין געדרוקט דעם „תלמוד בבלי“, לויטן אויפּטראַג פון דעם „וועד ארבע הארצות“. און אין לובלין איז דאָך געווען דער „לוב־לינער חוזה“, ווי אין ווילנע דער ווילנער גאון. און דער „אייזערנער קאַפּ“ און דער מהר"ל און דער מהר"ם, וואָס זייערע שולן אויף זייערע נעמען, זענען פאַרבליבן שטיון און זיי האָבן דערציילט וועגן אַ רייכער יידישער געשיכטע פון יידן אין לובלין.

און ווען מען איז געקומען קיין לובלין, האָט מען געפילט אויף די גאַסן, אין די יידישע געגנטן, די אַלטע הערלעכע געשיכטע פון יידן אין פּוילן. האָט טאַקע לובלין, ווי ווילנע, געהאַט אירע פאַרערער און היס־טאָריקער. האָט אַמאָל אין לובלין געלעבט דער אַלטער קלמן אביגדור פערלע, דער מחבר פון „אוצר לשון חכמים“, און י. ניסענבוים, דער מוכרס־פּרים, וואָס האָט אויפגעזאַמלט מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון יידן אין דער שטאָט. און אין לובלין האָט זיך איינגעוואָרצלט אויף עט־לעכע יאָר דער גלענצנדיקער פּובליציסט ש. י. סטופניצקי, וועלכער האָט אַרויסגעגעבן אין לובלין אַ טאַגבלאַט, וואָס מען האָט געזעצט און גע־דרוקט אויף דעם אַלטן שטייגער, אויף אַ פּלאַכמאַשין, וואָס עס האָט געדרייט מיט די הענט אַן אַרבעטער. לובלין האָט דערנאָך אויפגעבויט אַ שייַן פּאָלקס־הויז, אַ קולטור־צענטער, וואָס איז פאַרבונדן געווען מיטן נאָמען פון י. ל. פּרי. און לובלין איז דאָך דאָ נישט לאַנג געווען די שטאָט, וואָס האָט אָנגעהויבן פאַרלייגן אַ ניי יידיש לעבן מיט אַ נייעם יידישן

צענטראַל-קאָמיטעט נאָכן מוראדיקן חורבן, וואָס די היטלעריסטישע בעס-טייעס האָבן געמאַכט אין פּוילן און אין מזרח און מערבֿ-איראָפּע. און לובֿ-לין האָט די ערשטע אונדז אָנגעזאָגט, אז עס איז דאָ המשך און אז עס ישראל חי !

און אזוי כסדר — איז זיך יעדע יידישע שטאָט אין פּוילן געווען פאַרבונדן מיטן אַמאָל און מיט וויכטיקע מענטשן און אינסטיטוציעס, וואָס זענען אויפגעקומען אין לויף פון די יאָרן צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, — יעדע שטאָט און איר געשיכטע, יעדע שטאָט — און אירע וויכטיקע אַנשטאַלטן, יעדע שטאָט און אירע מענטשן, וואָס דאָס לעבן האָט אַרויסגערופֿט אין די פאַרשידענע אַרבעטן. אזוי ביאָליסטאָק, אזוי טשענכטאָכאָוו, אזוי קראָקע, אזוי לעמבערג, אזוי פּלאָצק און אזוי די אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך, וואָס האָבן געלעבט אַן אייגן יידיש לעבן און מיט אַמביציע און מיט עקסנות געבויט און געפורעמט אַ יידיש לעבן, נישט געקוקט אויף אַלדי שוועריקייטן און שטערונגען !

אויך ביאָליסטאָק, — אָט די אינדוסטריעלע יידישע שטאָט, איז נישט אָפּגעשטאַנען פון אַנדערע קלענערע יידישע שטעט אין פּוילן, מיט איר יידיש קולטור־לעבן. ביאָליסטאָק האָט זיך געהאַט איר אייגענע מאָג־צייטונג „דאָס לעבן“, וואָס עס האָט רעדאקטירט, אָנגעפירט און פאַר־פּולט דער גוטער און פּליסיקער יידישער שרייבער פּסח קאַפּלאַן. ער האָט געשריבן די לייט־אַרטיקלען, ער האָט געשריבן פעליעמאַנען (אונ־טערן נאָמען מ. פּוקסמאַן), געשריבן רעצענזיעס וועגן טעאַטער, געשריבן וועגן מוזיק, איבערגעזעצט ביי יעדער נעלעגנהייט קאַפיטלען פון תנ"ך און די חמש מגילות. ער האָט פאַרמאַגט אַ געבענטשטע פּעדער און איז געווען זייער באַליבט און געשעצט אין ביאָליסטאָק. זיין הויז איז געווען אָפּן פאַר יעדן נאַסט. ווען עס איז פאַרגעקומען אַ פרעמיערע אין ביאָ־ליסטאָק האָט מען דערנאָך געמאַכט אַ „גלעזל־טיי“, אָדער גאָר אַן אָוונט־ברויט ביי אים אין הויז. ער איז געווען דער באַשיידענער שטאָט־באַל־באָס, ער האָט פאַרמאַגט די שליסלען צום יידישן ביאָליסטאָק.

דאָס יידישע ביאָליסטאָק האָט זיך געגרויסט (און עס איז געווען מיט וואָס!) מיט איר גרויסער יידישער שלום־עליכם־ביבליאָטעק, וואָס האָט שוין ערב דעם צווייטן וועלט־קריג פאַרמאַגט קרוב צו 50 טויזנט

געווען אמאל א לעבן

יידישע און אויף אנדערע שפראכן ביכער, און בעיקר פארמאגט א פאָר טויזנט טרייע ליענער און סימפאטיקער פון דער ביבליאָטעק.
עס געדענקט זיך אַ ריזע פון עטלעכע יידישע שרייבער, טעאָטער-קריטיקער פון וואַרשע, אויף דער פרעמיערע פון אהרן צייטלינס, „יידן־שטאָט“, וואָס איז געגעבן געוואָרן אין ביאָליסטאָק. עס איז געווען די אמביציע פון דער שטאָט ביאָליסטאָק, וואָס זי האָט געגעבן די מעגלעכ-קייט די „וויִלנער“ אין אַ שווערן מאָמענט (און ווען זענען נישט געווען קיין שווערע מאָמענטן ביי די „וויִלנער“!) צוצוגרייטן אין ביאָליסטאָק און אויפצופירן דאָרטן די אור־פרעמיערע פון דעם יונגן יידישן דראַמאַ-טורג. זענען מיר געפאָרן א 6-5 שרייבער קיין ביאָליסטאָק. פאַר דער שטאָט איז עס געווען אַ גרויס געשעעניש, ווען באַוויסטע וואַרשעווער-שרייבער זענען ספּעציעל געקומען אַנקומן אַ פאָרשטעלונג פון זייער אַ קאַלענע. ספּעציעל האָט זיך געפרייט דער יונגער באַגייסטערטער אַלחנן צייטלין, וואָס האָט געהאַלפּן אָרגאַניזירן דעם אויספלוג צו דער פרעמיערע פון זיין עלטערן ברודער אהרן צייטלין (אהרן צייטלין איז אַלעמאַל געווען אַ צוריקגעהאַלטענער, אַ פאַררוקטער אין זיך!). מיר האָבן פון דער ריזע שטאַרק הנאה געהאַט און אויך פון דער פאָרשטעלונג, וואָס די „וויִלנער“ האָבן צוגעגרייט. און נאָך דער פאָרשטעלונג — איז טאַקע געווען אַ פייער־לעכער אויפנעם ביי פּסח קאַפּלאַן אין הויז, עס איז געווען שטאַרק ענג, אָבער וואַרעם און חבּריש !

אַ צווייטן מאַל האָב איך געמאַכט אַ ריזע מיט אהרן מאַרק, וואָס זיינע עלטערן און זיין יינגערער ברודער האָבן דאָן געוויינט אין ביאָלי-סטאָק. בער מאַרק, דער מחבר פון אייניקע וויכטיקע ווערק, איז נאָך דאָן געווען אַ יונג בחורל, ער האָט זיך דאָן פלייסיק געגרייט צו די גימנאַז־זיעלע עקזאַמענס. ווי גוט איז געווען צו שפּאַצירן איבער די יידישע גאַסן פון ביאָליסטאָק, באַזוכן אַ פאָרשטעלונג אינעם גרויסן הילצערנעם יידישן טעאָטער, אין גרויסן הויף. ווינטער איז דאָרטן אין טעאָטער געווען מוראדיק קאַלט, און די אַקטיאָרן און דער עולם האָט זיך קוים אָנגעוואַ-רעמט. ביאָליסטאָק האָט געהאַט איר היסטאָרישן בית־עולם, וווּ עס איז געווען אויפגעשטעלט אַ גרויסער דענקמאַל פאַר די אומגעקומענע פונעם צאַרישן פּאָגראַם און ס'איז געווען דער קבר פון אַ גאַטלאָבער. אין ביאָ-ליסטאָק איז אויך געווען אַ יידישער פאַרלאַג, וואָס דער פאַפּיר־סוחר א.

אלבעק האָט געשאַפן און אים אויפגעהאלטן בכבוד. עס זענען געווען אין ביאליסטאָק אַלטע משכילים, וואָס האָבן געטראָגן די חשיבות פון דער שטאָט און אויפגעהאלטן די טראַדיציע פון אַ ייִדישן השכלה־צענטער.

פון אַן אַנדער שניט און כאַראַקטער איז געווען טשענסטאָכאָוו, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר אַרבעטער־אָוועגונג, — אַמאָל מיט די ס. ס. „דערנאָך מיט די „פאַראייניקטע“, וואָס ד"ר יוסף קרוק האָט געהאָלפן שאַפן און איז געווען זייער באַגייסטערער. טשענסטאָכאָוו האָט געהאַט אַ ייִדישן שול־וועזן און אַ טרייע ייִדישע אַרבעטער־אינטע־ליגענץ, און ביי יעדער געלעגנהייט האָט מען דאָרטן אָרגאַניזירט עפנט־לעכע אַרויסטריטן און לעקציעס און רעפּעראַטן. אין די צייטן פונעם פּאָלקס־פּראָנט, ווען מיר האָבן אָרגאַניזירט דעם קולטור־פּראָנט אונטערן צודעק פון „מענדעלע־פּיערונגען“, איז אויך טשענסטאָכאָוו נישט אָפּגע־שטאַנען און האָט אַראַנזשירט אַ געהויבענע מענדעלע־פּיערונג. איך און דער שוויבילער זשאַק לעווי זענען דאָן געווען געשיקט קיין טשענסטאָ־כאָוו.

און פּלאָצק, וואָס איז אויף דער ווייסל, — אויך אַ שטאָט, וואָס איז פאַרבונדן מיט שטיקער קולטור־געשיכטע, — דאָרטן האָט אַמאָל געלעבט און געוואַקסן נחום סאָקאָלאָוו, אברהם יעקב פּאַפּירנא און די אַריסטאָקראַטישע פּאַמיליע אַלטבערג, די נאָענטע פּריינט פון י. ל. פּרץ, ביי וועמען פּרצעס זון, לוֹציאַן, האָט אַמאָל, ווען ער האָט באַזוכט די ניםנאַיע אין פּלאָצק, געוויינט. ווען איך בין געווען אין פּלאָצק, עטלעכע מאָל אויפגעטרעטן דאָרטן מיט רעפּעראַטן, האָב איך געטראָפן פון דעם אַלעמען כלויז שבורן, און אַ שייַן ביסל פאַרווישטע פּאַר די 40-50 יאָר. דאָן האָט מיר מיטגעהאָלפן אין דער אַרבעט דער יונגער שרייבער־פּסיכאָ־לאָג יצחק בערנשטיין, אַ תּושב פון פּלאָצק. אין אָט דער שטאָט האָט אַמאָל פּרץ אַרויסגעפירט אַ יונגע טרופּע צו שפּילן זיינע נייע דראַמאַטישע שאַפונגען און ער האָט געמוזט לייען געלט אויף צוריק־הוצאות קיין וואַרשע, ווי עס איז באַשריבן אין די כּראַניקעס פון פּרצעס לעבן און שאַפן.

און די אמתע פּרץ־שטאָט, זאַמאָשטש, ווי י. ל. פּרץ איז געבוירן און וואָס איז פאַראייניקט געוואָרן דורך פּרצן. נישט נאָר דורות פאַר פּרצן זענען אין אָט דער אַלטער שטאָט געבוירן געוואָרן, נאָר פּרץ גופּאָ

האָט דאָרט געווינט בין עלטער פון 36 יאָר. די שטאָט איז באַרימט געווען מיט אירע גדולים און משכילים, און פּרץ גופא האָט אזוי פּרעכ-טיק זי געשילדערט אין זיינע זכרונות, וואָס ער האָט געשריבן די לעצטע פּאָר יאָר פון זיין לעבן. ווען איך האָב זיך גענומען שרייבן וועגן פּרצעס לעבן און שאַפן, האָב איך אַ פּאָר מאָל באַזוכט די שטאָט און איך האָב טאַקע אַרויסגעפונען אינטערעסאַנטן שטאַף, מאַטעריאַל פאַר דער פּרץ-ביאָגראַפיע. איך האָב דאָרטן געטראָפן פּרצעס אַלטן פעטער, פּרצעס אַ שוועסטער און ברודער, ווי אויך פּרצעס יוגנט־פריינט. איך האָב געלאָזט אָפּפּאַטאַגראַפירן דאָס הויז, וווּ פּרץ איז געבוירן (אין יאָר 1852) און דעם בית־המדרש, וווּ פּרץ האָט געלערנט, פון וואַנעט ער איז דערנאָך אַרויס „לְתַרְבוֹת רַעִה“. איך האָב דאָרטן אַפילו אַרויסגעפונען אַ גרויס בילד פון פּיערלעשער, וווּ פּרץ איז אין זיינע יוגנט־יאָרן געווען פּאָטאַ-גראַפירט מיט אַ הונדערט אַנדערע יידישע און נישט־יידישע פּריוויר-ליקע פּיערלעשער. וועגן דעם אַלעם האָב איך דערציילט אין מיין בוך „פּרץ“ אינעם קאַפיטל „זאַמאַשטש“ (י. ל. פּרץ — זיין לעבן און שאַפן, ניריאָרק, 1945, ז"ל 16-36).

אַ מערקווירדיקע יידישע שטאָט, כלל נישט ענלעך געווען אויף די פאַרשירענע אַנדערע שטעט אין יידישן פּוילן !

און די שטאָט לעמבערג — די פּריילעכע און שיינע שטאָט פון מזרח־גאַליציע, וואָס האָט געהאַט אין זיך אַזויפיל רייצנדיקס און אַנרע-גנדיקס פאַר אַ יידישן מענטש און שרייבער. איז עס דאָך געווען די שטאָט, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ גרויסע ראָלע אין דער קולטור־געשיכטע פון יידן אין גאַליציע, האָט אַמאָל פאַרמאָגט גרויסע יידישע שרייבער, משכילים, און אין די צייטן ווען איך האָב זי באַזוכט, — האָט זי אויך געהאַט גענוג זאַכן צו פאַראינטערעסירן. פאַר מיר גופא האָט נאָך לעמבערג געהאַט אַ ספּעציעלע באַדייטונג — אויפן דאָרטיקן בית־עולם איז געלעגן מיין זיידע (דער פּאָטער ר' ישראל) ר' מענדל מיזיוולש, וואָס איז געווען אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן אַ רב אין זלאַטשעוו, — דער שוואַגער פון דעם באַרימטן ברעזשאַנער רב, דעם נאָרן ר' שלום מרדכי שוואַדראָן. ווען איך בין געווען אין לעמבערג, בין איך געגאַנגען צום קבר פון מיין זיידן, וואָס איך האָב אים געקענט פון מייענע יונגע יאָרן, ווען ער

הָאָט אונדו באַזוכט אין קיעוו, און כ'בין געווען נשתומם צו לייענען די געהויבענע שבחים אויף זיין מצבה.

אין לעמבערג האָט מען געטרָאָפֿן שמואל יעקב אימבער מיט זיין פרוי און פאָטער שמריהו, וואָס האָט געלערנט יונגלווייז אינאיינעם מיט מיין פאָטער אין חדר (שמריהו איז דער ברודער פון דעם דיכטער נפתלי הערץ אימבער, דער מחבר פון דער „התקוה“). אין לעמבערג האָט מען זיך געטרָאָפֿן מיט דער יונגער גרופע דיכטער: ישראל אַשענדאָרף, ב. שנאָ פער, יעקב שורריך און דער דיכטערין דבורה פאָגעל (און טאַקע ביי איר אין הויז האָבן מיר געהאַט אַמאָל אַ באַראַטונג און גאָר ברייט און מיט פאָרנעם גערעדט וועגן דעם נייעם אויפֿלעב פון דער ייִדישער ליטעראַטור און שאַפֿן אין מזרח־גאַליציע). אין לעמבערג האָט מען זיך אָנגעד־שמויִסן אויף דעם האַרבן פֿראַבלעם פון די ייִדיש־אוקראַינישע באַציאָנן גען און פאָרהעלטענישן. אין לעמבערג האָט מען עולה־רגל געווען צום גימפֿעל־מעאַטער, אין דעם הויף, וואָס איז געווען אַ שטיק קולטור־ און מעאַטער־געשיכטע פון די יידן אין מזרח־גאַליציע.

און וואָס לעמבערג איז געווען פֿאַר מזרח־גאַליציע, איז געווען קראָקע פֿאַר מערב־גאַליציע. און וויפֿל מאָל עס איז אויסגעקומען צו זיין אין קראָקע, האָט מען זיך זאַט נישט געקאָנט אָנזען און אָנפֿילן מיט אָט דער ייִדיש־ייִדישער שטאָט, וואָס האָט מער ווי אַנדערע שטעט פֿאַרהיט דעם שיינעם טראַכט און דעם סטיל און די ירושה פֿון דעם אַמאָליקן ייִדישן לעבן! סאַר אַ פֿרעכטיקע קאָלירפֿולע שטאָט קראָקע איז געווען! סאַר אַ גלענצנדיקע היסטאָרישע דענקמעלער יידן האָבן פֿאַרמאָנט אין קראָקע: — דעם רמא'ס שול, די אַלע אַנדערע עלטערע שולן, און דעם בית־עולם מיט די פֿאַרשידענע לעגענדעס, וואָס זענען געווען פֿאַרבונדן מיט די אַלטע פֿלעצער. שבת איז געווען אַ באַזונדער פֿאַרנעגיק און שטאַלץ צוצווען ווי די יידן, הויכע, וויקסיקע, זענען גענאַנגען אין זייערע שבת־יום־טובֿדיקע קליידער, מיט די פיינע שטריימלען, זיי זענען גענאַכ־גען פֿאַמעלעך און ווירדיק אויף די ייִדישע קראָקעווער גאַסן. אין קראָקע האָט אויך געווינט דער ייִדישער פֿאָלקס־זינגער מרדכי געבירטיג, וואָס האָט געאַרבעט אין אַ מעבל־געשעפֿט, אָבער האָט באַוויזן אַרויסצוזינגען די פֿריד און לייד פֿון דער ייִדישער פֿאָלקס נשמה, ווי אַמאָל — דער קיעווער ייִדישער אַדוואָקאַט מאַרק וואַרשאַווסקי. סאַר אַ מאָדנער געפֿיל

עם האָט אַרומגעכאַפּט, ווען מען האָט געזען אין די אַלטע קראַקעווע-
בתי־מדרשים יונגעלייט זיצן על התורה ועל העבודה, ממש ווי אין די
פאַרציטיקע יאָרן !

במשך פון די אַלע יאָרן, וואָס איך האָב געלעבט אין פּוילן און ביי
די פאַרשידענע געלעגנהייטן באַזוכט אָט די פאַרשידענע שמעט אין פּוילן,
האָב איך פאַרעפנטלעכט אין דעם „היינט“ און אין די „ליטעראַרישע
בלעטער“ פיל שילדערונגען און באַשרייבונגען פון די שמעט און געגנטן,
ווי געשיכטלעכע פּאַסטן זענען געווען איבערגעפלאַכטן מיט לעבעדיקע
באַגעגענישן און אוממיטלבאַרע איינדרוקן.

מען וואָלט געקאָנט ציען ווייטער די באַשרייבונגען און כאַראַקטע-
ריסטיקעס פון די ייִדיש־פּוילישע שמעט, וואָס יעדע איינע האָט געהאַט
אירע אויסטערלישע און ספּעציפישע אייגנשאַפטן און אייגנאַרטן. אָבער
מען מוז דאָך מקצר זיין, פאַרענדיקן דעם קאַפיטל און גיין ווייטער.

נייע קולטור-ליטעראַרישע קאַלעקטיווע פאַרמעסטן

מיט דער מער־ווייניקער סטאַביליזירונג פונעם ייִדישן לעבן איז
פּוילן און אין די פאַרשידענע אַנדערע לענדער, ווי דאָס ייִדישע שאַפּן,
דאָס ייִדישע וואָרט האָט זיך גענומען איינוואַרצלען און איינברענגען,
האָט מען גענומען זיך פאַרמעסטן אומעטום אויף נייע אָרגאַנען, אויף
נייע צייטשריפטן און זאַמליכער. מיר קאָנען נישט אין אונדזער בוך
אויסשעפּן אַלץ וואָס עס איז געטון און אויפגעטון געוואָרן, מיר וועלן
נאָר אויפכאַפּן די פאַרמעסטן, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן אין פּוילן, און
אין וועלכע מיר גופא איז אויסגעקומען זיך צו באַטייליקן.

אין דעם ייִדישן שול־וועזן אין פּוילן, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן
דורך די ייִדישע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס, — דורך דעם „בונד“, לינקע
„פּועליציון“ און „פאַראייניקטע“, ווי אויך דורך גרופּעס אומפאַרטייִ-
אישע סאָציאַליסטן און אַ צאָל פאַרשטייער פון דער פּאָלקס־פאַרטיי (פון

ווילנע בעיקר) און וואָס פון זיי איז אויסגעבילדעט געוואָרן די צענטראַלע יידישע שול-אָרגאַניזאַציע (ציש"אָ); — אין דעם יידישן שול-וועזן האָט זיך אויך אָנגעהויבן אַ נייע באַוועגונג, אין וועלכער עס זענען געווען אַרײַנגעצויגן עלעמענטן, דאָס רוב אומפאַרטייאישע, וואָס זענען געקומען צום יידיש-וועלטלעכן שול-וועזן. פון פאַרשידענע זייטן און ריכטונגען, — פון אַלגעמיינע ציוניסטן און פון רעכטע פּוּעליציון, ווי אויך פון סתם יידישע קולטוריסטן, ווי מען האָט זיי גערופן אין פאַרשידענע ערטער. עס זענען צווישן די איניציאַטאָרן און שטיצער געווען מענטשן מיט נע- מען, באַוווּסטע שרייבער און טוער. נאָך לענגערע באַראַטונגען און אוב- טערהאַנדלונגען (די הויפּט-טוער זענען געווען זעליק מלמד, אברהם גאַלד- בערג, ב. יאושאָן-יוסטמאַן, ד"ר גרשון לעווין, נחמיה פינקעלשטיין א. א.) איז באַשלאָסן געוואָרן צו אָרגאַניזירן דעם יידישן שול- און קולטור- פאַרבאַנד „שולקולט“, אין סעפטעמבער 1928 איז אַרויסגעלאָזט געוואָרן אין דער עפנטלעכקייט דער ערשטער רוף צו דער יידישער באַפעלקערונג אין פּוילן. אויף אָט דעם ערשטן רוף זענען אונטערנעשריבן: שלום אַש, אהרן איינהאַרן, ברוך אראָנסאָן, ש. ביבער, א. גאַלדבערג, ד"ר גאַלדענ- בערג, פּראָפּ. שמעון דובנאָוו. דעפּ. ד"ר יעקב וויגאַדסקי, ב. יאושאָן, ב. כילינאָוויטש, א. ס. ליריק, ד"ר גרשון לעווין, ז. מלמד, י. מ. ניימאַן, ז. סעגאַלִאוויטש, ד"ר ס. סירקין-בינשטאַק, ש. י. סטופניצקי, נחמיה פינקלשטיין, מ. י. פּרויד, אהרן צייטלין, ב. קארלינסקי, מ. קיפּניס, פּסח קאַפּלאַן, דעפּ. חיים ראסנער, ד"ר יצחק שיפּער.

ווי מיר זעען, זענען דאָ פאַרטראָטן אָנגעזעענע און פאַרדינסטפולע שרייבער און טוער מיט אַ גרויסן סטאַזש פון וויכטיקע אויפטוען אינעם יידישן פּוילן. און עס איז בפירוש געווען אַן ענגהאַרציקייט מצד די פירער פון דער צישאָ גלייך אָנצוהויבן אַ שאַרפע קאַמפּאַניע קעגן דעם „שול- קולט“, אַנשטאַט אים הייס צו באַגריסן אין ווינטשן אים דערפאַלג אין זיינע פאַרמעסטן. עס איז זיכער געווען אַ דערפרייענדיקע דערשיינונג, וואָס אייניקע טוער און ריכטונגען, וואָס זענען געשטאַנען פון דער ווייט און אָן דער זייט פונעם יידישן שול-און קולטור-לעבן, האָבן אַרויסבאַ- וויזן ווילן און גרייטקייט צו שאַפן יידישע קינדערהיימען און שולן, ווי אויך אַנדערע קולטור-אַנשטאַלטן צווישן די קרייזן, וואָס די צישאָ האָט נישט געקאַנט אין נישט באַוויזן עס צו טון.

געווען אמאל א לעבן

מיר וועלן פונעם לענגערן אויפרוף ארויסנעמען אייניקע אויסצוגן, וואָס ווייזן דעם כאַראַקטער און פאַרנעם פונעם „שולקולט“, ווי די איר גיציאטאָרן האָבן אין זיין באַשאַפונג אים צוגעגעבן און געפרווט די אויפנאָבן רעאַליזירן אינעם לעבן.

„דער יידישער קיבוץ אין פּוילן, דער גרעסטער אין אייראָפּע, באַשטייט פון אמת יידישע פּאָלקס־מאַסן, וועלכע זענען מיט לייב און לעבן פאַרבונדן מיטן יידישן פּאָלק, מיט דער יידישער שפּראַך און קולטור... — דאָס יידישע פּאָלק האָט נישט קיין מלוכה־אַפּאַראַט, וואָס זאָל בויען זיינע קולטור־אינסטיטוציעס און זאָרגן פאַר זיין וווקס. עס זענען דעריבער געשאַפן געוואָרן פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס פאַר קולטור־צוועקן. אויך די פּאָליטישע פאַרטייען האָבן אַרײַנגענומען אין זייער פּראָגראַם די קולטור־טעטיקייט. לויט דער אָבער האָבן זיי דערפון געמאַכט אַ פאַרטיי־זאַך און אַזוי אַרום איז פאַרטושט געוואָרן די אידעע, וועלכע האָט באַדאַרפט באַפּליגלען די יידישע מאַסן פאַר דעם קולטור־קאַמף. די יידישע מאַסע איז געבליבן גלייכגילטיק צו אירע קולטור־נויטן און פאַר־זעט, ווי די אַסימילאַציע פאַרקריפּלט די פּאָלקס־נשמה, פאַרקרימט דאָס יידישע לעבן און פאַרוואַנדלט עס אין אַ קאַריקאַטור...“

„די יידישע דעמאָקראַטיע האָט געפּאָלגט דעם רוף פונעם לעבן און געשאַפן די לעצטע יאָרן אין פאַרשידענע ערטער יידישע שולן. זייער צאָל איז אָבער צורקליין אין פאַרגלייך מיט דער נויט. אַ טייל פון די יידיש־וועלטלעכע שולן געפינט זיך דערצו אונטער דער השפּעה פון פאַרטייען, וואָס לייגן אַרויף זייער פאַרטיי־שטעמפּל אויף דער שול און אויף דער דערציאונג פון דעם יונגן דור. אין סך־הכל איז די לאַגע זייער טרויעריק. דאָס גרעסטע רוב קינדער באַ־זוכט די פרעמד־שפּראַכיקע שולן, וועלכע קאַלעיַטשען זיי, רייסן זיי אָפּ פון זייער שטאַם, שפּראַך און קולטור. דאָס יידישע קינד ווערט אַפּגעריסן פון זיין נאַציאָנאַלער סביבה, פון זיין היים, פון זיין טאַטע־מאַמע, פון זיין קולטור. ביי אַזאַ לאַגע דראָט די סכנה, אַז דער יונגער יידישער דור זאָל אינגאַנצן אַוועק פון אונדז, און די אַסימילאַציע, וואָס איז ווי אַן אידעאָלאָגיע אין יידישן לעבן

באקעמפט און אויסגעראָטן, זאָל פאקטיש פארכאפן אלץ מער און מער די יידישע מאַסן..."

און דעריבער ווערט באַטאָנט אין דעם רוף :

„מען מוז פונדאָסניי צוטראַען צו בויען אונדזערע שולן און קולטור-אינסטיטוציעס, וואָס זאָלן אין דער פולער מאַס באַ-פרידיקן די וועלטלעכע און נאַציאָנאַלע פאָדערונגען פון דעם יידישן פאָלק“.

און וועגן דער שפראַך איז אונטערגעשטראַכן געוואָרן :

„די שול, וווּ דאָס יידישע קינד זאָל קאָנען דערצויגן ווערן ווי אַ פרייער מענטש און ווי אַ גאַנצער ייד, — די שול, וווּ דאָס קינד זאָל נישט ווערן אָפגעריסן פונעם רייכן היסטאָרישן עבר אין פון זיין אַרומיקן לעבן און פון דער לעבעדיקער היים און סביבה; די שול, וווּ די יידישע שפראַך זאָל זיין די הערשנדיקע, די שפראַך פון אַלע לימודים...“

און ווייטער איז געזאָגט געוואָרן:

„די גרינדער פון „שול-קולט“, וואָס געהערן צו פאַרשידענע ריכטונגען, זענען דורכגעדרונגען מיט דעם פולן גלויבן אין די יידישע מאַסן און אין זייער שאַפונגס-קראַפט. מיט אַט דעם גלויבן קומען מיר בויען דעם פרייוויליקן פאַרבאַנד פאַר דער יידישער קול-טור-אַרבעט“.

עס איז גלייך אין וואַרשע געעפנט געוואָרן אַ קינדער-היים, אונטער דער אָנפירונג פון דער באַווויסטער פּרעבליסטין אַסתר ראַבינאוויטש, וואָס פאַרנעמט איצט אַ בכבודיקן אָרט אין דעם שול-וועזן אין ישראל. באַ-זונדערס האָט אין ווילנע אַרויסגערופן אינטערעס דער רוף, און איינע פון די גרעסטע ווילנער יידישע שולן — אַן אַכט-קלאַסיקע יידישע שול — איז אַריבער אונטער דער אויפזיכט פון דעם „שול-קולט“. די פאַר-וואַלטונג פונעם צענטראַלן יידישן האַנטווערקער-פאַרבאַנד אין פּוילן האָט באַשאַסן צו פאַרבינדן זיין קולטור-אַרבעט מיטן „שול-קולט“, און עס זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן הונדערטער בריוו צו די אָפטיילונגען וועגן אַנדערשלוס אין „שול-קולט“. אויך אין אַנדערע שטעט זענען צוגעשטאַנען צו דער נייער פאָלקס-אָרגאַניזאַציע „שול קולט“ אַזעלכע עלעמענטן און

קרייזן, וואָס זענען געשטאנען אָן דער זייט פון דער יידישער קולטור-אַרבעט.

צום באַדויערן האָט מען אין די קרייזן פון דער צישאָ אויפגענומען די גרינדונג פון דעם „שול־קולט“ זייער נישט פריינדלעך. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נישט־געזונטע און פאַרשארפטע פּאָלעמיק, וואָס איז דערגאַנגען צו קעגנזייטיקע זידלערייען און אָנפאַלן. עס איז אוועק אַ געראַנגל אין דער פּרעסע, וואָס האָט צערייצט די נעמיטער און נישט געהאַלפן דעם וואָס פון דער נייער פּאָלקס־אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיכער געקאָנט פאַרנעמען אין פּוילן אַ חשובן אָרט און שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע אין באַפעסטיקן די יידישע שפּראַך, אין העלפן בויען אַ מערב־ברייטערע באַזע אָדער באַזעס פאַר דער יידיש־וועלטלעכער שול־...

לָאָמיר אויך דערציילן וועגן נאָך אַ געוואַנטן שריט — אַרויסצוגעבן אַ לייטישן חודש־זשורנאַל אין פּוילן, וואַרשע־ווילנע. דאָס איז געווען אָנהויב 1928. אין יענער צייט האָבן פאַרבראַכט אין וואַרשע פּרץ הירשביין און אסתר שומיאַטשער. מען האָט זיך געטראָפן טאָג־טעגלעך און אַזוי נאָך לאַנגע שמועסן און מיינונגס־אויסטיישן וועגן דעם צושטאַנד אין דער ליטעראַרישער וועלט איז געבליבן ביי אונדז צו־טרעטן אַרויסצוגעבן אַ חודש־זשורנאַל, וואָס זאָל פּרוּוון אויפֿזאַמלען די בעסטע ליטעראַריש־קינסטלערישע כּוחות אויף דער יידישער גאַס אין אַלע טיילן וועלט. עס געדענקען זיך גוט אָט די אינטערעסאַנטע, האַרציקע שמועסן, אין וועלכע עס האָבן זיך אויך באַטייליקט י. י. זינגער, מלך ראַוויטש און אונדזער ב. קלעצקין, וואָס איז אַלעמאַל געווען גרייט אויף עפעס אַ נייער „אָוואַנטורע“, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט דרוקעריי, מיט פּאַפּיר און מיט ביכער־אויסגאַבן. מען האָט גערעדט און גערעדט, אָנגעוואָרפן אויף פּאַפּיר די „סמעטע“, די הוצאות, און דערביי אויסגע־רעכנט די הכנסה. עס איז אויסגעקומען, אַז דער „חשבון שטימט“, און אַ וואָרט אַהער און אַ וואָרט אַהין, און אָט אין דעם נומער פון דעם 10-טן פעברואַר 1928, „ליטעראַרישע בלעטער“ אויף דער גאַנצער ערשטער זייט איז אָפּגעדרוקט אַ זייער בכבודיקער אַנאַנס בזה הלשון :

די „יידישע וועלט“ ווערט באַנייט :

נאָך אָט דער שורה, וואָס איז געווען געדרוקט מיט גרויסע אותיות,

נ ת מ ן מ י י ז י ל

פארשטייט זיך, גייט דער „מאניפעסט“ אָדער די „מעלדונג“, וואָס לייענט זיך אזוי :

„מיט גרויס פרייד און צופרידנקייט טיילן מיר מיט אַלע פריינד פון דער יידישער ליטעראַטור און קולטור, אז מיר טרעטן צו צו באַנייען דעם חודש־זשורנאַל „יידישע וועלט“.“

און ווייטער ווערט געזאָגט :

„מיט דריי יאָר צוריק, ווען מיר (דאָס מיינט דער פאַרלאַג ב. קלעצקין, ווילנע־וואַרשע) האָבן איבערגענומען די „ליטעראַרישע בלעט־טער“, האָבן מיר אויסגעדריקט די האַפענונג, אז ווי נאָך די „ליט. בלעטער“ וועלן זיך באַפעסטיקן, וועלן מיר צומרעטן ווידער אַרויסצוגעבן די „יידישע וועלט“. פאַר אַט דער צייט זענען געמאַכט גע־וואָרן פאַרשידענע פרוּוון אַרויסצוגעבן אַן ערנסטן חודש־זשורנאַל, וועלכע האָבן זיך, ליידער, נישט אינגעגעבן. וואָס־ווייטער ווערט אַלץ־מער רייה דער געדאַנק און עס וואַקסט אַלץ־מער די נויטיקייט צו שאַפן דעם גרויסן זשורנאַל, וואָס זאָל גרופירן אַרום זיך די בעסטע כוחות פון די יידישע שריפט־שטעלער און וויסנשאַפטלער און וואָס זאָל באַפרידיקן אונדזער ערנסטערן בעסערן לעזער.“

און עס גייען ווייטער שורות, וואָס כאַראַקטעריזירן און זאָגן אָן דעם פאַרנעם פון דעם נייעם זשורנאַל :

„די באַנייטע „יידישע וועלט“ וועט זיך באַמיען צו שטיין אויף דער געהעריקער קינסטלערישער און קולטורעלער הויך, ווי די „יידישע וועלט“ בשעתה. די „יידישע וועלט“ וועט זיין דער זשורנאַל, אין וועלכן עס זאָל זיך געפינען דאָס בעסטע, חשובסטע, וואָס ווערט געשאַפן אין יידיש, אָן אונטערשיד פון לאַנד און אָרט...“

„די „יידישע וועלט“ וועט זען צו פאַרשטאַרקן און פאַראַייניקן די ליטעראַרישע כוחות און זיך קעגנשטעלן דער צעשפּאַליטערונג און צעברעקלונג, וואָס הערשט לעצטנס אין אונדזער ליטעראַרישער וועלט.“

די אייניקע הויפט־פונקטן, וואָס ווערן דאָ אין דעם ערשטן רוף באַמאָנט, ווייזן גאַנץ־קלאָר די ריכטליניע פונעם זשורנאַל. עס האָט דאָן

אין דער יידישער ליטערארישער וועלט אין א נאָווינע זיך אָנגעהויבן אַ בירגער־קריג אזוי אין פּוילן און אזוי אין אַמעריקע און עס האָבן זיך צעפלאַקערט קאַמפּן, וואָס זענען עלול געווען צו צעשטערן דאָס אַלץ וואָס איז מיט אַזאַ מי אויפגעשטעלט געוואָרן, האָבן מיר, נאָך די פאַרשידענע באַראַטונגען און זיצונגען, מיט דער הילף פון פּרץ הירשביין, דעם וועלט־מענטש און וועלט־שרייבער, געהאַפט אַריינברענגען אַ פּרידן, יעדנפאַלס — אַ וואָפּנשטילשטאַנד. אין יענער צייט האָבן זיך באַזונדערס פאַרשאַרפט די קעגנזייטיקע באַציאונגען פון שרייבער — אין ניו־יאָרק. מיר האָבן נישט געהאַט די נויטיקע פינאַנציעלע מיטלען אונטערצונעמען אַ גרויסן חודש־זשורנאַל. מיר האָבן ווידעראַמאָל, ווי מיט עטלעכע יאָר צוריק, געבויט אונדזערע האָפּענונגען אויף דער אָפּפּערוויליקייט פונעם יידישן שרייבער און אויף דעם געטרייען יידישן לייענער, — זיי ביידע האָבן געדאַרפט העלפּן אויפבויען די נייע ליטעראַרישע טריבונע, אָן וואָסערע ס'איז פּריערדיקע פּאַנדן און סומעס.

און דאָ דאַרף מען באַצייכענען אַ זאַך, וואָס איז אונדז אין פּוילן געווען לחלוטין פּרעמד. און עס זעט אויס באַזונדערס מערקווירדיק נאָך דעם, ווי איך בין שוין אַ 12 יאָר אין אַמעריקע און מען קוקט זיך צו ווי מען הויבט אָן צו בויען דאָ וואָסערע ס'איז אינסטיטוציע אָדער קול־טור־געזעלשאַפטלעכע אונטערנעמונג. דאָ גייט אַלעמאָל פּאַראַויס דער טאַראַראַם, די פּושקע, די „פּאַטשיולע“. מיר האָבן עס אין פּוילן נישט געוויסט, און עס איז אונדז נישט געווען צום האַרצן. זעלטן ווען מען האָט אַפּעלירט עפּנטלעך צום כּרייטן עולם נאָך געלט, איידער מען האָט עפעס פּאַרלייגט. די פּאַרם פון „אַפּילן“ (געלט־זאַמלונגען) אויף יעדן צונויפקום, וואָס ווערט פּראַקטיצירט דאָ אין די אַמעריקעס, איז אונדז געווען לחלוטין פּרעמד און דערווידער. אפשר איז עס געווען אַן עוולעה, וואָס מען האָט גלייך פון אָנהויב נישט אויסגעשטרעקט די האַנט, נישט געגאַנגען מיט דער טאַרבע, אָבער אזוי איז עס! אין פּוילן האָט זיך איינ־געשטעלט אַ גאָר אַנדער אָפּן פון געזעלשאַפטלעכער הילף און שטיצע. נאָך צוועלף יאָר וווינען אין אַמעריקע, נאָך אַזויפיל יאָרן באַטייליקן זיך אין די קולטור־געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, איז מיר ביז איצט לחלוט־טין דערווידער די פּאַרם פון „אַפּילן“, וואָס ווערן געמאַכט כּסדר אויף גרויסע, קלענערע און גאָר קליינע צוזאַמענקונפּטן. איך בין נאָך אין

דעם זינען אלץ א „גרינער“, און אן „אפיל“ קומט מיר אן מיט גרינע ווערעם . . .

יא, זענען מיר עטלעכע שרייבער צוגעטראָטן צו אזא גרויסער אונ-טערנעמונג אן קיין שום פּאָנרו, אן „אפילן“, אן אַקציעס, אן „קאַמ-פּינס“, ווי מען טוט עס געווענלעך אין אמעריקע. און שוין מיט אַ וואָך שפּעטער גיבן מיר אַ נאָטיץ אין די „ליטע-ראַרישע בלעטער“ מיט אזא נוסח :

„ווי מ'האָט געקאָנט פּאַראַויסזען, האָט די ידיעה וועגן באַ-ניען דעם חודש־זשורנאַל „די יידישע וועלט“ אַרויסגערוּפּן אַ שטאַרקע פּאַראַינטערעסירונג. מיר באַקומען כּסדר באַגריסונגען און ווונטשן. מיר זענען זיכער, אַז מיט געמיינזאַמע כּוחות פּונעם שרייבער און לייענער וועט אונדז זיך איינגעבן אויפּצושטעלן „די יידישע וועלט“ און דערפּירן זי צו דער קינסטלערישער הויך, צו וועלכער זי האָט בשעתה דערגרייכט.“

„האַלטנדיק זיך ביים פּריערדיקן נאָמען — זאָגן מיר אין דער נאָטיץ — גיבן מיר זיך אַפּ אַ דין וחשבון פּון די טיפּע ענדערונגען, וועלכע זענען פּאַרגעקומען אין יידישן לעבן פאַר דער צייט, זינט די אַמאָליקע „יידישע וועלט“ איז אַרויס.“

„די איצטיקע „יידישע וועלט“ וועט לעבן מיט דער יידישער וועלט פּון איצט. דאָס נייע אין יידישן לעבן דאַרף געפינען דעם נייעם אויסדרוק הן אין די אַרטיקלען, הן אין דער בעלעטריסטיק. פאַר די לעצטע 15 יאָר האָבן מיר פּיל איבערגעלעבט, פּיל דורכי-געמאַכט, געהאַט גרויסע אבירות, אָבער נאָך גרעסערע אויפּטוען. דאָס יידישע לעבן, די יידישע קולטור, די יידישע קולטור־באַדער-פענישן זענען געוואָלדיק אויסגעוואַקסן, זיך שטאַרק דיפּערענצירט. אויפּנעמען דאָס נייע, אַרויסגעפינען דאָס גאַנצע — דאָס וועט טון די „יידישע וועלט“. דער שרייבער און דער לעזער וועלן טראָגן די גאַנצע אחריות פאַר דעם נייעם־באַנייטן זשורנאַל, וועלכן מיר גייען בויען. און די פּולע אחריות טראָגט אויף זיך דער פּאַרלאַג, וואָס האָט גענומען אויף זיך די שווערע, אָבער דאַנקבאַרע אַרבעט פּין אַרויסגעבן דעם גרויסן ערנסטן יידישן זשורנאַל.“

פארשטייט זיך, אז דאָס אַלץ זענען געווען ווערטער זיך אַליין צו סטימולירן און מוטיקן.

און זיך גענומען צו דער אַרבעט, האָבן מיר נישט גערוט און האַס־טיק און מיט אימפעט האָבן מיר איינס און צוויי געגרייט דעם ערשטן נומער. אינעם נומער פונעם 24סטן פעברואַר 1928 האָבן מיר שוין א מודעה וועגן דעם זשורנאַל. כדי צו באַטאָנען די אויטענטיש־קייט פונעם נאָמען, האָבן מיר טאַקע געמאַכט דעם זעלבן קאַפּ, די זעלבע „סופּר־ישע“ אותיות „די יידישע וועלט“, און צוגעגעבן א שורה: דער־שינען אין ווילנע 1913 - 1915, באַנייט אין וואַרשע 1928. די רעדאַקציע איז באַשטימט: פּרץ הירשביין, י. י. זינגער, נחמן מייזל, מלך ראַוויט. ווי מיר זעען — די זעלביקע אַמאָליקע רעדאַקציע פון די „ליטעראַרישע בלעטער“ פונעם ערשטן יאָר, נאָר אנשטאט פּרץ מאַרקיש, וועלכער איז דאָן שוין געווען אין ראַטנפאַרבאַנד, איז אַריין — פּרץ הירשביין. אז מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן א רעכענונג פון דער גרויסער אחריות און פליכטן, וואָס מיר האָבן אויף זיך גענומען, זעען מיר פון אונדזרע מעלדונגען :

„אין זייער א וויכטיקן און אַנטשיידנדיקן מאָמענט פאַר דעם וויי־טערדיקן וווקס אין אונדזער יידישן שאַפּן הויבן מיר פונדאָסניי אָן אַרויסצוגעבן 'די יידישע וועלט'...“ „ווייט פון וועלכן עס איז לאָטאַל־פאַטריאַטיזם, וועלן מיר שטרעבן, אז 'די יידישע וועלט' זאָל ווערן דער צענטראַלער יידישער חודש־זשורנאַל פאַר דאָס בעס־טע און וואָגיקסטע, וואָס ווערט געשאַפּן אומעטום, אין גאָר דער וועלט“.

אַט די לעצטע ווערטער זענען פאַרשטענדלעך ווען מען נעמט אין באַטראַכט די קאַמפּן, וואָס זענען אין יענער צייט אָנגעגאַנגען אין דער יידישער ליטעראַרישער וועלט אַרום דער העגעמאָניע פון איין טייל ליטע־ראַטור אויף דער אַנדערער, אַרום דעם קאַמפּ, וואָס האָט זיך דאָן געפירט וועגן דעם, וועלכער טייל ליטעראַטור איז דער געזונטער, קרעפטיקער און וועלכער האָט דעם מאָרגן, די צוקונפּט, — די סאָוועטיש־יידישע ליטע־ראַטור, די פּויליש־יידישע אָדער די אַמעריקאַנע־יידישע, אָדער ווי מען האָט עס אויסגעדריקט בקיצור: מאַסקווע, וואַרשע אָדער ניו־יאָרק ? !

דער ערשטער נומער פונעם זשורנאל איז באשטימט געוואָרן אויפֿן ערשטן אַפּריל, און צו דער אָנגעמערקטער צייט איז טאַקע דערשינען דער ערשטער נומער „די ייִדישע וועלט“ מיט דער בלויער היילע און מיט דער פּאַרלאַנס־מאַרקע פון ווילנער פּאַרלאַנג — אַ שמאַץ ייִדיש ווילנער געסל. הכלל, עס איז געווען המשך, אַ רינג אין דער קייט.

מיר האָבן געגעבן דעם אויבנאָן, ווי אין דער אַמאָליקער „ייִדישער וועלט“, — דער בעל־טריסטיק. דער נומער הויבט זיך אָן מיט דערצײַ־לונגען און לידער פון א. מ. פּוקס, יוסף קירמאַן, יצחק באַשעוויס, קאַדיע מאָלאַראָווסקי, רחל קאַרן. ערשט דערנאָך קומען אַרטיקלען, עסיען, רעד־צענזיעס פון פּרײַז הירשביין, י. י. זינגער, אהרן צייטלין, ד״ר יצחק שיפּער, נחמן מייזל, משה זילבורג, און אַן איבערגעזעצט אַרטיקל פון דעם פּראָג־רעסיוון פּוילישן שרייבער קאַראַל איזשיקאָווסקי. מיר האָבן נאָך געהאַט אַ באַזונדערע אָפּטיילונג: „שרייבער און ווערק“, וווּ מיר האָבן געגעבן רעצענזיעס וועגן ביכער, און קורצע אַרטיקלען איבער שרייבער, אויך אַן אָפּטיילונג „די ייִדישע וועלט“, וווּ עס זענען פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן אַרטיקלעך און גרעסערע נאָטיצן איבער קולטור־געזעלשאַפּטלעכע פּראַגן און וועגן קולטור־אָרגאַניזאַציעס. אויסער פּוילן, האָבן מיר דאָ אויך אַמע־ריקע, מאַסקווע, ריגע. הכלל, מיר האָבן שוין אינעם ערשטן נומער אַרויס־גערוקט אונדזערע שרייבער און אָנגעצײכנט אונדזער ריכטליניע.

אין די ווייטערדיקע נומערן האָבן מיר געהאַט (אויסער פון די שוין דערמאַנטע נעמען) אויך אַרבעטן פון אסתר שומיאָטשער, עוזר גואַר־שאַווסקי, משה גראַס, יעקב פּיכמאַן, מאַרק שאַנאַל, מ. ווייכערט, משה שאַליט, ברוך גלאַזמאַן, ברוך אַליצקי, לייבוש לעהרער, ד״ר רפּאַל זעלינג־מאַן, יוסף אָפּאַטאַשו, י. מ. ניימאַן, י. צינבערג, נח פּרילוצקי, א. ראַר־בני, מלך ראַוויטש, באַריס פּילניאַק, יודזשין אָנעיל, לעאַ קעניג, אברהם טייטלבוים, משה קולבאַק, שמואל זאַראַמב, יונה ראַזענפּעלד, א. קאַציזנע, זלמן רייזען, דוד בערגעלסאָן, ד״ר נ. ראַפּאַלקעס, ש. ניגער, ד״ר מ. קאַנ־פּער, י. י. סיגאַל, משה סטאַווסקי, א. נ. שטענצעל, ש. גאַרדאַן, אַננאַ מאַראַגאָיו, מלכה ליי, ז. וויינפּער, ד״ר זינפּריד שמיץ.

ווי מיר זעען, האָבן מיר אין די ניין דערשיינענע נומערן, מיט וועל־כע מיר האָבן פּאַרענדיקט דעם ערשטן, און לידער — דעם לעצטן יאָר־נאַנג פונעם זשורנאל.

געווען אמאל א לעבן

אין לויף פון דעם ערשטן יאָר זענען אין דער רעדאָקציע פונעם זשורנאַל פאָרגעקומען וויכטיקע ענדערונגען. מ'לך ראַוויטש איז נאָך פאָרן דערשיינען פונעם ערשטן נומער אַרויסגעטראָטן פון דער רעדאָקציע, ער האָט דאָן, ווי דער סעקרעטאַר פונעם ליטעראַטור־פאַראייניג, נישט געוואָלט זיך באַטייליקן אין אַ זשורנאַל פון איין גרופע שרייבער; י. י. זינגער האָט, בעתן צוגרייטן דעם צווייטן נומער, אַרויסגעגעבן די באַקאנטע דערקלע־רונג, אַז ער גייט אַוועק בכלל פון דער יידישער ליטעראַטור און פון דער ליטעראַרישער וועלט; הירשביין איז אָפגעפאָרן אויף אַ לענגערער צייט קיין ראַטנפאַרבאַנד, האָבן מיר צוגעצויגן צו דער רעדאָקציע ד"ר מ. וויי־כערט. מ. ווייכערט און נ. מייזל האָבן רעדאַקטירט די ווייטערדיקע נומערן פון דעם זשורנאַל.

מיט דעם נינטן, דעצעמבער־נומער, האָבן מיר אָפגעשטעלט דעם זשורנאַל. מיר האָבן זיך נאָך אַלץ געווענקלט, נישט געוואָלט אויפגעבן דעם געדאַנק ווייטער אַרויסצוגעבן דעם זשורנאַל, אָבער עס זענען נישט געווען קיין פינאַנציעלע מעגלעכקייטן, און באַינ־ברירה, האָבן מיר, מיט האַרצווייטיק און פאַרדרום, אָפגעשטעלט דעם חודש־זשורנאַל. די הויפט־סיבה איז געווען דער געלט־מאַנגל, — עס איז דאָן געווען אין פּוילן אַ שווערע מאַטעריעלע לאַגע, און דער יידישער לייענער און די יידישע בי־בליאָטעקן האָבן פשוט נישט געהאַט קיין געלט צו אַבאָנירן דעם זשורנאַל.

עס איז אינטערעסאַנט דער אַרטיקל פון משה שאַליט אין די „לי־טעראַרישע בלעטער" פונעם 22סטן פעברואַר 1929 אונטערן נאָמען „ווי איז די יידישע וועלט"? וואָס איז געדרוקט אויף דער ערשטער זייט פון דעם זשורנאַל. דער אַרטיקל איז געווען אינספּירירט פון אונדז, די רעדאַקטאָרן־אַרויסגעבער. משה שאַליט, ווי אַן אייגענער מענטש, האָט גוט געוויסט וואָס עס איז געשען מיטן זשורנאַל, וואָס מיר האָבן אָנגע־הויבן אַרויסצוגעבן און פאַרוואָס ער איז אָפגעשטעלט געוואָרן. די פּראַגע איז געווען געווענדט צו דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, צו דער קול־טור־ליטעראַרישער וועלט. ער שרייבט מיט פאַרדרום און מיט צאָרן. ער דערמאַנט די מעלדונג פון דעם פאַרלאַג אינעם 9טן נומער פונעם זשורנאַל, ווי פון די פיר רעדאַקטאָרן איז געבליבן איינער, און אַז עס איז פאַרבעטן געוואָרן נאָך אַ צווייטער מיט־רעדאַקטאָר, און ער פרעגט :

„פארוואָס שוויינט די רעדאַקציע? זענען דאָך דערשינען 9 צענבויגנדיקע ביכער, אָנגעפילט מיט נייע ווערק פון יונגע טאַלענט פולע בעלעטריסטן. עס איז דאָך געווען דער איינציקער זשורנאַל ביי אונדז פאר שיינער ליטעראַטור !”

און עס דערציילט משה שאַליט „סודות פון דער רעדאַקציע און פונעם פאַרלאַג“. די באַנייטע „ידישע וועלט“ האָט געהאַט אין פּוילן אַ טיראַזש פון... אַן 800 עקז., און משה שאַליט דערגרונטעוועט זיך צו די סיבות. אין דער אַנקעטע, וואָס די „ליט. בלעטער“ האָבן דאָן אָרגאַניזירט, האָבן 90 פון 100 ענטפערס געזאָגט, אַז זיי לייענען נישט די „ידישע וועלט“. פאַרוואָס? „ווייל זיי זענען צו־אַרעם!“ מ. שאַליט שרייבט:

„ס'איז קלאָר, אַלזאָ, אַז די הויפט־סיבה ליגט דאָ אין דער גרויסער אַרעמקייט פונעם יידישן לעזער אין פּוילן. אין דעם געדריקטן מאַטעריעלן מצב. דער קאַנסומענט פונעם יידישן בוך איז איינפאַך פאַראַרעמט. דער מאַסן־לעזער גייט דורך דער ביבליאָטעק, און איז מער נישט קיין דירעקטער קונה פונעם בוך.“

דערנדיק וועגן דער ראַלע פונעם זשורנאַל, וועגן די וויכטיקסטע אַרבעטן, וואָס האָבן זיך דאַרטן אין משך פון די ניין חדשים אין אים געדריקט, פרעגט משה שאַליט נישט וווּ איז דער זשורנאַל „ידישע וועלט“, נאָר ער פרעגט ברייטער: „ווּ איז די ידישע וועלט?“, די ידישע געזעלשאַפט? און ער פאַרלאַנגט, אַז די „ידישע וועלט“ זאָל אומבאַדינגט ווייטער דערשיינען !

דער פאַרלאַג ב. קלעצקין, אייגנטלעך די רעדאַקציע פון דעם זשורנאַל, האָט אינעם זעלבן נומער „ליט. בלעטער“ געגעבן אַזאַ נאָטיץ :

„צוטערענדיק פאַראַיאַרן פונסניי אַרויסצוגעבן „די ידישע וועלט“, האָבן מיר גערעכנט, אַז ס'איז דאָ ביי אונדז די באַדערפֿעניש און די מעגלעכקייט אַרויסצוגעבן אַ גרויסן יידישן חודש־זשורנאַל, וואָס זאָל גרופירן אַרום זיך די בעסטע קינסטלערישע כוחות. די דערשינענע ביכער „די ידישע וועלט“ זענען לכל הדעות געשטאַמען אַון אַויף דער געהעריקער קינסטלערישער הויך. זענען דאָך צום זשורנאַל צוגעצויגן געוואָרן די אָנגעזעענסטע יידישע קינסטלער.“

ליידער אָבער זענען די כסדרדיקע פארלאַנגען און מאָנונגען מצד די שרייבער און לעזער געווען פיל גרעסער ווי די פאקטישע מיט-הילף פון די שרייבער און לעזער. ס'איז געווען נישט פון די גרינגע זאכן אַרויסצוגעבן יעדן חודש אַ 10 בויגן-בוך מיט שטאַרק-אַפגע-קליבענעם מאטעריאַל. דערצו איז די מיטהילף פון אַ ריי אַמעריקאַ-נער יידישע שרייבער נישט געקומען אין צייט. און דער (היגער) יידישער לעזער, די יידישע ביבליאָטעקן — זיי זענען נישט אימ-שטאַנד זיך צו אבאָנירן אויף נאָך אַ זשורנאַל. דאָס אַלץ האָט באַ-ווויגן אונדז אָפצושטעלן דערווייל דעם זשורנאַל. ווי לאַנג דער דער-ווייל וועט דויערן? די לעצטע וואָכן ווערן מיר פאַרוואַרפן מיט גוטע ווונטשן, מיט עצות און פאַרשלאַגן אויף מיטהילף, און טענות, הַלמאי מיר זעצן נישט פאַר די „יידישע וועלט“. מיר ניבן נאָך נישט אויף דעם געדאַנק אַרויסצוגעבן דעם ערנסטן זשורנאַל, און מיר האָפן אינניכן קומען צו די לעזער און שרייבער מיט דער בשורה, אַז די „יידישע וועלט“ וועט ווייטער דערשיינען.

די מעלדונג איז אונטערגעשריבן פון פאַרלאַג ב. קלעצקין, וועלכער האָט ביי אונדזער גאַנץ-באַשיידענעם „ביודזשעט“ און קנאַפע הוצאות דאָך אַריינגעלייגט אַ פינע סומע אינעם זשורנאַל, ווי בכלל אין זיין ביכער-פאַרלאַג.

ב. קלעצקין האָט יעדעס מאָל אויסגעגלעט זיין שיינע שוואַרצע באַרד, וואָס האָט שוין גענומען אַריינקריגן אַלץ מער ווייסע זילבער-פּעדעם, און פאַרגעזעצט ווייטער אַרויסצוגעבן יידישע ביכער, און צאָלן, ווי ער פּלעגט זאָגן, „גאַנאַראַר“, און אַלץ נישט מיר געוואָרן צו מאַכן נייע פּלענער און זיך פאַרמעסן אויף נייע אויסגאַבן.

אַט ליגן איצט פאַר מיר די ניין דערשיינענע נומערן פון דעם זשור-נאַל „די יידישע וועלט“, וואָס האַלטן אַרום 1500 זייטן מיט פאַרשידנאַר-טיקן קינסטלערישן און קולטור-ליטעראַרישן מאטעריאַל, צוגעשטעלט פון פאַרשידענע שרייבער מכל תפוצות ישראל, און עס ווייזט דעם אַלגעמיינעם הויכן ניוואַ פונעם זשורנאַל און פון די פאַרשידענע אַרבעטן, וואָס זענען פאַרעפנטלעכט אין דער חודש-שריפט פונעם יידישן הויפּן מיט פּולע 20 יאָר צוריק. און עס איז גלייכצייטיק זייער וויכטיק דער פאַרגלייך פון דער

גייסטיקער רייכקייט און דער שאַפּערישער שפּע, די מאַטעריעלע אָרעמקייט פּון דעם יידישן געברויכער, וואָס האָט נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו געניסן פּון דעם זשורנאַל. יא, מען דאַרף פאַראַפּראַזירן דאָס אַלטע תּלמור דישע וואָרט: „בנות ישראל יפות הן, אלא שעניותן מנוולותן“ (די יידישע מיידלעך זענען שיין, אָבער די אָרעמקייט מאַכט זיי מיאוס). אויך דאָס יידישע לעבן אין פּוילן איז געווען שיין און רייך און קאָלאָריאָטפול, אָבער די אָרעמקייט, די דחקות און נויט האָט זיי געמאַכט מיאוס, נישט געלאָזט פּונאַנדערוואַקסן זיך . . .

די יידישע טעאָטער-וועלט אין פּוילן

פּון די פאַרשידענע קולטור-שאַפּערישע געביטן, וואָס דאָס יידישע פּוילן האָט אין דעם אַרײַנגעצויגן גרויסע מאַסן, נישט נאָר אין וואַרשע גופּא, נאָר אויך אין פּיל אַנדערע שטעט פונעם גרויסן פּוילן, איז אַן ספּק געווען דער טעאָטער. עס איז דער סאַמע רייכסטער געביט, וואָס האָט געהאַט גרויסע צאָלן פּראָדוצירער און געניסער, קינסטלער און געברויכער וועלכע האָבן געשפּילט וויכטיקע ראָלעס אויך אינעם אַלגעמיינעם קולטור-געזעלשאַפּטלעכן לעבן פונעם יידישן פּוילן.

לאָמיר דעריבער לאָזן די קולטור-און ליטעראַטור-וועלט, און מיר וועלן אַרײַנבליקן אין דער יידישער טעאָטער-וועלט, וואָס האָט געהאַט ביי אונדז כּסדר באַרג-אַרויפן און באַרג-אַראָפּן. אין קיין שום אַנדערן גע-ביט איז אַלעמאָל נישט געווען אַזאַ שנעלער אַרויפּשטייג און האַסטיקער צוריקפאַל ווי אינעם יידישן טעאָטער, וואָס האָט נישט קיין מלוכה, האָט נישט קיין מעצענאַטן, האָט נישט קיין סטאַבילן עולם און נישט קיין פעס-טע טרופּעס, נאָר אַלץ ווערט געטון אויף דעם סאַמע-עמאַציאָנעלסטן אופּן. אַ פּיעסע איז אינעם יידישן טעאָטער מער ווי ווי עס איז אַ מיין לאָטעריי-צעטל: אָדער מען נעמט אַרויס אַ געווינס, אָדער מען פאַרשפּילט. עס איז כּדאי זיך בקיצור אָפּשטעלן אויף אַ מערקווירדיקער רעוואָ-

לוציע, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אינעם ייִדישן טעאַטער אין וואַרשע און אין גאַנץ פּוילן. מיטאַמאָל, לויט אַ באַשלוס פון אַן אַרטיסטן-צוזאַמענפאַר, ווען די מאַטעריעלע לאַגע איז געווען אין אַלגעמיין אַ גאַנץ-פאַרצווייפלטע, איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַרגעזעלשאַפטלעכן, קאָלעקטיוויזירן אַלע ייִדי-שע טעאַטערס. אויס באַלעכאַס, אויס אונטערנעמער, קאָלעקטיוויזאַציע. אין יאָר 1930 האָט מען געשאַפן ביים פאַראיין פון די ייִדישע אַרטיסטן אין פּוילן (דאַן איז געווען דער פאַרוואַלטער מאַרק יווילער) אַ דירעקטאָריאַט, וואָס האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע „צו אָרגאַניזירן טעאַטער-טרופּעס, כדי צו באַשעפטיקן אַלע פאַראיינס-מיטגלידער“. דער דירעקטאָריאַט האָט געדאַרפט זאָרגן „פאַר דער שטאַנדהאַפטיקייט פון די אונטערנעמונגען און פאַר דער ריינקייט אין קינסטלערישן זין, אומאַפּהענגיק פונעם רעפערטואַר, וואָס ווערט געשפילט אין די טעאַטערס“. עס האָט געהייסן די „נאַציאָנאַליזירונג“ פון דעם גאַנצן ייִדישן טעאַטער-וועזן, עס איז אָבער געמאַכט געוואָרן אויף אַ צושנעלן און האַסטיקן אופן, לחלוטין נישט צוגענויט עס סיי אינעווייניק אין די טרופּעס און סיי אינדרויסן, ביים עולם. עס איז אויך געווען אַ פונקט: „אַפּצושאַפן די כאַפּ-טרופּעס און כאַפּ-טעאַטערס, וואָס גראַבן אונטער די יסודות פונעם ייִדישן טעאַטער“. הכּלל, מען האָט זיך געשטעלט גאָר וואַזשנע אויפגאַבעס, וואָס ווען זיי זואַלען געווען גוט דורכגעטראַכט און געפלאַנירט, וואַלט עס געווען אַ מזל-ברכה. אָבער גאָר גיך האָט געפלאַצט דער גאַנצער פּלאַן. די רעזולטאַטן זענען געווען מוראדיקע. מען האָט, אינעם נאָמען פונעם דירעקטאָריאַט, געשאַפן שנעל און אייליק כאַפּ-טרופּעס, און נאָך אַ צוויי חדשים איז פאַר-געקומען די קאַטאַסטראַפּע. עס איז געווען אַ קאָלאַסאַלער דעפיציט און האָט אַריינגעבראַכט אין די ייִדישע אַרטיסטן-קרייזן ביזן בלוט, פאַרבימער רונג און געדראַט מיט אַן ערנסטער שפּאַלטונג אינעם אַרטיסטן-פאַראיין. עס האָט זיך פונאַנדערגעפלאַקערט אַן אמתער בירגער-קריג און אַ ברודער-קאַמף, וואָס האָט געקאָנט דערפירן ווער ווייסט ווהיין. און הַקיצור, אין מאָל אין אַ פאַרנאַכט איז פאַרגעקומען אַן אמתער „פּוטש“. אַ גרופּע ייִדי-שע שוישפילער, צווישן זיי אייניקע גאַנץ בכבודיקע, האָט זיך אַריינגע-ריסן אין דעם אַרטיסטן-פאַראיין, אַראָפּגעוואָרפן די פאַרוואַלטונג און דעם פאַרוואַלטער אויף אַ גאָר פשוטן אופן פאַריאַגט פונעם פאַראיין. די נייע „רעגירונג“ האָט גענומען סאַנירן די שווערע לאַגע, גענומען פאַרריכטן

די פריערדיקע טעותן, וואָס האָבן געקאָסט דעם יידישן אַרטיסט און דעם יידישן טעאַטער פיל געלט, חשיבות און ווירדע.

דאָס איז אַ זייער טשעקאָווע בלאַט געשיכטע, וואָס איז פאַרשריבן אין די כראָניקעס פון דעם יידישן טעאַטער אין פּוילן, און וואָס ווייזט דעם כוח און דעם כאַראַקטער פון דעם פּשוטן מענטש, דעם כוח פון דער אַר-מיסטן-מאַסע, וואָס איז לכּתחילה געווען אזוי גלויביק...

און נאָך זייער אַן אינטערעסאַנטער פּרוּוו איז געמאַכט געוואָרן, וואָס האָט געענדערט דעם גאַנצן אויסזען פונעם יידישן טעאַטער צוליב דעם עקאָ-נאָמישן קריזיס האָט שטאַרק גענומען פאַלן די באַזוכערשאַפט אין די יידישע טעאַטערן. מען פלעגט שפּילן ממש פאַר פּוסטע הייזער, דער עולם האָט זיך נישט געקאָנט פאַרגינגען גיין אינעם יידישן טעאַטער. איז איינ-געפאַלן דעם געשעפטספּירער פון פ. באַראַטאָוו טרופע, וואָס האָט דאָן געשפּילט אין וואַרשע, יאַנקעלע דאַנציגער (אַ זייער אינטערעסאַנטער טיפּ, וואָס ווי קלויזן ער איז נישט געווען, האָט ער פאַרמאָגט כאַראַקטער און אויסדרויער!), צו רעדוצירן די פּרייזן פון די בילעטן אויף העלפּט און אויף צוויי דריטל. און עס איז געשען אַ נס, די טעאַטערן האָבן מיט אַמאָל צוגעקראָגן אַ נייעם עולם. אין משך פון איין וואָך איז די צאָל באַ-זוכער אין וואַרשעווער יידישע טעאַטערן אַריבערגעשטיגן 20 טויזנט מענטשן. אָט די אַלע נייע מאַסן-באַזוכער, אין די פּיל טויזנטער, האָבן מיטאַמאָל אויפגעלעבט דעם יידישן טעאַטער. נאָך וואַרשע איז געקומען לאָדזש, ווילנע, לעמבערג, און עס איז געוואָרן אַ רענעסאַנס אינעם יידישן טעאַטער, מען האָט מיטאַמאָל דערזען מאַסן יידן, וואָס פלעגן נישט אַריינ-שמעקן אינעם יידישן טעאַטער.

און בינו לכּינוּ איז, לויט דער איניציאַטיוו פון יאַנאַס טורקאָוו מיט דער הילף פון אַ גרופע טוער (א. גראַפּמאַן, נ. מייזיל, און אַנדערע), גע-שאַפן געוואָרן אין וואַרשע אַ יידישע טעאַטער-געזעלשאַפט, וואָס האָט אַריינגעצויגן שרייבער, שווישפּילער, טעאַטער-פּריינט. מען האָט ווערבירט מיטגלידער און אָרגאַניזירט אַ טעאַטער-טרופע מיטן נאָמען „ווינט“ -- וואַרשעווער ניי יידיש טעאַטער. נאָך גרויסע באַמאָאונגען און ווי דער שטייגער — זיצונגען, באַראַטונגען, קאָמיסיעס און קאָמיטעטן האָט זיך איינגעגעבן צו רעאָליזירן עטלעכע גאָר-פּיינע אויפפירונגען: ד"ר י. ב. ציפורם „אויפשטאַנד“ (רעזשי דוד הערמאַן), בען דזשאַנסאָנס „וואָל-

פאָנע" (רעזשי יאָנאַס טורקאָוו) און לסוף — א גרויסאַרטיקע אויפפיר-
 רונג — דוד בערגעלסאָנס „דער טויבער" (רעזשי דוד הערמאַן). צו דער
 100סטער אויפפירונג פון דעם „טויבן" איז געקומען צו פאָרן ספעציעל
 פון בערלין דוד בערגעלסאָן.

אינצווישן האָט דער יידישער טעאַטער אין פּוילן, — וואַרשע, לאָדזש
 און די אַנדערע שטעט, אָנגעהויבן פאַרפּלייצט צו ווערן פון אַמעריקאַנער
 געסט. עס זענען געקומען בעיקר „סטאַרן", גוטע און שלעכטע, וואָס האָבן,
 אמת, צייטווייליק אַריינגעבראַכט אַ שטיקל אויפֿלעבונג, — אָבער אין
 תּוך איז עס געווען פאַרן יידישן טעאַטער אַ פּלאַן, וואָס האָט זיך שלעכט
 אָפּגערוּפּן אויפֿן נאָרמאַלן צושטאַנד און כאַראַקטער פונעם יידישן טעאַ-
 טער. דער „סטאַר" איז דאָס דוב געקומען מיט אַ פּיקסאַן פאַרטיקן רע-
 פּערטואַר, ספּעציעל צוגעשניטן און צוגעפאַסט פאַר אים, פאַרן גאַסט, וואָס
 איז אַלץ, — דער רעזשיסער, דער דירעקטאָר און דער באַלעבאָס פון
 דער קאַסע. האָט דעריבער אַלץ — דער אפּיש, די פּראָגראַם, די פּיעסע און
 אַלע שוישפּילער זיך געדרייט אַרום אים. מען האָט אזוי אַרום צוגעוויינט
 דעם מאַסן־עולם אין פּוילן צו דעם טראַגישן אַבנאָרמאַלן אומגעזונטן צו-
 שטאַנד פון אַ סטאַר־טעאַטער, פון אַ סטאַר־סיסטעם און אוועקגערוקט אָן
 אַ זייט די אייגענע שוישפּילער, די אייגענע רעזשיסערן און אוועקגעהרגעט
 דעם קאָלעקטיוון אַנסאַמבל־סיסטעם, וואָס האָט געהאַט געהערשט אין
 פּוילן, אינעם אַלגעמיינעם און אינעם יידישן טעאַטער. איז ווען דער סטאַר
 האָט געצויגן דעם עולם, מען איז געגאַנגען אים זען און הערן, איז נאָך
 געווען אַ האַלבע צרה, אָבער ווי נאָר עס זענען געגאַנגען שלעכט זיינע גע-
 שעפטן, אָדער ער האָט באַדאַרפט איילן אַהיים, קיין אַמעריקע צו זיינע
 דאָרטיקע סטאַר־געשעפטן, איז די טרופּע גלייך פּונאַנדערגעפאַלן און עס
 איז געבליבן אויס !

חיז דעם האָט מען אוועקגעפּטרט דעם געשמאַק פונעם יידישן עולם
 מיט די מאַכאַרייקעס, מיט די נאַרישע מעלאָדראַמאַטישע שטיק, וואָס מען
 האָט געבראַכט פון אַמעריקע, און אפּילו מיט די אַריינגעבראַכטע ענגלישע
 ווערטער ווי „אָקעי", „וועל", „דאַצרייט!", „עסקיוו מי" און אזוי ווייטער.
 דער קערנדיקער יידיש־פּוילישער אַרטיסט האָט געדאַרפט ברעכן זיין צונג
 און זאָגן „עברי" פון דעם סטאַרס אַמעריקאַנער־ענגלישן „סידורל", אָדער

אָפּוּינגען אָדער אָפּטאַנצן אַ לידל, אַ קופּלעטל, א „ליריקס“, וואָס איז געווען צוגעגרייט אין די אַמעריקאַנער יידישע טעאַטער, „שאַפּס“.

עס זענען אָבער אויך פאַר דער צייט געווען אויסנאַמען צווישן די אַמעריקאַנער געסט, געווען אויך אזעלכע וואָס האָבן געבראַכט פּיינע פּיע-סעס, פּאָלקס-שטיק, וואָס האָבן אויסגענומען אויך ביים בעסערן צי-שויער און האָבן אַריינגעבראַכט גוטס דעם יידישן טעאַטער.

און דערצו האָט יעדעס מאָל די כּסדר-באַנייענדיקע „ווילנער טרופּ-פע“, אונטער דער פּירונג פון דעם ענערגישן, פאַרהאַרטעוועטן און עקש-נותדיקן מ. מואה, וואָס נישט געקוקט אויף פאַרשידענע דורכפאַלן, איז ער אַלעמאָל געווען גרייט אָנצוהויבן פּונדאָסניי, אָרגאַניזירן ווידעראַמאָל און אבעראַמאָל אַ נייעם אַנסאַמבל פון דער „ווילנער טרופּע“ און פונד-דאָסניי אָנהויבן אַ קאָן. אזוי איז געשען עטלעכע מאָל פאַר די יאָרן צווישן די צוויי וועלט-מלחמות. אָט האָט זיך געדאַכט, אַז די „ווילנער“ טרופּע איז שוין צעפאַלן, זי וועט שוין קיין תּחית-המתים נישט אויפּשטיין. עס זענען אַוועק פון דער טרופּע די וויכטיקסטע שוישפּילער, און געמיינט, אַז מיט זייער אַוועקגיין איז די טרופּע אויפגעלייזט. אָבער עס מאַכט נישט אויס: עס דויערט אַ קורצער איבעררייס, און די „ווילנער טרופּע“ איז וויד-דער געקומען צום לעבן מיט אַ נייעם קרייז שוישפּילער, מיט אַ נייעם דעזשיסער און גענומען שפּילן ערגעץ-וווּ אין אַ נייער שטאָט.

אין די דרייסיקער יאָרן איז פאַרגעקומען אַזאַ מין נייע ווידעראויפ-לעבונג, עס איז צוגעצויגן געוואָרן יעקב ראָטבוים, וואָס איז געהאַט גער-קומען פון אַ באַזוך אין ראַטנפאַרבאַנד, האָט מען אויפגעפירט (לכתחילה אין לאָדזש) שלום עליכמס „דאָס גרויסע געווינס“, י. אַ'ניעלס „שוואַרצע געטאָ“ און דערנאָך „דעם בונט אין אויסבעסערונגס הויז“, „שריי כינע!“ (אינעם פּראָסט-פּשוטן סקאַלאַ-טעאַטער, אויף דויעלנע), „אַ מיליאָן צרות“ פון וו. קאַטאַיעוו (רעזשי דוד שאַפּיראָ) א. א.

עס זענען פאַרגעקומען אזוי פיל איבערוואַנדלונגען פון די „וויל-נער“, אַז לסוף איז אין דער ווילנער טרופּע שוין נישט געווען קיין איין ווילנער, מען האָט זיך אפילו געווערטלעט, אַז די „ווילנער טרופּע“, אין איר לעצטער פּאַרמאַציע, איז געקומען קיין ווילנע, איז נישט געווען איי-נער אין דער טרופּע, וועלכער זאָל וויסן, ווי מען גייט פון דער באַן-סטאַנד ציע אין דער שטאָט אַריין.

און דערווייל זענען פאָרגעקומען לימודים און פאָרבאָריטונגען פון דער סטודיע, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורך מ. ווייכערט. עס איז געווען אַ טרייער איבערגעגעבענער קאָלעקטיוו פון אַרבעטער און אַנגעשטעלטע, אַ מין צווייטער גלגול פון דער פריערדיקער דוד הערמאַן-סטודיע. דער קאָלעקטיוו האָט אַ פאָר יאָר אָפגעריסן די אָונט-שעהען, די שבתים און יום-טובים, און ווי ישיבה-חורים האָט מען געקעלט די שווערע סוגיאות פון דראַמאַטורגיע און טעאַטער-שפּיל.

און אָט לסוף — אין אַ גוטער שעה — פעברואַר 1933 איז פאָר-געקומען דער ערשטער לאַנג דערוואַרטער אויפטריט פון דער יונגער דראַמאַטישער גרופע, וואָס האָט ערנסט און מיט יראת-הכבוד זיך גע-גרייט אזוי לאַנג צו דער פרעמיערע. די פרעמיערע און די איבעריקע פאָרשטעלונגען זענען פאָרגעקומען אינעם זאַל פון דעם שניידערי-צעך, אויף אַ הויכן שטאַק אויף סענאַטאָרסקע גאַס, אין דער גאַלעריע לוקס-סענבורג.

מען האָט דאָן געשטעלט אַ סצענישן רעפאָרטאזש אין 44 בילדער, 3 אַקטן, פון פ. בלומע, מיטן נאָמען „באַסטאַן“, — אייגנטלעך אַ סאַטאַ-זאָנעטי-פיעסע.

אין עטלעכע חדשים אַרום, סוף סעפטעמבער 1933, האָבן מיר גע-האַט דעם צווייטן זייער דערפאָלגרייכן אויפטריט פון דעם אַנסאַמבל, וואָס האָט שוין איצט געמראָגן דעם נאָמען „יונג טעאַטער“. אויב פריער האָט געהייסן, אַז עס איז אַן „אַנסאַמבל פון אַבסאָלווענטן פון דער יידישער טעאַטער סטודיע“, איז איצט שוין דאָס טעאַטער אָנגערופן געוואָרן מיט אַ נאָמען „יידישע טעאַטער-סטודיע יונג טעאַטער“. עס איז שוין געווען אַן אייגענער אַדרעס, אַן אייגענע היים, אויף דלונע 19 אין הויף, אין אַן אייגענער דירה. עס איז געווען אַ זייער אַריגינעלע אויפפירונג מיטן נאָמען „טרופע טאַנענצאפ“, אַ גאָלדפאָדען-שפּיל אין אַ גאַליציש שטעטל, — באַאַרבעטונג און רעזשי — מיכאַל בראַנדט (ד"ר מ. ווייכערט), מוזיק — א. גאָלדפאָדען, כאָרעאָגראַפיע — טאַצ. וויסאַצקאַ, קאָסטיוומען און דעקאָראַציעס — דינה מאַטוס.

לאָמיר אויסרעכענען דעם צעטל פון די יונגע שוישפילער, וואָס האָבן אזוי פיל מי און ליבשאַפט אַריינגעלייגט נישט נאָר אין דער דאָזי-קער פאָרשטעלונג, נאָר האָבן אויך מיט זייערע באַמיאונגען און מסירת-

נפש געמאכט מעגלעך, עם זאל געשאפן ווערן אַט די היים פאַר דעם יונגן אַנסאַמבל און מיטגעהאַלפן דעם אויפבויו פון דער טרופע און אויך צו געלייגט אַ האַנט צו די אויפפירונגען: (מיר גיבן זיי לויטן צעמל פון די פּערזאָנען פונעם ספּעקטאַקל): 5. ווערט היים, דבורה פּאַקעל, ב. גודעס, א. וואַלאַווטשיק, ה. צימליך, י. סוכער, א. גאַלדוואַרג, פ. זיגעלבוים, א. 6. גרין, א. סטאַבער, י. הייטלער, מ. אדעסער, וו. הייבלום, י. גליקסמאַן, פ. סיוואק, א. א. אייניקע פון די יונגע שוישפּילער האָבן זיך געראַטעוועט פון דעם הייטלער־מבול, אייניקע זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט די מיליאָנען יידן און די הונדערטער קינסטלער און שוישפּילער אין פּוילן. דער „יונגטעאַטער“ האָט זיך ווייטער אַנטוויקלט, די אויפפירונגען האָבן געצויגן אַ גרויסן עולם, איין פּיעסע נאָך דער אַנדערער איז געגעבן געוואָרן און שטאַרק אויסגענומען ביים עולם מיט זייער נייקייט, מיט דעם פּרישן טאָן און מיט דער באַנייטערונג און יום־טובדיקייט, וואָס האָט געהערשט אויף דער בינע און ביים אַרבעטער־און פּאַלקס־עולם, וואָס האָט איבערפּולט דאָס טעאַטער.

עס זענען געגעבן געוואָרן די פּיעסעס „קראַסין“, „נאַפּאַלעאַנס אוצר“ (גאַלדנרעבער) פון שלום עליכם, ביל־בעלאַצערקאָווסקיס „אָאָס לעבן רופט“ (רעזשי יעקב ראַטבוים), 6. מלאכס „מיסיסופּי“, יעקב פּרע־גערס „סימכע פּלאַכטע“, נ. ביכנערס „וואַצעק“ (רעזשי און מיטשפּיל פון קורט קאַטש), מענדעלע מוכר ספּרימס „מסעות בנימין השלישי“. אויסער די אויסגערעכנטע רעזשיסערן זענען די איבעריקע אויפפירונגען געשטעלט געוואָרן דורך מ. ווייכערט. אויך אייניקע אַנדערע אויפפירונגן גען זענען געשפּילט געוואָרן אין זאַל, צווישן דעם עולם, אָדער די בינע איז געבויט געוואָרן אינמיטן זאַל. דער עולם איז געווען אַריינגעצויגן אין דער אַקציע פון דער פּאַרשטעלונג און האָט אָפט פּאַרנעסן, אז ער איז דאָ בלויז אַ צושויער, אַ זייטיקער צוקוקער צו אַ סצענישער אויפפירונג. דער „יונג טעאַטער“ איז וואַס־ווייטער געוואָרן אַלץ מער באַליבט ביים בעסערן יידישן עולם, און יעדע נייע אויפפירונג איז געווען אַ גע־שעעניש אין דער יידישער קולטור־וועלט.

אַט ליגט פאַר מיר דער נומער „ליט. בלעטער“ פונעם 3-טן יאַנואַר 1936 און אויף אַ גאַנצער זייט פונעם נומער איז פּאַרעפּנטלעכט מייער אַן אַרטיקל „יעקב פּרעגערס, סימכע פּלאַכטע“ אינעם „יונגטעאַטער“.

מיט א צייכענונג פון יעקב פּרעגער, געמאַכט פון אונדזער אומדערמידלעכן קינסטלער פעליקס פּרידמאַן. דער שטילער צניעותדיקער יעקב פּרעגער, וואָס האָט געלעבט שטיל און צניעותדיק אין אָטוואָצק, וווּ זיין פרוי איז געווען די פּאַרדינערין, געווען אַ ציין־דאָקטאָרין. זי איז עס געווען די אשת־חילי, ווייל די שפּייזערין פונעם הויז, כדי ער, יעקב פּרעגער, זאָל קאָנען פּאַמעלעך און באַטראַכט און יאָרנלאַנג אויסטראַגן אַ דראַמאַטיש ווערק. נאָך לאַנגע חבלי־לידה האָט ער געשאַפן זיין „נסיון“, וואָס האָט געהאַט אין זיך טעאַטראַלישע אַקציע און צויבער, און אזוי שטיל־ערהייט, גאָרנישט ווי ער, האָט ער געשאַפן זיין „סימכע פּלאַכטע“. אָט די נייע אויפפירונג האָט שטאַרק אונדז אַלעמען דערפרייט. איך הויב טאַקע אָן מיין אַרטיקל אזוי :

„א נייע אויפפירונג פונעם 'יונג טעאַטער', און אַ נייער קינסט־לערישער זיג, — אַ זיג פונעם מחבר, רעזשיסער, קאָלעקטיוו, ווי אויך פון איינצלענע סטודיאַנטן, וועלכע טרעטן שוין אַריבער די גרענעץ פון עכטע שוישפּילער.“

עס איז טאַקע געווען אַ געמיינזאַמער יום־טוב פאַר אַלעמען, אויך פאַר דעם בעסערן צושייער, וואָס איז געווען אַן אייגענער, היימישער, אַ מיטשותף צו דעם אַלעמען, וואָס דער קאָלעקטיוו האָט ביי שווערע באַדיני־גונגען געשאַפן צו אַלעמענס פרייד און אַנערקענונג. פאַר אונדז זענען אויסגעוואַקסן וו. הייב־לום — אָט דער בלאַנדער בחור, וואָס האָט פאַר־מאַנט אַ רייע קראַפט אין זיך, נישט גענוג אַרומגעהובליעוועט, ער האָט פּרעכטיק אַרויסגעבראַכט סימכע פּלאַכטען. עס איז אויך אַרויסגעקומען די טאַלענטפולע שיינע און הנעוודיקע דבורה פּאַקעל, וואָס האָט געשפּילט די מויד ציפּע. עס האָט זיך אויסגעצייכנט י. גליקסמאַן אין דער ראַלע פון ר' יאָסעלע פּרנס און אזוי אַנדערע.

דער „יונג־טעאַטער“ איז איין צייט דורך דער פּוילישער מאַכט פאַרשלאָסן געוואָרן. מען האָט איינגעפונען, אַז ער איז צו־רעוואָלוציאַר־נער, אַז ער שפּילט אַ נישט־גאָר כשרן רעפּערטואַר און נעמט גאָר אויס ביים פּראָגרעסיוון עולם. מען האָט דאָס שטאַרק איבערגעלעבט אין די יידישע קולטור־קרייזן, און נאָך פאַרשידענע השתדלותן האָט זיך איינגע־געבן צו קריגן ווידער אַ דערלויבעניש פאַרן טעאַטער, נאָר מיט אַ שינוי־שם, מיט אַן אַנדער נאָמען.

ווען מען רעדט וועגן א יונגן פאָלקס-און אַרבעטער-טעאָטער, דאַרף מען זיך אָפּשטעלן אויף דעם דראַמאַטיש-מוזיקאַלישן קרייז, וואָס האָט אַ לאַנגע צייט זיך געפונען אַרום דעם „לינקן“ וואַרשעווער טעקסטיל-פאַר-איינ. דער דראַמאַטיש-מוזיקאַלישער פאַראיינ, אונטער פאַרשידענע נעמען, האָט עקזיסטירט ביי די סאַמע שווערסטע פּאָליטישע באַדינגונגען אַ 15 יאָר, און ער האָט געהאַט אויסצושטיין אַלדי מוראדיקע פאַרפּאָלונגען, ביז שיקן אייניקע פון זיינע מיטגלידער קיין קאַרטוז-בערעזע, — דאָס שרעק אַרט פאַר יעדן פּראָגרעסיוון מענטש.

אויסער די פאַרשידענע קלענערע זאַכן, וואָס דער קרייז האָט אויפ-געפירט, האָט מען אויך געהאַט די אַמביציע אויפצופירן פרעסע „אין פּאָליש אויף דער קייט“, דוד בערגעלסאָנס „דער טויבער“, ווי עס זענען אונטער דער רעזשי פון יעקב ראָטבוים ספּעציעל אונטערנעשטראַכן גע-וואָרן די סאָציאַלע און בונטאַרישע מאַמענטן, און דער שווישפּילער, דער אַרבעטער, וואָס האָט זיך גענוג אָנגעליטן פון דער מאַכט, פון דער קאַ-פיטאַליסטישער אָרדענונג, האָט דורך די אויפפירונגען אַרויסגעשריגן זיין איניקן ווייטיק, זיין אייגענעם צאָרן.

צום 10-טן יאָרטאָג פון דעם דראַמאַטישן קרייז איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ רוף, ווי עס איז צווישן אַנדערן געזאַגט געוואָרן :

„אין די שווערסטע צייטן פון אָקופּאַציע און נויט האָבן מיר, טעקסטיל אַרבעטער אין וואַרשע, פאַרווייט דאָס קערנדל פאַר קולטור-אַרבעט. דורך קאָלעקטיווער אָנשטרענגונג, מיט אָפּגעשפּאַרטע פון אונדזערע הונגער-לוינען גראַשנס, האָבן מיר אויפגעבויט אַ ליכ-טיק קולטור-ווינקל, וואָס העלפט-מיט אויסצושמידן באַוויסטזייניקע קעמפּער פאַר דער באַפרייאונג פון די אַרבעטער-מאַסן.“

דאָס זענען נישט קיין מליצה-ווערטער, נאָר ריינער אמת.

וויפּל מאָל איז מיר אויסגעקומען אין די שבת-פאַרנאַכטן, אין דער ענגער דירה פונעם טעקסטיל-פאַראיינ אין צווייטן הויף אויף קאַרמע-ליצקע גאַס, ווי קאַפּ אויף קאַפּ איז מען געשטאַנען אין די צימערן, דער-צייילן דעם עולם, ממש די גלויביקע חסידים, וועגן דער וואַקסנדיקער יידי-שער ליטעראַטור, וועגן די עלטערע יידישע שרייבער, און אויך וועגן די סאָוועטישע, יידישע און נישט-יידישע שרייבער. און סאַר אַ דאַנקבאַרער

עולם עס איז געווען! בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן מיט טיפּן פּאַנאַ-
 טיזם געטראָגן די פּאָן פּונעם פּראָגרעסיוון אַרבעטער אין וואַרשע.
 אין דעם פרומען גרויסן הויף אויף קאַרמעליצקע האָבן זיך פּוּן
 טונקעלע פּענצטער אין דעם שבת פּאַרנאַכט געטראָגן טרויעריקע ניגונים
 פּוּן יידן, וואָס האָבן געפּראָוועט שלוש סעודות, און אינעם טעקסטיל-
 פּאַראַיין איז מען אויך אין דער פּינצטער געווען פּאַרטון אין אַרויסברענג-
 גען די געדאַנקען און מאַטיוון פּוּן דער יידישער און וועלט־ליטעראַטור.
 נאָך יעדן רעפּעראַט זענען פּאַרגעקומען פּראַגן און דערנאָך אַ ברייטער
 מיינונגס־אויסטייש, וואָס איז געווען זייער אינטערעסאַנט און אָנרעגנדיק...
 און נישט באַגנונגט זיך מיט די עטלעכע טעאַטערן, וואָס וואַרשע
 האָט פּאַרמאַנט, איז יעדעס מאָל געווען עפּעס אַ נייער פּרוּוו און אַ נייער
 פּאַרמעסט אין כּוּחות. יאַנאַס טורקאָוו און דיאַנאַ בלומענפּעלד האָבן פּאַר-
 מאַנט אין זיך דעם שווינג, דעם דראַנג, וואָס איז געווען אַ רעוואַלטאַט
 פּוּן דער נעבענשטער אומצופּרידנקייט מיט דעם שטאַטפּ, מיט דעם
 שאַבלאָן, זיי זענען נישט מיד געווען צו פּאַרוואַרפּן אַ נעץ ערגעץ־ווּ, וווּ
 עס איז געווען אַמיוויניקסטן אַ האַפּענונג אויף אַ גוטער „פּישונג“, און
 יעדעס מאָל האָבן זיי טאַקע צוגעטראָגן און אַריינגעבראַכט עפּעס נייעס,
 און אָן געוואַלדן, אָן גרויסע פּרעטענזיעס, און אָן די גרויסע פּאַראַויס־
 געשרייען: מאַכט אַ וואַרע! מאַכט אַ וואַרע, מיר גייען, מיר קומען! —
 אין 1933 האָבן זיי אויפגעפנט אַ ניי טעאַטער־זוינקל אויף בייער
 ליאַנסקע 7, אין הויף אינעווייניק. איינגעאַרדנט פּוּן עפּעס אַ זאַל און,
 פּאַרשטייט זיך, מיט אַ סלופּ (אַ זייל!) אין סאַמע מיטן. מען האָט אַ
 נאָמען געגעבן דאָס באַשיידן „קינד“ — „קאַמעראַל בינע“ און געגעבן
 מאַדערנע זאַכן, ווי 5. פּראַנקס „סיבה“, ב. לאַוורענטיעווס „דער 41סטער“
 און אַנדערע זאַכן. מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער, נאָכן אַרומשלעפּן זיך איר
 בער דעם גרויסן יידישן פּוּילן אין דער לענג און אין דער ברייט, און באַ-
 זוכן דערביי ביז אַ הונדערט שטעט און שטעטלעך, האָבן זיי געגעבן ראַ-
 פינירטע פּיעסעס אין דעם זאַל פּוּן יודאַאיסטישן אינסטיטוט, אויף טלאָג-
 מאַצקע 5, אין דעם שיינעם בנין פּוּן דער וואַרשעווער סינאַגאָגע.

ביים אויפקום פּוּן היטלערן און היטלעריזם אין דייטשלאַנד, מיט
 דער פּאַרשפּרייטונג פּוּן דער ברוינער פּעסט אין די דייטשע שטעט און
 אין די דייטשע טעאַטערן, קומט אַראָפּ, אַ צעווייטיקטער, אַ טיף־דער-

צאָרנטער, אָבער אינערלעך דורך און דורך פעסטער און באַוויסמייניקער אַלעקסאַנדער גראַנאַך, וואָס גראַד די לעצטע חדשים פון זיין שפּילן טעאָ- מער אין דייטשלאַנד. האָט ער פאַרגעשטאַלטיקט די גרויסע מעפּיסטאָ- געשטאַלט פון געמעס „פּאַאָסט“.

ער איז געקומען קיין וואַרשע, נישט סתם אזוי זיך, און נישט גע- פּרוּווט אויספּאַקן פון זיינע גרויסע געפעק דעם אַמאָליקן דייטשן רעפּער- טואַר, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך און אין וועלכע ער האָט געוואָלט דער- פּאָלג. ער האָט געהאַלטן פאַר זיין מענטשלעכן און קינסטלערישן חוב ברענגען צום אויסדרוק דעם צער און פיין, דעם פּראָטעסט און ווייגנע- שריי קעגן די בעסטיאָלישע נאַציס, וואָס האָבן זיך פאַרמאָסטן אויף דער וועלט און אויף יידן.

עס איז געווען סוף 1933. די אַטמאָספּער איז געווען אַן אָנגעגליטע, פּול מיט שרעק און פּול מיט ווילן קעגנצושטעלן זיך דער מַנפּה, וואָס האָט גענומען אַרומכאַפּן אויך די רעגירונגס־קרייזן און די רעאַקציאָנערע שייכטן פון פּוילן. עס איז דאָן איז וואַרשע נישט געווען קיין ערנסטע דראַ- מאַטישע טרופּע, וואָס זאָל אַרײַננעמען גראַנאַכן און מיט אים אַרויס- ברענגען דאָס פּרישע שטיק, וואָס דאָס בלוט און טינט איז נאָך פון דעם נישט אויסגעטרוקנט געוואָרן — פּרידריך וואַלפּס „די נעלע לאַמע“, אָדער ווי עס האָט געהייסן אין אַנדערע אויפּפירונגען „פּראָפעסאָר מאַמלאַק“. עס געדענקט זיך גוט איינער אַן אָונט אין הויז פון ד"ר מ. וויי- כערט, אויף סענאַטאָרסקע גאַס. עס איז דאָן געווען אַ „בלעקאָוט" (אַ פּרוּוו צו פאַרלעָשן די ליכט), זענען מיר געזעסן אין אַ קליין דורכגאַנג- צימערל, וואָס האָט נישט געהאַט קיין פענצטער, ביי אַ קליין ליכטל אויפן טיש, און גראַנאַך האָט פאַר אונדז אַרויסגעלייענט, אַרויסגעווייטיקט, אַרויסגעברומט די פּרישע שורות, דעם דיאַלאָג, די מאָנאָלאָגן פון דער „געלער לאַמע". עס איז געווען דאָן מיין פּרוּוו, מיין ברודער יעקב ע"ה, און דאַכט מיר אויך י. באַשעוויס, וואָס האָט איבערגעזעצט די פּיעסע אויף יידיש פונעם דייטשן מאַנוסקריפּט, וואָס גראַנאַך האָט מיט מסירת- נפש אַריבערגעשמוגלט דורך דער דייטשער גרענעץ צוזאַמען מיט זיין אייגענעם געראַטעוועטן לעבן. אַן אימה האָט דאָן געהערשט אין דעם טונקעלן צימערל, אַן אומהיימלעכקייט האָט געשלאָגן פון גראַנאַכס אויפֿ- רעגנדיקן לייענען, און אַ פּחד האָט געווייט פון דער אַקציע אין דער פּיעסע.

אין עטלעכע וואָכן אַרום איז דורך גראַנאַבן און אויף זיין השבון צונויפגעשטעלט געוואָרן אַ טרופע פון גוטע שוישפילער, וועלכע האָבן געשפילט מיט פייער און ברען, מיט פּאַטאַם און צאָרן, און געבראַכט צום אויסדרוק די גרויזאַמע געשעענישן, דעם אומרעכט, דעם טעראָר, וואָס די היטלעריסטישע מאַכט האָט אָנגעהויבן איינפירן בפרהסיא ביי זיך אין דער היים ביי דעם פאַרברעכערישן שטילשווייגן, גלייכגילט און אפילו שטילן גוטהיים פון די גרויסמאַכטן.

א. גראַנאַבס קומען אין יענער צייט קיין וואַרשע איז געווען אַ גרויס געשעעניש פון פּאָליטיש-געזעלשאַפּטלעכן באַטייט. ער האָט פּער-זאָנפיצירט מיט זיך, מיט זיין אומרו און פּראָטעסט די גרויסע טראַגעדיע פון דעם נאַענטן דייטשלאַנד, וואָס האָט זיך שנעל און האַסטיק געקייקלט אין די אַרעמס פון היטלערן. זיינע אויפטריטן אויף פּרעסע-קאָנפּערענצן, זיינע הייסע רייד צווישן פּריינד, זיינע שמועסן ביי עפּנטלעכע צונויפקומס האָבן אויפגעדעקט די טראַגעדיע אין איר גאַנצער גרויס און טיף. וועגן דעם איז מיר אויסגעקומען צו דערציילן אויספירלעכער אין מיין אָפּ-האַנדלונג וועגן א. גראַנאַב, אין גראַנאַבס אויטאָביאָגראַפישן בוך „אַט גייט אַ מענטש!“ אויך זענען דאָרטן פאַרעפּנטלעכט אַ פּאָר זאַכן פון גראַנאַבן, וואָס גיבן אַ באַגריף פון יענער צייט, פון אונדזער געמיט צושטאַנד אין יענע אָנגעגליטע פאַר-מלחמה-יאָרן און חרשים.

לאַמיר, לזכרון, אויסרעכענען דעם צעטל פון די באַטייליקטע אין דער גראַנאַב-פּאַרשטעלונג „די געלע לאַטע“, וואָס איז געגאַנגען מיט גרויס דערפּאָלג אין וואַרשע, אין לאָדזש, און אין נאָך אַ 60-70 גרעסערע און קלענערע שטעט אין פּוילן אין די יאָרן 1934-1945: פּראָפּ' האַנס מאַט-לאָק — אַל. גראַנאַב, ד"ר הירש — אברהם קורץ, ד"ר העלפּאָך — משה ליפּמאַן, ד"ר קאַרלסען — מ. ראָטשטיין, ד"ר אינגע ריינוואַלד — קלאַראַ סעגאַלאַוויטש, ד"ר זיידעל — מ. מעלמאַן, פּרוי מאַמלאַק — רחל האַל-צער (אין אַ צוויי וואָכן אַרום איז די ראַלע איבערגענומען געוואָרן דורך העלענאַ באַרקאָווסקאַ), ראַלף — י. גרודבערג (יצחק טורקאָוו), רות — עני ליטמאַן, סימאָן — דוד לאַוי, העדוויג — ד. שאיעוויטש, ערנסט — ח. ניסנצווייג.

אייניקע פון די אויסגערעכנטע שוישפילער לעבן אין ניו-יאָרק, אין פּוילן, אין אויסטראַליע, דרום-אַמעריקע, און אייניקע זענען אויפן עולם

האמת — (אויסער אַל גראַנאַך, וואָס איז געשטאַרבן), זיי זענען אומ-
געקומען דורך דער בעסטיאָלישער מאַכט, וואָס זיי האָבן אַרויסגעבראַכט
מיט זייער שפּילן אין דער פּיעסע „די געלע לאַטע“.
דער אָפּרוף וועגן דער אויפפירונג איז געווען אַן אויסערגעווענלעך
גוטער.

אין דער צייט, וואָס א. גראַנאַך האָט געשפּילט אין וואַרשע די
„געלע לאַטע“, האָט אין ווילנער „פּאָלקס־טעאַטער“ געהאַט זיינע גאַסט-
שפּילן אברהם מאָרעווסקי, — איינער פון די אינטערעסאַנטסטע שוישפּיר-
לער און פּערזענלעכקייטן. זיין רעפּערטואַר איז געווען: „גענעראַל פּאַן
העלענאַרף“ (צווישן האַנקרייצער), אַ דראַמע פון אַ ווייניק־באַקאַנטן
שרייבער עקיבא פּישאוו, אַ טראַגיקאַמעדיע פון אַלטער קאַציונע „אין
קריוזים“, די באַרימטע דייטשע פּיעסע „קאַפיטאַן קעפּעניק“ (יידיש, אהרן
מאַרק), און אויך „סאווינקאָוו“ פון י. י. זינגער א. א. אין דער טרופּע
זענען געווען: פּאַניע ווינטער, שמחה ראָזען, יעקב מאַנדעלבוים, פּעפי
אוריד, י. 5. קאסווינער (אַ טאַלענטפולער שפּילער פון דעם סטאַניסלאַ-
ווער גאַלדפּאַדען־קריוז), ש. בליאכער, און אַנדערע, וואָס זענען אויסגע-
זאַקסן אין ווילנע אַרום די דאָרטיקע יידישע טעאַטערס.

דער ווילנער פּאָלקס־טעאַטער איז, אנב, געווען פאַרבונדן מיטן נאָ-
מען נחום ליפּאווסקי, אַ מערקווירדיקער טיפּ, אַ מענטש מיט אַ זעלטענעם
זכרון, אַ ווילדער קאַפּ, וואָס האָט אויפּגעהיט אין זיך עפּעס משונהדיקע
טראַדיציעס און שוואַכקייטן, — איינע פון זיי — יידיש טעאַטער.
אין יענער צייט האָט אינעם וואַרשעווער „סקאַלאַ“־טעאַטער אויף
דזשעלנאַ (ביי דזשיקע־גאַס, וואָס האָט דערנאָך באַקומען דעם נאָמען
זאַמענהאַף, אויפן נאָמען פון דעם באַרימטן אויגן־דאָקטאָר, דער דערפינדער
פון עספּעראַנטאָ) געשפּילט אַ יידיש פּאָלקס־טעאַטער, וואָס האָט געגעבן מע-
לאַדראַמאַטישע זאַכן אונטער דער אָנפירונג פון מאָריס לאַמפּע און ר.
שושנה. איין צייט איז געגאַנגען מיט אַ באַזונדערן דערפּאָלג אין עס האָט
שטאַרק פאַראינטריגירט אַ פּיעסע פון אורקע נאַכאַלניק (יצחק פאַר-
באַראָוויטש) מיטן נאָמען „דין תּורה“, אָדער ווי עס איז ספּעציעל אויס-
געלייגט געוואָרן אויף יידיש: „דין טוירע“.

וועגן אַט דעם אורקע נאַכאַלניק איז דאָ אַ סך וואָס צו דערציילן.
איך האָב עס אַמאָל געטון גאַנץ־אויספירלעך (אין דער „יידישער קולטור“

נ' 2 פון 1946) אין א לענגערן ארטיקל, ווו איך האָב זיך געטיילט מיט מייע זכרונות וועגן אָט דעם שרייבער, וואָס איז געווען אין זיינע יונגע יאָרן אַ גנב און איז געזעסן פאר זיינע גנבות עטלעכע יאָר אין די פּוילישע תּפּיסות. די גאַנצע אויסטערלישע געשיכטע פון דעם יידישן בחור פון לאָמושע, וואָס איז אין די יונגע יאָרן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַר-ברעכער, דערנאָך געזעסן אין שווערע תּפּיסות און אין לויף פון יאָרן איז ער ווי ווידעראויפגעלעכט געוואָרן און געוואָרן אַ דערפאַלגרייכער שרייב-בער און אַ מיטגליד פון דער יידישער שרייבער-משפּחה אין יידישן פּוילן — איז אַ זייער פּיקאַנטע, סענסאַציאָנעלע, און זי איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם יידישן פּוילן מיט זיין ליכט און שאַטן.

עס איז געווען אינטערעסאַנט, ווי די וואַרשעווער יידישע אונטער-וועלט האָט רעאַגירט אויף דער פאַרשטעלונג און ווי זי האָט לכתּחילה זיך אָפּגערעכנט מיט זייער אַ „קאָלענע“, וואָס איז געגאַנגען אויפדעקן זייער לעבן און לשון. מען האָט אַרויסגעגנבעט פונעם טעאַטער די דע-קאַראַציעס און קאָסטיומען, כדי איבערצורייסן די אויפפירונג פון דער פּיעסע. דערנאָך האָבן זיי אַלץ צוריקגעקערט, ווען אורקע נאַכאַלניק איז געקומען ספּעציעל פון ווילנע און גוטברודעריש געווירקט אויף דער חברה, מען זאָל לאָזן ווייטער אָנגיין מיט דער פּיעסע. די אלע געגנבעטע זאַכן זענען צוריקגעבראַכט געוואָרן, און ושלום על ישראל, די דראַמע איז ווידער געשפּילט געוואָרן מיט גרויס דערפאַלג.

מען האָט אויך געפרוּווט שפּילן יידיש טעאַטער אין אַנדערע טיילן פון דער שטאָט וואַרשע. אויף סמאָטשע גאַס איז געווען אַ טעאַטער מיטן נאָמען „עלדאַראַדאָ“, ווו מען האָט איין צייט געשפּילט אַ פּיעסע „צוריק פון אַרגענטינע“, „אין גאַרטן פון ליבע“ און אַנדערע מעלאָדראַמעס און פּיעסעס פון אַ לייכטן זשאַנר. דאָרטן האָט דינה האַלפּערן אָנגעהויבן צו שפּילן גרעסערע ראָלן און איז שנעל געשטיגן ווי אַ יונגע טאַלענטפולע אַרטיסטין. עס האָט זיך באַוווּזן מאַקס באַזשיק, וואָס האָט אימפּאַנירט מיט זיינע יידישלעכע געשטאַלטן, מיט דער צייט איז ער אַרויסגערוקט געוואָרן פאַר אַ גאָר פּינעם כאַראַקטערישן שפּילער. ביידע זענען איצט אין אַמעריקע, און, לידער, האָבן זיי נישט די מעגלעכקייט צו פאַרנעמען אין אַ גוטן ערנסטן יידישן טעאַטער די פּאַסיקע ערטער, וואָס זיי פאַר-דינען . . .

נאך גראנאכן איז געקומען נאך א דייטשידישער שוישפילער — קורט קאטש — מיט א פיינעם קינסטלערישן באגאזש מיט זיך און הינטער זיך א סטאזש פון א דערפאלגרייכן שוישפילער. ווי מיט גראנאכן, אזוי איז געשען אויך מיט קאטשן: עס איז נישט געווען דער לייטישער יידישער קונסטמעטער, וואָס זאָל אינגלידערן אזא קינסטלערישן כוח אין זיינע רייען. באין ברירה האָט קורט קאטש לסוף אָרגאניזירט א מיטלמעסיקע טרופע און אין דעם „סקאלאַ“-מעטער אויפגעפירט אַר-נאָר צווייגס „סערזשאַנט גרישאַ“, וואָס איז געגאנגען אַ לענגערע צייט מיט קאטשן אין דער הויפט־ראַלע. דערנאָך האָט מען פאַרקאָזט וואַרשע און געמאַכט ווי געווענלעך די רייע איבער דער פּראָווינץ. אין יאָר 1936 האָט קורט קאטש געגעבן אינעם „יונג־מעטער“ נ. ביכנערס „וואַיצעק“ און לסוף אַרומגעפאַרן איבער דער פּוילישער פּראָווינץ מיט אַ צוויי פאַרשוין־פּיעסע „דאָס קינד“.

און ווידערמאָל איז געקומען קיין וואַרשע, נאָך פיל וואַנדערונגען און אין אַ נייער איבערוואַנדלונג, די „ווילנער טרופע“. מען האָט מאַי 1935 געפרוווט אויפשטעלן אַ געזעלשאַפטלעכן קאָמיטעט פאַר דער „ווילנער טרופע“ און ווייטער פון אַ פאַר זיצונגען איז עס נישט געגאנגען. מיט דער הילף פון איינעם א טעאטער־פריינט האָט מען באַוווּזן אויפ־צופירן י. אקסענפעלדס „רעקרוטן“ (באַרבעט פאַר דער בינע — ליפע דעזניק, רעזשי — יעקב ראָטבוים). עס איז קיין דערפאַלג נישט געווען; איז די טרופע צעפאַלן געוואָרן, און די שוישפילער זענען זיך צעפאַרן, און חסל סידור „ווילנער טרופע“ אין איר פּויליש־יידישער און וואַרשע־ווער איבערוואַנדלונג. מ. מזאה און אייניקע שוישפילער, וואָס זענען גע-בליבן אין וואַרשע, האָבן געפרוווט זייער מזל אין אַנדערע טעאטראַלע אַנסאַמבלען ביז עס איז אָנגעקומען די היטלער־מגפה און אומגעבראַכט דאָס פּויליש־יידישע לעבן און צוזאַמען מיט דעם — אויך די אַלע יידישע שוישפילער, אויסער אַ פּאַר, וואָס האָבן זיך געראטעוועט פונעם גיהנום. אָבער לאָמיר נישט פאַרלויפן דעם וועג. מיר האַלטן איצט ביי די יאָרן 1935-1936, ווען עס האָט נאָך פּולסירט דאָס יידישע קולטור־לעבן אין פּוילן אויף אַלע געביטן און אויך אינעם יידישן טעאטער. עס איז וויכטיק זיך אָפּצושטעלן אויף דעם באַזוך פון מאָדים שוואַרץ, כדי צו זען וואָס פאַר אַ געבענטשטער באַדן און סאַר אַ ווינדער־

לעכער טייערער עולם עס איז געווען אין דעם יידישן פוילן, וואָס איז גלייך געוואָרן מיטגעריסן פון יעדן נייעם שווינג און אויפברויז. מאָריס שוואַרץ איז נישט געקומען, ווי מען וואָלט באַדאַרפט דערוואַרטן, מיט זיין גאַנצער אָדער מיט אַ טייל פון זיין טרופּע. ער איז געקומען אַליין, אָבער מיט גאָר זיין אימפעט, ענערגיע און פאַרנעם. אַוואַי וואָלט ער געדאַרפט שפּילן אין דעם גרויסן און לייטישן „נאַוואַשטי“ טעאַטער אויף ביאַלאַנסקע גאַס. אָבער דאָרטן האָט געשפּילט דער „אַראַט“, און באַין ברירה האָט מען געמוזט אָרגאַניזירן זיינע אויפפירונגען אין דעם קאַ- מינסקי-טעאַטער, וואָס ביי די שווערע אַנטיסעמיטישע שטימונגען און ביי די כסדרדיקע אַנטי-יידישע עקסצעסן, וואָס האָבן זיך געצויגן פון דער פּוילישער אַוניווערזיטעט-סביבה איבער די אַרומיקע גאַסן, איז עס אין יענער צייט געווען נישט גאָר פּאַסיק פאַר אַ יידיש טעאַטער. האָט מען טאַקע אָפּגעשלאָגן און אָפּגעראַטן צו עפענען אין יענער טייל שטאָט אַ יידיש טעאַטער, וואָס מען איז נישט זיכער דאָרטן מיטן לעבן. דערצו איז דער טעאַטער געווען אַ שוין ביסל אָפּגעלאָזט, דער הייזיקעסל האָט נישט געאַרבעט, די עלעקטריע-ליכט איז געווען געשעדיקט. האָט מען גע- מוזט אַריינלייגן גענוג געלט צו ברענגען אַליין אַרדענונג. איך בין געווען דער בכבודיקער „ראַטגעבער“ פון מאָריס שוואַרץ, ער האָט זיך נישט גערירט אָן מיר, בין איך געווען אַן עדות פון אַלדי טויזנט און איין שווע- ריקייטן, וואָס מען האָט באַגעגנט אויף שריט און טריט.

עס האָט גענומען אַ שוין ביסל צייט צונויפשטעלן דעם גרויסן טעאַטער-אַנסאַמבל פאַר דער אויפפירונג פון „יאָשע קאַלב“. נאָך פיל מי האָט מען צונויפגעזאַמלט וואָס עס האָט זיך געלאָזט, און מ'איז צוגע- טראָטן פּליסיק און מיט ברען צו די פּראָבעס. מען האָט געאַרבעט טאָג און נאַכט, און מיט גרויס אַמביציע.

עס וואָלט פאַרנומען צופיל אָרט צו דערציילן וועגן די אַלע שווע- ריקייטן, וואָס עס זענען געווען אויפן וועג פון רעאַליזירן די גרויסע אויפ- פירונג, אָבער לסוף האָט זיך עס געלוינט, ווייל עס איז אַרויסגעקומען אַ פּרעכטיקער ספּעקטאַקל, וואָס האָט געצויגן אין משך פון לאַנגע וואָכן אַ גרויסן עולם פון אַלע שיכטן, ווי אויך אַ גרויסע צאָל נישטיידן.

מיר וועלן אויסרעכענען עטלעכע הויפּט-ראַלן, אין וועלכע אונ- דערע באַליבטע וואַרשעווער אַרטיסטן האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט

אין „יאשע קאלב“: אייזיק סאמבערג — משה חסיד, משה ליפמאן — שכנא דיין, אלעקס שטיין — ראכמאניווקער רבי, דניאל שאפיראָ — מאָטיע גדול, אביש קצב, הערש הארט — ישראל אבינדור, נאטאליע ליפמאן — גיטל די טיקעריין, דיאָנאָ בלומענפעלד — סערעלע, ראמא לערער — ראכמאניווקער רביצין, יאָנאַס טורקאָוו — נחומטשע, אברהם מאָרעווסקי — חנא קברן, קלאַראַ סעגאַלאָוויטש — צביה, אברהם קורץ — ביאלע — גורער רבי, און נאָך און נאָך ראָלן, וואָס עס האָבן געשפּילט פעליע גארבאזש, דינה שאַיעוויטש, יצחק אינווענטאָזש, העלענע גאָטליב, שמוחה ראָזען, משה גאַרבאזש, ישעה ראטשטיין, א. א.

נאָך דער פּיערלעכער פּרעמיערע, נישט־אָפּגערעדטער הייט איז מען זיך צונויפגעקומען אויף אַן אייליקן צונויפטרעף, ס'זענען געקומען אַ פּאָר צענדליק שרייבער און שוישפּילער, טאַקע דעמזעלעבן אָוונט אין דעם שיינעם יידישן „פּיקאַדילי“־רעסטאָראַן אויף ביעלאַנסקע, עס איז געווען דער ווילן און די נויטווענדיקייט אויסצודריקן די אַנטציטונגס־געפּילן פאַר דער גלענצנדיקער פּאַרשטעלונג פון שוואַרצן. עס זענען, ווי דער שטייגער, געהאַלטן געוואָרן אָפּשאַצונגס־רעדעס וועגן מאָרים שוואַרצן און וועגן דער אויפפירונג. עס האָבן גערעדט ד"ר יצחק שיפּער, י. מ. ניימאַן, א. מאָרעווסקי, נחמן מייזל, יאָנאַס טורקאָוו, אַהרן צייטלין, א. סאַמבערג, אַלחנן צייטלין, מ. מואה, וויינשטאַק (לעמבערג), ל. קאהאַן.

נאָך „יאשע קאלב“ האָט שוואַרץ געגעבן צוויי שלום־עליכם־פּאַר־שטעלונגען: „טביה דער מילכיקער“ און „שווער צו זיין אַ ייד“, ווי אויך גאַרדינס „גאָט, מענטש און טיוול“. לסוף איז מאָרים שוואַרץ אָפּגעפּאַרן קיין אמעריקע, און אַ „מאָרים שוואַרץ־אַנסאַמבל“ האָט געשפּילט אַ גאַנץ יאָר איבער פּוילן „יאשע קאלב“ און אויך „גאָט, מענטש און טיוול“. די טרופּע האָט אויך באַוווּזן מיט מאָרים שוואַרצן צו שפּילן „יוד זיס“ (אין לאָדזש). סוף סעזאָן פון 1936 איז דער מאָרים שוואַרץ־אַנסאַמבל צעפּאַלן געוואָרן.

און אַ זון גייט אונטער אינעם יידישן טעאַטער, און אַן אַנדער זון גייט ווידער אויף. עס האָט זיך באַוווּזן אין וואַרשע זיגמונט טורקאָוו, נאָך זיין לענגערער ריווע איבער מרחקים, און מיט זיין ענערגיע און צויר בער האָט ער פּאַרמירט אַ דראַמאַטישן אַנסאַמבל אין דעם גרויסן „גאָד־וואַשטי“־טעאַטער, וואָס איז שוין אינגאַנצן פאַריידישט געוואָרן מיטן

נוטן אָדער מיטן נישט־גוטן ווילן פון זיינע באַלעבאַטים — די יידיש פּוילישע אַסימילאַטאָרן. אזוי איז געווען אינעם אַמאָליקן פּוילן: ווי נאָר עס האָט זיך אַרײַנגעקליבן אַ יידיש טעאַטער אין אַ געביידע, איז די גע־ביידע אזוי פּאַרײַדישט געוואָרן, אַז עס איז געוואָרן אויס צו צײַאָרט פאַר אַ פּוילישן טעאַטער. אזא תהום איז געלעגן צווישן דער יידישער און פּוילישער קונסט־וועלט, שוויפּילער, טעאַטער־נייער !

זיגמונט טורקאָוו האָט אויפגעפירט הנא גאָטעספּעלדס „מחותנים“, אין וועלכן עס האָבן זיך, אויסער טורקאָוו גופא, ספּעציעל אויסגעצײכנט דינא האַלפּערן און מאַקס באָזשיק, ה. לייװיקס, „שאַפּ“, שלום עליכמס „בלאָנזשענדע שטערן“ (אינסצעניזירט פון מאַרק ראַזמני), און לטוף ז. שניאָורס „נח פּאַנדרע“ (אינסצעניזירונג שלמה שײנבערג), וווּ דער צענ־זאָר האָט געמאַכט די אָפּעראַציע און אנשטאַט דעם פּאַנאַם האָט מען געמוזט אַרײַנפּלעכטן כאַלערע... און דערמיט האָט זיך פּאַרענדיקט נאָך אַ פּרוּוו אוועקצושטעלן אַ לײטישן יידישן טעאַטער.

און נאָך אַ גלענצנדיקער פּרוּוו, וואָס איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַ ברייטערער געזעלשאַפטלעכער אַקציע און ליבשאַפט און איבערגעגעבנ־קײט. דעם 27סטן פעברואַר איז געגעבן געוואָרן אין וואַרשע אינעם „נאָװאַשטיי־טעאַטער די פּרעמיערע פון א. גאַלדפּאַדענס „די כּישופּמאַכער־רײַן“, באַאַרבעט דורך איציק מאַננער, רעזשי יעקב ראָטבוים, מוזיק הענעדן קאָן. עס איז געווען די פּאַרשטעלונג פון דעם נײַ־אַרגאַניזירטן „טעאַטער פאַר יוגנט“, געגרינדעט לױט דער אינציאַטיוו פון קלאַראַ סענאַלאָװיטש, בײַ דער מיטהילף פון אייניקע קולטור־טוער און קולטור־געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. און ווידער אַמאָל האָבן זיך אין אַט דער אויפפירונג אַרויס־גערוקט דינא האַלפּערין (אין דער ראַלע פון דער כּישופּמאַכערין), קלאַראַ סענאַלאָװיטש (מירעלע), אין די דריי האַצמאַכס זענען אויפגעטראָטן מאַקס באָזשיק, ש. קוטנער, סעם בראַנעצקי.

עס איז געווען אַ גלענצנדיקע פּאַרשטעלונג און עס איז געווען באַ־זונדערס מחיהדיק צו זײַן אין טעאַטער און צוזען ווי הונדערטער און טויזנטער קינדער און יוגנט האָבן באַגײסטרט אויפגע־נומען די לעבעדיקע שפּילעוודיקע בילדער און סצענעס. און מוראדיק אין אומהיימלעך ווערט, ווען דערמאנט זיך, אַז אַ גרויסער טײל פון יענער יוגנט (די קינדער פון מײן ברודער אַרײַנגערעכנט) זענען דורך דער נאַצי־

שער בעסטיע, צוזאמען מיט א גרויסער טייל פון די שוישפילער, אומגע-
בראכט געוואָרן אין פאַרשידענע אויסראַט־ערטער.

די פאַרשטעלונג האָט געצויגן טויזנטער יוגנט פון אַלע שיכטן פון
דער יידישער באַפעלקערונג. דערנאָך איז זי געגעבן געוואָרן מיט גרויס
דערפאַלג אין דעם „סקאלאַ“־טעאַטער. זי איז געגאַנגען איבער הונדערט
מאַל.

נאָך מיין אָפּפאַרן פון פּוילן, סוף 1937, האָט דער „טעאַטער פאַר
יוגנט“ צוגעגרייט נאָך גלענצנדיקע אויפפירונגען. מיר איז שוין נישט
באַשערט געווען צו זען זיי.

און אויב אין איין אָרט האָט געהערשט יום־טוב און דערהויבנקייט,
איז געווען טרויער אין אַ צווייטן אָרט. אַ צוויי וואָכן פאַר פאַרענדיקן דעם
סעזאָן, האָט די „יונגע בינע“ (געוועזענער „יונג־טעאַטער“) געמוזט גלור
צים איבעררייסן די פאַרשטעלונגען (מענדעלעס „מסעות בנימין השלישי“),
וואָס איז געשטעלט געוואָרן לויט גראַנאָווסקיס אויפפירונג אין מאַסקווער
יידישן מלוכה - טעאַטער. דאָס טעאַטער איז עקסמירט געוואָרן
פון זיין לאַקאַל (דלוגע 19), וווּ מען האָט עטלעכע יאָר טריי און ערנסט
געפראַוועט טעאַטער־עבודה. לסוף איז דער קאָלקטיוו פונאַנדערלאָזט
געוואָרן דורך דער מאַכט, אזוי אַרום האָט די שווערע לאַפע פון דער
רעאַקציאָנערער פּוילישער מאַכט אַ סוף געמאַכט צו אַ פרעכטיקער טעאַ־
טער־אַרבעט, וואָס האָט זיך געצויגן עטלעכע שאַפּערישע יאָרן !

אַט אזוי האָט אויסגעזען דאָס יידישע טעאַטער די לעצטע פּאָר
יאָר פאַרן אָנקום פון די היטלעריסטישע טיוולאָגנים און פאַרן אומקום
פון דעם גרויסן יידישן ישוב אין פּוילן !

חבל על דאברין !

אַ שאַד, אַ ווייטיק אויף דעם אַלעמען וואָס איז אַוועק אויף אייביק!

דער אלועלמלעכער יוואָ-צוזאמענפאָר אין ווילנע

לאָמיר אויך דערציילן וועגן דעם אלועלמלעכן יוואָ-צוזאמענפאָר וואָס איז פאָרגעקומען אין ווילנע אויגוסט 1935. אָט דער יוואָ-צוזאָ-מענפאָר איז געווען פון אזא קולטור-געזעלשאַפטלעכן באַטייט, אז עס לוינט זיך אָפּצושטעלן אויף אים לענגער און בפרט אז אין אים האָט זיך זייער בולט אָפּגעשפיגלט דאָס יידישע קולטור-געזעלשאַפטלעכע פּוילן מיט זיינע פארמעסטן און מיט זיינע ליכט-און שאַטן. מיר וועלן זיך דער-לויבן אויך צו דערציילן אייניקע פרטים, וואָס זענען ווייניק באַקאנט גע-ווען דער ברייטער עפנטלעכקייט. אין אַ בוך וועגן דעם יידישן לעבן אין פּוילן, ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה, דארף מען נישט אויסן לאָזן אָט די פרטים.

דער יוואָ-צוזאמענפאָר איז גערופן געוואָרן אויף די טעג 14-19 אויגוסט 1935.

די ערשטע יוואָ-קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען אין סעפטעמבער 1929. נאָך אַן איבעררייס פון אַ זעקס יאָר און נאָך דעם ווי דער יוואָ-האַט אין יענע יאָרן באַוווּזן אויסצוואַקסן אין אַ וויכטיקער וויסנשאַפֿט-לעכער אינסטיטוציע, איז נויטיק געווען אויסצוהערן באַריכטן וועגן דער אָפּגעטוענער אַרבעט און אָנמערקן פֿלענער פֿאַר ווייטערדיקער טעטיקייט. עס זענען גערופן געוואָרן צום צוזאמענפאָר, אויסער די מיטגלידער פון דער צענטראַלער פאָרוואַלטונג און פון די סעקציעס, אויך די פאָרשטייער פון די געזעלשאַפֿטן „פריינד פון יוואָ“, וואָס זענען אָרגאַניזירט געווען אין פּוילן און אין פּיל אַנדערע לענדער. אויסער די דירעקטע באַריכטן, רעפּעראַטן און דיסקוסיעס אַרום די יוואָ-טעטיקייטן, איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם יידישן פּען-קלוב אין וואַרשע צו אָרגאַניזירן דעם „טאָג פון דער יידישער ליטעראַטור“. מען האָט זיך לאָנג געגרייט צום צוזאָ-מענפאָר, וואָס האָט באַדאַרפֿט, לויט דעם ווגנטש פון די אָרגאַניזאַטאָרן, זיין מער ווי אַ יוואָ-צווייפּפּאַר, נאָר טאַקע אַן אַלגעמיינער יידישער קול-

טור צוואמענפאָר. וואָכן פאַר דעם טערמין, וואָס דער צוזאמענפאָר איז גערופן געוואָרן, האָט מען זיך געקווענקלט, צי עס איז די פּאַסיקע צייט פאַר אַן אַלוועלטלעכן צונויפּפּוס.

עס איז איבעריק צו דערווייזן, אויף ווי ווייט נויטיק עס איז געדווען אַ מאַניפעסטאציע פון דעם יידישן קולטור־שאַפּערישן כּוח אין פּוילן, וווּ עס זענען אָנגעגאַנגען כּסדרדיקע רדיפות און אָנפאַלן אויף יידן, אויף דעם יידישן מענטש און אויף יידישן האָב און גאָב. דער ייוואָ אין זיין פּוילישן פּעריאָד, אין זיין מאַסן־כאַראַקטער, איז געווען באַמת אַ פּאַלקס־אָרגאַניזאַציע, ער האָט זיך געשטיצט אויף די ברייטע יידישע פּאַלקס־מאַסן, ער איז פּין זיי אַרויסגעוואַקסן און זיי געדינט. ער האָט באַוויזן אַרומצוריינגלען זיך אין דעם יידישן פּוילן נישט נאָר מיט וויסנשאַפּטלעך און טוער, נאָר אויך מיט הונדערטער פּאַלקסמענטשן, קאַרעספּאַנדענטן און שטיצער, וועלכע האָבן געזאַמלט געלט און מאַטעריאַלן מיט אַ זעל־טענעם אייפּער און טרייקייט. אין משך פון אַ קורצער צייט איז דער ייוואָ אין ווילנע אויסגעוואַקסן אין אַ גרויסער קולטור־וויסנשאַפּטלעכער אינס־טיטוציע מיט גרויסע מעגלעכקייטן און אויסזיכטן פאַר ווייטערדיקער אַרבעט.

מיר האָבן פּריער אינעם קאַפיטל 20, „עס ווערט געשאַפּן דער ייוואָ“ דערציילט וועגן די חבלי־לידה פון אַט דער ספּעציפּיש־יידישער אינסטי־טוציע, וואָס איז געגאַנגען אויף אַן איינגאַרטיקן וועג פון וווקס און אַנט־וויקלונג. עס איז זיכער די איניציאַטאָרן פונעם יידישן וויסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט נאָרנישט איינגעפאַלן, אַז עס וועט זיך איינגעבן אין אַ קור־צער צייט אויפצושטעלן אַזא וויסנשאַפּטלעכע אינסטיטוציע מיט אַזא רייכער פאַרשידנאַרטיקער טעטיקייט און מיט אַזעלכע רייכע זאַמלונגען פון פאַרשעריש־וויסנשאַפּטלעכן באַטייט, מיט אַזויפיל פּאַלקס־פּריוויד אין די מערסטע יידישע ישובים.

איך האָב אין אַן אַרטיקל „פאַר אַ נייעם שטאַרקן אָנגריה“ — צו דער דערעפּענונג פון דעם ייוואָ־צוזאַמענפאָר געשריבן צווישן אַנדערן :

„אויב דער ביזיאַציטיקער פּעריאָד אין לעבן און אַנטוויק־לונג פון דעם ייוואָ איז געווען בעיקר געווידמעט דער גרויסער זאַמל־אַרבעט — זאַמל פון מאַטעריאַלן און זאַמל פּין לעבעדיקע

סימפאטיזירן און הילף-כוחות, — דאָרף די ווייטערדיקע אַרבעט פון דעם יוואָג זיין — מאַניפעסטירן דיאָ כוחות און פאַרעפנטלעכן די אַלע אָנגעזאַמלטע פּאָלקס-אוצרות. עס דאָרף איצט קומען דער צוריקגאַנג פון דעם יוואָג צו די פּאָלקס-מאַסן, פונקט ווי ביז אַהער איז געווען אין דער טעטיקייט פונעם יוואָג דער גאַנג פון די פּאָלקס-מאַסן צו דעם יוואָג." און ווייטער: „נישט סתם זאַמלען צוליב זאַמל לען, נישט באַלזאַמירן, אַרכיווירן לעבעדיקע שאַפּערישע פּאָלקס-אוצרות, נאָר פּובליקירן. זיי, פאַרעפנטלעכן זיי, מאַכן זיי פאַר לעד-בעדיקע ווערטן אינעם יידישן לעבן, — דאָס איז דער געבאָט פון דער איצטיקער שעה..."

עס איז נישט נויטיק מאַריך צו זיין וועגן אָט דער פּאָדערונג אין פּאַרלאַנג, אַז דער יוואָג זאָל אויפהערן צו זיין בלויז אַן אַרכיוו-אינסטיטוט, נאָר ער זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ מער-לעבעדיקער און אַקטיווער קולטור-געזעלשאַפטלעכער אינסטיטוציע. אין משך פון די עטלעכע יאָר האָבן זיך גענומען אויסבילדן אין דעם יוואָג צוויי ריכטונגען — איינע אַ קאַנסערוואַטיווע, וואָס האָט געלייגט דעם טראַפּ אויף אַרכיוואַלישער טעטיקייט, וואָס איז איינגעטלעך דער לייכטסטער וועג און מען קאָן זיך לעבן אָפּגעריסן און אָפּגעוונדערט פונעם אַרומיקן רושיקן לעבן, און אַ צווייטע ריכטונג — וואָס האָט פּאַרלאַנגט זיין נענטער און אין קאָנ-טאַקט מיטן לעבן. אָט די צוויי באַזונדערע ריכטונגען האָבן זיך בולט אַרויסגעוויזן ביי פאַרשידענע פּראַגן אויפן יוואָג-צונויפפאַר און מער פון אַלץ בעת דער פּראַגע, מען זאָל דערלויבן איבערלייענען די מעלדונג, דעם מעמאָראַנדום פון דער גרופּע שרייבער און טוער וועגן דער נויטיקייט צו שאַפן דעם קולטור-פּראַגט כדי צו באַקעמפן דעם דראַגענדיקן פּאַשיזם. עס איז אינטערעסאַנט אויך צו ברענגען אַ פּאַר שורות פון פּראַפּ'ש. דובנאָווס רעדע אויף דער דערעפּענונג-זיצונג :

„עס וועלן זיך געוויס געפינען מענטשן — האָט ער געזאָגט — וואָס וועלן זיך ווונדערן, ווי אַזוי רופּט מען דאָס צונויף אַ קאָנ-פּערענץ פאַר וויסנשאַפטלעכע ענינים אין אַ צייט פון גרעסטן עקאָ-נאָמישן חורבן פאַרן יידישן פּאָלק, ערב דעם ציוניסטישן קאָנגרעס, וואָס דאָרף באַטראַכטן די פּראַגע ווי צו ראַטעווען ווייניקסטנס

פופציק טויזנט מענטשן א יאָר אין אונדזער אַלט־היסטאָריש לאַנד, און ערב אַ קאַנפערענץ, וואָס זאָל צוגרייטן דעם יידישן וועלט־קאָנגרעס צו באַטראַכטן די נאָך־שווערערע פראַגע ווי צו ראַטעווען מיליאָנען מענטשן דאָ אויף די ערטער". „אַבער, מינע פריינד, וועט איר זיך אָפּזאָגן פון נאַטור־וויסנשאַפט אין אַ צייט פון גרויסע ערד־ציטערנישן? עם זענען אויך דאָ אין דער נעשיכטע גייסט־ציטערנישן, מאַסן־פּסיכאָז, צייטווייליקע פאַרווילדערונג פון גאַנצע פעלקער־שיכטן, און זיי געהערן אויך צום געביט פון וויסנשאַפט־לעכער פאַרשונג. אין דעם גאַנג פון דער היסטאָרישער עוואָלוציע רייסן זיך אַריין נישט אַליין רעוואָלוציעס, וואָס פאַרשנעלערן דעם פראָצעס, נאָר אויך אַזעלכע, וואָס שטעלן אים אָפּ און שאַפן אַ רעגרעס צוריק, צו די פינצטערע צייטן."

אויף דער אויסטערלישער צייט, ווען דער ייוואָ־צוזאַמענפאַר איז צונויפגערופן געוואָרן, שטעלט זיך אָפּ אויך ד"ר ח. זשיטלאָווסקי אין זיין שריפטלעכער באַגריסונג, ווי ער שרייבט צווישן אַנדערן :

„איך קען גאַנץ גוט די פינצטערע רעאַקציואַנערע צייט, אין וועלכער מיר לעבן, אַ צייט, ווען די חשיבות פון אַ פּאָלק האָט מען ווידער אויפגעהערט צו שאַצן לויט זיינע דערגרייכונגען אויף די פעלדער פון דער גייסטיקער קולטור. די גרויסע חשיבות פון אַ פּאָלק הויבט מען ווידער אָן צו דערבליקן אין קאַנען פראָדוצירן וואַס־מער כלי־משחית אויף צו טויטן מער מענטשן און אויף אַרייַן צוכאַפּן וואַס־בעסערע, פלעצער אונטער דער זון", דאָס הייסט וואָס מעכטיקערע פּאָזיציעס אויפן וועלט־מאַרק... אונדזער קאַמף פאַר פּלאַץ אונטער דער זון קאָן זיין נאָר אַ וועט־לויף פאַר אַ חשובן פּלאַץ אונטער דער זון פון דעם אַלמענטשלעכן גייסטיקן פראָגרעס. דאָס איז אַ כשרער וועט־לויף, ווייל אונטער דער זון זענען פאַראַן חשובע פלעצער פאַר אַלע פעלקער פון דער וועלט, און קיינער קאָן קיינעמס פּלאַץ נישט פאַרנעמען". (ליט. בלעטער" ג' 33-588 פונעם 16-טן אויגוסט 1935).

איידער מיר גייען איבער צו דערצייילן וועגן דעם ייוואָ־צוזאַמענ־

פאָר און זיין פארנעם, לאַמיר זיך דאָ אָפּשטעלן אויף אַ וויילע און איר בערגעבן וועגן איינעם אַן עפיוּדא, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט הינטער די קוליסן פון דעם ייוואָ-צונויפפאָר און וואָס האָט אַרויסגערוּפן שטאַרקע חילוקי-דעות און ווידעראַנאָרן ביי די אָנפירער פונעם ייוואָ. דעם טאָג ערב דעם צוזאַמענפאָר, ווען עס האָבן געהאַלטן אין איין שטראָמען דע-לעגאַטן און געסט פון גאָר דער וועלט, איז אין איינעם פון די ייוואָ-צימערן אויף ווייוולסקי גאַס אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ זיצונג פון דער הויפט-פאָרוואַלטונג פונעם ייוואָ. עס האָבן זיך באַטייליקט אין דער זיצונג: נ. אייזנער (נירויאַרק), י. גיטערמאַן, ש. ווינטער, א. זיינפּעלד, מ. וויינ-רייך, א. טשעריקאווער, יעקב לעשציינסקי, יודל מאַרק, נחמן מייזל, נח פּרילוצקי, נ. פּיינערמאַן, ז. קלמנאוויטש, ב. קלעצקין, ז. רייזען, ד"ר י. שאַצקי (נירויאַרק). עס איז אויסגעהערט געוואָרן אַ גענויער באַריכט פון דער אויספיר-ביוראָ און פון די סעקציעס און עס איז באַשטעטיקט גע-וואָרן, מיט אייניקע ענדערונגען, דער סדר-היום פון דעם וועלט-צוזאַמענ-פאָר, ווי ער איז אויסגעאַרבעט געוואָרן און צוגעשטעלט געוואָרן דורכן אויספיר-ביוראָ. אַלץ איז געווען גוט און פּיין. אָבער ביי איין פּראַגע האָבן זיך אַיפּגעהויבן הייסע און שאַרפע דעבאַטן — די פּראַגע וועגן דערמאַנען ביי דער דערעפּענונג פון דעם צוזאַמענפאָר דעם נאָמען פון מאַרשאַל יוזעף פּילסודסקי, וועלכער איז געשטאַרבן אין מאַי חודש, מיט אַ דריי חדשים צוריק, און פּאַרלייגן דעם עולם צו באַערן זיין אָנדענק מיט אויפשטיין . . .

מען האָט געדאַרפט זיין אין יענער צייט אין פּוילן און פּילן די אַלע אָנפאַלן, דערנידערונגען און אַנטי-יידישע אַרויסטריטן און פּאַגראַד-מען, וואָס זענען אַזוי גערן און אַזוי וויליק אַרגאַניזירט און גוטגעהייסן געוואָרן דורך דער פּילסודסקי-רעגירונג, צו פאַרשטין וואָס עס היינט געמיינט אַזאַ פּאַרשאַנג — צו באַערן דעם אָנדענק פון יוזעף פּילסודסקי מיט אויפשטיין, ווען אין זאַל וואַלטן פּיל פון די ראַדיקאַלע עלעמענטן געבליבן זיצן אויף די ערטער. מיר, אייניקע מיטגלידער, האָבן אָנגעוויזן, אַז עס איז אַ געפּערלעכער ענין און עס קאָן ברענגען צו אַרעסטן פון אַ צאָל באַטייליקטע אינעם ייוואָ-צונויפפאָר דורך דער פּאַליציי, וואָס וועט זיכער אכטונג געבן און זיך באַנוצן מיט דער געלעגנהייט. אָבער אייניקע מיטגלידער פון דער פּאָרוואַלטונג האָבן געהאַלטן אין איין וואָרענען, אַז

מיר שטעלן דעם ייוואָ אין געפאר א. א. וו. מען האָט זיך לאַנג געאַמפערט און די פראַגע איז געבליבן אָפן ביזן אָונט, איידער מען וועט עפענען די פייערלעכע זיצונג.

די פייערלעכע זיצונג איז פאָרגעקומען אין גרויסן יידישן פאָלקס־טעאָטער אויף לודוויסארסקע גאס, וואָס האָט אַריינגענומען איבער 1500 מענטשן. פארנאָכט איז דער טעאָטער געווען פול געפאָקט, און דער באַ גייסטערטער עולם האָט געווארט מיט אומגעדולד אויף דער דערעפענונג, אויף וועלכער עס האָבן באַדארפט אַרויסטרעטן ש. דובנאָוו, מאַרק שאַנאַל און די הויפט־באַגריסער. דערווייל, הינטער די קוליסן פונעם טעאָטער, אונטן, דאָרטן ווי עס געפינען זיך די גארדער־אַבעס פון די אַרטיסטן, האָבן מיר פאָרגעזעצט די זיצונג פון דער הויפט־פאָרוואַלטונג און אַלץ וועגן דער פראַגע — צי זאָל מען דערמאנען יוועף פילסודסקי ביים אויסרעכע־נען דעם צעטל פון די פארשטאַרבענע און דערביי פאָרלייגן דעם עולם באַערן מיט אויפשטיין... די פירנדיקע ראַדיקאַלע מיטגלידער פון ייוואָ, וואָס זענען געקומען צום צוזאַמענפאָר, האָבן געוואָרנט פאר דער געפאר ווען מען וועט עס פאָרלייגן און אַ גרויסער טייל פונעם זאָל וועט בלייבן זיצן.. עס גייען אָן די אמפערנישן, און דער עולם אין זאָל ווייסט נישט, הלמאי מען הויבט אַלץ נישט אָן די פייערלעכע זיצונג, ווען דער זאָל איז איבערגעפאָקט איבער אַלע ברעגן.

עס געדענקט זיך גוט די געשפאַנטע שטימונג און די אויפרודערונג פון אונדז אַלעמען. אינמיטן קימט צו פאָרן פון וואַרשע ד"ר יצחק שיפער, גלייך פון דער באַן, און עס בלייבט אָנפרעגן ביי אים, און אדרבא זאָל ער דעציירן. די אייניקע מיטגלידער פון דער פאָרוואַלטונג זענען געווען זיכער, אַז ד"ר י. שיפער וועט שטימען מיט זיי.

אַבער ווי גרויס איז געווען די איבערראַשונג, ווען ד"ר יצחק שיפער האָט זיך אַרויסגעזאָגט קעגן דערמאנען און באַערן פילסודסקים טויט אויף דעם צוזאַמענפאָר. מיר האָבן פרייער אָפגעאַטעמט. גלייך האָט מען אויפגעהויבן דעם פאָרהאַנג, און דער ייוואָ־צוזאַמענפאָר איז געעפנט געוואָרן. אין דאָס טשעקאַווסטע איז געווען, וואָס קיינער פון דער רעגירונג, פון דער בילדונגס־אַפטיילונג, האָט גאָר נישט באַוויליקט צו קומען, הגם מען האָט זיי פייערלעך פארבעטן.

דער וועלט־צוזאמענפאָר פונעם יוואָ איז געווען די העכסטע קול־טור־מאָניפעסטאציע אין יענער צייט אינעם יידישן פוילן. פון אזא פאר־נעם און פון אזא רייכקייט פון געסט און פון אזא פארשידנארטיקייט פון דעם אינהאלט איז עס געווען באמת א וויכטיקע און היסטאָרישע דערשיינונג.

עס זענען געקומען צום וועלט־צוזאמענפאָר א 120 דעלעגאטן, — א 60 מיט א באַשליס־רעכט און א 60 מיט באַראַט־רעכט, חוץ דעם זענען געקומען פון פוילן און פון אויסלאַנד איבער 700 געסט, שרייבער, קינסטלער, קולטור־טוער. די דעלעגאטן זענען געווען פון פוילן, צפון־אַמעריקע, פראַנקרײך, לעטלאַנד, ליטע, רומעניע, אַרגענטינע, ארץ־ישראַל, מעקסיקע א. א. עס האָט געהערשט יום טוב אויף די אַלע וויל־נער גאַסן, וואָס האָבן געפירט צו דעם יוואָ־הויז, און דערנאָך צו די טעאטערן, וווּ עס זענען פאָרגעקומען די זיצונגען און פאָרזאַמלונגען. די יידישע ווילנע, די ירושלים דליטא, האָט אָנגענומען א יום־טוב־דין אויסזען. עס האָט זיך געפילט אַ קיבוץ־גליות אין דער אַלטער אַרעמלעכער אָבער יידישלעכער ווילנע מיט אירע יידישע אויפֿשריפטן, מיט אירע יידישע געביידעס. און אויב אַ גאַנצן טאָג ערב דער דערעפענונג האָט מען עולה רגל געווען צום יוואָ־בנין, האָט מען פאָרנאכט געזען גרויסע שטראָמען מענטשן ציען זיך צום פאָלקס־טעאטער, וווּ עס איז פאָרגעקור־מען די פייערלעכע דערעפענונג . . .

און אָט איז געקומען די גרויסע שעה פון דער דערעפענונג. דער גרויסער „ווילביג־כאָר“ (ווילנער בילדונגס־געזעלשאַפט) אונטער דער אָנ־פירונג פון א. סלעפּ האָט אויפגעזונגען עטלעכע לידער. די גרויסע בינע איז דעקאָרירט געווען מיט גרינס. פון די ווענט האָבן אַראָפּגעקומט די בילדער פון נחום שטיף (דער אייגנטלעכער גרינדער פונעם יוואָ) און פון ד״ר צמח שאַבאַד. און אָט האָבן זיך דערהערט הילכיקע און פריי־דיקע אַפּלאָדיסמענטן און אויסרופן, — דער פּרעזידיום פונעם יוואָ אין דער שפיץ מיט די געסט — פּראָפּ' שמעון דובנאָוו און מאַרק שאַגאַל, און אַרום זיי — די מיטגלידער פון דער הויפט־פּאַרוואַלטונג, אין וועלכער עס זענען פאָרטראָטן געווען חשובע שרייבער און טוער.

און אזוי, אין אזא געהויבענער און באַגייסטערטער שטימונג, האָט

זיך געפנט דער וועלט - צוזאמענפאר פונעם יוואָ. אויף דער ערשטער
 מער זיצונג, וואָס האָט זיך פאַרצויגן ביז איינס ביינאַכט, זענען אויפֿ-
 געטרעטן מיט רעדעס און באַגריסונגען זלמן רייזען, פּראָפֿ' ש. דובנאָוו,
 ד"ר מ. ווינרייך, ד"ר י. שאַצקי, י. באַטשאַנסקי, ד"ר י. שיפּער, נ.
 פיינערמאַן, ד"ר מ. סודאַרסקי, נח פּרילוצקי, מ. שאַגאַל און די פּאַר-
 שטייער פון דער ליטווישער און וויסרוסישער קולטור-וויסנשאַפטלעכע
 געזעלשאַפטן ד"ר אַנטאינע וויסקאַנט און אַנטאַן לוצקעוויטש. פון דער
 פּוילישער קולטור-וועלט איז, ווי געזאָגט, קיינער נישט געקומען, הגם מען
 האָט זיי פאַרבעטן.

מיר וועלן דאָ נישט אויסדערציילן גענוי וועגן די אַלע זיצונגען, —
 די פּלענאַרע און וועגן די ספּעציעלע וויסנשאַפטלעכע זיצונגען פון די
 סעקציעס אַרום דעם יוואָ, ווי אויך וועגן די אויספירלעכע דעבאַטן. דאָס
 וואָלט פאַרנומען צופיל אָרט . . .

פון אַ גאָר אַנדערן כאַראַקטער איז געווען דער „טאָג פון דער יידי-
 שער ליטעראַטור“, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן דורכן פּען-קלוב, צו
 וועלכן עס זענען געקומען איבער 800 מענטשן, די זיצונגען זענען פּאַר-
 געקומען אינעם זאַל פון דער קאָנסערוואַטאָריע. „דער טאָג“ האָט זיך
 געצויגן פון נאַכמיטאָג ביז צוועלף ביינאַכט.

אויף דער ערשטער זיצונג זענען אויסגעהערט געוואָרן פּאַלגנדיקע
 רעפּעראַטן: נח פּרילוצקי — די ראַלע פון דער ליטעראַטור אין קאַמפּ פּאַר
 פּרייהייט ביי פאַרשידענע פעלקער און ביי יידן; מ. וואַנווילד — יידיש
 אַלס אַ נאַציאָנאַלע לעבנס-פּאַרם; ד"ר י. שאַצקי — יידישע ליטעראַטור
 אין אַמעריקע; משה שאַליט — וועגן דער פּען-באַוועגונג און די אויפֿ-
 גאַבן פונעם יידישן פּען-קלוב; נחמן מייזל — 20 יאָר יידיש שאַפן און יידיש
 בוך; איציק מאַנגער — וועגן יידישער דיכטונג; לעאָ פּינקעלשטיין --
 מעטאָפּיזיק אין דער יידישער ליטעראַטור; זלמן רייזען — וועגן דער
 יידישער פּרעסע (אגב אין יאָר 1935 זענען דערשינען 75 טאָג-בלעטער
 אין יידיש); יעקב באַטשאַנסקי — די יידישע ליטעראַטור אין אַרנענטינע;
 ד"ר י. רובין — די יידישע ליטעראַטור אין ארץ ישראל; ד"ר מ. דיא-
 מאַנט — די יידישע פּען-גרופּע אין רומעניע; אַלטער קאַציונע — די אויפֿ-
 גאַבן פון דעם יידישן שרייבער.

געווען אמאל א לעבן

ווי מיר זעען פון דער רשימה פון די רעדנער און די נעמען פון די רעפערענטן, האָבן מיר געהאט אין זיי אַ בילד פון דעם יידישן שאַפן אין גאָר דער וועלט. דאָס איז געווען אַלץ וועג דעם יידישן שאַפן. אין אַוונט איז, ביי אַ פּוּל־נעפּאָקטן זאַל פון אַ 1.000 מאַן, פּאָרגעקומען אַ זיצונג פון דעם יידישן דיכטער און פּראָזאַאיסער. עס האָבן געלייענט זייערע ווערק, — לידער און פּראָגמענטן פון דערצייילונגען נחום באָמוז, מ. בורשטיין, מ. גראַסמאַן, מ. גאַלדמאַן, בער האַראָוויץ, א. וואַגלער, רייזל זשיכלינסקי, ד. טשאַרני, א. מאַנגער, א. מאַרעווסקי, ל. מלאך, ק. שמערר קע. עס האָבן נאָך געזאָלט ליענען זייערע שאַפונגען: ש. י. אימבער, מ. חסיד, א. קאַציונע, י. ראַבאָן, י. ראָזנבוים, ס. ראַוויצקי, א. שולמאַן, י. שאַרגעל. אָבער עס איז פּאָרגעקומען אַן אינצידענט, וועלכער האָט זיך פּאַרצויגן גאַנץ לאַנג, און נאָך פיל אַמפּערנישן און וועלן איינשטיין דעם עולם — האָט מען דעם אַוונט געמוזט איבעררייסן. די מעשה איז אזוי געווען: יהושע פּערלע, דער טאַלענטפולער דערצייילער, האָט אָנגעהויבן ליענען אַ פּראָגמענט פון זיינער אַ דערצייילונג, און אַ טייל יוגנט האָט גענומען שרייען: „אַראָפּ פון דער בינע, שונד־שרייבער!“ י. פּערלע האָט עטלעכע יאָר אונטערן פּסידאָנים פון „דריי שטערנדלעך“ (***) פּאַרעפּנט־לעכט „שפּאַנענדיקע“ ראָמאַנען אין דעם „מאָמענט“. דאָס האָט געגעבן דעם שטויס דער יונגער אוידיטאָריע צו טומלען, בעת י. פּערלע האָט אָנגע־הויבן צו ליענען. ז. רייזען און אַנדערע האָבן געפרוּווט באַרואַיקן די אוי־דיטאָריע, מען האָט אַפּעלירט און געוואָרנט, עס האָט אָבער נישט געהאַלפּן. זוי עס האָט געווירקט אויף יהושע פּערלע איז איבעריק צו רעדן. ער איז געווען אַ צעבראַכענער מענטש, און ער האָט טאַקע אויפּגעהערט זינט דאָן צו שרייבן זיינע ראָמאַנען. ער האָט דערפאַר קאָמפּענסירט אינגיכן מיט זיינע טאַלענטפולע ווערק, „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“ און די ווייטערדיקע טיילן פון אַט דעם פּרעכטיקן אויטאָביאָגראַפישן ווערק — „די גאַלדענע פּאווע“ — ווערק אין וועלכע ער האָט אַרויסגעבראַכט שטיקער יידיש לעבן און אמתע יידיש־פּוילישע פּאָליטישע אַטאַלמאַטן, נעמאַלן דורך זיין געבענטשטער צאַרטער פּעדער. יהושע פּערלע האָט אַ צייט לאַנג נישט געקאַנט פּאַרגעסן אַט דעם אינצידענט פון דעם ווילנער יידישן עולם, און ער האָט אים אפילו אָפּגעגעבן דעם פּוּל־נעפּאָקט . . .

די עטלעכע טעג פון דעם וועלט־צוזאַמענפאַר האָט די יידישע ווילנע

ארויסגעבראכט פאר די דעלענאטן און געסט אירע אויפטוען און פאר מעסטן אויפן געביט פונעם שול-וועזן און קולטור-שאפן. דער צ.ב.ק. (דער צענטראלער בילדונגס-קאמיטעט), וואָס אונטער זיין אויפזיכט האָט זיך געפונען דאָס פרעכטיקע שול-וועזן אין ווילנע און אומגעגנט, האָט שבת אין דער פרי דעם 17-טן אויגוסט, איינגעאָרדנט אין גרויסן ווילנער פּאָלקס-טעאָטער אַ גרויסאַרטיקן פּרימאַרגן אונטערן נאָמען: „די יידיש-וועלטלעכע שול צום אַלִוועלטלעכן יוּוּאַ-צוזאַמענפאַר“. עס איז אויפגעטראָטן דער גלענצנדיגער כאָר אונטער דער אָנפירונג פון דעם האַרציקן י. גערשטיין, וואָס האָט עקזיסטירט ביי דער געזעלשאַפט „פּריינד פון דער רעאַליגיאַז נאַזיע“. עס איז אויפגעפירט געוואָרן „דאָס פאַרכישופטע שניידערל“ דורך די שילער פון דער 5. גורעוויטש-שול; די שילער פון דער שלום-עליכס-שול האָבן געשפילט סצענעס פון משה קולבאַקס „זעלמעניאנער“; די יונג-געטשקע מ. בונגאַן, שילערין פון דער רעאַליגיאַזיע, די טאַכטער פון די אַרטיסטן חבֿל בונגאַן און רבקה שילער, האָט רעציטירט ש'עס „פונעם יאָרד“; דער בלאָז-אַרקעסטער פון מפיצי-השכלה-שול האָט געשפילט פאַרשידענע מוזיקאַלישע ווערק און אַ פּאַפּורי פון פּאָלקס-מאָטיוון און פון א. גאַלדפאָדענס „בר כוכבא“, דורך די שילער פון דער פּרוג-שול זענען געגעבן געוואָרן אייניקע גימנאַסטיק-נומערן און דערצו — אַן אינסצעני-רונג פון פ. ראַוויצקיס אַ משל.

דער פרעכטיקער פּרימאַרגן האָט איבערגעלאָזט אַן אומפאַרגעסלעכן איינדרוק אויפן עולם פון איבער 1500 מאַן. עס איז געווען אַ גרויסאַרטיקע מאַניפעסטאַציע, אַ באַוויוז, אַז דאָס יידישע שול וועזן אין ווילנע איז שטאַרק און קרעפטיק, נישט געקוקט אויף די אַלע שיקאַנעס מצד דער פּוילישער מאַכט, וואָס האָט באַמיט זיך אונטערצוגראָבן די יידיש-וועלטלעכע לעכע שול. און עס איז אויך געווען אַ באַשטעטיקונג פון דער פּאָליטיק, וואָס דער צ. ב. ק. האָט געפירט אין ווילנע — צוצוציען צום יידישן שול-וועזן וואָס-מער פּאָלקס-כוחות.

די דעלענאטן און געסט האָבן געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַ-קענען אין ווילנע מיט נאָך גלענצנדיקע יידיש-וועלטלעכע אינסטיטוציעס, ווי די קינדער-קאָלאָניע פונעם ווילנער „טאַז“ אויפן נאָמען פון ד"ר צמח שאבאד. אויף אַ בערגיקן פּלאַץ אין אַ פרעכטיקער געגנט האָבן זיך געפיר-טן גרויסע און גרוימע בנינים, וווּ עס האָבן געפונען אַן אַפרו אַ 600

געווען אמאל א לעבן

יידישע קינדער יעדן זומער. מען איז ארומגעגאנגען פון איין פלאץ צום צווייטן און באזונדערט די ליבשאפט, מיט וועלכער עס ווערן ארומגע-רינגלט די קינדערלעך. עס האָט באַגלייט און געפירט די געסט דער ד"ר יעדוואבניק און הערץ מאַץ, — די טרייע טוער אין דער קאָלאָניע.

מען האָט באַזוכט קאָלעקטיוו און באַזונדער די באַרימטע סטראַשון-ביבליאָטעק, וווּ דער למד-וואָונוניק הייַקל לונסקי האָט געוויזן די זעלטענע אַנטיקן פון דער ביבליאָטעק.

אין יענער צייט האָט אין ווילנע געשפּילט אַ יידיש טעאַטער, אונטער דער אָנפירונג פון דעם שווישפּילער און רעזשיסער אַלעקס שטיין, וועלכער האָט געגעבן נייע נישט-געשפּילטע פּיעסעס ווי י. י. זינגערס. „באַריס סאווינקאָוו“, מ. אלסבערגס „אויספאַרשונג“, „דער כינעזער“ און אַ פּיעסע „דער ליגן“ פונעם לעטישן דראַמאַטורג וואָלף.

דער יידישער מוזיקאַלישער אינסטיטוט אין ווילנע, וואָס האָט געהאַט אויף זיין קרעדיט אין לויף פון אַ פּאָר יאָר די אויפפירונג פון עטלעכע פּאָפּולערע אָפּערעס, וואָס זענען געזונגען געוואָרן אין יידיש (צווישן אַנדערע „קאַרמען“). האָט אויפגעפירט לכבוד דעם יוואָ-צוזאַ-מענפּאָר די באַרימטע אָפּערע „האַלקאַ“ פון סטאַניסלאָוו מאַניושקאַ (יידיש: ל. סטאַצקי). דיריגירט האָט רפאל רובינשטיין, רעזשי פּראָפּ' אַל. וויי-לינסקי, באַלעט אונטער דער לייטונג פון מ. סאַווינאַ-דאַלסקאַ. די הויפּט-ראַלע האָט פּרעכטיק געזונגען און געשפּילט פּאַלאַ קאַץ.

איך האָב געשריבן נאָכן וועלט-צוזאַמענפּאָר פונעם יוואָ („ליט. בלעטער“ נ. 35-590) :

„אויפן צוזאַמענפּאָר און אַרום צוזאַמענפּאָר איז פאַר אַלע-מען קלאָר געווען וואָס אַזוינס עס הייסט די אַלגעמיינע קולטור-סביבה. ווילנע, די יידישע ווילנע מיט אירע בילדונגס-אינסטיטוט-ציעס, מיט איר לעבעדיקער יידישער יוגנט, מיט איר לעבעדיקער שפּראַך, איז געווען אַ גלענצנדער פּאָן (הינטערגרונט) פאַר דעם וועלט-צוזאַמענפּאָר. ס'איז געווען אַ לעבעדיקער קאַנטאַקט צווישן דער יידישער שטאַט מיט דעם, וואָס איז פאַרגעקומען אין זאַל. די אַלע פּיערלעכע איינריכטונגען, וואָס זענען אין די טעג פונעם צוזאַמענפּאָר פאַרגעקומען אין ווילנע, האָבן דערגאַנצט דעם קול-

טור־צוזאמענפאָר, צוגעגעבן אים קאַלאָריט, כאַראַקטער, פייער־לעבקיט".

און אויף מאָרגן נאָכן וועלט־צוזאמענפאָר איז פאָרגעקומען דינס־טיק דעם 20סטן אויגוסט אינעם יוואָ־בנין זיצונגען פון דער אויסגעקל־בענער צענטראַל־פאָרוואַלטונג פון יוואָ: י. גיטערמאַן, ה. גילשינסקי, ד"ר מ. וויינרייך, ב. ווירגילי־כהן, א. טשעריקאָווער, יעקב לעשציןסקי, י. מאַרק, נ. מייזיל, נ. פּרילוצקי, נ. פּיינערמאַן, ז. קלמנאָוויטש, ב. קלעצ־קיץ, ז. רייזען. עס זענען באַטראַכט געוואָרן אַ ריי פראַגן און עס איז אינפאָרמירט געוואָרן וועגן די ווייטערדיקע פּלענער פון אַרבעט.

לכבוד דער פּראָקלאַמירונג פונעם קונסט־מוזיי ביים יוואָ איז אויך פאָרגעקומען אויפן נייע צוגעבויטן שטאָק אינעם יוואָ־בנין אַ פייער־לעכע דערפּעפּונג פון מאַרק שאַנאַלס גראַווירן. עס זענען אויפגעהאַנגען געווען 117 שאַנאַל־גראַווירן: פון דער סעריע „טויטע נפשות" פון גאָ־נאַל — 25, פון „מיין לעבן" — 35, פון לאַפּאַנטענס משלים — 25, פון דער סעריע צייכענונגען צום תנ"ך — 32 גראַווירן. פּראָפ' ש. דובנאָוו האָט איבערגעשניטן דעם באַנד. עס זענען אויפגעטראָטן מיט באַגרי־סונגען אַ ריי שרייבער און קינסטלער.

און דאָנערשטיק דעם 22סטן אויגוסט האָבן מיר אָרגאַניזירט אין וואַרשע אַ פרעסע־קאָנפּערענץ, אויף וועלכער י. גיטערמאַן, נחמן מייזיל און נח פּרילוצקי האָבן אינפאָרמירט די פּאַרשטייער פון דער וואַרשעווער פרעסע וועגן דעם וועלט־צוזאמענפאָר פונעם יוואָ, וועגן די וויכטיקסטע מאַמענטן פון דעם אַלוועלטלעכן צונויפקום און וועגן די רעזאָלוציעס, וואָס זענען דאָרטן אָנגענומען געוואָרן.

דאָס איז אין קורצן געווען דער וועלט־צונויפקאָר פונעם יוואָ, און דאָס איז געווען די שטימונג, וואָס האָט געהערשט אין און אַרום צוזאָ־מענפאָר.

עס ווילט זיך נאָר צוגעבן, אַז גראַד זענען יענע אויגוסט־טעג געווען מוראדיק הייסע. און עס איז געווען די מורא, אַז די הייז זאָל נישט געבן די מעגלעכקייט דעם זייטיקן עולם צו קומען און בייזיין אויף די וויסנ־שאַפּטלעכע זיצונגען. אָבער מערקווירדיק, ווי די אַלע טעג, בייטאָג און אין די אָונטן, איז אויסער די דעלעגאַטן און געקומענע געסט געקומען

כסדר א גרויסער עולם פון דער ווילנער יידישער יוגנט, וואָס איז שעהענדיג
ווייז געזעסן און צוגעגעבן יום-טובדיקייט מיט איר בייזיין און מיט באַ-
גייסטערטן אויפנעמען די רעדעס און די הייסע דעבאַטן.
דאָס איז מעגלעך געווען בלויז אין דער יידישער ווילנע !

דער יידישער קולטור - פראָנט

עס זענען אריבער די „זיבן גוטע יאָר“, עס האָבן זיך נישט אייניג
געגעבן אין פיל לענדער די פארשידענע פרווון פון דער דעמאָקראטיע צו
באהערשן די לאַגע, איינצושטעלן פריינדשאפטלעכע באַציאונגען צווישן
די פרייהייטליכנדיקע עלעמענטן אין יעדן לאַנד און צווישן לענדער. דער
פאָשום און נאַציזם, וואָס זייער מקור איז געווען איטאַליע און דייטש-
לאַנד, האָט זיך אָנגעהויבן פארשפרייטן איבער די גרענעצן און פאר-
כאַפט אלץ מערערע טעריטאָריעס, וואָס האָבן אָפן און האַלב-באַהאַלטן
אָנגעהויבן זיך פארבינדן מיט די פאָשיסטן און נאַציסטן און זיך גענוי
מען איינצושטעלן פאָשיסטישע רעזשימען און אָרדענונגען אויך אין זייערע
לענדער. ליטע, לעטלאַנד, פּוילן, רומעניע זענען געגאַנגען מיט שנעלע טריט
צו פאָשום און נאַציזם. אין די אוניווערזיטעטן אין לעמבערג, אין וואַרשע,
אין ווילנע, אויך אין אַנדערע שטעט האָבן זיך געמערט אַנטי-יידישע עקס-
צעסן, יידן-סטודענטן זענען געשלאָגן געוואָרן פון זייערע „קאַלעגן“ די
פּויליש-רעאַקציאָנערע סטודענטן. אין פארשידענע שטעט און שטעטלעך
זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אַנטי-יידישע פּאַגראַמען, אָנגעהויבן מיט די
יידישע סטראָנאַנעס (הילצערנע פאַרקויף-פלעצער) ביז פּאַגראַמען אין די
הייזער. די פּוילישע פּאַליציי איז נישט נאָר געווען גלייכגילטיק און נייט
טראַץ צו די אַנטי-יידישע עקסצעסן, נאָר אין פיל ערטער האָט זי אָרגאַניזירט
זירט אָדער מיטגעהאַלפן שלאָגן און אַנשרעקן יידן. ביי יידישע געשעפטן
אין מערקריסטלעכע געגנטן איז געשטאַנען פּוילישע שטודירנדיקע יוגנט
און נישט געלאָזט קיין פּוילישע קויפער אַרײַן אין די יידישע געשעפטן.

הכלל, יידן און יידיש האָב און נאָב איז געוואָרן הפקר און „לית דין ולית דיינ!“ די איינצעלנע שוואַכע רופן פון די ליכטיקע גייסטער אין דער וועלט און אין פּוילן זענען פאַרשריגן געוואָרן פון יידן־פּינטלעכע און יידן־העצערישע כאָרן. אין יענער צייט פון דעם העפטיקן געראַנגל צווישן די ליכטיקע און פינצטערע כוחות אין דער וועלט איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק פון דעם פּאָלקס־פּראָנט, וואָס האָט געדאַרפט אויפזאַמלען די אַנטי־פּאַשיסטישע כוחות אין דער וועלט, כדי צו געבן א ווידערשטאַנד דעם פּאַשיזם און נאַציזם, וועלכער האָט אָנגענומען אַלץ־חוצפּהדיקערע פּאַר־מען. אין פּראַנקרייך, ענגלאַנד, אין אַנדערע לענדער איז ברייט פּראַקלאַר־מירט געוואָרן אַט דער גרויסער פּאָלקס־פּראָנט, וואָס האָט באַוווּזן אַרייַנ־ציען אין זיינע רייען גרויסע מאַסן־כוחות, און ווער ווייסט, ווי ווייט די השפּעה פון אַט דעם פּאָלקס־פּראָנט וואָלט געקאָנט גיין, ווען נישט די קעגנער, וואָס זענען אויפגעקומען דאָ און דאָרטן, וואָס האָבן איינגעזען אין דעם אַ מין הינטער־כוונה פון די קאָמוניסטישע פירער. און גענומען אים באַקעמפן.

אין פאַרבינדונג מיט אַט דעם פּאָלקס־פּראָנט, וואָס איז זיך שטאַרק צעוואקסן, איז אין די יידישע רייען אין פּוילן און אין אַנדערע לענדער אויפגעקומען דער געדאַנק מכות שאַפן אויף דער יידישער גאַס אַ יידישן קולטור־פּראָנט, וואָס זיין אויפגאַבע זאָל זיין צו פאַראייניקן אַרום זיך די וויכטיקסטע פּראַגרעסיווע כוחות.

זומער 1935 אויפן צוזאַמענפאַר פונעם יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט האָבן די איניציאַטאָרן פונעם יידישן קולטור־פּראָנט אין פּוילן איבערגעגעבן דעם פּרעזידיום פונעם צוזאַמענפאַר אַ „ווענדונג“, וואָס האָט געהאַט דעם נאָמען „צום שוץ פון דער קולטור אויף דער יידישער גאַס“, מיט דער בקשה מ'זאָל עס דערלויבן איבערלייענען פון דער טריבונע פונעם ייוואָ־צוזאַמענפאַר.

און הנם אונטער דער „ווענדונג“ זענען געווען אונטערגעשריבן עטלעכע יענדליק אָנגעזעענע שרייבער, טוער, אַ צאָל דעלעגאַטן פונעם ייוואָ־צוזאַמענפאַר, איז געווען נישט אַזוי לייכט צו פּועלן ביים פּרעזידיום, מען זאָל דערלויבן איבערצוליענען דעם וויכטיקן מעמאָראַנדום.

לאָמיר ברענגען די „ווענדונג“, וואָס איז איצט אַ שטיק קולטור־געשיכטע :

„צום צוזאמענפאָר פון ייוואָ, אין ווילנע.
זייער חשובער צוזאמענפאָר !

„מיר, אונטערגעשריבענע, האַלטן פאַר אונדזער פליכט אין אויפגאַבע צו ווענדן די אויפמערקזאַמקייט פונעם צוזאמענפאָר פון יידישע וויסנשאַפטסלייט, שרייבער, קינסטלער און קולטור־טוער אויף אייניקע פון די וויכטיקסטע אויפגאַבן, וועלכע רוקן זיך איצט אַרויס אויפן קולטור־פּראָגראַם.

דער ציל פון דער גרעסטער צאָל באַטייליקטע אינעם צוזאַמענפאָר איז דאָס ווייטערדיקע אויסבויען און פאַרברייטערן די קולטור־שאַפונג אין דער יידישער שפּראַך און פאַר די יידישע פּאָלקס־מאַסן. יעדן איינעם פון אונדז איז באַוווסט ביי וואַסערע באַדינגונגען די קולטור־און קונסט־שאַפונג אין אונדזער געזעלשאַפט קומט פאַר, ווי ווייט די אַזוי אויך אָרעמע דערגרייכונגען ביי אונדז זענען באַדראָט פון אונטערגאַנג און פון אַ פאַרפלייצונג פון באַרבאַריום מצד ברוטאַלע פינצטערע כוחות פון אויסן און מצד אינערלעכע פּאָלקס־פיינטלעכע און קולטור־פיינטלעכע עלעמענטן. אַ גרויסער טייל פון אייך פאַרשטייט גאַנץ גוט און דערקלערט אפילו אָפּן, אַז דער נע־ביט פון קולטור־שאַפונג איז נישט און קאָן נישט זיין אָפּגעריסן פונעם גאַנצן קאָמפּלעקס אַקטועלע לעבנס־פּראָבלעמען, וועלכע שטייען פאַר די ברייטע יידישע פּאָלקס־מאַסן, קודם כל פאַר זייערע אַרבעטער־טיילן.

די קולטור ווי אַזעלכע און דאָס בעסטע, ווערטפּולסטע און דויערהאַפטע אין איר איז באַדראָט.

דער מוראדיקער ביישפּיל פונעם היטלערישן דייטשלאַנד באַ־זייזט דאָס צום בעסטן. דאָס האָט שוין באַווויגן די בעסטע פון דער קולטור־וועלט, דאָס קינסטלערישע און קולטורעלע געוויסן פון דער מענטשהייט — ראָמען ראָלאַן, אַנדרע זשיד, אַנרי באַרביס, היינריך מאַן, ליאָן פּויכטוואַנגער, אַל. טאַלסטאָי און די גאַנצע פּלעיאַדע איר בעריקע — צו אַלאַרמירן די וועלט אויף דעם נישט־לאַנג פּאָרגע־קומענעם אינטערנאַציאָנאַלן שרייבער־קאָנגרעס צו פאַרטיידיקן די קולטור אין פאַריז. די קולטור ווערט פאַרניכטעט אין דייטשלאַנד,

איטאליע און אנדערע לענדער, זי ווערט אפילו באדראָט אין פראַנק
רייך.

ווי גרויס איז די געפאַר ביי אונדז, אין דער יידישער געזעל־
שאַפט ביי די מוראדיקע באַדינגונגען, אין וועלכע עס געפינען זיך
די יידישע מאַסן אין אַ ריי לענדער פון מיטל־אײראָפּע? אין היינ־
טיקן דייטשלאַנד איז די לאַגע פון די יידישע מאַסן לויט איר גרוי־
זאַמקייט און באַרבאַרישער אויסראַטונג ערגער ווי אין צאַרישן רוס־
לאַנד. די כוואַליע פון אַנטיסעמיטיום און פאַשיום האָט זיך אויסגע־
ברייטערט ווייט איבער די גרענעצן פון היטלעריסטישן דייטשלאַנד
און באַדראָט די קולטור־דערגרייכונגען פון די ברייטסטע פּאָלקס־
מאַסן. אויך אין געוויסע אַנדערע לענדער גייט די באַרבאַרישע
אונטערדריקונג פון דער קולטור־שאַפונג אין דער יידישער שפראַך
פאַראַלעל מיט דער עקאָנאָמישער אַרויסשטויסונג און מיט פאַלן
פון פשוט פיזישער אויסראַטונג פון די יידישע מאַסן. די באַציאָונג
צו דער יידישער שול, צום יידישן טעאַטער, צו פאַרשידענע יידישע
קולטור־אינסטיטוציעס, דעם ייוואַ נישט אויסגעשלאָסן, האָט איצט
אַנגענומען דעם כאַראַקטער פון אַ קרייז־צוג קעגן דער עצם עקי־
זיסטעניץ. דאָס דערקלערן יידן פאַר מינדערווערטיק, דאָס צונעמען
ביי זיי די עלעמענטאַרסטע רעכט, דאָס אונטערדריקן יעטוועדע
קולטור־שפראַצונג אויף דער יידישער גאַס, — דאָס איז די פאַר־
סמטע אַטמאָספּער, ביי וועלכער עס קומט אויס דעם יידישן קולטור־
טוער צו פירן זיין קאַמף. די טרויעריקע לאַגע פון דעם קליינעם
ביסל שולן, די גרויסע ירידה פונעם יידישן טעאַטער, פון דעם
יידישן בוך — דאָס אַלץ דערגאַנצט דאָס טרויעריקע בילד זײַן
קולטור־פאַרוויסטונג אויף דער יידישער גאַס.

אין דער זעלבער צייט האָבן מיר אין דער יידישער סביבה אַ
וויילדע פאַרפלייצונג פון די פינצטערע אַנטי־קולטורעלע באַרבאַ־
רישע כוחות, וואָס הוליען די לעצטע יאָרן אומגעשטערט אויף
דער יידישער גאַס. צי דאָס זענען פאַרשידענע פינצטערע קלערי־
קאַלן, וואָס ברענען יידישע ביבליאָטעקן און מאַכן ווילדע אָנפאַלן
אויף די גאַסן, צי דאָס זענען די, וואָס ווילן איינפירן היטלערישע

מעטאָדן אויף דער יידישער גאָס, צי די וואָס פּאָגראַמירן יידיש אין פּאַלעסטינע.

אַ צוזאַמענפּאָר פון יידישע וויסנשאַפטלער און קינסטלער קאָן נישט פאַרבלייבן שטילשווייגנדיק איבער דעם אַלעמען. מען מוז נישט בלויז פּראָטעסטירן, ס'מוז ווערן אויפגעזאַמלט אַלע כוחות, וועלכע זענען קעגן רעאַקציע און פאַר פאַרטיידיקן די קולטור.

מיר גלויבן, אז די גרעסטע צאָל געקומענע צום צוזאַמענפּאָר וויסנשאַפטלער און קינסטלער פאַרשטייען אויסגעצייכנט, אז אָן פאַרטיידיקן די קולטור, אָן פאַרטיידיקן די מינימאַלע דערגרייכונג גען, קאָן ערנסט קיין רייד נישט זיין וועגן ווייטערדיקן בויען און שאַפן.

„חשובער צוזאַמענפּאָר! מיר דריקן אויס אונדזער הייסטן ווונטש, אז דער יוואָ זאָל זיין ווייטערדיקער טעטיקייט אָנ-בינדן אַן ענגן קאָנטאַקט מיט דער איצט אינציקער אָפּטיילונג פון קולטור-און וויסנשאַפט-טוער פון דער וועלט, וווּ עס ווערט אויף יידיש געשאַפן און געבויט, נישט מיט קיין פּריוואַטע אָרעזע מיטלען, נאָר מיט מלוכהשע מיטלען און ביי דער וואַרעמסטער אונטערשטיצונג פון דער גאַנצער געזעלשאַפט. דאָרט ווערט גע-בויט אַן אימפּאַזאַנטער קולטור-און וויסנשאַפט-בנין, וועלכער גע-ניסט פון די גרעסטע סימפּאַטיעס פון די יידישע מאַסן פון דער גאַנצער וועלט. פאַרטיידיקן און מיטהעלפן אָט די גרויסע קול-טורעלע דערגרייכונגען, פאַרבינדן זיך מיט זיי איז איינע פון די אַקטועלע אויפגאַבעס פון יידישע קולטור-טוער און פון זייערס אַ צוזאַמענפּאָר אין דער איצטיקער שווערער און פאַראַנטוואָרטלע-כער צייט.

„מיר ווענדן זיך צו אייך, חשובער צוזאַמענפּאָר, צונויפצו-זאַמלען אַלע כוחות צו פאַרטיידיקן די קולטור. מיר לייגן אייך פאַר אַנצושליסן זיך אָן דער אינציאַטיוו פון פאַרזען קאָנגרעס איבערצוטראַגן אָט די אינציאַטיווע אין פאַרבינדונג מיט אַלע פּראָגרעסיווע כוחות אין דער יידישער סביבה, דערגאַנצן זי מיט די פאַר אונדז אַקטועלע אויפגאַבן פון קאַמף קעגן פאַרפּאָלגן און

פאר אונטערשיצן די יידישע שול, טעאטער און ד. גל. און באַ קעמפן די פינצטערע אַנטי־קולטורעלע כוחות אויף דער יידישער גאַס, פון ענגער חברישער צוזאַמענאַרבעט פון די בליענדיקע צענטערס פון פראַגרעסיווער יידישער קולטור.

„מיר ווענדן זיך מיט אונדזער רוף און פאַרשלאַג צו אַלע וויסנשאַפֿטלעך און קינסטלעך, וואָס באַקענען זיך צו דער אַרבעט־טערבאַוועגונג און צו די פאַרשידנסטע פראַגרעסיווע און דעמאָ־קראַטישע באַוועגונגען פון פּאָלק. מיר ווענדן זיך צו אַלע אויפ־ריכטיקע קולטור־שעפּער, וואָס ווילן שטעלן זייער טעטיקייט אין דינסט פון די מאַסן, צו שאַפן צוזאַמען מיט אונז דעם פראַנט פאר פאַרטיידיקן די קולטור.

„מיר ווילן האַפּן, אז דער רוף צו פאַרטיידיקן די קולטור אויף דער יידישער גאַס וועט אויף אייער צוזאַמענפאַר געפינען אַ היל־כיקן אָפּפּלאַנג און וועט צונויפּזאַמלען אַרום זיך די בעסטע און אויפריכטיקסטע פון דער יידישער ליטעראַטור, טעאטער, וויסנ־שאַפט און קולטור.“

עס זענען אונטער דער ווענדונג געווען אונטערגעשריבן: גוסטאַוו אייזנער (ניו יאָרק), מרים אָרלעסקאַ, ה. אלטמאַן, יעקב באַטאַשאַנסקי (אַרגענטינע), נ. בוקסבוים, דוד בערעזער (ניו־יאָרק), מ. גראַסמאַן, בער האַראָוויץ, בונעם העלער, י. וואַסערמאַן, אריע טעפּער, וו. לוצקי, יצחק ליכטנשטיין, שמחה לעוו, מ. מואה, אהרן מאַרק, נחמן מייזלי, ל. מלאך, מ. פופם, יהושע פּערלע, טאַניאַ פּוקס, פּעליקס פּרידמאַן, קורט קאַטש, א. קאַציונע, מ. קיטאַי, י. ראַבאַן, ד״ר ישראל רובין (תל־אביב), מאַרק שאַנאַל (פּאַריז), ד״ר יעקב שאַצקי (ניו יאָרק) און אַ גרופּע לערער־דע־לעגאַטן אויפן צוזאַמענפאַר. אונטער דער גרופּע לערער זענען געווען צווישן אַנדערן ד״ר ע. רינגלבלום, ד״ר מ. ווייכערט, ד״ר ר. מאַהלער און אַנדערע, וואָס האָבן געאַרבעט אין נימאַזיעס (מיט מלוכה־דעכט) און האָבן נישט געקאָנט, צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים, אָנגעבן זייערע געמען.

דער רוף איז געווען געדרוקט אין „ליט. בלעטער“ נ' 34 פון דעם 23סטן אויגוסט 1935, אין צוויי נומערן שפּעטער, אינעם נ' פֿון 6טן

סעפטעמבער, זענען צוגעקומען נאך אייניקע אונטערשריפטן: העלענא באַרקאווסקא, צעלינא בעקער, ח. בראקאזש, מאַקס ברין, מ. גארבאזש, ש. לאַנדוי, דוד ליכט, א. סאַמבערג, י. סטרוגאַטש, מ. פּאַטאַשינסקי, ש. קוסנער, י. קורלענדער.

מיר וועלן איצט נישט אַרײַן אין פרטים, ווי שווער עס איז געווען פאַר די איניציאַטאָרן פון דער וויכטיקער ווענדונג אויסצופועלן ביי דעם פרעזידיום פונעם צוזאַמענפאַר, מען זאָל דערלויבן איבערצולײענען עס פאַרן פלענום. דאָס איז געווען אַן ענין פאַר דער יוואָפּאַרוואַלטונג, וואָס נאָך לאַנגע אַמפּערנישן, האָט מען אָנגענומען מיט אַ מערהייט אַ באַשלוס דערלויבן איבערצולײענען די ווענדונג. די זיצונג איז פּאָרגעקור מען שפּעט ביינאַכט אין אַ ווילנער קאַפּע, אונטערן פּאַרזײַ פון ב. וויר גיליכחן.

אַבער די איניציאַטאָרן האָבן זיך נישט באַנגונגט מיט דעם, נאָר זיי זענען צוגעטראָטן צו אָרגאַניזירן אַרום זיך ברייטערע קרייזן פון דער יידישער געזעלשאַפּט. די הויפּט־טוער זענען געווען פּאַרשטייער פון די לינקע פּועליציון (עס זענען געווען פּאַרטראָטן אין דער פּאַרוואַלטונג ד"ר ע. רינגלבלום, ד"ר ר. מאהלער, יעקב און אדאָלף בערמאַן, נ. בוסק־בוים און אַנדערע), פון דער אומפּאַרטייאישער אינטעליגענץ, „ליט. בלע־טער" (אַלטער קאַציונע, נחמן מייזל, שמחה לעוו א. א.), פון דער פּראָג־רעסיווער גרופּע — לינקע (מ. מירסקי, דוד ספרד א. א.), ווי אויך פּאַר־שטייער פון יידישע און יידיש־פּוילישע לערער, פּאַרשטייער פון יידישע אַרטיסטן (י. גרודבערג־טורקאָו א. א.).

מען דאַרף צוגעבן, אַז די אַרבעט איז געווען זייער אַ שווערע. יעדן „בונד", ווי די פּ.פּ.ס., האָבן שטאַרק באַקעמפט דעם פּאַלקס־פּראָגנט און ממילא — אויך דעם קולטור־פּראָגנט. די פּוילישע פּאַליציי האָט גלייך תּופּס געווען, אַז קולטור־פּראָגנט, ווי פּאַלקס־פּראָגנט איז אַן אַנטיפּאַשיס־טישע און אַנטינאַצישע באַוועגונג, און דאָס האָט געשמעקט... מיט קאָ־מוניזם, מיט פּראָגרעסיווקייט, מיט די געפילן און אידעען פון פּאַלקס־מאַסן, וואָס זענען נישט צופּרידן מיטן רעאַקציאָנערן רעזשים. האָט מען גערודפּט אַלדי אינסטיטוציעס און מענטשן, וואָס מען האָט הושד געווען, אַז זיי האָבן אַ שייכות צום פּאַלקס־פּראָגנט, וואָס האָט ווירקלעך קאַנצענט־דירט אַרום זיך די פּראָגרעסיווע טיילן פון דער באַפעלקערונג.

אין די אלע אינסטיטוציעס, ווו עס איז אויסגעקומען פירן א פראָד פאגאנדע פאר דעם יידישן קולטור־קאָנגרעס, האָט מען באַגעגנט גאַנצן העפטיקע קאמפן און קעגנערשאַפט. עס געדענקען זיך גוט די לענגערע פארזאמלונגען אין פען־קלוב, אין ליטעראַטור און זשורנאַליסטן פאראיין, אין דער יוואָ, אין אַרטיסטן־פאראיין, אין דער צישאַ, אין פאַרשידענע אַנדערע אינסטיטוציעס, ווו עס איז פאָרגעלייגט געוואָרן צוצושטיין צום קולטור־פראָנט. און וויפל פאַרלוימדונגען, אינסינואַציעס און ליגנס עס זענען פאַרשפרייט געוואָרן קעגן דער איניציאַטיוו און קעגן די איניציאַט טאַרן. זיי זענען דורך די פאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע קעגנער שטאַרק באַקעמפט געוואָרן. אָבער מיר האָבן זיך נישט געלאָזט אָפשרעקן אין פאָרגעזעצט די אַרבעט מיט אַן אַלץ־גרעסערן פאַרמעסט און פאַרנעם.

נישט האָבנדיק די מעגלעכקייט עפנטלעך אַרויסצוטערען אונטערן נאָמען פון קולטור־פראָנט, האָבן מיר געמוזט אָנקומען אין פּוילן צו אַר־בעטן אונטער פאַרשידענע אַנדערע נעמען און פירמעס. מיר האָבן גאָר ברייט אויסגענוצט דעם 100סטן געבוירנטאָג פון מענדעלע מוכר ספרים און פיל פון די מענדעלע־פייערונגען האָבן מיר אויסגענוצט צו פראָפאַגירן דעם קולטור־פראָנט. אזוי איז געווען אין וואַרשע, לאָדזש, לעמב־בערג, פּלאָצק, טשענסטאָכאָוו, ווילנע, נראָדנע א. א. וו. איך געדענק גוט אָט די פאַרשידענע אָונטן, ווו מיר האָבן דורכגעשמוגלט דורך די מענ־דעלע־פייערונגען אלדי פראָבלעמען און פראַגן פונעם קולטור־פראָנט. די מענדעלע־פייערונגען זענען דורכגעפירט געוואָרן דורך דעם צענטראַל־קאָמיטעט, וואָס איז אויסגעקליבן געוואָרן דורך פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס. עס איז געווען אַ מין רעפּעטיציע, אַ מין פרוּוו פון אַ פאַראייניקונג פון פאַרשידענע קולטור־געזעלשאַפטלעכע קערפערשאַפטן לטובת איין אידעע און ציל.

מען דאַרף דאָ איבערנעבן, אַז די צישאַ, די צענטראַלע יידישע שול־אָרגאַניזאַציע, איז נישט צוגעשטאַנען צום מענדעלע־קאָמיטעט, ניט געקוקט אויף אונדזערע אַלע באַמיואונגען. דאָס איז געווען אַ בכיוונדיקער באַשלוס מצד דער בונדישער צישאַ־מערהייט, וואָס האָט נישט געוואָלט אין קיין פאַל זיך באַטייליקן אין אַ זאַך, וואָס האָט געהאַט אין זיך עפעס פון דער קולטור־פראָנט־אידעע.

און אָט איז פאָרגעקומען דעם 1טן יאַנואַר 1936 די ערשטע פייער־

לעכע זיצונג פון דעם מענדעלע-יוביליי. עס איז געווען א פייערלעכע זיצונג לכבוד מענדעלע מו"ס צו זיין 100סטן געבוירנטאג. עס זענען געקומען שרייבער, קינסטלער, שוישפילער און קולטור-טוער. ביי א גרינד-עדעקטן טיש איז געזעסן דער פרעזידיום פונעם צענטראל-קאמיטעט. עס האבן גערעדט וועגן מענדעלען נח פרילוצקי, נחמן מייזל, מ. מירסקי, י. מ. ניימאן, לעאָ פּינסקעלשטיין, יאָנקל אדלער, א. קאציזנע. צוליב דער שפעטער שעה זענען די ווייטערדיקע רעדעס אָפּגעלייגט געוואָרן אויפן 9-טן יאָנואר.

אין א פאָר טעג אַרום איז פאָרגעקומען אין ליטעראַטור-פאַראיין, אויף טלאָמאַצקע 13, א „קאָלעקטיווע פאַרלעזונג“ אויף דער טעמע „וואָס פאַרלאַנגען מיר פונעם יידישן שרייבער?“ — דאָס איז געווען אייגנטלעך דער ערשטער עפנטלעכער אַרויסטריט פון די טוער פונעם קול-טור-פראָנט. דער אָונט האָט צוגעצויגן א פּוּלגעפּאַקטן זאַל און איז אַדורך מיט אַ גרויסן דערפאַלג.

„דער אינהאַלט פון די רעדעס — ווערט געזאָגט אין דעם קורצן באַריכט אין די „ליט. בלעטער“ — די פאָדערונגען צום יידישן שרייבער, וואָס זענען אויף פאַרשידענע אופנים אַרויסגערוקט גע-וואָרן, האָבן געפונען אַן אָפּקלאַנג ביים פאַרזאַמלטן עולם.“ עס זענען אויפגעטראָטן אויף דעם אָונט אין נאָמען פון דעם קולטור-פראָנט — אַלטער קאציזנע, נחמן מייזל, ד"ר א. בערמאַן, מ. מירסקי, ד"ר ע. רינגלבלום, ש. לעוו. עס האָבן געלייענט זייערע שאַ פונגען די דיכטער יוסף קירמאַן, י. רובינשטיין, ב. שנאפער, נ. באַמזע, ב. העלער, מ. שולשטיין. עס זענען אויפגעטראָטן די יונגע שוישפילער דוד ליכט, י. קורלענדער, א. וואָלפּשטאַט און דער גאַסט פון אַמעריקע — מ. גיבסאָן.“ „דער אָונט — ווערט צוגעגעבן — איז געווען גאָר אַ נייעם מיט זיין איינהייטלעכן טאָן און פעסטן ווילן פאַר אַ ווייטערדיקער געמיינזאַמער קולטור-אַרבעט. דער אָונט איז דער ערשטער פון אַ ריי אָונטן פונעם זעלבן כאַראַקטער.“

אויך אינעם וואַרשעווער „יונג-טעאַטער“ האָבן מיר אַרגאַניזירט אַ מענדעלע-פּרימאַרגן, אויף וועלכן עס זענען אויפגעטראָטן א. קאציזנע, מ. מירסקי, ד"ר ר. מאהלער, נ. מייזל, ב. מאַרק.

און אויף אזא אופן זענען איבערן גאנצן לאַנד און אויך אין פיל פאַרשידענע אַנדערע לענדער פאַרנעקומען אַלץ־אַפּטערע פאַרזאַמלונגען און רעפּעראַטן איבער דער נויטיקייט צו אָרגאַניזירן אַ געמיינזאַמען קולטור־פּראָגראַם.

און אָט אַ קליין ידיעהלע אין די „ליט. בלעטער“ נ' 3 (610), וואָס האָט אויך אַ שייכות צו דער אָנגעהויבענער איניציאַטיוו צו שאַפן אַ קול־טור־פּראָגראַם און וואָס פון אָט דער באַראַטונג איז מיט דער צייט אויסגע־וואַקסן דער איניציאַטיוו־קאָמיטעט פון דעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס אין פאַרזי, סעפטעמבער 1937. מיר ליינען אין דער נאָטיץ :

„אין דער פאַרזיזער אַטעליע פון דעם באַרימטן סקולפּטאָר נחום אַראָנסאָן איז פאַרנעקומען דער ערשטער קלוב־אָונט פונעם פאַרזי־זער יידישן קולטור־פּראָגראַם. עס זענען געווען עטלעכע צענדליק קול־טור־טוער, שרייבער, מאַלער, מוזיקער, אַדוואָקאַטן. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ אינטערעסאַנטע דיסקוסיע וועגן דעם יידישן קולטור־שאַפן און דער וויכטיקייט פונעם קולטור־פּראָגראַם.“

מ'דאַרף דאָ צוגעבן, אַז מיט אַנדערהאַלבן יאָר שפּעטער, ווען איך בין געווען אין פאַרזי, זומער 1937, ווי דער דעלעגאַט פונעם יידישן פּען־קלוב אויפן פּען־קאָנגרעס אין פאַרזי, בין איך אין דער זעלבער סטודיע־גאַלעריע פון נחום אַראָנסאָן בייגעווען אויף אַ זיצונג פון די איניציאַטאָרן פונעם קולטור־קאָנגרעס, וואו מען האָט שוין גאָר קאָנקרעט באַהאַנדלט פרטים וועגן דעם פאַרשטייענדיקן קולטור־קאָנגרעס. עס זענען בייגעווען צווישן אַנדערע: אברהם ראָזין (בן אדיר), ד"ר ח. סלאָוועס, ד"ר י. ג. שטיינבערג, משה שאַליט, איך, פּראָפ' קיוויליעוויטש א. אַנד. איך געדענק, ווי מען האָט אין יענעם אָונט אויפגענומען די ידיעות, וואָס זענען געקור מען פון ניריאָרק, ווי אַ גרופּע שרייבער האָט גענומען פירן אַ קאַמפּאַניע קעגן דעם געפלאַנטן קולטור־קאָנגרעס. אייניקע האָבן אַפילו פאַרגעלייגט מ'זאָל אָפּלייגן דעם קולטור־קאָנגרעס צוליב דער קעגנערשאַפט א. א. וו. אָט אַזוי איז אויסגעוואַקסן אין דער אַטמאָספּער פון דעם וואַקסנדיקן פאַשיזם און היטלעריזם דער יידישער קולטור־פּראָגראַם, וואָס האָט אין אַ גאָר קורצער צייט אַרומגעכאַפט די וויכטיקסטע און שאַפּערישסטע כּוהות אין דער יידישער וועלט.

דאָס לעצטע קאָפיטל

איך טרעטצו צו שרייבן דאָס לעצטע קאָפיטל, — נישט נאָר דאָס לעצטע קאָפיטל פון דעם דאָזיקן בוך, — נאָר אויך דאָס לעצטע קאָפיטל פון מיין לעבן און אַרבעטן אין דעם ייִדישן פּוילן.

גראַד די לעצטע וואָכן און חדשים, איידער איך האָב פאַרלאָזט וואַרשע אויף צוריקצוקומען צוריק צו די קולטור־שאַפּערישע אַרבעטס־וואַרשטאַטן, זענען געווען פּוילע, געזעטיקטע מיט פיל פאַרמעסטן און טעטיקייטן. זומער 1937 בין איך געפאָרן צום קאָנגרעס פון די פּען־קלובן ווי דער דעלעגאַט פון דעם ייִדישן פּען־קלוב, קיין פאַריז, וווּ עס איז אין יענער צייט אויך פאַרגעקומען דער אינטערנאַציאָנאַלער שרייבער־קאָנגרעס. די וועלט איז דאָן געשטאַנען אויפן שאַרפן שיידוועג, — דער פאַשיום האָט אַלץ מער געזאַמלט די שוואַרצע כוחות אין זיין געראַנגל מיט דער פּראָגרעסיווער און דעמאָקראַטישער וועלט. די „רעפּעטיציע“, די „פּראָבן“ זענען דער־ווייל פאַרגעקומען אין שפּאַניע, וווּ מען האָט אויסגעפּרוּווט די אייגענע פינצטערע כוחות און דעם ווידערשטאַנד־כוח פון דער פּרייער וועלט. עס איז אַלץ שאַרפּער געגאַנגען דער שניט צווישן די ליכטיקע און פינצט־טערע כוחות אין וועלט־מאַסשטאַב און אין יעדן לאַנד באַזונדער. די נאַאיווע און קורצזיכטיקע פּאָליטיקער האָבן נאָך אַלץ געהאַפּט, אַז מען קאָן די מאָנסטער־חיה מיט קלייניקייטן, מיט פּשרות זעטיקן און זי אָפּ־שוואַכן, יעדנפאַלס — האַלטן זי אין אַ באַקוועמען שטייג, מיט די געד־העריקע אָפּהיט־מיטלען... די פאַריזער וועלט־אויסשטעלונג, וואָס מען האָט צוגעגרייט מיט אזא פּאָמפּע און מיט אזא מין פּריינד־שאַפּטלעכקייט אויך צו דער פּאַשיסטישער איטאַליע און נאַציסטישן דייטשלאַנד, אָפּ־געבנדיק פאַר זיי גאָר־בכבודיקע ערטער אויף דער גרויסער אויסשטעל־לונג־טעריטאָריע, האָט נאָך מער באַטאָנט די קליינקע־פּלדיקייט און קורצ־זיכטיקייט פון דער וועלט און אירע מאַכט־האַכער.

דאָס לעבן אַרום איז געווען מאַדנע און מערקווירדיק, מען האָט זיך

אליין געוואָלט נאָרן און אָפּנאָרן. אין שפּאַניע, אין די העפּטיקע און מוראדיקע קאָמפּן איז באַשטימט געוואָרן דער גורל פּון גאָר דער מענטש־ הייט, און דאָ, אונטערן נאָז, האָט מען זיך געגרייט צו ברידערלעכער פּריינדשאַפּט פּון פעלקער. דער אינטערנאַציאָנאַלער שרייבער־קאָנגרעס, ווי דער קאָנגרעס פּון די פען־קלובן אין פאַריז האָבן אָפּגעהאַלטן זייערע זיצונגען, און די איינצלענע וואָרנדיקע און דראַענדיקע שטימען זענען פאַרלוירן געגאַנגען אין דעם אַלגעמיינעם כאָר פּון גלייכגילט און זיס־ לעכע רייד וועגן פעלקער־פּריינדשאַפּט און קעגנזייטיקער האַרמאָניע.

אויף דער פאַריזער וועלט־אויסשטעלונג איז אַרום דעם שפּאַנישן פּאַויליאָן, וווּ אויף דער ריזיקער וואַנט איז געווען אויסגעמאַלט פּיקאַסאָס באַרימט בילד, — דער צעשניטענער און צעפיצלטער אָקס, — אַ סימבאָל פּון דער צעריסענער שפּאַניע, וואָס גייט אָפּ אין בלוט, — אין אַט דער פאַריזער וועלט־אויסשטעלונג איז דערביי, אין דער זעלבער ריי, געשטאַן נען דער מעכטיקער דייטשיש־נאַצישער פּאַויליאָן, און די פיגורן אין דרויסן האָבן מיט זייער שוואַרצער גבורה און טעמפּער עקשנות געדראַקט אַלץ און אַלעמען און אויך דעם סאָוועטישן פּאַויליאָן, וואָס איז געשטאַן נען פּונקט אַנטקעגן, מיט דעם יינגל און מיידל, וואָס טראָגן הויך דעם סערפּ און האַמער . . .

אַט דער געמיש פּון ליכט און פינצטערניש האָט געהערשט אויך אין די אַלע לענדער, וואָס די וויסטע היטלעריסטישע מאַכט האָט געקוקט אויף זיי ווי אויף די ערשטע קרבנות, זיי צו ברענגען אויף איר מוכה פּון פאַר־נאַצישן און פאַראַמווירדיקן די גאַנצע וועלט. אַט דער געמיש פּון ליכט און שאַטן, פּון מוט און דערשלאַנגקייט, פּון גלויבן און פאַרצווייפלונג האָט הויך געהערשט אין דעם יידישן הויילן. פּון איין זייט — אַ געוואָל־דיקער פאַרנעם און פאַרמעסט צו בויען און צו באַפעסטיקן די אייגענע קולטור־געזעלשאַפּטלעכע פּאַזיציעס, אַ פיבערדיק בויען אין אַלע צווייגן פּון דעם יידישן קולטור־שאַפּערישן לעבן, און פּון דער אַנדערער זייט — אָנפאַלן אויף יידן, די געטאַ־בענק, די שטילע און אָפּענע פּאַגראַמען אויף יידן און די פּאַלגן פּון דעם אַלעמען אויפן געמיט־צושטאַנד. און יעדער איינער פּון אונדז איז געווען אין איין און דער זעלבער צייט באַגויס־טערט און באַפליגלט פּון די אַלע אויפטוען און פּון דער צווייטער זייט — אַריינגעזאַפּט אין זיך די שווערע, פאַרסמטע לופּט, וואָס מען האָט מיט

געווען אמאל א לעבן

איר געאָטעמט אין פּוילן, ווען די רעגירונג און די פינצטערע אַנטיסעמי-טישע עלעמענטן האָבן זיך פּאַרלייגט אויף דער יידישער באַפעלקערונג און מיט אַלע מיטלען האָט מען באַקעמפט די יידן, סיי פיזיש און סיי גייסטיק, סיי מאַטעריעל און סיי מאָראַליש.

די אַלע בילדער, ממש-מיטלאַטערלעכע, שטייען איצט אויף פאַר מיר, — איצט איבער צוועלף יאָר, וואָס איך האָב זיי, ווי אַלע יידישע מענטשן אין פּוילן, איבערגעלעבט און דורכגעפיבערט. עס געדענקט זיך גוט אַ באַזוך אין ווילנע, — עטלעכע טעג נאָכן באַקאנטן פּאָגראַם, וואָס די ווילנער פּאָליציי האָט אָרגאַניזירט אויף דער יידישע באַפעלקערונג ערב די וואָלן, כדי אָנצושרעקן די יידישע מאַסן און געבן זיי צו וויסן, וואָס די מאַכט וויל און טראַכט. עס זענען שוין אריבער עטלעכע טעג זינט דעם פּאָגראַם, אָבער די יידישע ווילנע האָט נאָך אַלץ פאַרטייעט דעם אָטעם, נישט געקאָנט קומען צו זיך. און ווי די מאַסן, אזוי אויך די פירנדיקע פּערזענלעכקייטן אין ווילנע, וועלכע האָבן זיך געפילט אַלע-מאָל אין ירושלים דליטא ווי פולע יידישע באַלעבאַטיס... איך געדענק גוט מיינעם אַ באַזוך אין ראַדאָם, אַ פּאַר וואָכן נאָכן באַרימטן פּראָצעס פּון די פּשיטיקער יידן, וואָס האָבן געפרוּווט שטעלן אַ ווידערשטאַנד רי כּוּליגאַנעס. מיר זענען אַדורך דעם בנין פון דעם געריכט, און אַרטייע יידישע הערצער האָבן געוויינט און ציין האָבן זיך געשטשעמעט און פּויסטן האָבן זיך געביילט... און איך געדענק אַ באַזוך אין לעמבערג נאָך דער מוראדיקער געשיכטע, וואָס די אַנטיסעמיטישע סטודענטן האָבן אָרגאַניזירט אינעם הויף פון לעמבערגער אוניווערזיטעט קעגן דעם ליבעראַלן דירעקטאָר, וועלכער האָט נישט געוואָלט גוטהייסן די באַזונדערע געטאָ-בענק... און עס געדענקט זיך גוט דער טאָג און אָונט, אין וואַרשע, ווען יידן האָבן אַראַנזשירט אַ שטיין פּראָטעסט-טאָג קעגן די געוואַלדטאַטן, קעגן די אַנטיסעמיטישע אָנפאַלן אויף די קונים פון די יידישע געשעפטן אַרום מאַרשאַלאַקאָוסקע, אויף סוו. קשיסקע און עס געדענקט זיך דער וויסטער פּאָגראַם אין בריסק און די נאָכווייען נאָך אים. א. א. וו. הכלל, עס זענען געווען גענוג און איבערגענוג שווערע פּאַסירונגען און גע-שיכטעס אינעם דעמאָלסדיקן פּוילן, וואָס האָבן זיך געלייגט זייער שווער אַוויפן געמיט. . . .

ווען איך בין געווען אין פאַריז, זיך באַטייליקט אינעם פּען-קאָנגרעס,

און מיר האָבן געגרייט, צוזאַמען מיט ד"ר י. נ. שטיינבערג (דער צווייטער יידישער דעלעגאַט פון לאַנדאָן) און מיט אייניקע יידישע פריינד, דעם מעמאָראַנדרום צום פען־קאָנגרעס וועגן די שענדלעכע געמאָרבענקע און די פראָצענט־נאַרמעס אין פּוילישן אוניווערזיטעט, איז אָנגעקומען די מוראדיקע ידיעה וועגן דעם נייעם פּאָגראַם אין טשענסטאָכאָוו, — אַ מיין נייע באַשטעטיקונג פון די מעשים־תענתועים אין פּוילן קעגן דער שוצלאָזער יידישער באַפעלקערונג . . .

אַבער אין דערזעלבער צייט זענען די הענט פון די יידישע שול־טוער, שרייבער, קינסטלער, פּאַרלענער, שוישפּילער אין פּוילן פול געווען מיט די סאַמע פּאַרשידנסטע אַרבעטן און פּאַרמעסטן אויף נייע און נייע געוואַנטע שרייט. עס קריסטאָליזירן זיך אויס, עס געשטאַלטיקן זיך אויס אינעם דיכטערישן יידישן פּוילן נייע פּיל־צוזאַנגדיקע דיכטער, ווי חיים גראַדע, א. סוצקעווער, יחיאל לערער, בינעם העלער, קלמן ליס, י. אַשענ־דאָרף, י. שוורדיך, ב. געלמאַן, משה שימעל, נ. באַמזע, משה שולשטיין, חיים סעמיאַטיצקי, און נאָך און נאָך. יהושע פּערלע פּאַרגאַפּט אונדז מיט זיין טרילאָגיע „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“, „די גילדערנע פּאַווע“ און דער דריטער באַנד „גלגולים“; מ. בורשטיין קומט מיט אַ ניי ווערק „ביי די טייכן פון מאַזאָויע“, וואָס האָט אַ נייעם טביה דער מילכיקער אין צענטער; ש. בערלינסקי איבערראַשט אונדז מיט זיין אויטאָביאָגראַפֿישן ראַמאַן „אַ לעבן גייט אויף“; ביזאַהער אַ ווייניק־באַקאַנטער שרייבער לייב ראַשקין גיט אַרויס אַ גרויס ווערק „די מענטשן פון גאַדל־באָזשיץ“, וואָס האָט געקראָגן די פּרעמיע פונעם פען־קלוב; ירחמיאל גרין, אַ יונגער בחור פון מזרח־גאַליציע, ברענגט אַ נייעם ראַמאַן מיטן נאָמען „באַרג־יידן“ א. א. וו.

די „ליטעראַרישע בלעטער“, וואָס מאַטערן זיך כמעט אַלע יאָרן פון זייער עקזיסטענץ, גרייטן זיך צו פייערן דעם 750סטן נומער. עס ווערן דורך די „ליט. בלעטער“ פּאַרעפּנטלעכט וויכטיקע און וואָגיקע ביכער, וואָס ווערן יעדע וואָך פּונאַנדערגעשיקט אין עטלעכע טויזנט עקז. דורך וואָכן־העפּטן צו 64 זייטן אַ העפּט, זיי בילדן גאַנצע ביבליאָטעקן אין פּויל יידישע הייזער, און בעיקר — צווישן די יונגע ליענער, וואָס קוקן אַרויס אויף יעדן נומער און אויף יעדן העפּט. אַנכי, אויף וויפל עס איז געווען גרויס די צאָל דיכטער אין פּוילן באַווייזט דער אינהאַלט פון די

„ליט. בלעטער“ פארן יאָר 1937. פון דער צאָל 90 דיכטער, וואָס האָבן געדרוקט זייערע לידער אין דעם יאָר זענען געווען פון פּוילן — 38. אויך די יידישע פּאַרלאַנז, וואָס האָבן זיך כלל נישט געקאָנט באַ-רימען מיט גוטע געשעפטן, האָבן פּלייסיק פּאַרגעזעצט אַרויסצוגעבן ווערק אַריגינעלע און איבערגעזעצטע פון פּויליש-יידישע מחברים און אויך פון אַמעריקאַנער שרייבער, וועלכע האָבן אין דער רייכער אַמעריקע נישט געקאָנט קריגן אַ בעלן אַרויסצוגעבן זייערע ווערק. דער פּאַרלאַנז „טאַמאַר“, וואָס זיין באַלעבאַס איז געווען אַ געווענלעכער יידישער מאַשין-זעצער פון „מאַמענט“, לייב שאָר, האָט זיך פאַרמאַסטן אַרויסצוגעבן גרויסע אַכט בענד פון ד"ר י. צינבערגס „געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן“. אַ פּאַרלאַנז, וואָס עס האָבן געגרינדעט אַ יידישער לערער, מ. טייכמאַן און אַ בוכפירער פון אַרטיסטן פּאַראַדיז און פון זישיאַ ע. הערמאַן, האָט געפּיערט אין 1938 זיין דרייאַריקן „יובל“. פאַר די דריי יאָר האָבן זיי באַוווּזן אַרויסצוגעבן 50 ביכלעך פאַר יונגערע קינדער און 50 — פאַר עלטערע. די ביכלעך זענען פאַרשפּרייט געוואָרן זיין אַ פּערטל מיליאָן עקז., און אַן סובסידיעס, אָן עפּנטלעכע קאַמפּיניען, ווי מען איז געוווּנט אין אַמעריקע.

און נח פּירלוצקי מיט דעם אומדערמידלעכן זאַמלער און פאַרשער פון דעם יידישן פּאַלקס-ליד שמואל לעהמאַן האָבן אַרויסגעגעבן אַ גרויסן מאַנומענטאַלן באַנד „אַרכיוו פאַר דער יידישער שפּראַך-ווויסנשאַפט, ליי-טעראַטור-פאַרשונג און עטנאָלאָגיע“. אגב, האָט מען טאַקע אין יענער צייט געפּיערט דעם 35-יאַריקן יובל פון די פאַרשערישע און זאַמלערישע טעטיקייטן פון דעם אייגנאַרטיקן פּאַלקלאָריסט שמואל לעהמאַן, וואָס האָט געצויגן זיין חיונה פון האַנדלען מיט אַלמע קליידער. עס איז דערשינען (דורך דעם ווילנער משה שאַליט און די „ליטעראַישע בלעטער“) דער קולטור-היסטאָרישער 3 חרשים-זשורנאַל „פון נאַענטן עבר“, און אַ זשור-נאַל „שריפטן“, אַרויסגעגעבן פון דער ליטעראַישער יוגנט, פון דעם ליטעראַישן נאַכוואַקס א. א. וו.

אין יענער צייט איז אויך אויפגענומען געוואָרן, אויף אַ ברייטן אופן, דורך דעם יידישן פּען-קלוב אין וואַרשע, אויך דורך די יידישע ליטעראַ-רישע גרופּירונגען אין ווילנע אַ העפּטיקער עפּנטלעכער קאַמפּ קעגן די שונד-ראַמאַנען, וואָס האָבן אָנגעהויבן פאַרפּלייצן די יידישע פּרעסע און

פארפעכטעט די לופט. דער ברייטער יידישער עולם, און באזונדערס די טייערע יידישע יוגנט, וואָס איז געווען אידעאיש באַוווסטזיניק, האָט אויפֿגעכאַפּט דעם קאַמף.

און נאָך אַן אינטערעסאַנטער אויפטו, וואָס האָט באַוווּזן, אויף וויפֿל די יידישע ליטעראַטור און דער יידישער שרייבער זענען דערהויבן געוואָרן אין די אויגן פֿון די פֿירנדיקע יידישע טוער אין די יידישע זעלבספֿאַרוואַל־טונגען: אייניקע וויכטיקע יידישע קהילות, אָנגעהויבן פֿון דער וואַרשע־ווער קהילה (די גמינע אויף גושיבאָווסקע), האָבן אויסגעטילט פֿרעמיעס פֿאַר דעם בעסטן יידישן בוך. מיר איז אויסגעקומען, צוזאַמען מיט ד״ר יצחק שיפער און לעאָ פֿינקלשטיין, צו באַטייליקן זיך אין אַ זשורי פֿון דער וואַרשעווער גמינע. גלייכצייטיק זענען אויך געווען זשוריקאָמיסיעס פֿאַר דעם בעסטן העברעאישן בוך און פֿאַר אַ רעליגיעזן ספר. עס איז געווען אַ פֿינע מאַניפעסטאַציע פֿאַר דעם יידישן שאַפֿן אין זיינע פֿאַרשידענע פֿאַר־מען. אויך אַנדערע קהילות האָבן נאָכגעטון דעם ביישפּיל, ווי די קעלצער קהילה, צום ביישפּיל, וואָס האָט באַשטימט אַ פֿרעמיע פֿאַר ש. בערלינסקין פֿאַר זיין דערמאָנטן בוך „אַ לעבן גייט אויף“.

און נאָך אַ מערקווירדיקע, דערפֿרייענדיקע דערשיינונג: פֿאַרשידענע יידישע שטעט און שטעטלעך האָבן זיך פֿיבערדיק גענומען בויען אייגענע בנינים פֿאַר יידיש־וועלטלעכע קינדער־שולן. מען האָט מיט אַזאַ באַזונדערן אויפֿער גענומען קלייבן, צווישן אייגענע און היימישע, גראַשן צו גראַשן און אַזוי אַרום אויפֿגעזאַמלט ציגל פֿאַר די בנינים, וואָס האָבן באַדאַרפט אַרויסווייזן דעם ווילן, דעם דראַנג פֿאַר דעם יידיש־וועלטלעכן שאַפֿן. עס איז געווען זייער רירנד צו הערן און צו לייענען וועגן קליינטשינקע אַרעמע שטעטלעך אין ווילנער געגנט, אויפֿן וואָלין, וווּ די אַרטיקע טוער זענען מיט פֿאַנאַטיזם צוגעטראָטן צו בויען שול־בנינים פֿאַר די יידיש־וועלט־לעכע אַנשטאַל־טן... אַגב, דאַרף מען דאָ צוגעבן, אַז די רעאַקציאָנערע פּויל־לישע רעגירונג, פֿאַר וועלכער דאָס יידישע וועלטלעכע שול־וועזן איז געווען ווי אַ דאָרן אין אויג, האָט זיך גענומען שליסן די קינדער־שולן, וווּ מען האָט איינגעזען אַ „קראַמאַלע“, אַ קעגן־מלוכה־אַרבעט, — זי האָט געשלאָסן פֿיל קינדער־שולן מיטן אויסרייד, אַז די בנינים זענען נישט גענוג גוט צוגע־פֿאַסט פֿאַר קינדער־שולן.

עס איז אינטערעסאַנט, וואָס די שול־טוער פֿון דעם שטעטל דאַנילאָ־

געווען אמאל א לעבן

וויטש האָבן געזאָגט צום שליח פון צ. ב. ק. (וויילנער צענטראַלער בילדונגס-קאָמיטעט), צום שרייבער אהרן מארק :

„מיר מוזן האָבן אַן אייגענעם בנין, אַ געמױערטן, אַ פּױער־זיכערן. ווען ס'װאָלט אונדז אפילו די שול־מאַכט ניט געװען געפּסלט דעם איצטיקן לאַקאַל, װאָלטן מיר אַליין, פאַר אונדזערע קינדערס װעגן, געמוזט עס טון. די שול איז פאַר די לעצטע יאָרן אויסגע־װאַקסן אין כּמות און אין איכות, צעשפּאַרט די ענגע װענט. מיר מוזן האָבן מער רוים, מער לופּט, אַ ברייטערן האַרױזאַנט אַרום דעם בנין. אָבער צו װאָס זיך פאַרענטפּערן? מיר מוזן האָבן אייגענע בנינים.“

דאָס נעמלעכע האָבן מיר געהערט פון פאַרשידענע אנדערע פאַר־װאַרפענע שטעטלעך, װוּ מען האָט אָפּגעשפּאַרט דעם ביסן פון מױל און זיך פאַרמאַסטן אויף אייגענע ייִדיש־װעלטלעכע בנינים.

װען איך בין געקומען סוף 1937 קיין אַמעריקע, אין דער גאַלדענער מדינה, און האָב צוגעזען אין אַ װעלכן ביטערן מצב, אין װאַסערע לעכער, קעלערס עס געפּינען זיך די ייִדישע קינדער־שולן, האָט מיר געפּלאַמט דאָס פנים און איך האָב אומעטום גערעדט און אָנגעװיזן, אויף װיפל די אַרעמע שטעטלדיקע יידן פון פּױלן האָבן מער פאַרמעסט, מער פאַרנעם און מער אַמביציע איידער די פאַרמעגלעכע אַמעריקאַנער יידן! אָבער דאָס איז שוין אַ גאָר באַזונדערע פּראַגע, װאָס װערט אָבער כּסדר געשטעלט זיך אַליין, װען איך פּרוּװ פאַרגלייכן דעם אַמאָליקן אַרעמען ייִדישן פּױלן מיט דער איצטיקער רייכער ייִדישער אַמעריקע !

פון די אַלע בנינים, װאָס ייִדישע פּאָלקס־מענטשן האָבן געבױט אין די ייִדישע פּױלישע שטעטלעך, אין ליטע און אין װײסרוסלאַנד, — איז פאַרבליבן אַ פאַרוויסטונג, חורבות און חורבונות. און די אַלע עלטערן און די קינדער — װער װײסט, װאָס פאַר אַ צאָל עס איז פאַרבליבן לעבן נאָך דעם מוראדיקן היטלעריזם, װאָס האָט אין יעדער שטאַט געמאַגן אויך טרייע מיטהעלפּער, װאָס האָבן געהאַלפּן די נאַציס אומצוברענגען און אויס־צוראַטן גאָר די ייִדישע באַפעלקערונג צוזאַמען מיט זייער האָב און גאָב פון הונדערטער יאָרן ! . . .

יא, דאָס האַרץ װײנט, װען מען טוט נאָר אַ טראַכט װעגן דעם אַלע־מען, װאָס מיר האָבן פאַרלאָרן !

אויך אינעם יידישן טעאטער אין פוילן, נישט געקוקט אויף פארשיד-
 דענע שוועריקייטן און שטערונגען, נישט געקוקט אויף דער הארבער צענד-
 זור אין נישט געקוקט אויף דער וואקסנדיקער אסימילאציע, האָט מען
 כסדר געזען די געזונטע אויפשפראַצן און די נייע פארמעכטן, וואָס מען
 האָט געמאַכט אָט דאָ און אָט דאָרטן. איז עס איינער מיר געוואָרן, אויפֿ-
 געגעבן זיינע אונטערנעמונגען, האָט זיך געפונען א נייער אָדער א גרופע
 נייע טעאטער-מענטשן, וועלכע האָבן זיך גענומען לייַדנשאַפטלעך אויפֿ-
 צוריקטן פונדאָסניי די מערכה פונעם יידישן טעאטער. און עס איז געווען
 צום שטוינען, וואָס מען געפינט אַלעמאָל נייעם קוראזש און נייעם אונטער-
 געמונגס-גייסט. דער אומדערמירלעכער זיגמונט טורקאָוו, וואָס אָט איז ער
 גרייט אַ קלאַפּ צו טון מיט דער טיר און אוועק פונעם יידישן טעאטער, ווי
 דער פעפער וואַקסט, נעמט זיך אַלעמאָל מיט אַ נייעם ברען, שטעלט שנעל
 צונויף אַ נייע טרופע פון די בעסטע שוישפילער מיט אַ פונק אין האַרצן,
 פונעם ערנסטן יידישן וואָרט, און איינס און צוויי, אָן מיטלען, אָן שטיצע
 באַווייזט ער אַ נייעם קונץ. ער האָט אין וואַרשעווער „נאַוואָשטיש״-טעאטער
 געגעבן איין פאַרשטעלונג נאָך דער אַנדערער, וואָס האָט געצויגן אַן עולם
 און פאַרשאַפט כבוד דעם יידישן טעאטער. ער האָט דערנאָך באַנייט א.
 גאָלדפאַרענס „שולמית“ און „בר כוכבא“ א. א. וו.

אין יענער צייט איז דורך קלאַראַ סענאַלאָוויטש, מיט דער הילף פון
 געזעלשאַפטלעכע טוער, געגרינדעט געוואָרן אין וואַרשע אַ ספעציעלער
 „טעאטער פאַר יוגנט“, וואָס האָט אָנגעהויבן מיט איציק מאַנגערס אַ באַ-
 אַרבעטונג פון א. גאָלדפאַרענס „כישופמאכערין“, רעזשי יעקב ראָטבוים,
 מיט דינה האַלפערין, קלאַראַ סענאַלאָוויטש, מאַקס באַזשיק, שלמה קוטנער
 אין די הויפט-ראָלן. נאָך אַ הונדערט פאַרשטעלונגען אין וואַרשע, האָט דער
 טעאטער געגעבן אויפֿפירונגען אויך אין די גרעסערע יידישע שטעט אין
 פוילן, ווי עס זענען געווען גרויסע צאָלן יונגע יידישע צושויער. הלוואי
 זעען מיר עס אויך אין די יידישע אַמעריקעס, אין צפון און אין דרום
 אַמעריקע און אין אַנדערע יידישע ישובים! דערנאָך איז געקומען יעקב
 פֿרעגערס „מייַלעך פֿרילעך“ און אַנדערע אויפֿפירונגען.

עס איז געשאַפן געוואָרן אין יענער צייט אַ טעאטער אונטערן נאָמען
 „יידישע נאַציאָנאַלע בינע“ דורך צוויי טוער פון אַרץ-ישראל, מאַרגאַט
 קלאַוזנער און יהושע בראַנדשטעטער, געוועזענע מיטבאַמייַליקטע אין דער

„הבימה“ פארוואלטונג, וואָס האָבן געגעבן דורך פארשידענע רעזשיסערן דריי אויפפירונגען אין וואַרשע און דערנאָך אין אַ פּאָר אנדערע שטעט. מען האָט געגעבן די פּיעסע „דער משפּט“ פון ש. בת דורי, „יעקב און עשיו“ פון ס. גראַנעמאַן און דער „קאַמפּ פּאָר ערד“ פון מ. ראָסט.

דער וואַרשעווער „יונג־טעאַטער“ האָט געמוזט משנה שם זיין און אונטערן נאָמען „ניי טעאַטער“, געגעבן אין ווילנע און אין אנדערע שטעט אַ ריי פּאָרשטעלונגען פון דעם „יונג־טעאַטער“־רעפּערטואַר, ווי אויך מעג־דעלעס „מסעות בנימין השלישי“.

און די שטענדיק ענערגישע און אַלעמאַל מיט נייע כוחות אויפגע־מונטערטע אידאָ קאַמינסקאַ האָט אויפגעפירט אַן אינטערעסאַנטע פּיעסע „גליקל פון האַמעלן“, וואָס אַ ייִדיש־דייטשער דראַמאַטורג בוימאַן האָט פּאַר־פּאַסט, ווי אויך האָט זי אויפגעפירט מיט אַ יונגער טרופּע צווישן אנדערן אַן אינסענזיורונג פון יהושע פּערלעס „נייע מענטשן“ (לויט זיין ראָמאַן „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“), לאַפּע דע וועגאַס „שעפּס־קוואַל“ א. א.

יאַנאַס טורקאָוו און דיאַנאַ בלומענפּעלד האָבן ווידער און מיט אַ נייער באַגייסטערונג אויפגעשטעלט אַ טעאַטער־געזעלשטאַט אין דאַנציג, אין דער „פּרייטמאַט“, וואָס האָט גאָר אינגיכן געדינט ווי אַ סיגנאַל פאַרן אַנד־פּאַל אויף פּוילן מצד די וויסמע נאַצישע דייטשן, וואָס האָט געלויכערט ווי אַ הונגעריקע חיה אויף דער פּרידלעכער איראָפּע. דאָ, אין דאַנציג, וווּ, דאַכט זיך, ייִדיש איז פּרעמד און כלל נישט קיין גאַנגבאַר אַרטיקל, האָבן זיי, אונטערן פּראָטעקטאָראַט פון ייִדיש־דייטשישן „קולטור־בונד“, געשטעלט איין פּיעסע נאָך דער אנדערער און פאַראינטערעסירט דעם אָפּגעפּרעמדטן ייִדישן עולם מיטן ערנסטן ייִדישן וואָרט, מיטן בעסערן ייִדישן טעאַטער.

און דערביי האָט מען אין וואַרשע אָנגעהויבן זיך פאַרמעסטן אויף גאָר לייטישע ייִדישע פּילמען, וואָס דער פּיאָנער איז געווען יאַנאַס טורקאָוו מיט אייניקע ייִדישע פּילם־טוער. יאַנאַס טורקאָוו האָט געמאַכט לכתחילה דעם פּילם לויט י. אָפּאַטאַשוס „אין פּוילישע וועלדער“ און דערנאָך זענען צוגעגרייט געוואָרן דורך פאַרשידענע רעזשיסערן גאַנץ־לייטישע ייִדישע פּילמען.

הקיצור, עס איז כּזוים געוואָרן אין דעם ייִדישן פּוילן, די פּאָר יאָר פאַרן צווייטן וועלט־קריג, דער באַרימטער אַלטער טרעפּלעכער פּוסק „וכאִשׁר יענו איתם“, וואָס־מער מען האָט די יידן געפּייניקט, אַלצמער האָבן זיי זיך

געמערט און אלצמער איז געווען דער ווילן, דער פארלאנג צו בויען און צו שאפן, על אפם ועל חמתם — אויף צעפיקעניש די שונאים . . .
 און אָט ביי אָט דעם אלגעמיינעם מצב, ביי דעם געמיש פון גזירות, רדיפות און ווילן און דראַנג צו לעבן און צו פאַרנעמען זיך אויף נייע וועגן און פאַרמעסטן, האָב איך באַשלאָסן מאַכן אַ ריזע קיין אַמעריקע, קיין ניו־יאָרק, אינגאַנצן אויף אַ פּאָר חדשים. איך האָב זיך געטראָגן מיטן געדאַנק — יאָ פּאָרן אָדער נישט. די לאַגע פון די „ליט. בלעטער“ איז געווען אַ שווערע, דער עקאָנאָמישער קריזיס אין די ייִדישע שטעט און שטעטלעך האָט זיך געלייגט שווער אויף דעם ייִדישן בוך, אויף דער בעסערער ייִדי־שער אויסגאַבע, און חברים, פריינד, קאַלעגן פון ניו־יאָרק, מיט וועלכע מען איז געוואָרן נאָענט און באַפריינדט אין וואַרשע און בעיקר — אויפן אַלוועלטלעכן ייִדישן קולטור־קאָנגרעס אין פאַריז, האָבן געראטן צו קומען אויף אַ באַזוך. עס האָט געלאָקט פון איין זייט אַזא ריזע, דאָס באַקענען זיך מיטן אַמעריקאַנער ייִדישן ישוב, נאָך מיין לענגערן באַזוך אין 1936 אין ארץ ישראל. האָב איך לסוף באַשלאָסן צו פּאָרן.

אָבער פונעם באַשלוס ביזן רעאָליזירן אים איז געווען אַ ווייטער מהלך. עס איז געווען אַזוי: פּוילן האָט מיך נישט געוואָלט אַרריסלאָזן. און אַמעריקע האָט מיך נישט געוואָלט אַרריינגלאָזן. איך האָב נישט געקאָנט קריגן קיין אויסלענדישן פּאַס, ווייל לויט די „רעקאָרדס“ אינעם פּוילישן אויסערן מיניסטעריום, האָב איך פאַרשפּרייט „גרוי־פּראָפּאַגאַנדע“ קעגן דער פּויל־לישער מלוכה בעת מיין זיין אין פאַריז זומער 1937 אויפן פּען־קאָנגרעס. אויך מיין באַטייליקן זיך אויפן אַלוועלטלעכן ייִדישן קולטור־קאָנגרעס האָט נישט צוגעגעבן קיין פּיל „צוטרוי“ צו מיר אינעם פּוילישן אויסערן־מיניסטעריום. האָט מען אויף מיינע בקשות איינעם אַ קאַלעגע, וואָס איז גענאַנט גען בעטן פאַר מיר, געזאָגט, אַז „מייזיל וועט קריגן אַ פּאַס קיין אויסלאַנד, ווען אויף דער דלאָגניע וועט וואַקסן האָר“... און ווען איך בין געגאַנגען, מיט פאַרשידענע בריוו און דאָקומענטן, צום אַמעריקאַנער קאָנסול אין וואַרשע צו בעטן אַ וויזע אויף 6 חדשים, האָט מען מיך אויסגעפּרענט ביז אדם הראשון, „אויסגעטאַפט“ אַלע קנעכעלעך, און לסוף אָפּגעזאָגט. מישאַ גערמאַן, דער אַמעריקאַנער ייִדישער שווישפּילער, וואָס האָט דאָן נאַסטראָלירט אין וואַרשע מיט לסוי גערמאַן, איז מיט מיר מיטגעגאַנגען צו זאָגן גוטס וועגן מיר, אָבער אויך ער האָט, נעבעך, נישט געפּוועלט...

אָבער נאָט איז דאָך אַ פּאָטער, לסוף הָאָב איך דאָך געמראָגן די דער-
לויבעניש ארויסצופאָרן פון פּוילן און אַריינפאָרן אין די פּאַראייניקטע
שטאַטן.

און אין איינעם אַ קאַלטן און פאַרכמורעטן סוף נאָוועמבער טאָג הָאָב
איך זיך אָפּגעזענגט מיט די נאָענטע, גענומען צוויי רענצלעך, און עס זאָל
נישט אויסגערעדט זיין, צוגעליגן געלט אויף די הוצאות־הדרך און זיך
געלאָזט אויף אַ קורצן באַזוך קיין אַמעריקע.

עס שטייען אויף אין מיין זכרון די טעג פון דעם אייליקן אָפּפּאַרן.
מ. ריבאייזן פון ליטעראַטור־פּאַראייזן הָאָט, אין שליחות און לויטן באַשלוס
פון דעם פּאַראייז, גענומען אויף זיך איינצואַרדענען אַ פּיערלעכן אָפּשייד-
אָונט לכבוד מיר מיטן גאַנצן קלאַפּער־געצייג. אָבער איך הָאָב קאַטעגאָ-
ריש אָפּגעזאָגט.

אויך די נאָענטע מיטאַרבּעטער, די אָנגעשטעלטע און די, וואָס הָאָבן
מיך באַדאַרפט פאַרטרעטן אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ (מיין ברודער
יעקב, מ. קיטאי, בער מאַרק, ישראל ליכטנשטיין, ש. זאראמב און אַנדערע)
הָאָבן געוואָלט אַראַנזשירן אַ באַנקעט, שרייבן מי יודע וואָס איין, די „לי-
טעראַרישע בלעטער“ וועגן מיר און מיינע אויפטוען, — הָאָב איך זיי ניט
געלאָזט. דאָס איז געווען נוסח פּוילן, נוסח וואַרשע! איצטער, נאָך מיין
זיין דאָ, אין דער יידישער אַמעריקע צוועלף יאָר, וואָלט איך זיכער אַזוי
נישט געהאַנדלט . . .

עס איז געווען בלויז אַ נאָמיז פון קנאַפע דריי שורהלעך אין דער
בראָניק פון די „ליטעראַרישע בלעטער“, און יבזה הלשון: „נחמן מייזיל איז
זונטיק דעם 28סטן ה. ח. אָפּגעפּאַרן מיט דער שיף „באַטאַרו“ קיין אַמע-
ריקע.“ — דאָס גאָר !

און באַמת, איך בין גאָר פון פּוילן נישט אַוועקגעפּאַרן, איך בין בלב
ונפש געבליבן אין פּוילן, אַלע מיינע זאַכן און אַלע מיינע היימישע און דאָס
גאַנצע „הָאָב און גאָב“ הָאָב איך איבערגעלאָזט ווי עס „שטייט און גייט“
אין וואַרשע. און מיט דער פּולער דעה צו קומען נאָך די עטלעכע חדשים
צוריק און זיך ווייטער שטעלן אין דער ריי און ווידער פאַרקאַשערן די אַרבל
און פּאַרזעצן די אַרבעט, פון בויען און שאַפן, ווי כ'הָאָב עס געטון אין
פּוילן פונעם ערשטן טאָג אָן . . .

און עס איז געווען ביינאַכט, נאָך צוועלף. אַ טונקעלע האַרבסט־נאַכט.

ווען די שיף האָט אויפגעהויבן די אַנקערס און געגעבן די פּאָר שאַרפע און
דיקע „פּייפּס“, בין איך געשטאַנען אויף דער דעק. אַ גרעסערע צאָל פּאָר
ליאַקן האָט גענומען זינגען טרויעריקע, האַרץ־נאָגנדיקע לידער, וואָס האָבן
געבראַכט צום אויסדרוק די ליבשאַפט, די טרויקייט צו דער אייגענער ערה.
צום היימלאַנד, וואָס מען פאַרלאָזט. איך האָב נישט מיטגעזונגען. איך בין
געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אויף די פאַרענטשעם און געקוקט אין דער פינצ
טערניש. עס האָבן געפינקלט אין דער געדיכטעניש פייערן, לאַמטערנס. די
שיף האָט זיך צעטרייסלט, ווי זי וואָלט געקראָגן לעבן, אימפעט און כוח צו
שניידן די פינצטערע וואַסערן. און אזוי האָט זיך אַלצמער און אַלץ האַסטי־
קער גענומען זיך אָפרוקן דער האַפּן, וואָס איז פאַרשלונגען געוואָרן אין דער
חשכות.

מיר איז גאָרנישט איינגעפאַלן, אַז דאָס יידישע פּוילן, וואָס איך האָב
איבערגעלאָזט אזא לעבעדיקס, צאַפּלדיקס, מיט אזא דראַנג פאַרן לעבן, וועט
גאָר אינגיכן מוראדיק און ברוטאַל פאַרניכטעט ווערן, און פון אַ לעבעדיקן
שאַפּערישן ישוב פון איבער דריי מיליאָן יידן, וועט עס פאַרוואַנדלט ווערן
אין חורבות, אין וויסמענישן דורך דער היטלערישער דייטשישער חיה.
מיר האָט זיך דאָן נישט פאַרגעשמעלט, אַז עס איז דאָס לעצטע קאַז
פּיטל פון דעם גרויסן לעבעדיקן דריי מיליאָניקן יידישן קיבוץ, וואָס האָט
ערשט זיך פאַרמאַסטן אויף לאַנג לעבן און אויף נייעם בויען און שאַפּן ...
30 דעצעמבער 1949.

ניו־יאָרק.

דעם פרייזשען יידנטום

ביכער-סעריע פון דעם צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארגענטינע
רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

פאַרלאַג-לייטער: אַבראַם מיטלבערג

בין איצט דערשינען :

- (1) מאַרק טורקאָוו: מלכה אָושיאַני דערציילט . . . (אויספארקויפט)
- (2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פּרץ (אויספארקויפט)
- (3) וו. גראָסמאַן: וויערניק: טרעבלינקע (אויספארקויפט)
- (4) פּרץ גראָנאַטשטיין: מיין חרוב שטעטל סאַקאָלאָוו (אויספארקויפט)
- (5) ישראל טאַבאַקסבאַט: חורבן לאָדזש (אויספארקויפט)
- (6) זרובבל: באַרג חורבן (קאַפּיטלע פּוילן) (אויספארקויפט)
- (7) אַלחנן צייטלין: אין אַ ליטעראַרישער שטוב (אויספארקויפט)
- (8) ד"ר ח. שאַשקעס: פּוילן — 1946 (אויספארקויפט)
- (9) י. סעגאַלאָוויטש: טלאַמאַצקע 13 (אויספארקויפט)
- (10) מ. נודעלמאַן: געלעכטער דורך טרערן (אויספארקויפט)
- (11) ד"ר מאיר באַלאַבאַן: די יידן-שטאָט לובלין (אויספארקויפט)
- (12) ישראל אפרת: היימלאַזע יידן (אויספארקויפט)
- (13) ד"ר יעקב שאַצקי: אין שאַטן פון עבר (אויספארקויפט)
- (14) דוד פלינקער: אַ הויז אויף גושיבאָוו (אויספארקויפט)
- (15) ד"ר הלל זיידמאַן: טאַגבוך פון וואַרשעווער געטאָ (אויספארקויפט)
- (16) קינדער-מאַרטיראַלאַגיע (זאַמלונג פון דאַקומענטן) (אויספארקויפט)
- (17) חיים גראַדע: פּליטים (אויספארקויפט)
- (18) ש. קאַטשעווינסקי: פאַרטיזאַנער גייען!... (אויספארקויפט)
- (19) פּרידע זרובבל: נע ונד (פאַרצייכענונגען פון אַ פּליטה) (אויספארקויפט)
- (20) מרדכי שטרילגער: מאַיאַנעק (אויספארקויפט)
- (21) יעקב לעשציןסקי: אויפן ראַנד פון אָפּגרונט (אויספארקויפט)
- (22) ז. סעגאַלאָוויטש: געברענטע טריט (אויספארקויפט)
- (23) אברהם טייטלבוים: וואַרשעווער הייף (אויספארקויפט)
- (24) טאַניאַ פּוקס: אַ וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן (אויספארקויפט)
- (25) ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האַפּענונג (אויספארקויפט)
- (26) לעאָ פּיקעלשטיין: מגילת פּוילן (אויספארקויפט)
- (27) יאַנאַס טורקאָוו: אזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע) (אויספארקויפט)
- (28) ש. איזבאַן: „אומלעגאַלע" יידן שפּאַלטן ימען (אויספארקויפט)
- (29) יעקב פּאַט: הענעך (אויספארקויפט)
- (30) ד"ר י. קערמיש: דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ (אויספארקויפט)

- (31) שמחה פאליאקיעוויטש: א טאג אין טרעבלינקע
 (32) מרדכי שטריגלער: אין פאבריק פון טויט
 (33) אברהם נחתומי: אין שאַטן פון דורות
 (34) יחיאל לערער: מין היים (פאָעמע)
 (35) יוסף וואָלף: לייענענדיק פּרצן...
 (36) צפורה קאצענעלסאָן וואָנאָו: יצחק קאצענעלסאָן
 (37) י. הירשהויט: פינצטערע נעכט אין פאָוואַס
 (38) נחום סאָקאָלאָו: פערזענלעכקייטן
 (39) רחל ה. קאַרן: היים און הימלאַזיקייט (לידער)
 (40) א. אלמי: מאַמענטן פון אַ לעבן
 (41) מנשה אונגער: פשיסכע און קאָצק
 (42) מ. בורשטיין: איבער די תּרבות פון פּלוינע
 (43) מ. קיפּניס: הונדערט פּאָלקס־לידער
 (44) ז. סעגאַלאָוויטש: מינע זיבן יאָר אין תּל־אביב
 (45) ד"ר חיים שאַשקעס: אַ וועלט וואָס אין פּאַרביי...
 (46) שלמה וואַגאַ: חורבן טשענסטאָכאָו
 (47) אברהם זאָק: יאָרן אין וואַנדער (לידער)
 (48) ש. איזבאַן: פּאַמיליע קאַרפּ (ראָמאַן) ערשטער באַנד
 (49) ש. איזבאַן: פּאַמיליע קאַרפּ (ראָמאַן) צווייטער באַנד
 (50) ד"ר א. מוקדוני: מינע באַגעגענישן (זכּרונות)
 (51) ר. שושנה קאַהאַן: אין פייער און פּלאַמען (טאָג־בוך)
 (52) י. י. טרונק: די יידישע פּראָזע אין פּוילן
 (53) יאָנאַס טורקאָו: אין קאַמפּ פאַרן לעבן
 (54) יצחק פּערלאָו: די מענטשן פון „עקואָדוס 1947“ (ראָמאַן)
 (55) פּנחס ביזבערג: שבת יומ־טוב־דיקע יידן
 (56) שלום אַש: פּעטערבורג (ראָמאַן)
 (57) שלום אַש: וואַרשע (ראָמאַן)
 (58) שלום אַש: מאָסקווע (ראָמאַן)
 (59) ד"ר פּיליפּ פּרידמאַן: אַשוויענטשים
 (60) בער י. ראָזען: טלאַמאַצקע 13
 (61) דוד פּלינקער: אין שטורעם (ראָמאַן) באַנד איינס
 (62) דוד פּלינקער: אין שטורעם (ראָמאַן) באַנד צוויי
 (63) יאָנוש קאַרטשאַק: משהלעך, יאָסעלעך, ישראליקלעך
 (64) מרדכי שטריגלער: ווערק „צע“, באַנד איינס
 (65) מרדכי שטריגלער: ווערק „צע“, באַנד צוויי
 (66) חיים גראַדע: שיינ פון פּאַרלאַשענע שטערן
 (67) רבקה קוויאַטקאָווסקאַ: פון לאַגער אין לאַגער
 (68) יואל מאָסטבוים: מינע שטורמישע יאָרן (זכּרונות)
 (69) אליהו טראַצקי: גלות דייטשלאַנד
 (70) ד"ר יעקב שאַצקי: קולטור־געשיכטע פון דער השכלה
 (71) נחמן מייזיל: געווען אַמאָל אַ לעבן... (זכּרונות)

פרעסע-שטימען וועגן דער ביכער-סעריע

דאָס פּוילישע יידנטום

פּאָליק'ס לערנער שרייבט וועגן דעם בוך פון יאָנאַס טורקאָוו „אין קאַמף פאַרן לעבן“ אין אַן אַרטיקל א. נ. „דאָקומענטן צו דער געשיכטע פון יידישע לידן“ („די פרעסע“, בונעאָס איירעס, 6טער יאַנואַר 1950):

איינער פון די וואָס האָט מיט געמאַכט די טראַגישע עפּאָפּע פֿרֿעם פּוילישן יידנטום, פון דעם ערשטן טאָג פון דער נאַצישער אינ־וואַזיע אויף פּוילן ביז צום טאָג פון דער באַפֿרייאַונג דורך דער רויטער אַרמיי, איז יאָנאַס טורקאָוו, וועלכער באַזיצט אויך די אייגנשאַפֿט פון קאַנען דערציילן, איבערגעבן מיט אַ סך פֿרטים דאָס וואָס ער האָט געזען און איבערגעלעבט.

אין דעם ערשטן בוך זכרונות, אונטערן נאָמען „אַזוי איז עס געווען“, אַרויסגעגעבן פונעם פּאַרלאַנג „דאָס פּוילישע יידנטום“ אין 1948, האָט ער געשילדערט די געשעענישן זינט דעם טאָג פון דער נאַצי־אינ־וואַזיע ביז צום אויפֿשטאַנד אין דעם וואַרשעווער געטאָ. איצט איז דערשינען דער צווייטער בוך פון זיינע זכרונות, אונטערן נאָמען „אין קאַמף פאַר לעבן“, וווּ ער דערציילט און שילדערט זיינע איבערלעבונגען, און די סביבה אין וועלכער דאָס אַלץ קומט פאַר, זינט דעם אויפֿ־שטאַנד אין געטאָ, ביז צו דעם טאָג ווען ער און אַנדערע לעבנגעבלייבענע יידן, זיינען באַפֿרייט געוואָרן דורך די סאָוועטישע קרעפֿטן אין זייער זיגרייכען מאַרש צו דער

די געשיכטע פון די יידישע לידן אין איראָפּע פון 1939 ביז 1945, איז נאָך נישט געשריבן געוואָרן. עס זיינען דערווייל נאָר דערשינען פּראָנמענטן פון דער דאָזיקער אימהדיקער עפּאָפּייע פון מענטשלעכע לידן, מסירת נפש העלדישקייט און אויך אומדערהערטער מענטשלעכער אכזריות און שפלות. יעדער איינער וואָס איז נצול געוואָרן פון דעם דאָזיקן פייער וואָס האָט פּאַרלענעט אַ דריטל פון אונדזער פּאָלק, האָט צו דערציילן עפעס אַזוינס וואָס לייגט זיך גאַנזשט אויפן מענטש־לעבן שכל, זאכן וואָס עס וויל זיך נישט גלויבן אַז זיי האָבן געקאָנט פּאַסירן און—וואָס האָבן פונדעסט־וועגן פּאַסירט.

יא, יעדער איינער וואָס האָט זיך געראַטעוועט פון דער גרויסער שרפה האָט וואָס צו דערציילן. ליי דער אָבער באַזיצט נישט יעדערער די אייגנשאַפֿט צו קאַנען דערציילן, איבערגעבן טריי דאָס וואָס ער האָט געזען, געהערט און איבערגעלעבט, בכדי מען זאָל דערפון קאַנען קנעטן די ציגל, מיט וועלכע ס'וועט אויפֿגעבויט ווערן די געשיכטע פון דעם גרעסטן יידישן אומקום.

הויפטנעסט פון דער נאצישער גענעטער-באנדע: בערלין.

וועגן דעם אויפשטאנד אין געטאָ גיט טורקאוו נישט איבער קיין סך איינצלעהייטן, אָבער די וואָס ער ברענגט זענען אויטענטיש, דער פּאַר וואָס ער האָט די דאָזיקע טראַגישע עפּאָפּעע איבערגעלעבט פון דער נאַענט און ווייל דאָס, וואָס ער דערציילט, קומט פון אומצוויי פּלחאַפּט־זיכערע קוועלן מיט וועלכע ער איז געשטאַנען אין קאַנטאַקט. ער אַליין האָט זיך נישט באַטייליקט אין דעם אַקטיוון קאַמף ווען עס האָט אויסגעבראַכן דער אויפ־שטאַנד, ווייל ער איז שוין געווען צוזאַמען מיט אנדערע יידן, אין די גאַנצע לאַפּעס און עס האָט געפּלעט אַ האַר, אַז מען זאָל אים און אַנדערע אינגאַנצן אומברענגען. אָבער ער האָט זיך דאָך געפונען אַ שפּאַן פון דעם פּלאַץ וווּ עס איז אָנגעגאַנגען דער לעצטער העלד־שער קאַמף מיט די נאַציס אויף לעבן און טויט, און זיין גבית־עדות טראַגט דעריבער דעם כאַראַקטער פון אַבסאָלוטער אויטענטיש־קייט.

דאָס אינטערעסאַנטסטע (אויב דאָס שילדערן מענטשלעכע רשעות און מענטשלעכע לידן קאָן זיין אינטערעסאַנט) און כאַראַקטעריסטישע פון טורקאוו צווייטן בוך איז נישט דאָרט וווּ ער גיט איבער וועגן דעם אויפשטאַנד אין געטאָ (וואָס איז שוין אַנב איבערגעגעבן געוואָרן אין פאַרשידענע ווערסיעס לויט פּערזענלעכע דערציילונגען און לויט דאָקומענטן), און אויך נישט וועגן די איבערלעבונגען אין דעם גראַבאָווער לאַגער, ווהיין ער איז אָנגעקומען מיט אַ גרופּע פון נאָך

עטלעכע הונדערט יידן וואָס די דייטשן האָבן געכאַפּט, נאָך גאָר אין עפּעס אַנדערש; דאָס ווערט־פּוקסטע פון דעם בוך איז דאָס שילדערן די ראַלע וואָס די פּאָליאַקן האָבן געשפּילט אין דעם טיוואָקאָ־נישן פּלאַן פון די נאַציס אויסצוראָטן די יידן. פון דער דאָזיקער שילדערונג ווערט קלאַר, אַז ווען גיט די פּאָליאַקן (דאָס הייסט, דער ווייט־גרעסטער טייל פונעם פּוילישן פּאָלק, ווייל גוטע אויסנאַמען זענען דאָך געווען) וואָלטן די נאַציס גיט געקאַנט באַווייזן אויסצוראָטן אַזוי גרינטלעך און אַבסאָלוט דעם רוב־מנין און רוב־בנין פון די פּוילישע יידן. דער אַנטיסעמיטיזם, וועלכער איז אין פּוילן געווען אַ לאַטענטער פּסיכישער באַשטאַנד־טייל פונעם פּאָלק אַלס קאַנסעקווענץ פון אַ דורות־דיקער דערציילונג אונג מצד דער קירכע און פּינאָטערע רעאַקציאָנערע קריוון, האָט אין דער נאַצישער אויסצוראָטונג אַקציע קעגן די יידן, פּשוט געפּורען אַ מיטל פון אַ מין עמאַציאָ־נעלער אויסלאָדונג. די דאָזיקע קראַנקהאַפּטע דערשיינונג איז דער־גאַנצען ביז צו אַזאַ מדרגה, אַז הגם דאָס פּוילישע פּאָלק אַליין האָט זיך געצאַפּלט אין די מורא־דיקע נעגל פון דער נאַצישער קנעכטשאַפּט און אַליין דורכגע־מאַכט די לידן פון אַקופּאַציע, שענדונג, רויב, מאָרד און אונטער־דריקונג מצד דעם אויסערלעכן שו־נא, האָט עס אין דער יידן־אויס־ראַטונג געזען איינע פון די „בע־סערע“ זייטן ביי די דייטשן. צווישן דער מאַסע פון עטלעכע און צוואַנציק מיליאָן פּאָליאַקן האָבן זיך לייכט געקאַנט ראַטעווען אַ מיליאָן

ארומנערדינגלט פון מענטשן אין דער געשטאלט פון ביזע חיות (אָדער נאָך ערגער), פון אַנטיסע-מיטן, אונטערעלטניקעס, שאַנטאַ-זשיסטן (די אזוי גערופענע טרויע-ריק באַרימטע „שמאַלצאָוויקעס“, וואָס האָבן שאַנטאַזשירט די אויס-באַהאַלטענע יידן און טוויזנטער פון זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון דער געשטאַפּאַ); פון אַזעלכע וואָס האָבן זיך אָנגעגעבן אַלס מיטגליד-

דער פון אונטערערדישער פּוילישער באַוועגונג, און זענען אינדעראמתן גאָר געווען פּראָוואָקאַטאָרן, וואָס האָבן צוזאַמענגעאַרבעט מיט דער נאַצישער געשטאַפּאַ און פון גלאַט געלטיגייציקע לייט וואָס האָבן אין דעם אויסבאַהאַלטן יידן, אין די שוידערלעכסטע לעבנס - באַדינגונג גען, דערשנאַפט אַ געלעגנהייט אָפּ צולעקן אַ ביינדל און האָבן עס אויסגענוצט אויף אַ מילדערערעט, זייער ניט אנשטענדיקן אופן, כאַטש אין גרונט־גענומען זענען זיי אפשר געווען אָרנטלעכע און אנשטענדיקע מענטשן.

יידן, ווען די פּאָליאַקן וואָלטן עס געוואָלט. אָבער די פּאָליאַקן האָבן עס באַוויסטזיניק ניט געוואָלט און די מינדערהייט פון זיי וואָס האָט געקעמפט אויף צו באַשיצן יידן דורך אויסבאַהאַלטן זיי אָדער דורך האַלפּן זיי זיך פּאַרמאַסקירן אַלס „אַריער“, האָט ליידער נישט גע-קאַנט אויפטון מער ווי עס האָט זיך געלאָזט אין אַזעלכע אומשטענדן. רָאָס איינציקע וואָס די דאָ-זיקע געציילטע מענטשן צווישן דעם יידנפיינטלעכן פּוילישן פּאָלק האָבן געקאַנט טון, איז צו ראַטעווען טייל ווייז דעם כבוד פונעם מענטשלעכן מין פאר די אויגן פון דער געשיכ-טע. זייערע האַנדלונגען, און ס'רוב מאָל מסירת נפשיקע טעטיקייט לטובת די יידן, וואָס האָבן זיך אויס-באַהאַלטן אויף דער אַרישער זייט ביז צו דער באַפרייאונג, ענדערן מיט גאָרנישט דעם ווערעדיקט וואָס מען דאַרף אַרויסטראָגן קעגן דער מערהייט פונעם פּוילישן פּאָלק, וואָס האָט מיט די אייגענע הענט גע-האַלפּן די דייטשן אויסראָטן די יידן און אפילו געווען צופרידן דער-מיט, ווי עס באַקומט זיך פון טורקאָוס שילדערונג.

אין זיין בוך „אין קאמף פאַרן לעבן“ דערציילט יאָנאַס טורקאָוו אייגנטלעך די געשיכטע פון זיך, זיין פרוי דיאַנאַ בלומענפּעלד און זיין טעכטערל מאַרגאַריטקעלע, בעת זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף דער אַרישער זייט. אונטער ניט־יידישע נעמען. עס איז די ליידינגעשיכטע פון איינער פון די טוויזנטער יידישע פאַמיליעס וואָס האָבן אין משך פון יאָרן געפירט אַ בוכשטעבלעכן קאַמף פאַרן לעבן אַלע פיר־און-צוואַנציק שאָ פונעם מעת־לעת,

בילדער וואָס שטעלן מיט זיך פאַר דראַמאַטישע נאַטעס. טורקאָוו פּרע-טענדירט נישט אויף ליטעראַטור מיט זיינע באַשרייבונגען, אָבער די באַשרייבונגען זענען ערטערווייז שטאַרקער פון זיין ווילן און זיי פאַרוואַנדלען זיך אין שטעלן וואָס ווירקן ווי די שטאַרקסטע ליטעראַ-רישע אויסשטראַלונג פון אַ קלאַ-סיש ווערק. אָט האָט, איר אַ מוס-טער פון דעם וואָס פאַראַ תּכּלית דער נאַציוּם האָט געמאַכט פון דעם פּוילישן יידנטום. „דער באַקאַנטער מיטאָינאהבער פון דער שיפּס-גע-זעלשאַפט איבער דער ווייסל פון ברידער ערעלמאַן — יחיאל עדעל-מאַן, האָט דורכגעמאַכט פאַרשידע-נע גילגולים, זיך איינגעאָרדנט אין וואַרשע אַף וואַלסקע נר. 8, אַלס דער טויבשטומער וולאַדיסלאָוו באַדקאָווסקי. ער האָט באַזאָרגט זיין גרויסע משפּחה מיט עסן, גייענדיק איבער די גאַסן ווי אַ בעטלער.“

אַ געוועזענער אינהאַבער פון אַ שיף-געזעלשאַפט באַזאָרגט זיין מש-פּחה מיט עסן ווי אַ בעטלער. דאָס איז איין עפיזאָד פון טויזנטער אַנדערע, אָבער צי איז דאָס ניט סימ-באָליש פאַר דעם וואָס דער נאַציוּם, מיט דער הילף פון דער מערהייט פּאָליאַקן, האָט געמאַכט פונעם פּוילישן יידנטום? טורקאָוו דער-ציילט עס פאַרבייגייענדיק ווי איין עפיזאָד פון אַנדערע טויזנטער וואָס ווערן געשילדערט אין דעם בוך, אָבער ער גיט זיך נישט קיין רעכע-נונג אַז אין די דאָזיקע געציילטע ש רות גיט ער איבער דעם דראַמאַ-טישן סך הכל פון אַ פּאָלק וואָס איז פאַרמשפּט געוואָרן פון אַ שונא צום טויט און אַז ראַטעווען זיך פונעם טויט, האָט אַ געוועזענער

אויב דאָס ערשטע בוך פון יאָ-נאַס טורקאָוו איז אַ דאָקומענט פון אויסגעווענלעכער באַדייטונג וועגן דעם לעבן פון די פּוילישע יידן אין געטאָ, צוליב דעם שלל פון פּרטים, נעמען פון מענטשן און מערקוויר-דיקע עפיזאָדן, איז דאָס צווייטע בוך, אין דער זעלבער מאָס, אַ דאָ-קומענט פון אויסגעוועינלעכער וויכטיקייט, אויף וויפל עס שיל-דערט די ראַלע פונעם פּוילישן פּאָלק אין דער גרויסער מענטשלעכער דראַמע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אויף דער פּוילישער ערד זינט טעפּ-טעמבער 1939 ביז פעברואַר 1945, ווען די סאָויעטישע קרעפטן האָבן פאַרנומען וואַרשע. ברענגען ציטאַטן פון דעם דאָזיקן בוך איז פּאַקטיש אוממעגלעך, ווייל דאָס בוך, פון 425 זייטן, איז זייט נאָך זייט פול מיט דאַטן, נעמען, פון מענטשן און ערטער, מערקווירדיקע עפיזאָדן און געשעענישן, וואָס גרענעצן זיך ער-טערווייז מיט ניסימדיקייט, לויט דעם אויסגאַנג וואָס זיי האָבן פאַרן מחבר און זיין פּרוי, וואָס געפינען זיך מאַמענטנווייז ממש ביים אָפּ-גרונט פון אומקום. בכלל איז צו באַווינדערן וואָס יאָנאַס טורקאָוו האָט נאָך אַזעלכע איבערלעבונגען געקאַנט אויפהיטן אין זכרון אַזוי קלאַר און פּריש דאָס וואָס ער האָט געזען און געהערט און דערנאָך עס איבערגעבן, קאָן מען זאָגן, מיט עפּישער רואיקייט פאַר דער גע-שיכטע פון די יידישע ליידין און העלדישקייט.

אין אַלגעמיין גענומען איז דאָס בוך געשריבן פּראַטאַקאָל-מעסיק און אינפאַרמאַטיוו, אָבער דאָ און דאָרט ווערט דער מחבר מיטגעשלעפּט פון זיינע געפילן און ער שילדערט אָפּ

מאנגאט געקאנט, נאָר דורך שפּילן דעם בעטלער, אויב אויך דאָס האָט געהאַלפּן !

און צום סוף אַ צווייטע נאָטע, וואָס אילוסטרירט דעם מערקוויר-דיקן יידישן גורל. ווען זיי זענען שוין געראַטעוועט און מען ברענגט זיי צום סאָוועטישן פּאָלקאוויק כוואָלין, וואָס איז דער קאָמאַנדאַנט פון דער אָפּטיילונג, האָט כוואָלין געבעטן מיטגיין מיט אים און ווען זיי זענען אַרויסגעקומען אין דעם לאַנגן קאָרידאָר, וואָס איז סוים־קוים געווען באַלויכטן פון אַ קליין נאַפּט־לעמפעלע, „איז דער פּאָלקאוויק צוגעפּאַלן צו מיר, מיך אַרומגענור מען און מיך אָנגעהויבן צו קושן, שטאַמלענדיק זייער געריט : — איך אויך ייד...

דער דאָזיקער סאָוועטישער אָפּיר ציר וואָס איז געווען אַ ייד, און וואָס איז פאַרהאַרטעוועט געוואָרן אין דעם קאַמף מיט די בלוטיקע נאַציס, האָט זייער שוואַך גערעדט יידיש, אָבער זיין יידיש האַרץ האָט אַ צאַפּל געטון ווען ער האָט דערזען געראַטעוועטע יידן. ער האָט טור-קאוון אַריינגעפירט אין אַ צווייטן צימער פון דעם קעלער וווּ עס האָט

זיך געפונען דער שטאַב. דאָרט איז געשלאָפּן זיין פרוי, וואָס האָט גע-אַרבעט אַלס טעלעפּאָניסטקע ביים שטאַב, האָט ער זי אויפגעוועקט און אַ גליקלעכער איר געוויזן :

— קוק נאָר אָן, יידן! לעבעדיקע יידן ! ”

דאָס איז אַ צווייטע נאָטע אין דער דראַמע פונעם יידישן פּאָלק, אָבער נאָר פון אַן אַנדער מין. דאָרט האָט דער נאַציזם דערפירט אַ יידישן שיפּס־אייגנטימער צו דער מדרגה פון אַ בעטלער וואָס בעטלט אויס די טעג פון זיין לעבן, און דאָ האָט דאָס לעבן איבערגעגעבן אין די הענט פון אַ יונגן יידן די מיסיע צו פאַרניכטן דעם נאַציזם. דער דאָ-זיקער ייד רעדט קוים יידיש, אָבער זיין האַרץ קלאַפט יידיש; און ווען דאָס לעבן הויבט אָן אויסצושפּילן אויף דעם זיינע טרויעריקע טענער, וויינט עס אויך יידיש...

טורקאווס בוך „אין קאַמף פאַרן לעבן“ איז בלי ספּס איינער פון די וויכטיקסטע דאָקומענטן צו דער גע-שיכטע פון רשעות קעגן דעם יידישן פּאָלק און פון יידישע ליידין און יידישן קאַמף פאַרן קיום.

וועגן אַלע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דער ביכער־סעריע

„ ד אָ ס פּו י ל י ש ע י י ד נ ט ו ם “

זיך ווענדן

UNION ISRAELITA POLACA

PUEYRREDON 667

BUENOS AIRES

דאָס בוך האָט זיך געענדיקט דרוקן
דעם 25טן יאנואַר 1951 אין דער
דרוקעריי „היימאַן“ — פאַסטעור 333
טעלעפאָן 7752-47 — בוּענאָס אַיירעס

Este libro terminó de imprimir
el día 25 de Enero de 1951 en
los Talleres Gráficos H E U M A N
Pasteur 333 - T. E. 47-7752 - Bs. As.

